

ท้าวสีหน-มโนราห์ : ชาดกพื้นบ้านอีสานกับการสร้างพื้นที่ทางสังคมในชุมชนลุ่มน้ำโขง

วิทยานิพนธ์
ของ
ประณิตา จันทระประพันธ์

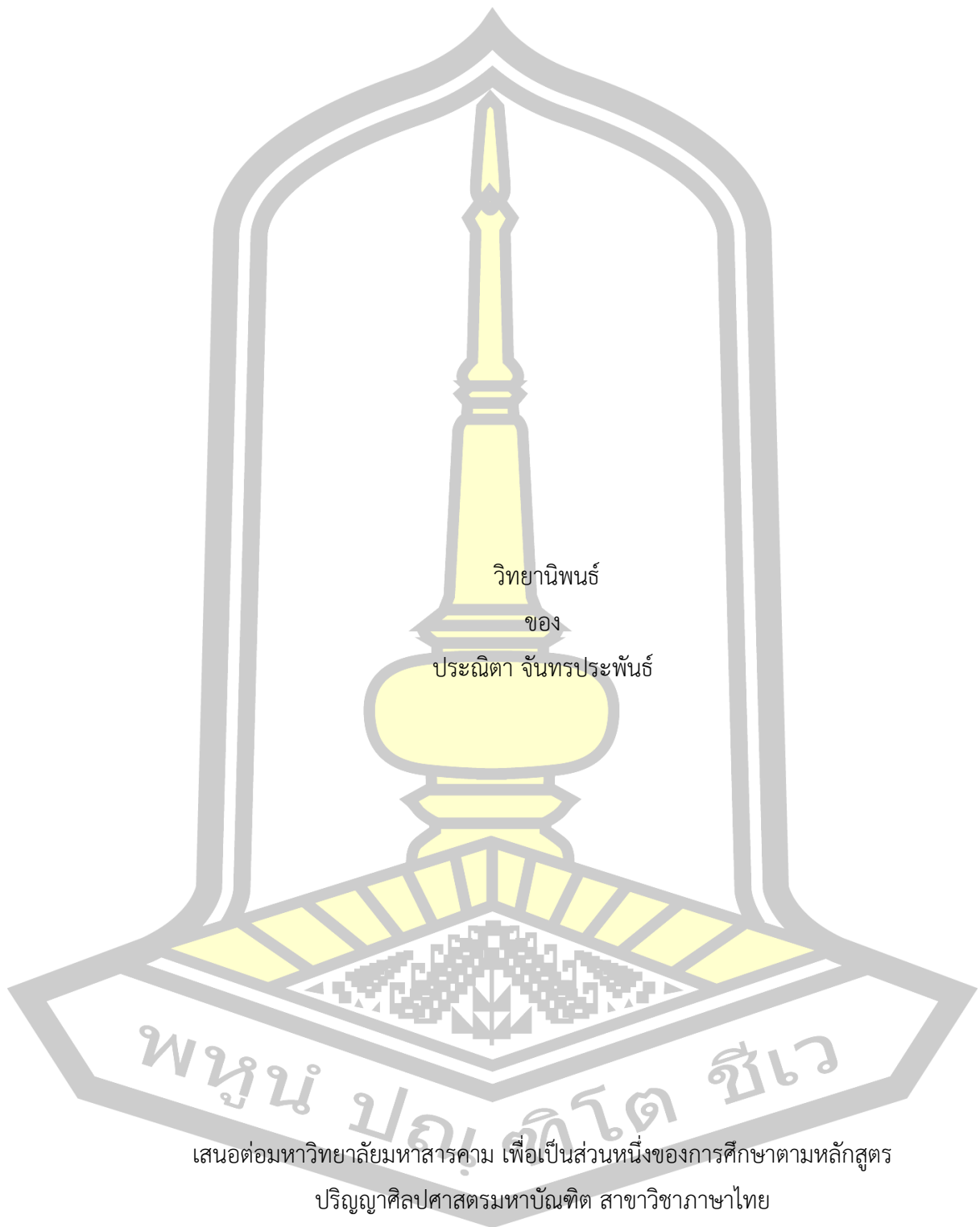
เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

สิงหาคม 2562

สงวนลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ท้าวสีหน-มโนราห์ : ชาดกพื้นบ้านอีสานกับการสร้างพื้นที่ทางสังคมในชุมชนลุ่มน้ำโขง

เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

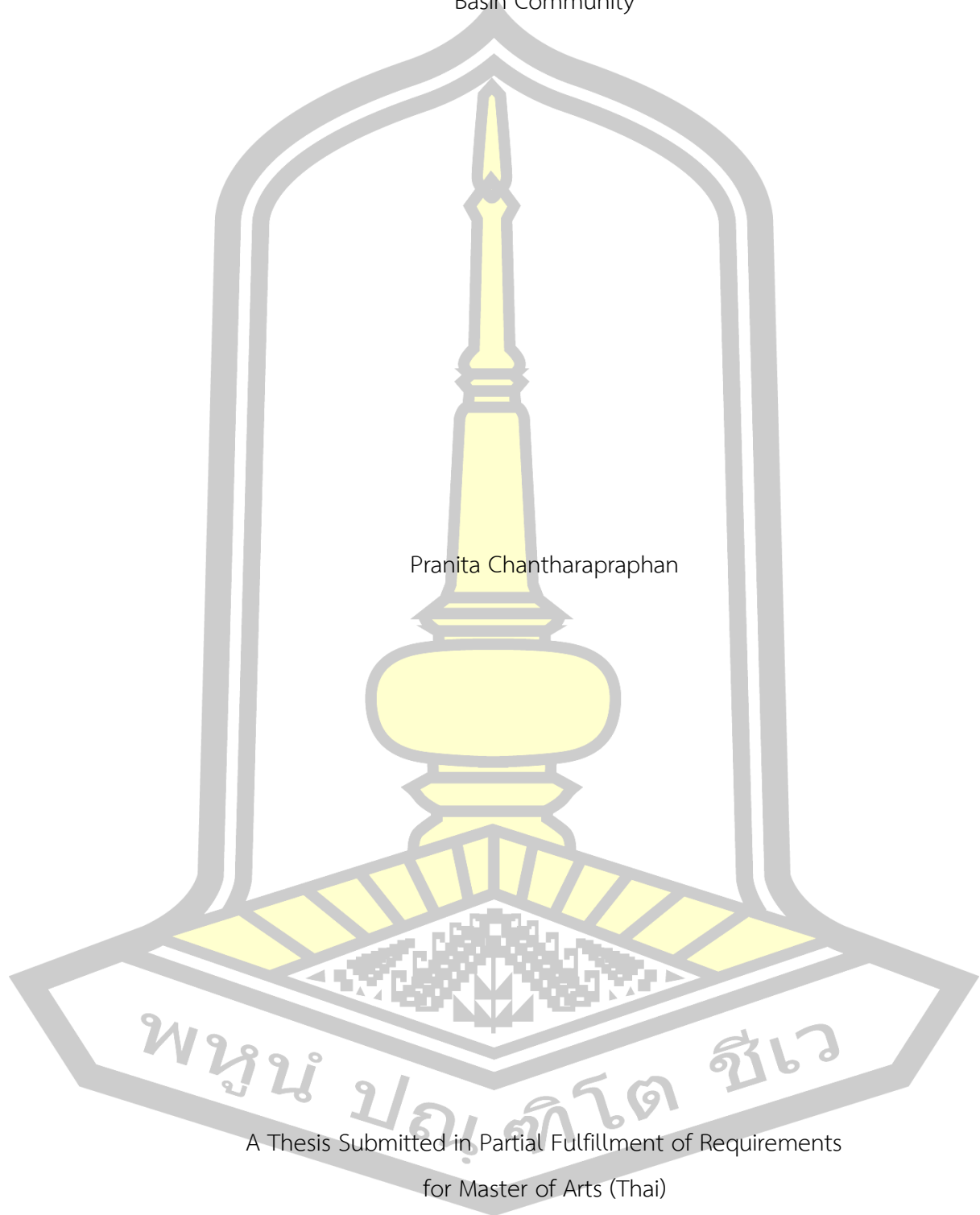
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

สิงหาคม 2562

สงวนลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

Thaosithon-Manora : Isan Folk Jataka and Constructing The Social Space of Mekong
Basin Community

Pranita Chantharapraphan

August 2019

Copyright of Mahasarakham University

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ของนางสาวประณิศา จันทระ
ประพันธ์ แล้วเห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา ศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ

(รศ. ดร. นิตยา วรรณกิติ์)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(รศ. ดร. จารุวรรณ ธรรมวัตร)

.....กรรมการ

(ผศ. ดร. ราชนัย นิลวรรณภา)

.....กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

(ผศ. ดร. พยุงพร ศรีจันทร์)

มหาวิทยาลัยอนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

.....
(ผศ. ดร. กนกพร รัตนสุธีระกุล)

คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

.....
(ผศ. ดร. กริสน์ ชัยมูล)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ชื่อเรื่อง	ท้าวสีทน-มโนราห์ : ชาดกพื้นบ้านอีสานกับการสร้างพื้นที่ทางสังคมในชุมชนลุ่มน้ำโขง		
ผู้วิจัย	ประณิตา จันทระประพันธ์		
อาจารย์ที่ปรึกษา	รองศาสตราจารย์ ดร. จารุวรรณ ธรรมวัตร		
ปริญญา	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต	สาขาวิชา	ภาษาไทย
มหาวิทยาลัย	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม	ปีที่พิมพ์	2562

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเนื้อหาและบทบาทของชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ที่ปรากฏอยู่ในการรับรู้ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง อำเภอบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ในฐานะที่ชาดกเรื่องดังกล่าวมีอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง ส่งผลให้เกิดกระบวนการสร้างพื้นที่ทางสังคม

ขอบเขตข้อมูลที่นำมาศึกษาวิเคราะห์เป็นหลักได้แก่ ข้อมูลชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ในประเพณีมุขปาฐะ ทั้งข้อมูลมุขปาฐะจากการสัมภาษณ์ภาคสนามโดยผู้วิจัยและข้อมูลมุขปาฐะที่มีผู้รวบรวมไว้แล้ว รวมถึงข้อมูลด้านพื้นที่ก็คือศึกษาโดยยึดตามการเก็บข้อมูลภาคสนามคือพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอบึงกาฬจังหวัดบึงกาฬและอำเภอรัตนวาปีจังหวัดหนองคาย รวมไปถึงอาณาบริเวณใกล้เคียงที่ปรากฏว่ามีการรับรู้ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้แนวคิดเรื่องพื้นที่ทางสังคม (Social Space) ของ อองรี เลอเฟบวร์ (Henry Lefebvre) มาเป็นกรอบหลักในการศึกษา

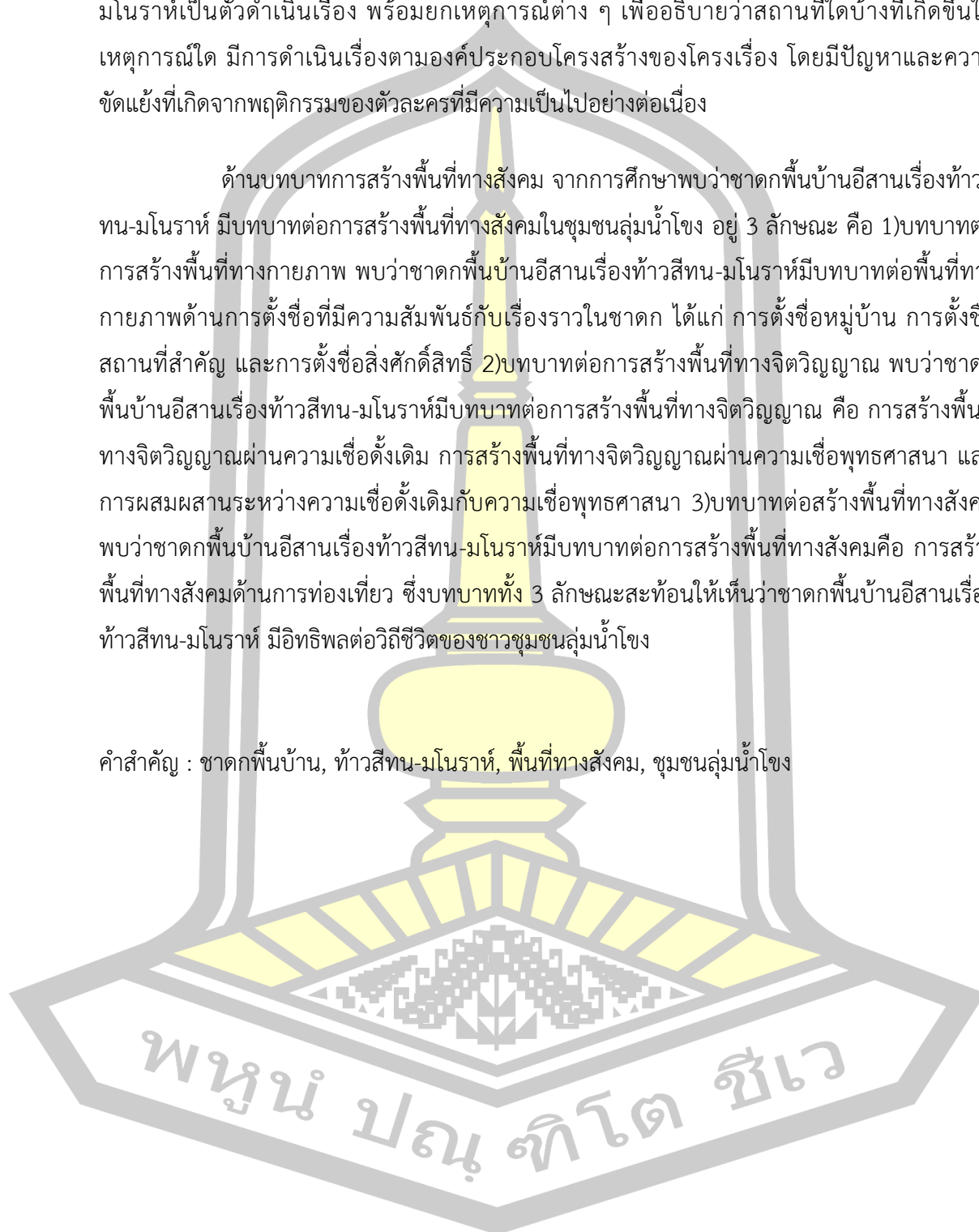
ผลการศึกษาพบว่า ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ที่ปรากฏอยู่ในการรับรู้ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง อำเภอบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย มีวัฒนธรรมการรับรู้ประเภทต่าง ๆ อันเป็นองค์ประกอบที่เชื่อมโยงกับความพันธะระหว่างพื้นที่กับเรื่องราวในชาดก ได้แก่ การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมมุขปาฐะ การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมการแสดง การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมศิลปะ การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมความเชื่อพิธีกรรม และการรับรู้ผ่านภูมินามสถานที่

การวิเคราะห์ลักษณะด้านเนื้อหา พบว่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง มีเนื้อหาที่ได้รับอิทธิพลมาจากสุธนชาดกในปัญญาสชาดก แต่ด้วยการนำเรื่องราวในชาดกเข้ามาผูกเรื่องให้เข้ากับบริบททางสังคมของพื้นที่และมิติทางวัฒนธรรม จึงทำให้ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงมีลักษณะเฉพาะแบบท้องถิ่นหรือเป็น

นิทานประจำถิ่น เนื่องจากได้อธิบายถึงภูมินามสถานที่ โดยให้ตัวเอกของเรื่องคือท้าวสีทน และนางมโนราห์เป็นตัวดำเนินเรื่อง พร้อมยกเหตุการณ์ต่าง ๆ เพื่ออธิบายว่าสถานที่ใดบ้างที่เกิดขึ้นในเหตุการณ์ใด มีการดำเนินเรื่องตามองค์ประกอบโครงสร้างของโครงเรื่อง โดยมีปัญหาและความขัดแย้งที่เกิดจากพฤติกรรมของตัวละครที่มีความเป็นไปอย่างต่อเนื่อง

ด้านบทบาทการสร้างพื้นที่ทางสังคม จากการศึกษาพบว่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ มีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคมในชุมชนลุ่มน้ำโขง อยู่ 3 ลักษณะ คือ 1)บทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางกายภาพ พบว่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์มีบทบาทต่อพื้นที่ทางกายภาพด้านการตั้งชื่อที่มีความสัมพันธ์กับเรื่องราวในชาดก ได้แก่ การตั้งชื่อหมู่บ้าน การตั้งชื่อสถานที่สำคัญ และการตั้งชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ 2)บทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณ พบว่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์มีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณ คือ การสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณผ่านความเชื่อดั้งเดิม การสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณผ่านความเชื่อพุทธศาสนา และการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับความเชื่อพุทธศาสนา 3)บทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคม พบว่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์มีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคมคือ การสร้างพื้นที่ทางสังคมด้านการท่องเที่ยว ซึ่งบทบาททั้ง 3 ลักษณะสะท้อนให้เห็นว่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง

คำสำคัญ : ชาดกพื้นบ้าน, ท้าวสีทน-มโนราห์, พื้นที่ทางสังคม, ชุมชนลุ่มน้ำโขง

TITLE	Thaosithon-Manora : Isan Folk Jataka and Constructing The Socail Space of Mekong Basin Community		
AUTHOR	Pranita Chantharapraphan		
ADVISORS	Associate Professor Jaruwan Thammawatra , Ph.D.		
DEGREE	Master of Arts	MAJOR	Thai
UNIVERSITY	Maharakham University	YEAR	2019

ABSTRACT

This thesis is aimed to study the content and roles of Isan folk Jataka entitle Thaosithon-Manora that was evident in the perception of the people in Mekong basin community Pak Khat District, Bueng Kan Province and Rattanawapi District, Nong Khai as this folk Jataka influenced to the thought and belief of people people in Mekong basin community which caused to the production of social space

The scope of the data that was studied and analyzed are the information about Isan folk Jataka entitle Thaosithon-Manora in the oral history culture as well as the oral history information from the interview by the researcher and the oral history that was already collected including the space information which based on the field data. The areas of study were Mekong basin community in Pak Khat District, Bueng Kan Province and Rattanawapi District, Nong Khai and the nearby areas that were evidently percept about the of Isan folk Jataka entitle Thaosithon-Manora. Social Space theory of Henry Lefebvre was used as a main framework of this research.

The findings found that Isan folk Jataka entitle Thaosithon-Manora that was evident in the perception of the people in Mekong basin community Pak Khat District, Bueng Kan Province and Rattanawapi District, Nong Khai consisted of many kinds of cultural perception which are the relative elements that related amongst space and folk Jataka such as the perception through oral history culture,

performance culture, art culture, belief and ceremony culture and the areas.

In the aspect of contents analyzation found that Isan folk Jataka entitle Thaosithon-Manora of the people in Mekong basin was influenced by the Suthon jataka in Panya Jataka. However, the Isan folk Jataka entitle Thaosithon-Manora has specific character as a local or region folktale according to the plotting of the Jataka story with the social space context and the culture dimension. This Isan folk Jataka described the areas by using Thaosithon and Manora as the main actors and exemplified various situations to describe that which situation happened with which area, and the content was continually narrated according to the story's plot by using the problems and the conflict from the actors' behavior.

Production of social space aspect found that there are three categories of the role that Isan folk Jataka entitle Thaosithon-Manora was functioned to the production of social space in Mekong basin community as follows; 1) the role toward the production of physical space showed that Isan folk Jataka entitle Thaosithon-Manora was functioned to the physical space in the aspect of name that related to the Jataka story such as the name of the villages, places and holly things, 2) the role of production of spirit space showed that Isan folk Jataka entitle Thaosithon-Manora has a role as the production of spirit space through the traditional paradigm, the production of spirit space through the Buddhism Paradigm and the mix-method between traditional and Buddhism paradigm, 3) The role toward the production of social space found that Isan folk Jataka entitle Thaosithon-Manora functioned to the production of social space such as production of social space in tourism aspect. From these three aspects reflected that Isan folk Jataka entitle Thaosithon-Manora was influenced toward the way of life of the people in Mekong basin.

Keyword : Folk Jataka, Thaosithon-Manora, Social Space, Mekong Basin Community

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะสำเร็จลงไปได้หากไม่ได้รับความเมตตาจาก รองศาสตราจารย์ ดร. จารุวรรณ ธรรมวัตร อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้คอยให้คำแนะนำ ชี้แนะแนวทางการศึกษา การวิเคราะห์ข้อมูลด้านศาสตร์ทางคติชนวิทยา และวิธีคิดซึ่งเป็นองค์ประกอบในการศึกษา ผู้ที่ให้ความกรุณาสละเวลาตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ให้งานวิจัยฉบับนี้เสร็จสิ้นสมบูรณ์ ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งและอบอุ่นใจทุกครั้งที่ได้รับคำปรึกษาชี้แนะจากอาจารย์ ผู้วิจัยจึงขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ ผู้เป็น “ครู” ด้วยความเคารพสักการะมา ณ โอกาสนี้

ผู้วิจัยกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร. ปฐม หงส์สุวรรณ “ครู” ผู้จุดประกายให้ผู้วิจัยมองเห็นว่าตนเองมีความชอบเกี่ยวกับศาสตร์ด้านคติชนวิทยา การลงพื้นที่ภาคสนามเสมือนการเปิดโลกทัศน์ให้ผู้วิจัยค้นพบความสุขในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้เรียนรู้การทำงานภาคสนามด้วยความสนุกตื่นเต้น และได้องค์ความรู้ใหม่นานัปการ

ผู้วิจัยกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร. นิตยา วรรณกิตร์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ราชนันท์ นิลวรรณภา อาจารย์ผู้ช่วยประสาทความรู้ได้กรุณาให้คำแนะนำและช่วยตรวจแก้ไขวิทยานิพนธ์ด้วยความเอาใจใส่ กราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พยุงพร ศรีจันทวงศ์ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก ที่ได้กรุณาชี้แนะแนวทางทั้งยังให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์เพื่อให้งานวิทยานิพนธ์สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยกราบขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ที่ประสิทธิประสาทวิชาความรู้ทางวรรณคดีและวรรณกรรมให้แก่ผู้วิจัย เพราะความรู้ที่ได้จากครูบาอาจารย์จึงทำให้ผู้วิจัยมีความก้าวหน้าทางการศึกษา

ผู้วิจัยกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร. ธัญญา สังขพัฒน์านนท์ ผู้เป็น “ครู” ของ “ครู” ที่คอยติดตามถามไถ่ให้กำลังใจด้วยความห่วงใย ซึ่งเป็นอีกหนึ่งเบื้องหลังของความสำเร็จ

นอกจากนี้ผู้วิจัยขอขอบคุณมิตรภาพที่ดีจากกัลยาณมิตรเพื่อนนิสิตปริญญาโทพร้อมรุ่นทั้ง 12 ท่าน รวมถึงอาจารย์อ้อมทิพย์ มาลีลัย และนางสาวกิตติยา คุณารักษ์ ที่เปรียบเสมือนพี่น้องที่คอยเป็นทุกอย่างให้ซึ่งกันและกันเสมอมา ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความเป็นกัลยาณมิตรที่ดีมาเสมอ กราบขอบพระคุณพระอาทิตย์ อธิโกโม (แวงโส) ที่คอยให้คำปรึกษา แบ่งปันความรู้เอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ทั้งนี้ขอขอบคุณพี่พวงเพชร พี่นุช น้องก๊วก เจ้าหน้าที่บัณฑิตศึกษา ที่คอยประสานงานด้านเอกสาร ขั้นตอนการดำเนินงานต่าง ๆ ด้วยความเมตตาและเอาใจใส่อยู่เสมอ

ขอขอบพระคุณร้อยตำรวจตรีสาโรจน์ ราชบัณฑิต เจ้าหน้าที่ตำรวจ สภ.ปากคาด จังหวัดบึงกาฬ ผู้คอยช่วยเหลือในการเก็บข้อมูลภาคสนามในพื้นที่ศึกษา ขอขอบพระคุณชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง

อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย งานวิจัยฉบับนี้จะสำเร็จลุล่วงไป มิได้หากไม่ได้ความร่วมมือจากชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงบริเวณดังกล่าว ผู้วิจัยขอขอบพระคุณผู้ให้ข้อมูลทุกท่าน ที่ได้ให้ข้อมูลและองค์ประกอบต่าง ๆ ทั้งเนื้อหาสำนวนและข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา ขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณร้อยตำรวจเอกอุทิศ จันทระพันธ์ พี่ชายที่แสนดีผู้เป็นทุกอย่างให้ผู้วิจัยมา โดยตลอด ขอขอบคุณ พี่ น้อง คุณป้า คุณลุง ญาติ ๆ ที่คอยเป็นกำลังใจและแรงผลักดันให้ผู้วิจัยประสบความสำเร็จด้านการเรียนการศึกษา

และที่ขาดไม่ได้เลย ลูกxon້อมรำลึกและกราบขอบพระคุณ คุณบิดา คุณมารดา แม่ผู้บังเกิดเกล้าและแม่ผู้ต่อลมหายใจ พ่อผู้บังเกิดเกล้าและพ่อผู้ต่อลมหายใจ บุคคลผู้อุทิศชีวิตเพื่อลูก ผู้มีพระคุณยิ่งแล้วในชีวิตของลูก ผู้เป็นดวงใจของลูก ผู้ที่ทำให้ลูกให้ลูกประสบความสำเร็จด้านการศึกษาอีกครั้ง ด้วยความภาคภูมิใจ

อนึ่ง วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยสำหรับนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา (ระดับปริญญาโท) ประจำปีงบประมาณ 2561 ของคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ท้ายนี้ คุณค่าและประโยชน์อันใดอันเกิดจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขออุทิศแด่ผู้มีพระคุณที่ได้ล่วงลับไปแล้ว ได้แก่ นางสาวดี จันทระพันธ์ (แม่) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ธงวิทย์ ทองเสียน (ครู) และครูบาอาจารย์ทุกท่านผู้เคยได้อบรมสั่งสอนทั้งวิชาความรู้และวิชาชีวิต

ประณิตา จันทระพันธ์

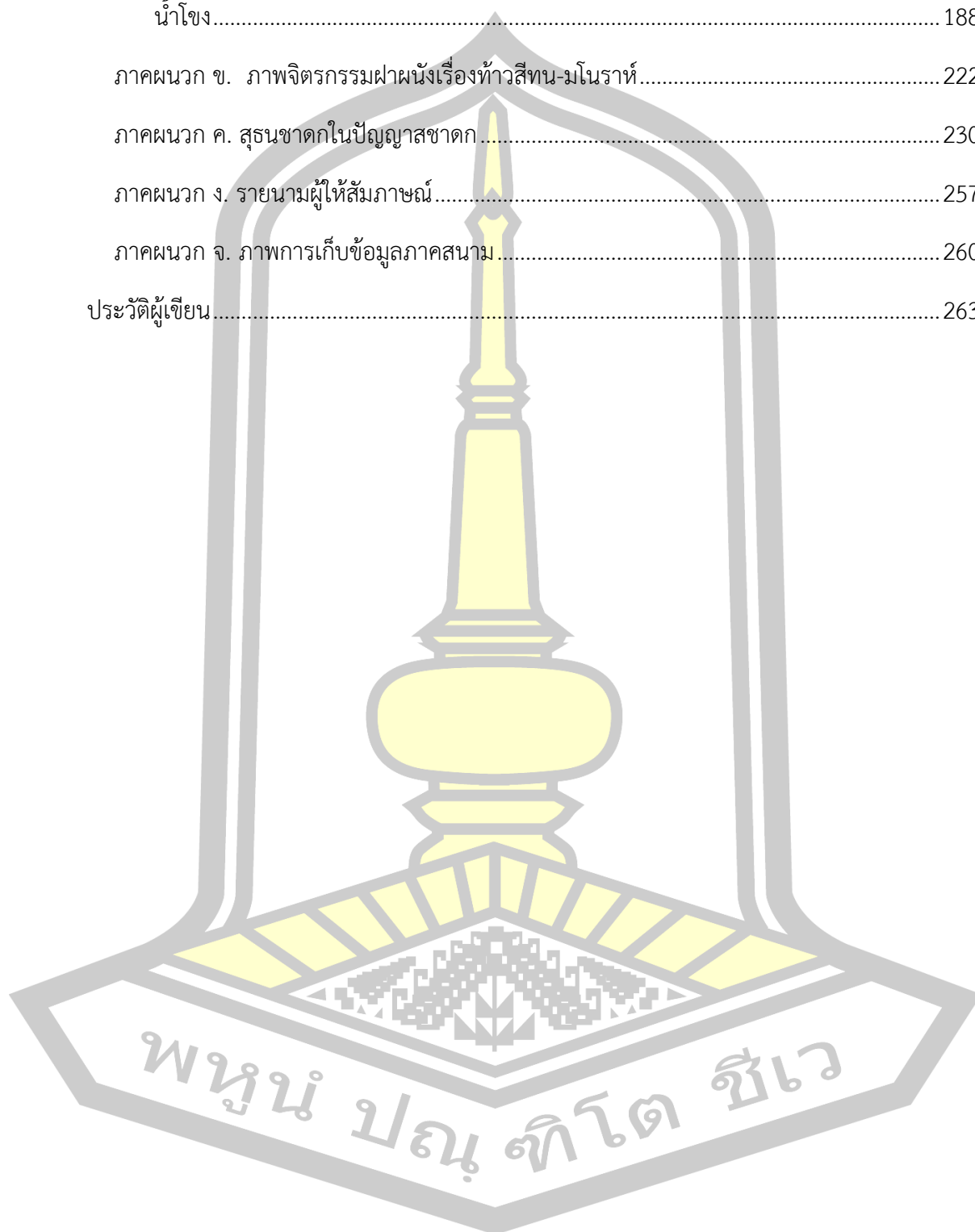
สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ฉ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ญ
สารบัญตาราง.....	ท
สารบัญรูปภาพ.....	ฒ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ภูมิหลัง.....	1
1.2 ความมุ่งหมายของการวิจัย.....	3
1.3 คำถามหลักในการวิจัย.....	3
1.4 ความสำคัญของการวิจัย.....	3
1.5 ขอบเขตของการวิจัย.....	4
1.6 วิธีดำเนินการวิจัย.....	4
1.7 กรอบแนวคิดที่ใช้ในงานวิจัย.....	5
1.7.1 แนวคิดพื้นที่ทางสังคม (Social Space).....	5
1.8 นิยามศัพท์เฉพาะ.....	8
1.9 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	8
1.9.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชาดกพื้นบ้าน.....	9
1.9.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระสุธน-มโนราห์.....	13
1.9.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชนลุ่มน้ำโขง.....	17
1.9.4 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาการสร้างพื้นที่ทางสังคม.....	21

บทที่ 2 พื้นที่ศึกษา : ประวัติชุมชน สังคมและวัฒนธรรม	29
2.1 ชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอปากคาด	30
2.1.1 วัดสว่างอารมณ์ (วัดถ้ำศรีธน)	34
2.2 ชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอรันทนบุรี	39
2.2.1 ประวัติเมืองเปงจานนครราช	47
2.2.2 ประวัติเจ้าพ่อเปงจาน	51
2.2.3 ประวัติวัดเปงจานเหนือ	52
2.2.4 ประวัติวัดเปงจานนครราช	54
บทที่ 3 ชာดกพื้นที่บ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ในการรับรู้ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง	56
3.1 การรับรู้ชาดกพื้นที่บ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ในชุมชนลุ่มน้ำโขง	56
3.1.1 การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมมุขปาฐะ	57
3.1.2 การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมการแสดง	63
3.1.3 การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมศิลปะ	69
3.1.4 การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมความเชื่อพิธีกรรม	76
3.1.5 การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมภูมิปัญญา	77
3.2 เนื้อหาชาดกพื้นที่บ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ในชุมชนลุ่มน้ำโขง	81
3.2.1 ท้าวสีทน-มโนราห์ ต้นเค้าและความแพร่หลาย	82
3.2.2 ที่มาของชาดกพื้นที่บ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์	84
3.2.3 เนื้อหาชาดกพื้นที่บ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์	90
บทที่ 4 ชาดกพื้นที่บ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์กับบทบาทการสร้างพื้นที่ทางสังคม	103
4.1 ชาดกพื้นที่บ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์กับการสร้างพื้นที่ทางกายภาพ	105
4.1.1 ชาดกพื้นที่บ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์กับการตั้งชื่อ	109
4.1.1.1 การตั้งชื่อหมู่บ้าน	109
4.1.1.2 การตั้งชื่อสถานที่สำคัญ	114

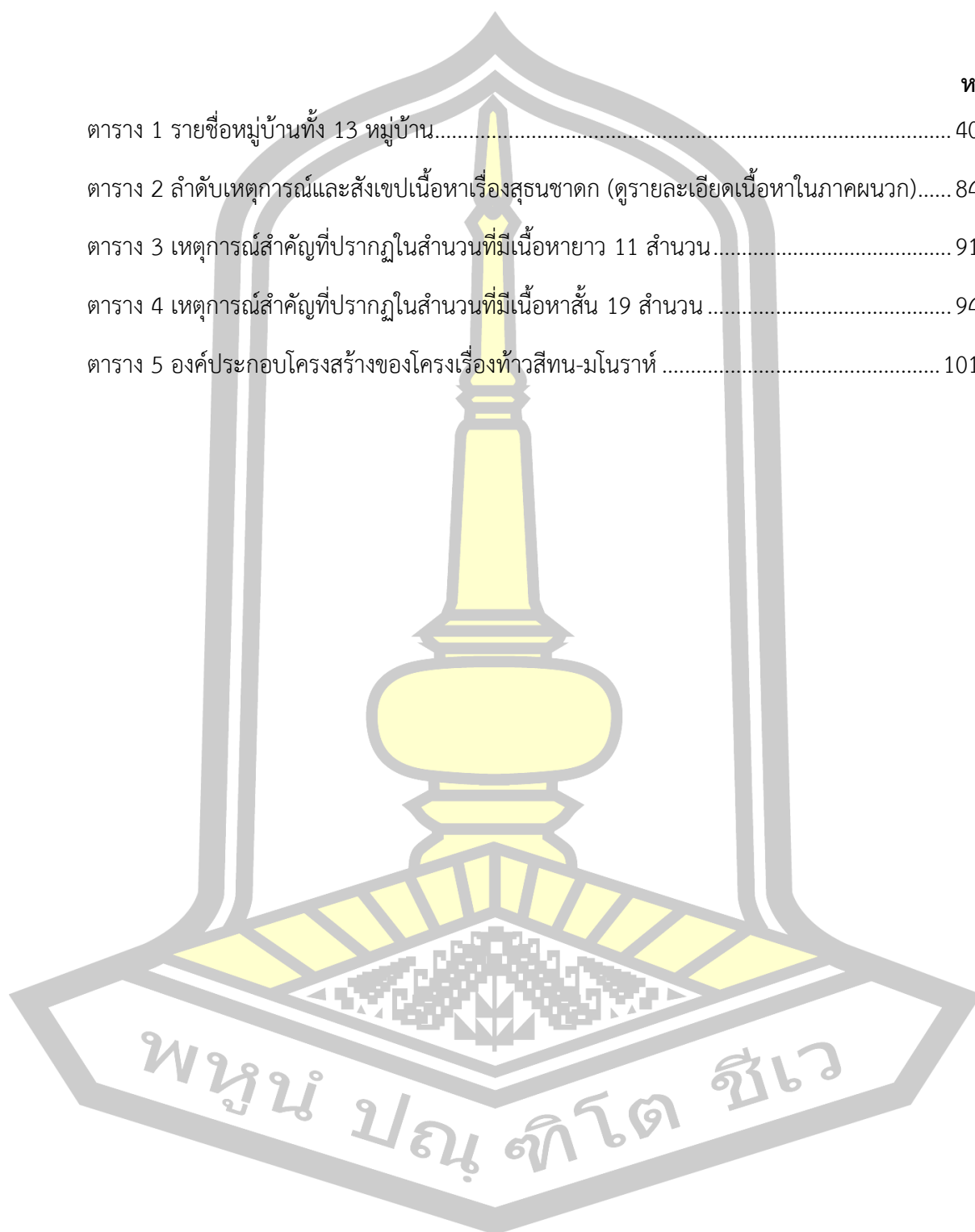
4.1.1.3 การตั้งชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์	122
4.2 ซากดึกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์กับการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณ	130
4.2.1 การสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณผ่านความเชื่อดั้งเดิม	131
4.2.1.1 ความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผี	132
4.2.1.2 ความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับเรื่องเครื่องรางของขลัง	138
4.2.1.3 ความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับเรื่องเวทมนตร์คาถาอาคม	142
4.2.1.4 ความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับเรื่องขวัญ	148
4.2.1.5 ความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับนาคาคติ	150
4.2.1.6 ความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับฤาษี	153
4.2.2 การสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณผ่านความเชื่อพุทธศาสนา	154
4.2.2.1 การนับถือพุทธศาสนา	154
4.2.2.2 พระอินทร์ เทวดา	157
4.2.2.2 บุญ-กรรม ภูผชาติ	161
4.2.3 การผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับความเชื่อพุทธศาสนา	164
4.2.3.1 การปรับผีให้เป็นพุทธ	165
4.3 ซากดึกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์กับการสร้างพื้นที่ทางสังคม	168
4.3.1 การสร้างพื้นที่ทางสังคมด้านการท่องเที่ยว	169
บทที่ 5 สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	172
5.1 สรุปผลการวิจัย	173
5.2 อภิปรายผลการวิจัย	175
5.3 ข้อเสนอแนะ	179
บรรณานุกรม	180
ภาคผนวก	187

ภาคผนวก ก. ซาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ที่ปรากฏอยู่ในการรับรู้ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง.....	188
ภาคผนวก ข. ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์.....	222
ภาคผนวก ค. สุนัขชาดกในปัญญาสชาดก.....	230
ภาคผนวก ง. รายนามผู้ให้สัมภาษณ์.....	257
ภาคผนวก จ. ภาพการเก็บข้อมูลภาคสนาม.....	260
ประวัติผู้เขียน.....	263

สารบัญตาราง

	หน้า
ตาราง 1 รายชื่อหมู่บ้านทั้ง 13 หมู่บ้าน.....	40
ตาราง 2 ลำดับเหตุการณ์และสังเขปเนื้อหาเรื่องสุนชาดก (ดูรายละเอียดเนื้อหาในภาคผนวก).....	84
ตาราง 3 เหตุการณ์สำคัญที่ปรากฏในสำนวนที่มีเนื้อหายาว 11 สำนวน.....	91
ตาราง 4 เหตุการณ์สำคัญที่ปรากฏในสำนวนที่มีเนื้อหาสั้น 19 สำนวน	94
ตาราง 5 องค์ประกอบโครงสร้างของโครงเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์	101

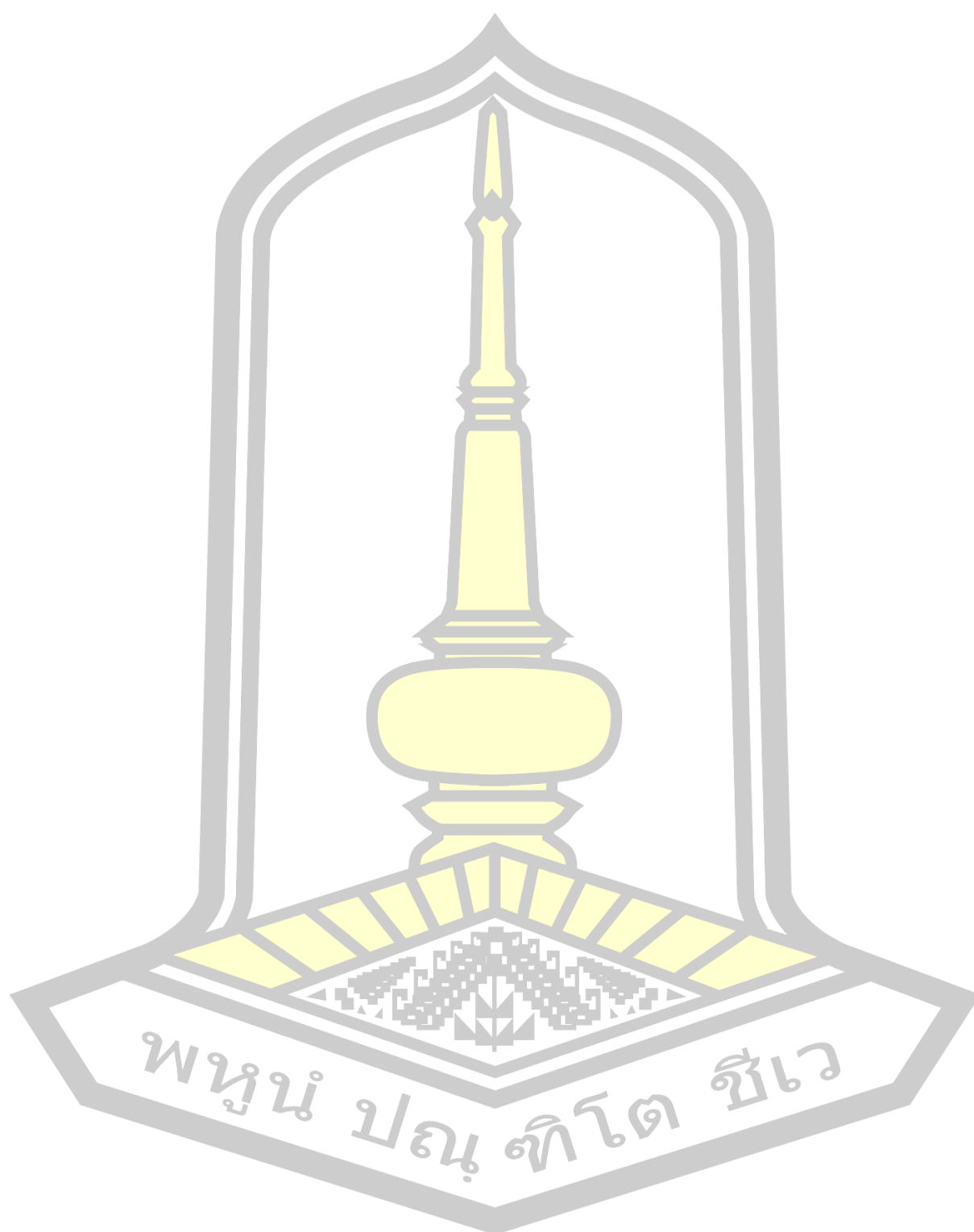
สารบัญรูปภาพ

หน้า

ภาพประกอบ 1 ภาพแผนที่ชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย.....	29
ภาพประกอบ 2 สถาปัตยกรรมภายในวัดสว่างอารมณ์ (วัดถ้ำศรีธน)	33
ภาพประกอบ 3 สถาปัตยกรรมภายในวัดสว่างอารมณ์ (วัดถ้ำศรีธน)	33
ภาพประกอบ 4 รูปปั้นจำลองตัวละครท้าวสีทนลงดาบ วัดสว่างอารมณ์ (วัดถ้ำศรีธน).....	34
ภาพประกอบ 5 รูปปั้นจำลองตัวละครนางมโนราห์ วัดสว่างอารมณ์ (วัดถ้ำศรีธน)	35
ภาพประกอบ 6 รูปปั้นจำลองตัวละครฤาษี ภายในถ้ำฤาษี วัดสว่างอารมณ์ (วัดถ้ำศรีธน)	35
ภาพประกอบ 7 รูปปั้นจำลองท้าวสีทนลงดาบ ณ วัดเทพนิมิตดาลบังบด.....	38
ภาพประกอบ 8 ภาพศาลเจ้าพ่อเป่งจาน เสมาหินจุดพบที่บ้านเป่งจาน ตำบลโพนแพง.....	46
ภาพประกอบ 9 ประติมากรรมเจ้าพ่อเป่งจาน ณ วัดเป่งจานคาราม	46
ภาพประกอบ 10 ศาลเจ้าพ่อเป่งจาน ณ นิคมสร้างตนเองโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย	51
ภาพประกอบ 11 วัดเป่งจานคาราม ณ วัดเป่งจานคาราม อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ...	54
ภาพประกอบ 12 ตัวอย่างภาพการแสดงชุดลำเพลินมโนราห์ลงยา.....	64
ภาพประกอบ 13 ตัวอย่างภาพการแสดงชุดฟ้อนลำเพลินสุรนตามเมือ.....	66
ภาพประกอบ 14 ตัวอย่างภาพการแสดงชุดฟ้อนท้าวสีทนเลือกคู่.....	67
ภาพประกอบ 15 วัดสว่างอารมณ์ (วัดถ้ำศรีธน).....	69
ภาพประกอบ 16 จิตรกรรมฝาผนังเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์.....	70
ภาพประกอบ 17 รูปปั้นจำลองท้าวสีทนลงดาบ	72
ภาพประกอบ 18 รูปปั้นจำลองท้าวสีทนนั่งพักผ่อนจิตอาวอนถึงนางมโนราห์.....	73
ภาพประกอบ 19 รูปปั้นจำลองนางมโนราห์ฝากแหวน แผนที่ไว้กับพ่อพระฤาษี.....	73
ภาพประกอบ 20 รูปปั้นจำลองฤาษี	74

ภาพประกอบ 21 รูปปั้นท้าวสีทนต์ลงดาบ วัดเทพนิมิตดาลบังบด.....	74
ภาพประกอบ 22 ใบเสมาหินเจ้าพ่อเป่งงาน.....	75
ภาพประกอบ 23 แผนที่แสดงที่ตั้งอำเภอปากคาดและอำเภอรันทนาปี.....	78
ภาพประกอบ 24 ทิวทัศน์ยามเย็นริมแม่น้ำโขงบริเวณปากคาด.....	80
ภาพประกอบ 25 ภาพแสดงตารางลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในสุนชาดก.....	97
ภาพประกอบ 26 ภาพแสดงตารางลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในสุนชาดก.....	98
ภาพประกอบ 27 ชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ.....	105
ภาพประกอบ 28 นางสาวเนียง พิมพิลา ผู้ให้สัมภาษณ์.....	108
ภาพประกอบ 29 เสมาหินศาลเจ้าพ่อเป่งงาน และซากวัดอุโบสถที่ขุดพบ.....	112
ภาพประกอบ 30 วัดเป่งงานคราราม.....	115
ภาพประกอบ 31 สว่างอารมณ์ (วัดถ้ำศรีริน).....	116
ภาพประกอบ 32 รูปจำลองและสถานที่ที่สัมพันธ์กับเนื้อหาของชาดก.....	118
ภาพประกอบ 33 ถ้ำฤาษี.....	119
ภาพประกอบ 34 ถ้ำคอกม้า.....	120
ภาพประกอบ 35 ภาพประกอบ หนองฮ้อนหนองไฮ บ้านไร่.....	122
ภาพประกอบ 36 ศาลเจ้าพ่อเป่งงาน.....	123
ภาพประกอบ 37 ศาลปู่หลวงเป่งงาน.....	124
ภาพประกอบ 38 ศาลนางมโนราห์.....	125
ภาพประกอบ 39 หนองหิน เทศบาลตำบลปากคาด.....	127
ภาพประกอบ 40 เมืองหลวงพระบาง.....	128
ภาพประกอบ 41 ศาลเจ้าพ่อเป่งงาน.....	133
ภาพประกอบ 42 ภาพถ่ายทางอากาศพื้นที่บริเวณที่เชื่อว่าเป็นเมืองเก่าแก่มาก่อน.....	134
ภาพประกอบ 43 ภาพซ้าย เจ้าพ่อเป่งงาน – ภาพขวา ปู่หลวงเป่งงาน.....	167
ภาพประกอบ 44 วัดถ้ำศรีริน (สว่างอารมณ์).....	170

ภาพประกอบ 45 แผนที่ท่องเที่ยวจังหวัดบึงกาฬ 171

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ภูมิหลัง

“ชาดก” มาจากคำว่า “ชาตก” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้คำนิยามของ “ชาตก” ว่า “เรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อนๆ” หากจำกัดความหมายให้แคบลงก็คือ พระจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ ซึ่งมีบทบาทเป็นตัวสำคัญของเรื่อง หรือบางครั้งจะมีฐานะเป็นผู้สังเกตการณ์ ชาตกเป็นส่วนหนึ่งของชุดต้นตอปิฎก ขุททกนิกายในลำดับที่ 10 และเป็นส่วนหนึ่งของ นวังคสัตตกุตสาสน์ ซึ่งเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้ามีองค์ 9 พระพุทธเจ้าทรงใช้ชาตกเป็นเครื่องสั่งสอน พุทธบริษัท (นิยะดา เหล่าสุนทร, 2538: 17)

ชาตกส่วนใหญ่มีที่มาจากนิทานชาวบ้าน ซึ่งเป็นเรื่องราวที่เล่าสู่กันฟังทางมุขปาฐะมาช้านานก่อนสมัยพุทธกาล การดัดแปลงนิทานชาวบ้านให้กลายเป็นชาตกโดยแทรกทัศนคติเรื่องพระโพธิสัตว์หรือแปลงบทบาทของตัวละครในเรื่องให้เป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ (พิพัฒน์ ประเสริฐสังข์, 2557: 43) กล่าวว่า นิทานชาตกบางเรื่องเดิมที่อาจจะจะเป็นนิทานท้องถิ่นของกลุ่มชนใดกลุ่มหนึ่งประเทศใดประเทศหนึ่งก็ได้ ต่อมาที่มีการแพร่กระจายในกลุ่มชนที่นับถือพระพุทธศาสนา ผู้นับถือพระพุทธศาสนาที่มีความเฉลียวฉลาดก็นำเอามาดัดแปลงแต่งเติมให้เป็นนิทานชาตก ด้วยการแต่งเนื้อที่ตัวเอกว่าเป็นพระโพธิสัตว์พร้อมกับการประสมชาตก เพื่อให้เข้าลักษณะของเรื่องชาตกในคัมภีร์ชาตกในพระพุทธศาสนา วรรณคดีชาตกไทยมีอยู่ส่วนหนึ่งที่กำเนิดขึ้นในลักษณะนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาตกในปัญญาสาชาตก ซึ่งเป็นชาตกนอกนิบาตที่มีชื่อเสียงทางภาคเหนือของไทย จะเห็นว่าการแต่งชาตกเป็นประเพณีหนึ่งในวรรณกรรมพุทธศาสนา เป็นที่รับรู้กันทั่วไปว่ามีชาตกในพระไตรปิฎก 547 เรื่อง เป็นคาถาซึ่งมีการนำมาแต่งขยายความในชั้นหลังให้เป็นเรื่องโดยภิกษุชาวลังกา ซึ่งเรียกสำนวนที่ขยายความนี้ว่าอรรถกถาชาตก ซึ่งเป็นธรรมเนียมต้นแบบในการแต่งปัญญาสาชาตกหรือชาตกนอกนิบาต ธรรมเนียมการแต่งชาตกนอกนิบาตมีอยู่ทั้งในล้านนา พม่า เชียงตุง ลาว และเขมร

ศิราพร ณ กลาง กล่าวถึงนิทานพื้นบ้านในดินแดนล้านนาจำนวนมากที่ถูกนำมาแต่งเป็นนิทานชาตก ซึ่งอาจแต่งเป็นคำธรรมหรือคำขอ ในดินแดนของคนไทใหญ่ก็มีธรรมเนียมนิยมนำนิทานพื้นบ้านมาแต่งเป็น “อะลอง” ซึ่งหมายถึงเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ เช่น เรื่องอะลองมดส้ม อะลองแพะคำ อะลองหอยขาว เมื่อรับพุทธศาสนาเข้ามาจึงมีการนำนิทานพื้นบ้านเหล่านั้นมาดัดแปลงให้เป็นชาตก ซึ่งชาตกนอกนิบาตเหล่านี้เรียกว่า “ชาตกพื้นบ้าน” (ศิราพร ณ กลาง, 2542: 218-219)

ชาตกพื้นบ้าน (Folk Jataka) ของไทยอีสานในทัศนะของ (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2537: 86) กล่าวว่า เป็นวรรณคดีพุทธศาสนาประเภทนิทานที่นิยมใช้ในการเล่า เทศน์ และได้ส่งผลให้มีการนำเอาวรรณกรรมลายลักษณ์ไปประยุกต์ใช้ในบริบทอื่น ๆ เช่น การแสดง ขับ ลำ ร้อง เล่า ในงานบุญพิธีงานประเพณี การนำนิทานพื้นบ้านมาทำเป็นชาตก วรรณคดีชาตก และวรรณคดีเพื่อการแสดง อาจมองได้ว่าเป็นวิถียกระดับวัฒนธรรมพื้นบ้านไปสู่วัฒนธรรมอีกระดับหนึ่งจากสังคมที่ใช้ภาษาพูดสู่สังคมที่มีตัวอักษร ทำให้มีวรรณกรรมสำนวนลายลักษณ์ หรืออีกแง่หนึ่งอาจเป็นการนำสำนวนลายลักษณ์ไปเล่าสืบทอดด้วยวาจาแล้วมีการปรับเปลี่ยนชื่อสถานที่และบุคคลตามกาลเทศะ ดังที่ (ธวัช ปุณโณทก, 2525: 8) กล่าวว่า วรรณกรรมชาวบ้านหรือวรรณกรรมพื้นบ้าน ไม่ว่าจะเป็นสำนวนลายลักษณ์หรือมุขปาฐะที่ปรากฏอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ จะแตกต่างไปจากวรรณกรรมต้นฉบับ เพราะวรรณกรรมท้องถิ่นเป็นของชาวท้องถิ่นเองที่สร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อใช้ อ่าน ฟัง และชาวท้องถิ่นเป็นผู้อนุรักษ์โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางในการเผยแพร่ รูปแบบของวรรณกรรมจึงเป็นไปตามความนิยมของท้องถิ่นนั้น ๆ

จากการให้ความหมายข้างต้น จะเห็นว่าชาตกพื้นบ้านอีสานนั้นมีเอกลักษณ์เฉพาะ เช่น การนำชาตกพื้นบ้านอีสานมาปรับเปลี่ยนให้เข้ากับบริบทต่าง ๆ ทางสังคม การนำมาปรับเพื่อการรื่นเริง เพื่อความสนุกสนาน ผ่อนคลาย หรือการนำมาปรับเป็นบทเทศน์ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เพื่อให้ความรู้ทางธรรม คือการสร้างความหมายของชาตกที่มีอยู่แล้วให้เลื่อนไหลตามบริบทของสังคม ชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ก็เป็นที่นิยมและมีบทบาทต่อสังคมคนไทยในชุมชนลุ่มน้ำโขง เนื่องจากเป็นชาตกเรื่องสำคัญที่มักมีผู้นำไปแต่งข้ากลอนลำ ถือได้ว่าเป็นลักษณะเด่นด้านวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนา ประเพณี พิธีกรรม วรรณคดีหรือวรรณกรรม และมหรสพการแสดง (ศิริพร ฐิตะฐาน, 2543: 21) อาจเป็นไปได้ว่าคติความเชื่อที่ได้รับการสืบทอดต่อ ๆ กันมาเกี่ยวกับชาตกยังมีบทบาทต่อสังคม

นอกจากการนำชาตกพื้นบ้านอีสานมาปรับใช้เพื่อความรื่นเริงต่าง ๆ ยังปรากฏว่ามีวัฒนธรรมที่ทำให้ทราบถึงการรับรู้ชาตกพื้นบ้านผ่านกระบวนการสร้างพื้นที่ทางสังคมอีกด้วย เช่น การรับรู้ชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงจังหวัดบึงกาฬและจังหวัดหนองคาย ที่พบว่าชาตกพื้นบ้านอีสานมีบทบาทต่อชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงจังหวัดบึงกาฬและจังหวัดหนองคาย โดยสามารถวิเคราะห์ได้จากการตั้งชื่อบ้านนามเมือง การตั้งชื่อสถานที่สำคัญ การตั้งชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ยกตัวอย่างเช่น การตั้งชื่อหมู่บ้านที่พบในชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอรัตนวาปี คือ “บ้านเปงจาน หรือ เปงจานนคร” ที่ได้รับอิทธิพลจากการรับรู้ชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ การตั้งชื่อสถานที่สำคัญ เช่น “วัดเปงจานคาราม” ตั้งอยู่ในหมู่บ้านเปงจาน และ “วัดถ้ำศรีธน” ตั้งอยู่ในอำเภอบึงสามพันจังหวัดบึงกาฬ การตั้งชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ “ศาลเจ้าพ่อเปงจาน” ตั้งอยู่ในวัด

เปงจานคราราม และใบเสมาหินที่ประดิษฐานอยู่ในนิคมสร้างตนเองโพธิ์ชัย อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย การตั้งชื่อที่กล่าวถึงได้รับอิทธิพลจากการรับรู้ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ บทบาทในลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงการรับเอาวัฒนธรรมความเชื่อที่ได้รับมาจากชาดกพื้นบ้าน เข้ามามีอิทธิพลจนทำให้เกิดพื้นที่ทางสังคมทั้งทางกายภาพและทางวัฒนธรรม

การศึกษาเรื่อง ท้าวสีทน-มโนราห์ : ชาดกพื้นบ้านอีสานกับการสร้างพื้นที่ทางสังคมในชุมชนลุ่มน้ำโขง ถือเป็นประเด็นสำคัญที่อาจแสดงให้เห็นวิธีคิดและการให้ความหมายของนิทานธรรมที่มาจากปัญญาชาดกแต่มีลักษณะเฉพาะแบบอีสาน เป็นที่น่าตั้งข้อสังเกตและวิเคราะห์ในแง่มุมต่าง ๆ ผ่านกรอบแนวคิดการสร้างพื้นที่ทางสังคม เพื่อทำให้เห็นเรื่องราวและบทบาทของชาดกที่มีต่อชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง รวมถึงการประกอบสร้างทางวัฒนธรรมแบบเฉพาะของคนลุ่มน้ำโขง จังหวัดบึงกาฬและจังหวัดหนองคาย ผ่านชาดกพื้นบ้านอีสาน

1.2 ความมุ่งหมายของการวิจัย

1.2.1 เพื่อศึกษาเนื้อหาของชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ที่ปรากฏในการรับรู้ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอบึงกาฬและอำเภอรัตนวาปีจังหวัดหนองคาย

1.2.2 เพื่อศึกษาบทบาทของชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ที่มีต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคมในชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอบึงกาฬและอำเภอรัตนวาปีจังหวัดหนองคาย

1.3 คำถามหลักในการวิจัย

1.3.1 ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ในการรับรู้ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอบึงกาฬและอำเภอรัตนวาปีจังหวัดหนองคาย มีลักษณะด้านเนื้อหาเป็นอย่างไร

1.3.2 ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ในการรับรู้ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอบึงกาฬและอำเภอรัตนวาปีจังหวัดหนองคาย ได้สร้างพื้นที่ทางสังคมอย่างไร

1.4 ความสำคัญของการวิจัย

1.4.1 ทำให้เห็นลักษณะด้านเนื้อหาและสำนวนของชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ในการรับรู้ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอบึงกาฬและอำเภอรัตนวาปีจังหวัดหนองคาย

1.4.2 ทำให้เห็นบทบาทของชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ที่มีต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคมของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอบึงกาฬและอำเภอรัตนวาปีจังหวัดหนองคาย

1.5 ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้กำหนดขอบเขตการศึกษาคือ

1.5.1 ขอบเขตข้อมูล

ข้อมูลที่น่าสนใจวิเคราะห์เป็นหลัก สามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

1.5.1.1 ข้อมูลหลัก หมายถึง ข้อมูลชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ในประเพณีมุขปาฐะของชาวมุขชนลุ่มน้ำโขงอำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย โดยแบ่งเป็นข้อมูลมุขปาฐะที่ได้จากการสัมภาษณ์ภาคสนามโดยผู้วิจัย 26 สำนวน และข้อมูลมุขปาฐะที่มีผู้รวบรวมเอาไว้แล้ว 4 สำนวน

1.5.1.2 ข้อมูลรอง หมายถึง ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับชาดกพื้นบ้านเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ที่ปรากฏในเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชาดกพื้นบ้านเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ รวมถึงข้อมูลที่บอกเล่าถึงประวัติศาสตร์เชิงพื้นที่ ได้แก่ ประวัติชุมชน สังคม และวัฒนธรรม คติความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม เป็นต้น

1.5.2 ขอบเขตพื้นที่

การเก็บข้อมูลภาคสนามในการทำวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตของพื้นที่การศึกษาโดยยึดตามการเก็บข้อมูลภาคสนาม คือพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย รวมไปถึงอาณาบริเวณใกล้เคียงที่ปรากฏว่ามีการรับรู้ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์

1.6 วิธีดำเนินการวิจัย

1.6.1 สืบค้นและศึกษางานวิจัย วิทยานิพนธ์ และเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชาดกพื้นบ้านเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์

1.6.2 เก็บข้อมูลภาคสนามในพื้นที่วิจัยโดยการสัมภาษณ์ผู้รู้ เกี่ยวกับการรับรู้ชาดกพื้นบ้านเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ในประเพณีมุขปาฐะ เก็บข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสถานที่ต่าง ๆ เช่น ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน การตั้งชื่อหมู่บ้าน การตั้งชื่อสถานที่ทางพุทธศาสนา การตั้งชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ รวมถึง คติ ความเชื่อ พิธีกรรม เป็นต้น

1.6.3 นำข้อมูลจากการบันทึกการสัมภาษณ์มาศึกษา วิเคราะห์เนื้อหา และวิเคราะห์บทบาทของนิทานด้านการสร้างพื้นที่ทางสังคมในชุมชนลุ่มน้ำโขงจังหวัดบึงกาฬและจังหวัดหนองคาย โดยใช้แนวคิดการสร้างพื้นที่ทางสังคม เพื่อนำเสนอว่าชาดกพื้นบ้านเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ในการรับรู้ของชาวมุขชนลุ่มน้ำโขงจังหวัดบึงกาฬและจังหวัดหนองคาย มีความสัมพันธ์กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมอย่างไร และมีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคมในชุมชนลุ่มน้ำโขงจังหวัดบึงกาฬและจังหวัดหนองคายอย่างไร

1.6.4 สรุป อภิปราย และนำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์

1.7 กรอบแนวคิดที่ใช้ในงานวิจัย

แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรื่อง “ท้าวสีทน-มโนราห์ : ชาดกพื้นบ้านอีสานกับการสร้างพื้นที่ทางสังคมในชุมชนลุ่มน้ำโขง” ซึ่งผู้วิจัยได้นำมาประกอบการศึกษาวิเคราะห์เป็นหลักในครั้งนี้คือแนวคิด “พื้นที่ทางสังคม” (Social Space) ซึ่งแนวคิดดังกล่าวจะสามารถนำมาปรับใช้เพื่อวิเคราะห์บทบาทและองค์ประกอบของการสร้างพื้นที่ทางสังคมในชุมชนลุ่มน้ำโขงจังหวัดบึงกาฬและจังหวัดหนองคายที่ปรากฏว่ามีการรับรู้ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ สามารถสรุปแนวคิดดังกล่าวโดยสังเขปดังนี้

1.7.1 แนวคิดพื้นที่ทางสังคม (Social Space)

แนวคิดเรื่องพื้นที่ทางสังคม (Social Space) ผู้วิจัยได้ปรับใช้แนวคิดของอองรี เลอแอฟฟ์ (Henry Lefebvre) เป็นกรอบหลักในการวิจัย และกรอบแนวคิดการสร้างพื้นที่ทางสังคมจากงานวิจัยของ พยุงพร นนทวิศรุต (2555) ซึ่งศึกษาวิจัยเรื่อง ตำนานผีเจ้านาย : พลวัตของเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์กับการสร้างพื้นที่ทางสังคมในชุมชนชายแดนไทย-ลาว และเห็นว่าพลวัตของเรื่องเล่าก่อให้เกิดกระบวนการสร้างพื้นที่ทางสังคม

“พื้นที่” ในทัศนะของ Lefebvre (1991) แบ่งความหมายของพื้นที่ออกเป็น 3 ระดับ (1) Physical Space ซึ่งหมายถึงพื้นที่ที่เป็นธรรมชาติด้านกายภาพ จักรวาล (2) Mental Space เป็นพื้นที่ตามทัศนะของนักปรัชญาและนักคณิตศาสตร์ ซึ่งหมายถึงการรับรู้พื้นที่ในทางจิตใจ เช่น ความรู้สึกผูกพันกับพื้นที่ (3) Social Space & Social practice เป็นพื้นที่ที่ถูกประกอบสร้างขึ้นด้วยกิจกรรม/ปฏิบัติการ/โครงการต่าง ๆ การใช้สัญลักษณ์/การสร้าง utopia/รวมทั้งการทำให้เป็นปริณทล (Sphere) ในความหมายสุดท้ายนี้จะครอบคลุมขอบข่ายอย่างกว้างขวาง นับตั้งแต่การใช้พื้นที่ในเมืองที่ทำให้เขตบางเขตกลายเป็นธุรกิจ (เช่นบริเวณถนนสีลม) ที่ทำให้ที่ดินมีมูลค่ามหาศาลไปจนถึงอาณาบริเวณที่มีการไหลเวียนของข่าวสารข้อมูล เช่น ในจอโทรทัศน์ที่มีพื้นที่ทางกายภาพเพียงไม่กี่ตารางนิ้ว แต่ทว่าในแง่พื้นที่ทางสังคมแล้ว โทรทัศน์กินอาณาบริเวณกว้างขวาง ตั้งแต่พื้นที่ภายในร่างกายของคนไปจนกระทั่งถึงจักรวาล

อาจกล่าวได้ว่า ทุกหนทุกแห่งในสังคมสามารถประกอบสร้างขึ้นเป็น “พื้นที่ทางสังคม” (Social Space) ได้ทั้งสิ้น หากว่ามีปฏิบัติการทางสังคมต่าง ๆ เกิดขึ้นในบริเวณดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ นักวิชาการเช่น M. Foucault จึงถือว่า “ร่างกายของคน” ก็เป็นพื้นที่อย่างหนึ่ง เนื่องจากการใช้อำนาจต่าง ๆ บนพื้นที่แห่งนี้ นับตั้งแต่การรัดทำให้เล็กของผู้หญิงในสมัยโบราณ มาจนกระทั่งการ

บังคับให้ผู้หญิงสมัยใหม่มีรูปร่างผอมสูง (แต่มีหน้าอกที่ใหญ่) ในปัจจุบัน (กาญจนา แก้วเทพ, 2557: 546-547 ; อ้างอิงมาจาก H. Lefebvre. 1991)

การประกอบสร้างทางสังคมของ “พื้นที่” (Social Construction of Space) Lefebvre (1991) กล่าวว่า “พื้นที่” ไม่ได้เป็นเพียงลักษณะทางภูมิศาสตร์เฉยๆ (passive geography) รวมทั้งมิได้มีลักษณะเป็นกลางด้วย (neutral) แต่ “พื้นที่” เป็นสมรภูมิแห่งการต่อสู้ของอำนาจต่าง ๆ ในสังคม (Site of struggle) พื้นที่จะถูกผลิตอำนาจของกลุ่มผู้สร้าง “พื้นที่ทางสังคม” จึงเป็นผลผลิตของสังคมวัฒนธรรม (Cultural/Social product) ในแต่ละช่วงเวลา แต่ละยุคสมัย แต่ละวัฒนธรรม เป้าหมายของการประกอบสร้าง/ผลิต/ผลิตซ้ำพื้นที่ดังกล่าวก็เพื่อทำให้เป็นเครื่องมือของความคิดเป็นเครื่องมือของการใช้อำนาจ รวมทั้งเป็นเครื่องมือของการครอบงำและการควบคุม โดยที่พื้นที่นั้นจะเป็นอะไรก็ได้แม้แต่ร่างกายของมนุษย์ เราพบเห็นการประกอบสร้างพื้นที่อยู่ในชีวิตประจำวัน เช่น หน้าประตูแห่งหนึ่งซึ่งยังคงเป็นพื้นที่ทางกายภาพ แต่เมื่อมีแผ่นป้ายไปปิดว่า “สถานที่ราชการ ผู้ไม่มีกิจห้ามเข้า” ปฏิบัติการทางสังคมดังกล่าวก็ก่อให้เกิดการใช้อำนาจขึ้นมาทันที การปฏิบัติการทางสังคมเช่นนี้ คือการสร้างพื้นที่ทางสังคมขึ้นมาทั้งสิ้น

แนวคิดเรื่องพื้นที่ทางสังคมในทัศนะของ Henry Lefebvre ได้แบ่งพื้นที่ออกเป็น 3 ประเภท คือ (1) Spatial Space ปฏิบัติการทางสังคมต่าง ๆ ที่ถูกกำหนดให้อยู่ในพื้นที่ทางกายภาพ (2) Representations of space พื้นที่ที่มีอยู่ในความคิดของผู้คน (3) Representational Space สัญลักษณ์/รหัสต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพื้นที่ ดังนั้นอาจสรุปได้ว่าแนวคิด “พื้นที่ทางสังคม” ในทัศนะของ (Henry Lefebvre) เป็นการมองพื้นที่ในฐานะที่พื้นที่นั้น ๆ ถูกสร้างขึ้นในความสัมพันธ์กับสังคม เพื่อใช้ต่อรองหรือเพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคม อัตลักษณ์ วัฒนธรรม ซึ่งได้ถูกเลือกสรรเพื่อผลิตซ้ำ และสร้างใหม่อย่างหลากหลายในฐานะยุทธวิธีของการต่อรอง และเพื่อสร้างพื้นที่ให้กับตนเองของกลุ่มชาติพันธุ์

แนวคิดการสร้างพื้นที่ทางสังคมของ (Henry Lefebvre) มีผู้นำมาปรับใช้ในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการสร้างพื้นที่ทางสังคมในประเด็นต่าง ๆ เช่น ในงานวิจัยของ ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์ (2551) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง หลวงพระบางเมืองมรดกโลก : พื้นที่พิธีกรรมและการต่อรองเชิงอัตลักษณ์ ในกระแสโลกาภิวัตน์ และได้กล่าวถึงแนวคิดการสร้างพื้นที่ทางสังคมในทัศนะของ (Henry Lefebvre) ว่า

“พื้นที่” (Place / Space) ของอังรี เลอแฟบว์ (Lefebvre) เป็นโครงสร้างความคิดในการพรรณนาวิเคราะห์ ซึ่งเลอแฟบว์ ได้ศึกษา “พื้นที่” ในมิติของการผลิตสร้างและผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางสังคม ไว้ในหนังสือ The Production of Space เขาอธิบายว่า “พื้นที่” คือผลผลิตจากการให้ความหมายของผู้คนในสังคม ซึ่งสามารถกล่าวได้ว่า “พื้นที่” เป็น “ผลิตผล”

(Product) ของสังคมอันเป็นผลจากจินตนาการและปฏิบัติการทางสังคม นอกจากนี้การผลิตพื้นที่ยังรวมถึงการ “กำกับควบคุม” พื้นที่ ด้วยอำนาจต่าง ๆ รวมทั้งการปกครอง

นอกจากนี้เลอแพบ์ยังได้เปิดมุมมองต่อพื้นที่ในมิติ “เทคนิควิทยาของการสร้างพื้นที่” หรือ Technologies of Spaces อาทิ การทำให้พื้นที่กลายเป็น ‘พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์’ ที่เลอแพบ์เรียกว่า “การทำพื้นที่ให้บริสุทธิ์ผุดผ่องน่ายกย่องบูชา” (The Purification of Space)” (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์, 2551: 10 - 11)

ขณะเดียวกันก็พบว่าแนวคิดเรื่อง “พื้นที่ทางสังคม” ของ Henry Lefebvre มีผู้นำมาปรับใช้เพื่อวิเคราะห์กระบวนการสร้างพื้นที่ทางสังคม เช่นงานวิจัยของ พยุงพร นนทวิศรุต (2555) ที่ผู้วิจัยจะนำมาปรับใช้ในงานวิจัยครั้งนี้ พยุงพร นนทวิศรุต ได้วิจัยเรื่องตำนานผีเจ้านาย : พลวัตของเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์กับการสร้างพื้นที่ทางสังคมในชุมชนชายแดนไทย-ลาว และเห็นว่าลักษณะพลวัตของเรื่องเล่ามีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางกายภาพ ก่อเกิดพื้นที่ทางจิตวิญญาณ และเสริมสร้างพื้นที่ทางสังคมของผู้คนในชุมชนดินแดนไทย-ลาว ที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคม พยุงพร นนทวิศรุต (2555) ได้อธิบายในหัวข้อตำนานกับการสร้างพื้นที่ทางสังคมเอาไว้ว่า “เมื่อผู้คนชุมชนชายแดนไทย-ลาว ในยุคล้านช้างเป็นกลุ่มคนที่อพยพมาจากหลวงพระบาง เวียงจันทน์ เมื่อมาอยู่รวมตัวกันเป็นกลุ่มก้อนย่อมมีสำนึกในรากเหง้าชาติพันธุ์ หรือร่วมชะตากรรมเดียวกัน มีการปรับตัวในพื้นที่แห่งใหม่ด้วยกระบวนการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางกายภาพด้วยโลกทัศน์ดั้งเดิม โลกทัศน์ทางพระพุทธศาสนา และพิธีกรรมเป็นตัวเชื่อมให้กลุ่มคนดังกล่าวได้มาเข้าร่วมเพื่อผลิตซ้ำสำนึกของความเป็นลาวสื่อความหมายถึงความเป็นคนที่มีรากเหง้า มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ยึดเหนี่ยว การที่ผู้คนในยุคล้านช้างได้เข้าร่วมพิธีกรรมย่อมมีการติดต่อสัมพันธ์กันโดยเฉพาะความเป็นเครือญาติชาติพันธุ์ ก่อเกิดพื้นที่ทางสังคมร่วมกันและมีการสร้างเครือข่ายช่วยเหลือเกื้อกูล ดังปรากฏในตำนานผีเจ้านายเมืองด่านซ้าย ซึ่งเป็นบุคคลที่เชื่อว่ามาร่วมสร้างพระธาตุศรีสองรัก การสร้างพระธาตุใช้เวลาจนถึงสามปี จึงมีความจำเป็นต้องสร้างเครือข่ายทางสังคมผ่านพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทั้งที่เป็นพื้นที่ทางกายภาพและปูชนียสถานศักดิ์สิทธิ์”

จากวิธีคิดและการวิเคราะห์ข้อมูลของพยุงพร ในหัวข้อ “ตำนานกับการสร้างพื้นที่ทางสังคม” ทำให้เกิดความเข้าใจว่าการสร้างพื้นที่ทางสังคมเสมือนกับการสร้างความเป็นหนึ่งเดียวระหว่างกลุ่มชนนั้น ๆ การนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจยังมีอิทธิพลและมีบทบาทต่อกลุ่มชนหนึ่ง ๆ ฉะนั้นการสร้างพื้นที่ทางสังคมโดยผ่านระบบความเชื่อก็ยังสามารถปฏิบัติได้

แนวคิดเรื่องการสร้างพื้นที่ทางสังคมดังกล่าว ผู้วิจัยจะนำมาปรับใช้ในการวิเคราะห์การสร้างพื้นที่ทางสังคมในชุมชนลุ่มน้ำโขงจังหวัดบึงกาฬและจังหวัดหนองคาย ในฐานะการรับรู้เรื่องชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ที่มีต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคมในชุมชนลุ่มน้ำโขงจังหวัดบึงกาฬและจังหวัดหนองคาย โดยมองว่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ มีการประกอบ

สร้างทางสังคมอย่างไร และมีความสัมพันธ์กับบริบททางสังคม วัฒนธรรม ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง จังหวัดบึงกาฬและจังหวัดหนองคายอย่างไร

1.8 นิยามศัพท์เฉพาะ

ชาดกพื้นบ้าน หมายถึง ชาดกที่แต่งโดยได้เค้าโครงเรื่องมาจากนิทานพื้นบ้าน และทั้งที่แต่งขึ้นใหม่ บางส่วนคล้ายคลึงกับนิบาตชาดกและปัญญาสชาดกในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง แต่ไม่มีในนิบาตชาดกและปัญญาสชาดก

ชุมชนลุ่มน้ำโขง หมายถึง ชุมชนที่มีถิ่นฐานตั้งอยู่ในแถบบริเวณติดกับชายฝั่งแม่น้ำโขง ที่มีลักษณะความเป็นชุมชนในมิติทางวัฒนธรรมร่วมกันในบางประการ อาทิ มิติความเชื่อในเรื่องเล่าหรือตำนาน เช่น ชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงจังหวัดบึงกาฬและจังหวัดหนองคายมีการรับรู้ชาดกพื้นบ้านเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ร่วมกัน จนก่อให้เกิดมิติทางวัฒนธรรมความเชื่อร่วมกันระหว่างชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง

ท้าวสีหน-มโนราห์ หมายถึง ชาดกพื้นบ้านอีสานที่แต่งขึ้นโดยได้เค้าโครงเรื่องมาจากนิทานพื้นบ้าน และเป็นชาดกพื้นบ้านที่อยู่ในการรับรู้ของภาคอีสานเพราะมีสำนวนเป็นภาษาอีสาน โดยมีความคล้ายกับสุธนชาดกในปัญญาสชาดก แต่จะต่างกันที่ส่วนที่เป็นรายละเอียดบางตอนทำให้โครงเรื่องผิดเพี้ยนไป

พื้นที่ทางสังคม หมายถึง พื้นที่ปฏิสัมพันธ์ทั้งทางกายภาพและทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนในท้องถิ่นที่มีการรับรู้ชาดกพื้นบ้านเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ และได้รับเอาอิทธิพลทางด้านวัฒนธรรม คติความเชื่อ จากชาดกพื้นบ้านเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ เข้ามาปรับใช้ให้เกิดพื้นที่ทางสังคมที่มีความสัมพันธ์กับพื้นที่ทางกายภาพ และพื้นที่ทางวัฒนธรรม

1.9 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทั้งที่ปรากฏเป็นหนังสือ งานวิจัย และบทความต่าง ๆ ซึ่งสามารถจำแนกหมวดหมู่ของกลุ่มการศึกษาค้นคว้าที่เกี่ยวข้องออกเป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

- 1.9.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชาดกพื้นบ้าน
- 1.9.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระสุธน-มโนราห์
- 1.9.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชนลุ่มน้ำโขง
- 1.9.4 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาการสร้างพื้นที่ทางสังคม

1.9.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชาดกพื้นบ้าน

มีผู้กล่าวถึงชาดกพื้นบ้านในงานวิชาการอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งกล่าวในลักษณะความเป็นมา และการให้ความหมาย ทั้งกล่าวถึงชาดกพื้นบ้านว่ามีความสัมพันธ์กับสังคมและวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่นที่แตกต่างกัน จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า นอกจากมีการกล่าวถึงชาดกพื้นบ้านในลักษณะต่าง ๆ แล้ว ยังมีภาพรวมที่สรุปให้เห็นว่าชาดกพื้นบ้านคือตำนานหรือนิทานที่สะท้อนเอกลักษณ์ของชุมชนได้เป็นอย่างดี ทั้งการสะท้อนวิถีชีวิต ความคิด คติความเชื่อ ที่มีความสัมพันธ์กับระบบศาสนา เช่น ปราณี วงษ์เทศ (2531) ได้กล่าวในบทความเรื่อง “นิทานชาดกกับโลกทัศน์ของลาวพวน” เกี่ยวกับเรื่องชาดกเอาไว้ว่า ชาดกเป็นเรื่องเล่าเชิงคติธรรมในพระพุทธศาสนาที่พุทธศาสนิกชนทุกหนแห่งคุ้นเคยจากการที่ได้รับฟังและเติบโตในวัฒนธรรมนั้น จากการศึกษา “นิทานชาดกกับโลกทัศน์ของลาวพวน” ทำให้เห็นว่าบทบาทของนิทานชาดกในการช่วยเชื่อมโยงจิตสำนึกจากอดีตกับปัจจุบันในฐานะชนกลุ่มน้อยในสังคมไทย นิทานชาดกจึงเป็นเรื่องจริงในทัศนะของคนลาวและเป็นเรื่องจริงที่สามารถอธิบายได้ด้วยหลักฐาน ชื่อสถานที่ต่าง ๆ ในท้องถิ่นที่กลุ่มลาวพวนใช้ชีวิตและตั้งถิ่นฐานอยู่ การถือคติความเชื่อในนิทานชาดก เช่น เรื่องพระศรีมโหสถของชาวลาวพวนนำไปสู่ความเชื่อว่าเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดขึ้นในสมัยโบราณกาล จนทำให้เกิดพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ เช่น การเทศน์ชาดก ชาดกในพิธีศพ ชาดกในพิธีอยู่ไฟ ค่านิยมที่สะท้อนจากชาดก จึงทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและอำนาจเหนือธรรมชาติ คติความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด เรื่องบุญ บาป กรรม นรก ฯลฯ จนกระทั่งความซาบซึ้งในชาดกยังมีผลต่อบุคลิกภาพของคนลาวให้มีความอ่อนน้อมถ่อมตน ว่างนอนสอนง่าย รักความสงบ

ดังนั้น ความเชื่อเรื่องชาดกเช่น “พระมโหสถ” จึงเป็นเรื่องจริงในทัศนะของคนลาวที่สามารถอธิบายให้เห็นได้จากหลักฐานแวดล้อมตามสถานที่ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเมืองโบราณ ถ้ำนางสิบสอง ลานพระรถที่ชาวบ้านอธิบายโดยนำไปผูกกับเรื่องราวในชาดก จึงสะท้อนให้เห็นถึงทัศนะของชาวบ้านที่มีต่อสภาพแวดล้อมละความเชื่อจากชาดก

นอกจากนั้น ศิราพร ญ กลาง (2542) ยังได้ศึกษาเกี่ยวกับทัศนะของคนไทนอกประเทศที่นับถือศาสนาพุทธเช่นเดียวกับคนไทยในประเทศไทย ว่ามีการรับรู้ชาดกพื้นบ้านเรื่องใดบ้าง และมีชาดกพื้นบ้านเรื่องใดที่คนไทนอกประเทศและคนไทยในประเทศไทยมีการรับรู้ร่วมกัน โดยได้ทำการศึกษาเฉพาะในกลุ่มคนไทลื้อสิบสองพันนา มณฑลยูนนาน ประเทศจีน ไทจีนในเชียงตุง รัฐฉานประเทศพม่า ไทใหญ่ในเขตใต้คง มณฑลยูนนานประเทศจีน และไทใหญ่ในรัฐฉานประเทศพม่า เพื่อชี้ให้เห็นว่าคนไทยเหล่านี้รับรู้ชาดกเรื่องใดบ้าง และชาดกพื้นบ้านเรื่องใดบ้างที่คนไทยทุกกลุ่มรับรู้ร่วมกันอย่างกว้างขวางและเป็นที่ยอมรับและผลการศึกษาพบว่ามีชาดกพื้นบ้าน 5 เรื่องที่คนไทยใหญ่ ไทจีน ไทลื้อ ไทยวนล้านนา ไทอีสานและลาวรับรู้ร่วมกันอย่างกว้างขวาง คือ สังข์ทอง ปลาบู่ทอง พระสุธน-มโนราห์ นางสิบสอง และอุแปมสามลอ (ขูลู นางอ้าว) ทั้งนี้ผลการศึกษายังทำให้

ทราบว่าการรับรู้ชาดกพื้นบ้านร่วมกันระหว่างคนไทยนอกประเทศซึ่งเป็น “ไทที่เป็นพุทธ” กับคนไทยในประเทศนั้นสามารถบอกแง่มุมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ ความสัมพันธ์ทางวรรณกรรมและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างคนไทยนอกประเทศกับคนไทยในประเทศไทยได้

ส่วนในบทความของ ประกอบ มีโคตรกอง (2549) กล่าวว่า นิทานนั้นเป็นที่นิยมแพร่หลายในทุกหนทุกแห่ง ในหมู่ชนทุกชั้น นับตั้งแต่พระราชจนถึงคนยากจน การเล่านิทานนั้นมีมาแต่ดึกดำบรรพ์ แม้ในคัมภีร์สารัตถสมุจจัยซึ่งแต่งมากกว่า 700 ปี ยังมีการกล่าวอธิบายเหตุในมงคลสูตรว่า ในครั้งพระพุทธกาลนั้น ตามเมืองในมัชฌิมประเทศมักมีคนไปรับจ้างเล่านิทานให้ฟังในที่ประชุมชน เช่น ศาลาพักคนเดินทาง เกิดแต่คนทั้งหลายได้ฟังนิทานจึงเกิดปัญหาขึ้นว่าอะไรเป็นมงคล เป็นปัญหาแพร่หลายไปจนถึงเทวดาและเทวดาได้ไปทูลถามพระพุทธองค์ พระพุทธองค์จึงได้ทรงแสดงมงคลสูตรและยังกล่าวถึงจุดประสงค์เดิมของการเล่านิทานของมนุษย์ คือต้องการเป็นเครื่องบันเทิงใจในยามว่าง และเป็นผลสืบเนื่องมาจากศาสนาซึ่งเป็นเรื่องที่มีอิทธิพลเหนือจิตใจมนุษย์ และท้ายที่สุดได้ให้คุณค่าและความสำคัญของนิทานพื้นบ้านว่า นิทานพื้นบ้านสามารถทำให้เกิดความเพลิดเพลินผ่อนคลาย ช่วยกระชับความสัมพันธ์ในครอบครัว ให้การศึกษาและเสริมสร้างจินตนาการ ให้ข้อคิดและคติเตือนใจ สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมของอดีต

ในขณะเดียวกัน ปฐม หงส์สุวรรณ (2550) ได้นิยามคำว่าตำนาน หรือ “Myth” ในภาษาอังกฤษว่ามีต้นเค้ามาจากคำในภาษากรีก “Muthos” ซึ่งหมายถึงคำหรือถ้อยแถลงอันเป็นความคิดความเชื่อที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กับเรื่องของพระเจ้า อำนาจเหนือพระเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ “ตำนาน” อาจอธิบายถึง กำเนิดจักรวาล กำเนิดโลก กำเนิดมนุษย์ และกำเนิดชุมชนสังคม ตำนานในหลายวัฒนธรรมมีบทบาทแบบแผนสำหรับแสดงออกในเชิงจารีต และพิธีกรรมของสังคม

นอกจากนี้ยังกล่าวว่า “ตำนาน” เป็นเรื่องเล่าว่าด้วยความศักดิ์สิทธิ์ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอำนาจเหนือธรรมชาติในหลายวัฒนธรรม เช่น ตำนานที่อธิบายเกี่ยวกับสภาพจักรวาล การกำเนิดสรรพสิ่งบนโลก เผ่าพันธุ์ การกำเนิดวัฒนธรรม ดังนั้นตำนานจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับระบบความเชื่อและศาสนาของกลุ่มชน เพราะมีลักษณะของการเป็นถ้อยคำที่ศักดิ์สิทธิ์ และมีสถานภาพเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ด้วยเช่นกัน เมื่อเป็นเช่นนั้น “ตำนาน” จึงเป็นส่วนหนึ่งของการถ่ายทอดวัฒนธรรม และเรื่องราวทางสังคมต่าง ๆ รวมถึงบ่งชี้ให้เห็นระบบความรู้ ความคิด ความเชื่อ ของกลุ่มชนในสังคม

ในการศึกษาของ จารุวรรณ ธรรมวัตร (2552) ที่กล่าวใน “มโนทัศน์ในนิทานสำนวนอีสาน” ว่า มโนทัศน์ในนิทานสำนวนอีสานมี 2 ลักษณะ คือมโนทัศน์แบบปรัมปราคติ และมโนทัศน์แบบทางเลือก สารสำคัญของมโนทัศน์แสดงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับสังคม มโนทัศน์ในนิทานสำนวนอีสานมีสภาพปรับเปลี่ยนตามสภาพสังคมตามเพศสภาพและกาลเทศะ นิทานจึงเสนอการเปลี่ยนผ่านทางสังคม

โดยสรุป มโนทัศน์ในนิทานพื้นบ้านอีสาน เป็นความคิดความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ คือผู้สร้างโลก ผู้สร้างมนุษย์ ผู้สร้างสรรพสิ่ง ประกอบด้วยผีฟ้าผีแถน นาค ผีบรรพบุรุษ เมื่อนับถือ พระพุทธศาสนาจึงมีคติการเชื่อถือบารมีของพระโพธิสัตว์ ความเชื่อมั่นในหลักอริยธรรมและกฎแห่งกรรม ซึ่งเป็นแม่แบบในการกำหนดมโนทัศน์เรื่องผู้นำ เรื่องเพศวิถี และเรื่องความรู้ความสามารถ ซึ่งสัมพันธ์กับสภาพสังคมแบบเกษตรกรรมพึ่งพาธรรมชาติ และยังคงกล่าวถึงตำนานว่า (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2552 อ้างถึงจาก Encyclopedia Britanica. 1974) ตำนานคือเรื่องเล่าอธิบายกำเนิด สรรพสิ่ง กำเนิดโลก กำเนิดมนุษย์ ฯลฯ ตำนานเป็นเรื่องที่อธิบายพิธีกรรม ความเชื่อในสังคมต่าง ๆ เป็นเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์หรือตำนานทั่วไป ตัวละครในตำนานมักเป็นพระเจ้า เทพเจ้า เทวดา ผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติที่มีความสัมพันธ์กับมนุษย์ โดยเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจะเกิดในสถานที่และเวลาที่มีเคย อยู่ในประสบการณ์ของมนุษย์ธรรมดา กล่าวคือเรื่องราวจะประกอบด้วย เหตุการณ์ (Events) และภาวะเหตุการณ์ (State of Affair) ที่เหนือกว่าโลกมนุษย์ เหตุการณ์เหล่านี้เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่แตกต่างไปจากเวลาในประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ของมนุษย์ธรรมดาสามัญ คือ ส่วนใหญ่จะเป็นเวลาในอดีตกาลอันนานแสนนานไม่อาจกำหนดได้ ไม่อาจจินตนาการได้ ตัวละครในเรื่องมักเป็นเทพเจ้าหรือสิ่งมีชีวิตที่มีลักษณะพิเศษ เช่น สัตว์ตัวแรก พืชต้นแรก มนุษย์คนแรก หรือบุคคลที่ยิ่งใหญ่พอที่จะเปลี่ยนเงื่อนไขบางอย่างของมนุษย์

เช่นเดียวกันกับการศึกษาของ ทิพย์วารี สงนอก (2552) ที่เห็นว่านิทานชาดกพื้นบ้านหลายเรื่องถูกนำเสนอผ่านกระบวนการหรือพิธีกรรมการเทศน์ที่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นกระบวนการที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยมีผู้นำทางศาสนาเป็นผู้ถ่ายทอดเรื่องราวให้กับชาวบ้านได้รับรู้ ซึ่งชาวบ้านจะได้ข้อคิดและคติธรรมในการดำรงชีวิตพร้อมกันนั้นยังได้รับความบันเทิงอีกด้วย ดังนั้นในการรับรู้ชาดกพื้นบ้านในสังคมอีสานจึงแพร่กระจายโดยอาศัยกระบวนการทางศาสนาเป็นหลัก เช่น การเทศน์ การแสดงพื้นบ้าน หมอลำ ฯลฯ ในการศึกษากระบวนการทัศน์ในนิทานชาดกพื้นบ้านอีสานของทิพย์วารี สงนอก ยังกล่าวถึงกระบวนการทัศน์เกี่ยวกับสถานที่ในนิทานชาดกพื้นบ้านอีสาน ว่ามี 2 ลักษณะ คือสถานที่ตามธรรมชาติและสถานที่เหนือธรรมชาติ ลักษณะนี้ล้วนแต่มีความเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิต คติความเชื่อ และชนบประเพณีของคนอีสานทั้งสิ้น

สำหรับการศึกษาของ พิพัฒน์ ประเสริฐสังข์ (2557) ที่ได้ศึกษาลักษณะการนำเสนอบทสะท้อนสังคมวัฒนธรรมในวรรณกรรมชาดกพื้นบ้านอีสานของพระอริยานุวัตร และพบว่าบทสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมในวรรณกรรมชาดกอีสาน นอกจากจะสะท้อนให้เห็นว่าวรรณกรรมชาดกพื้นบ้านอีสานมักจะมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และยังมีความสัมพันธ์กับระบบครอบครัวในสังคมของชาวอีสานที่บ่งบอกว่าผู้ชายเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด มีฐานะเหนือกว่าภรรยา และกล่าวถึงความเชื่อด้านศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมชาดกอีสาน ว่ามีความเชื่อเรื่องผีสงเทวดา

สิ่งเหนือธรรมชาติเป็นหลัก และความเชื่อเรื่องผีของชาวอีสานมีส่วนเข้าไปเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้คนอีกด้วย

ส่วนการศึกษาของ สุทธินันท์ ศรีอ่อน (2560) ที่ได้ศึกษาวิจัยเรื่องพระโพธิสัตว์ในชาดกพื้นบ้านอีสาน : ภาพตัวแทนกับการประกอบสร้างทางวัฒนธรรม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอภาพตัวแทนของพระโพธิสัตว์ในชาดกพื้นบ้านอีสาน และศึกษาการประกอบสร้างความหมายทางวัฒนธรรมผ่านภาพตัวแทนพระโพธิสัตว์ในชาดกพื้นบ้านอีสาน โดยใช้แนวคิดภาพตัวแทน แนวคิดเรื่องวีรบุรุษ แนวคิดการประกอบสร้างตัวละคร แนวคิดทางคติชนวิทยา แนวคิดพหุลักษณะ และแนวคิดสหวิทยาการประกอบวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่าพระโพธิสัตว์เป็นภาพตัวแทนของผู้ผู้นำในสังคมอีสาน รวมถึงภาพตัวแทนของชนชั้นสูงแบบกษัตริย์ ชนชั้นกลางแบบพ่อค้า และชนชั้นล่างแบบคนยากจนกำพร้าและขอทานจำนวนมาก และพบว่ามติดังกล่าวสอดคล้องกับบริบทสังคมอีสานที่มีคนยากจนจำนวนมาก สำหรับส่วนที่มีลักษณะพิเศษคือไม่ว่าตัวละครพระโพธิสัตว์จะดำรงอยู่ในสถานะของชนชั้นใดก็ตาม จะพบว่าตอนจบเรื่องตัวละครพระโพธิสัตว์ในชาดกทุกเรื่องกลับได้ขึ้นสู่ตำแหน่งเจ้าผู้ครองนคร ทั้งมีภาพตัวแทนวีรบุรุษแบบพระพุทธศาสนาคือพระโพธิสัตว์ประสมประสานกับภาพตัวแทนวีรบุรุษทางวัฒนธรรมแบบอีสานในส่วนของการประกอบสร้างความหมายทางวัฒนธรรมพบว่ามีการประกอบสร้าง 4 มิติ ด้วยกัน ได้แก่ มิติวัฒนธรรมครอบครัว มิติวัฒนธรรมข้าว มิติภูมิโนวัณธรรม มิติวัฒนธรรมการเมือง ทั้งนี้จากการศึกษาทำให้ได้ข้อค้นพบใหม่คือ ตัวละครพระโพธิสัตว์เป็นภาพตัวแทนของวีรบุรุษอีสานที่เชื่อมโยงถึงข้อมูลทางวัฒนธรรมอีสาน ทั้งอยู่ภายใต้มิติวัฒนธรรมอีสาน เรื่องราวของพระโพธิสัตว์ยังเป็นศูนย์รวมคติความเชื่อที่ได้รับการประกอบสร้างให้มีความหมายในวัฒนธรรมระดับชาวบ้าน เสนอภาพตัวแทนชาวอีสานในมิติต่าง ๆ มีบทบาทในการประกอบสร้างตัวละครให้มีความหมายทางวัฒนธรรม และส่งผ่านคติเช่นนี้มาถึงผู้คนในชุมชนอีสานอย่างเป็นระบบ

โดยสรุปเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชาดกพื้นบ้าน ชี้ให้เห็นว่าชาดกพื้นบ้านมีความสัมพันธ์กับมนุษย์เป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะด้วยบทบาทต่าง ๆ อันเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต คติ ความเชื่อ หรือระบบศาสนา และอำนาจที่เหนือธรรมชาติ อันนำไปสู่การสร้างพิธีกรรมขึ้น สิ่งเหล่านี้สามารถกำหนดบทบาทวิถีชีวิต วิถีชุมชนให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันได้ ซึ่งเปรียบได้กับการวางบรรทัดฐานทางสังคมโดยมีชาดกพื้นบ้านเป็นตัวกำหนด โดยเฉพาะในด้านระบบความเชื่อที่เกิดขึ้นจากการนับถือชาดกพื้นบ้าน ที่สามารถสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและวัฒนธรรมได้

1.9.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระสุธน-มโนราห์

พระสุธน-มโนราห์ เป็นชาตกพื้นบ้านหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเป็นนิทานหรือตำนานประจำถิ่นก็ได้ เพราะเรื่องพระสุธน-มโนราห์ พบว่ามีการกระจายอยู่ในการรับรู้ของกลุ่มชนทั้งในประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้าน ในส่วนของประเทศไทยเองก็พบว่ามีกระจายอยู่ทั่วทุกภาค และจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเรื่องพระสุธน-มโนราห์ ที่ปรากฏเป็นผลงานทางวิชาการได้มีการกล่าวถึงเรื่องพระสุธน-มโนราห์ในลักษณะต่าง ๆ เช่น

วินัย ภูะหงษ์ (2520) ได้ศึกษาเรื่องพระสุธน-มโนราห์ : การศึกษาเปรียบเทียบที่มาและความสัมพันธ์ระหว่างฉบับต่าง ๆ จึงทำให้ทราบว่า ในบรรดาเรื่องต่าง ๆ ที่มีอยู่ในหนังสือปัญญาสชาตก และที่รู้จักกันดีในหมู่คนไทยมีไม่กี่เรื่อง หนึ่งในนั้นมีเรื่องพระสุธน-มโนราห์ เป็นเรื่องที่รู้จักกันแพร่หลาย นอกเหนือจากที่อ้างในวรรณคดีไทยในบางเรื่อง พระสุธน-มโนราห์ ยังปรากฏเรื่องราวอยู่ในรูปแบบของเพลงพื้นเมือง นิทานชาวบ้าน การแสดงอีกด้วย และนอกจากจะมีผู้นำไปเล่าสืบต่อกันมา ไม่ว่าจะเป็นการผูกขึ้นใหม่ ทั้งผูกขึ้นโดยจบเรื่องหรือตัดบางตอนไปแต่งใหม่เพื่อใช้ประโยชน์อย่างอื่น เช่นในทางลัทธิศาสนาและกวีนิพนธ์ก็มีอยู่หลายสำนวน เช่น เรื่องพระสุธน-นางมโนราห์ในหนังสือปัญญาสชาตก หรือ สุธนชาตก บทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องมโนราห์ กาพย์เรื่องนางมโนราห์ มโนหรานิบาต พระสุธนคำฉันท์ กลอนเรื่องพระสุธน บทละครสำนวนกรมศิลปากรเรื่องมโนราห์ ซึ่งสำนวนดังกล่าวข้างต้นมีกลวิธีการแต่งที่ต่างกันด้วยลักษณะการประพันธ์ และมีบางฉบับบางตอนที่มีความแตกต่างกัน เช่น เนื้อความที่มีอยู่ในบทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องนางมโนราห์ ตามต้นฉบับพิมพ์นั้นไม่ปรากฏในเรื่องสุธนชาตกเลย ส่วนข้อความที่มีอยู่ในบทละครซึ่งไม่มีในสุธนชาตก กลับไปพ้องกับเรื่องราวในนิทานชาวบ้านเรื่องพระสุธน-นางมโนราห์ ที่นิยมเล่ากันอย่างแพร่หลายในภาคใต้ นอกจากนั้นยังได้ศึกษาและเปรียบเทียบเรื่องพระสุธน-นางมโนราห์ฉบับต่าง ๆ ที่พบในประเทศไทย แล้วนั้น ยังกล่าวถึงพระสุธน-มโนราห์ที่เป็นภาษาต่างประเทศ พร้อมยังหาความสัมพันธ์ฉบับต่าง ๆ แล้วพบว่า เรื่องพระสุธน-นางมโนราห์ฉบับต่าง ๆ ที่แพร่กระจายอยู่ในประเทศไทย มีเนื้อความที่เหมือนกับเรื่องพระสุธน-นางมโนราห์ที่มีอยู่ในประเทศอินเดีย โดยเฉพาะบางสำนวนคล้ายคลึงกันจนเกือบจะกล่าวได้ว่าไม่ผิดเพี้ยนกันเลย ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าเรื่องพระสุธน-นางมโนราห์ที่แพร่หลายอยู่ในประเทศไทยนั้นมีต้นเค้าอยู่ในประเทศอินเดีย ฉะนั้นจึงอาจจะเป็นเรื่องพระสุธน-นางมโนราห์ ฉบับใดฉบับหนึ่งได้แพร่หลายเข้ามากลายเป็นต้นเค้าของเรื่องพระสุธน-มโนราห์ฉบับต่าง ๆ ที่มีอยู่ในประเทศไทย

นอกจากนี้ยังพบการศึกษาในลักษณะที่คล้ายกันกับ วินัย ภูะหงษ์ คือการศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องท้าวสีทน (สุธน) ของภาคอีสานกับภาคต่าง ๆ ในประเทศไทยและภาษามอญของ นิภา นิจุสุนกิจ (2524) โดยในการศึกษานั้นได้เปรียบเทียบเนื้อเรื่องวรรณคดีท้าวสีทนในลักษณะอักษร อักษรวิธี การรวบรวมคติเตือนใจ คำคม ประเพณี ความเชื่อต่าง ๆ ที่ปรากฏในเรื่อง

ท้าวสีรนของแต่ละภาคในประเทศไทยและภาษามอญ โดยได้ใช้อักษรไทยอีสานเป็นหลัก จากการศึกษาพอสรุปได้ว่า วรรณคดีเรื่องท้าวสีรนจัดเป็นวรรณคดีประเภทชาดกในพระพุทธศาสนา เขียนขึ้นมาเพื่อต้องการสั่งสอนให้เข้าใจหลักคำสอนของศาสนาด้วย พร้อมทั้งมีการสอดแทรกภาษิต คำคม คติธรรม รวมถึงสอดแทรกประเพณี วัฒนธรรมไว้ในเรื่องเพื่อสะท้อนวิถีชีวิตในแง่มุมต่าง ๆ

ส่วนการศึกษาของ จุฑามาศ สนกกนก (2533) ที่ได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบเรื่องพระสุธน-นางมโนราห์ สามนวนท้องถื่นล้านนา สิบสองพันนา และเชียงตุง ก็ทำให้ทราบว่าวรรณกรรมท้องถื่นทั้ง 3 สำนวน มีลักษณะทางวรรณกรรมที่เหมือนและแตกต่างกัน กล่าวคือในด้านลักษณะการประพันธ์ นั้น สำนวนท้องถื่นล้านนา และสำนวนท้องถื่นสิบสองพันนาใช้คำประพันธ์ประเภทร้อยกรองที่แสดง ลักษณะเฉพาะท้องถื่น ส่วนสำนวนท้องถื่นของเชียงตุงนั้นใช้คำประพันธ์ประเภทร้อยแก้วที่มีสัมผัส ส่วนในด้านเนื้อเรื่องก็ได้เค้าเรื่องมาจากชาดก ได้แก่ สุธนชาดก เนื้อเรื่องส่วนใหญ่มีรายละเอียด เหมือนต้นเค้าเดิม ถึงจะแตกต่างกันบ้างก็มีเพียงเล็กน้อย เพียงแค่มีการตัดตัวละครบางตัวออก หรือ การเอ่ยถึงตัวละครบางตัวที่ไม่มีการเอ่ยถึงชื่อ เป็นต้น ส่วนการเปรียบเทียบรายละเอียดของอนุภาค เดียวกัน เช่นเรื่องของอนุภาคสาเหตุของพฤติกรรมและอนุภาควิธีการนั้น จากผลการศึกษา ก็พบว่า มีทั้งที่เหมือนและแตกต่างกัน จะมีเพียงอนุภาคเดียวที่ทั้ง 3 สำนวนมีรายละเอียดเหมือนกัน นั่นก็คือ อนุภาคที่นางเอกเป็นลูกสาวคนโต ซึ่งแตกต่างจากในสุธนชาดก ส่วนในด้านการใช้ศิลปะของภาษาก็ พบว่ามีการเลือกสรรคำและสำนวนเปรียบเทียบเพื่อเกิดความสุนทรีย์ภาพ ทั้งนี้ทั้ง 3 สำนวน หากมองในด้านวรรณกรรมกับสังคมจะพบว่าแต่ละสังคมจะสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมของแต่ละ กลุ่มชน อันเป็นการทำให้เห็นถึงลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ของการผสมผสานทางสังคมและวัฒนธรรม ของชนเผ่าไทยที่มีความสัมพันธ์กันมาช้านาน ท้ายที่สุดทำให้มองเห็นวรรณกรรมกับกับสังคมได้เป็นอย่างดี

นอกจากจะพบว่ามีการศึกษาเปรียบเทียบเรื่องพระสุธน-นางมโนราห์ฉบับต่าง ๆ ทั้งใน ประเทศไทยและต่างประเทศที่ได้กล่าวถึงมาแล้วนั้น ในการเล่าเรื่องของสำนวนหรือฉบับต่าง ๆ เรื่อง พระสุธน-มโนราห์ ก็ยังพบว่า มีผู้เขียนถึงเรื่องพระสุธน-มโนราห์ ในลักษณะเรื่องเล่าหรือตำนานที่เขียน ขึ้นโดยการสัมภาษณ์ในพื้นที่ที่ปรากฏว่ามีการรับรู้เรื่องพระสุธน-มโนราห์ เช่น

ชัย อภิรัตน์ (2533) กล่าวถึง “ถิ่นตำนานพระสุธน-มโนราห์” โดยมีการเล่าเรื่องพระสุธน-นางมโนราห์ และนำเนื้อเรื่องมาจากข้อมูลขุปาวะของชาวอำเภอปากคาด จังหวัดหนองคาย (ปัจจุบันเป็นจังหวัดบึงกาฬ) จากตำนานหรือเรื่องเล่านั้นทำให้ทราบว่าชาวอำเภอปากคาด จังหวัด หนองคายนั้น ได้มีการรับรู้เรื่องพระสุธน-มโนราห์เข้ามาในพื้นที่จนกลายเป็นตำนานประจำถิ่น

ขณะเดียวกัน สมคิด ไชยวงศ์ (2513) ได้เขียนเรื่อง ท้าวสีทนมโนราห์ เช่นเดียวกับ ชัยอภิรัตน์ โดยอธิบายลักษณะเรื่องเล่าที่สัมภาษณ์จากชุมชนในพื้นที่ เรื่องพระสุธน-มโนราห์ หรือ ท้าวสีทน-มโนราห์ ในการรับรู้ของชาวอำเภอปากคาดก็เช่นเดียวกัน ชาวอำเภอปากคาดมีความเชื่อว่า

ตำนานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์นั้น เป็นตำนานประจำถิ่นที่เคยเกิดขึ้นจริงแต่ครั้งอดีต ซึ่งการดำเนินเรื่องนั้นเกิดขึ้นในพื้นที่ โดยมีวัดถ้ำศรีธน หรือวัดสว่างอารมณ์ ที่ชาวบ้านบริเวณนั้นเชื่อว่าเป็นสถานที่ที่ท้าวสีทนได้พบกับฤาษีระหว่างออกเดินทางตามหานางมโนราห์ และขอเรียนวิชาอาคมกับพระฤาษีอยู่ที่นั่นจนสำเร็จวิชา ดังนั้นวัดถ้ำศรีธน หรือวัดสว่างอารมณ์ จึงกลายเป็นสถานที่ในคติความเชื่ออันสัมพันธ์กับชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์

นอกจากนี้ยังพบว่า ธวัช ปุณโณทก (2542) ได้กล่าวว่า วรรณกรรมอีสานเรื่องท้าวสีทน ก็คือเรื่องพระสุธนมโนราห์ ที่แพร่กระจายไปทั่วทุกภาคของประเทศไทย การกระจายไปยังท้องถิ่นต่าง ๆ จึงทำให้เกิดการประพันธ์ขึ้นด้วยภาษาถิ่นนั้น ๆ และฉันทลักษณ์ในแบบของท้องถิ่นนั้น ๆ เช่น ภาคเหนือก็ประพันธ์เป็นคร่าวขอชื่อว่าเจ้าสุธน ภาคกลางประพันธ์เป็นบทละครนอกชื่อนางมโนราห์แต่แต่งได้ไม่จบเรื่อง พระยาอิสริยาภพจึงได้ประพันธ์เป็นคำฉันท์ชื่อว่าพระสุธนคำฉันท์ส่วนภาคใต้ก็ประพันธ์เป็นกลอนสวด (กาพย์ยานี กาพย์ฉกบึง กาพย์สุรางคนางค์) ชื่อว่ามโนราห์ราชนิบาท และมีสำนวนที่ใช้แสดงมโนห์รา หรือโนราอีกหลายสำนวน และในภาคอีสานแต่งเป็นโคลงสารซึ่งบางคนเรียกกลอนลำ ชื่อว่า “ท้าวสีทน” และยังพบว่าชาวไทยในสิบสองปันนา รัฐคุนหมิงของจีนก็มีวรรณกรรมเรื่องพระสุธนมโนราห์ด้วยแต่จะเรียกอีกชื่อว่า “นางมโนราห์” ส่วนต้นฉบับเรื่องท้าวสีทนฉบับภาคอีสานแพร่กระจายอยู่ทั่วไป ลักษณะการประพันธ์เป็นโคลงสารหรือกลอนลำ ซึ่งภิกษุนิยมนำมาเทศน์เพราะชาวอีสานถือว่าเป็นชาตก (คือชาตกนอกนิบาท) เพราะในต้นฉบับกล่าวว่าท้าวสีทน (พระสุธน) เป็นชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้า และตอนจบเรื่องก็มีการประมวลชาตกที่กล่าวว่าตัวละครตัวใดบ้างกลับชาติมาเป็นพระพุทธเจ้าพระชาติในปัจจุบันที่ภาคอีสานเรียกกันว่า “ม้วนชาตก”

ดังที่ ธวัช ปุณโณทก กล่าวว่าต้นฉบับเรื่องท้าวสีทนฉบับภาคอีสานที่แพร่กระจายอยู่ทั่วไปนั้น ต้นฉบับที่ใช้เรียบเรียงก็คือการถอดจากต้นฉบับโบราณมาเป็นอักษรไทย ที่ได้มีการพิมพ์เผยแพร่เมื่อปี พ.ศ. 2513 ก็คืองานปริวรรตของ พระอริยานุวัตร เขมจารี (2513) เป็นหนังสือที่พิมพ์ต้นฉบับภาคอีสานเรื่อง “สีทน มะโนราห์” เป็นสำนวนวรรณคดีเก่าแก่ที่นักปราชญ์แต่ก่อนได้แต่งเป็นคำกลอนเอาไว้ เพียงแต่ไม่ทราบว่าจะแต่งขึ้นเมื่อใดและใครเป็นผู้แต่ง แต่มีการสันนิษฐานว่าอาจแต่งในต้นสมัยอาณาจักรล้านช้าง เพราะมีตัว ๆ ไปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ บางฉบับสำนวนจะแตกต่างกันบ้างแต่ก็เล็กน้อย เพราะอาจเกิดจากจากคัดลอกต่อ ๆ กันมาแต่ท้ายที่สุดก็สรุปความอย่างเดียวกัน

นอกจากฉบับสำนวนภาคอีสานแล้วนั้น ยังพบเรื่องพระสุธน -นางมโนราห์ ฉบับวัดโพธิ์ปฐมवास อำเภอมืองสงขลา จังหวัดสงขลา ในวรรณกรรมทักษิณวรรณกรรมคัตสร เล่ม 5 ที่ปริวรรตโดย ชัยวุฒิ พิชะกุล และพิทยา บุขรารัตน์ (2548) ได้กล่าวว่า วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้เรื่องพระสุธน-นางมโนราห์ที่นำมาปริวรรตครั้งนี้ ต้นฉบับเป็นหนังสือbudชาว พบที่วัดโพธิ์ปฐมवास อำเภอมืองสงขลา จังหวัดสงขลา จำนวน 8 เล่ม แต่ต้นฉบับเดิมนั้นมีจำนวน 9 เล่ม ต้นฉบับเดิมของวรรณกรรมเรื่องนี้สันนิษฐานว่าเป็นของชาวบ้านจังหวัดปัตตานี ลักษณะของวรรณกรรมฉบับนี้จาร

ด้วยอักษรไทยและภาษาไทย ซึ่งมีทั้งภาษาไทยกลางและภาษาไทยถิ่นใต้ปะปนกัน แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์ 3 ชนิด ได้แก่ กาพย์ยานี 11 กาพย์ฉบัง 16 และกาพย์สุรางคนางค์ 28 มีบทประพันธ์จำนวน 5733 บท จากการจารตัวอักษรนั้นสังเกตได้ว่าการจารตัวอักษรแตกต่างกันหลายลายมือ ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีการช่วยกันจารหลายคน และวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องนี้ก็เช่นกันที่ไม่ปรากฏว่าผู้ใดแต่งหรือรจนาขึ้น แต่ที่เป็นไปได้คือผู้แต่งหรือผู้จารคงจะได้แนวโครงเรื่องพระสุน-นางมโนราห์ มาจากนิทานพื้นบ้านที่มีการเล่าสืบต่อกันมาอย่างแพร่หลายจนเป็นที่รู้จักกันดีของผู้คนในท้องถิ่นภาคใต้

นอกจากเนื้อเรื่องแล้วนั้น ชัยวุฒิ พิชะกุล และพิทยา บุชรรัตน์ (2548) ยังมีการเปรียบเทียบเรื่องพระสุน-นางมโนราห์ฉบับต่าง ๆ อีกด้วย เช่นมีการเปรียบเทียบประเด็นและอนุภาคของเรื่องแต่ละฉบับ เช่น สุรนชาटक มโนหรานิบาด กาพย์เรื่องมโนรา นิทานเรื่องพระสุน-นางมโนราห์ บทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องนางมโนราห์พระสุน-นางมโนราห์ ฉบับวัดปฐมवास แล้วพบว่า มโนหรานิบาดมีการปรารภที่มาของเรื่องเช่นเดียวกับสุรนชาटक แต่ในมโนหรานิบาดมีรายละเอียดของอดีตชาติของผู้เคยประพฤติปฏิบัติซึ่งไม่ปรากฏในสุรนชาटक และในตอนจบเรื่องของมโนหรานิบาด ผู้แต่งได้ระบุที่มาของเรื่องว่าแต่งตามพระบาลีที่มีมาแต่โบราณ ไม่มีเรื่องนางกาพนม และลูกนกราชปักษา ซึ่งก็แสดงว่าได้แต่งตามฉบับที่เป็นภาษาบาลีที่อาจจะรับมาจากอินเดียโดยตรง ไม่ใช่ฉบับบาลีที่เชื่อกันว่าพระภิกษุชาวเขียงใหม่แต่งไว้ในหนังสือปัญญาสชาटकหรือเรื่องสุรนชาटकของไทยที่แพร่หลายทั้งภาคบาลีและสันสกฤตหลายฉบับ

ส่วนบทความของ สิริวรรณ วงษ์หัต (2549) ได้เขียนเรื่องนางมโนราห์ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ โดยได้มุ่งศึกษาวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนางมโนราห์ฉบับจังหวัดจันทบุรี และได้วิเคราะห์เรื่องนางมโนราห์ในเชิงวรรณกรรมและเชิงสังคม ได้ข้อสรุปว่าต้นฉบับเรื่องนางมโนราห์บันทึกเป็นอักษรไทย ภาษาไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รูปแบบอักษรและอักขรวิธีแตกต่างกับปัจจุบัน วิธีเขียนคำส่วนใหญ่เขียนตามการออกเสียง มีการใช้เครื่องหมายแทนสระ กลวิธีการประพันธ์ใช้การประพันธ์ประเภทกาพย์ และยังกล่าวว่าการสร้างเรื่อง ทั้งโครงเรื่องและเนื้อเรื่อง ฉาก ลักษณะนิสัยพฤติกรรมของตัวละครเกี่ยวโยงสัมพันธ์กันกับเนื้อเรื่องอย่างชัดเจนแสดงถึงสารัตถะของเรื่องอย่างชัดเจน ส่วนแนวเรื่องนั้นเป็นแนววรรณคดีไทยโบราณ เพราะมีเรื่องการพลัดพรากของตัวละคร และมีตัวละครที่เป็นทั้งมนุษย์และอมมนุษย์ ในส่วนของการวิเคราะห์ใน เชิงสังคมก็ปรากฏความเชื่อของสังคมไทย มีทั้งความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ความเชื่อแบบพื้นบ้าน เช่น เชื่อบเรื่องโหราศาสตร์ ไสยศาสตร์ ลักษณะดังกล่าวทำให้เห็นค่านิยมในสังคมไทยแต่ครั้งอดีตและค่านิยมที่ยังประพฤติดำเนินอยู่ในปัจจุบัน รวมถึงวัฒนธรรมประเพณีไทยในด้านต่าง ๆ สามารถสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของคนไทยและบ่งบอกถึงความเป็นไทยอย่างเด่นชัด

สรุปเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรื่องพระสุธน-มโนราห์ ทำให้ทราบว่า เรื่องพระสุธน-มโนราห์ เป็นนิทานชาดกที่ได้รับความนิยมแพร่หลาย ทั้งในประเทศไทยที่มีการรับรู้ทั่วประเทศ และในแถบเอเชียอาคเนย์ด้วยเช่นกัน แม้ในการกระจายการรับรู้อาจจะมีทั้งความเหมือนและความแตกต่างกันบ้าง ไม่ว่าจะเป็นโครงเรื่อง ตัวละคร หรือบางฉากบางตอน แต่เมื่อเปรียบเทียบจากการศึกษาทั้งหมดข้างต้น เรื่องพระสุธน-มโนราห์ ก็ยังถือว่าเป็นเค้าโครงในลักษณะเดียวกัน ท้ายที่สุดจุดมุ่งหมายของเรื่องก็เป็นไปในแนวเดียวกัน ก็คือเพื่อเป็นคำสอนตามหลักพุทธศาสนา ไม่ว่าจะพบทั้งในประเทศหรือต่างประเทศ เหตุของการนับถือชาดกพื้นบ้านหรือตำนานประจำถิ่นเรื่องพระสุธน-มโนราห์ ล้วนแต่เชื่อมโยงและสัมพันธ์กับพุทธศาสนาทั้งสิ้น และถือได้ว่าชาดกเรื่องพระสุธน-มโนราห์ ยังคงเป็นชาดกพื้นบ้านเรื่องต้นๆ ที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายจนถึงปัจจุบัน

1.9.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชนลุ่มน้ำโขง

ในการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชนลุ่มน้ำโขง ก็พบว่ามีการวิจัยของ เสรี จันทรโสภณ และคณะ (2551) เรื่อง ความหลากหลายทางชีวภาพและวิถีชีวิตชุมชนลุ่มน้ำโขงตอนล่าง จังหวัดอุบลราชธานี ทั้งนี้ในงานวิจัยได้กล่าวเกี่ยวกับชุมชนลุ่มน้ำโขงตอนล่างของจังหวัดอุบลราชธานีว่า ในจังหวัดอุบลราชธานีมีชุมชนอาศัยอยู่ตามริมแม่น้ำโขง หรือใกล้กับริมโขง ซึ่งชุมชนดังกล่าวได้พึ่งพาอาศัยธรรมชาติจากแม่น้ำโขง ป่าไม้ริมโขง ซึ่งเป็นทุนทางธรรมชาติของชุมชน และเกิดเป็นวิถีชีวิตเฉพาะถิ่นขึ้นมา ทั้งนี้แม่น้ำโขงเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับนานาชาติ และมีชื่อเสียงทางด้านความหลากหลายชนิดของพันธุ์ปลามากที่สุดแห่งหนึ่งของโลก ชุมชนลุ่มน้ำโขงคือชุมชนที่อาศัยสายน้ำแห่งนี้เพื่อการดำรงชีพ เช่น การหาปลา การเกษตรริมโขง และการพึ่งพาความหลากหลายทางชีวภาพในป่าลุ่มน้ำโขง เช่น พืชอาหาร เห็ดป่า สมุนไพร รวมไปถึงการพัฒนาขนส่งสินค้าและการเดินทางไปมาระหว่างประชาชนของทั้งสองประเทศที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ตามริมแม่น้ำโขงของประเทศไทยและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว จึงพออนุมานได้ว่าชุมชนลุ่มน้ำโขงในที่นี้ได้ว่าเป็นชุมชนที่มีลักษณะของการพึ่งพาธรรมชาติตามริมแม่น้ำโขง หรือใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโขงและธรรมชาติโดยรอบเป็นหลัก ซึ่งการพึ่งพาทรัพยากรในบริบทเหล่านี้ก่อให้เกิดวัฒนธรรมของชุมชนชายขอบอันเกี่ยวเนื่องกับสายน้ำแห่งนี้และระบบนิเวศที่รายล้อมอยู่นั้นนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้ยังพบในงานวิจัยของ พระบุญเทียน พุทธโร (ปัญญาก้าว) (2554) เรื่อง ศึกษาวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง ในงานวิจัยนี้ศึกษาเฉพาะในประเทศไทยและประเทศลาว และกล่าวถึงการสร้างบารมีของพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมชาวพุทธในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง พอสรุปได้ว่าบทบาทและอิทธิพลของพระโพธิสัตว์นับแต่อดีตจนถึงปัจจุบันที่มีอิทธิพลต่อสังคมชาวพุทธในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง จากการศึกษาพบว่าวรรณกรรมหลายเรื่องในประเทศไทยและประเทศลาวนั้นได้รับอิทธิพลทางด้านความคิดที่เอาพระโพธิสัตว์เข้ามามีส่วนในการ

แต่จวบจนกรรม แล้วนำเอาพระโพธิสัตว์เข้ามามีบทบาทในเรื่องนั้น ๆ และในความมุ่งหวังของผู้แต่งก็เพื่อมุ่งสู่ความเป็นโพธิสัตว์หรือปรารถนาจะเกิดร่วมยุคพระศรีอาริยมตไตรย

ส่วนอิทธิพลของพระโพธิสัตว์ที่มีต่อจารีต ประเพณี วัฒนธรรมในภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง ในสังคมชาวพุทธในอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขงโดยเฉพาะชาวพุทธในประเทศลาว และชาวพุทธในภาคอีสานของไทยนั้นได้มีวัฒนธรรมร่วมกันมาช้านาน ที่เรียกว่าฮัตสึบสอง คองสึบสึ ฮัตสึบสอง หมายถึง การกำหนดของชุมชนให้มีการร่วมกันทำบุญตามความเชื่อพื้นฐานในเรื่องของศรัทธาในพระพุทธศาสนา และความเชื่อทางด้านสิ่งที่เหนือธรรมชาติ ภูตผี เทวอารักษ์ผีบรรพบุรุษ โดยจะนำปัจจัยทางด้านวิถีชีวิต และสภาพแวดล้อมและสภาพอากาศของพื้นที่ ผสมผสานกันอย่างกลมกลืนจนเกิดเป็นปัจจัยต่าง ๆ ในการกำหนดกิจกรรมของการทำบุญที่จะมีขึ้นในแต่ละเดือนตลอดทั้งปี และเนื่องจากคนในชุมชนเป็นผู้กำหนดให้เป็นจารีต หรือสิ่งที่พึงถือปฏิบัติ ทำให้ประเพณีเหล่านี้ได้รับการประพฤติปฏิบัติสืบทอดทั้งยังได้มีการบอกกล่าว จากรุ่นสู่รุ่นเพื่อเป็นการปลูกฝังแนวคิดของคนในชุมชนให้เป็นไปในทางเดียวกัน ดังนั้นการละเมิดการปฏิบัติตามจารีตประเพณีดังกล่าวจึงหมายถึงการปฏิเสธการให้ความช่วยเหลือ การเป็นส่วนหนึ่งของคนในชุมชน การร่วมแรงร่วมใจกันแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน และการมีแนวความคิด ความเห็น ความเชื่อ หรือศรัทธาในแนวทางเดียวกับคนในชุมชน ดังนั้นจึงได้มีการกำหนดบทลงโทษจากการละเมิดจารีตประเพณีของชุมชน ให้ผู้ที่กระทำผิดได้รับผลเช่นเดียวกับการกระทำของเขา

พระพุทธศาสนา เป็นสถาบันที่อยู่กับพุทธศาสนิกชนมาช้านานตั้งแต่สมัยพุทธกาลตอนทีองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังดำรงพระชนม์ชีพอยู่พระองค์ทรงประกาศเผยแผ่พระสัทธรรมของพระองค์ให้กว้างขวางโดยเฉพาะอย่างยิ่งสถาบันกษัตริย์ถือว่าเป็นเป้าหมายสำคัญในการให้เข้ามาเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นพุทธมามกะและพระมหากษัตริย์ก็ทรงอุปถัมภ์ค้ำชูพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาโดยตลอด ในแถบอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง ไม่ว่าจะเป็นอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ล้านนา ล้านช้าง เป็นต้น พระมหากษัตริย์ของแต่ละอาณาจักรก็ทรงอุปถัมภ์ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดีถึงแม้บางครั้งจะมีสงครามที่ทำให้ศาสนสถานถูกทำลายเกิดความเสียหายแต่พระมหากษัตริย์องค์ต่อมาก็จัดให้สร้างบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามในพระพุทธศาสนาให้งดงามเหมือนเดิม จนถึงปัจจุบัน ถึงแม้ว่าการเมืองการปกครองจะมีการเปลี่ยนแปลงไปมาก รูปแบบของสถาบันของพุทธศาสนาก็มีการปรับไปด้วยตามสภาพบ้านเมือง ในชาติทั้งหลายเรื่องพบว่าพระโพธิสัตว์หลายพระองค์ได้เกิดมาเสวยพระชาติเป็น กษัตริย์ ที่ปกครองบ้านเมืองด้วยทศพิธราชธรรมจากอิทธิพลจริยวัตรของพระโพธิสัตว์นั้นทำให้ความคิดทางการเมืองของผู้นำแห่งอาณาจักรในอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขงที่ผูกพันอยู่กับพุทธศาสนามานาน ทำให้เกิดมีแนวความคิด เชื่อว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์และพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์นี้ทรงได้รับการสมมุติขึ้นเป็น “มหาธรรมราชาธิราช” โดยพระโพธิสัตว์ผู้เป็นธรรมราชาธิราช ต้องทำหน้าที่ดูแลทั้งฝ่าย

พุทธจักร และฝ่ายราชาอาณาจักรให้ทั้งสองฝ่ายเกื้อกูลซึ่งกันและกันเพื่อจรรโลงพุทธธรรมให้บริสุทธิ์ให้คนทั้งหลายกระทำแต่สิ่งที่ดีชอบธรรมเพื่อจะบรรลุนิพพาน แต่เดิม “ธรรมราชา” หมายถึงพระพุทธเจ้าตามความคิดทางพุทธศาสนาผู้ปกครองที่ได้ชื่อว่า “ราชา” คือ ผู้ปกครองซึ่ง สงเคราะห์ซึ่งสัตว์โลกด้วย

ส่วนงานวิจัยที่มีการศึกษาเกี่ยวกับชุมชนลุ่มน้ำโขงเช่นเดียวกันก็คือนงานวิจัยของ ปกรณ์ สิงห์ (2554) โครงการศึกษาเอกลักษณ์ลุ่มแม่น้ำโขง สู่งานออกแบบภายในศูนย์ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแม่น้ำโขง พอสรุปได้ว่า การศึกษาและวิเคราะห์ความเชื่อและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสายน้ำ เมื่อศึกษาจากเทศกาล ประเพณี และวัฒนธรรม จะเห็นได้ว่าความเชื่อของมนุษย์สืบทอดไปสู่วัฒนชาติ โดยมีสัญลักษณ์หรือตัวแทนนั้นก็คือ นาค มังกร ที่ทำหน้าที่เป็นตัวกลาง จึงทำให้เกิดการเชื่อมโยง ส่งต่อ ส่งผ่าน เมื่อวิเคราะห์และตีความจึงสามารถจำแนกความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันคือ เทศกาล ประเพณี วัฒนธรรม เป็นความเชื่อและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสายน้ำ เช่น การบูชามังกร นาค สงกรานต์ ลอยกระทง แข่งเรือ โดยทั้งหมดจะเน้นความเกี่ยวข้องกับฤดูกาล เมื่อมนุษย์อยู่ร่วมกับธรรมชาติ จึงต้องการพลังของธรรมชาติช่วยดลบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ จึงเกิดความเชื่อการบูชาแม่น้ำ เพื่อช่วยให้สิ่งที่ปรารถนานั้นเป็นจริง เทศกาล ประเพณี และวัฒนธรรม ถูกแบ่งตามความหมายของความเชื่อเป็นการขอน้ำและขอบคุณน้ำ เมื่อเปรียบเทียบกับเดือนนั้นซึ่งจะเห็นได้ว่าก็คล้ายตามกับฤดูร้อนและฤดูฝน เช่นเมื่อฤดูร้อนก็ต้องการน้ำมาใช้ในการดำรงชีวิต ต้องการความอุดมสมบูรณ์ จึงเกิดความเชื่อและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสายน้ำเพื่อขอน้ำให้มีความอุดมสมบูรณ์

นอกจากนี้ในงานวิจัยเรื่อง การศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนลุ่มน้ำโขง ของ อุทัย ภัทรสุข (2554) ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงเป็นชุมชนหลากหลายภาษาหลายชนชนเผ่าดังกล่าวมาแล้ว เป็นสังคมชนบทล้าหลัง สังคมเกษตรกรรมที่ยากจนซึ่งต่อมาบางส่วนได้พัฒนาขึ้นเป็นสังคมเมืองตามชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่สองริมฝั่งแม่น้ำโขงและลุ่มน้ำสาขา จำต้องตกอยู่ภายใต้อิทธิพลและกระแสคลื่นของระบบทุนนิยม วัตถุนิยมและบริโภคนิยมในโลกเทคโนโลยียุคไร้พรมแดนอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงหรือขัดขืน เช่นเดียวกับชนเผ่าลาวและเขมรที่ต้องรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงระบบการเมืองการปกครองเป็นสังคมนิยมเมื่อหลายทศวรรษที่ผ่านมาอย่างไม่อาจปฏิเสธได้เช่นกันแม้จะเกิดผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจการเมืองการปกครองและวิถีชีวิตอย่างไรก็ตามแต่ความค้ำประกันในวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี คติความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนากลับยังคงดำรงอยู่ต่อไปไม่เสื่อมคลาย

ส่วนพระธาตุพนม ก็เป็นพระพุทธรูปเจดีย์ ที่เชื่อกันว่าเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุส่วนที่เป็นพระอัฐกธาตุ (กระดูกส่วนหน้าอก) ของพระพุทธเจ้า มีความสำคัญ หลายประการ คือ เป็นพระบรมธาตุเจดีย์และพุทธศิลป์ เป็นสัญลักษณ์อำนาจการเมืองการปกครอง เป็นศูนย์กลางชุมชนชุมทาง

การค้า การสัญจรและการท่องเที่ยว และ เป็นศูนย์รวมความศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธา ความเชื่อ และพิธีกรรม การเชื่อมโยงคติความเชื่อเรื่องผีคือ เจ้ามเหศักดิ์ 3 ตน หรือเจ้าเอือน 3 พระองค์รวมทั้งพญานาค ๗ องค์ คอยเฝ้าปกป้องรักษาดูแลองค์พระธาตุพนมอยู่นั้น เป็นการเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ ให้กับองค์พระธาตุพนมมากยิ่งขึ้นทำให้มีความโดดเด่นเป็นพิเศษ เปรียบเสมือนหลักเมือง ที่ทำหน้าที่ควบคุมพฤติกรรมของผู้คนในสังคมให้ปฏิบัติอยู่ในกรอบจารีตประเพณี ส่งผลให้เกิดชุมชนที่มีสามัคคีธรรม กตัญญูกตเวทิตาธรรม มุทิตาธรรม และมี หิริ คือ ความละอายบาปละอายใจต่อการทำชั่ว มี โอตตปปะ คือ ความกลัวบาป เกรงกลัวต่อการทำชั่ว ผู้คนในชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ถือปฏิบัติ หลัก ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และ ปัญญา หลักบุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ ทานมัยศีลมัย และ ภาวนามัย อันเป็น องค์ประกอบสำคัญในหลักการ ๓ ข้อ ของพระพุทธศาสนา คือการไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม และ การทำจิตให้บริสุทธิ์ผ่องใส

นอกเหนือจากงานวิจัยดังกล่าว ยังพบบทความเรื่อง แม่น้ำโขงกับการเป็นเวทีของประเพณี ประดิษฐ์ในอีสาน ของ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2556) ซึ่งได้กล่าวเกี่ยวกับชุมชนเลียบแม่น้ำโขง 8 จังหวัด ได้แก่ เชียงราย เลย หนองคาย บึงกาฬ นครพนม มุกดาหาร อำนาจเจริญ และอุบลราชธานี โดย 7 จังหวัดนั้นตั้งอยู่ในพื้นที่ภาคอีสาน และมีอำเภอที่ตั้งติดอยู่ริมแม่น้ำโขงถึง 26 อำเภอ อีกทั้งหลายอำเภอก็มีศักยภาพทางการท่องเที่ยวในระดับสูง คืออำเภอเหล่านี้เป็นพื้นที่ทางการท่องเที่ยวอันดับต้นๆของประเทศไทยที่ได้รับความนิยมและเป็นที่รู้จักในวงกว้าง เช่นอำเภอเชียงแสน และเชียงของจังหวัดเชียงราย อำเภอเชียงคานจังหวัดเลย อำเภอสังขม อำเภอโพธิ์ชัย อำเภอศรีเชียงใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นต้น ทั้งนี้พื้นที่ดังกล่าวล้วนเป็นชุมชนที่มีรากเหง้าทางวัฒนธรรมร่วมกับกลุ่มคนลาวในประเทศลาวด้วยทั้งสิ้น ก่อนจะมีการแบ่งแยกดินแดนทำให้แม่น้ำโขง กลายเป็นเส้นกั้นเขตแดน ด้วยเหตุนี้ในหลายชุมชนจึงมีจารีตประเพณีที่คล้ายคลึงสัมพันธ์กัน บ้างก็ยังคงมีการเดินทางไปมาหาสู่ในช่วงเวลาที่มีเทศกาลประเพณี เช่น งานบุญไหว้พระธาตุพนม จังหวัด นครพนม ก็ยังมีชาวลาวข้ามแม่น้ำโขงมาร่วมงานประเพณีในทุก ๆ ปี ลักษณะเช่นนี้จึงชี้ให้เห็น ความสัมพันธ์กันระหว่างชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงทั้งทางฝั่งไทยและฝั่งลาว

ผลการศึกษาประเพณีประดิษฐ์ในชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ก็พบว่าสามารถจำแนกออกเป็น 5 กลุ่ม ได้แก่กลุ่มประเพณีความเชื่อดั้งเดิม กลุ่มประเพณีทางพระพุทธศาสนา กลุ่มประเพณีเพื่ออนุรักษ์ธรรมชาติ และกลุ่มประเพณีเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวและอนุรักษ์ชุมชนและชาติพันธุ์ ในแง่วิธีการประดิษฐ์ประเพณีขึ้นมาในยุคปัจจุบันนั้น พบว่ามีวิธีการหลากหลายลักษณะ ได้แก่การหยิบยืม ประเพณีมาจากท้องถิ่น การฟื้นฟูประเพณีเก่าและการสร้างประเพณีแบบใหม่ขึ้นมา ในแง่ของการปรับเปลี่ยนรูปแบบและเนื้อหาของประเพณีนั้นพบว่าการปรับเปลี่ยนบางส่วนในประเด็นต่าง ๆ เช่น การปรับเปลี่ยนประวัติที่มาและแนวคิด การสร้างประเพณีประดิษฐ์ในชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขงชี้ให้เห็นว่า การสร้างประเพณีประดิษฐ์ในชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขง มีการปรับปรุง ดัดแปลง หยิบยืม และเลือกใช้

ประเพณีแบบวิถีจารีตดั้งเดิมมาสร้างสรรค์ ด้วยการแปรรูปให้เหมาะสมกับบทบาทหน้าที่ภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในยุค และประเพณีประเพณีแต่ละประเพณีที่ได้นำเสนอภาพความเป็นวิถีชีวิตวัฒนธรรมท้องถิ่นในชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขง ได้พยายามเลือกใช้วัฒนธรรมชุมชนนำเสนอให้เห็นภาพความแปลกใหม่และแตกต่างไปจากประเพณีในอดีต ซึ่งส่งผลทำให้ลักษณะของประเพณีประเพณีมีภาพปรากฏหลายลักษณะ เช่นจากเดิมที่มุ่งทำหน้าที่ในพื้นที่ทางศาสนาและจิตวิญญาณ ก็เปลี่ยนเป็นหน้าที่ในพื้นที่ทางสังคมและการเมือง

สรุปเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชนลุ่มน้ำโขง ดังที่ได้กล่าวถึงงานวิจัยและบทความเพื่อนำเสนอเกี่ยวกับชุมชนลุ่มน้ำโขงในประเด็นแตกต่างกันไป ทำให้ทราบว่าชุมชนลุ่มน้ำโขงคือชุมชนที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีทรัพยากรทางธรรมชาติที่สมบูรณ์ นอกเหนือจากนั้นชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานบริเวณดังกล่าว หรือกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ก็ล้วนแต่มีวิถีชีวิต วัฒนธรรมประเพณีที่ไม่แตกต่างกัน รวมไปถึงจนถึงชุมชนลุ่มน้ำโขงในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวที่อยู่แนวฝั่งตรงข้ามกับไทยเองก็มีวัฒนธรรมที่คล้ายกัน และยังไปมาหาสู่กันจนถึงปัจจุบัน

1.9.4 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาการสร้างพื้นที่ทางสังคม

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสร้างพื้นที่ทางสังคมนั้นมีผู้ทำการศึกษาและนำมาเสนอในแต่ละประเด็นที่แตกต่างกัน เช่นในงานวิจัยของ วาสนา ละอองปลิว (2546) เรื่อง ความเป็นชายขอบและการสร้างพื้นที่ทางสังคมของคนพลัดถิ่น : กรณีศึกษาชาวดาระอั้งในอำเภอเชียงดาว และ ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่าความเป็นชายขอบของชาวดาระอั้งนั้น เกิดขึ้นภายใต้สถานการณ์ของการเป็นคนพลัดถิ่นที่เพิ่งอพยพเข้ามาสู่ประเทศไทย และได้กลายเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ใหม่ที่เพิ่งมาปรากฏในการรับรู้ของรัฐและกลุ่มอำนาจอื่น ดังนั้นการอพยพเข้ามาตั้งชุมชนอยู่ในพื้นที่ซึ่งถูกอ้างสิทธิ์การครอบครองจากรัฐและกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ชาวดาระอั้งจึงเข้าไปอยู่ภายใต้ปริมิตของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เหลื่อมล้ำระหว่างกลุ่มอำนาจต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ก่อนที่กลุ่มดาระอั้งจะอพยพเข้ามาอยู่ในพื้นที่ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เหลื่อมล้ำกับกลุ่มอำนาจในพื้นที่ได้แก่ รัฐ และชาติพันธุ์อื่น และทุนได้สร้างความเป็นอื่นให้ชาวดาระอั้ง จึงเป็นการนำไปสู่การเผชิญกับภาวะชายขอบของชาวดาระอั้งในมิติต่าง ๆ

ภายใต้การเผชิญกับภาวะชายขอบที่ถูกสร้างขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เหลื่อมล้ำระหว่างชาวดาระอั้งกับกลุ่มอำนาจที่หลากหลาย ได้แก่ รัฐ กลุ่มชาติพันธุ์ที่แวดล้อม และนายทุน แต่ชาวดาระอั้งพลัดถิ่นก็ไม่ได้จำนนกับภาวะชายขอบของตนอย่างเฉื่อยชา เพราะได้พยายามแสวงหายุทธวิธีต่าง ๆ ในการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคมของตนเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ในการศึกษานี้ก็พบว่ากระบวนการสร้างพื้นที่ทางสังคมของชาวดาระอั้งพลัดถิ่นเกิดขึ้นโดยการเลือกสรรวิธีที่จะใช้ในการต่อรองเพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับตนเองภายใต้

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ดำรงอยู่ เช่น การต่อรองภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับรัฐ ชาวदारะอั้งเลือกการสร้างพื้นที่ทางสังคมของตนผ่านการจัดวางความสัมพันธ์ความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับรัฐ โดยนำเสนออัตลักษณ์ การนิยามตัวตนที่สอดคล้องกับความคาดหวังของรัฐ 2 ลักษณะ คือ การต่อรองการเข้าถึงทรัพยากรผ่านการนำเสนอตัวตนในฐานะชุมชนรักษาป่า เพื่อตอบโต้กับการถูกสร้างความเป็นอื่น การนิยามจากรัฐในฐานะ “ชาวเขาทำลายป่า” ชาวदारะอั้งได้นำเสนอตัวตนในฐานะผู้ดูแลรักษาป่าต่อเจ้าหน้าที่รัฐ และให้ความร่วมมือในการดูแลพื้นที่ป่าในชุมชน การปรับกฎเกณฑ์การจัดพื้นที่ป่าตามจารีตของตนเข้ากับหลักการจัดการป่าที่ได้เรียนรู้ผ่านเครือข่ายป่าชุมชน เป็นการปฏิเสธความหมายที่ถูกนิยามตัวเองในฐานะชาวเขาทำลายป่า ในขณะเดียวกันก็สร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับตนเองผ่านการนิยามตัวเองในฐานะผู้รักษาป่า และแสดงให้เห็นว่าตนมีความชอบธรรมที่จะอยู่ในพื้นที่ดังกล่าว ส่วนลักษณะที่สองนั้น คือการต่อรองในการเข้าถึงสถานะพลเมืองผ่านการนำเสนอตัวตนชาวเขาที่ดี เนื่องจากเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ถูกจัดวางในฐานะคนอื่นมากกว่าการเป็นชนบนพื้นที่สูงซึ่งสามารถอ้างความเป็นชนดั้งเดิมใช้ในการต่อรองเพื่อให้เข้าถึงสถานะพลเมืองและความมั่นคงในการอยู่ในประเทศไทยจึงสร้างความยอมรับจากรัฐ โดยนำเสนอตัวตนต่อรัฐในฐานะชาวเขาที่ดีผ่านการสร้างชุมชนปลอดภัยและการให้ความร่วมมือกับรัฐ จึงเป็นการนำเสนอตัวตนต่อรัฐที่สอดคล้องกับสิ่งที่รัฐคาดหวังเพื่อแสดงให้รัฐตระหนักว่าตนมีความชอบธรรมในการได้สถานะพลเมืองและสิทธิในการอยู่ในประเทศไทย

ส่วนในงานวิจัยของ เอกศักดิ์ เนตรวิเชียร (2549) เรื่อง การศึกษากระบวนการสร้างพื้นที่ทางสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ (ไทใหญ่, ปกาเกอะยอ, ม้ง) : กรณีศึกษาทางวิทยุชุมชนเอฟเอ็ม 99 เมกกะเฮิร์ซ จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่ากระบวนการสร้างพื้นที่ทางสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่, ปกาเกอะยอ, ม้ง ทางสถานีวิทยุ เอฟเอ็ม 99 เมกกะเฮิร์ซ พบความเหมือนและความแตกต่างของนัยทางการเมืองและสังคมอยู่เบื้องหลังการสื่อสาร ก็คือกลุ่มไทใหญ่มีความต้องการในการสื่อสารในกลุ่มของตนเองค่อนข้างสูง เนื่องจากพวกเขาเคยเข้าไปใช้สื่อของภาครัฐ ซึ่งไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของกลุ่มไทใหญ่ได้ทั้งหมด ประกอบกับความต้องการมีเวทีหรือพื้นที่ทางสาธารณะในการแสดงออกถึงวิถีชีวิตวัฒนธรรม พวกเขามีความสามารถดึงดูดกลุ่มผู้รับฟังสื่อเข้ามาร่วมจัดรายการได้สำเร็จ ทั้งกลุ่มแรงงานและกลุ่มอาสาสมัครเข้ามาทำงานให้กับมูลนิธิเพื่อสุขภาพและการเรียนรู้ของแรงงานกลุ่มชาติพันธุ์ (MAP Foundation) ในการให้ความช่วยเหลือกลุ่มชาติพันธุ์ด้วยกัน ในส่วนของการเสนอเนื้อหาในรายการ ได้มีการวางแผนงานก่อนจะจัดรายการ โดยเรื่องราวส่วนใหญ่มาจากกลุ่มผู้ฟังหรือผู้รู้เรื่องราวเหล่านั้น และจะเป็นการนำเสนอในรูปแบบสารบันเทิง ส่วนในกลุ่มของปกาเกอะยอ พบว่ามีความต้องการสื่อสารในระดับสูง ทางผู้จัดรายการเคยเข้าไปใช้สื่อของภาครัฐซึ่งไม่สามารถเสนอความต้องการของกลุ่มได้ทั้งหมดเช่นเดียวกับกลุ่มไทใหญ่ที่พวกเขาต้องการแสดงออกถึงวิถีชีวิตวัฒนธรรมผ่านสื่อสาธารณะต่าง ๆ แต่กลุ่มปกาเกอะยอนั้นไม่สามารถสร้างเครือข่ายของกลุ่ม

ตนเองขึ้นมาได้ เพราะไม่มีองค์การสนับสนุนโดยตรงและขาดการวางแผนการทำงาน ซึ่งต่างจากกลุ่มไทใหญ่ที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาบุคลากรให้เข้ามาเป็นผู้จัดรายการอย่างต่อเนื่อง ส่วนกลุ่มม้ง กลุ่มม้งเองก็ต้องการสื่อสารในระดับสูง เหมือนกับกลุ่มไทใหญ่และกลุ่มปกาเกอะยอและไทใหญ่ แต่ทางผู้จัดรายการทั้งหมดเป็นนักศึกษาไม่เคยเข้าไปใช้สื่อของภาครัฐจึงทำให้ขาดการเรียนรู้และวางแผนการจัดรูปแบบรายการ ในการนำเสนอเนื้อหาของกลุ่มม้งส่วนใหญ่เป็นข้อมูลที่ผู้จัดรายการนำเอาความรู้จากการศึกษามาถ่ายทอด

จากการศึกษาจึงสามารถสรุปได้ว่า การสร้างพื้นที่ทางสังคมของกลุ่มไทใหญ่คือการใช้สื่อสูงเพื่อติดต่อสื่อสารกับกลุ่มพี่น้องไทใหญ่ที่อาศัยอยู่ในตัวเมืองเชียงใหม่ การสื่อสารสองทางผ่านวิทยุชุมชนจึงเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้พวกเขาหันมาสื่อสารกันมากขึ้น ทั้งนี้เพื่อต้องการให้มีเวทีสาธารณะในการแสดงออกของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ในการสร้างความสัมพันธ์และการอยู่ร่วมกันกับกลุ่มอื่น ๆ ในสังคม ในกลุ่มม้งเองก็พบว่าพวกเขาก็ต้องการใช้สื่อเหมือนกับกลุ่มไทใหญ่และปกาเกอะยอ และต้องการมีเวทีสาธารณะเพื่อจะเสนอมุมมองในด้านดีของชนเผ่าม้งให้สังคมภายนอกได้รับรู้ การสร้างพื้นที่ทางสังคมของทั้งสามกลุ่มก็คือการพยายามหาพื้นที่สาธารณะในการแสดงออกเพื่อพยายามสร้างและขยายช่วงชิงพื้นที่ทางวัฒนธรรมในการแสดงถึงอัตลักษณ์และตัวตนที่แท้จริง ภายใต้ความสัมพันธ์กับกลุ่มอื่น ๆ

ทั้งนี้ในงานวิจัยของ ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์ (2551) เรื่อง หลวงพระบางเมืองมรดกโลก : พื้นที่พิธีกรรมและการต่อรองเชิงอัตลักษณ์ในกระแสโลกาภิวัตน์ พอสรุปได้ว่า พื้นที่กายภาพของ ‘เมืองหลวงพระบาง’ มีลักษณะเฉพาะตัว เป็นพื้นที่ราบขนาดเล็ก และมีภูเขาขนาดเล็กผุดขึ้น ณ ใจกลางเมือง พื้นที่ราบดังกล่าวได้ถูกกำหนดขนาดด้วยสายน้ำ และภูเขาแวดล้อม อีกทั้งยังเป็นพื้นที่บรรจบกันระหว่างแม่น้ำโขงกับสายน้ำสาขาทั้งในเขตตัวเมืองและปริมณฑล ทำให้พื้นที่แห่งนี้เหมาะสมต่อการสร้างบ้านแปงเมือง จึงเป็นนิวาสถานของผู้คนมาอยู่อาศัยตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เป็นพื้นที่ที่เปลี่ยนแปลงกลุ่มคนที่มีอำนาจเหนือพื้นที่มาหลายกลุ่ม แต่กลุ่มคนที่ปรากฏอย่างค่อนข้างสัมผัสได้ โดยพิจารณาผ่านความทรงจำทางสังคมด้านประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ตำนาน และพิธีกรรม

พวกเขาเป็นเจ้าของพื้นที่ก่อนที่จะชนชาติลาวจะเข้ามามีอำนาจแทนที่ และสร้างพื้นที่แห่งนี้ เป็น ‘ราชธานี’ แห่งอาณาจักรล้านช้าง และได้สร้างอัตลักษณ์ของตนด้วยการนิยามพื้นที่สัมพันธ์กับภูตผี และ นาคาคติ ครั้นเมื่อชนชาติลาวเข้ามามีอำนาจ ได้สร้างอัตลักษณ์ของตนด้วยการเชื่อมโยงตำนานขุนบรมราชาธิราช และการกำเนิดมนุษย์ของชนในเขตนี้ สร้างให้ ‘เมืองชะวา’ กับ ‘เชียงทอง’ กลายเป็นพื้นที่เดินทางเชื่อมต่อระหว่างผีแถนที่อยู่เมืองฟ้ากับคนซึ่งอยู่เมืองลุ่ม อันเป็นการอธิบายที่มาของตนให้เหนือกว่าคนชะวา กระนั้นชนชาติลาวก็ได้บูรณาการความเชื่อชุดเดิมเข้ามาไว้ภายใต้ความเชื่อชุดใหม่ เช่นเดียวกันกับเมื่อครั้งพุทธศาสนาเข้าสู่ราชธานีเชียงทองและราชอาณาจักรล้าน

ข้างตั้งแต่สมัยพระเจ้าฟ้ารุ่งเป็นต้นมา พุทธศาสนาก็ได้บูรณาการกับความเชื่อชุดที่ผ่านมาซึ่งมีความสัมพันธ์กับพื้นที่กายภาพและพื้นที่ทางสังคมของ ‘คนหลวงพระบาง’ ซึ่งเป็นชุมชนศูนย์กลางการค้าและการปกครองมาไว้ภายใต้บริบทของพุทธศาสนา ที่ผนึกตัวไว้กับอำนาจของกษัตริย์แห่งราชอาณาจักรล้านช้าง กลายเป็นอัตลักษณ์ของคน และ เมืองหลวงพระบางที่ถูกประดิษฐ์สร้างและถูกผลิตซ้ำจนกลายเป็น ‘มรดกวัฒนธรรม’ ที่ส่งผลสำคัญต่อ ‘เมืองหลวงพระบาง’ ในปัจจุบัน ในส่วนของเงื่อนไขและบริบทของ ‘กระแสโลกาภิวัตน์’ ที่ส่งผลต่ออัตลักษณ์ของคนหลวงพระบางในปัจจุบันนั้น เป็นผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงความหมายของประเทศ จาก ‘ราชอาณาจักรลาว’ เป็น ‘รัฐชาติสังคมนิยม’ ได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงหลายด้านในเมืองหลวงพระบางโดยเฉพาะ ‘พื้นที่ทางสังคม’ ที่ได้เปลี่ยนแปลงโครงสร้างและอำนาจของผู้คน ซึ่งนอกจากจะส่งผลกระทบต่อพื้นที่พิธีกรรมแล้วยังส่งผลกระทบต่อระบบชีวิตและความเป็นอยู่ที่แน่นแฟ้น อันเป็นไปโดยภาพรวมของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศเพื่อนบ้านที่กำลังเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจไปในทางที่ก้าวหน้า กอปรกับกระแสโลกาภิวัตน์ในมิติของเศรษฐกิจทุนนิยมที่สัมพันธ์กับ ‘อำนาจ’ ขององค์การระหว่างประเทศได้ ‘กดดัน’ ให้ประเทศสังคมนิยมทั่วโลกเปิดประตูรับกระแสโลกดังกล่าว

ลาวจึงได้ปรับนโยบายจากการปกครองแบบสังคมนิยมที่เข้มงวดกดขี่ขั้นสุด ‘นโยบายจินตนาการใหม่’ ที่เปิดประเทศต้อนรับระบบเศรษฐกิจสากลอย่างมีเงื่อนไข ภายใต้บริบทดังกล่าวรัฐชาติลาวได้ใช้ ‘อดีต’ ของหลวงพระบางที่สัมพันธ์กับอัตลักษณ์ข้างต้น มาต่อรองกับโลกาภิวัตน์ด้วยการนำเสนอเป็นเมืองท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม และในที่สุดได้ผลักดันให้หลวงพระบางกลายเป็นเมืองมรดกโลกทางวัฒนธรรม ทำให้เกิดการ ‘ระเบิดตัว’ ของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเพื่อบริโภค ‘ความกลัวในอดีต’ ที่เข้มข้นที่สุดเมืองหนึ่งของโลกจากนั้น หลวงพระบางก็ได้ตกอยู่ภายใต้จินตนาการและปฏิบัติการของ ‘มรดกโลก’ และอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ‘อดีต’ ระดับสากล ที่เข้ามาครอบทับ และเป็นตัวกำหนดภาพรวมของพื้นที่กายภาพซึ่งถูก ‘ตรึง’ ให้อยู่กับ ‘รูปทรงของอดีต’ ขณะที่ ‘พื้นที่ทางสังคม’ กลับเปลี่ยนแปลงไป อย่างรวดเร็ว ด้วยการมีผู้คนกลุ่มอื่นที่มีความแตกต่างทาง อัตลักษณ์ชาติพันธุ์เข้ามาร่วมเป็น ‘คนเมืองหลวงพระบางชุดใหม่’ ในสัดส่วนที่สูงมากขึ้นเรื่อย ๆ กระนั้นพวกเขาทั้งหมดก็ถูกยึดโยงให้ดำรงอยู่ในพื้นที่ทางสังคมร่วมกันภายใต้พลวัตทางเศรษฐกิจของ ‘ทุน’ จากอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวสากลเงื่อนไขแห่งสถานภาพเมืองมรดกโลกทางวัฒนธรรม ที่ส่งผลต่อการรื้อฟื้นและประดิษฐ์สร้างประเพณีวัฒนธรรม (Re-Inventing of Tradition) ในเมืองหลวงพระบาง หรือ ทำให้อัตลักษณ์ของ ‘เมือง’ ดำรงอยู่และดำเนินไปในลักษณะการของการเป็น ‘เวทีแห่งการรื้อฟื้นและประดิษฐ์สร้างทางประเพณี’ ที่มีความหมายเป็น ‘สินค้าทางวัฒนธรรม’ เพื่อจำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยวผู้เดินทางเข้ามาบริโภค ‘รูปทรงและอารมณ์ของอดีต’ ดังกล่าว ด้วยความเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างจากอดีตอย่างมีนัยสำคัญข้างต้น ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์ จึงได้ให้ความหมายเมืองหลวงพระบางในบริบทโลกาภิวัตน์ช่วงนี้ว่าเป็น ‘พื้นที่ทางสังคมใหม่’ (New Social Space)

ดังนั้น ภาพโดยรวมของปรากฏการณ์ทั้งหมดข้างต้น นอกจากจะเป็นเงื่อนไขให้อัตลักษณ์ของ ‘หลวงพระบางเมืองมรดกโลก’ กลายเป็นพื้นที่ทางสังคมใหม่แล้ว ยังส่งผลให้กลายเป็น ‘พื้นที่พิธีกรรมใหม่’ และ พื้นที่แห่งการประดิษฐ์สร้าง ‘ความทรงจำใหม่’ ให้กับคนหลวงพระบางชุดใหม่ ที่ผานระหว่างคนรุ่นเก่า คนใหม่ และชาวต่างประเทศไปพร้อมกัน ประการสำคัญเงื่อนไขข้างต้นได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงความหมาย และช่วงชิงพื้นที่ทางกายภาพ ทางสังคม และพิธีกรรมระหว่างสำนักงานมรดกหลวงพระบาง ภาครัฐการ อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว และ ‘คนหลวงพระบาง’ โดยเฉพาะในกลุ่มของคนหลวงพระบางรุ่นเก่าที่มี ‘ความทรงจำทางสังคม’ กับ ‘อดีต’ ของเมืองมรดกโลกแห่งนี้พวกเขาจึงได้ผลิตซ้ำและผลิตสร้าง ‘ตัวตน’ ที่สัมพันธ์กับอดีตและความทรงจำทางสังคมเดิมของตนพร้อมไปกับการ ‘ต่อรองเชิงอัตลักษณ์’ ในช่วงเวลาปกติและช่วงกาลแห่ง ‘พิธีกรรม’ ส่งผลให้หลวงพระบางกลายเป็นพื้นที่ทางสังคมแบบพิเศษกว่าช่วงเวลาปกติ ทั้งนี้เพื่อเป็นการธำรงรักษา ‘อดีต’ และความทรงจำทางสังคมชุดเดิมของกลุ่มตน ในบริบทของพื้นที่ทางสังคมใหม่ ที่กำลังประดิษฐ์สร้างความทรงจำทางสังคมชุดใหม่ ให้กับคนหลวงพระบางกลุ่มต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ร่วมกันในเมืองหลวงพระบางปัจจุบัน

นอกเหนือจากนี้ยังพบงานวิจัยของ สัมภาษณ์ ไชยตะมาตย์ (2553) ที่ได้ศึกษาเรื่องกระบวนการสร้างพื้นที่ทางสังคมของผู้ถูกกล่าวหาว่าเป็นปอบ พอจะสรุปได้ว่า ภาวะการถูกเบียดขับให้ไร้พื้นที่ทางสังคมเกิดขึ้นจากผู้ที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นปอบส่วนมากจะถูกคนภายในชุมชนกระทำให้ประสบกับการไม่ได้รับความไว้วางใจให้เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ภายในชุมชน หรือถูกตัดสิทธิ์ทางสังคม ได้รับการดูหมิ่นเหยียดหยาม การรังเกียจไม่ยอมคบค้าสมาคมด้วย การถูกทำลายข้าวของบ้านเรือน และการถูกทำร้ายร่างกาย ทำให้กลายเป็นคนอื่นในทัศนะของคนในสังคม จึงเกิดการแบ่งพรรคแบ่งพวก กลายเป็นคนดีและคนไม่ดี ดังนั้นผู้ที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นปอบจึงมีลักษณะของการเป็นอื่น เป็นคนที่สังคมส่วนใหญ่ไม่ต้องการ แต่ก็ต้องการที่จะดำรงชีวิตอยู่ในสังคม และพิสูจน์ให้สังคมเห็นว่า พวกเขายังสามารถอยู่ร่วมกับสังคมโดยรวมได้ ดังนั้นเมื่อเกิดการสร้างอัตลักษณ์ของผู้ที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นปอบขึ้น ผู้ถูกกล่าวหาไม่ยอมรับทั้งนี้ยังยืนยันและนิยามตนเองว่าไม่ได้เป็นปอบ เป็นแต่เพียงถูกกล่าวหาว่าเป็นปอบ จึงเป็นกระบวนการนิยามความหมายของผู้ที่ถูกกล่าวหา โดยการแสดงให้เห็นเห็นว่า ตนเองนั้นมีวิถีชีวิตที่เป็นไปในทางพระ ไม่ใช่วิถีชีวิตในทางผี โดยยอมรับการปฏิบัติตามระเบียบกฎเกณฑ์ ข้อบังคับของชุมชนด้วยความเคร่งครัด

ดังนั้นกระบวนการสร้างพื้นที่ทางสังคมของผู้ที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นปอบ จึงหมายถึงการดิ้นรนต่อสู้ ต่อรองสถานะความเป็นชายขอบที่ตัวเองเผชิญ คือการนำเสนออัตลักษณ์ของตนโดยการจัดวางความสัมพันธ์ที่ดีต่อชุมชน การวางตนเป็นแรงงานที่ดี การแสดงความเป็นชาวพุทธที่ดี เพื่อเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อสังคม และแสดงตนให้เกิดการยอมรับต่อชุมชนรอบข้างและทั่วไป เพื่อสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนรอบข้าง และในที่สุดเพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับตนเอง

ส่วนงานวิจัยของ พยุ่งพร นนทวิศรุต (2555) เรื่องตำนานผีเจ้านาย : พลวัตของเรื่องเล่า ศักดิ์สิทธิ์กับการสร้างพื้นที่ทางสังคมในชุมชนชายแดนไทย-ลาว ก็พบว่า ลักษณะพลวัตของเรื่องเล่ามีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางกายภาพ ก่อเกิดพื้นที่ทางจิตวิญญาณ และเสริมสร้างพื้นที่ทางสังคมของผู้นับในชุมชนดินแดนไทย-ลาว ที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคม วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์และการเมืองของประเทศไทย ยกตัวอย่างวิธีคิด ดังนี้ “พยุ่งพร นนทวิศรุต (2555) ได้อธิบายในหัวข้อตำนานกับการสร้างพื้นที่ทางสังคมเอาไว้ว่า

“เมื่อผู้คนชุมชนชายแดนไทย-ลาว ในยุคล้านช้างเป็นกลุ่มคนที่อพยพมาจากหลวงพระบาง เวียงจันทน์ เมื่อมาอยู่รวมตัวกันเป็นกลุ่มก้อนย่อมมีสำนึกในรากเหง้าชาติพันธุ์ หรือร่วมชะตากรรมเดียวกัน มีการปรับตัวในพื้นที่แห่งใหม่ด้วยกระบวนการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางกายภาพด้วยโลกทัศน์ดั้งเดิม โลกทัศน์ทางพระพุทธศาสนา และพิธีกรรมเป็นตัวเชื่อมโยงให้กลุ่มคนดังกล่าวได้มาเข้าร่วมเพื่อผลิตซ้ำสำนึกของความเป็นลาวสื่อความหมายถึงความเป็นคนที่มีรากเหง้า มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ยึดเหนี่ยวการที่ผู้นับในยุคล้านช้างได้เข้าร่วมพิธีกรรม ย่อมมีการติดต่อสัมพันธ์กันโดยเฉพาะความเป็นเครือญาติชาติพันธุ์ ก่อเกิดพื้นที่ทางสังคมร่วมกันและมีการสร้างเครือข่ายช่วยเหลือเกื้อกูล ดังปรากฏในตำนานผีเจ้านายเมืองด่านซ้าย ซึ่งเป็นบุคคลที่เชื่อวามาร่วมสร้างพระธาตุศรีสองรัก การสร้างพระธาตุใช้เวลานานถึงสามปี จึงมีความจำเป็นต้องสร้างเครือข่ายทางสังคมผ่านพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทั้งที่เป็นพื้นที่ทางกายภาพและปฐมนิยสถานศักดิ์สิทธิ์”

จากวิธีคิดและการวิเคราะห์ข้อมูลของพยุ่งพร ในหัวข้อ “ตำนานกับการสร้างพื้นที่ทางสังคม” ทำให้เกิดความเข้าใจว่าการสร้างพื้นที่ทางสังคมเสมือนกับการสร้างความเป็นหนึ่งเดียวระหว่างกลุ่มชนนั้น ๆ การนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจยังมีอิทธิพลและมีบทบาทต่อกลุ่มชนหนึ่งๆ ฉะนั้นการสร้างพื้นที่ทางสังคมโดยผ่านระบบความเชื่อก็ยังสามารถปฏิบัติได้

นอกเหนือจากงานวิจัยดังกล่าวที่ได้นำมาเสนอเกี่ยวกับกระบวนการสร้างพื้นที่ทางสังคมในประเด็นต่าง ๆ แล้วนั้น ยังมีบทความที่เกี่ยวข้องกับการสร้างพื้นที่ทางสังคมหรือใช้แนวคิดการสร้างพื้นที่ทางสังคมในการคิดวิเคราะห์ คือเรื่อง “พื้นที่ทางสังคมในแหล่งท่องเที่ยวภาคอีสาน” ของ พิทักษ์ น้อยวงศ์ (2548) โดยได้กล่าวถึงการผลิตพื้นที่ทางสังคมในแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นปฏิบัติการด้านการผลิต การผลิตซ้ำ และการสืบทอด ที่พอจะสรุปได้ว่า แหล่งท่องเที่ยวในภาคอีสาน เช่น แหล่งท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติ แหล่งท่องเที่ยวทางศาสนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม และแหล่งท่องเที่ยวประเพณี มีคุณลักษณะที่เฉพาะ มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม มีความเกี่ยวพันกันระหว่างที่ตั้ง สถานที่ สถาปัตยกรรม สถานที่ กลุ่มบุคคล บุคคล กลไกควบคุม และมีเครือข่ายเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน การผลิตพื้นที่ทางสังคม เป็นปฏิบัติการที่มีการผลิตผลิตซ้ำและการสืบทอดเครือข่ายเชื่อมโยงกันภายในพื้นที่ ซึ่งมี 3 ประเภท คือ ประเภทแรกปฏิบัติการเกี่ยวกับพื้นที่ว่าง ประเภทที่สองคือการแสดงของพื้นที่ โดยผู้นับใช้ความรู้ความสามารถในการจัดการ

พื้นที่ มีชีวิต และความนึกคิดที่ก่อให้เกิดการจัดการทางด้านประโยชน์พื้นที่แหล่งท่องเที่ยวในช่วงเวลาปกติและช่วงเทศกาลประเพณี ประเภทที่สามคือภาพแสดงพื้นที่ สังคมคือผู้ประดิษฐ์กรรมแหล่งท่องเที่ยวที่มีความหมายสัญลักษณ์เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เป็นการบันทึกการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทางสังคม สามารถสัมผัสได้ในพื้นที่ท่องเที่ยวภาคอีสาน ซึ่งมีสถานที่จริงเชื่อมโยงสะท้อนอยู่ระหว่างพื้นที่จริงและพื้นที่ในอุดมคติ

ผลของการวิเคราะห์ก็พอกล่าวได้ว่า พื้นที่แหล่งท่องเที่ยวภาคอีสานเป็นปฏิบัติการผลิตพื้นที่ทางสังคมโดยสถาบันองค์กรของโลก รัฐ ปึงเจกชนและบุคคลใช้ความสามารถจัดการใช้ประโยชน์พื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงความหมายทางสังคมวัฒนธรรมตลอดเวลา ลักษณะดังกล่าวจึงสอดคล้องกับแนวคิดของอองรี เลอแฟบร์ ที่กล่าวว่าพื้นที่ทางสังคมเป็นกระบวนการการปฏิบัติการทางสังคมต่อพื้นที่จริง ผ่านการกระทำให้เกิดขึ้นในสังคม ส่งผลให้พื้นที่ทางสังคมเป็นเครื่องมือทางการเมือง สำหรับการครอบงำและควบคุมสังคม

กล่าวถึงแนวคิดของอองรี เลอแฟบร์ (H. Lefebvre) ที่พบในหนังสือชื่อ “ศาสตร์แห่งสื่อและวัฒนธรรมศึกษา” ในประเด็น “การประกอบสร้างทางสังคมของพื้นที่” ของ กาญจนา แก้วเทพ (2557) สรุปได้ดังนี้ การประกอบสร้างทางสังคมของ “พื้นที่” (Social Construction of Space) H. Lefebvre (1991) กล่าวว่า “พื้นที่” ไม่ได้เป็นเพียงลักษณะทางภูมิศาสตร์เฉยๆ (passive geography) รวมทั้งมิได้มีลักษณะเป็นกลางด้วย (neutral) แต่ “พื้นที่” เป็นสมรภูมิแห่งการต่อสู้ของอำนาจต่าง ๆ ในสังคม (Site of struggle) พื้นที่จะถูกผลิตอำนาจของกลุ่มผู้สร้าง “พื้นที่ทางสังคม” จึงเป็นผลผลิตของสังคมวัฒนธรรม (Cultural/Social product) ในแต่ละช่วงเวลา แต่ละยุคสมัย แต่ละวัฒนธรรม เป้าหมายของการประกอบสร้าง/ผลิต/ผลิตซ้ำพื้นที่ดังกล่าวก็เพื่อทำให้เป็นเครื่องมือของความคิด เป็นเครื่องมือของการใช้อำนาจ รวมทั้งเป็นเครื่องมือของการครอบงำและการควบคุม โดยที่พื้นที่นั้นจะเป็นอะไรก็ได้แม้แต่ร่างกายของมนุษย์ เราพบเห็นการประกอบสร้างพื้นที่อยู่ในชีวิตประจำวัน เช่น หน้าประตูแห่งหนึ่งซึ่งยังคงเป็นพื้นที่ทางกายภาพ แต่เมื่อมีแผ่นป้ายไปปิดว่า “สถานที่ราชการ ผู้ไม่มีกิจห้ามเข้า” ปฏิบัติการทางสังคมดังกล่าวก็ก่อให้เกิดการใช้อำนาจขึ้นมาทันที การปฏิบัติการทางสังคมเช่นนี้ คือการสร้างพื้นที่ทางสังคมขึ้นมาทั้งสิ้น

แนวคิดเรื่องพื้นที่ทางสังคมในทัศนะของ Henry Lefebvre ได้แบ่งพื้นที่ออกเป็น 3 ประเภทคือ (1) Spatial Space ปฏิบัติการทางสังคมต่าง ๆ ที่ถูกกำหนดให้อยู่ในพื้นที่ทางกายภาพ (2) Representations of space พื้นที่ที่มีอยู่ในความคิดของผู้คน (3) Representational Space สัญลักษณ์/รหัสต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพื้นที่ ดังนั้นอาจสรุปได้ว่าแนวคิด “พื้นที่ทางสังคม” ในทัศนะของ (Henry Lefebvre) เป็นการมองพื้นที่ในฐานะที่พื้นที่นั้น ๆ ถูกสร้างขึ้นในความสัมพันธ์กับสังคม เพื่อใช้ต่อรองหรือเพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคม อัตลักษณ์ วัฒนธรรม ซึ่งได้ถูกเลือกสรรเพื่อผลิตซ้ำและ

สร้างใหม่อย่างหลากหลายในฐานะยุทธวิธีของการต่อรอง และเพื่อสร้างพื้นที่ให้กับตนเองของกลุ่มชาติพันธุ์

โดยสรุปเอกสารและงานวิจัยที่นำมาเสนอเกี่ยวกับการศึกษาการสร้างพื้นที่ทางสังคม จะเห็นได้ว่า กระบวนการสร้างพื้นที่ทางสังคมคือการหาทางออกของปัญหา โดยผ่านกระบวนการคิดวิเคราะห์ตามแนวคิดทฤษฎีวิพากษ์ที่นำมาใช้เป็นกรอบในการศึกษา จากงานวิจัยดังกล่าวที่ยกมาพบว่าเป็นแนวคิดการสร้างพื้นที่ทางสังคม คือกระบวนการหาทางออกให้กับปัญหาที่สังคมในเรื่องของการถูกเหยียดหยาม หรือการถูกเบียดขับให้ให้กลับมามีจุดยืนในสังคม และสังคมเองก็เกิดการยอมรับ

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ : ชาดกพื้นบ้านอีสานกับการสร้างพื้นที่ทางสังคมในชุมชนลุ่มน้ำโขง ดังกล่าวมานั้น โดยสรุปภาพรวมผู้วิจัยได้จัดกลุ่มโดยแยกเอกสารออกเป็น 4 กลุ่มคือ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชาดกพื้นบ้าน พบว่าเป็นการศึกษาชาดกที่เน้นในเรื่องคุณค่าและบทบาท เช่น การรับรู้ชาดกพื้นบ้านแล้วปรากฏว่าในการรับรู้ นั้นทำให้เกิดเป็นคติความเชื่อ หรือเป็นชาดกที่อยู่ในอุดมคติอยู่แล้วทำให้เกิดความศรัทธาต่อชาดก เนื่องจากมีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนา และชาดกยังทำให้เกิดพื้นที่ทางสังคมของกลุ่มชนขึ้นได้ โดยผ่านกระบวนการสร้างพื้นที่ทางสังคมทั้งทางกายภาพและทางจิตวิญญาณ รวมถึงการรับวัฒนธรรมในชาดกมาปรับใช้ในวิถีชีวิตแบบชาวบ้าน เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรื่องพระสุธน-มโนราห์ พบว่าเป็นการศึกษาในเชิงเปรียบเทียบทางวรรณกรรมและสังคม เช่นการเปรียบเทียบเรื่องพระสุธน-มโนราห์ ในฉบับและสำนวนต่าง ๆ และการวิเคราะห์ทางสังคมวัฒนธรรมในเรื่อง เพื่อเปรียบเทียบวัฒนธรรมอดีตกับปัจจุบัน เช่น วัฒนธรรมประเพณีที่ปรากฏ คติคำสอนทางพุทธศาสนา และการประชุมชาดก เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสร้างพื้นที่ทางสังคม พบว่า กระบวนการสร้างพื้นที่ทางสังคมเหมือนการหาทางออกให้กับคนชายขอบที่ทนต่อแรงเบียดขับ การพยายามสร้างพื้นที่ให้กับตนเองจึงเป็นที่มาของข้อแลกเปลี่ยนเพื่อต่อรองกับกลุ่มอำนาจต่าง ๆ การนำเสนออัตลักษณ์ของตนเองเพื่อให้มีที่ยืนในสังคม และสามารถได้รับสิทธิที่เท่าเทียมกับคนในสังคมนั้น ๆ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชนลุ่มน้ำโขง ก็พบว่า ชุมชนลุ่มน้ำโขงคือชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ริมแม่น้ำโขงครั้งอดีตจนปัจจุบัน ที่ลุ่มแม่น้ำโขงเป็นที่ที่อุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ที่ทางบกและทางน้ำอย่างหลากหลาย รวมไปถึงพื้นที่ทางวัฒนธรรมและประเพณีของชุมชนลุ่มน้ำโขงที่มีความสัมพันธ์กัน หรือเป็นชาติพันธุ์ที่เกาะกันอย่างเหนียวแน่น ดังนั้นพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงจึงมีเอกลักษณ์ที่ชัดเจนแตกต่างจากสังคมในบริบทอื่น ๆ

บทที่ 2

พื้นที่ศึกษา : ประวัติชุมชน สังคมและวัฒนธรรม

การศึกษาเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ชาดกพื้นบ้านอีสานกับการสร้างพื้นที่ทางสังคมในชุมชนลุ่มน้ำโขง ข้อมูลที่จะนำไปสู่การวิเคราะห์เพื่อให้เห็นบทบาทการสร้างพื้นที่ทางสังคมด้านต่าง ๆ ในชุมชนลุ่มน้ำโขงจังหวัดบึงกาฬและจังหวัดหนองคาย ที่มีการรับรู้ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ จึงจำเป็นที่จะต้องนำเสนอข้อมูลในพื้นที่ศึกษาได้แก่ ข้อมูลพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอปากคาดจังหวัดบึงกาฬ และข้อมูลชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอรัตนวาปีจังหวัดหนองคาย ข้อมูลดังกล่าวจะทำให้เห็นสภาพบริบทของพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำโขง พื้นที่ที่เกิดการรับรู้ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ในเบื้องต้น เพื่อจะนำไปเป็นข้อมูลพื้นฐานประกอบการวิเคราะห์ในบทต่อไป

ในบทนี้ผู้วิจัยจะนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอปากคาดจังหวัดบึงกาฬและอำเภอรัตนวาปีจังหวัดหนองคาย ที่มีการรับรู้ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ การตั้งถิ่นฐานและลักษณะทางภูมิศาสตร์ การนำเสนอข้อมูลประวัติชุมชน สังคมและวัฒนธรรมของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงดังกล่าว โดยผู้วิจัยใช้ข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนามในพื้นที่ศึกษาเป็นข้อมูลเบื้องต้น และจะนำเสนอข้อมูลชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอปากคาดจังหวัดบึงกาฬ และชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอรัตนวาปีจังหวัดหนองคาย ในด้านการตั้งถิ่นฐานและลักษณะทางภูมิศาสตร์ ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรม ดังนี้

ภาพประกอบ 1 ภาพแผนที่ชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย

ที่มา : http://www.panteethai.com/province_show./NongKhai.jpg

2.1 ชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอปากคาด

“นครหิน ถิ่นวัฒนธรรม วัดถ้ำศรีธน เมืองคนปากยืม” ย้อนไปเมื่อปี พ.ศ. 2495 หมู่บ้านปากคาดเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ ที่มีประชากรประมาณ 25 หลังคาเรือน บ้านปากคาดสมัยนั้นอยู่ในเขตปกครองของตำบลโพนแพง อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย มีหมู่บ้าน วัด โรงเรียน โรงเรียนตั้งอยู่ในวัดสว่างอุทิศหรือวัดท่าปากน้ำ ซึ่งตั้งอยู่บริเวณปากห้วยคต จึงเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้าน เพราะส่วนใหญ่จะนิยมตั้งชื่อตามลักษณะภูมิประเทศ เช่น ปากคตมาจาก (ห้วยคต) ปากห้วยหลวงมาจาก (ห้วยหลวง อำเภอโพธิ์ชัยในปัจจุบัน) ปากสวยมาจาก (น้ำสวย) สมัยนั้นการสัญจรทางบกยังเป็นเส้นทางยุทธศาสตร์การเดินทางทางบกจึงลำบากมาก การเดินทางส่วนใหญ่จึงนิยมเดินทางทางน้ำ บ้านปากคาดเป็นเมืองท่าชุมทาง มีท่าเรือจึงมีการติดต่อค้าขายและเป็นจุดรวมสินค้าการเกษตรและของป่าต่าง ๆ เช่น สัตว์ป่า ข้าวเปลือก ชัน ปอ หวาย น้ำมันยาง เป็นต้น ชาวบ้านจะนำสินค้าโดยการเดิน ขน แบก ถ้ามามากน้อยก็ใช้เกวียน สินค้าส่วนใหญ่จะมาจากดงศรีชมพูแถวบ้านนาขาม บ้านโคกกลาง สินค้าทุกอย่างจะถูกนำมารวมไว้ที่ท่าเรือปากคาด โดยวางเรียงเป็นแพยาวจากริมน้ำขึ้นมายังริมถนนบริเวณปากห้วยคตในปัจจุบัน เพื่อรอพ่อค้ามารับซื้อใส่เรือกำปั่น เพื่อขนส่งสินค้าและผู้โดยสารไปยังจังหวัดต่อไป เรือกำปั่นส่งสินค้าจะเดินทางระหว่างหนองคายถึงนครพนมซึ่งผ่านเมืองท่าสำคัญที่เจริญในสมัยนั้นคือ อำเภอตามริมน้ำโขงในปัจจุบัน มีอำเภอเมืองหนองคาย อำเภอโพธิ์ชัย อำเภอบึงกาฬ อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ขณะนั้นมีเรือกำปั่นอยู่ไม่กี่ลำ ที่ใช้ขนส่งสินค้าตามเมืองท่าต่าง ๆ เช่น เรือเต็มโฮง เรือทวี เรือกาญจนา โดยเรือกำปั่นจะมีเรือฉลอมหรือชาวบ้านเรียกเรือกระแซงสำหรับพ่วงใส่สินค้าลากมาด้วย ต่อมาเมื่อประมาณปี 2500 จึงได้ย้ายโรงเรียนจากวัดท่าปากน้ำมาอยู่ที่ทิศตะวันออกของวัดโพธิ์ศรีสร้อย คือสถานที่ตั้งโรงเรียนอนุบาลปากคาดในปัจจุบันโดยมีครูบัวจันทร์ พิสัยกุล เป็นครูใหญ่โรงเรียนบ้านปากคาด ต่อมาจึงเปลี่ยนเป็นชื่อโรงเรียนประชาสงเคราะห์ท่าและปากคาดวิทยา จนถึงโรงเรียนอนุบาลปากคาดในปัจจุบัน ด้วยปากคาดเป็นเมืองท่าสำคัญทำให้เกิดความเจริญอย่างรวดเร็ว และได้ยกฐานะเป็นตำบลปากคาด แยกตัวออกจากการปกครองของตำบลโพนแพงในปี พ.ศ. 2521 โดยมีนายผ่อง กุลศรีกาจณ์ ได้รับเลือกเป็นกำนันคนแรกของตำบลปากคาด และมีครูบัวจันทร์ พิสัยกุล ครูใหญ่โรงเรียนปากคาดเป็นเลขาธิการสภาตำบล (ภควัฒน์ ศรีปัดชา: 2556)

อำเภอปากคาดเป็นอำเภอที่มีแนวอาณาเขตติดกับชายฝั่งแม่น้ำโขงเป็นแนวยาว จึงเป็นอำเภอที่มีสภาพทางกายภาพที่อุดมสมบูรณ์ เดิมทีปากคาดเป็นเพียงหมู่บ้านเล็ก ๆ หมู่บ้านหนึ่งของตำบลโพนแพง ซึ่งอยู่ในเขตการปกครองของอำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย ต่อมาได้มีราษฎรย้ายมาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนหนาแน่นขึ้นจึงได้แยกออกตั้งเป็นตำบลปากคาดในวันที่ 1 ตุลาคม 2521 และได้ยกฐานะการปกครองจากตำบลปากคาดเป็นกิ่งอำเภอปากคาดตามพระราชกฤษฎีกาประกาศให้จัดตั้งกิ่งอำเภอในวันที่ 21 มีนาคม 2529 และได้ยกฐานะการปกครองจากกิ่งอำเภอปากคาดเป็น

อำเภอปากคาดตามพระราชกฤษฎีกาให้จัดตั้งอำเภอ ต่อมาได้มีพระราชบัญญัติจัดตั้งจังหวัดบึงกาฬในวันที่ 11 มีนาคม 2554 และได้กำหนดแยกอำเภอบึงกาฬ อำเภอเซกา อำเภอโซ่พิสัย อำเภอบุงคล้า อำเภอบึงโขงหลง อำเภอปากคาด อำเภอพรเจริญ และอำเภอศรีวิไล จังหวัดหนองคาย ออกจากการปกครองของจังหวัดหนองคาย รวมตั้งขึ้นเป็นจังหวัดบึงกาฬ ดังนั้นอำเภอปากคาดจึงอยู่ในปกครองของจังหวัดบึงกาฬมาจนถึงปัจจุบัน

ประชากรอำเภอปากคาดส่วนใหญ่เป็นคนที่ย้ายมาจากถิ่นอื่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบอาชีพด้านการเกษตร เช่น ทำนา ทำสวน ทำไร่ และเลี้ยงสัตว์ มีประเพณีวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ได้แก่ ประเพณีเข้าพรรษา ประเพณีออกพรรษา ประเพณีแข่งเรือยาว ประเพณีบุญบั้งไฟ เป็นต้น อำเภอปากคาดตั้งอยู่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดบึงกาฬตามถนนสายหนองคาย-นครพนม ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 212 ติดลำน้ำโขง อยู่ห่างจากจังหวัดบึงกาฬ 47 กิโลเมตร อำเภอปากคาดมีพื้นที่ทั้งหมด 276 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 172,500 ไร่ มีพื้นที่การเกษตรประมาณ 109,323 ไร่ ส่วนใหญ่เป็นที่ราบสลับต่ำ และบางส่วนเป็นที่ดอนซึ่งเหมาะสำหรับการทำการเกษตร จึงทำให้ประชาชนมีอาชีพทำการเกษตรเป็นส่วนใหญ่ ลักษณะทางกายภาพนั้นมีทิศเหนือติดกับแม่น้ำโขง สปป.ลาว และอำเภอเมืองบึงกาฬจังหวัดบึงกาฬ ทิศใต้ติดกับอำเภอโซ่พิสัยและอำเภอรันทวาปีจังหวัดหนองคาย ทิศตะวันออกติดกับอำเภอเมืองบึงกาฬและอำเภอโซ่พิสัยจังหวัดหนองคาย ทิศตะวันตกติดกับแม่น้ำโขงอำเภอรันทวาปีจังหวัดหนองคาย ลักษณะภูมิอากาศฤดูร้อนเริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคมถึงเดือนพฤษภาคม ฤดูฝนเริ่มตั้งแต่เดือนมิถุนายนถึงเดือนตุลาคม ฤดูหนาวเริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ อำเภอปากคาดประกอบไปด้วย 6 ตำบล 64 หมู่บ้าน คือ ตำบลปากคาดมี 18 หมู่บ้าน อยู่ในเขตเทศบาล 10 หมู่บ้าน ตำบลหนองยองมี 11 หมู่บ้าน ตำบลนาแกมี 7 หมู่บ้าน ตำบลโนนศิลา มี 12 หมู่บ้าน อยู่ในเขตเทศบาล 6 หมู่บ้าน ตำบลสมสนุกมี 8 หมู่บ้าน ตำบลนาทมมี 8 หมู่บ้าน เทศบาลมี 1 แห่ง คือเทศบาลตำบลปากคาด องค์การบริหารส่วนตำบลมี 6 แห่ง ดังนี้ องค์การบริหารส่วนตำบลปากคาด องค์การบริหารส่วนตำบลหนองยอง องค์การบริหารส่วนตำบลนาแก องค์การบริหารส่วนตำบลโนนศิลา องค์การบริหารส่วนตำบลสมสนุก องค์การบริหารส่วนตำบลนาทม มีประชากรทั้งสิ้น 34,827 คน

สภาพทางเศรษฐกิจด้านการประกอบอาชีพชาวอำเภอปากคาดส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก เช่น ทำนา ปลูกพืชไร่ ยางพารา ไม้ผล ไม้ยืนต้น พืชผัก นาบัว ปาล์มน้ำมัน และด้านการปศุสัตว์ ได้แก่ เลี้ยงโค กระบือ สุกร ไก่พื้นเมือง เป็ด มีจุดผ่อนปรนบริเวณบ้านห้วยคต – บ้านห้วย เมืองท่าพระบาท แขวงบอลิคำไซ สปป.ลาว โดยเริ่มเปิดเมื่อวันที่ 23 มิถุนายน 2548 เปิดทำการทุกวันจันทร์และวันพฤหัสบดี ราษฎร สปป.ลาว มาซื้อขายสินค้าเฉลี่ยวันละ 100 คน มูลค่าการซื้อขายเฉลี่ยวันละประมาณ 80,000 บาทประชาชนอำเภอปากคาดส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ มีสถาบันหรือองค์การทางศาสนา วัดที่พิกสงฆ์ 45 แห่ง งานบุญประเพณีและงานท่องเที่ยวประจำปี ได้แก่

งานวันผลไม้ บั๊ไฟประเพณีของดีปากคาด จัดขึ้นในช่วงปลายเดือนพฤษภาคมของทุกปี งานประเพณีบุญแข่งเรือ จัดขึ้นในช่วงเดือนตุลาคมถึงเดือนพฤศจิกายนของทุกปี งานประเพณีแห่เทียนเข้าพรรษา จัดขึ้นในช่วงเทศกาลเข้าพรรษาของทุกปี งานประเพณีออกพรรษา บุญพญานาค จัดขึ้นในช่วงเทศกาลวันออกพรรษาของทุกปี (ที่ทำการปกครองอำเภอปากคาด: 2557)

เนื่องจากเมืองปากคาดเดิมนั้นเคยเป็นเมืองท่าสำคัญในการขนส่งสินค้าไปยังเมืองท่าต่าง ๆ ตามลำน้ำโขง ถือเป็นอาชีพที่เห็นได้ชัดว่าระบบเศรษฐกิจด้านการขนส่งมีอิทธิพลต่อชาวปากคาดเป็นอย่างมาก การกระจายสินค้า การติดต่อค้าขาย เป็นจุดรวมสินค้าการเกษตรและของป่าต่าง ๆ เช่น สัตว์ป่า ข้าวเปลือก ชัน ปอ หวาย น้ำมันยาง ฯลฯ แสดงให้เห็นความผูกพันระหว่างคนกับสายน้ำ วัฒนธรรมลุ่มน้ำโขงการพึ่งพาความอุดมสมบูรณ์จากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ให้เกิดประโยชน์ต่อวิถีชีวิต ซึ่งถือว่าเป็นความผูกพันระหว่างคนกับสายน้ำด้านความสัมพันธ์ทางกายภาพ หรือพื้นที่ทางกายภาพ (Spatial Space) ที่เอื้ออำนวยต่อสภาพเศรษฐกิจก่อให้เกิดรายได้และอาชีพหลักให้แก่ชาวปากคาดในช่วงนั้น

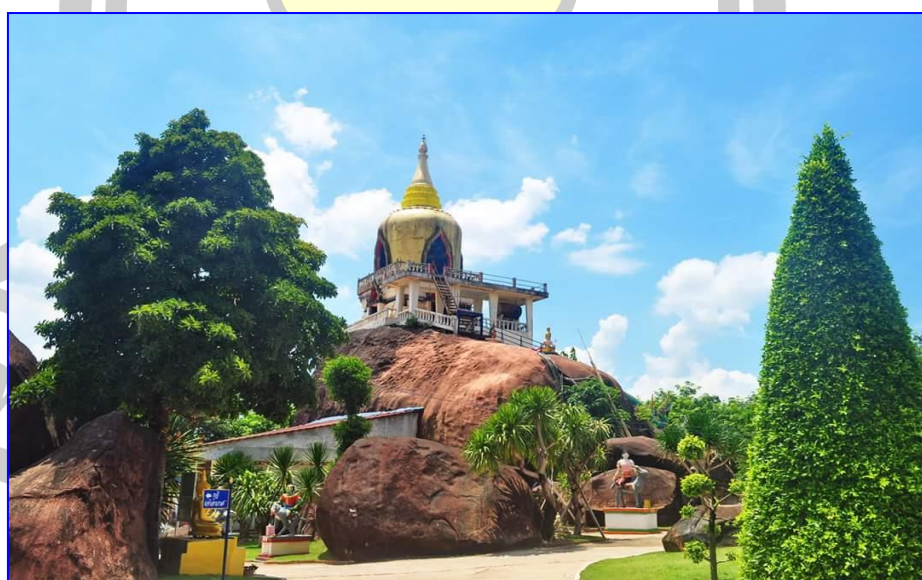
ปัจจุบันการคมนาคมทางน้ำยังมีบทบาทต่อชาวปากคาดในด้านเศรษฐกิจและการค้าขาย เช่น การค้าขายแดน หรือจุดผ่อนปรนบริเวณบ้านห้วยคต-บ้านทวย เมืองท่าพระบาท แขวงบอลิคำไซ สปป.ลาว ซึ่งเปิดให้ราษฎร สปป. ลาว มาซื้อ-ขายสินค้า และมีมูลค่าการซื้อขายเฉลี่ยวันละ 80,000 บาท ถือว่าเป็นรายได้ที่เข้ามากระจายในพื้นที่อำเภอปากคาดระดับหนึ่ง นอกเหนือจากด้านเศรษฐกิจที่มีพื้นที่กายภาพอำนวยต่อวิถีชีวิตให้เกิดเป็นพื้นที่ทางสังคม (Representational Space) ขึ้นมาแล้วนั้น ด้านประเพณีเทศกาลก็มีความสำคัญเช่นกัน ประเพณีเทศกาลที่ชาวปากคาดจัดขึ้นในทุก ๆ ปี คือ ประเพณีบุญบั๊ไฟ ประเพณีบุญแข่งเรือ ประเพณีแห่เทียนเข้าพรรษา ประเพณีออกพรรษาบุญพญานาค ด้านประเพณีนั้นบ่งบอกถึงความผูกพันระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือ (Representations of Space) ที่มีมาช้านาน

จากการนำเสนอข้อมูลชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอปากคาดจังหวัดบึงกาฬในเบื้องต้น ทำให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาของชาวอำเภอปากคาดจังหวัดบึงกาฬ ทั้งข้อมูลการตั้งถิ่นฐาน ลักษณะทางกายภาพ สภาพทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมการเป็นอยู่ ลำดับต่อไปผู้วิจัยจะกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอปากคาดจังหวัดบึงกาฬกับชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอรัตนวาปีจังหวัดหนองคายที่มีการรับรู้ร่วมกันเกี่ยวกับชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ เป็นที่ทราบกันดีของชาวอำเภอปากคาดหากเอ่ยถึงวัดสว่างอารมณ์หรือวัดถ้ำศรีธน เพราะจะนำไปสู่การเล่านิทานพื้นบ้าน หรือนิทานประจำถิ่นของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอปากคาดที่เชื่อมโยงกันในด้านพื้นที่กับชาวอำเภอรัตนวาปีจังหวัดหนองคาย กล่าวคือ วัดสว่างอารมณ์หรือวัดถ้ำศรีธนนอกจากเป็นศาสนสถานแล้วยังเป็นสถานที่ท่องเที่ยวประจำอำเภอปากคาดอีกด้วย เนื่องจากเป็นวัดที่มีร่องรอยของตำนานนิทานประจำถิ่นอันเป็นที่เล่าขานกันจากรุ่นสู่รุ่นก็คือตำนานเรื่องท้าวสีทน

หรือขาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ถือว่าเป็นนิทานประจำถิ่นที่ชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง
อำเภอปากคาดและอำเภอรันทนาปีรับรู้ร่วมกัน โดยประวัติของวัดสว่างอารมณ์ (วัดถ้ำศรีธน) มีความ
เป็นมาดังนี้

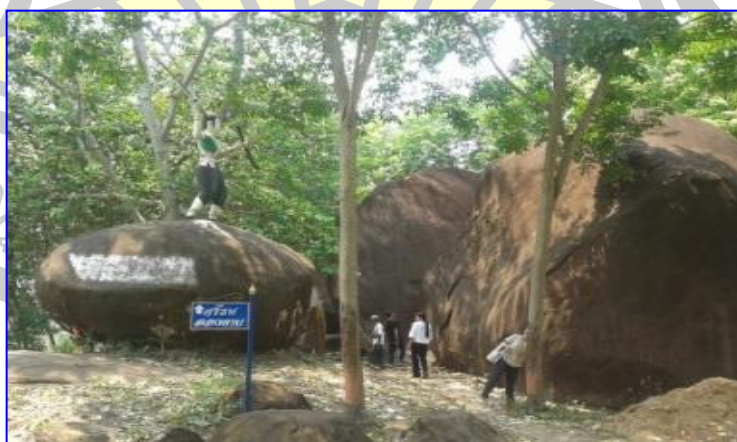
ภาพประกอบ 2 สภาพภูมิทัศน์ภายในวัดสว่างอารมณ์ (วัดถ้ำศรีธน)

ภาพประกอบ 3 สภาพภูมิทัศน์ภายในวัดสว่างอารมณ์ (วัดถ้ำศรีธน)

2.1.1 วัดสว่างอารมณ์ (วัดถ้ำศรีธร)

วัดสว่างอารมณ์ (วัดถ้ำศรีธร) ตั้งอยู่บ้านโนนศิลา หมู่ที่ 1 ตำบลโนนศิลา อำเภอบางบาล จังหวัดบึงกาฬ เป็นวัดสังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย มีพื้นที่ดินตั้งวัดเนื้อที่ทั้งหมด 40 ไร่ มีอาณาเขตดังนี้ ทิศเหนือจรดถนนสาธารณะยาวประมาณ 8 เส้น ทิศใต้จรดถนนสาธารณะยาวประมาณ 8 เส้น ทิศตะวันออกจรดถนนสาธารณะยาวประมาณ 5 เส้น ทิศตะวันตกจรดถนนสาธารณะยาวประมาณ 5 เส้น พื้นที่ตั้งวัดมีความเป็นมาตามประวัติที่เล่าขานกันมาแต่โบราณกาล ซึ่งเป็นที่ประจักษ์คือมีก้อนหินทรายที่ใหญ่มากมีอายุนับล้านปีตั้งอยู่บริเวณตรงกลางพื้นที่ของวัดและมีเจดีย์ทรงระฆังคว่ำตั้งอยู่บนก้อนหินใหญ่ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของอำเภอบางบาล ด้านล่างก้อนหินใหญ่นี้ ด้านทิศตะวันตกมีถ้ำยาวประมาณ 60 เมตร ลึกประมาณ 10 เมตรโดยเฉลี่ย ชาวบ้านเรียกว่าถ้ำศรีธร ด้านหลังถ้ำหรือทิศตะวันออกเฉียงเหนือมีก้อนหินทรายตั้งเรียงกัน 3 ก้อน มีลักษณะรูปตัดเหมือนลูกของมีคมตัด ชาวบ้านเรียกหินทั้ง 3 ก้อนนี้ว่าเป็นการประลองวิชาอาคมของท้าวศรีธรลงดาบ บริเวณด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้มีก้อนหินเรียงรายอยู่เป็นจำนวนมาก และมีรอยอยู่ด้านล่างหินคล้ายรอยฝ่ามือ ชาวบ้านเรียกว่ารอยมือท้าวสีทนประลองพลัง โดยยกก้อนหินมาวางไว้หลังจากเรียนวิชาอาคมกับฤาษี นอกจากสิ่งที่มีธรรมชาติสร้างไว้ตามที่กล่าวมาแล้ว ยังมีอาคารเสนาสนะปูชนียสถานที่ชาวบ้านพร้อมคณะสงฆ์แต่ละยุคสมัยร่วมกันสร้างขึ้นตามลำดับ ดังนี้ ด้านทิศตะวันออกมีถ้ำฤาษีและวิหารครอบรอยพระพุทธรูปจำลองและอาคารเสนาสนะประกอบด้วย อุโบสถ วิหารหน้าถ้ำศรีธร หอสวดมนต์ ศาลาการเปรียญ สระโหนดาด มีฌาปนสถาน พร้อมอาคารที่พักญาติและที่พักสงฆ์เพื่อใช้ประกอบพิธี มีกุฏิที่พักสงฆ์ และปูชนียวัตถุ เช่นพระพุทธรูปปางต่าง ๆ มีรูปฤาษีแปลงสารรูปจำลองท้าวศรีธร รูปจำลองนางมโนราห์ รูปจำลองนางมลิกา รูปจำลองสุนทรภู่ รูปจำลองพระอภัยมณี โดยมีสระน้ำอยู่ทางเข้าถ้ำฤาษีและมีน้ำตกจำลอง ดังภาพ

ภาพประกอบ 4 รูปปั้นจำลองตัวละครท้าวสีทนลงดาบ วัดสว่างอารมณ์ (วัดถ้ำศรีธร)

ภาพประกอบ 5 รูปปั้นจำลองตัวละครนางมโนราห์ วัดสว่างอารมณ์ (วัดถ้ำศรีธิน)

ภาพประกอบ 6 รูปปั้นจำลองตัวละครฤาษี ภายในถ้ำฤาษี วัดสว่างอารมณ์ (วัดถ้ำศรีธิน)

วัดสว่างอารมณ์ (วัดถ้ำศรีธร) สร้างขึ้นประมาณปี พ.ศ. 2425 ตามหลักฐานอ้างอิงสร้างขึ้น วันที่ 23 มีนาคม 2425 โดยท้าวจนไตรซึ่งเดินทางอพยพมาจากฝั่งลาว สปป.ลาว มาตั้งบ้านเรือน อยู่ริมแม่น้ำโขงใกล้กับปากห้วยคาค ต่อมาตั้งชื่อหมู่บ้านนี้ว่าบ้านปากคาค ระยะต่อมามีคนอพยพมา อยู่มากขึ้น และขยายความเจริญขึ้นตามลำดับ ชาวบ้านที่อพยพมาอยู่บ้านปากคาคก็ได้ร่วมกัน ก่อสร้างวัดขึ้นบนที่ดินของนายจันทรา ไกรราช ซึ่งเป็นบุตรชายของขุนไกร และได้ร่วมกันตั้งชื่อวัด สว่างอารมณ์ (ถ้ำศรีธร) โดยชาวบ้านจะถนัดเรียกวัดถ้ำศรีธรจนเคยชินและเรียกขานนามวัดนี้มา จนถึงปัจจุบัน ส่วนชื่อที่เป็นทางการนั้นคือวัดสว่างอารมณ์ โดยได้รับวิสุงคามสีมาจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานเมื่อวันที่ 15 เมษายน 2517 เขตวิสุงคามสีมา กำหนดพื้นที่บริเวณตรง กลางวัด ซึ่งเป็นที่ตั้งก้อนหินใหญ่และมีเจดีย์อยู่ข้างบนสูงประมาณ 30 เมตร บริเวณอาณาเขตกว้าง 40 เมตร ยาว 80 เมตร การบริการจัดการและการปกครองในปัจจุบันโดยเจ้าอาวาสพระครูวัชรญาณ ประยุต ปกครองตั้งแต่ พ.ศ. 2537 เป็นต้นมา (พระครูวัชรญาณประยุต: 2556) นอกจากนี้ยังพบ ประวัติความเป็นมาของวัดสว่างอารมณ์ที่เรียบเรียงโดย (สมคิด ไชยวงศ์: 2542) ว่า วัดสว่างอารมณ์ สร้างขึ้นเมื่อวันที่ 23 กันยายน 2425 โดยขุนไกรและขุนราชเชื้อพระวงศ์จากลาวซึ่งได้อพยพมาอาศัย อยู่ในหมู่บ้านโนนศิลา วันหนึ่งมีภิกษุชรา 2 รูป ได้จาริกธุดงค์มาแสวงหาสถานที่บำเพ็ญภาวนาหา ความสงบ ขุนไกรกับขุนราชจึงได้อารธนาพระคุณเจ้าทั้ง 2 รูป ไปพักแรมยังโขดหินในป่าทางทิศ ตะวันออกของหมู่บ้านซึ่งเป็นที่พอใจของพระธุดงค์ทั้ง 2 รูปเป็นอย่างมาก จึงได้ปักกลดและจำพรรษา อยู่ที่ถ้ำใต้โขดหินนั้น แล้วสร้างเป็นวัดสืบทอด ในปี พ.ศ. 2470 พระอาจารย์ด่อน อินทสาโร ได้มาจำ พรรษาและดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัด ได้ทำการพัฒนาบริเวณวัดให้กว้างขวางขึ้นกว่าเดิม โดยมีนาย จันทรา ไกรราช บุตรของขุนไกรเป็นผู้อุปถัมภ์และถวายที่ดินให้เป็นเขตธรณีสงฆ์ พร้อมทั้งได้ตั้งชื่อ “วัดสว่างอารมณ์” แต่ชาวบ้านมักจะเรียกว่า “วัดถ้ำศรีธร” ตามรูปปูนปั้นซึ่งเป็นนิทานพื้นบ้านเรื่อง “ท้าวสีธร” (สุธน) กับมโนราห์

ในเว็บไซต์ชื่อ ทราเวลไทยซ่า หรือ <http://travel.thaiza.com/> ซึ่งเป็นเว็บไซต์แนะนำ สถานที่ท่องเที่ยวในอินเทอร์เน็ต ที่ได้เขียนแนะนำสถานที่ท่องเที่ยวในชื่อ “วัดถ้ำศรีธร (วัดสว่าง อารมณ์) วัดเก่าแก่จังหวัดบึงกาฬ” ซึ่งก็กล่าวถึงประวัติของวัดสว่างอารมณ์ (ถ้ำศรีธร) เอาไว้ว่า

“วัดถ้ำศรีธร หรือ วัดสว่างอารมณ์ เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญอีกแห่งของอำเภอ ปากคาค จังหวัดบึงกาฬ โดยวัดตั้งอยู่บริเวณลานหินเนินเขาร่มรื่นด้วยต้นไม้และลำธารเล็ก ๆ ไหลผ่านบริเวณใต้โขดหินใหญ่ประดิษฐานพระนอนให้ผู้คนสักการะบูชาบนโขดหินมีอุโบสถทรงระฆัง คว่ำ หากขึ้นไปถึงด้านบนสามารถมองเห็นทิวทัศน์ได้ไกลจนถึงฝั่งลาว ตามข้อสันนิษฐานเล่าสืบกัน ต่อมาว่าท้าวศรีธรเป็นโอรสของพระเจ้าอาทิตย์วงศ์แห่งเมืองปัญจานคร ต่อมาเรียกว่าเมืองเปงจาน นคร (ปัจจุบันบ้านเปงจาน อยู่ห่างจากถ้ำศรีธรประมาณ 10 กิโลเมตร) ท้าวศรีธรได้ติดตามหานาง

มโนราห์ซึ่งเป็นมหรสพ ผ่านมาถึงถ้าฤๅษีก็สสปะพระองค์รำพึงว่า “เรามีความชำนาญแต่ด้านยิงธนูควรที่จะเรียนวิชาอาคมอื่นเพิ่มเติมเพื่อได้ใช้ในคราวจำเป็น” ท้าวศรีธรีนจึงได้หยุดเรียน ณ สถานที่แห่งนี้กับพระฤๅษีก็สสปะ หลังจากเรียนอาคมจบพระองค์ก็อยากทดลองอาคมดูจึงเดินลัดเลาะไปหลังถ้ำ เลือกก้อนหินก้อนหนึ่งเป็นเครื่องมือทดลอง จากนั้นพระองค์ได้ใช้มนต์อาคมที่เรียนมาเสกเป่าใส่ดาบ เมื่อท่องมนต์จบก็เงื้อดาบฟันลงบนก้อนหินถึงสามครั้ง ทำให้เกิดเสียงดังสะเทือนหวั่นไหวไปทั่วอาณาบริเวณถึงสามครั้ง ผลปรากฏว่าหินก้อนนั้นขาดออกเป็นสามท่อนเป็นน้ออัศจรรย์ยิ่งนัก จากนั้นพระองค์ก็ลาพระฤๅษีก็สสปะตามหานางมโนราห์มหรสพผู้มีค่าเท่าชีวิต ไปจนพบที่เมืองภูเงินแห่งเขาไกรราษ แล้วต่อมาพระองค์กับมโนราห์ก็กลับมาปกครองเมืองเปงจานต่อจากพระราชบิดาด้วยความผาสุกจนสิ้นสมัยของพระองค์ โดยนิทานพื้นเรื่องนี้สถานที่เกิดคือตำบลปากคาด อำเภอปากคาด และตำบลโพนแพง อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย เป็นเรื่องที่น่าสนใจและสนุกสนานมากบ่งบอกถึงพลังแห่งความรัก ถึงแม้จะมีอุปสรรคมาขวางกั้นสักเท่าใดก็ตามก็ไม่สามารถมากรักอันทรงมีพลังเหนือชีวิตไปได้สมกับคำนิยามของเรื่องนี้ที่ว่า “รักที่เพียรพยายาม”

ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงเรียกบริเวณถ้ำดังกล่าวว่า “ถ้ำศรีธรีน” เพราะมีเรื่องรอยต่าง ๆ ตามตำนานท้าวศรีธรีนที่ปรากฏอยู่เช่น ตัวของถ้ำ สถานที่ศรีธรีนลงดาบ และยังอยู่ใกล้บ้านเปงจานหรือเมืองเปงจานนครราชในอดีต ซึ่งมีหลักเสมาเก่าแก่สูงประมาณ 1.90 เมตร มีตัวอักษรเป็นสิ่งบ่งบอกว่าสถานที่แห่งนี้เคยเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณมาก่อน (สำนักงานเทศบาลตำบลปากคาด อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ: 2554) นอกจากนี้ยังปรากฏรูปปั้นท้าวสีหนลงดาบ บริเวณวัดเทพนิมิตดาลบังบด ตำบลนาตง อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ ซึ่งเป็นรูปปั้นจำลองที่ชาวชุมชนได้สร้างขึ้นเพื่อแสดงให้เห็นว่าพื้นที่ของตนได้มีการรับรู้ชาดกเรื่องดังกล่าวเช่นเดียวกัน ดังข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ ดังนี้

“บริเวณพื้นที่ถัดจากรูปปั้นท้าวสีหนลงดาบนี้ จะมีเนินหินและเป็นแหล่งน้ำไหล ตามความเชื่อเชื่อว่าเป็นสวนดอกสเลเตของนางมโนราห์หรือนางทั้ง 7 เมื่อนางจะมาชมสวน เพราะสวนดอกไม้ของนางนั้นมีอยู่หลายที่”

(นายสุนทร สีสมมา. 2561: สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 7 รูปปั้นจำลองท้าวสีทนลงดาบ ณ วัดเทพนิมิตดาลับงด

ใน อนุสาร อ.ส.ท. เขียนโดย (อภินันท์ บัวหภักดี: 2554) ก็ได้เขียนเกี่ยวกับวัดถ้ำศรีธรน เอาไว้ว่า “ที่เมืองปากคาด อำเภอแรกของจังหวัดบึงกาฬ ติดต่อกับเมืองเปงจานมีวัดสำคัญแห่งหนึ่ง ชื่อจริง ๆ ของวัดธรรมดาคือว่า ‘วัดถ้ำศรีธรน’ คำว่า ‘สีทน’ นี้ไม่ใช่สีทนได้เพราะทนแดดทนฝน” แต่สีทนในที่นี้เขียนโดยอักษวิธิลาว ที่มีตัว ส เสือ เพียงตัวเดียว มี ท ทหาร เพียง ท เดียว ซึ่งนั่นก็คือ พระสุธน-นางมโนราห์ฉบับลาว ซึ่งมาแนวเดียวกับเรื่องสินไซ คือเป็นตำนานลาวมาก่อนที่จะเป็นบทละครนอกของไทย สีทนคือผู้เก่งกล้าของนครเปงจาน แล้วเรื่องราวก็ดำเนินไปคล้ายคลึงกับเรื่อง พระสุธนนางมโนราห์ในภาคกลาง คือการจับนางมโนราห์ของนายพราน ท้าวสีทนได้อยู่กับนางมโนราห์ และสุดท้ายที่มโนราห์บูชaxyญ จะต่างกันก็แต่ในตอนท้าย คือการนำนางมโนราห์กลับคืนมานั้น ท้าวสีทนต้องเผชิญกับความยากลำบากนานประการ ทางฝ่ายลาวได้ให้ความสำคัญกับส่วนหลังนี้มากกว่า ในขณะที่ทางภาคกลางจะเน้นอยู่ที่ตรงส่วนต้นของเรื่อง และจะเน้นอยู่ฉากเดียวเท่านั้น คือฉากมโนราห์บูชaxyญ”

จากการศึกษาประวัติของวัดสว่างอารมณ์ (วัดถ้ำศรีธน) ทั้งประวัติที่ได้จากวัดสว่างอารมณ์ (วัดถ้ำศรีธน) ประวัติจากการสัมภาษณ์ และประวัติหรือข้อมูลที่ได้ถูกเผยแพร่ไปยังสื่อหรือสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะสื่อนำเสนอด้านการท่องเที่ยวที่มีการกล่าวถึงวัดสว่างอารมณ์(วัดถ้ำศรีธน) หรือการนำเสนอจังหวัดบึงกาฬในฐานะจังหวัดน้องใหม่จังหวัดที่ 77 ของประเทศไทย ส่วนใหญ่ก็จะพบข้อมูลของวัดสว่างอารมณ์ (วัดถ้ำศรีธน) ที่ถูกจัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวของจังหวัดบึงกาฬ ดังนั้นวัดสว่างอารมณ์จึงไม่ใช่เพียง ศาสนสถานแต่ยังเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่มีร่องรอยของตำนานชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์จนกลายเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย ทั้งนี้เพราะมีความเป็นตำนานในเชิงพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กันกับอำเภอใกล้เคียง จึงทำให้ความเชื่อชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์เป็นความเชื่อที่เสมือนได้รับการยอมรับว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็นสถานที่จริงในบางเหตุการณ์ของเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์

2.2 ชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอรัตนวาปี

คำว่า “รัตนวาปี” แปลว่า หนองแก้ว (รัตน=แก้ว+วาปี=หนองน้ำ) โดยมีตำนานเล่าขานกันสืบทอดกันมาว่าบริเวณหนองน้ำในวันพระจะมีลูกแก้วจำนวน 3 ลูกลอยมาเหนือน้ำเปล่งแสงสว่างไสวชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นแก้วศักดิ์สิทธิ์ และนำมาตั้งเป็นชื่ออำเภอกว่า “รัตนวาปี”

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นเสมาจารึกเป็นอักษรคฤนท์ (อินเดียโบราณ) เมื่อประมาณ พ.ศ. 1,200 โดยขุดพบที่บ้านเปงจาน ตำบลโพนแพง อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย จึงมีการสันนิษฐานกันว่าในอดีตคือ “เปงจานนคร” โดยเมื่อ ร.ศ. 9 (พ.ศ. 2415) ได้มีการจัดตั้งเมืองโพนแพง โดยมีพระสุริยวงศ์ (ท้าวจันทา) เป็นเจ้าเมือง ต่อมาหลวงศรีมหาพรหมได้ย้ายเมืองมาตั้งใหม่ที่บ้านปากห้วยหลวง “ปากห้วยหลวง” ซึ่งปัจจุบันเป็นที่ตั้งอำเภอโพธิ์ชัย ในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือนร.ศ. 95 ต่อมา ร.ศ. 112 ฝรั่งเศสยึดครองบริเวณฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง (สปป.ลาว) ทำให้พระสุริยศักดิ์ได้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในรัชกาลที่ 5 และต่อมาได้มีการตั้งสมเด็จเจ้าหลวงต่างพระองค์ (พระบรมวงศ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม) จึงมีการตั้งเมืองขึ้นอีกเมืองหนึ่งที่บ้านหนองแก้ว (ปัจจุบันตั้งอยู่ตำบลรัตนวาปี) โดยมีพระสุริยศักดิ์เป็นเจ้าเมืองและขึ้นกับเมืองโพธิ์ชัย ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2538 ได้มีการแยกการปกครองออกจากอำเภอโพธิ์ชัยมาตั้งเป็นอำเภอใหม่คือ “รัตนวาปี” โดยมีที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้และห่างจากตัวจังหวัดหนองคายระยะทางประมาณ 72 กิโลเมตร ประกอบด้วย 5 ตำบล 62 หมู่บ้าน มีประชากรประมาณ 38,599 คน

อำเภอรัตนวาปี ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของจังหวัดหนองคาย มีระยะทางห่างจากจังหวัดหนองคาย 72 กิโลเมตรโดยใช้เส้นทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 212 (หนองคาย-บึงกาฬ) เป็นอำเภอชายแดนติดต่อกับประเทศ สปป.ลาว มีแม่น้ำโขงกั้นตลอดแนวยาวประมาณ 26 กิโลเมตร มีขนาดเนื้อที่ 275.198 ตารางกิโลเมตร หรือจำนวน 171,999 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 4.94 ของพื้นที่

จังหวัดหนองคายทั้งหมด มีรูปร่างลักษณะพิเศษทอดยาวขนานตามลำแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นเส้นเขตแดนระหว่างราชอาณาจักรกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ลักษณะของพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูงสลับกับเนินเขา บางพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มมีน้ำท่วมถึง มีแม่น้ำโขงไหลผ่านทางทิศตะวันตก ทิศเหนือติดต่อกับอำเภอปากคาดจังหวัดบึงกาฬ ทิศใต้ติดต่อกับอำเภอโพนพิสัยจังหวัดหนองคาย ทิศตะวันออกติดต่อกับอำเภอโซ่พิสัยและอำเภอเฝ้าไร่จังหวัดหนองคาย ทิศตะวันตกติดต่อกับแม่น้ำโขง พื้นที่ส่วนใหญ่ของอำเภอรัตนาวาปีเป็นที่ราบสูงสลับกับเนินเขา มีหมู่บ้านตั้งอยู่ตามแนวชายแดนทั้งหมด 13 หมู่บ้าน คือ

ตาราง 1 รายชื่อหมู่บ้านทั้ง 13 หมู่บ้าน

ลำดับ	ชื่อหมู่บ้าน
1	บ้านน้ำเป หมู่ที่ 1 ตำบลรัตนาวาปี
2	บ้านท่าม่วง หมู่ที่ 2 ตำบลรัตนาวาปี
3	บ้านตาลชุม หมู่ที่ 3 ตำบลรัตนาวาปี
4	บ้านหนองแก้ว หมู่ที่ 4 ตำบลรัตนาวาปี
5	บ้านวาริภูมิข หมู่ที่ 9 ตำบลรัตนาวาปี
6	บ้านดอนบก หมู่ที่ 10 ตำบลรัตนาวาปี
7	บ้านหนองแก้วเหนือ หมู่ที่ 12 ตำบลรัตนาวาปี
8	บ้านโพนแพง หมู่ที่ 1 ตำบลโพนแพง
9	บ้านอาญา หมู่ที่ 2 ตำบลโพนแพง
10	บ้านเปงจาน หมู่ที่ 8 ตำบลโพนแพง
11	บ้านต้อนน้อย หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านต้อน
12	บ้านต้อนใหญ่ หมู่ที่ 2 ตำบลบ้านต้อน
13	บ้านเปงจานนคร หมู่ที่ 8 ตำบลบ้านต้อน

นอกจากนี้ยังมีจุดผ่อนปรนการค้าบ้านเปงจาน หมู่ที่ 8 ตำบลโพนแพง อำเภอรัตนาวาปี และด่านประเพณีบ้านทวย เมืองท่าพระบาท เปิดทุกวันพุธ วันศุกร์ และวันอาทิตย์ เวลา 08.00-16.00 น. การคมนาคมทางน้ำโดยเรือโดยสาร ลักษณะภูมิอากาศ ฤดูร้อนเริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนเมษายน ฤดูฝนเริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม ฤดูหนาวเริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงเดือนมกราคม ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ศาสนสถาน งานเทศกาลประเพณีสำคัญคืองานวันขึ้นปีใหม่ในวันที่ 1 มกราคม งานวันผู้สูงอายุและวันสงกรานต์ในระหว่างวันที่ 13-15 เมษายน

งานวันสัปดาห์ประดำน้าหวานจัดระหว่างเดือนเมษายนถึงพฤษภาคมของ งานประเพณีแห่เทียนเข้าพรรษา ในวันแรม 1 ค่ำ เดือน 8 งานประเพณีบุญบั้งไฟเดือน 6 ของงานแข่งเรือ งานประเพณีทอดกฐินหลัง วันออกพรรษางานประเพณีลอยกระทงในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 งานประเพณีดังกล่าวจะถูกจัดขึ้น ในทุก ๆ ปีของชาวอำเภอรัตนวาปี อำเภอรัตนวาปี ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม รายได้ส่วนใหญ่มาจากผลผลิตทางการเกษตร มีผลผลิตพืชที่สำคัญ คือ ข้าว ยางพารา สัปะรด ปาล์มน้ำมัน ข้าวโพดหวานและไม้ผล อาชีพปศุสัตว์ ได้แก่ โคเนื้อ กระบือ สุกร ไก่ เป็ด และแพะ และในกลุ่มสาขาอาชีพที่เป็นภูมิปัญญาชุมชนของแต่ละตำบลจะแตกต่างกันไป เช่น กลุ่มทอผ้าไหม พรหม กลุ่มทอผ้าขาวม้าฝ้าย กลุ่มทำไม้กวาด กลุ่มทอเสื่อ ผลิตภัณฑ์รากไม้ กลุ่มจักสาน กลุ่มน้ำพริก มะขามอ่อน กลุ่มทอเสื่อกก เป็นต้น ประชาชนมีหลากหลายเชื้อชาติ ทั้งด้านประเพณีและวัฒนธรรม ภาษาที่ใช้ก็มีหลากหลายภาษาตามแหล่งที่ประชาชนอพยพมา เช่น ภาษาส่วย ภาษาไทพวน ภาษาลาว เป็นสังคมที่อยู่แบบเศรษฐกิจพอเพียง

แหล่งท่องเที่ยวสำคัญของอำเภอรัตนวาปี

วัดพระบาทนาหงส์ (รอยพระพุทธรูป) ตั้งอยู่ที่บ้านพระบาทนาหงส์ หมู่ที่ 1 ตำบล พระบาทนาหงส์ ซึ่งมีตำนานเล่าขานว่า เมื่อปี พ.ศ. 2409 มีนายพรานชื่อว่า นายเคน แก้ววิเศษ ได้เข้ามาล่าสัตว์ ซึ่งสถานที่แห่งนี้มีหงส์และสิงห์อยู่เป็นจำนวนมากและเป็นป่าทึบ นายพรานได้มาพบ หลุมลึกและมีน้ำขัง แต่มีหลุมหนึ่ง ไม่มีใบไม้ น้ำที่อยู่ในหลุมก็สะอาด นายพรานก็ดูอย่างละเอียดก็เห็น กงจักรอยู่กันหลุม จึงรู้ว่าเป็นรอยพระพุทธรูปเบื้องขวาของพระพุทธรูปเจ้า และด้วยเหตุที่สถานที่แห่งนี้ มีหงส์อยู่เป็นจำนวนมาก จึงตั้งชื่อว่าพระบาทนาหงส์ และใช้ชื่อนี้เป็นชื่อของวัดมาจนถึงปัจจุบัน รอยพระพุทธรูปนี้จะทำอาคารคลุมไว้มีประตูปิดมิดชิด จะเปิดให้ชมบางเวลาในช่วงเทศกาล สงกรานต์จะมีคนมาเที่ยวเป็นจำนวนมาก ทูลขอรอยพระพุทธรูปตามศรัทธาแล้ว คือรอยพระ พุทธรูปที่พระพุทธรูปเจ้าทรงประทับไว้เพื่อเป็นเจดีย์สถาน (สถานที่เคารพ) ตามที่ทรงได้กราบทูลขอ (ตามปกติเวลาทรงพระราชดำเนินจะไม่มีรอยพระพุทธรูปปรากฏ)

ศาลเจ้าพ่อเป่งจาน ตั้งอยู่ริมถนนสร้างตนเองโพธิ์สัย บ้านโนนโพธิ์ทอง หมู่ที่ 13 ตำบลโพธิ์ทอง จังหวัดหนองคาย อยู่ติดกับถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 212 หนองคาย-บึงกาฬ เป็นศิลาจารึกเกี่ยวกับประวัติเมืองเป่งจานนครราช และเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวเป่งจานนครเคารพบูชา

จุดผ่อนปรนไทย-ลาว บ้านเป่งจาน หมู่ที่ 8 ตำบลโพธิ์ทอง อยู่ติดกับถนนทางหลวง แผ่นดินหมายเลข 212 หนองคาย-บึงกาฬ เป็นจุดผ่อนปรนข้ามแดนระหว่างไทย-สปป.ลาว เป็นแหล่ง ซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าไทย-ลาว บริเวณตลาดนัดชุมชน เปิดดำเนินการทุกวันพุธและวันอาทิตย์

ศูนย์วิจัยยางหนองคาย บ้านโป่งสำราญ หมู่ที่ 8 ตำบลพระบาทนาสิงห์ อยู่ติดกับถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 212 หนองคาย-บึงกาฬ มีโครงการอนุรักษ์พันธุ์กรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ปกป้องพันธุ์กรรมพืชสำรวจเก็บรวบรวมพันธุ์กรรมพืช ฯลฯ เป็นเขตที่มีความชุ่มชื้นสูง หลากหลายไปด้วยพันธุ์ไม้ที่ทดลองปลูก ซึ่งนักท่องเที่ยวสามารถเดินชมได้ทั่วบริเวณ รวมทั้งพันธุ์ไม้พื้นบ้านที่ได้อนุรักษ์ไว้ แปลงรวบรวมพันธุ์ไม้หอมกว่า 100 ชนิด และสมุนไพรพื้นถิ่นภาคอีสาน ในช่วงฤดูหนาวมีการปลูกดอกไม้ประดับเมืองหนาวซึ่งมีสีสันสวยงาม

จุดชมบั้งไฟพญานาค ตำบลรัตนวาปี ได้แก่ บ้านน้ำเป หมู่ที่ 1 บ้านท่าม่วง หมู่ที่ 2 บ้านตาลชุม หมู่ที่ 3 บ้านหนองแก้ว หมู่ที่ 4 ตำบลโพนแพง บ้านโพน หมู่ที่ 1 บ้านอาญา หมู่ที่ 2 บ้านเปงจาน หมู่ที่ 8 บ้านโนนโพธิ์ทอง หมู่ที่ 13 สามารถรับนักท่องเที่ยวชมบั้งไฟพญานาคได้ประมาณ 100,000 คน

บั้งไฟพญานาค หรือบั้งไฟผี เป็นปรากฏการณ์ที่ยังไม่มีข้อสรุปแน่ชัด มีลักษณะเป็นดวงไฟสีชมพู ไม่มีกลิ่น ไม่มีควัน พุ่งขึ้นเหนือลำน้ำโขง มีตั้งแต่ระดับ 1-30 เมตร แล้วพุ่งขึ้นไปบนอากาศสูงประมาณ 50-150 เมตร เป็นเวลา 5-10 วินาที โดยจะเกิดปีละ 1 ครั้งเท่านั้นในช่วงวันออกพรรษา หรือขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ของไทย โดยแต่ละปีจะปรากฏขึ้นประมาณ 3-7 วัน มากกว่า 80% ของจำนวนลูกบั้งไฟพญานาคในแต่ละปีจะพบที่จังหวัดหนองคายและจังหวัดบึงกาฬ โดยการเกิดบั้งไฟพญานาคลักษณะเป็นดวงไฟขนาดเท่าหัวแม่มือ ไปจนถึงขนาดเท่าไข่ห่านหรือผลส้ม มีสีแดงอมชมพูออกสีบานเย็น หรือสีแดงทับทิม ไม่มีควัน ไม่มีเขม่า ไม่มีเปลว ไม่มีเสียง ไม่มีกลิ่น (ที่ทำการปกครองอำเภอรัตนวาปี: 2558)

จากข้อมูลที่ได้รวบรวมมา โดยส่วนใหญ่จะเป็นข้อมูลที่กล่าวถึงบริบทโดยรวมของอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ทั้งนี้เพื่อให้เห็นภูมินิเวศที่ชัดเจนเกี่ยวกับพื้นที่ศึกษาในอำเภอรัตนวาปีการกำหนดพื้นที่ศึกษาในอำเภอรัตนวาปี เนื่องจากข้อมูลที่ปรากฏในพื้นที่ศึกษา มีความสัมพันธ์กันหลายประการที่เกี่ยวข้องกับชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ เช่น ในอำเภอรัตนวาปีมีหมู่บ้านตั้งอยู่ตามแนวชายแดนแม่น้ำโขงทั้งหมด 13 หมู่บ้าน และพบว่า 2 หมู่บ้านที่มีลักษณะสัมพันธ์กับชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ คือ บ้านเปงจาน หมู่ที่ 8 ตำบลโพนแพง และบ้านเปงจานนคร หมู่ที่ 8 ตำบลบ้านดอน “เปงจาน, เปงจานนคร, เปงจานนครราช” เป็นชื่อที่ชาวอำเภอรัตนวาปีรู้จักกันเป็นอย่างดี ทั้งรู้จักในนามของชื่อหมู่บ้าน หรือรู้จักในความเชื่อว่าเคยเป็นเมืองเก่าแก่มาก่อนในประวัติศาสตร์ ซึ่งก็มีหลักฐานสนับสนุนคือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ขุดพบ ณ บ้านเปงจาน คือใบเสมาหินขนาดใหญ่ สันนิษฐานว่าอยู่ในสมัยทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 12 พุทธศักราช 1200 ฐานของศิลาจารึกมีตัวอักษรปัลลวะหรืออักษรคฤณ (อินเดียโบราณ)จารึกอยู่ ซึ่งหลักฐานดังกล่าวสามารถบ่งบอกได้ว่าบ้านเปงจานแห่งนี้เคยเป็นเมืองเก่าแก่มา

ก่อน ซึ่งชาวอำเภอรัตนวาปีและชาวบ้านเปงจานนั้นเชื่อว่า เมืองเปงจานนครคือเมืองของเจ้าพ่อเปงจาน เจ้าพ่อเปงจานคือผู้ปกครองเมืองเปงจานมาหลายยุคสมัย ตั้งแต่ในยุคของสินไช ลงลงมาจึงเป็นยุคของท้าวสีทน ซึ่งเมืองดังกล่าวก็คือเมืองของสินไชในวรรณคดีอีสานเรื่องสังข์สินไชและเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์นั่นเอง

นอกจากนี้เมื่อศึกษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์เชิงพื้นที่ ก็พบว่าบ้านเปงจานแห่งนี้มีประวัติความเป็นมาที่แฝงด้วยคติความเชื่อต่าง ๆ เริ่มจากการศึกษาประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ประวัติพุทธสถานในพื้นที่ รวมถึงเรื่องราวและเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เชื่อว่าเป็นเรื่องที่เหนือธรรมชาติ ซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอดังนี้

เนื่องจากประวัติความเป็นมาของเมืองเปงจานนั้น ไม่มีหลักฐานที่ชัดเจนว่ามีความเป็นมาอย่างไร เนื่องจากมีผู้อพยพมาเข้าตั้งถิ่นฐานซึ่งก็ย้ายมาจากถิ่นอื่น จากการสัมภาษณ์นางสำเนียง พิมพิลา อายุ 73 ปี อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 24 หมู่ที่ 8 ตำบลบ้านดอน อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย นางสำเนียงให้สัมภาษณ์ว่า

“บ้านเปงจาน มีนายยอดเป็นผู้นำบุกเบิกก่อตั้ง ซึ่งสมัยก่อนนั้นพื้นที่บ้านเปงจานเต็มไปด้วยป่าดงรก ไม่มีถนนให้รถสัญจร มีเพียงทางเดินแคบ ๆ หรือเป็นทางเกวียนผ่านได้ หมู่บ้านเปงจานเริ่มมีผู้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ปี พ.ศ. 2480-2500” รุ่นแรกที่เข้ามาตั้งหมู่บ้านตอนนั้นตนอายุเพียง 11 ขวบ ตนและครอบครัวก็ได้ย้ายเข้ามาอยู่กับผู้ปกครองยอด เข้ามาตั้งหมู่บ้านได้ไม่กี่หลังคาเรือน ส่วนวัดก็มีพระมาจากฝั่งลาวมาจำวัดอยู่ขณะนั้น ส่วนโบสถ์ก็มีการสร้างโบสถ์หลังใหม่ทับกับพื้นที่ของโบสถ์เก่าซึ่งมีหลักฐานคือ “ขันแหว” ตั้งอยู่ก่อนแล้ว จึงสันนิษฐานว่าเคยเป็นโบสถ์เก่ามาก่อน และพื้นที่ของโรงเรียนในปัจจุบันก็เคยเป็นวัดมาก่อน เพราะตอนบุกเบิกก็ปรากฏว่ามีพระพุทธรูปเก่าๆติดขึ้นมาด้วยมากมาย เพราะบ้านเปงจานนั้นเป็นเมืองเก่า เชื่อว่ามีมาตั้งแต่สมัยสินไชและสมัยท้าวสีทน เพราะบ้านเมืองนี้มี 2 ยุค 2 สมัย และสมัยของท้าวสีทนเป็นสมัยสุดท้าย เชื่อว่ามีระยะเวลาประมาณพันปีมาแล้ว เช่น โบสถ์ใหม่ที่ขุดพบเป็นตัวหนังสือโบราณจารึกอยู่”

(ข้อมูลสัมภาษณ์ นางสำเนียง พิมพิลา: 2016)

นอกจากนี้พบว่า (อินทร์ ลงเลา: 2557) เขียนใน “อีสาน นิติสารรายเดือนของชาวอีสาน และคนไททุกภาค” ในหัวข้อ “ปัญจาลนคร – เปงจาน” เอาไว้ว่า วรรณคดีล้านนา กับ ล้านช้าง ถ่ายทอดถึงกันอย่างแน่นแฟ้น มีมากมายหลายเรื่องที่เนื้อหาตรงกันหรือใกล้เคียงกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องที่ดีดแปลงจาก ปัญญาสชาติก ซึ่งพระเถระในเชียงใหม่แต่งขึ้นในปัญญาสชาติก มีชื่อเมืองที่น่าสนใจเช่นชื่อเมือง ปัญจาล-ปัญจาละ-เป็งจาล-เป็งจาน ตัวเอกในปัญญาสชาติกอย่างน้อยสองตัวเป็นราชบุตรเจ้าเมืองปัญจาลหรือเป็งจาลคือพระสุธนหรือสีทน (เรื่องพระสุธน-มโนราห์) และสังข์สินชัยหรือสินไช (เรื่องสินไช) บัญชา เกียรติจรูญพันธ์ (มหาวิทยาลัยขอนแก่น) อธิบายปริศนาชื่อ “เปงจาล”ว่า เมืองเปงจาลจากคำว่าปัญจะ แปลว่า ห้า หมายถึงชั้นทั้งห้า หมายความว่าภพภูมิที่เป็นมนุษย์ เป็นภพภูมิที่ดีที่สุด เป็นเวไนยสัตว์ที่สามารถปฏิบัติตนจนบรรลุธรรมขั้นสูงสุดได้ ในตอนนี้จึงกล่าวถึงว่าบุคคลทั้งหลาย รวมทั้งผู้ที่กำลังตั้งใจปฏิบัติธรรมในขณะนี้ กำลังครองชั้นห้าอยู่ อันประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ในส่วนชื่อภูมิสถานที่ยังเหลือร่องรอยอยู่คือมี “บ้านเปงจาน” อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ชื่อเป็งจาลนี้ ยังนิยมใช้ในนิทานล้านนารุ่นต่อ ๆ มาด้วย เช่น “เรื่องเจ้านางคำแก้ว” จากนิทานเรื่องเจ้านางคำแก้วชวนให้คิดว่าเมืองเปงจานคงอยู่ไม่ไกลจากเชียงแสน แต่ถ้าสืบดูชื่อสถานที่ที่ยังเรียกกันอยู่ถึงปัจจุบันนี้กลับพบว่า มีชื่อหมู่บ้านเปงจาน ซึ่งพบเสมหินจารึกอักษรปัลลวะที่บ้านเปงจาน ตำบลโพนแพง อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย เป็นไปได้ว่า บริเวณนี้ (ฝั่งตรงข้ามกับเวียงจันทน์) เคยเรียกว่าเมืองเป็งจาล ตำบลโพนแพง เป็นชุมชนดั้งเดิมตั้งแต่โบราณ

เมื่อกรมหลวงประจักษ์ยกทัพมาปราบฮ่อเมืองหนองคาย เคยตั้งเป็นหัวเมืองแต่เป็นที่ราบลุ่ม ก็เลยย้ายมาตั้งเมืองโพนพิสัย และขึ้นกับอำเภอโพนพิสัย เมื่อ พ.ศ. 2538 ได้แยกมาขึ้นกับกิ่งอำเภอรัตนวาปี ประกอบด้วย 11 หมู่บ้าน ได้แก่หมู่ 1 บ้านโพนแพง หมู่ 2 หมู่ 3 บ้านผักชะ หมู่ 4 บ้านดงตาล หมู่ 5 บ้านหนองคอน หมู่ 6 บ้านดงเย็น หมู่ 7 บ้านดงสาร หมู่ 8 บ้านเปงจาน หมู่ 9 บ้านโพนสว่าง หมู่ 10 บ้านดงมดแดง หมู่ 11 บ้านหนองบัวเงิน โบราณวัตถุที่สำคัญของที่นั่นคือ ใบเสมหินศาลเจ้าพ่อเปงจาน เป็นที่เคารพของชาวโพนพิสัย และอำเภอรัตนวาปี ซึ่งเรียกใบเสมหินนี้ว่า “เจ้าพ่อเปงจาน” เดิมทีที่ตั้งของเสมหินนี้คงไม่ใช่ที่ตั้งปัจจุบัน เสมหานี้มีความสูงประมาณ 1.90 เมตร ตรงกลางทำเป็นรูปสลุปรองหม้อน้ำอยู่บนฐานกลีบบัว อีกด้านหนึ่งแกะเป็นรอยยาวมีอายุในราวศตวรรษที่ 12 หรือยุคทวารวดีตอนต้น ที่ฐานมีอักษรปัลลวะอินเดียจารึกอยู่ แต่ลบเลือนจนอ่านไม่ออกตลอดทั้งใบเสมหา ชาวบ้านปิดทองจนทั่วไม่สามารถวิเคราะห์หาตัวอักษรได้อีก นับได้ว่าเป็นใบเสมหินที่เก่าแก่ที่สุดหลักหนึ่งในจังหวัดหนองคาย และน่าจะมีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ความเป็นมาของการตั้งถิ่นฐานในยุคแรกของพื้นที่ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดหนองคาย วิเคราะห์ชื่อเปงจานไว้ดังนี้ “เปงจานนครราช” กิ่งอำเภอรัตนวาปีปัจจุบันบริเวณที่ทำการนิคมสร้างตนเอง ยังมีเสมหินขนาดใหญ่เหลืออยู่ชิ้นหนึ่งที่เหลือรอดจากการกวาดทิ้งลงแม่น้ำโขงเมื่อ 50 ปีที่แล้ว

ชาวบ้านเรียกว่าเจ้าพ่อเปงจาน มีอายุอยู่ในยุคทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 12 ที่ฐานมีอักษรปัลลวะอินเดียจารึกไว้ และเลอะเลือนจนอ่านไม่ได้ ยังมีร่องรอยของเมืองโบราณอยู่ทั่วบริเวณริมแม่น้ำโขงเป็นแนวยาวถึง 10 กิโลเมตร ตั้งแต่ริมสร้างตนเอง หน่วยซ่อมและบำรุง สะพานโรงเรียนประชาธิปไตย โรงเรียนนิคมบ้านเปงจาน จนถึงวัดเปงจานใต้ เมื่อลองขุดลึกลงไปใต้บริเวณนี้เพียงไม่กี่นิ้วก็พบซากกองอิฐกองอยู่มาก สันนิษฐานได้เลยว่าน่าจะเป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ และมีความสำคัญมากแห่งหนึ่งในดินแดนแถบนี้ ทั้งนี้ยังมีวรรณกรรมประเภท “ชาดกนอกนิบาต” เล่าสืบต่อกันมาว่า เป็นเมืองของท้าวสีทนและท้าวสินไซ ส่วนหลักฐานของอาณาจักรใกล้เคียง เช่น ปราสาทนครวัด กัมพูชา นักวิชาการวิเคราะห์ว่ามีชื่อของนครเปงจานปรากฏอยู่ในจารึกที่ภาพสลักหินนูนต่ำ ด้านระเบียงทิศใต้ แสดงภาพพันธมิตรไปช่วยเขมรรบจามปา ภาพแรกเป็นกองทัพพลธนู จารึกว่า “นักราชการ ยภาค ปมัญเซงฆาล ดนัา สยามกุก ” ยอร์ช เซเดส์ แปลว่านี่คือกองทัพเซงฆาลอยู่หน้ากองทัพสยาม ปรากฏว่าเมื่อวิเคราะห์กันตามอักษรและการออกเสียงแล้ว คำว่าเซงฆาล ไม่มีในภาษาเขมร เซเดส์ไม่สามารถบอกได้ว่า เซงฆาลอยู่ที่ไหน แต่ในภาพสลักหินที่สองเป็นภาพจอมทัพชี้ข้าง มีทหารเดินตามจารึกว่า “เนียะ สยาม กุก ” แปลว่า นี่คือกองทัพสยาม เดิมเคยเข้าใจกันว่า สยามในภาพนั้นคือกองทัพสุโขทัย แต่นักวิชาการปัจจุบันวิเคราะห์แล้วว่า ปราสาทนครวัดสร้างก่อนสุโขทัยร่วม 200 ปี และดูจากเครื่องแต่งกายของทหารสยามที่นุ่งสร้อยแล้ว (สิทธิพร ณ นครพนม) เชื่อว่าเป็นกองทัพชาวสยามจากเวียงจันทน์ ส่วนภาพแรกที่หลายคนยังกังขาอยู่ว่า “เซงฆาล” นี้อยู่ที่ไหน แต่เมื่อมองความสัมพันธ์ของภาพที่สองร่วมด้วยแล้ว กองทัพเซงฆาลก็น่าจะมาจากลุ่มน้ำโขงด้วย ลองออกเสียงดูใหม่ปรากฏว่า เซงฆาล ใกล้กับคำว่า เปงจาน มากที่สุด คำว่า “เปง” เป็นภาษาถิ่น หมายถึง “กอง” “จาน” คือ “ต้นจาน” หรือดอกจาน หรือทองกวาว หลักฐานดังกล่าวแสดงว่า การตั้งถิ่นฐานของประชากรกลุ่มต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กันมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12-16 ในลุ่มน้ำโขงตอนกลาง โดยมีอำนาจการเมืองการปกครองในอาณาจักรใกล้เคียง เช่นลุ่มน้ำโขงตอนล่าง คือบ้านเมืองสมัยขอมเรืองอำนาจอิทธิพลเกี่ยวเนื่องกัน จนกระทั่งขอมเสื่อมอำนาจลง เมืองเปงจานซึ่งเป็นเมืองที่ได้รับอิทธิพลการปกครอง หรืออาจจะป็นรัฐอิสระอยู่ภายใต้การคุ้มครองของขอมโบราณจึงเสื่อมลงตามไปด้วย”

จากข้อมูลข้างต้นพอจะสรุปได้ว่าบ้านเปงจาน อำเภอรัตนวาปีนั้น เคยเป็นเมืองเก่าแก่มาก่อน ซึ่งพิจารณาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ขุดพบ ส่วนการเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานนั้นคงไม่ยั้งถึงชั่วอายุคนหากเปรียบเทียบจากการย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นครั้งแรก นอกจากจะมีการกล่าวถึงเมืองเปงจานในเชิงประวัติศาสตร์ในทางวิชาการและมีความสัมพันธ์กับพื้นที่ศึกษาดังที่ได้กล่าวเอาไว้ แต่การศึกษาประวัติในเชิงพื้นที่ยังพบว่ามิข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับบ้านเปงจาน คือวรรณกรรมเรื่องท้าวสุวรรณหงส์ยนต์ ซึ่งมีลักษณะเป็นวรรณกรรมประจำถิ่น และเป็นวรรณกรรมที่อธิบายถึงการตั้งชื่อเรียกสถานที่ต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในอำเภอรัตนวาปี และกล่าวถึงเมืองเปงจานไว้ด้วยเช่นกัน

ภาพประกอบ 8 ภาพศาลเจ้าพ่อเป่งจาน เสนาหินชุดพบที่บ้านเป่งจาน ตำบลโพนแพง อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย

ภาพประกอบ 9 ประวัติปู่เป่งจาน ณ วัดเป่งจานคาราม

2.2.1 ประวัติเมืองเปงจานนครราช

ตามวรรณคดีเล่ากันมาว่า แต่ก่อนมีความเจริญรุ่งเรืองมาก มีพระราชาทรงพระนามว่า พรหมทัต พระมเหสีชื่อนางคำหยาด มีลูกสาว 7 คน ลูกสาวคนที่ 7 ชื่อนางพิมสร พระนางทั้งหลาย นั้นล้วนแล้วแต่งดงาม เสียงเล่าลือกล่าวขานกันไปทั่วร้อยเอ็ดเจ็ดหัวเมืองว่าลูกสาวพระยาเมืองเปง จานสวยงามเหมือนนางฟ้าหาผู้ใดเทียมไม่มี จึงทำให้ผู้คนทั้งหลายต่างอยากดูโฉมหน้าก็พากันมาเที่ยว ในเมืองหลวง ก่อนที่จะพากันเข้าไปในเมืองหลวงต่างก็พากันพักชำระร่างกายกันที่หนองซง ปัจจุบัน ยังมีอยู่ในเขตหมู่บ้านโนนโพธิ์ทอง หมู่ 13 จากนั้นก็ไปแต่งตัวประดับร่างกาย ณ สถานที่แห่งหนึ่ง ที่แห่งนั้นชาวบ้านเรียกกันว่าโนนสาวเอ้ ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากหนองซงเท่าไรนัก และยังเล่าต่อไปอีกว่าพวก สาวๆต่างก็พากันคอยหนุ่มๆที่จะเข้าไปเที่ยวในเมืองซึ่งที่ตรงนั้นก็ถูกเรียกว่าโนนนางคอย ต่อมาก็มี การเรียกเพี้ยนไปจากเดิมเป็นโนนยางคอย สถานที่แห่งนั้นในปัจจุบันได้เปลี่ยนสภาพไปกลายเป็นไร นาของชาวบ้านไปหมด ความสวยงามของนางพิมสรลูกสาวของพระยาเมืองเปงจานจรจายไปทั่ว ครั้นนั้นข่าวเล่าลือได้ทราบถึงพระโพธิสัตว์ผู้ชื่อว่าท้าวสุวรรณพราหมณ์ จะเป็นบุพเพสันนิวาสสร้างมา แต่กาลก่อนจึงทำให้ท้าวสุวรรณพราหมณ์มีความกระสันอยากจะยลโฉมหน้าของนางพิมสร แต่ก็ไม่มี หนทางที่จะไปได้เพราะเกิดอยู่ในแถบนอกเมือง เมื่อเวลาผ่านไปท้าวสุวรรณพราหมณ์จึงได้เกิด ความคิดขึ้นมา โดยอาศัยการศึกษาเล่าเรียนมาจึงออกเดินทางเข้าป่าไปพบป่าไม้ท่าสาหรณามาสาน เป็นนกหงส์เพื่อจะจับขึ้นไปเที่ยวเมืองเปงจาน เมื่อทำเสร็จแล้วก็ขึ้นบินไปในอากาศเป็นผลสำเร็จ ที่นั่นเรียกว่าดงสาน ยังปรากฏว่ามีหมู่บ้านดงสานเป็นหลักฐานมาจนถึงทุกวันนี้ เมื่อท้าวสุวรรณ พราหมณ์สร้างย่นต้นหงส์เสร็จแล้วก็ได้จับย่นต้นหงส์บินไปที่เมืองเปงจานก็ได้พบเห็นนาง พิมสร ตามที่ข่าวเล่าลือทุกประการ ด้วยบุพเพสันนิวาสจึงได้พบกัน แต่ก็ไม่สามารถที่จะปรากฏตัวได้เพราะ ตัวเองเป็นเพียงบ่าวไพร่เท่านั้น ท้าวสุวรรณพราหมณ์จึงได้ชื่อใหม่ว่าท้าวสุวรรณหงส์ย่น ตั้งแต่นั้นทั้ง สองได้ลักลอบสมสู่อยู่ด้วยกัน ส่วนย่นหงส์ได้นำไปไว้ต้นยางใหญ่ต้นหนึ่ง นั่นก็คือหมู่บ้านหงษ์ทองใน สปป.ลาวจนทุกวันนี้

ครั้นต่อมาความได้ทราบถึงกษัตริย์ผู้เป็นพ่อและแม่ของนางพิมสร กว่าจะรู้นางพิมสรก็ ตั้งครรภ์แก่ พระราชาจับท้าวสุวรรณหงส์ย่นได้ จึงสั่งให้เพชฌฆาตนำท้าวสุวรรณหงส์เดินไปสู่ที่ ประหาร ขณะที่เดินทางไปนั้นท้าวสุวรรณหงส์ได้กล่าวเล่าเสียดายหงส์ย่นตัวว่ามีสรรพคุณมากมาย สำเร็จความประสงค์ทุกประการ จึงทำให้เพชฌฆาตสนใจอยากจะเห็นและอยากจะได้ ท้าวสุวรรณ หงส์จึงพาเพชฌฆาตไปดูที่จับอยู่ปลายยางที่สูง ท้าวสุวรรณหงส์ก็บอกให้เพชฌฆาตขึ้นไปเอา โดยบอก ว่าเมื่อประหารเราแล้วขอให้เพชฌฆาตนำไปใช้ เรามอบให้เพชฌฆาต เมื่อได้ฟังคำเล่าถึงสรรพคุณ ของของย่นหงส์ ก็เกิดความสนใจอยากได้แต่ก็ไม่สามารถขึ้นไปเอามาได้ จึงขอให้ท้าวสุวรรณหงส์ ขึ้นไปเอามาให้ โดยไม่ได้คิดว่าเมื่อท้าวสุวรรณหงส์ขึ้นไปแล้วจะนำย่นหงส์นั้นหนีไป จากนั้นท้าว สุวรรณหงส์ก็ป็นปายขึ้นไปโดยง่ายดาย เมื่อไปถึงแล้วก็ส่งเสียงบอกว่าเราจะทดลองดูก่อนว่าจะยังคง

ใช้ได้ดีเหมือนเดิมหรือไม่ ท้าวสุวรรณหงส์ก็ขึ้นไปบินมาเพชมขาคก็มองดูด้วยความสนใจ เมื่อได้โอกาสท้าวสุวรรณหงส์ก็นายนต์หงส์รีบหนีไป โดยได้มุ่งหน้าไปที่ปราสาทหินนางพิมสร และพานางพิมสรขึ้นหงส์ย่นต์หนีไป ขณะนั้นนางพิมสรตั้งครุฑก็ใกล้จะคลออยู่แล้ว ขณะที่ท้าวสุวรรณหงส์พานางพิมสรหนีไปนั้น นางก็ได้เกิดอาการปวดท้องกำลังจะคลอด ท้าวสุวรรณหงส์ก็พายนต์หงส์ลงไปจอดที่ป่าอันเป็นดอนกลางแม่น้ำโขงที่นั่นชื่อว่า ดอนนครราช ก็ยังมีอยู่กลางแม่น้ำโขง ตรงข้ามกับบ้านนาแก ตำบลนาแก อำเภอกาฬสินธุ์ จังหวัดบึงกาฬ

เมื่อนางคลอดแล้วจะหาไฟก่อต้มน้ำให้นางกินและอาบก็ไม่มี ท้าวสุวรรณหงส์ก็บอกนางว่าจะไปหาเอาไฟมาเอาไฟมาโดยเร็ว เมื่อท้าวสุวรรณหงส์นายนต์หงส์บินไปก็ได้มองเห็นแสงไฟในที่แห่งหนึ่ง เมื่อลงไปที่ไม่พบเจ้าของไฟนั้น ด้วยความรีบด่วนท้าวสุวรรณหงส์ก็ได้เอาดวงไฟนั้นไปโดยไม่ได้บอกเจ้าของดวงไฟนั้นด้วยห้วงเมื่อยและลูกที่คลอดใหม่จึงได้เร่งรีบโดยพลัน แต่คงเป็นเพราะกรรมที่ต้องได้พลัดพราก เปลวไฟได้เกิดไหม้สายใยย่นต์หงส์ ทำให้นายนต์หงส์ตกลงมากลางน้ำโขง และที่ตรงนั้นได้เกิดเป็นดอนหาดทรายมีชื่อว่าหาดสายใยจนถึงปัจจุบัน ขณะนี้ยังปรากฏให้เห็นอยู่ตรงข้ามกับอำเภอกาฬสินธุ์ จังหวัดบึงกาฬ ส่วนท้าวสุวรรณหงส์และย่นต์หงส์ที่ตกลงไปในแม่น้ำทำให้กระแสน้ำพัดเอาย่นต์หงส์และท้าวสุวรรณหงส์แยกกันไปคนละทิศทาง ในเมื่อนางพิมสรและลูกน้อยคอยแล้วคอยเล่าก็ไม่เห็นสามีกลับมาจึงทำให้นางเศร้าโศกเป็นอย่างมาก นางจึงวางลูกน้อยนั้นให้นอนอยู่ในเปลที่ผูกแขวนไว้ที่ระหว่างต้นไม้ทั้งสอง และนางก็ออกติดตามหาสามีไปในที่ต่าง ๆ ก็ไม่พบทำให้นางอาลัยอาวรณ์ยิ่งนัก ต่อมาวันหนึ่งพญาเมืองจำปาศครได้พาบริวารออกไปเชือดเนื้อในป่า และได้ยินเสียงเด็กร้องไห้ จึงสั่งให้มหาดเล็กไปดูว่าเสียงอะไร พอมหาดเล็กได้พบเด็กกำลังร้องไห้อยู่จึงกลับมาบอกพระราชให้ทราบ จากนั้นพระราชจึงสั่งให้มหาดเล็กไปนำเอามา ก็พบเป็นทารกเพศชายรูปสวดยดงามน่าเอ็นดูมาก เมื่อพระราชได้ทรงเห็นก็เกิดความรักและสงสารกอบกับพระราชไม่มีบุตร จึงได้นำกลับไปมอบให้แม่เลี้ยงดูเป็นอย่างดีและรักใคร่มากเหมือนลูกในอุทร ส่วนพระนางพิมสรผู้เป็นมารดากลับมาไม่เห็นลูกก็เกิดวิโยคเสียใจเป็นอันมาก นางจึงได้ซัดเซพเนจรไปในที่ต่าง ๆ ได้พบสวนแห่งหนึ่งและมียายคนหนึ่งซึ่งเป็นคนเฝ้าสวนของพระราช ในเมืองนั้น นางได้ขออาศัยปรนนิบัติยายแก่เป็นอย่างดี ยายแก่ก็เกิดความรักสงสารนาง ให้นางอาศัยอยู่ต่อไป เมื่อนางสุขภาพแข็งแรงร่างกายผิพรรณก็สดใสงามยิ่งนักราวกับสาวแรกแย้มอายุ 15-16 ปี นางพิมสรได้อาศัยอยู่กับยายแก่ตลอดมา

ส่วนท้าวสุวรรณหงส์ได้เกิดไฟไหม้จึงทำให้นายนต์หงส์ตกลงไปในทะเลกว้างใหญ่ ทำให้น้ำพัดเอาท้าวสุวรรณหงส์และหงส์ย่นต์ไหลไปตามกระแสน้ำและไปติดอยู่ที่เกาะแห่งนั้น มีผลไม้ต่าง ๆ กินเป็นอาหาร จนเวลาผ่านไปตัวตนของท้าวสุวรรณหงส์มีขนทั่วตัวเหมือนกับสัตว์ป่า ย้อนกล่าวถึงย่นต์หงส์เมื่อถูกกระแสน้ำพัดพาไปวันหนึ่งชาวประมงได้ไปตกปลายนัตหงส์ได้ติดอวนของชาวประมงขึ้นมา

เมื่อชาวประมงได้เห็นว่า เป็นของแปลกจึงนำขึ้นมา และนำไปมอบให้พระยาในเมืองจำปา พระยาเมืองจำปาก็ดได้เก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี เพราะเป็นสิ่งแปลกมากไม่เคยเห็นที่ไหนมาก่อน

กล่าวถึงลูกชายที่พระราชานำมาเลี้ยงไว้ด้วยความรักใคร่พอเจริญวัยจึงได้นำมาว่าพรหมณณ์เมื่อเจริญวัยขึ้นพอที่จะสืบสันตวงศ์ได้แล้ว พระราชาและพระมเหสีชราภาพลงจึงอยากจะมอบราชสมบัติให้ จึงได้เรียกบุโรหิตออกประกาศให้หญิงสาวที่พร้อมด้วยเบญจกัลยาณีมาประกวดเพื่อให้ราษฎรได้เลือกด้วยความชอบใจ แต่ก็ไม่มีหญิงสาวใดที่จะพอใจสักคนเลย พระราชาจึงสั่งให้ออกไปแสวงหาตามหัวเมืองต่าง ๆ ก็ไม่พบหญิงสาวใดที่มีลักษณะถูกใจของพระกุมารแม้แต่คนเดียว

ย้อนกล่าวถึงนางพิมสรที่อาศัยอยู่กับย่าจำสวน เมื่อเวลาผ่านไปนางก็มีรูปโฉมที่งดงามเหมือนกับวัยที่ยังสาว เมื่อมีคนพบเห็นก็ได้เล่าลือกันไปทั่ว ความได้ทราบถึงพระราชาจึงสั่งให้นำตัวเข้าเฝ้า เมื่อพระราชาเห็นก็ชมว่าสวยงามมาก จึงเรียกพรหมณณ์ราชกุมารมาเฝ้า และได้ให้พระกุมารเลือกว่าพอใจจะเป็นคู่ครองได้หรือไม่ เมื่อพระราชาถามว่าพอใจ พระราชาก็ได้ตรัสสั่งให้บุโรหิตออกประกาศเพื่อให้ประชากรทั่วราชอาณาจักรจะมีการอภิเษกและมอบราชสมบัติให้ครอบครองต่อไป เมื่อถึงวันกำหนดประชากรราษฎรก็ได้มาร่วมงานกันเป็นจำนวนมาก เมื่อเสร็จพิธีแล้วต่างก็เลิกรากันไป เมื่อกล่าวถึงพระโศภิตสารกุมารเมื่อได้อภิเษกกับนางพิมสรแม่บังเกิดเกล้าโดยไม่รู้ ครั้นพระราชาจะไปร่วมประเพณีกับพระนางต้องเดินไปที่ห้องบรรทมของพระนาง แต่จะต้องผ่านที่ต่าง ๆ ไป ขณะที่เดินผ่านนั้นสัตว์ต่าง ๆ ที่พระราชาชมผ่านไปนั้นได้ส่งเสียงออกไปว่าทำไมลูกต้องไปร่วมหลับนอนกับแม่ของตนเอง เมื่อพระราชาได้ยินเสียงเช่นนั้นจึงได้กลับไปที่บรรทมของตนเองด้วยความวิตกสงสัยว่าทำไมจึงเป็นเช่นนั้นเป็นเวลาหลายราตรี ต่อมาไม่นานก็มีพวกพ่อค้าเรือสำเภาได้นำสินค้าลงเรือสำเภาออกไป นำสินค้าไปขายตามหัวเมืองต่าง ๆ ก็ได้ผ่านเกาะแห่งนั้นไปแต่ก็ไม่เจอกับท้าวสุวรรณหงส์สักที พอเรือมาถึงลำหนึ่งแล่นไปใกล้เกาะ ท้าวสุวรรณหงส์ได้เห็นเรือมาใกล้ก็ได้เรียกลำนั้นจอดและถามถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ท้าวสุวรรณหงส์ได้มาอาศัยเกาะแห่งนี้ เมื่อทราบรายละเอียดท้าวสุวรรณหงส์จึงได้ขออาศัยไปด้วย พ่อค้าสำเภาได้แล่นเรือมาถึงเมืองจำปานครเพื่อนำสินค้าไปขายที่เมืองนั้น และได้นำท้าวสุวรรณหงส์ไปถวายให้พระราชาเมืองนั้น เมื่อพระราชารับไว้และได้ถามความเป็นมาอย่างไรแล้ว ได้สั่งให้ท้าวทักขณนำท้าวสุวรรณหงส์ไปโกนผมและหัตถ์ตราตลอดทั้งร่างกายและเสื้อผ้าให้ตกแต่งเนื้อตัวแล้วได้ให้ที่พักอาศัย

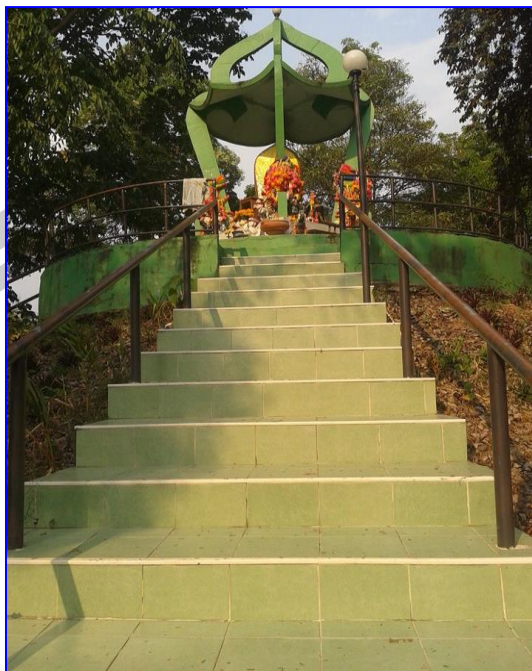
เวลาล่วงไปวันหนึ่งท้าวสุวรรณหงส์ได้เดินไปในบริเวณพระราชฐานได้พบเห็นยนต์หงส์ของตนจึงเศร้าโศกถึงความหลังที่ผ่านมา จึงได้ถามผู้คนที่อยู่ในเมืองนี้ ความได้ทราบถึงพระราชาเมื่อพระราชาได้ถามเหตุการณ์ที่ผ่านมาทุกประการ พระราชาจึงสั่งให้นายนต์หงส์มาให้ทดลองดูว่ามีอะไรบกพร่องบ้าง ท้าวสุวรรณหงส์ก็ได้ซ่อมแซม แล้วก็ได้นำยนต์หงส์นั้นขึ้นสู่ท้องฟ้าทำให้พระราชาและชาวเมืองทั้งหลายได้เห็น ตลอดทั้งพระนางพิมสรได้เห็นก็เกิดความเศร้าโศกและเชื่อแน่ว่าเป็นท้าวสุวรรณหงส์สามีเก่า เมื่อความทราบถึงพระราชาจึงได้เรียกนางมาเข้าเฝ้า ถามถึงเรื่องราวเป็นมา

อย่างไร นางก็ได้เล่าเหตุการณ์ให้พระราชวังโดยตลอด เมื่อพระราชวังได้ทราบเช่นนั้น จึงได้เรียกท้าวสุวรรณหงส์ นางพิมสร และท้าวโพธิสารมาเข้าเฝ้า และได้ถามเรื่องราวโดยตลอด เมื่อนั้นทั้งสามพ่อแม่ลูกได้ทราบเรื่องโดยละเอียดจึงทำให้ทั้งสามสวมกอดกันร้องไห้โศกยิ่งนักจนชีวิตเกือบจะดับขย เมื่อได้สติกลับมาพระราชาก็ได้มอบนางพิมสรให้ท้าวสุวรรณหงส์และอยู่ในเมืองจำปานครแต่นั้นมา เมื่อเวลาล่วงเลยมาท้าวสุวรรณหงส์และนางพิมสรคิดถึงบิดามารดาที่เมืองเปงจานนครราช จึงพากันเข้าเฝ้าพระราชวัง เล่าเรื่องที่คิดถึงพ่อแม่ที่เมืองเปงจานนครราชให้พระราชวังทุกประการ เมื่อพระราชวังทราบแล้วได้ถามถึงโพธิสารกุมาร ท้าวสุวรรณหงส์และนางพิมสรได้มอบโพธิสารกุมารให้อยู่ครองเมืองจำปานครต่อไป ส่วนท้าวสุวรรณหงส์และนางพิมสรได้ขออำลาพระราชวังเมืองจำปานครพร้อมพระราชารัษฎ์ทุกคนเพื่อกลับสู่เมืองเปงจานนครราชเช่นเดิม

ครั้นต่อมาเมื่อถึงวันเดินทางท้าวสุวรรณหงส์และนางพิมสรได้พากันขึ้นสู่ยอดหงส์แล้วก็นำยันต์หงส์บินสู่บนท้องฟ้ามุ่งหน้าสู่เมืองเปงจานนครราช พอถึงก็ได้เข้าเฝ้าพระราชวังผู้เป็นพ่อแม่บังเกิดเกล้าเพื่อขอขมา พ่อแม่ให้อภัยโทษที่ได้ลักพานางพิมสรหนีไป พระราชาก็ให้อภัยให้ทุกประการ จวบกับพระราชวังขณะนั้นก็ชราภาพแล้ว จึงได้มอบราชสมบัติให้ท้าวสุวรรณหงส์และนางพิมสรสืบสันตติวงศ์ ต่อมาพระราชวังผู้เป็นพ่อแม่ได้สวรรคต แล้วท้าวสุวรรณหงส์และนางพิมสรก็ได้ปกครองราชรัฐโดยทศพิธราชธรรมนำประชาชนให้เจริญรุ่งเรือง จนทั้งสองแก่ชราแล้วก็สวรรคตไป

จากวรรณกรรมเรื่องดังกล่าวจะเห็นว่าในการดำเนินเรื่องได้อธิบายที่มาของการตั้งชื่อเรียกสถานที่ต่าง ๆ เอาไว้ ทำให้ทราบว่าพื้นที่บริเวณต่าง ๆ หรือเมืองต่าง ๆ ที่เอ่ยถึงในเนื้อเรื่องเดิมคงเคยเป็นเมืองใกล้เคียงกับเมืองเปงจาน และเมืองเปงจานที่กล่าวถึงคงเป็นบ้านเปงจานในปัจจุบัน เนื่องจากชาวบ้านเปงจานเองก็มีความเชื่อร่วมกันเกี่ยวกับนิทานอธิบายเหตุดังกล่าว ว่าเมืองเปงจานที่เอ่ยถึงนั่นก็คือหมู่บ้านเปงจานที่ตนเองอาศัยในปัจจุบัน

จากการศึกษาประวัติของ “เปงจาน” ในด้านต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับบ้าน “เปงจาน” ต่างก็มีเนื้อความเป็นไปในทางเดียวกันคือ “เปงจาน” เคยเป็นเมืองเก่าแก่และเคยเจริญรุ่งเรืองมาก่อน แต่ไม่สามารถระบุได้ว่ามีความเป็นมาหรือมีเรื่องราวทางประวัติศาสตร์อย่างไร จะมีแต่คำสันนิษฐานคำบอกเล่า และความเชื่อความศรัทธาของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงเท่านั้นที่เชื่อว่าเมืองแห่งนี้คือเมืองแห่งประวัติศาสตร์ และเป็นเมืองของเจ้าพ่อเปงจาน (ปู่เปงจาน)

ภาพประกอบ 10 ศาลเจ้าพ่อเป่งจาน ณ นิคมสร้างตนเองโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย

2.2.2 ประวัติเจ้าพ่อเป่งจาน

ณ บ้านเป่งจาน ตำบลโพนแพง อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย เดิมเป็นเมืองโบราณที่มีขนาดกว้างใหญ่ไพศาล ปรากฏหลักฐานเป็นศิลาจารึกที่มีลักษณะคล้ายใบเสมาขนาดใหญ่ สันนิษฐานว่าอยู่ทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 12 พุทธศักราช 1300 สูง 1.90 เมตร ที่ฐานของหลักศิลาจารึกมีตัวอักษรปัลลวะที่ลบเลือนไปตามกาลเวลาไม่สามารถอ่านได้ ชาวบ้านเรียกว่า “เจ้าพ่อเป่งจาน” หรือ ปู่เป่งจาน เมืองเป่งจานมีร่องรอยในวรรณกรรมล้านช้าง เช่น สิ้นไซ สิ้นท-มโนราห์ ชูลู-นางอ้ว นครเป่งจานเป็นเมืองเอกของเรื่อง ในภาพสลักนูนต่ำที่ระเบียงชั้นนอกทางทิศใต้ของนครวัด พุทธศักราช 1650 ภาพแรกเป็นกองทหารถือธนู จารึกว่า “อนก ราชการ ยย ภาค ปมญู เชนมัล ดน้า สยามกุก” ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส ได้แปลคำจารึกนี้ว่า “ราชบริพารแห่งกษัตริย์เซงมัลนำหน้าสยามกุก” ปัจจุบันเชื่อว่า “สยาม” ที่ปรากฏในจารึกน่าจะเป็นชาวสยามจากเวียงจันทร์และหนองคาย ดังนั้นเมืองเซงมัลจึงน่าจะเป็นเมืองเป่งจานแห่งนี้

ปัจจุบันหลักจารึกประดิษฐานอยู่ที่นิคมสร้างตนเองโพนพิสัย ตำบลโพนแพง อำเภอรัตนวาปีจังหวัดหนองคาย โดยมีการก่อสร้างศาลให้ประชาชนได้สักการบูชา คือศาลเจ้าพ่อเป่งจานนั่นเอง “เป่ง” เป็นภาษาถิ่นแปลว่า “กอง” ส่วน “จาน” คือต้นดอกทองกวาว (ต้นจาน) “เป่งจาน” จึงหมายถึงกองดอกจาน ซึ่งในช่วงฤดูหนาวดอกจานจะร่วงลงมากองกันเป็นจำนวนมาก

ความศักดิ์สิทธิ์ศาลเจ้าพ่อเป่งจาน

ความศักดิ์สิทธิ์ที่ประชาชนนับถือได้เล่ากันมาว่า เริ่มตั้งแต่เจ้าหน้าทำการบุกเบิกโดยรถแทรกเตอร์ได้คันหินที่ฝังอยู่นั้น แต่ไม่สามารถทำการดันขึ้นมาได้ เพียงแต่ทำพื้นให้เตียนไปเท่านั้น จึงปรากฏหินก้อนใหญ่ก้อนหนึ่งฝังอยู่ คนขับแทรกเตอร์คิดว่าเป็นก้อนหินใหญ่ธรรมดา จึงได้ดันลงแม่น้ำโขง แต่ก็ไม่สามารถทำได้ทั้งที่ก้อนหินก็ไม่ได้ใหญ่เกินแรงของรถแทรกเตอร์ จากนั้นก็ใช้แรงคนขุดจึงเห็นหินที่มีลักษณะการตกแต่ง แต่ก็ช่วยกันยกขึ้นไม่ได้ จากนั้นจึงได้ปรึกษากันว่าน่าจะเป็นหินที่ศักดิ์สิทธิ์ จึงจัดแต่งเครื่องสักการะขึ้น มีดอกไม้ธูปเทียนมาบูชาขอมาแล้วกล่าวอัญเชิญขอ้ายที่ พอเสร็จพิธีก็พากันจัดคานหาม ก็ปรากฏว่ายกขึ้นไปได้ไม่ยากเย็นและใช้คนหามเพียงไม่กี่คน และเอาไปไว้ในที่ร่มไม้แห่งหนึ่ง ต่อมาผู้ปกครองคนเก่าได้ย้ายไปอยู่ที่นิคมแห่งอื่น ผู้ปกครองคนใหม่ย้ายเข้ามาแทนก็ได้มาพัฒนาพื้นที่ จึงเห็นว่าหินศิลานั้นวางเกะกะขวางที่ขวางทางโดยที่ไม่รู้ว่าเป็นหินศักดิ์สิทธิ์ จึงได้สั่งให้เจ้าหน้าที่เอาไปโยนลงแม่น้ำโขงเสีย พอกล่าวเสร็จได้ไม่นานก็มีอาการผิดปกติเกิดขึ้นกับผู้ครองคนดังกล่าว คือเกิดริมฝีปากบิดเบี้ยว เจ้าหน้าที่จึงนำส่งโรงพยาบาลหนองคาย หมอได้ตรวจดูตามอาการก็ไม่ปรากฏว่ามีสาเหตุอะไรเกิดขึ้น หรือไม่ได้เป็นอาการของโรคแต่อย่างใด เจ้าหน้าที่คนหนึ่งทราบเรื่องจึงเข้าใจว่าท่านคงกล่าวสบประมาท จึงได้แต่งขันดอกไม้ธูปเทียนไปขอมาเท่านั้นเอง อาการต่าง ๆ ก็หายเป็นปกติ จึงทำให้สิ่งอัศจรรย์เหล่านี้แผ่เป็นวงกว้างออกไป ทำให้ประชาชนเชื่อว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จึงนำเครื่องสักการบูชามาบนบาน บวงสรวง จนทราบเท่าทุกวันนี้

ส่วนความเป็นมาของเมืองเป่งจานนั้นเป็นมาอย่างไร ได้พยายามค้นหาตามตำราต่าง ๆ หลายเรื่อง ว่าจะมีหลักฐานอะไรที่พอจะยืนยันว่าเป็นเมืองเก่า แต่ก็ไม่พบหลักฐานเพียงพอที่จะยืนยันได้ แต่มีอยู่เรื่องหนึ่งที่มีลักษณะที่คล้ายกันชื่อว่า เรื่องท้าวสุวรรณหงส์ยนต์ ที่พอจะเชื่อมโยงได้ว่าเป็นเมืองเป่งจานนครราช เพราะบางแห่งยังมีปรากฏชื่อและสถานที่ที่ยังคงเหลือไว้ให้ดูอยู่และบางแห่งก็สาบสูญไป

2.2.3 ประวัติวัดเป่งจานเหนือ

วัดเป่งจานเหนือ ตั้งอยู่บ้านเป่งจาน หมู่ 8 ตำบลโพนแพง อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย มีเนื้อที่ทั้งหมด 35 ไร่ ทิศเหนือจรดลำน้ำโขง ทิศใต้จรดถนนหลวงแผ่นดินหมายเลข 212 ทิศตะวันออกจรดลำห้วยเอียน ทิศตะวันตกจรดลำห้วยยาง บริเวณวัดมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มมีต้นไม้เล็กใหญ่เกิดขึ้นอยู่หนาแน่น ที่ดินแปลงนี้เป็นที่ดินนิคมสร้างตนเองโพธิ์พิสัย ร้อยตรีประพัฒน์ ครุฑสูตร ผู้ปกครองนิคมได้รับมอบให้สร้างวัดขึ้นโดยได้รับแรงอุปถัมภ์จากท่านเจ้าคุณพระสุนทรธรรมธาดาและผู้ปกครองนิคม ได้กราบอาราธนาสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (วาสนา มหาเถร) เสด็จทรงปลูกต้นศรีมหาโพธิ์เป็นสิริมงคลในวันที่ 6 มกราคม 2519 และทรงเจิมแผ่นป้ายวัดให้นามว่า (วัดสังฆราชานุภาพราชภูร์สามัคคี) ปี พ.ศ. 2520 หลวงปู่ผาง

จิตตคุตโต พระเกจิอาจารย์ชื่อดังแห่งวัดอุดมคงคาศรีเขต อ. มัญจาคีรี จ.ขอนแก่น ได้รับอาราธนาไปวางศิลาฤกษ์ สร้างอุโบสถขึ้นที่วัดและได้พักปฏิบัติธรรมอยู่ที่วัดเวลาเป็นเดือนเศษ ปี พ.ศ. 2523 ได้รับประกาศตั้งเป็นวัดจากกระทรวงศึกษาธิการ โดยให้ชื่อว่า “วัดเปงจานเหนือ” ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาจนถึงทุกวันนี้ และได้แต่งตั้งพระครูพิทักษ์ พิสัยกิจ ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสบริหารวัดให้เจริญรุ่งเรืองมาเป็นลำดับ ได้สร้างเสนาสนะต่าง ๆ อุโบสถ อาคารโรงเรียนปฏิบัติธรรม ภูมิสงฆ์ หอระฆัง โรงครัว เมรุ พร้อมศาลาบำเพ็ญกุศล ปี พ.ศ. 2537 ได้จัดงานถวายสักการะแด่หลวงปู่สนธิ์ เขมियो ในป้ออายุครบ 80 ปี และได้เป็นประธานพร้อมด้วยพระเดชพระคุณเจ้าคณะจังหวัดหนองคาย (พระราชปรีชญาณมุนี) ฝ่ายสงฆ์วางศิลาฤกษ์ สร้างศาลาการเปรียญเป็นอาคารสองชั้น และมีผู้บัญชาการทหารสูงสุด พลอากาศเอกเอกวรรณารด อภิจारी เป็นประธานฝ่ายฆราวาสบ้านเปงจาน และวัดเปงจานเหนือเป็นที่ดินของกรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงมหาดไทยยกให้สร้างวัดขึ้น เพราะสถานที่แห่งนี้ตามความเล่าขานกันมาว่า เป็นเมืองเก่าที่รกร้างมาเป็นเวลานาน เมื่อนิคมสร้างตนเองโพธิ์สัยได้มาบุกเบิกสร้างที่ทำการขึ้น จึงปรากฏหลักฐานสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่ยังหลงเหลืออยู่ ส่วนใหญ่ได้ถูกกระแสน้ำโขงพัดให้ตลิ่งพังลงแม่น้ำหมด คงมีเหลืออยู่เป็นหลักฐานสำคัญคือ หินศิลาจารึกที่ทางนิคมฯ ได้บูรณะเป็นสถานที่สักการะขอประชาชนทั่วไป หินศิลาจารึกนี้ทางเจ้าหน้าที่ได้เชิญเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรมาพิสูจน์ ปรากฏว่าเป็นเมืองเก่ามีอายุประมาณ 1400 ปีมาแล้ว อย่างอื่นก็มีซากอุโบสถที่ปรากฏเพียงเล็กน้อย เพราะตลิ่งพังลงแม่น้ำโขงหมดแล้ว ดังนั้นจึงได้สันนิษฐานว่าสถานที่แห่งนี้เป็นเมืองเก่าที่สร้างมานาน

วัดเปงจานเหนือ

ความเป็นมาของเมืองเปงจานนครราช โดยสังเขป เมืองเปงจานเป็นเมืองเก่าร้างมานาน ได้มีผู้เฒ่าผู้แก่เล่ากันว่า แต่ก่อนเป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรืองมาก แต่ไม่รู้ว่า เป็นชนชาติใดเผ่าใด มาตั้งรากฐานสืบมา แต่ก็ไม่ทราบว่ามีเมืองนี้ร้างมาตั้งแต่เมื่อไหร่ ด้วยสาเหตุอันใดจึงทำให้พื้นที่ทั้งหมดของป่าหนาแน่นไปด้วยต้นไม้ใหญ่ต่าง ๆ นานาพันธุ์ และเป็นที่อยู่ของสิ่งลึกลับมากมาย พอมาถึงปี 2498 ทางเจ้าหน้าที่กรมประชาสงเคราะห์ได้จัดตั้งนิคมสร้างตนเองโพธิ์สัยขึ้น และได้มาทำการบุกเบิกสถานที่แห่งนี้โดยใช้รถแทรกเตอร์บุกเบิกจึงได้พบหลักฐานต่าง ๆ เป็นต้นว่า วัดอุโบราณ มีก้อนอิฐ ก้อนหิน วัดถุมงคล สิ่งก่อสร้างเป็นโบสถ์วิหารในบริเวณวัดนี้หลายที่หลายแห่ง ส่วนที่ติดริมฝั่งแม่น้ำโขง ตลิ่งได้พังลงน้ำโขงเกือบหมด ยังพอมีหลงเหลืออยู่คือซากอุโบสถหลังหนึ่งที่ยังมีลักษณะเป็นอุโบสถหลังหนึ่งที่ยังมีลักษณะเป็นโบสถ์ ทางราชการและประชาชนได้บูรณะขึ้นใหม่เสร็จเรียบร้อยและได้ประกาศเป็นวัดที่ถูกต้องตามพระราชบัญญัติทางคณะสงฆ์ให้ชื่อว่า “วัดเปงจานคราราม” มาจนทุกวันนี้

ในขณะที่กำลังทำการบุกเบิกอยู่นั้นทราบว่ามีวัดมณฑลโบราณหลายอย่างเช่น พระพุทธรูป ปางต่าง ๆ หม้อ ไห ช้อง ระฆัง แต่ก็ได้สูญหายไปตามกาลเวลา ยังคงเหลือเพียงสิ่งเดียวที่ประชาชนแถบนี้เคารพนับถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สุดคือ หลักหินศิลาจารึกทางเจ้าหน้าที่นิคมสร้างตนเองโพนพิสัยได้ยกฐานะขึ้นเป็นศาลเจ้าพ่อหลักเมืองเปงจาน ซึ่งเป็นที่กราบไหว้ของคนทั่วไป แต่คนส่วนมากที่เดินทางสัญจรไปมาหรือนักท่องเที่ยวจะไม่สามารถมองเห็นหากไม่มีคนบอกเล่า เพราะศาลนั้นตั้งอยู่หลังที่ทำการนิคมสร้างตนเองโพนพิสัย และผู้ปกครองนิคมได้เชิญเจ้าที่หน้ากรมศิลปากรมาอ่านลายลักษณ์อักษรที่จารึกไว้ในหินศิลานั้น แต่ก็ไม่สามารถอ่านได้เพราะตัวอักษรนั้นได้เลือนรางไปมากแล้ว แต่สันนิษฐานว่าหินศิลานั้นมีอายุประมาณ 1400 ปี มาแล้ว

ภาพประกอบ 11 วัดเปงจานนคราราม ณ วัดเปงจานนคราราม อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย

2.2.4 ประวัติวัดเปงจานนคราราม

วัดเปงจานนคราราม ตั้งเป็นวัดเมื่อ พ.ศ. 2480 เดิมเป็นวัดร้างโบราณที่มีซากอุโบสถเป็นวัดเก่าที่ตั้งอยู่ในเมืองโบราณที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “เมืองเปงจานนคราราช” เมื่อชาวบ้านสร้างวัดขึ้นใหม่เสร็จเรียบร้อย จึงตั้งชื่อว่า วัดเปงจานนครารามตามชื่อเมืองดังกล่าว วัดเปงจานนครารามตั้งอยู่ที่บ้านหนองด้วน ตำบลบ้านด่อน อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย ที่ดินตั้งวัดมีเนื้อที่ 47 ไร่ อาคารเสนาสนะ ประกอบด้วย ศาลาการเปรียญไม้ สร้างด้วยไม้เมื่อ พ.ศ. 2529 กุฏิสงฆ์จำนวน 3 หลัง เป็นอาคารไม้และตึกครึ่งไม้ 2 หลัง ปูชนียวัตถุมีพระพุทธรูปจำนวน 5 องค์ เป็นศิลปะเชียงแสน (วัดเปงจานเหนือ: 2551) การศึกษาประวัติชุมชน สังคม และวัฒนธรรมของอำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ทำให้ทราบว่าชุมชนลุ่มน้ำโขง

ในแถบนี้เคยมีร่องรอยทางประวัติศาสตร์ ทั้งจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ขุดพบซากปรักหักพัง รวมทั้งวรรณคดีอีสานที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ในการรับรู้ร่วมกัน

จากข้อมูล que ผู้วิจัยได้นำเสนอมาทั้งหมดเกี่ยวกับพื้นที่ศึกษาของทั้ง 2 อำเภอ ไม่ว่าจะเป็นประวัติชุมชน สังคม และวัฒนธรรม จะเห็นว่าพื้นที่ดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับชาดกพื้นบ้านอีสาน เรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ โดยพิจารณาจากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ หรือข้อมูลที่ได้จากการศึกษา เอกสารต่าง ๆ ไปจนถึงข้อมูลที่มีผู้ศึกษาเอาไว้ ซึ่งก็พอที่จะนำมาตั้งข้อสังเกตได้ในหลายประเด็น ดังนั้น ข้อมูลเหล่านี้จึงถือว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง และผู้วิจัยจะได้นำไปประกอบใช้ในการศึกษา วิเคราะห์บทต่อไป

บทที่ 3

ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ในการรับรู้ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง

ในบทที่ผ่านมาผู้วิจัยได้นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่ศึกษา ประวัติชุมชน สังคมและวัฒนธรรม ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงทั้ง 2 อำเภอ ที่พบว่ามี การรับรู้ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ร่วมกันไปแล้ว การศึกษาในบทนี้เป็นความพยายามตอบคำถามการวิจัยในจุดมุ่งหมายที่ 1 ว่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ที่ปรากฏในการรับรู้ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย มีลักษณะด้านเนื้อหาเป็นอย่างไร ในฐานะที่ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ในการรับรู้ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงในพื้นที่ศึกษา เป็นเรื่องเล่าชาดกในประเพณีมุขปาฐะที่มีความสัมพันธ์กับบริบททางสังคม ทั้งยังมีบทบาทต่อชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงในหลายลักษณะ จากการศึกษาทำให้ทราบว่าในทัศนะของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงแถบนี้มีความเชื่อร่วมกันเกี่ยวกับเรื่องเล่าชาดก “ท้าวสีทน-มโนราห์” ว่าเป็นเรื่องราวที่เคยเกิดขึ้นมาแล้วในพื้นที่ ดังนั้นเนื้อหาในบทนี้ผู้วิจัยจะนำเสนอเพื่อให้เห็นการรับรู้ชาดกและลักษณะด้านเนื้อหาของชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงในพื้นที่ศึกษาตามประเด็นดังนี้

- 1) การรับรู้ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ในชุมชนลุ่มน้ำโขง
- 2) เนื้อหาชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ในชุมชนลุ่มน้ำโขง

3.1 การรับรู้ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ในชุมชนลุ่มน้ำโขง

ผู้วิจัยได้กล่าวถึงข้อมูลของพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 อำเภอไปแล้วในบทที่ 2 ซึ่งก็พอที่จะแสดงให้เห็นลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับความเชื่อที่มีต่อชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่อง “ท้าวสีทน-มโนราห์” ทั้งในมิติของพื้นที่ หรือระบบความคิดความเชื่อที่มีต่อพื้นที่อันมีความเชื่อมโยงกับเรื่องราวในชาดก “ท้าวสีทน-มโนราห์” ในประเด็นนี้จะเป็นการศึกษาการรับรู้ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่อง “ท้าวสีทน-มโนราห์” ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงทั้ง 2 อำเภอ ซึ่งถือเป็นองค์ประกอบหนึ่งเพื่อการศึกษาอย่างครอบคลุม จากการศึกษาพบว่าชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงในพื้นที่ศึกษามีการรับรู้ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องดังกล่าวร่วมกันผ่านข้อมูลหลายประเภท ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งการรับรู้ตามข้อมูลที่ค้นพบ ดังนี้

3.1.1 การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมมุขปาฐะ

3.1.2 การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมการแสดง

3.1.3 การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมศิลปะ

3.1.4 การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมความเชื่อพิธีกรรม

3.1.5 การรับรู้ผ่านภูมินามสถานที่

3.1.1 การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมมุขปาฐะ

ข้อมูลประเภท “Verbal folklore” คือข้อมูลประเภทคติชนที่ถ่ายทอดด้วยวาจา คำพูด หรือข้อมูลที่ใช้ถ้อยคำ บางครั้งเรียกว่าข้อมูลมุขปาฐะ ข้อมูลคติชนประเภทที่ใช้ถ้อยคำนี้ เป็นการนำเสนอความคิดและจินตนาการเพื่อถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดให้ผู้ฟังได้รับรู้ (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2554: 139) ในกรณีการศึกษาชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ก็เช่นเดียวกัน จากการศึกษาพบว่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย เป็นข้อมูลคติชนที่ถ่ายทอดด้วยวาจาหรือข้อมูลมุขปาฐะที่แพร่กระจายอยู่ในการรับรู้ของคนมาช้านาน การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมมุขปาฐะในประเด็นนี้ถือว่ามีความสำคัญเป็นอย่างมาก เนื่องจากเป็นข้อมูลหลักที่ผู้วิจัยจะได้นำมาศึกษาวิเคราะห์ลักษณะด้านเนื้อหาต่อไป จากการสัมภาษณ์ภาคสนาม ผู้วิจัยรวบรวมเนื้อหาสำนวนชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ในการรับรู้ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงได้ทั้งหมด 30 สำนวน ซึ่งแบ่งตามลักษณะของข้อมูลได้ 3 ลักษณะ คือ มีลักษณะเป็นนิทานพื้นบ้านจำนวน 28 สำนวน การเทศน์ 1 สำนวน และกลอนลำ 1 สำนวน (ดูรายละเอียดในภาคผนวก)

3.1.1.1 นิทานพื้นบ้าน

ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ถือว่ามีลักษณะเป็นนิทานพื้นบ้าน เนื่องจากลักษณะของเนื้อหานั้นมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะแบบท้องถิ่น (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2554: 142) กล่าวว่า นิทานพื้นบ้านเป็นข้อมูลทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่มีปรากฏอยู่ในชุมชนสังคมต่าง ๆ ทั่วโลก ซึ่งอาจมีความเหมือนคล้ายและแตกต่างกัน นิทานต่าง ๆ เหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของเรื่องเล่าพื้นบ้าน (Folk narrative) ซึ่งเป็นผลผลิตจากจินตนาการและสติปัญญาของมนุษย์ นิทานเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะตัวของกลุ่มชนเจ้าของเรื่องราว และเป็นตัวแทนสะท้อนภาพสังคม ทัศนคติ ความเชื่อ ค่านิยม ของผู้คนในสังคมได้เป็นอย่างดี เรื่องเล่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ก็เป็นผลผลิตจากจินตนาการของผู้คนในพื้นที่และแสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะตัวของกลุ่มชนได้เช่นกัน

โดยสังเกตได้จากการสะท้อนผ่านบทบาทด้านต่าง ๆ (ในบทที่ 4) การรับรู้ชาดกผ่านวัฒนธรรมมุขปาฐะที่มีลักษณะเป็นนิทานพื้นบ้าน ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างบางสำนวนให้เห็นดังนี้

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์สำนวนนี้ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ นางลอง สนั่นเอื้อ อายุ 75 ปี ชาวบ้านเปงจาน ตำบลบ้านด่อน อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ความว่า

“สีทนเป็นลูกชายเจ้าเมืองเปงจาน อยู่มาจนเติบโตเป็นหนุ่ม มีนายพรานไปพบนางมโนราห์เล่นน้ำในสระอนาคต จึงคิดอยากจะได้นางมโนราห์ไปถวายให้กับท้าวสีทน เพราะหวังจะได้เงินทองเป็นสิ่งตอบแทน แต่พรานจับนางมโนราห์ไม่ได้เพราะนางมโนราห์นั้นมีปีกจึงบินหนีไปพร้อมกับพี่ ๆ ทั้ง 6 นาง นายพรานจึงไปขอบ่วงบาตจากพญานาคเพื่อจะสามารถจับนางมโนราห์มาได้ เมื่อพญานาคให้บ่วงบาตมาแล้ว ขณะที่นางมโนราห์กำลังเล่นน้ำอยู่นั้น นายพรานก็ได้เอาบ่วงบาตคล้องนาง เมื่อนางมโนราห์ติดบ่วงบาตก็ไม่สามารถบินหนีได้ นางมโนราห์จึงฝากความพิสาขทั้ง 6 ไปให้ผู้เป็นพ่อว่าโดนบ่วงบาตเขาแล้ว เขาจะพาหนีแล้ว นายพรานจับมโนราห์ได้ก็ลากนางไปตามป่าตามเขา เดิมทีพรานจะจับนางมโนราห์ทำเมีย แต่อุกคิดได้ว่าคงจะทำแบบนั้นไม่ได้ เนื่องจากนางมโนราห์สวยงามดั่งนางฟ้านางสวรรค์ จึงไม่คู่ควรกับตน เมื่อนั้นจึงคิดเอาไปถวายให้ท้าวสีทนที่เมืองเปงจาน เมื่อมาถึงเมืองเปงจานจึงนำมโนราห์มาถวายท้าวสีทน ท้าวสีทนก็รับไว้ทันทีและอยู่ร่วมกันเป็นผัวเมีย

ต่อมาก็เกิดสงครามในเมืองหนึ่งๆที่อยู่ในปกครองของเจ้าเมืองเปงจาน พ่อของท้าวสีทนจึงสั่งให้ท้าวสีทนไปทำศึกสงคราม ท้าวสีทนห้วงเมียแต่ก็ต้องจำใจไปทำสงคราม จึงได้ฝากมโนราห์ไว้กับแม่ของตนและฝากฝังให้ดูแลเป็นอย่างดี มโนราห์จึงมอบปีกมอบหางฝากไว้ที่แม่ของสามี

เมื่อสีทนไปทำสงคราม มีคนในเมืองเปงจานอยากให้ท้าวสีทนนั้นได้กับลูกสาวของตน จึงยุยงให้พ่อกับแม่ของท้าวสีทนและชาวเมืองคนอื่น ๆ เกลียดนางมโนราห์ และใส่ความหาว่านางเป็นตัวกาลิบ้านกาลิเมือง จึงใส่ความให้นางมโนราห์นั้นโดนฆ่า หากว่าไม่ฆ่านางมโนราห์ทั้งท้าวสีทนที่ไปรบก็จะตายในสนามรบ แม่ของท้าวสีทนเกิดความสงสารนางมโนราห์แต่ต้องจำใจ เพราะถ้าหากไม่ทำอย่างที่เขาแนะนำท้าวสีทนก็จะตายในสนามรบ

จึงตัดสินใจให้ชำนางมโนราห์ได้ พอถึงคราที่ต้องพามโนราห์ไปชำนั้น นางเศร้าโศกเสียใจรำพึงรำพันต่าง ๆ นานา นางจึงมีอุบายความคิดว่าจะหลอกถามเอาปึกและหางคั่นมาจากแม่ของท้าวสีทน ด้วยการร้ายรำให้แม่ท้าวสีทนดู เมื่อได้ปึกกับหางมาสวมแล้วนั้นนางจึงบินหนีไป และสั่งความไว้ว่าหากท้าวสีทนกลับมาไม่ต้องออกตามหานาง เพราะทางไปเมืองภูเงินนั้นมันลำบากมาก

เมื่อนางไปถึงเมืองภูเงินแล้ว พ่อกับแม่ของนางต่างก็ดีใจร้องให้และนางเล่าความเป็นมาเป็นไปให้บิดาฟัง เมื่อสีทนกลับสู่เมืองเปงจาน แล้วทราบวามโนราห์หนีไปเพราะอุบายของหมอดู สีทนจึงออกตามหามโนราห์ไปที่เมืองเมืองปากคาดไปพบกับฤาษีอยู่ที่วัดถ้ำศรีธน ฤาษีจึงบอกกับสีทนว่าทางที่จะไปตามหานางมโนราห์นั้นแสนยากเข็ญนัก แต่ท้าวสีทนก็ไม่กลัว ฤาษีจึงสอนวิชาอาคมให้กับท้าวสีทน เมื่อร่ำเรียนวิชาจนสำเร็จแล้วนั้นจึงได้ลองดาบด้วยการฟันหินให้ขาด เมื่อฟันหินขาดท้าวสีทนจึงได้ลูกมะนาวจากฤาษี 1 ลูก ลูกมะนาวจึงนำทางท้าวสีทนไป เดินทางเป็นแรมเดือนจนไปพบต้นไม้ขนาดใหญ่ เป็นที่อยู่ของนกอินทรีย ท้าวสีทนได้ยื่นนกอินทรียพูดกันว่าเมืองภูเงินจะสู้ขวัญนางมโนราห์ จะมีการฆ่าวัวฆ่าควายจำนวนมาก ท้าวสีทนจึงถามลูกนกอินทรียว่าจะไปเมืองภูเงินได้อย่างไร ลูกนกอินทรียจึงให้ท้าวสีทนวิ่งเข้าไปซ่อนตัวในปีกของแม่ตนแล้วติดตามไปด้วย

เมื่อถึงเมืองภูเงิน ท้าวสีทนก็กระโดดออกจากปีกนกอินทรียและเดินป่าจนไปเจอศาลาหลังหนึ่ง จึงหยุดพักที่นั่น เมื่อมีคนเดินมาหาบน้ำแถวนั้นสีทนจึงถามไถ่ก็ปรากฏว่าเป็นพี่สาวทั้ง 6 ของมโนราห์ สีทนจึงขอกินน้ำกับกินรีทั้ง 6 จากนั้นได้คายแหวนลงในหาบ เมื่อถึงคราวสรณางมโนราห์แหวนที่อยู่ในหาบจึงกล่นเข้าไปสวมที่นิ้วของมโนราห์ มโนราห์จึงรีบกำเอาแหวนนั้นไว้ และนึกขึ้นทันทีว่าสีทนได้มาถึงเมืองภูเงินแล้ว มโนราห์จึงถามคนหาบน้ำว่าไปเจอใครมา คนหาบน้ำจึงบอกว่าเห็นคนบ้าอยู่แถวๆบ่อน้ำนั้น มโนราห์จึงได้บอกให้ไปตามมาพบนาง นางจึงรู้ว่าสีทนได้ออกตามหานางมาจนพบ และนางได้บอกพ่อของนางว่าท้าวสีทนคือสามีของนาง แต่พ่อนางไม่เชื่อจึงขอให้เสี่ยงทายด้วยการให้มโนราห์กับพี่ทั้ง 6 ไปเก็บซ่อนตัวแล้วใช้ผ้าปิดพรางตัวเอาไว้ ให้ยืนเพียงนิ้วมือออกมาทั้ง 7 คน หากสีทนจำนิ้วมือเมียตัวเองได้จึงจะเชื่อ สีทนจึงไหว้ขอพระอินทร์ให้ช่วย พระอินทร์จึงแปลงกายเป็นแมลงวันเขี้ยวมาจับที่นิ้วมือของนางมโนราห์ พอท้าวสีทนเล็งถูก ผู้เป็น

พ่อก็ยังไม่พอใจ เลยลองให้ทนายดูอีกทีโดยให้นางทั้ง 6 แต่งพาข้าว(สำหรับอาหาร) มาแล้วให้เลือกกินพาข้าวของนางมโนราห์ ถ้ากินถูกปากก็แปลว่าเป็นสามีของมโนราห์ แต่ถ้าไม่ใช่ก็จะฆ่าทิ้งเสีย แผลงวันเชียวจึงบินไปจับที่พาข้าวของนางมโนราห์ พ่อของมโนราห์จึงยอมรับให้เป็นขេย เพราะเชื่อว่าทั้งสองคงเป็นผัวเมียกันมาแต่ปางก่อน เลยจัดพิธีให้แต่งงานกัน

(ลอง สนั่นเอื้อ, 2558: สัมภาษณ์)

3.1.1.2 การเทศน์

การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมมุขปาฐะในอีกลักษณะหนึ่งก็คือการเทศน์ ประเพณีการเทศน์มีปรากฏทั่วไปในวัฒนธรรมอีสาน โดยพระภิกษุสงฆ์จะเป็นผู้เทศน์ให้ประชาชนฟัง (ทิพย์วารี สงนอก, 2552: 38) กล่าวว่า ในการเทศน์นิทานสามารถจำแนกการเทศน์ได้ 3 ลักษณะ ก็คือ 1) ปฐมสมโพธิ คือการเทศน์พุทธประวัติรวมถึงนิทานชาดกด้วย 2) เทศน์มหาชาติ คือการเทศน์เรื่องในประเพณีมหาชาติโดยเฉพาะ 3) นิทานพื้นบ้าน คือ เรื่องที่นำมาเทศน์เป็นนิทานพื้นบ้านที่อยู่ในท้องถิ่น และในส่วนที่ผู้วิจัยพบว่ามีกรรับรู้ผ่านวัฒนธรรมมุขปาฐะโดยการเทศน์ในพื้นที่ศึกษาก็คือ จากการสัมภาษณ์นายเคน สมบูรณ์ธรรม (2559) ให้สัมภาษณ์ว่าตนเองเคยได้ฟังพระเทศน์เรื่องท้าวสีทนมโนราห์ เลยทำให้พ่อที่จะรู้เรื่องราวของชาดกผ่านการเทศน์อยู่บ้าง และได้แนะนำให้ผู้วิจัยติดตามข้อมูลดังกล่าวจากทางเจ้าคณะอำเภอรัตนาปี ก็คือพระครูสุวรรณรัตนสุนทร และจากการสัมภาษณ์พระครูสุวรรณรัตนสุนทรทำให้ผู้วิจัยพบข้อมูลที่เป็นเรื่องเล่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทนมโนราห์ผ่านลักษณะของการเทศน์ ดังนี้

เรื่องท้าวสีทนมโนราห์สำนวนนี้ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ พระครูสุวรรณรัตนสุนทร เจ้าคณะอำเภอรัตนาปี จังหวัดหนองคาย ความว่า

“เรื่องท้าวสีทนมโนราห์เป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ลงมาเสวยชาติ นิทานส่วนมากที่ผูกเรื่องก็ผูกเรื่องเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ เพราะเรื่องราวของพระโพธิสัตว์นั้นมีมากมาย พระเจ้า 500 ชาติ พระเจ้า 10 ชาติ ชาติสุดท้ายคือพระเวสสันดร เรื่องสีทนมโนราห์ เมืองภูเงิน เมืองเปงจาน มันถูกโยงกับความเชื่ออย่างกรณีที่ว่า อย่างที่เล่ากันมากก็คือ “บัดนี้จักกล่าวถึงเมืองใหญ่กว้างเสียก่อนแล้ว สมภารเพ่งหมื่นเมืองมาน้อม ภูเพ่งล้อมเมืองหลวงหลายย่าน น้ำแผ่ล้อมดินด้ายตาคนคร อู่ค่าเข้าชาวเทศเทียวสะเภา ยูท่า่งชาวเกตราต่างเมืองมาเต้า” นี่ก็คือ หมายถึงว่า เมืองนี้เป็นเมือง

ใหญ่แล้วก็มีภูเขาล้อมรอบ มีแม่น้ำ และเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ มั่นก็เข้ากันกับ “ชาวเขตร่างเมืองมาเต้า” ก็คือต่างประเทศจะมาซื้อผ้า มาขาย มั่นก็เชื่อมได้กับแม่น้ำโขง มันเป็นทางผ่านมีภูเขาล้อมรอบก็คือทาง เมืองลาว อันนี้กล่าวถึงลักษณะการผูกเรื่อง เอาบริบทของเรื่องที่ยกมาเมือง นี้ และกล่าวไปอีกว่า “อยู่ทางเมืองเขตร่างมาเต้า อันว่าราชาเจ้าเปงจาจนคร ราช มีชื่อว่าอาทิตย์เจ้าทรงสร้างสืบมา” นี่คือพระยาอาทิตย์เป็นผู้ปกครอง เมืองเปงจาน แล้วก็ “มเหสีเจ้าจันทานางนาถ งามยิ่งย้อยขุนปั้นแปลง เขียน” ก็แสดงว่ามเหสีชื่อนางจันทา “มีบริวารเฝ้าในปางนับหมื่น ประดับ เครื่องแก้วตะเกิงกล่ากล่อมผิว ผาสารทกว้างได้ชั่วพันวา มุงทองแดงหล่อตัน ตางฟ้า เสนาท้าวเนืองนองอันต์เนก ช้างและม้าเหลือล้นอเนกนong ในหนห้องเปงจาจนครราชตลาดใหญ่ตั้งเต็มด้วยเครื่องขาย” เขาก็พรรณนา ว่ามีตลาดมีการค้าการขาย มันก็จะผูกเรื่องไป มันเกี่ยวข้องกับวัดถ้าศรีธน และเป็นความเชื่อของชาวบ้าน มันก็จะมีเป็นตอน ตอนนายพรานบุญทริก เป็นเพื่อนกับพระยาชมภูจิตตนาถ อันนี้จะเกี่ยวกับพญานาคและพระฤาษี มันก็จะมีเป็นตอนๆไป และตอนที่นางทั้ง 6 คินไปทูลพระเจ้าไกรราช ก็คือนางทั้ง 6 นี้หมายถึงว่า พระยาไกรราชมีธิดาอยู่ 7 องค์ องค์เล็กคือนาง มโนราห์ 7 วันจะมาอาบน้ำหนึ่ง มาอาบน้ำที่สระโนดาดแล้วพรานมา พบ มันก็จะเล่าเป็นเรื่องๆ มีตัวละครอะไรบ้าง มีพญานาค มีฤาษี มียักษ์ มีแร้ง แล้วตอนสุดท้ายจะกล่าวว่า ใครทำกรรมทำเวรอะไรไว้ก็จะเกิดเป็น เปรตเป็นอะไรไป ทำบาปกรรมอะไรถึงได้เกิดมาใช้ชาติ ก็จะไม่อธิบายไป”

(พระครูสุวรรณรัตนสุนทร, 2559: สัมภาษณ์ อ่างถึงใน (น้อย ผิวผัน, 2542: 1)

3.1.1.3 กลอนลำ

ผู้วิจัยจัดกลอนลำให้อยู่ในวัฒนธรรมการรับรู้ประเภทมุขปาฐะ เนื่องจากว่า จากการสัมภาษณ์ผู้ประพันธ์กลอนลำได้ให้ข้อมูลว่า ตนเองได้มีแรงบันดาลใจในการประพันธ์จาก ความชอบส่วนตัวประกอบกับภูมิปัญญาที่อยู่ก็มีเรื่องเล่าชาดก “ท้าวสีทน-มโนราห์” เป็นนิทาน ประจำถิ่นที่อยู่ในการรับรู้อยู่แล้ว ทั้งยังเชื่อว่าชาดกท้าวสีทน-มโนราห์คือเรื่องที่เคยเกิดขึ้นมาแล้วใน พื้นที่แห่งนี้ และกลอนลำที่ประพันธ์ขึ้นมีบางครั้งที่นำไปเผยแพร่ตามงานบุญต่าง ๆ ตามวาระเท่านั้น และจากการ สัมภาษณ์นางตาล สันวิจิตร อายุ 71 ปี ผู้ให้ข้อมูลก็ปรากฏว่าได้มีการประพันธ์กลอน ลำไว้เฉพาะตอนที่ให้ความสำคัญ คือ กลอนลำถ้าศรีธน และกลอนลำมโนราห์ ดังนี้

กลอนลำ “ถ้าศรีธน”

“ข้าขอบรรยายเรื่องถ้าศรีธนอันล้ำค่า บ่อนพ่อลุงแม่ป้าพาวว่าอยู่สุวัน จักกล่าวก้านา
ท่านศรีธน เข้าในไพรตรงดอนค่อยเรียนมนต์กล้า ศรีธนไกลเมืองบ้าน เมืองเปงจานนครราช หาวิชา
ชอกคัน อาคมกล้าให้เก่งไกล ศรีธนเจ้าเข้าป้ามานาน จึงได้มาพานพบพ่ออาช้อยู่ดังนี้ บ่อนเพิ่นมีนาม
เอ็นเนินถาชีบ่อนเป็นป้า บ่อนเป็นป้าหล้าคาอยู่เคียงใกล้ป้าไกล โนนถาชีเพิ่นเอ็นหลายร้อยเช่นคน
มีฮอดน้ำสระโบกขรณีบ่อนเป็นหนองบัวบานเพิ่นว่ามาสุวันนี้ สิ้นเดินทางลัดเลาะมาในด้าว สิมหา
มนต์กล้าอาคมให้แข็งแกร่ง แล่งและเข้าเดินเลื่อยอยู่บ่เช่า ศรีธนอาศัยเจ้าถาชีไพรอยู่กลางป่า เรียน
วิชาสู่ด้านการสู้สู้นาว เรียนวิชาได้แล้วลองดาบกายสิทธิ์ ของมีอิทธิฤทธิ์ปล่อยคมลองกล้า มาถึงแล้ว
ศิลาแลงก้อนใหญ่ ท้าวกะเอาดาบกล้าลองไว้ใส่หิน เป็นที่จารึกไว้ในแผ่นหินศิลา ไฟได้มาดูเล่นคัน
อยากเห็นให้มาเบิ่ง ถ้าศรีธนเด้อพี่น้องมีแท้แน่จริง มีบ่อนว่าหลายบ่อนมีหลักฐานปาฏิหาริย์ความ
จริงสิ่งที่เห็นกะมีพร้อม ให้มาดูเอาไว้เป็นบุญตาพอได้เล่า ให้ชุมลูกและเต้าหลานน้อยได้จื้อจำ
อยู่ทางในวัดถ้าคือศรีธนลองดาบ ทราบบ่อนพี่น้องมีแท้แน่นอน มีบ่อนว่าหลายที่มีหลักฐาน
ปาฏิหาริย์ ความจริงสิ่งที่เห็นกะมีพร้อม จอมใจเจ้าศรีธนถือกระต๊อง เรื่องฝีมือดาบจ้าวเตรียมได้
ชูแนว ท้าวศรีธนผ่านแล้วไปฮอดเมืองภูเงิน น้ำกัณฑ์เหล็กกัณฑ์ทองกะเล่ากายไปมัม ปากคาคมีคนเอ็นถ้า
ศรีธนคนเก่ง ทางเป็นหินโขดก้อนหนักแน่นแผ่นสุธา พวกแม่ป้าเอ็นชื้อรวมกัน หมอลำข่อยยืนยัน
ว่าเขาต้องคมกล้า การทำนาทำข้าวหาไปกะได้ง่าย ตลอดคันแมนชายและชื้อกะดีขึ้นสู่แนว เศรษฐกิจ
คล่องแคล่วทำงานหลายมี คือการทำบุญแต่งทุนหนุนไว้ เหานี้ใส่คือแก้วกลมเกลียวเปิดชื้ออย่าง
พวกพ่อแม่พี่น้องบ่หมองเศร้าอยู่สบาย เด้อ นอ น้อ ”

กลอนลำ “มะโนลา”

“ฟ้าเอ๋ยฟ้าฮ้องโหย่นเสียงโหยน ๆ ฟ้าฮ้องส่ง สาวหมอลำลงไปท่งไถยีนฟ้าฮ้อง
หัวใจน้องห้วงแต่แฟน เดอ นอ น้อ หนองบัวบานนี้ละแม่ป้าคือสระโบกขรณี บ่อนมะโนลาสร่งศรีอาบ
ลงสร่งอ่าง นายพรานเจ้าเห็นนางงามหยิ่ง นายพรานหลังลำแล้วงามไก่อตั้งเขียน ถึงเวลาเจ็ดมือนางลง
สร่งอาบ นายพรานทราบถวิลหาเรื่องเปลี่ยนแผน นายพรานลงไปถ้าบาดาลพื้นนาค ไปขอบัวงาบาศ
เจ้ามาทางใส่นาง เอาบัวงาบลงช่องบ่อนเคยลงสร่งสู่ หมู่ทั้งหกพี่น้องมาต้องกะเล่ากาย มะโนลาเลย
ย้ายกายมาทาง บัวงาบาศ บัวงาบาศเลยลัดไว้แสนลัดขึ้นกะบ่ติง พรานไพรเอานางน้องมะโนลาถวายท่าน
ถวายให้แก่ท่านศรีธนเป็นคู่ครอง เอานาถน้องมะโนลามาครองรัก ศรีธนมีความสุขสิ้นหทัยใจกล้า
เอามะโนลาล่ามาเป็นเมียขึ้นครองราชย์ มีความสุขมากล้นศรีธนอยู่สบาย แต่ว่ามาเดี๋ยวนีมีสงคราม
เข้ามาผ่า ศรีธนจากมะโนลาไปต่อสู้ภัยร้ายอยู่ต่างแดน ศรีธนออกอั้งค์นบ่อยากจากมะโนลา
ทางน้ำตาไหลรินอาคณิงน่านอง สองคนเฮให้บ่อยากไกลแม้แต่หน้อย มะโนลานาถน้อยเลยจาว่าต่อ
ผัว น้องสื้อยดอกไมให้พี่แทนนาง คันแมนมาลาบานส่วนนางสิดอยอ้าย คันแมนมาลาบ่อน้องของนาง

มันแห้งเหี่ยว คือจิ้งนางนาถน้อยมะโนน้องสีหังไหล ศรีธนหนีไกลช่างมะโนลาอยู่นายา ประชาชน
ไพร่ฟ้าหาเรื่องใส่นาง เขาสิเอาไปเลี้ยงเวียงวังชะตาขาด สัตว์สองเท้าเขาจาวามีปีก มันหากอุบาทว์
ฮ้ายเป็นเรื่องใหญ่หลวง คับแอมนางน้อยมะโนลาถวาท่าน มวนหลักเมืองหลักบ้านมวนนี้สับเหลื่อ
ย่าเลยวจาเว้านางน้อยนาถ เขาสิเอาแจ่มเจ้าไปเลี้ยงขวงเมือง มะโนลาฮู้เรื่องจาอย่าคำหวาน คั่นสิ
เอนางคานย่นถวาทจริงแท้ มะโนลาขอเจ้าเอาหางกับปีก ให้นางแอะแอนฟ่อนลาเจ้าบัดเพื่อตาย
ย่าเลยบายเอาให้ทั้งหางกับปีก นางกะสวมสอดเข้างามโก้ให้ยามอง มะโนลาล่าฟ่อนละครให้ย่าเบ็ง
เปิดม้างเทิงอีกหน้อย ๆ มะโนน้อยแะงสิ่งงาม ย่ากะเลยหลงไหลคอยมองแล้วเปิดส่อง มะโนนาถน้อง
บินขึ้นสู่บน มะโนลาวนเวียนเอ็นอัยยิกาผู้เป็นย่า ลูกขอลาย่าเจ้าเมื่อบ้านลูกสั่งความ ลูกขอลาเมื่อ
บ้านภูเงินบ้านเก่า ลูกสิลาไกลเจ้าหังหนี คั่นศรีธนมาถึงบ้านมารดาเอ๋ยให้แม่เล่า บอกแก่พระพี่เจ้า
อย่าตามมึงมะโน ทางมันไกลแสนเอ็นทางเดินมันลำบาก มันมีภูผาชันเหวชันตันปอง น้ำกัดเหล็กกัด
ทองอยู่ข้างหน้า ลูกลาแล้วแม่นท่างเมื่อ เหลือแต่ความค้ำคองคำนึงนำฮ้ายพี่ศรีธนเอ๋ย ศรีธนาสาสุไป
สงครามต่างถิ่น หมูศัตรูพ่ายแพ้มีชัยกล้าชนะมาร ศรีธนตกสะท้านคิดฮอดมะโนลา มือคลำหามาลัย
อยู่คอกกะเลยพ้อ พอบายได้มาลัยเลยแะงเหี่ยว ท้าวทั้งคิดฮอดน้องมะโนน้อยผู้สั่งความ บ่อนมันสิได้
เรื่องศรีธนออกตามหา มโนไปทางบนศรีธนไปทางดินผ่องสีเดินดงดำน้ำ ท้าวกะตามหาน้องมะโนทอง
บได้ว่า น้ำกัดเหล็กกัดทองกะผ่านกายไปม้ม เขาทางคมทางกล้าลูงตาอย่าไหวหวั่นศรีธนยืนอยู่ถ้ำไผ
มาเยี่ยมให้เล่าเล พวกเขาได้ชัยชนะมามือ คือศรีธนทำมาผ่านไปในเรื่อง บ่มีเคื่องเต้อเจ้า ปากคาตเขา
มีแต่ฮู้ง ทางพ่อลูงแม่ป้ามีหน้าแม่นขึ้นใส เดอ นอ โอย น้อ ”

(ताल सन्निहित, 2561: सम्पादन)

3.1.2 การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมการแสดง

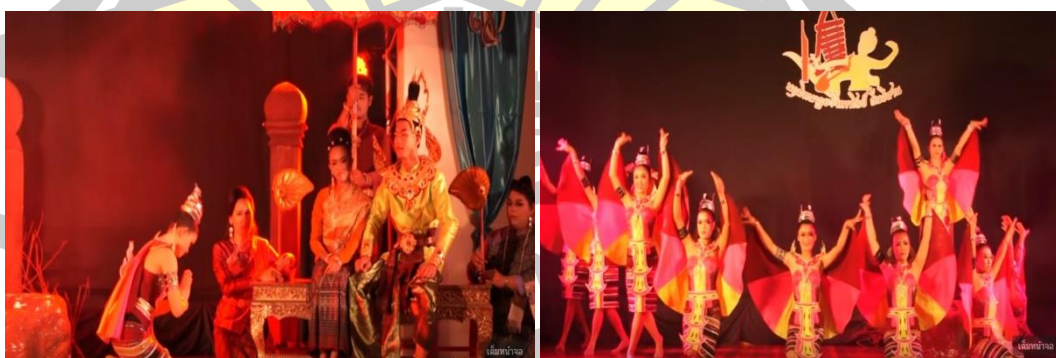
การรับรู้ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ผ่านวัฒนธรรมประเภทการแสดง
อย่างทีกล่าวก่อนแล้วว่าเรื่องเล่าชาดกเรื่องดังกล่าวเป็นที่รับรู้กันอย่างแพร่หลายในพื้นที่ชุมชน และ
ปัจจุบันเรื่องเล่าชาดก “ท้าวสีหน-มโนราห์” มิได้เป็นเพียงเรื่องเล่าที่ประจักษ์แต่ในพื้นที่แต่ยังได้
แพร่กระจายไปยังพื้นที่ต่าง ๆ ผ่านการถ่ายทอดเรื่องราวในหลายลักษณะ อิทธิพลของการ
แพร่กระจายส่งผลให้มีการรับรู้ไปยังพื้นที่ต่าง ๆ หมายความว่าเรื่องเล่าชาดกท้าวสีหน-มโนราห์ยังเป็น
ที่นิยมนำมาถ่ายทอดและได้รับความสนใจจากผู้คนตามยุคสมัย ในประเด็นนี้ผู้วิจัยพบว่าผู้นำชาดก
พื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง ไปประกอบใช้ในการศึกษาประเภท
ศิลปะการแสดง ดังนี้

3.1.2.1 การแสดงพื้นบ้าน

“การแสดงพื้นบ้าน” ถือเป็นการสะท้อนวัฒนธรรมการรับรู้ในอีกมิติหนึ่งอันเกิดจากจินตนาการของมนุษย์ที่มีต่อเรื่องเล่าชาดกเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง การแสดงพื้นบ้านถือเป็นข้อมูลคติชนประเภทหนึ่ง ข้อมูลประเภท Performing folklore หมายถึง ข้อมูลคติชนประเภทการเล่น การแสดงพื้นบ้าน หรือละครชาวบ้าน ข้อมูลคติชนประเภทนี้เป็นการแสดงออกทางถ้อยคำจาและลีลาท่าทางเพื่อถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกและจินตนาการ ข้อมูลกลุ่มนี้อาจจะเป็นการแสดงพื้นบ้านการแสดงดนตรีพื้นบ้าน การละเล่นต่าง ๆ รวมทั้งการแสดงละครชาวบ้านด้วยเช่นกัน หากกล่าวถึงเฉพาะศิลปะการแสดง (performing art) จะเกี่ยวข้องกับการแสดงอยู่ 3 ประเภท คือ การร่ายรำ (Dance) การละคร (Drama) การดนตรี (Music) (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2554: 150) ที่ผู้วิจัยพบว่ามีวัฒนธรรมการรับรู้ชาดกเรื่องดังกล่าวผ่านข้อมูลประเภทการแสดงนั้นก็คือการร่ายรำ มีผู้เผยแพร่ข้อมูลประเภทการแสดงการร่ายรำผ่านสื่อออนไลน์ในเว็บไซต์ YouTube เกี่ยวกับการแสดงพื้นบ้านที่ยกเอาเนื้อหาในตอนสำคัญของเรื่องเล่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่อง “ท้าวสีหน-มโนราห์” ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง อำเภอบางบาล จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย มาประยุกต์ใช้ในการแสดง ดังนี้

จากการศึกษาบนฐานข้อมูลออนไลน์ ผู้วิจัยพบว่าได้มีผู้เผยแพร่ข้อมูลประเภทการแสดงพื้นบ้านผ่านเว็บไซต์ YouTube ที่มีการนำเอาเรื่องราวตอนสำคัญจากชาดกเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงจังหวัดบึงกาฬและจังหวัดหนองคายมาประยุกต์ใช้ในชุดการแสดง คลิปวิดีโอที่ผู้วิจัยพบแบ่งออกเป็นสามคลิปวิดีโอ หรือ 3 ชุดการแสดง ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างเพื่อให้เกิดความเข้าใจว่าการแสดงพื้นบ้านดังกล่าวนี้มีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมการรับรู้ผ่านการแสดงพื้นบ้าน โดยสามารถอธิบายดังนี้

การแสดงชุดที่ 1 ใช้ชื่อชุดการแสดงว่า “ลำเพลินมโนราห์ลงยา”

ภาพประกอบ 12 ตัวอย่างภาพการแสดงชุดลำเพลินมโนราห์ลงยา

ที่มา : <https://www.youtube.com/watch?v=XNAqm9bkMFw>

การแสดงชุดนี้เผยแพร่เมื่อวันที่ 13 พฤศจิกายน 2558 ชื่อผู้เผยแพร่ (โกสตุติโอ) ความยาวคลิปวิดีโอ 8.52 นาที เป็นการแสดงของนักศึกษาชั้นปีที่ 4 สาขาศิลปะการแสดงพื้นบ้านอีสาน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี ก่อนการแสดงได้กล่าวถึงความสำคัญเอาไว้ว่า

“พระสุธน-มโนราห์ เป็นวรรณกรรมพื้นบ้านอีสาน ที่มีความสำคัญและโดดเด่นอีกเรื่องหนึ่งไม่แพ้กับวรรณกรรมภาคอีสานเรื่องอื่น ๆ สิหน-มโนราห์เป็นวรรณกรรมที่รู้จักกันดี มีเนื้อหาที่น่าสนใจ โดยเฉพาะในตอนหนึ่งที่ผู้ศึกษาประทับใจและเกิดแนวคิดแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ผลงานคือ ตอนนางมโนราห์ถูกจับเช่นไหว้บวงสรวงปู่ผีบ้านผีเมือง นางจึงออกอุบายขอปิกหางจากย่า เพื่อที่จะร้ายรำก่อนตาย เมื่อมโนราห์เห็นว่าปู่กับย่า พร้อมด้วยชาวเมืองเปงจานนครมาร่วมพิธีเกิดความสนุกสนานเพลิดเพลิน จนลืมคิดว่าเป็นกลอุบายของนาง นางจึงหาโอกาสบินหนีกลับเมืองภูเงิน ” (ธีรเดช ศรีไชย, 2558)

ในการแสดงแบ่งออกเป็น 3 ช่วงก็คือ ช่วงที่1 สื่ให้เห็นถึงพิธีกรรมการบวงสรวงเช่น ไหว้บูชา ช่วงที่2 มโนราห์ร้ายรำในท่าต่าง ๆ ถวายปู่กับย่า ช่วงที่3 มโนราห์หลอกล่อปู่กับย่าและชาวเมืองให้ตายใจและบินหนีกลับสู่เมืองภูเงิน โดยระหว่างการแสดงนั้นได้มีการลำเป็นกลอนเพื่อเล่าเรื่องในตอนดังกล่าวประกอบกับการแสดง ขอยกตัวอย่างสำนวนกลอนลำที่ใช้ประกอบการแสดง ดังนี้

“ละพอแต่เปิดผ้ามานั่ง คนกะอั่งเต็มพิธี ละมาเบ้งสาวน้อผู้ดี ถักใส่ส้นใส่ร้าย ละหวังให้ตายมลายม้าง ละหาว่านางกาสิบ้านกาสิเมืองเนาะเคื่องคำ เลยสิจับมโนราห์ถวายปู่ผีบ้าน ปูนค้ำดอกมิ่งเมือง ละคันสีฆ่ามโนราห์ ขวอนต่อท่านบาดเบื่องผู้เป็นย่าพระมารดา ขอปิกหาง มโนราห์กับเครื่องทรงแต่งองค์พร้อม ละยามสียอถวายน้อมแอะแอ่นนำให้ปู่ย่า ละขอให้เปิดเพดานผ้า เพดานผ้าให้นางหล้าแห่นย่าเอ้ย มโนราห์สิบินเจ้ย บินเจ้ย เจตจิเหลยเทิงเวียนวน ละพอนให้คนทั้ง เมืองเปงจานได้เห็นฮู้ ว่าละน้อสิแพนพอน...โอ้ยหนอนาย ถึงคราวม้วยมโนราห์สิถิกดี ถึงคราวม้วย มโนราห์สิถิกดี วอนปู่ย่าบัดนี้คันสีฆ่ามิ่งโน อ้อว่าโอ้คิดถึงพี่สิหน มโนราห์สิบินบนแต่งกลวงล่อ มื้อยอพนมบังคมถวาย ก่อนตายสิถวายรำพอน สองมือยกขึ้นยกกร สิถวายรำพอนก่อนสิม้วยมรณา ถักขาก้าวสิลำเหยงแบบใหม่ ถักขาก้าวสิลำเหยงแบบใหม่ ให้ชาวเมืองเพินได้เห็นฮู้ทำอิหยัง พอนหนึ่ง ครั้งสิออกท่าว่าแซน ไปพยมลำแทนเล่นชมชายฮู้ มองดูนี่ละท่าที่สอง มองดูนี่ละท่าที่สอง ไผกะมอง ท่าป้อมเวหา ท่าสามเหลี่ยมหลายลีลา ท่าสามเหลี่ยมหลายลีลา นางมโนราห์ออกท่าบรรเลง เอียงกาย พอนหย่อนขาเหยียดเหยง เอียงกายพอนหย่อนขาเหยียดเหยง สลับเหยงเหยียดพอนวอนไถลปู่ผีเมือง สวยบาดเบื่องผู้เป็นย่าอัยยิกา โปรดสงสารมโนราห์ผู้จากไกลเมืองบ้าน โปรดสงสารอินางด้วย...ย่า มโนราห์บ่มีบุญสิด้อยู่น่าย่า ก่อนมโนราห์สิถิกเภาถวายปู่ผีบ้านผีเมือง มโนราห์สิขอพอนถวายให้ปู่ย่า และชาวเมืองเปงจานสา ก่อน เจริญเบ้งขำน้อย

การแสดงชุดที่ 2 ใช้ชื่อชุดการแสดงว่า “ฟ้อนลำเพลินสุรนตามเมีย”

ภาพประกอบ 13 ตัวอย่างภาพการแสดงชุดฟ้อนลำเพลินสุรนตามเมีย
ที่มา : <https://www.youtube.com/watch?v=wISeX29W648>

การแสดงชุดนี้เผยแพร่เมื่อวันที่ 21 พฤศจิกายน 2558 ชื่อผู้เผยแพร่ (โกสตุติโอ) ความยาวคลิปวิดีโอ 7.20 นาที เป็นการแสดงของนักศึกษาชั้นปีที่ 4 สาขาศิลปการแสดงนาฏศิลป์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี ก่อนการแสดงได้กล่าวถึงความสำคัญเอาไว้ว่า

“ด้วยภูมิปัญญาของผู้สร้างสรรค์ผลงานได้มีตำนานกล่าวขานเรื่องเล่าของพระสีหนมโนราห์ และมีหลักฐานปรากฏโดยมีถ้ำหนึ่ง ซึ่งชาวบ้านแถวนั้นเชื่อกันว่าเป็นพื้นที่ของพระสีหนเป็นเมืองของพระสีหนในอดีต ดังนั้นผู้สร้างสรรค์ผลงานจึงได้เกิดแนวคิดจัดสร้างท่วงท่าลีลาจังหวะของลำเพลิน แสดงถึงในตอนที่พระสีหนออกตามหานางมโนราห์ หลังจากทีนางมโนราห์ถูกจับบูชายัญและบินกลับบ้านกลับเมืองไป พระสีหนทราบข่าวจึงได้ทูลลาพระบิดาพระมารดา และออกตามหานางมโนราห์” (พิระยากร พวงรัตน์, 2558)

โดยระหว่างการแสดงนั้นได้มีการลำประกอบการแสดง เพื่อเล่าเรื่องในตอนที่กำลังนำเสนอ ซึ่งในสำนวนกลอนลำได้บรรยายไว้ดังนี้

“ละมาจะกล่าวถึงบาคนท้าวสีหนหน่อน้อยตามหา มโนราห์เนาะเมียรักไปอยู่ใสนั่นน้อยน้อง บ่มีฮอยเดินข้ามละตามเขาและเนาป่า มโนเอี่ยมมโนราห์เจ้าสร้างป่าน้อยพิวให้ละอำคณิงโอ้ยละนา โอ้ยเต๋นายสีหนท้าวต้าวตามเมียมิ่ง คณิงนำบ่แล้วมันเป็นแป้วอยู่ใน ฮ้องอำให้หาอุ้นทูนหัวหัวเจ้าคือสีหนผู้เล่นวนเวียนเกี้ยว เหลียวไปถ้ำทางภูเงินเป็นเดิน ชั่วสิเวินฮอดน้องสีคองห้วยฮ่อมเขาโอ้หนอเรามันหมองเศร้าเดียวดายอยู่ก็เหมือนคนตายวายชีวาวัน นางป้าอายโสหล่มโสตายกะเทิงให้เทิงเล่น คำเอ้ยคำกะแมนเจ้าชมเคียดแค้นอียังหล่าจิงบ่ลา ท้าวบ่ช้า ท้าวบ่ช้า สีฟ้าผิงเร็วไว เมืองภูเงิน

มันไกลพี่สไปละตามน้อง พี่สไปละตามน้อง ละเบ็ดความหวังแล้วมโนราห์น้องพี่ ละคันบุญเฮามีวาสนา
สได้ฮ่วมให้นางนั้นแม่นคีนมา มโนราห์เอ๋ย”

การแสดงชุดที่ 3 ใช้ชื่อชุดการแสดงว่า “ฟ้อนท้าวสีทนเลือกคู่”

ภาพประกอบ 14 ตัวอย่างภาพการแสดงชุดฟ้อนท้าวสีทนเลือกคู่

ที่มา : <https://www.youtube.com/watch?v=lkkz9oTgeto>

การแสดงชุดนี้เผยแพร่เมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม 2558 เผยแพร่โดย mosgayochita ความยาวคลิปวิดีโอ 8 นาที ผู้สร้างสรรค์ผลงานคือ นางสาว กิตติยา ดอนสามารถ ร่วมด้วย นายธนสรรค์ เมฆวัน จากสถาบันมหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี และได้เขียนเพิ่มเติมด้านล่างคลิปวิดีโอว่า “แนวคิดและแรงบันดาลใจจากการศึกษาประวัติศาสตร์กรรมท้องถิ่นเรื่องท้าวศรีธนนางมโนห์รา ของชุมชนบ้านเป่งจาน ตำบลโพนแพง กิ่งอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ได้กล่าวตอนหนึ่งว่า ณ กาลที่นางมโนห์ราบินหนีกลับเมืองได้ทำการล้างบาปจากกลืนสาปมนุษย์ ขณะที่ท้าวศรีธนนางมโนห์รา มาถึงเมืองด้วยความรักและความอดทน ท้าวภูเงินบิดาของนางมโนห์ราจึงได้ทำการจัดให้ท้าวสีทนเลือกคู่ ผู้สร้างสรรค์ผลงานมีความประทับใจในความรักของท้าวศรีธนนางมโนห์ราที่มีต่อนาง มโนราห์ในการเลือกคู่ จนในที่สุดท้าวศรีธนนางมโนห์ราได้สมดังปรารถนา ผู้สร้างสรรค์ผลงานขอใช้ชื่อชุดการแสดงนี้ว่า “ท้าวศรีธนนางมโนห์ราเลือกคู่” โดยระหว่างการแสดงนั้นได้มีการลำประกอบการแสดง เพื่อเล่าเรื่องในตอนที่กำลังนำเสนอ ซึ่งในสำนวนคำกลอนได้บรรยายไว้ดังนี้

“พี่น้องเอ๋ย หันมาฟังบ่อนบันนิทานเก่าที่เคยจา ท้าวสีทน-มโนราห์ ใบเสมาจารึกไว้นางมโนราห์ได้ทำพิธีชะล้างบาป เหม็นกลิ่นสาปโตคักแท่หาทางแก้มนุษย์คน หันมาเบิ่งสีทนจันตามหน้ามนผู้ซู้เก๋ แม่หนักเบากะสิสู้ให้นางฮู้ว่าฮักหลาย จนถึงเมืองภูเงินป้ายถึงที่หมายเป็นที่อยู่ ถ้าอยากฮู้ติดตามเรื่องราวหน้าเป็นจิงได้ สั้นแหลว พี่น้องเอ๋ย...พนมมือน้อมพระอินทราผู้เป็นใหญ่ ซ่อยมาดลบันดาลให้ผู้ซู้เลือกได้ดังหมาย ใจประสงค์แล้วจิงมีแนวมาซ้องเกี้ยว ปานเคยเทียวฮ่วมซ้างพระนางน้องตั้งแต่เหิง หรือบุญหนุนค้ำฮ่วมกันทำแต่ปางก่อน ให้อ้ายคิดฮ่ำฮอนนำเจ้าอยู่เลิงเลิง เบิ่งให้ตาแจจ้ง แยกทางให้ฮู้ปอง สมใจปองคิดไว้เทพไทจ้งซ่อยหนุน...สาธุ ว่าแล้วนั้นกะเย้ยหยางเข้าไปหา สวมแหวนใส่ทันตาคะคับเก็งบ่มีได้ นางผู้สองใส่ลองสวมเบิ่งให้มันฮู้ แต่กะยังหลวมฮู บ่พอดิดังคิดไว้ นางผู้สามได้อ้ายแนมเบิ่งจนหลงมก แต่ว่าสวมเข้าเบิ่งคักกะยังบ่แม่นเจ้า นางผู้สี่เจ้ามีผิวพรรณผุดผ่อง จนว่าอ้ายเฝ้าปองแต่แหวนใส่ยังบ่ได้ นางผู้ห้าใกล้ผู้จามหลายอ้ายคิดนำสวมแหวนใส่ยังดำ ซ้อมือน้อยผู้ซู้เฝ้า นางรองสุดท้ายอ้ายคิดว่าต้องแม่นเจ้าแต่สวมแหวนบ่เข้า ชวนให้จ้าวผู้ต่อไป ด้วยเดชบุญสร้างไว้ ด้วยใจที่ฮักแก่น เปิดทางแปนให้อัฐพระนางน้องเป็นผู้ได้ แหวนเจ้าฝากไว้คือใจประสงค์ฮ่วมสวมใส่นี้อ่อนแอ้นคือแฟนอ้ายแนนอน ว่าแล้วฮอนฮอนเขินน้อไปหา เจ้าผู้จามหยาดฟ้าผลาอ้ายอยากฮ่วมเคียง เฮียงเฮียงซ้างพระนางน้องสิว่าได้ หยับเข้าใกล้ฮอดซู้ซูลูอ้ายอย่าหน่ายซัง วาสนายังให้เฮาคู่เคียงสอง เป็นคู่คองกันแล้วบ่มีแคว้ได้ห่างกัน พันธุ์พงศ์เกี้ยวเครือเดียวบ่แปรเปลี่ยน เวียนเทียวฮักแต่น้องปองเจ้าอยู่สู่เร็น งามดังเช่นนางฟ้าเทิงสวรรค์ ปานว่าปิ่นจากฟ้าเทวดาส่งมา อ้ายบ่ซาสื่อเกี้ยวหม่อม พระนาง อยากฮ่วมคิงบาง ๆ สิว่าได้น้อเจ้า” (กิตติยา ดอนสามารถ และ ธนสรรค์ เมฆวัน, 2558)

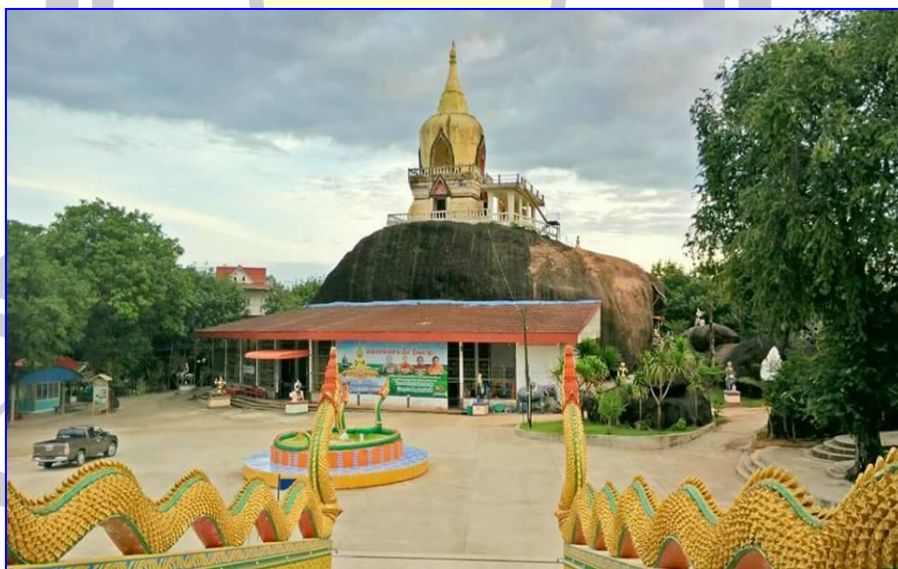
จากการยกตัวอย่างการแสดงทั้ง 3 ชุด ที่ได้กล่าวถึงแนวคิดและที่มาของการสร้างสรรค์ผลงาน ทำให้ทราบว่าการนอกเหนือจากการรับรู้ผ่านวัฒนธรรมมุขปาฐะที่ถูกถ่ายทอดด้วยวาจา วัฒนธรรมการรับรู้ผ่านศิลปะการแสดง (การแสดงพื้นบ้าน) ก็ถือเป็นข้อมูลทางคติชนอีกประเภทหนึ่งที่สามารถถ่ายทอดเรื่องราวเรื่องเล่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงจังหวัดบึงกาฬและจังหวัดหนองคายอีกรูปแบบหนึ่ง ดังที่ยกตัวอย่างให้เห็นว่าแนวคิดและแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ผลงานนั้นมาจากจินตนาการและความรู้สึกนึกคิดที่มีต่อชาดกเรื่องดังกล่าว จึงได้มีการอ้างอิงเนื้อหาตามเรื่องเล่าในแบบฉบับของคนในท้องถิ่น (พื้นที่ศึกษา) และเมื่อพิจารณาเนื้อหาในตอนที่น่าเสนอก็คือตรงกับสำนวนของท้องถิ่น เนื่องจากได้มีการกล่าวถึงสถานที่และวัตถุสำคัญในพื้นที่ เช่น ถ้ำ เมืองเปงจาน ใบเสมา ดังนั้น แม้การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมประเภทศิลปะการแสดง (การแสดงพื้นบ้าน) จะถ่ายทอดเรื่องราวได้เพียงบางตอน แต่ก็ก็เป็นตอนสำคัญของเรื่อง และถือว่าการรับรู้ดังกล่าวได้ถูกนำมาถ่ายทอดเป็นเรื่องราวได้อย่างน่าสนใจ

3.1.3 การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมศิลปะ

นอกเหนือจากการรับรู้ผ่านวัฒนธรรมการบอกเล่า การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมการแสดง ยังพบว่าชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงบริเวณดังกล่าวได้มีการรับรู้ชาดกเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ผ่านวัฒนธรรม ประเพณีศิลปะ ซึ่งในประเด็นนี้ผู้วิจัยพบว่าได้มีการรับรู้ผ่านวัฒนธรรมประเพณีศิลปะ โดยแบ่ง ออกเป็นศิลปะประเพณีจิตรกรรมพื้นบ้าน และประติมากรรมพื้นบ้าน ดังนี้

3.1.3.1 จิตรกรรมพื้นบ้าน

คำว่า “จิตรกรรม” หมายถึง ศิลปะประเภทหนึ่งในทัศนศิลป์เกี่ยวกับการเขียนภาพ วาดภาพ รูปภาพที่เขียนหรือวาดขึ้น (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2554: 159) ได้ให้ความหมายของจิตรกรรม พื้นบ้าน (folk art) ว่าหมายถึงศิลปะพื้นบ้านที่เกี่ยวกับการวาดภาพ เช่นจิตรกรรมฝาผนัง ตามโบสถ์ วิหาร หรือภาพลายรดน้ำที่ปรากฏตามฝาผนังห่อไตร หีบบรรจุคัมภีร์โบราณประเภทใบลาน พับสา หรือสมุดข่อย รวมทั้งภาพวาดที่ปรากฏบนแผ่นหิน ผนังถ้ำ ผืนผ้า หรือในรอยสัก และผ้าย่นต์ชนิดต่าง ๆ ตามความเชื่อด้านไสยศาสตร์ที่ดำรงอยู่ก่อนที่ศาสนาอื่น ๆ จะเข้ามาถึง ในประเด็นนี้ผู้วิจัยพบว่าใน พื้นที่ศึกษาได้มีการรับรู้ชาดกเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ผ่านจิตรกรรมพื้นบ้านในรูปแบบ “จิตรกรรมฝา ผนัง” จิตรกรรมฝาผนังที่ผู้วิจัยพบในพื้นที่ศึกษา ปรากฏอยู่ในวัดสว่างอารมณ์ (วัดถ้ำศรีธน) อำเภอบาง พากคต จังหวัดบึงกาฬ โดยเป็นภาพวาดฝาผนังสื่อถึงเรื่องราวชาดกท้าวสีทน-มโนราห์ ภายในเจดีย์ ทรงระฆังคว่ำ ตั้งอยู่บนก้อนหินใหญ่บริเวณตรงกลางพื้นที่ของวัด ดังภาพ

ภาพประกอบ 15 วัดสว่างอารมณ์ (วัดถ้ำศรีธน)

ภาพประกอบ 16 จิตรกรรมฝาผนังเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์

จิตรกรรมฝาผนังที่วาดขึ้นภายในเจดีย์ทรงระฆังคว่ำ ตั้งอยู่บนก้อนหินใหญ่บริเวณตรงกลางของวัดถ้ำศรีธรณ สะท้อนให้เห็นว่าสถานที่แห่งนี้เป็นสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งที่เชื่อมโยงกับชาดกเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ และสำคัญกว่านั้นเนื่องจากวัดถ้ำศรีธรณเป็นสถานที่ที่ปรากฏในเนื้อหาชาดกของคนที่ท่องถีน ที่เล่ากันว่าเป็นสถานที่ที่ท้าวสีทนได้เดินทางมาร่ำเรียนวิชากับฤาษี ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในเจดีย์ทรงระฆังคว่ำ เป็นจิตรกรรมฝาผนังที่วาดภาพเรื่องราวในชาดกเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์เป็นฉากต่าง ๆ และเขียนอธิบายได้ภาพว่าภาพแต่ละฉากนั้นเป็นเหตุการณ์ในตอนใดของเรื่อง มีการกล่าวถึงชื่อตัวละคร ชื่อเมือง ซึ่งเมื่อผู้วิจัยได้เรียบเรียงตามภาพจิตรกรรมฝาผนังดังกล่าว (ภาพประกอบแทรกในภาพผนวก) ก็ทำให้ทราบว่าเรื่องราวในชาดกตามที่ได้ปรากฏบนจิตรกรรมฝาผนังนั้น มีลำดับเหตุการณ์ดังนี้

1. ณ เมืองปัญจานคร ท้าวอาทิตย์ราชพระนางจันทราเทวีมีโอรสชื่อพระสุธน
2. พระสุธนหรือท้าวสีทน
3. ณ เขาไกรราชนกเงินมีเมืองมัทศกรรย์ชื่อเมืองกสินรมิคนครึ่งนกอาศัยอยู่
4. ท้าวปทุมราช พระนางจันทราสินี มีพระธิดา 7 องค์ องค์สุดท้ายคือนางมโนราห์
5. นางมโนราห์ธิดาองค์สุดท้ายของท้าวปทุมราช
6. เหล่านางกสินีทั้ง 7 กำลังเล่นน้ำในทุกคืนวันเพ็ญ

7. โหรทำนายว่ามโนราห์จะมีเคราะห์จะได้พลัดพรากจากเมือง
8. นางมโนราห์ถูกพรานบุญจับตัวไปด้วยบ่วงบาสนาคราช
9. พรานบุญเก็บปีกหางพานางมโนราห์ไปถวายพระสุธน (สีน)
10. พรานบุญนำมโนราห์เข้าถวายพระสุธน (ท้าวศรีธน)
11. พิธีอภิเษกสมรสสีน-มโนราห์ ณ เมืองปัญจานคร
12. ท้าวสีนต้องออกศึกสงครามเพื่อปกป้องปัญจานคร
13. พรหมณ์เพ็ดทูลเจ้าเมืองว่านางมโนราห์เป็นคนกาลิบ้านกาลิเมือง
14. มโนราห์กินรีถูกจับขุขันธ์เพื่อล้างเสนียดจัญไรบ้านเมือง
15. นางมโนราห์กินรีใส่ปีกพร้อมหางบินกลับเขาไกรราษฏ์เงิน
16. นางมโนราห์พบพระฤาษีบอกให้พระสุธนอย่าตามไปเพราะอันตราย
17. (สีน) พระสุธนพบพระฤาษีถามทางไปเขาไกรราษฏ์เงิน
18. นางมโนราห์พบท้าวสีนในสวนดอกไม้นอกเมือง
19. ท้าวปทุมราชได้ให้สีนกับนางมโนราห์ครองเมืองต่อไป

จากการเขียนอธิบายประกอบภาพวาดแต่ละฉาก ตั้งแต่ฉากที่ 1 ไปจนถึงฉากที่ 19 เสมือนการเล่าเรื่องผ่านภาพวาด เนื่องจากได้มีการเขียนอธิบายในแต่ละฉากเพื่อให้เห็นการลำดับเหตุการณ์ในแต่ละตอน ถือได้ว่าการถ่ายทอดเรื่องราวชาดกท้าวสีน-มโนราห์ผ่านจิตรกรรมฝาผนังสื่อให้เห็นถึงการรับรู้ชาดกเรื่องดังกล่าวในอีกมิติหนึ่ง ที่นอกเหนือจากการรับรู้ผ่านข้อมูลประเภทมุขปาฐะหรือการถ่ายทอดด้วยวาจา และข้อมูลในลักษณะนี้ยังสามารถส่งผ่านการรับรู้เรื่องราวชาดกเรื่องท้าวสีน-มโนราห์ให้แก่ผู้ที่มาเยือนวัดแห่งนี้ได้รับรู้ถึงที่มาและความสำคัญของวัดถ้ำศรีธรรมาอีกด้วย

3.1.3.2 ประติมากรรมพื้นบ้าน

การรับรู้ชาดกเรื่องท้าวสีน-มโนราห์ผ่านวัฒนธรรมประเภทศิลปะ (ประติมากรรมพื้นบ้าน) ในประเด็นนี้ผู้วิจัยพบว่าในพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำโขงบริเวณดังกล่าวที่นอกเหนือจากการรับรู้เรื่องท้าวสีน-มโนราห์ผ่านข้อมูลที่เป็นภาพถ่ายทอดด้วยวาจา การแสดงพื้นบ้าน จิตรกรรมฝาผนัง ยังพบว่าได้มีการรับรู้ผ่านองค์ประกอบนอกเหนือจากที่กล่าวมา เช่น ในประเด็นนี้ที่พบว่ามี การรับรู้ผ่านงานศิลปะประเภทประติมากรรมพื้นบ้าน อย่างเช่นที่พบในพื้นที่ศึกษาคือ รูปปั้นจำลองตัวละครสำคัญ ใบเสมาหิน สามารถอธิบายพร้อมยกตัวอย่างดังนี้

1) รูปปั้นจำลองตัวละคร

รูปปั้นจำลองตัวละครมีความสัมพันธ์อย่างไรต่อการรับรู้ชาดกเรื่อง ท้าวสีหน-มโนราห์ รูปปั้นตัวละครในประเด็นนี้ หมายถึง รูปปั้นตัวละครสำคัญในเรื่องเล่าชาดก ท้าวสีหน-มโนราห์ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง ที่ปรากฏอยู่ในวัดสว่างอารมณ์ (วัดถ้ำศรีธน) ตำบลปากคาดและวัดเทพนิมิตดาลบังบด ตำบลนาตง อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ ยกตัวอย่างเช่น รูปปั้นจำลองท้าวสีหนลองดาบ รูปปั้นจำลองท้าวสีหน นั่งพักผ่อนจิตอาวรณ์ถึงนางมโนราห์ รูปปั้นจำลองนางมโนราห์ฝากแหวน แผนที่ไว้กับพ่อพระฤาษีก่อนเตรียมตัวหาไปถ้ำภูเงินเมืองพ่อ รูปปั้นจำลองฤาษี รูปปั้นจำลองท้าวสีหนลองดาบ วัดเทพนิมิตดาลบังบด ดังภาพ

ภาพประกอบ 17 รูปปั้นจำลองท้าวสีหนลองดาบ

พหุบัน ปณ จิตโต ชีเว

ภาพประกอบ 18 รูปปั้นจำลองท้าวสีทนนั่งพักผ่อนจิตอาวอนถึงนางมโนราห์

ภาพประกอบ 19 รูปปั้นจำลองนางมโนราห์ฝากแหวน แพนที่ ไว้กับพ่อพระฤาษี
แล้วจึงเตรียมตัวเหาะไปถ้ำภูเงินเมืองพ่อ

ภาพประกอบ 20 รูปปั้นจำลองฤาษี

ภาพประกอบ 21 รูปปั้นท้าวสีทนต์ลงดาบ วัดเทพนิมิตดาลบังบด

รูปปั้นจำลองตัวละครดังภาพข้างต้นที่ผู้วิจัยได้ยกตัวอย่างให้เห็น จัดอยู่ในการรับรู้ชาดกผ่านวัฒนธรรมประเภทศิลปะ (ประติมากรรมพื้นบ้าน) รูปปั้นจำลองตัวละครดังกล่าวถือเป็นข้อมูลอีกลักษณะหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมการรับรู้ชาดกของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงในพื้นที่ศึกษา การสร้างรูปปั้นเหล่านี้ขึ้นมาล้วนเกิดจากความคิดความเชื่อที่มีต่อชาดกเรื่องดังกล่าว ทั้งยังเน้นย้ำให้เห็นว่าท้องถิ่นนี้มีร่องรอยของตำนานที่เชื่อกันว่าเคยเกิดขึ้นมาแล้วในพื้นที่ และสถานที่ดังกล่าวก็ได้รับการยอมรับจากคนในท้องถิ่นตามความเชื่อที่สืบทอดต่อกันมา แม้รูปปั้นเหล่านี้จะไม่สามารถถ่ายทอดเรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ของเรื่องเล่าชาดกได้เท่ากับข้อมูลประเภทมุขปาฐะ แต่ก็ถือเป็นจุดที่น่าสนใจต่อผู้ที่ได้พบเห็น หรือนักท่องเที่ยวที่ได้เข้ามาเยี่ยมชมภายในวัดสว่างอารมณ์ (วัดถ้ำศรีธน) เนื่องจากสภาพภูมิทัศน์ภายในวัดทำให้รู้สึกถึงกลิ่นอายของเรื่องเล่าชาดกเรื่องท้าวสีทนมโนราห์ และสำหรับคนในท้องถิ่นเอง รูปปั้นตัวละครดังกล่าวมิได้เป็นไปเพียงเพื่อสร้างสรรค์ความงดงามให้แก่วัด แต่ยังสื่อให้เห็นถึงการส่งผ่านข้อมูลเรื่องเล่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทนมโนราห์ ที่บรรพบุรุษต้องการคงไว้เพื่อให้ลูกหลานได้รับรู้ถึงนิทานประจำถิ่นที่มีความสำคัญต่อชุมชนของตน

ภาพประกอบ 22 ใบเสมาหินเจ้าพ่อเป้งจาน

ใบเสมาหินเจ้าพ่อเป้งงานจัดอยู่ในการรับรู้ผ่านวัฒนธรรมประเพณีศิลปะ ประติมากรรมพื้นบ้านหรือศิลปวัตถุที่เกิดขึ้นจากภูมิปัญญาของมนุษย์ การรับรู้ชาตกพื้นบ้านอีสาน เรื่องท้าวสีทน-มนโรรห์ผ่านใบเสมาหินเจ้าพ่อเป้งงานจัดว่าเป็นการรับรู้ได้ในลักษณะใดนั้น อธิบายได้ ดังนี้ ใบเสมาหินที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 หรือ พุทธศักราช 1300 ชาวชุมชนแถบนี้มีความเชื่อ ร่วมกันว่า ใบเสมาหินที่ทางการขุดพบเมื่อปี พ.ศ. 2500 นั้นคือเจ้าพ่อเป้งงาน เจ้าเมืองผู้ปกครอง นครเป้งงาน ตามที่ปรากฏในเรื่องเล่าชาตกท้าวสีทน-มนโรรห์ ดังนั้นเมื่อมีการเอ่ยถึงใบเสมาหินเจ้าพ่อ เป้งงาน ก็จะเป็นที่ทราบกันดีว่าเจ้าพ่อเป้งงานนี้มีที่อย่างไร ซึ่งก็จะนำไปสู่การเล่านิทานซึ่งทำให้เกิด เป็นการรับรู้ที่สามารถถ่ายทอดต่อไปได้ไม่มีสิ้นสุด

3.1.4 การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมความเชื่อพิธีกรรม

การรับรู้ชาตก “ท้าวสีทน-มนโรรห์” ผ่านวัฒนธรรมประเพณีความเชื่อและพิธีกรรมที่ ผู้วิจัยค้นพบได้จากการศึกษา พบว่าชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงในแถบนี้มีความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าพ่อเป้งงาน และที่ปรากฏอยู่ในชุมชนจะเห็นว่ามีศาลเจ้าพ่อเป้งงานที่ตั้งอยู่ในนิคมสร้างตนเองโพนพิสัย และศาล ที่ตั้งอยู่ในวัดเป้งงานนคราราม แต่จะใช้ชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ปู่หลวงเป้งงาน” ผู้วิจัยเอ่ยถึงศาลทั้ง 2 หลังนี้ก็เนื่องจากว่าผู้คนในท้องถิ่นได้ให้ความสำคัญต่อศาลดังกล่าว ยกให้เป็นที่พักทางจิตใจเพื่อ สักการบูชาเปรียบเสมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองที่ชาวชุมชนให้ความศรัทธาเป็นอย่างมาก กระทั่ง จากการสัมภาษณ์ทำให้ทราบว่าชาวชุมชนแห่งนี้มีพิธีกรรมการสักการะเจ้าพ่อเป้งงานหรือปู่หลวง เป้งงาน คือพิธีกรรมเลี้ยงผี ซึ่งพิธีกรรมนี้จะจัดขึ้นทุก ๆ ปีในวัน 9 ค่ำ เดือน 9

3.1.4.1 พิธีกรรมเลี้ยงผี

จากการสัมภาษณ์นางลอง สนั่นเอื้อ อายุ 75 ปี ซึ่งเป็นเฒ่าจำอยู่ที่บ้านเป้งงานนคร ตำบลบ้านด่อน อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย นางลองเล่าว่า

“ปู่เป้งงานก็คือเจ้าเมืองเป้งงาน ซึ่งเคยเป็นเจ้าเมืองมาก่อน เมื่อตายไป แล้วก็กลายเป็นปู่หลวงอยู่ที่นี้ และจะมีพิธีกราบไหว้ทุก ๆ ปี ก็คือวัน 9 ค่ำ เดือน 9 ขึ้นตอนนั้นจะตั้งขันธ 5 หรือขันธ 8 ก็ได้ทั้ง 2 อย่าง และมีสำรับเครื่องหวาน ต้องมีข้าวต้มใหญ่ประกอบด้วย ข้าวต้มใหญ่ก็คือข้าวต้มมัดหรือข้าวต้มโค้นใส่ กล้วยแต่เพียงอย่างเดียว อาหารคาวหรือเครื่องคาวเป็นสิ่งต้องห้ามเลยเด็ดขาด เนื่องจากเดิมทีนั้นเคยมีการนำเครื่องคาวอาหารคาวขึ้นถวาย แล้วร่างทรงก็ได้ ร่ายรำรอบ ๆ บริเวณศาล และจากนั้นก็ร่ายรำไปจนถึงริมฝั่งของแม่น้ำโขง ร่าง ทรงก็เกิดอาการชักกะทันหัน และพูดขึ้นว่า “ไม่ชอบของคาว ของคาวไม่กินกิน

แต่ของหวาน” จึงเป็นที่มาของเครื่องไหว้ปู่เปงจานที่ใช้ขนมหวานและข้าวต้มใหญ่เป็นเครื่องไหว้นั่นเอง”

(ลอง สนั่นเอื้อ, 2559: สัมภาษณ์)

พิธีกรรมเลี้ยงผีที่เกิดขึ้นในทุก ๆ ปี เกิดขึ้นจากความเชื่อของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงที่มีร่วมกัน การเกิดขึ้นของพิธีกรรมสำคัญเช่นนี้ สามารถทำให้เกิดการรับรู้ชาตกรื่องท้าวสีทนมโนราห์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ กล่าวคือ หากมองย้อนไปเมื่อปี พ.ศ. 2500 ซึ่งเป็นปีที่เริ่มสร้างบ้านแปงเมือง ได้ปรากฏใบเสมาหินขึ้นในปีนั้น ชาวบ้านเชื่อกันว่าใบเสมาหินคือเจ้าพ่อเปงจาน และเจ้าพ่อเปงจานก็คือผู้ปกครองนครเมืองเปงจาน ต่อมาได้เกิดเหตุการณ์เหนือธรรมชาติเกิดขึ้นหลายต่อหลายเหตุการณ์ที่ผู้คนก็เชื่อกันว่าคงเป็นเพราะอิทธิฤทธิ์ของเจ้าพ่อเปงจาน ดังนั้นจึงได้เกิดพิธีกรรมเลี้ยงผีขึ้นมา ถ้านับจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน พิธีกรรมดังกล่าวก็ได้รับการสืบทอดยาวมาจนถึงปี 2562 ก็คือปัจจุบัน ดังนั้นเรื่องเล่าชาตกรื่องท้าวสีทนมโนราห์ซึ่งเป็นนิทานประจำถิ่นของชาวชุมชนแถบนี้คงได้รับการถ่ายทอดและส่งต่อให้เป็นการรับรู้ชาตกรื่องท้าวสีทนมโนราห์ผ่านพิธีกรรมดังกล่าว

3.1.5 การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมภูมินามสถานที่

การรับรู้ชาตกรื่องท้าวสีทนมโนราห์” ผ่านวัฒนธรรมประเภทภูมินามสถานที่ ในประเด็นนี้ถือว่ามีความสำคัญและจะต้องกล่าวถึง เมื่อผู้วิจัยพบว่าเรื่องเล่าชาตกรื่องท้าวสีทนมโนราห์” ได้เข้ามามีบทบาทต่อชุมชนผ่านการตั้งชื่อบ้านนามเมือง ชื่อศาสนสถาน พร้อมทั้งมีสภาพภูมิโนเทศที่เชื่อว่าเป็นพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์ต่อชาตกรื่องดังกล่าวตามคติความเชื่อที่ยึดถือกันมานานของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงในแถบนี้ ลักษณะต่าง ๆ ที่กล่าวมาก็ถือเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ทำให้เกิดการรับรู้ชาตกรื่องท้าวสีทนมโนราห์” ได้เช่นเดียวกัน สามารถอธิบายได้ดังนี้

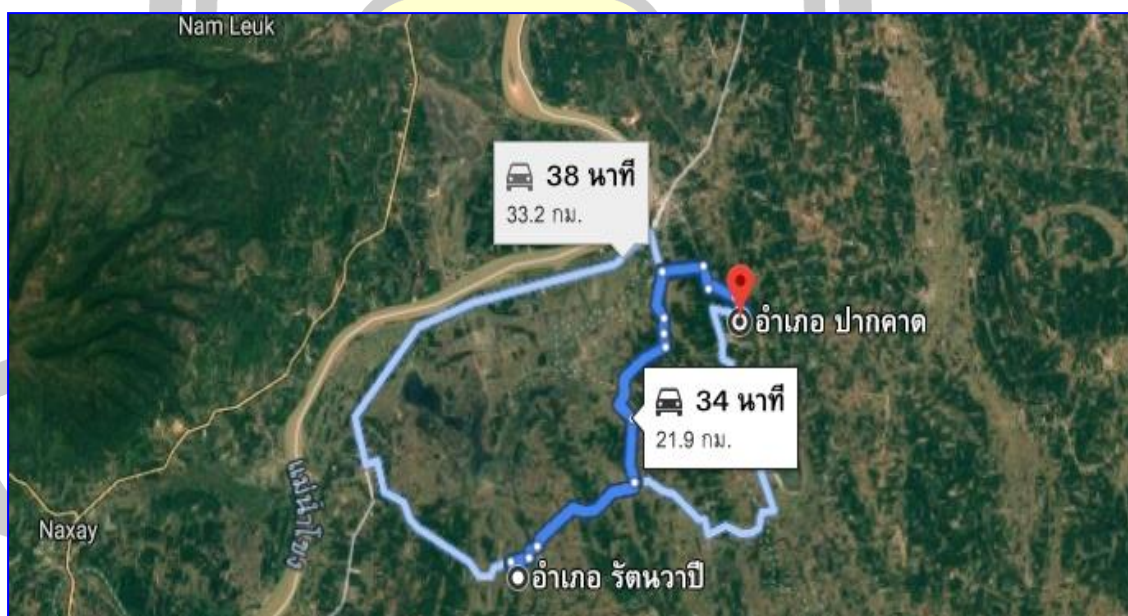
3.1.5.1 ชื่อบ้านนามเมือง

ชื่อบ้านนามเมืองเกี่ยวข้องอย่างไรกับการรับรู้ชาตกรื่องท้าวสีทนมโนราห์” กล่าวคือจากการสัมภาษณ์ข้อมูลภาคสนาม ขณะที่ผู้วิจัยต้องการเก็บรวบรวมข้อมูลที่เป็นเรื่องเล่าชาตกรื่องท้าวสีทนมโนราห์” ในการทดลองตั้งคำถามเกี่ยวกับการตั้งชื่อบ้านนามเมืองว่ามีความเป็นมาอย่างไร ก็ปรากฏว่าชื่อหมู่บ้านบางหมู่บ้านนั้นมีที่มาจากเรื่องเล่าในชาตกรื่องท้าวสีทนมโนราห์” เช่น “บ้านเปงจาน” มีที่มาจากการนำชื่อเมืองในชาตกรื่องมาตั้งเป็นชื่อหมู่บ้าน “บ้านดอนน้อย, บ้านดอนใหญ่” มีที่มาจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชาตกรื่องในตอนท้าวสีทนมโนราห์จะพานางมโนราห์เข้าเมืองเปงจาน เจ้าเมืองเปงจานและมเหสีผู้เป็นบิดามารดา รวมถึงประชาชนชาวเมืองเปงจานก็จัดขบวนแห่ออกมาต้อนรับนางมโนราห์ด้วยความปิติยินดี ในตอนที่ออกมาต้อนรับนางมโนราห์นี้เอง จึงเป็นที่มาของการตั้งชื่อบ้านดอนน้อย บ้านดอนใหญ่ ลักษณะเช่นนี้ถือว่าการรับรู้ชาตกรื่องท้าวสีทนมโนราห์” หนึ่ง เนื่องจากการตั้งชื่อบ้านนามเมือง

การตั้งชื่อบ้านนามเมืองส่วนใหญ่แล้วมักจะมีเรื่องเล่ามารองรับอยู่เสมอ ดังนั้น เมื่อเราต้องการทราบถึงชื่อหรือความเป็นมาของหมู่บ้านใด ก็จะมีการเล่าในทางท้องถิ่นนั้นขึ้นมา จึงถือได้ว่าชื่อบ้านนามเมืองก็เป็นส่วนหนึ่งของการรับรู้ชาดกได้เช่นเดียวกัน

3.1.5.2 ศาสนสถาน

จากที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับพื้นที่แล้วนั้น นอกจากชื่อบ้านนามเมืองที่เป็นส่วนหนึ่งของการรับรู้ชาดก “ท้าวสีทน-มโนราห์” ยังพบว่าศาสนสถานในชุมชนเองก็เป็นอีกหนึ่งองค์ประกอบที่สามารถส่งผ่านการรับรู้ชาดกได้ในลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ จากที่ทราบมาว่าทั้ง 2 ชุมชนมีความเชื่อร่วมกันเกี่ยวกับชาดกแล้วนั้น ยังมีศาสนสถานอันเป็นที่ยืนยันให้เห็นว่าความคิดความเชื่อดังกล่าวนั้นสามารถจับต้องได้ ในชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย มีวัดเปงจาน คราราม ในชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ มีวัดถ้ำศรีธน ศาสนสถานทั้ง 2 นี้มีความเชื่อมโยงกันในเรื่องของสถานที่ที่เกี่ยวกับเรื่องราวในชาดก วัดเปงจานครารามถือว่าตั้งอยู่ในเขตของเมืองเปงจานตามความเชื่อที่ว่าเป็นเมืองของท้าวสีทน ส่วนวัดถ้ำศรีธนก็เป็นสถานที่ที่ท้าวสีทนได้มาร่ำเรียนวิชาก่อนจะออกติดตามหานางมโนราห์ ดังที่ได้ปรากฏร่องรอยเอาไว้ภายในภูมิทัศน์ของวัด ชาวชุมชนทั้ง 2 อำเภอนี้จะรับรู้โดยทั่วกันว่าพื้นที่ที่ผู้วิจัยได้กล่าวมานี้มีความสำคัญอย่างไรเกี่ยวกับพื้นที่ของตน ซึ่งก็ถือว่าการรับรู้ได้ในอีกมิติหนึ่ง

ภาพประกอบ 23 แผนที่แสดงที่ตั้งอำเภอปากคาดและอำเภอรัตนวาปี

ที่มา : <https://www.google.com/maps/dir/อำเภอรัตนวาปี/อำเภอปากคาด/>

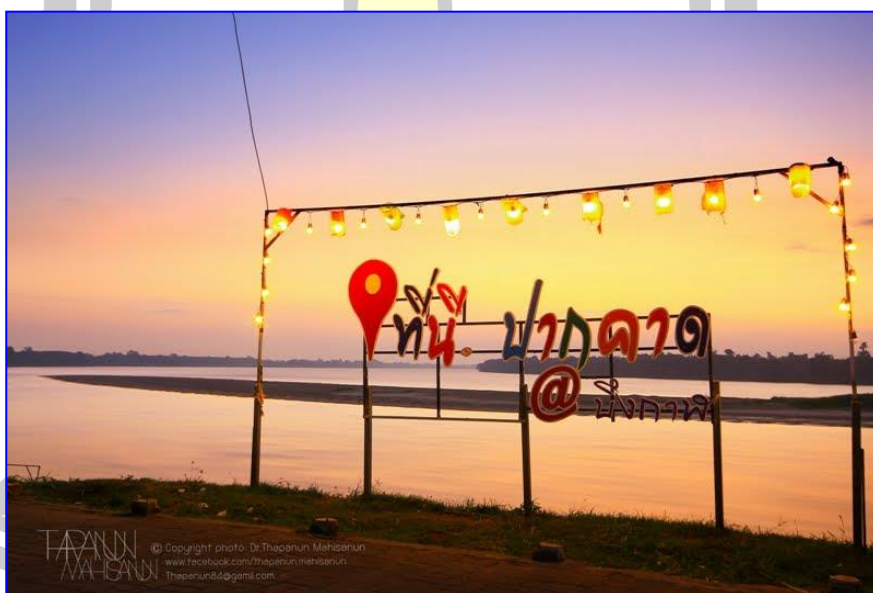
3.1.5.3 สภาพุมินิเวศ

สภาพุมินิเวศในประเด็นนี้ผู้วิจัยจะกล่าวรวมถึงบริบทของพื้นที่ชุมชนทั้ง 2 อำเภอ ประการแรกคือพื้นที่กายภาพ พื้นที่ทางกายภาพของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอปากคาดและอำเภอรันทนาปี เป็นชุมชนที่มีชายแดนติดต่อกับประเทศ สปป. ลาว มีแม่น้ำโขงกั้นตลอดแนวยาว มีรูปร่างลักษณะพิเศษทอดยาวขนานตามลำแม่น้ำโขง พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูงสลับกับเนินเขา มีแม่น้ำโขงไหลผ่านทิศตะวันตก หากมองไปยังฝั่ง สปป. ลาว จะเห็นภูเขาทอดตัวยาวทับซ้อนกัน ประการที่สองบริบททางสังคม หากย้อนไปเมื่อ ปี พ.ศ. 2495 หมู่บ้านปากคาดเป็นเพียงหมู่บ้านเล็ก ๆ ที่มีประชากรเพียง 25 หลังคาเรือน สมัยนั้นการเดินทางทางบกยังไม่สะดวกนัก การเดินทางส่วนใหญ่จึงนิยมเดินทางทางน้ำ และบ้านปากคาดก็เป็นเมืองท่าชุมทาง มีท่าเรือสำหรับการติดต่อค้าขาย และเป็นจุดรวมสินค้าการเกษตรรวมถึงของป่าต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยกล่าวมานี้จะเชื่อมโยงให้เห็นว่าบริบทของพื้นที่กับบริบททางสังคมเกี่ยวข้องอย่างไรกับการรับรู้ชาตก ก็เนื่องจากการสัมภาษณ์ข้อมูลภาคสนามได้มีผู้ให้ข้อมูลที่เชื่อมโยงกันกับบริบทของพื้นที่และบริบททางสังคมดังนี้

จากการสัมภาษณ์ พระครูสุวรรณรัตนสุนทร ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับเนื้อหาของชาตกเรื่องท้าวสีหนมโนราห์ดังข้อความที่ว่า

“บัดนี้จักกล่าวถึงเมืองใหญ่กว้างเอี้ยกซื้อเปงจาลก่อนแล้ว สมภารเพ็งหมื่นเมืองมาน้อม ภูพะนั่งล้อมเมืองหลวงหลายย่าน น้ำแผ่ล้อมดินด้ายตาตนคร อู่ค้ำเข้าชาวเทศเทียวสะเภา ยูท่า่งชาวเกตราต่างเมืองมาเฝ้า อันว่าราชาเจ้าเปงจาลนครราช มีชื่อว่าอาทิตย์เจ้าทะรังสร้างสืบมา มเหสีเจ้าจันทานางนางงามยิ่งย้อยปูนปั้นแปลงเขียน มีบรืวารเฝ้าในปางนั้หมื่น ประดับเครื่องแก้วตะเกิงกล้ากล่อมผิว ผาสารทกว้างได้ชั่วพันวา มุงทองแดงหล่อตันตางฟ้า เสนาท้าวเนืองนองอนันต์เนก ช้างและม้าเหลือล้นอนนง ในหนห้องเปงจาลนครราช ตลาดใหญ่ตั้งเต็มด้วยเครื่องขาย” (พระครูสุวรรณ รัตนสุนทร, 2559 : สัมภาษณ์ อังถึงโน (น้อย ผิวผัน, 2542)

จากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์จะเห็นว่าในเรื่องความได้บ่งบอกว่ามีเมืองเมืองหนึ่ง ชื่อเมืองเปงจาน เป็นเมืองที่กว้างใหญ่ไพศาล มีภูเขา แม่น้ำแผ่ล้อม ชาวต่างเมืองเที่ยวสำเภาเข้ามา เนิ่ง ๆ มีพระราชชื่อว่าอาทิตย์ มีมเหสีชื่อนางจันทา มีบรืวารห้อมล้อมนับหมื่นพร้อมทั้งเสนา อำมาตย์ มีช้างม้าอยู่จำนวนมาก และมีตลาดใหญ่มากมายด้วยเครื่องขาย จากที่กล่าวมาก็พอจะสรุป ได้ว่าเมืองเปงจานคงเป็นเมืองที่มีความมั่งคั่งและอุดมสมบูรณ์ เมื่อพิจารณาแล้วสำนวนนี้สามารถ เชื่อมโยงเข้ากับพื้นที่ทางกายภาพและบริบททางสังคมที่ผู้วิจัยพยายามจะนำเสนอว่าลักษณะทาง กายภาพของพื้นที่ชุมชนทั้งสองอำเภอก็มีภูเขาที่อยู่ฝั่ง สปป. ลาว ห้อมล้อม มีแม่น้ำอยู่ติดกับแหล่ง ชุมชนซึ่งก็คือแม่น้ำโขง มีการคมนาคมทางเรือเพื่อการค้าขาย มีตลาดใหญ่สำหรับซื้อขายของป่า อาหาร ปัจจุบันเรียกว่าตลาดนัดเปงจาน ดังนั้น การเชื่อมโยงข้อมูลในลักษณะนี้ถือได้ว่าเป็นการรับรู้ ในอีกมิติหนึ่งอันเกิดจากจินตนาการที่เต็มไปด้วยความคิดความเชื่อที่ว่าชาดกเรื่อง “ท้าวสีทนต์-มโนราห์” เป็นเรื่องราวที่เคยเกิดขึ้นในพื้นที่แห่งนี้ เพราะลักษณะทั้งสองประการที่กล่าวถึงมีความ คล้ายกันกับที่บรรยายในเนื้อหาสำนวนนั่นเอง

ภาพประกอบ 24 ทิวทัศน์ยามเย็นริมแม่น้ำโขงบริเวณปากคุด

ที่มา : <https://wipadasainet.wordpress.com/>

สรุป

ในประเด็นการศึกษา “การรับรู้ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ในชุมชนลุ่มน้ำโขง” หากไม่มีการศึกษาอย่างละเอียด เช่น การสัมภาษณ์คนในท้องถิ่น การลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อค้นหาสัญลักษณ์ที่มีความสัมพันธ์กับชาดกตามสถานที่ต่าง ๆ ที่กระจัดกระจายอยู่ในพื้นที่ศึกษาก็คงไม่ได้มาซึ่งวัฒนธรรมของการรับรู้ชาดกแต่ละประเภทที่ผู้วิจัยได้นำเสนอไป เนื่องจากชาดกเรื่องดังกล่าวไม่ได้รับการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่จะปรากฏเป็นข้อมูลมุขปาฐะที่แฝงอยู่ในความทรงจำของผู้คน ดังนั้นผู้วิจัยจึงรวบรวมข้อมูลทุกประเภทที่มีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับชาดกเรื่องดังกล่าวตามพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อมาศึกษาวิเคราะห์และทำการจัดกลุ่มให้เห็นว่านอกเหนือจากข้อมูลที่เป็นมุขปาฐะแล้วนั้น ยังมีข้อมูลที่เป็นองค์ประกอบย่อยที่สามารถสื่อถึงการรับรู้ชาดกเรื่องดังกล่าวได้ เพราะองค์ประกอบต่าง ๆ เหล่านี้สามารถทำให้เกิดการรับรู้ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ได้เช่นเดียวกัน

3.2 เนื้อหาชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ในชุมชนลุ่มน้ำโขง

ในประเด็นนี้จะเป็นการศึกษาเนื้อหาชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ที่ปรากฏอยู่ในการรับรู้ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอบางบาล จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ดังที่ผู้วิจัยได้นำเสนอให้เห็นไปแล้วในประเด็นก่อนหน้านี้ว่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงนั้นมีความเชื่อมโยงและสัมพันธ์กับบริบททางสังคม โดยเฉพาะในประเด็นที่ผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตเอาไว้ว่าชาดกเรื่องดังกล่าวนั้นมีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคม

ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอบางบาล จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย เป็นข้อมูลในประเพณีมุขปาฐะที่มีลักษณะเป็นนิทานพื้นบ้าน เนื่องจากลักษณะของเนื้อหานั้นมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะแบบท้องถิ่น (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2554: 142) กล่าวว่านิทานพื้นบ้านเป็นข้อมูลทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่มีปรากฏอยู่ในชุมชนสังคมต่าง ๆ ทั่วโลก ซึ่งอาจมีความเหมือนคล้ายและแตกต่างกัน นิทานต่าง ๆ เหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของเรื่องเล่าพื้นบ้าน (Folk narrative) ซึ่งเป็นผลผลิตจากจินตนาการและสติปัญญาของมนุษย์ นิทานเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะตัวของกลุ่มชนเจ้าของเรื่องราว และเป็นตัวแทนสะท้อนภาพสังคม ทัศนคติ ความเชื่อ ค่านิยม ของผู้คนในสังคมได้เป็นอย่างดี เรื่องเล่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ก็ถือเป็นผลผลิตจากจินตนาการของผู้คนในพื้นที่ แสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะตัวของกลุ่มชนทั้งนี้ยังพบว่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่อง “ท้าวสีทน-มโนราห์” เป็นนิทานพื้นบ้านที่มีลักษณะเป็นนิทานประจำถิ่น ดังที่ (ธวัช ปุณโณทก, 2533: 13-65) นิยามความหมายของนิทานประจำถิ่นว่าเป็นนิทานที่อธิบายความเป็นมาของท้องถิ่น ปรากฏชื่อสถานที่ในท้องถิ่นจริง มีโบราณสถานจริง หรือมีหลักฐาน

เป็นสิ่งสำคัญของท้องถิ่นนั้น ๆ จริง นิทานประจำถิ่นมุ่งที่จะอธิบายความเป็นมาของชื่อบ้านนามเมือง สถานที่ภูมิประเทศ โบราณสถาน โดยนำมาผูกเป็นเรื่องราวเพื่อแสดงเบื้องหลังและความเป็นมาเกี่ยวกับชื่อของสถานที่นั้น ๆ ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงเองก็มีลักษณะเป็นนิทานพื้นบ้านประเภทนิทานประจำถิ่นเดียวกัน เนื่องจากในเนื้อหาสำนวนผู้วิจัยพบว่าได้มีการกล่าวถึงชื่อบ้านนามเมือง ชื่อสถานที่สำคัญ ชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ปรากฏอยู่ นอกจากนี้ยังพบองค์ประกอบอื่น ๆ ที่สื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเรื่องเล่าชาดกกับบริบททางสังคม ดังนั้นเพื่อนำเสนอเรื่องราวในชาดก และแสดงให้เห็นว่าลักษณะด้านเนื้อหาได้สะท้อนให้เห็นความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะแบบท้องถิ่นอย่างไร ผู้วิจัยขอนำเสนอผลการศึกษาดังนี้

3.2.1 ท้าวสีทน-มโนราห์ ต้นเค้าและความแพร่หลาย

หากกล่าวถึงวรรณกรรมหรือชาดกเรื่องพระสุธน-มโนราห์คงเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย เพราะเป็นชาดกที่แพร่กระจายอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของไทย และต่างประเทศ ในการศึกษาของ (ชัยวุฒิ พิชะกุล และพิทยา บุชรรัตน์, 2548) ได้กล่าวถึงชาดกเรื่องพระสุธน-นางมโนราห์ในบทนำเอาไว้ว่า “วรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องพระสุธน-นางมโนราห์เป็นวรรณกรรมสำคัญเรื่องหนึ่งที่พบแพร่หลายมากในประเทศต่าง ๆ แถบทวีปเอเชียและเอเชียอาคเนย์ โดยเฉพาะในแถบทวีปเอเชียอาคเนย์นั้นพบว่าวรรณกรรมเรื่องดังกล่าวมีแพร่หลายมาก และเรื่องที่สำคัญก็ได้แก่เรื่องพระสุธนฉบับประเทศกัมพูชาแต่งเป็นภาษาเขมรต้นฉบับเดิมมาจากหนังสือโบราณ ซึ่งก็แปลมาจากฉบับภาษาบาลี และที่แต่งเป็นกลอนภาษาเขมรก็มี และในประเทศลาวก็มีเรื่องท้าวสีทนเป็นเรื่องพระสุธนแต่งเป็นภาษาลาว และในประเทศพม่ามีเรื่องพระสุธนใช้ประกอบการเล่นละคร ส่วนวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องพระสุธน-นางมโนราห์ที่พบในไทยโดยทั่วไปเชื่อกันว่ามีที่มาจากเรื่องสุธนชาดกในหนังสือปัญญาสชาดกที่แต่งโดยภิกษุชาวเมืองเชียงใหม่ ที่มาของเรื่องในปัญญาสชาดกมีที่มาจากวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาบาลี วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤต พงศาวดารพื้นเมือง และชาดกในปัญญาสชาดกด้วยกันในจำนวนที่มามีเหล่านี้หรือรถภาษาชดกในพระพุทศาสนาที่มีความสำคัญที่สุด คือเป็นที่มาของโครงเรื่องชาดกในปัญญาสชาดก 7 เรื่อง เป็นที่มาของโครงเรื่องบางตอนของชาดกในปัญญาสชาดก 12 เรื่องและเป็นต้นเค้าของแนวความคิดของชาดกในปัญญาสชาดก 15 เรื่อง ทั้งนี้คงเป็นเพราะผู้แต่งเป็นภิกษุที่มีความคุ้นเคยกับอรรถกถาชาดกเป็นอย่างดี และมีข้อน่าสังเกตว่าชาดกในอรรถกถาชาดกที่มีอิทธิพลต่อปัญญาสชาดกส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวที่ว่าด้วยการบำเพ็ญมัตถการมีของพระโพธิสัตว์ ส่วนสุธนชาดกในปัญญาสชาดกนั้นเป็นนิทานที่ได้เค้าเรื่องมาจากอินเดียซึ่งเป็นเรื่องที่ปรากฏอยู่ในชาดกจากคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายมหายานหลายเรื่อง ได้แก่สุธนกุมาราวทานจากคัมภีร์ทิพยาทาน กิณรีชาดกจากคัมภีร์มหาวัสตุ และสุธนกินนรยาวทานจากคัมภีร์อวทานกัลปตาทกพิจารณาเนื้อเรื่องและรายละเอียดของนิทานนั้นสุธนชาดกจะคล้ายคลึงกับสุธนกุมาราวทานมากจนเกือบไม่ผิดเพี้ยนกันเลย (ธนิธ อยู่วิธี, 2508: 22)

ส่วนในการศึกษาของนิยะดา เหล่าสุนทร พบว่าสุนทรชาดกน่าจะได้เค้าเรื่องมาจาก กิณรีชาดกในคัมภีร์มหาวิสตุ อันเป็นเรื่องราวของการพลัดพรากระหว่างพระเอกกับนางเอกซึ่งเป็น กิณรีและมีการติดตามกันด้วยความยากลำบากจนได้พบกัน (นิยะดา เหล่าสุนทร, 2538: 89-90) จึงพอสรุปได้ว่า สุนทรชาดกเป็นชาดกที่ได้รับอิทธิพลจากนิทานในคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายมหายานใน อินเดีย และเมื่อพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาสู่ดินแดนในประเทศไทยจึงทำให้นิทานชาดกเหล่านี้เข้ามา มีอิทธิพลเป็นต้นเค้าของนิทานเรื่องพระสุธน-นางมโนราห์และนิทานชาดกเรื่องอื่น ๆ ที่แพร่หลายใน ภูมิภาคนี้” (ชัยวุฒิ พิชยะกุล และพิทยา บุขรารัตน์, 2548: 5) จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นถึงการ แพร่กระจายของวรรณกรรมเรื่องพระสุธน-นางมโนราห์และพระสุธน-มโนราห์ฉบับต่าง ๆ ที่แพร่กระจายออกไปในแต่ละพื้นที่ล้วนมีที่มาจากต้นเค้าเดียวกันคือสุนทรชาดกจากหนังสือปัญญาส ชาดกที่แต่งโดยภิกษุชาวเชียงใหม่ เช่นเดียวกันกับชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ที่พบใน ภาคอีสานทั้งประเภทลายลักษณ์และมุขปาฐะ สะท้อนให้เห็นอิทธิพลของสุนทรชาดกที่มีต่อท้าวสีทน- มโนราห์ จนมีการนำเรื่องสุนทรชาดกมาประพันธ์โดยใช้ฉันทลักษณ์และถ้อยคำภาษาถิ่นในการประพันธ์ (วีณา วิสเพ็ญ, 2558: 6)

จากการนิยามข้างต้นว่าด้วยการแพร่กระจายของวรรณกรรมเรื่องพระสุธน-มโนราห์ ต้นเค้าและความแพร่หลาย สรุปได้ว่าวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องพระสุธน-นางมโนราห์ที่พบในไทยนั้นคง มีที่มาจากสุนทรชาดกในหนังสือปัญญาสชาดกที่แต่งโดยภิกษุชาวเชียงใหม่ ด้วยชาดกเรื่องดังกล่าว ได้รับความนิยมน้อยอย่างแพร่หลาย จึงได้แพร่กระจายไปในท้องถิ่นต่าง ๆ เกิดเป็นสำนวนต่าง ๆ ของแต่ละท้องถิ่นขึ้นมา เมื่อเข้าไปอยู่ในท้องถิ่นใดก็จะประพันธ์ขึ้นด้วยภาษาของท้องถิ่นนั้น ๆ ตามแต่บริบท อย่างเช่นภาคเหนือได้ชื่อว่าเจ้าสุธน ภาคกลางเป็นบทละครนอกชื่อนางมโนห์รา, พระ สุธนคำฉันท์ ภาคใต้แต่งเป็นกาพย์ชื่อว่ามโนราห์นิบาตและโนราใช้ในการแสดง ภาคอีสานแต่งเป็น กลอนลำชื่อว่า “ท้าวสีทน” (ธวัช ปุณโณทก, 2542: 1678) กล่าวว่า วรรณกรรมอีสานเรื่อง “ท้าวสีทน” ก็คือเรื่องพระสุธนมโนราห์ที่แพร่กระจายไปในทั่วทุกภาคของไทย โดยเฉพาะภิกษุ ภาคนี้อธิบายอาณาจักรล้านนาไทย ได้นำนิทานพื้นบ้านไทยมาประพันธ์เป็นภาษาบาลีไว้ 50 เรื่อง เรียกว่า “ปัญญาสชาดก” ในชาดก 50 เรื่อง มีเรื่องท้าวสีทนอยู่ด้วย เรียกชื่อว่าสุนทรชาดก

ลักษณะที่กล่าวมาสอดคล้องกับการศึกษาชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ที่ ปรากฏอยู่ในการรับรู้ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงที่ผู้วิจัยพบว่า “ท้าวสีทน-มโนราห์” ของชาวชุมชนลุ่มน้ำ โขง มีโครงเรื่องและลำดับเหตุการณ์ที่รับอิทธิพลมาจากสุนทรชาดกในปัญญาสชาดก แต่จะมีส่วนที่ แตกต่างกันไปจากโครงเรื่องเดิมบ้าง เช่น ชื่อเมือง ชื่อตัวละคร ชื่อสถานที่ หรือเหตุการณ์ ซึ่งส่วนที่ แตกต่างกันนี้ทำให้ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงมี ลักษณะเฉพาะแบบท้องถิ่น

3.2.2 ที่มาของชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์

ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ที่ปรากฏอยู่ในการรับรู้ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง อำเภอบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย มีที่มาจากเรื่องสุธนชาดกในปัญญาสชาดก จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่าลักษณะโครงเรื่องและลำดับเหตุการณ์ของสุธนชาดกในปัญญาสชาดก คือที่มาของเรื่องเล่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ในชุมชนลุ่มน้ำโขง เพื่อให้เกิดความเข้าใจยิ่งขึ้น ผู้วิจัยขอสังเขปเนื้อหาและลำดับเหตุการณ์ของสุธนชาดก ดังนี้

3.2.2.1 สุธนชาดก

สุธนชาดกเป็นนิทานเรื่องหนึ่งในหนังสือปัญญาสชาดกที่พระสงฆ์ชาวเชียงใหม่แต่งขึ้น โดยมีเจตนาให้เป็นนิทานชาดกอย่างเดียวกันกับนิทานในอรรถกถาชาดก รูปเรื่องของสุธนชาดกจึงประกอบด้วย 3 ส่วน เช่นเดียวกับอรรถกถาชาดก คือ ส่วนที่แสดงเรื่องปัจจุบัน ส่วนที่แสดงเรื่องในอดีต และการแสดงการกลับชาติในตอนจบเรื่อง (วินัย ภูระหงษ์, 2520: 41) ผู้วิจัยได้ศึกษาเนื้อเรื่องสุธนชาดกและสังเขปลำดับเหตุการณ์สำคัญของเรื่องเพื่อให้กระชับและเกิดความเข้าใจง่ายขึ้น ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 2 ลำดับเหตุการณ์และสังเขปเนื้อหาเรื่องสุธนชาดก (ดูรายละเอียดเนื้อหาในภาคผนวก)

ลำดับ	เหตุการณ์	สังเขปเนื้อหา
1	กล่าวถึงเมืองอุดรปัญจาล	เมืองอุดรปัญจาลมีท้าวอาทิตย์จวงค์เป็นผู้ครองเมือง มีมเหสีนามว่าจันทาเทวี มีพระโอรส 1 องค์ นามว่าสุธนกุมาร เมื่อสุธนกุมารเจริญวัยได้ศึกษาศิลปศาสตร์จนเชี่ยวชาญ
2	กล่าวถึงพญานาคชมพุกิจิตร	ทิศตะวันตกของเมืองอุดรปัญจาลมีพญานาคชื่อชมพุกิจิตรอาศัยอยู่ในสระใหญ่ และเป็นที่สักการะของชาวเมือง เพราะเชื่อว่าด้วยอำนาจของพญานาคจึงทำให้บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ปราศจากอันตราย
3	กล่าวถึงเมืองมหาปัญจาล	เมืองมหาปัญจาลอยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองอุดรปัญจาลได้เกิดเภทภัยแห่งแล้ง ชาวเมืองจึงพากันอพยพไปอยู่ที่เมืองอุดรปัญจาล ทำให้กษัตริย์ของเมืองมหาปัญจาลเกิดความสงสัย จากนั้นจึงทราบว่ต้นเหตุนั้นมาจากพญานาคชมพุกิจิตร ที่ชาวเมืองเชื่อกันว่าเหตุที่ปัญจาลนครอุดมสมบูรณ์เป็นเพราะอำนาจของพญานาค จึงได้ประกาศหาพราหมณ์ผู้มีเวทมนตร์ไปฆ่าพญานาคชมพุกิจิตร
4	พญานาคชมพุกิจิตรพบนายพรานบุญทริก	เมื่อเมืองมหาปัญจาลส่งพราหมณ์ผู้มีเวทมนตร์มาที่อุดรปัญจาลก็ทำพิธีเพื่อฆ่าพญานาคชมพุกิจิตร ฝ่ายพญานาคชมพุกิจิตรก็ทนอยู่เมืองบาดาลไม่ได้จึงแปลงกายเป็นพราหมณ์แล้วไปซ่อนตัวอยู่ที่ขอบสระ จากนั้นได้เจอกับพรานบุญทริก และเล่าเหตุการณ์ต่างให้ฟัง และขอให้พรานบุญทริกช่วยเหลือตนให้พ้นจากเวทมนตร์ของพราหมณ์แห่งเมืองมหาปัญจาล

ตาราง 2 (ต่อ)

ลำดับ	เหตุการณ์	สังเขปเนื้อหา
5	นายพรานบุญตึก ฆ่าพราหมณ์ฝั่งเมือง มหาปัญจาล	ขณะที่พราหมณ์แห่งเมืองมหาปัญจาลทำพิธีเพื่อจะจับพญานาคชมพุดิตร พรานบุญตึกจึงยิงพราหมณ์ด้วยธนู จากนั้นจึงบังคับให้คลายมนตร์ และฆ่า พราหมณ์ ณ ที่นั้น หลังจากที่บุญตึกได้ฆ่าพราหมณ์แล้วพญานาคชมพุดิตรก็ พานายพรานไปยังเมืองบาดาลและบำรุงบำเรอให้มีความสุข พรานบุญตึก อยู่ที่เมืองบาดาลได้เพียง 7 วันก็ลากลับ พญานาคชมพุดิตรจึงตอบแทนด้วย แก้วแหวนเงินทองจำนวนมาก พร้อมกับสั่งว่าหากพรานบุญตึกต้องการ ความช่วยเหลือก็ให้มาบอก
6	พรานบุญตึก พบฤๅษี	วันหนึ่ง นายพรานบุญตึกไปล่าสัตว์ในป่า ได้พบกับพระกัศสฤๅษี ซึ่งมี อาศรมอยู่ใกล้สระน้ำใหญ่แห่งหนึ่งและทราบจากฤๅษีว่าในวันขึ้น 15 ค่ำ จะมี บรรดานางกินรีมาอาบน้ำในสระ เมื่อนายพรานทราบเช่นนั้นจึงไปแอบซุ่มดู อยู่ที่ริมสระ ฝ่ายนางกินรีทั้ง 7 ถิตาทำวทุมราชพร้อมบริวารก็พากันมา อาบน้ำในสระ จนบ่ายคล้อยจึงบินกลับ นายพรานเมื่อเห็นรูปร่างของนาง กินรีก็คิดพาลอยากจะได้ไปถวายพระสุธน จึงกลับมาปรึกษาพระฤๅษี พระฤๅษี จึงแนะนำว่ามีแต่นาคบาศของพญานาคเท่านั้นที่จะจับกินรีได้
7	พรานบุญตึกได้ บ่วงนาคบาศ	นายพรานไปอ้อนวอนขอยืมบ่วงนาคบาศจากพญานาคชมพุดิตร ด้วยเหตุที่ นายพรานเคยช่วยชีวิตตนเอาไว้จึงให้บ่วงนาคบาศแก่นายพราน
8	พรานบุญตึกจับ นางมโนราห์	เมื่อได้บ่วงนาคบาศจากพญานาคมาแล้ว ถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เหล่านางกินรีพา อาบน้ำที่สระแห่งนั้นอีก พรานบุญตึกจึงแอบซุ่มอยู่ริมสระ จากนั้นเมื่อได้ โอกาสจึงปล่อยบ่วงนาคบาศไปคล้องนางมโนราห์ ทำให้บรรดากินรีนางอื่น ๆ แตกตื่นบินหนีกลับเมืองไกรลาศ และทูลเท้าวทุมราชและนางเทพกษิณีให้ ทราบเหตุ เมื่อนางเทพกษิณีทราบเช่นนั้นก็พาบริวารออกตามหานางมโนราห์
9	พรานบุญตึกถวาย นางมโนราห์แก่ พระสุธน	กล่าวถึงพรานบุญตึกเมื่อเก็บปีกหางนางมโนราห์แล้วก็ปลี้องนาคบาศจาก ตัวนาง และพานางเดินจากป่าหิมพานมาจนถึงเมืองอุดรปัญจาล ขณะนั้น เป็นเวลาพระสุธนเสร็จประพาสอุทยาน พระสุธนทอดพระเนตรเห็นนาง มโนราห์ก็เกิดความรักใคร่ จากนั้นจึงเรียกนายพรานมาถาม พรานเล่า เรื่องราวทั้งหมดให้พระสุธนฟัง และถวายนางแก่พระสุธน
10	อภิเษกพระสุธน กับนางมโนราห์	หลังจากที่พระสุธนรับนางมโนราห์ไว้ ได้ให้คนสนิปปะบุตามารดาให้ทรง ทราบ เมื่อบิดามารดาทราบเช่นนั้นจึงเสร็จออกไปจัดพิธีอภิเษกให้ ณ ตำหนักอุทยาน แล้วรับพระสุธนกับนางมโนราห์กลับเข้าพระนคร

ตาราง 2 (ต่อ)

ลำดับ	เหตุการณ์	สังเขปเนื้อหา
11	นางเทพกนิรีตามหานางมโนราห์	มเหสีท้าวทุมราชและบริวารบินตามหานางมโนราห์มาจนถึงสระโบกขรณี พบแต่แหวนที่นางถอดวางไว้ จึงเก็บกลับไปเมืองไกรลาศ
12	บุโรหิตแห่งเมืองอุดรปัญจาลใส่ความพระสุธน	ในราชสำนักของพระสุธนมีพราหมณ์ผู้หนึ่งเป็นที่โปรดปรานของพระสุธน พระสุธนได้ให้คำมั่นสัญญากับพราหมณ์ว่าเมื่อพระองค์ได้ครองราชย์จะให้พราหมณ์ผู้นั้นดำรงตำแหน่งบุโรหิต เป็นเหตุให้บุโรหิตที่ยังดำรงตำแหน่งอยู่ไม่พอใจเป็นอย่างมาก จึงอาฆาตพระสุธน ถึงขั้นใส่ความว่าพระสุธนคิดกบฏ แต่ท้าวอาทิจจวงศ์ไม่เชื่อ
13	พระสุธนไปรบ	มีข้าศึกยกมาตีเมืองอุดรปัญจาล บุโรหิตยุยงท้าวอาทิจจวงศ์ให้พระสุธนไปรบ พระสุธนสารารถปราบฆ่าศึกและได้ชัยชนะ
14	ท้าวอาทิจจวงศ์ทรงสุบิน	ในวันที่พระสุธนได้รับชัยชนะนั้น ท้าวอาทิจจวงศ์ทรงพระสุบินว่า พระอินตะไหล่ออกมาทรงรอบจักรวาลได้ 3 รอบ แล้วหดยายเข้าไปในพระอุระดังเดิม
15	บุโรหิตทำนายฝัน	ท้าวอาทิจจวงศ์ให้บุโรหิตมาทำนายความฝัน บุโรหิตเห็นโอกาสที่จะแก้แค้นพระสุธนจึงทำนายว่าเป็นฝันร้ายจะเกิดภัยอันตรายใหญ่หลวง และทูลให้ทำพิธีบูชาด้วยสัตว์ 2 เท้าและสัตว์ 4 เท้า รวมทั้งนางกนิรี และทูลว่าต้องนำตัวนางมโนราห์มาบูชาด้วย แต่ท้าวอาทิจจวงศ์ไม่ยอม บุโรหิตจึงกราบทูลถึงความจำเป็นโดยอ้างเหตุผลต่าง ๆ จนท้าวอาทิจจวงศ์ต้องยอม
16	นางมโนราห์ทราบข่าวร้ายและทูลนางจันทาเทวีให้ช่วยแก้ไข	เมื่อนางมโนราห์ทราบข่าวร้ายจากสาวใช้ก็ตกใจรีบไปทูลนางจันทาเทวีให้ช่วย นางจันทาเทวีจึงทูลทัดทานท้าวอาทิจจวงศ์แต่ก็ไม่เป็นผล
17	นางมโนราห์ออกอุบายขอปิก และทางคืนเพื่อบินหนี	เมื่อใกล้ถึงเวลาทำพิธีนางมโนราห์คิดอุบายขอปิกทางและเครื่องประดับ อ้างว่าจะทำการร้ายรำถวาย เมื่อนางจันทาเทวีดูจนเพลิน ขณะนั้นราชบุรุษจะเข้ามาจับตัวนาง นางก็บินหนีออกไปทางช่องพระแกล
18	นางมโนราห์พบกัศสพฤษีพร้อมฝากฎาและธำรงค์ให้พระสุธน	นางมโนราห์บินไปถึงป่าหิมพานต์ก็แวะไปหากัสสพฤษี แล้วสั่งความไว้ว่าถ้าพระสุธนตามถึงที่นี่ให้ทัดทานไว้ เพราะหนทางข้างหน้าพระกัณดารเต็มไปด้วยภัยอันตราย นางจึงฝากฎาและธำรงค์ไว้ให้พระสุธน

ตาราง 2 (ต่อ)

ลำดับ	เหตุการณ์	สังเขปเนื้อหา
19	นางมโนราห์สั่งความ ฤๅษีให้บอกทางไป เมืองไกรลาสแก่พระ สุรน และบอก วิธีแก้ไขเมื่อเจอ อันตรายก่อน ลากัสสปฤๅษีบินกลับ เมืองไกรลาส	จากนั้นเมื่อนางนึกได้ว่าพระสุรนคงไม่ฟังคำทัดทานและจะออกติดตามหา นางให้จงได้ นางจึงบอกทางแก่ฤๅษีให้บอกพระ สุรนว่า ทางไปเมืองไกร ลาสนั้นเต็มไปด้วยภัยอันตรายต่าง ๆ พร้อมวิธีแก้ไขโดยละเอียดว่า เมื่อ พ้นทางที่มนุษย์จะไปได้แล้วจะถึงป่าไม้ที่มีผลเป็นพิษให้พระสุรนจับลูก วານรไปด้วยเพื่อจะได้เลือกกินผลไม้ที่ไม่เป็นพิษ จากนั้นจะถึงป่าหยาวยทึบ ให้พระสุรนใช้ภูษาคลุมกาย และนอนในหินหัตถิลิงค์มาโอบข้ามป่าไป เมื่อ ข้ามไปได้แล้วให้ทำเสียงดังให้นกตกใจบินหนี และเดินทางต่อไปจะพบช้าง สารต่อสู้กันขวางทางอยู่ ให้พระสุรนใช้ผงยาทาให้ทั่วกายแล้วร่ายมนตร์ เดินรอตระหว่างขาช้างไป จากนั้นจะถึงภูเขา 2 ลูก โนมยอดกระแทกกัน ให้ พระสุรนใช้มนตร์เพื่อภูเขาจะได้แยกเป็นช่อง แล้วให้รีบเดินผ่าน จากนั้น จะผ่านไปถึงที่อยู่ของหมู่ผีเสื้อน้ำ ให้ร่ายมนตร์ก็จะผ่านไปได้เมื่อเดินทาง ต่อไปจะผ่านป่าหยาบคา ภูเขาทอง ภูเขาเงิน ป่าหญ้า ป่าไม้ไผ่ ป่าดงอ้อ และจะถึงป่าทึบที่มีสระน้ำลึกเต็มไปด้วยงูพิษ ริมสระนั้นก็เป็นภูเขาซากที่ จะผ่านไปไม่ได้ แต่ถ้าพระสุรนผ่านไปได้ก็จะถึงดงดอนใหญ่ที่นั่นจะมียักษ์สูง ใหญ่ ให้พระสุรนใช้ยาผงโรยที่ลูกศรยิงให้ถูกอกยักษ์ เมื่อยักษ์ล้มให้เดินไป ทางหัวยักษ์ก็จะพบแม่น้ำที่มีงูเหลือมทอดกายเหมือนสะพานทอดข้าม แม่น้ำ จากนั้นก็ถึงป่าหยาบจะมีพญานกทำรังอยู่บนต้นไม้ใหญ่ในป่าหยาบ ให้พระสุรนไปซ่อนอยู่ในรังนกเพื่อจะได้อาศัยเกาะขนนกพามาจนถึงเมือง ไกรลาส เมื่อสั่งความทุกอย่างแล้ว นางมโนราห์ก็จมนตร์ลงบนใบไม้ ฝากไว้พร้อมกับห้อยยา และนางก็ลาพระกัสสปฤๅษีบินกลับเมืองไกรลาส
20	พระสุรนรบชนะและ ยกทัพกลับอุดร ปัญจาล	ฝ่ายพระสุรนเมื่อมีชัยแก่ฝ่ายศึกก็ยกทัพกลับอุดรปัญจาล เมื่อถึงพระนครก็ ทรงทราบเรื่องราวจากนางจันทาเทวีว่านางมโนราห์จะถูกจับบูชาญานาง จึงบินหนีไป

ตาราง 2 (ต่อ)

ลำดับ	เหตุการณ์	สังเขปเนื้อหา
21	พระสุธนทราบข่าวว่านางมโนราห์หนีไป จึงออกติดตาม	พระสุธนให้นายพรานบุณทริกนำทางไปที่อาศรมฤๅษี เมื่อถึงอาศรมแล้วให้นายพรานกลับส่วนพระองค์เองเข้าไปถามถึงนางมโนราห์ กัสสปฤๅษีมอบธำรงและภูษาที่นางมโนราห์ฝากไว้แก่พระสุธน ความบอกความตามที่นางสั่งห้ามไม่ให้ตามไป แต่พระสุธนยังยืนยันที่จะติดตาม ฤๅษีจึงบอกอุปายแก้ภัยอันตรายต่าง ๆ และมนตร์ที่นางมโนราห์ฝากและจดไว้ให้พระสุธน ดังที่นางบอกไว้ทุกประการ จากนั้นฤๅษีมอบยาแล้วชี้เส้นทางที่นางไป เมื่อทราบความสิ้นแล้วพระสุธนจึงจับลูกวานรตัวหนึ่งลา กัสสปฤๅษีเดินทางตามเส้นทางและสถานที่ต่าง ๆ ที่นางบอกไว้
22	พระสุธนออกติดตามนางมโนราห์	พระสุธนได้เดินทางตามทางทูลกระดานพบภัยอันตรายต่าง ๆ และสามารถรอดพ้นด้วยอุปายที่นางมโนราห์บอกไว้ทุกประการ พระสุธนใช้เวลาเดินทางทั้งสิ้นเป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน และ 7 วัน
23	พระสุธนร้อนท้อพระทัยขณะเจออุปสรรคต่าง ๆ	พระสุธนเดินทางถึงป่าหวายเป็นที่หนามแหลมคมจึงห้อยโหนขึ้นไปบนต้นไม้ที่อยู่ระหว่างป่าหวายเป็นเวลาพลบค่ำ ไม่รู้ว่าจะเดินทางต่อไปแห่งไหนใด ก็เกิดความร้อนท้อพระทัยนึกถึงตนเองที่ได้ละทิ้งบิดามารดา จึงต้องมาทนทุกข์ยากลำบาก เพราะหลงรักผู้หญิงจึงร่ำพันออกมาว่า “เราอาศัยผู้หญิงจึงมาละทิ้งบิดามารดาผู้มีบุญคุณ ได้มาเสวยทุกข์ลำบากอย่างใหญ่ครวนี้ เราจะไปทางไหนได้”
24	พระสุธนพบพญานกและซ่อนตัวในปีกพญานกบินไปเมืองไกรลาศ	ขณะพระสุธนกันแสงอยู่ก็ได้ยินพญานกซึ่งอาศัยอยู่บนต้นไม้พูดคุยกันว่า ฟรุ้งฟรี้ที่เมืองไกรลาศจะมีพิธีชำระมลทินล้างกลืนสาบมนุษย์ให้แก่นางมโนราห์ เนื่องจากถึงกำหนดวันคาร์บ 7 ที่นางหนีกลับมาจากเมืองมนุษย์จะมีงานสมโภชทำขวัญนาง เราจะพากันไปกินเครื่องพลีกรรมในเมืองนั้น เมื่อพระสุธนได้ยินเช่นนั้นก็คลานเข้าไประหว่างซอกขนพญานกผูกตนไว้กับขนปีกอย่างมั่นคง และคอยอยู่จนรุ่งเช้าพญานกก็พากันบินไปเมืองไกรลาศ เมื่อใกล้จะถึงเมืองไกรลาศก็ร่อนลงยังขอบสระใหญ่ พระสุธนได้โอกาสรีบแก้มัดออกแล้วแอบเข้าไปซ่อนตนอยู่ริมสระแห่งนั้น

ตาราง 2 (ต่อ)

ลำดับ	เหตุการณ์	สังเขปเนื้อหา
25	พระสุธนถึงเมืองไกรลาสและพบกับสาวใช้ของนางมโนราห์ ขณะที่นางมโนราห์พาคนมาตักน้ำที่สระแห่งหนึ่งและถอดธำรงค์หย่อนลงในหมอน้ำ	สาวใช้ของนางมโนราห์พาคนมาตักน้ำที่สระและสนทนากัน พระสุธนซึ่งแอบอยู่ริมสระได้ยินเข้าก็รณาวจะทราบเรื่องจึงอธิษฐานว่าขออย่าให้นางกินรีคนสุดท้ายยกหมอน้ำขึ้นได้ ด้วยอำนาจแรงอธิษฐานทำให้กินรีนางสุดท้ายไม่สามารถยกหมอน้ำขึ้นได้ เมื่อเหลียวมาพบพระสุธนจึงขอความช่วยเหลือ พระสุธนจึงไต่ถามจึงทราบว่านางมาตักน้ำเพื่อจะไปสร่งนางมโนราห์ชำระกลิ่นสาบมนุษย์ พระสุธนจึงถอดธำรงค์หย่อนลงในหมอน้ำแล้วยกให้นางกินรีผู้นั้นรับไป
26	นางมโนราห์สร่งน้ำธำรงค์เลื่อนมาสวมที่นิ้วก้อยของนาง นางจึงรู้ว่าพระสุธนตามมา	ฝ่ายนางมโนราห์ถึงเวลาเช้าที่สร่ง ก็รับหมอน้ำมารด ครั้นถึงหม้อที่มีธำรงค์สาวใช้ได้รดลงที่ศีรษะนางมโนราห์พระธำรงค์ก็เลื่อนมาสวมอยู่ที่นิ้วก้อยของนาง นางจึงรู้ว่าพระสุธนติดตามมาถึงแล้ว
27	นางมโนราห์ทูลนางจันทกินรีและท้าวทুমราชให้ทราบเรื่องราว ท้าวทุมราชเชิญ พระสุธนเข้าเมือง	เมื่อเสร็จพิธีสร่งก็เรียกนางสาวใช้มาถาม สาวใช้ก็ทูลให้ทราบนางมโนราห์จึงจัดผ้าทรงกับเครื่องกระยาหารให้นำไปถวายพระสุธน แล้วนางมโนราห์ก็ไปทูลนางมารดาและบิดาให้ทราบ ท้าวทุมราชผู้เป็นบิดาทราบเรื่องราวจึงรับสั่งถามถึงพระสุธน นางมโนราห์ทูลถึงความเก่งกล้าสามารถของพระสุธน ท้าวทุมราชจึงถามด้วยความสงสัยว่าทำไมนางจึงหนีมา นางมโนราห์ก็เล่าเหตุการณ์ทั้งหมดให้ทรงทราบ ท้าวทุมราชจึงถามต่อว่า หากพระสุธนเป็นผู้ที่มีความเก่งกล้าสามารถจริงเหตุใดจึงไม่ติดตามนางมา นางมโนราห์จึงได้โอกาสทูลว่า ขณะนี้พระสุธนได้ติดตามมาถึงเมืองไกรลาสแล้ว ท้าวทุมราชจึงให้ไปรับพระสุธนเข้ามาในเมือง และถามถึงการเดินทาง พระสุธนก็เล่าถวายให้ทรงทราบทุกประการ
28	ท้าวทุมราชทดสอบพระสุธน	ท้าวทุมราชให้ประชุมเทวดาและคนธรรพ์แล้วให้พระสุธนทดลองธนูฤทธิ์ โดยยิงธนูทะลุผ่านเครื่องกีดขวาง คือ ต้นตาล กระจาดนั่มมะเดื่อ เส้าหิน แผ่นเหล็ก แผ่นทองแดง และเกวียนบรรทุกลูกทวายที่วางซ้อนกัน 7 ระยะ และให้ยกศิลาแท่งใหญ่ ซึ่งบุรุษพันหนึ่งจะยกไหว พระสุธนก็สารารถกระทำได้ พวกเทวดา คนธรรพ์ กินนร ที่มาประชุมก็แซ่ซ้องสาธุการชมฤทธิ์พระสุธน ท้าวทุมราชก็ประสงค์จะลองใจพระสุธน จึงให้แต่งธิดาทั้ง 7 องค์ มานั่งเรียงกัน และให้พระสุธนเข้าไปชี้ว่ามเหสีของพระองค์คนไหน หากเลือกถูกจะให้อภิเษก พระสุธนเมื่อเห็นรูปร่างนางทั้ง 7 เหมือนกันหมดจึงไม่อาจเลือกได้

ตาราง 2 (ต่อ)

ลำดับ	เหตุการณ์	สังเขปเนื้อหา
29	พระอินทร์จำแลงเป็นแมลงวันทองมาช่วยเหลือพระสุธน	ด้วยอำนาจความสัตย์ของพระสุธนร้อนถึงพระอินทร์ พระอินทร์จึงจำแลงเป็นแมลงวันทองมาจับที่ผมของนางมโนราห์ พระสุธนจึงชี้ ตัวถูก ท้าวทุมราชจึงจัดงานอภิเษกให้
30	พระสุธนปรารถนาจะกลับอุดรปัญจาล	อยู่มาวันหนึ่งพระสุธนปรารถนาจะกลับไปยังเมืองอุดรปัญจาล นางมโนราห์จึงขอติดตามไปด้วย จึงได้ไปกราบทูลท้าวทุมราชให้ทราบท้าวทุมราชก็ใคร่จะไปยังโลกมนุษย์ด้วย
31	พระสุธนกลับเมืองอุดรปัญจาล	ท้าวทุมราชจัดเตรียมไพร่พลหะไปยังอุดรปัญจาล เมื่อไปถึงก็ตั้งพลับพลาใกล้อุดรปัญจาล ฝ่ายท้าวอาทิตย์จวงค์ครั้งเห็นพลับพลาและไพร่พลมากมาย เช่นนั้นก็คิดว่ามีข้าศึกมาล้อมเมือง จึงตกพระทัยไม่รู้จะคิดอ่านอย่างไร พระสุธนเกรงว่าพระบิดาจะเข้าพระทัยผิด จึงพาบริวารเข้าไปกราบทูลให้ผู้เป็นพ่อทรงทราบทั้งหมด ตลอดจนพานางมโนราห์กลับมา
32	พระสุธนครอบครองราชสมบัติ	หลังจากที่ท้าวทุมราชลากลับไปยังนครไกรลาศแล้ว ท้าวอาทิตย์จวงค์ก็มอบราชสมบัติแก่พระสุธน ส่วนพระองค์เองเสด็จออกบรรพชาเป็นดาบส พระสุธนก็ครอบครองราชสมบัติเป็นสุขสืบต่อมา เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วก็ขึ้นไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิตเทวโลก

จากตารางแสดงลำดับเหตุการณ์และสังเขปเนื้อหาข้างต้น ผู้วิจัยได้สรุปเหตุการณ์สำคัญที่ปรากฏในสุธนชาดกเป็น 32 เหตุการณ์ ซึ่งลำดับเหตุการณ์และเนื้อหาดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ตอนเริ่มเรื่องไปจนถึงตอนจบของเรื่อง ผู้วิจัยศึกษาลำดับเหตุการณ์และลักษณะด้านเนื้อหาในสุธนชาดกและเห็นว่าสุธนชาดกคือที่มาของ “ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ในชุมชนลุ่มน้ำโขง” และเป็นข้อมูลในประเพณีลายลักษณ์ที่ก็นำมาศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบให้เห็นว่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์มีโครงเรื่องและเหตุการณ์ที่เหมือนคล้ายกับสุธนชาดกแต่มีลักษณะด้านเนื้อหาที่แตกต่างกันตามบริบทที่นำมาปรับใช้ให้เข้ากับสภาพบริบทของพื้นที่ ดังนี้

3.2.3 เนื้อหาชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์

เนื้อหาชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ที่ปรากฏอยู่ในการรับรู้ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง อำเภอบึงสามพัน จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ที่ได้จากการสัมภาษณ์ภาคสนามโดยผู้วิจัย และที่มีผู้รวบรวมเอาไว้แล้ว รวมทั้งสิ้น 30 สำนวน (ดังรายละเอียดในภาคผนวก) เมื่อพิจารณาลักษณะของเนื้อหาสำนวนที่ผู้วิจัยได้รวบรวมมา จะสังเกตว่าทั้ง 30 สำนวนนั้น

บางสำนวนมีเนื้อหายาว และบางสำนวนมีเนื้อหาสั้น ซึ่งลักษณะเนื้อหาทั้งความเหมือนคล้ายและแตกต่างกัน ดังนั้นเพื่อความชัดเจนของข้อมูลผู้วิจัยจึงได้ทำการจัดกลุ่มข้อมูลเพื่อนำเสนอเรื่องราวในชาดก และให้เห็นลักษณะด้านเนื้อหาของชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ดังนี้

3.2.3.1 เนื้อหา

ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ที่ปรากฏอยู่ในการรับรู้ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนาปี่ จังหวัดหนองคาย ที่ผู้วิจัยรวบรวมมาทั้ง 30 สำนวน เมื่อนำมาจัดกลุ่มข้อมูลสามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มสำนวนที่มีเนื้อหายาว พบว่ามี 11 สำนวน 2) กลุ่มสำนวนที่มีเนื้อหาสั้นพบว่ามี 19 สำนวน ดังนี้

กลุ่มที่ 1 กลุ่มสำนวนที่มีเนื้อหายาว จากเนื้อหาสำนวนทั้งหมด 30 สำนวน ผู้วิจัยพบว่ามี 11 สำนวนที่มีลักษณะเนื้อหาค่อนข้างยาว และปรากฏเหตุการณ์สำคัญ ๆ หลายเหตุการณ์ด้วยกัน ซึ่งผู้วิจัยได้เรียบเรียงเหตุการณ์ต่าง ๆ ตามลำดับ ดังนี้

ตาราง 3 เหตุการณ์สำคัญที่ปรากฏในสำนวนที่มีเนื้อหายาว 11 สำนวน

ลำดับ	เหตุการณ์สำคัญที่ปรากฏ	ลักษณะเนื้อหาที่ปรากฏ
1	กล่าวถึงท้าวสีทนอยู่ที่เมืองเปงงาน	ท้าวสีทนเป็นลูกชายพญาเมืองเปงงานนครราช เมืองเปงงานนครราชคือบริเวณบ้านเปงงาน อำเภอรัตนาปี่ จังหวัดหนองคาย เพราะมีใบเสมาหินเจ้าพ่อเปงงาน (ศาลเจ้าพ่อเปงงาน) ประดิษฐานเป็นหลักฐานให้เห็นอยู่จนถึงทุกวันนี้
2	กล่าวถึงนายพรานได้ป่วยจากพญานาค	นายพรานเคยได้ช่วยพญานาคเอาไว้ครั้งหนึ่ง เมื่อก่อน...ฝนจะตกในเขตเวียงจันทน์ไปจนถึงธาตุพนม และตกมาแต่ฝ่ายนี้ ฝ่ายทางประเทศไทยกลับไม่มีฝน เพราะพญานาคดลบันดาลให้ ฝั่งทางคนไทยจึงสงสัยว่าทำไมฝนจึงตกแต่ฝั่งลาวฝั่งไทยทำไมถึงไม่มีฝนตกเลย ก็เลยใช้วิชาอาคมลองสืบดูก็ปรากฏว่าเป็นเพราะพญานาค เลยให้หมอปราหมณ์นำสวดเรียกพญานาคขึ้นมาเพื่อที่จะฆ่าพญานาค ซึ่งตอนนั้นก็ทำพิธีอยู่ที่หนองฮ้อนหนองไหเป็นชื่อที่เขาใช้เรียกในตอนนั้น ในขณะที่กำลังสวดทำพิธีอยู่นั้นน้ำกลางหนองกลางบ่อก็จะผุดและเดือดขึ้นมา พญานาคจึงแปลงกายเป็นมนุษย์ขึ้นมาแผ้วถูพิธีกรรมของพวกพราหมณ์ และจังหวะนั้นเองนายพรานก็มาเจอกับพญานาคพอดี พญานาคจึงได้ขอความช่วยเหลือจากนายพรานเพราะตนเองกำลังจะถูกมนุษย์ฆ่าตาย

ตาราง 3 (ต่อ)

ลำดับ	เหตุการณ์สำคัญที่ปรากฏ	ลักษณะเนื้อหาที่ปรากฏ
3	นายพรานคล้องนางมโนราห์ถวายให้ท้าวสีทน	นายพรานใช้บ่วงบาศจากพญานาคคล้องนางมโนราห์บริเวณหนองบัวบานหรือหนองหิน ที่อยู่ติดกับ บขส อำเภอปากคาด แล้วพานางมโนราห์มาถวายให้ท้าวสีทนที่เมืองเปงจาน
4	ท้าวสีทน-นางมโนราห์แต่งงานกัน	หลังจากที่นายพรานพานางมโนราห์มาถวายให้ท้าวสีทน ท้าวสีทนพานางมโนราห์เข้าเมือง พ่อพญาเมืองกับมเหสีพร้อมชาวเมืองต่างจัดขบวนออกมาต้อนรับ บริเวณที่ออกมาต้อนรับท้าวสีทน-มโนราห์ ก็คือบ้านดอน อำเภอรัตนวาปี เพราะเป็นสถานที่ชาวเมืองออกมาต้อนรับนางมโนราห์
5	ท้าวสีทนออกไปรบ	เกิดข้าศึกสงครามขึ้นและท้าวสีทนจะต้องออกไปรบ นางมโนราห์จึงร้องพวงมาลัยดอกให้ท้าวสีทนคล้องคอ แล้วบอกว่าเมื่อใดที่ดอกไม้แห้งเหี่ยวให้ท้าวสีทนรีบกลับมา เพราะมันหมายถึงอันตรายที่จะเกิดขึ้นกับนางมโนราห์
6	นางมโนราห์ถูกใส่ร้าย	หลังจากที่ท้าวสีทนไปรบ นางมโนราห์ก็ถูกใส่ร้ายว่าเป็นนางกาลิบ้านกาลิเมือง จะต้องถูกจับไปฆ่าเพื่อบูชาศาลหลักเมือง
7	นางมโนราห์หลอกล่อขอปิกและทางคีนจากแม่ของท้าว สีทน และบินหนีไป	เมื่อนางมโนราห์รู้ว่าตนเองจะโดนฆ่า จึงออกอุบายขอปิกและทางคีนจากแม่ของท้าวสีทน โดยกล่าวว่าจะสวมปิกและทางเพื่อร่ายรำถวายให้แม่ท้าวสีทนได้ดูก่อนตาย เมื่อได้ปิกและทางมาแล้วนางจึงสวมและร่ายรำทำต่าง ๆ เมื่อได้จังหวะนางก็บินขึ้นไปบนสีหน้า แล้วหันมาสั่งความว่าถ้าท้าวสีทนจะออกติดตามให้ปรัมเอาไว้ เพราะทางจะไปเมืองภูเงินนั้นไกลแสนไกล เต็มไปด้วยภัยอันตราย จากนั้นนางก็บินหนีไป
8	เส้นทางที่นางมโนราห์บินหนี	เส้นทางที่นางมโนราห์บินหนีจากเมืองเปงจานนครราชก็คือทางบ้าน ดงหอ ดงสานและดงเล่า
9	นางมโนราห์พบฤาษี	นางมโนราห์บินมาจนถึงวัดถ้ำศรีธน อ.ปากคาด จ.บึงกาฬ เพื่อมาพบฤาษี และสั่งความว่าห้ามท้าวสีทนตามนางไป
10	ท้าวสีทนตามหานางมโนราห์	ท้าวสีทนเมื่อทำศึกสงครามอยู่ ก็ปรากฏว่าดอกไม้ที่นางมโนราห์มอบให้ได้เหี่ยวเฉา เมื่อรบชนะจึงรีบกลับมาที่เมืองเปงจาน และทราบว่านางมโนราห์หนีไปจึงออกติดตาม
11	ท้าวสีทนพบฤาษี	ท้าวสีทนเดินทางจากเมืองเปงจานมาจนถึงอำเภอปากคาด และพบกับฤาษี จึงได้รำเรียนวิชาคาถาเวทมนตร์จากฤาษี เมื่อสำเร็จแล้วจึงลงดาบด้วยการฟันหินให้ขาด ปัจจุบันยังปรากฏหลักฐานให้เห็นอยู่ที่วัดถ้ำศรีธน อ.ปากคาด

ตาราง 3 (ต่อ)

ลำดับ	เหตุการณ์สำคัญที่ปรากฏ	ลักษณะเนื้อหาที่ปรากฏ
12	ท้าวสีทนออกติดตามหานางมโนราห์	ท้าวสีทนออกติดตามหานางมโนราห์โดยผ่านอุปสรรคต่าง ๆ ต้องข้ามน้ำกัดเหล็กกัดทอง ภูเขา และแม่น้ำ จนกว่าจะถึงเมืองภูเงิน เมืองภูเงินอยู่ที่ฝั่งสปป.ลาว ก็คือเมืองหลวงพระบางในปัจจุบัน
13	ท้าวสีทนพบนกอินทรี	เมื่อท้าวสีทนเดินทางมาจนถึงน้ำกัดเหล็กกัดทองก็ไม่สามารถข้ามต่อไปได้ จึงพบกับนกอินทรีและทราบว่ามันอินทรีจะข้ามไปเมืองภูเงินฝั่งลาว จึงแปลงกายเป็นตัวหมัดตัวไรเข้าไปซ่อนในปีกของนกอินทรี พอรุ่งเช้านกอินทรีก็บินข้ามไปยังเมืองภูเงิน
14	ท้าวสีทนพบนางสนมมาดักน้ำที่สระนอกเมือง	เมื่อถึงเมืองภูเงินท้าวสีทนจึงรับกระโถดลงจากตัวนก และไปพักที่ศาลาหลังหนึ่ง ไปพบกับสาวใช้นางมโนราห์ที่มาดักน้ำจะนำใช้สรงนางมโนราห์ ท้าวสีทนจึงคายแหวนลงในหาน้ำนั้นให้สาวใช้นำเข้าไปในวัง
15	นางมโนราห์สรงน้ำ	เมื่อนางมโนราห์สรงน้ำในหานที่ท้าวสีทนทิ้งแหวนลงไปก็ปรากฏว่าแหวนนั้นไหลเข้าไปสวมที่นิ้วมือของนาง นางจึงรู้ว่าท้าวสีทนตามมาถึงเมืองภูเงินแล้ว
16	ท้าวสีทนโดนทดสอบ	ท้าวสีทนถูกพญาเมืองภูเงินทดสอบด้วยการเสี่ยงทาย โดยให้เสี่ยงทายด้วยการให้นางกินรีทั้ง 7 มายืนเรียงกันแล้วยื่นนิ้วมือออกมาให้ท้าวสีทนเลือก จากนั้นพระอินทร์แปลงกายเป็นแมลงวันเขียวบินมาจับที่นิ้วมือของนางมโนราห์ และทดสอบครั้งที่สองด้วยการแต่งสำหรับข้าว (พาข้าว) มาให้ท้าวสีทนเลือก ว่าสำหรับไหนเป็นของนางมโนราห์ จากนั้นพระอินทร์ก็เข้ามาช่วยเช่นเดิม ท้าวสีทนจึงได้รับการต้อนรับและได้แต่งงานกับนางมโนราห์ที่เมืองภูเงิน

จากตารางที่ยกตัวอย่างให้เห็นเหตุการณ์สำคัญหรือเหตุการณ์หลัก ๆ ที่มีจะปรากฏใน 11 ส่วนที่มีเนื้อหายาว จะสังเกตว่าเนื้อหาที่ปรากฏในแต่ละเหตุการณ์นั้น มีความพยายามที่จะอธิบายถึงภูมินามสถานที่ทางกายภาพตามบริบทของพื้นที่ โดยผู้เล่าในกลุ่มนี้รับวัฒนธรรมการรับรู้จากข้อมูลหลายประเภท เช่น การเทศน์ หมอลำ และมุขปาฐะที่เล่าสืบต่อกันมาในท้องถิ่น จึงจดจำเรื่องราวชาดกได้หลายเหตุการณ์

กลุ่มที่ 2 กลุ่มสำนวนที่มีเนื้อหาสั้น 19 สำนวน จากเนื้อหาสำนวนทั้งหมด 30 สำนวน ผู้วิจัยพบว่ามี 19 สำนวนที่มีลักษณะด้านเนื้อหาสั้น โดยสำนวนดังกล่าวทั้ง 19 สำนวน พบว่าบางสำนวนปรากฏเพียงบางเหตุการณ์ ซึ่งผู้เล่าจะเล่าเพียงเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งเท่านั้น และเหตุการณ์ที่ถูกกล่าวถึงในสำนวนที่มีเนื้อหาสั้นได้แก่ เหตุการณ์ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 4 เหตุการณ์สำคัญที่ปรากฏในสำนวนที่มีเนื้อหาสั้น 19 สำนวน

เหตุการณ์สำคัญที่ปรากฏ	ลักษณะเนื้อหาที่ปรากฏ
กล่าวถึงท้าวสีทนอยู่เมืองเปงจาน และนางมโนราห์อยู่ที่เมืองภูเงิน	ท้าวสีทนอยู่ที่เมืองเปงจานนครราช ซึ่งปัจจุบันก็คือบ้านเปงจาน มีหลักฐานปรากฏก็คือเจ้าพ่อเปงจาน หรือศาลเจ้าพ่อเปงจานที่ตั้งอยู่ในนิคมสร้างตนเองโพธิ์ชัย ส่วนนางมโนราห์อยู่ที่เมืองภูเงิน เมืองภูเงินอยู่ทางฝั่ง สปป.ลาว ก็คือเมืองหลวงพระบาง
นายพรานคล้องนางมโนราห์ถวายให้ท้าวสีทน	นายพรานมาเห็นนางมโนราห์เล่นน้ำอยู่ที่สระโนดาด, สระโบกขรณี ปัจจุบันก็คือหนองหินบริเวณ บขส อำเภอบาแก จ.จันทบุรี จึงคล้องนางมโนราห์ไปถวายให้ท้าวสีทนที่เมืองเปงจาน
ท้าวสีทนไปรบ	เกิดศึกสงครามชายแดนของเมืองเปงจาน เจ้าเมืองเปงจานให้ท้าวสีทนไปรบ
นางมโนราห์ถูกใส่ร้าย	เมื่อท้าวสีทนไปรบ นางมโนราห์ก็ถูกใส่ร้ายว่าเป็นกาลีบ้านกาลีเมือง และจะถูกฆ่า
นางมโนราห์หลอกล่อขอปิกและหางคินจากแม่ของท้าวสีทนแล้วบินหนี	นางมโนราห์ทราบว่าจะถูกฆ่า จึงออกอุบายขอปิกและหางคิน ด้วยการหลอกล่อแม่ของท้าวสีทนว่า ก่อนตายขอปิกและหางคินเพื่อจะใส่ร้ายร่ำถวายก่อนตาย เมื่อนางได้ปิกและหางคินแล้วก็ร่ำว่าด้วยท่าที่ที่สวยงาม ร่ำขึ้นไปบนสืหน้างูขึ้น ๆ แม่ของท้าวสีทนตายใจ นางจึงบินหนี และก่อนบินหนีนางสั่งความเอาไว้ว่าห้ามให้ท้าวสีทนออกติดตามนาง เพราะทางที่จะไปเมืองภูเงินนั้นอันตรายยิ่งนัก
ท้าวสีทนตามหานางมโนราห์มาถึงวัดถ้ำศรีธน์ และร่ำเรียนวิชากับฤาษี	เมื่อท้าวสีทนกลับมาไม่เจอนางมโนราห์ก็ออกติดตามหานาง โดยเดินทางมาที่ถ้ำฤาษี ปัจจุบันก็คือวัดถ้ำศรีธน์ เมื่อเจอฤาษีท้าวสีทนจึงได้ร่ำเรียนวิชากับฤาษีจนสำเร็จเก่งกล้า
ท้าวสีทนลองดาบ	ท้าวสีทนทดสอบวิชาด้วยการฟันหินให้ขาดเป็น 3 ก้อน ปัจจุบันยังมีให้เห็นอยู่ในวัดถ้ำศรีธน์ ซึ่งชาวบ้านเรียกสถานที่แห่งนั้นว่า เป็นสถานที่ที่ “ท้าวสีทนลองดาบ”
ท้าวสีทนตามหานางมโนราห์	หลังจากที่ลองดาบแล้ว ท้าวสีทนได้ลาฤาษีเพื่อติดตามหานางมโนราห์ เส้นทางที่ท้าวสีทนเดินทางนั้นต้องข้ามแม่น้ำโขงไปทางฝั่งลาว ข้ามน้ำกาดเหล็กกัตทอง เจอทรายไหลแล้ง เจอนกอินทรี และเกาะต่วนอินทรีข้ามไปยังเมืองภูเงิน

ตาราง 4 (ต่อ)

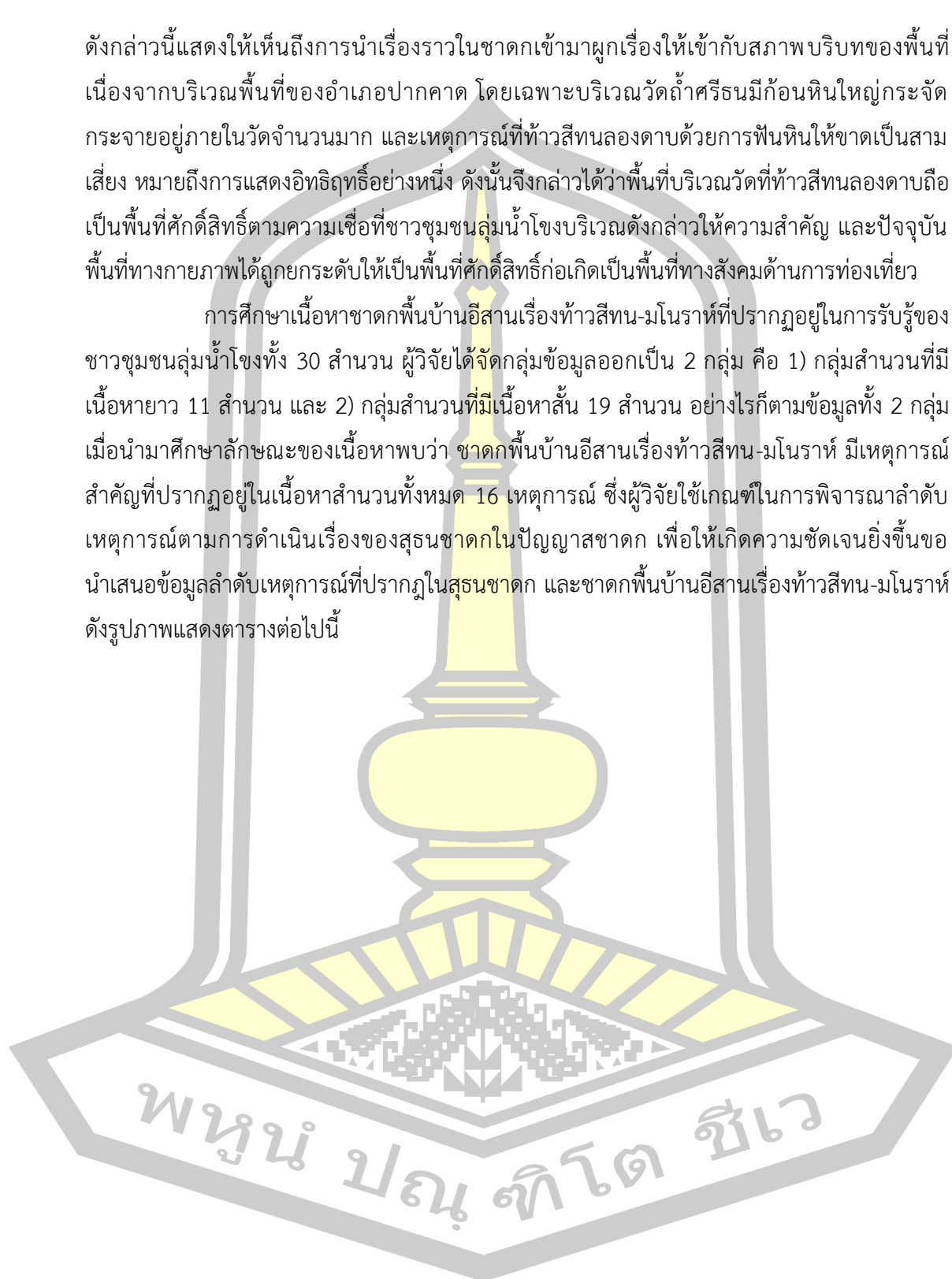
เหตุการณ์สำคัญที่ปรากฏ	ลักษณะเนื้อหาที่ปรากฏ
ท้าวสีหนโดนทดสอบ	ท้าวสีหนเดินทางไปถึงเมืองกุเงินและถูกเจ้าเมืองกุเงินทดสอบโดยให้นางกินรีทั้ง 7 ยืนอยู่หลักฉากข้ามาน แล้วยื่นนิ้วมือออกมาให้ท้าวสีหนเลือกว่านิ้วไหนคือนิ้วของนางมโนราห์ ท้าวสีหนไหว้วอนพระอินทร์ให้มาช่วยเหลือ พระอินทร์แปลงกายเป็นแมลงวันบินมาจับที่นิ้วมือของนางมโนราห์ ท้าวสีหนจึงเลือกถูก เจ้าเมืองกุเงินก็ยังไม่พอใจ จึงทดสอบท้าวสีหนอีกครั้งโดยให้นางกินรีทั้ง 7 จัดพาข้าว(สำหรับอาหาร) ออกมานางละ 1 สำหรับ ซึ่งพาข้าวทุกสำรับนั้นมีความเหมือนกันหมดทุกประการ แต่ท้าวสีหนก็ไหว้วอนพระอินทร์ให้มาช่วยเช่นเดิม พระอินทร์จึงแปลงกายเป็นแมลงวันเขียวบินมาจับที่สำรับพาข้าวของนางมโนราห์ ท้าวสีหนจึงเลือกถูก เมื่อท้าวสีหนเลือกถูก ชาวเมืองต่างก็เฮกึกก้องดีอกดีใจ เจ้าเมืองกุเงินจึงจัดงานแต่งงานให้กับท้าวสีหนและนางมโนราห์

จากการยกตัวอย่างเหตุการณ์สำคัญที่ปรากฏในสำนวนที่มีเนื้อหาสั้นข้างต้น แสดงให้เห็นว่าผู้เล่าจดจำเพียงรายละเอียดบางช่วงบางตอนที่สำคัญต่อพื้นที่ทางกายภาพ หรือบริบทของพื้นที่ในท้องถิ่น ที่เอื้อต่อการนำชาดกเข้ามาผูกเรื่อง และมีความพยายามที่จะสื่อให้เห็นว่า “เรื่องท้าวสีหน-มโนราห์” ในท้องถิ่นของตนคือเรื่องราวที่เคยเกิดขึ้นมาแล้วในพื้นที่ โดยมีหลักฐานปรากฏให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรม จึงได้มีการเล่าเรื่องโดยอธิบายถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ซ้ำกัน แม้ว่าข้อมูลกลุ่มนี้จะมีเนื้อหาที่สั้น แต่เหตุการณ์ที่ปรากฏนั้นพบว่าผู้เล่าจะเล่าถึงเพียงเหตุการณ์ที่เชื่อมโยงกับพื้นที่ทางกายภาพของท้องถิ่น

อย่างไรก็ตามจากการยกตัวอย่างสำนวนกลุ่มข้อมูลทั้ง 2 กลุ่ม จะเห็นว่าลักษณะด้านเนื้อหานั้นมีความพยายามที่จะอธิบายถึงสถานที่ที่ปรากฏอยู่ในชุมชนของตน เช่น การกล่าวถึงชื่อหมู่บ้าน หนองน้ำ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ดังที่ (ธวัช ปุณโณทก, 2533: 13-65) กล่าวว่า นิทานประจำถิ่นเป็นนิทานที่อธิบายความเป็นมาของท้องถิ่น ปรากฏชื่อสถานที่ในท้องถิ่นจริง มีโบราณสถานจริงหรือมีหลักฐานเป็นสิ่งสำคัญของท้องถิ่นนั้น ๆ จริง นิทานประจำถิ่นมุ่งที่จะอธิบายความเป็นมาของชื่อบ้านนามเมือง สถานที่ภูมิประเทศ โบราณสถาน โดยนำมาผูกเป็นเรื่องราวเพื่อแสดงเบื้องหลังและความเป็นมาเกี่ยวกับชื่อของสถานที่นั้น ๆ เช่น จาก 30 สำนวน ที่ผู้วิจัยพบว่าสำนวนส่วนใหญ่จะกล่าวถึงเหตุการณ์ที่ท้าวสีหนมาร่ำเรียนวิชาอาคมกับฤๅษีที่วัดถ้ำศรีธน อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ เมื่อร่ำเรียนสำเร็จจึงลงดาบด้วยการฟันหินให้ขาด ปรากฏว่าก้อนหินได้ขาดออกเป็นสามก้อน ซึ่งปัจจุบันก็ยังปรากฏร่องรอยให้เห็นอยู่ภายในวัดสว่างอารมณ์ (วัดถ้ำศรีธน) ซึ่งลักษณะ

ดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นถึงการนำเรื่องราวในชาดกเข้ามาผูกเรื่องให้เข้ากับสภาพบริบทของพื้นที่ เนื่องจากบริเวณพื้นที่ของอำเภอปากคาด โดยเฉพาะบริเวณวัดถ้ำศรีธรมีก้อนหินใหญ่กระจายอยู่ภายในวัดจำนวนมาก และเหตุการณ์ที่ท้าวสีทนลงดาบด้วยการฟันหินให้ชาดเป็นสามเสี่ยง หมายถึงการแสดงอิทธิฤทธิ์อย่างหนึ่ง ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าพื้นที่บริเวณวัดที่ท้าวสีทนลงดาบถือเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อที่ชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงบริเวณดังกล่าวให้ความสำคัญ และปัจจุบันพื้นที่ทางกายภาพได้ถูกยกระดับให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ก่อเกิดเป็นพื้นที่ทางสังคมด้านการท่องเที่ยว

การศึกษาเนื้อหาชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ที่ปรากฏอยู่ในการรับรู้ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงทั้ง 30 สำนวน ผู้วิจัยได้จัดกลุ่มข้อมูลออกเป็น 2 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มสำนวนที่มีเนื้อหายาว 11 สำนวน และ 2) กลุ่มสำนวนที่มีเนื้อหาสั้น 19 สำนวน อย่างไรก็ตามข้อมูลทั้ง 2 กลุ่มเมื่อนำมาศึกษาลักษณะของเนื้อหาพบว่า ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ มีเหตุการณ์สำคัญที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาสำนวนทั้งหมด 16 เหตุการณ์ ซึ่งผู้วิจัยใช้เกณฑ์ในการพิจารณาลำดับเหตุการณ์ตามการดำเนินเรื่องของสุนชาดกในปัญญาสชาดก เพื่อให้เกิดความชัดเจนยิ่งขึ้นขอเสนอข้อมูลลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในสุนชาดก และชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ดังรูปภาพแสดงตารางต่อไปนี้

ลำดับ เหตุการณ์ จากเรื่อง สุรนชาดก	ลำดับสำนวนชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ในชุมชนลุ่มน้ำโขง														
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	✓		✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	
2															
3															
4															
5															
6	✓		✓			✓									
7	✓					✓									
8	✓					✓									
9	✓					✓									
10	✓		✓			✓									
11															
12															
13	✓					✓						✓	✓		
14															
15	✓		✓			✓									
16	✓														
17	✓		✓			✓						✓	✓		
18	✓					✓						✓			
19															
20						✓						✓			
21	✓					✓						✓			✓
22	✓	✓		✓		✓	✓			✓		✓	✓		
23															
24	✓		✓			✓						✓	✓		
25	✓		✓			✓						✓	✓		
26	✓		✓			✓						✓	✓		
27	✓														
28	✓		✓			✓						✓			✓
29	✓		✓												
30															
31															
32															

ภาพประกอบ 25 ภาพแสดงตารางลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในสุรนชาดก
และชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์

ลำดับ เหตุการณ์ จากเรื่อง สุรนชาดก	ลำดับสำนวนชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ ในชุมชนคุ้มน้ำโขง														
	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
1			✓	✓	✓	✓	✓	✓					✓	✓	✓
2															
3															
4														✓	
5															
6	✓														
7	✓	✓		✓											✓
8	✓			✓	✓		✓	✓				✓			
9	✓				✓						✓				✓
10		✓									✓	✓			✓
11															
12		✓													
13	✓			✓			✓	✓		✓	✓	✓			✓
14					✓										
15								✓			✓	✓			✓
16	✓														✓
17	✓			✓	✓	✓	✓	✓			✓	✓			
18	✓			✓			✓	✓							
19															
20	✓	✓									✓				
21	✓			✓							✓	✓	✓		
22				✓	✓			✓					✓		
23		✓													
24								✓			✓	✓			
25	✓	✓		✓				✓				✓			
26				✓											
27															
28	✓	✓			✓	✓		✓			✓	✓			
29	✓	✓			✓	✓									
30	✓														
31											✓				
32													✓		

ภาพประกอบ 26 ภาพแสดงตารางลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏในสุรนชาดก
และชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์

จากรูปภาพแสดงตารางข้างต้นจะเห็นว่าลำดับเหตุการณ์ในสุธนชาดกมีทั้งหมด 32 เหตุการณ์ และลำดับเหตุการณ์ในชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ มีทั้งหมด 16 เหตุการณ์ ซึ่งเหตุการณ์หลักที่พบนั้นมีลักษณะคล้ายกับสุธนชาดกในปัญญาสาตก แต่จะแตกต่างกันในส่วนของการรายละเอียดเนื้อหาของแต่ละเหตุการณ์ เนื่องจากชาดกเรื่อง “ท้าวสีหน-มโนราห์” เป็นข้อมูลในประเพณีมุขปาฐะที่ถูกนำมาปรับใช้ให้เข้ากับบริบททางสังคม โดยเฉพาะบริบทด้านพื้นที่ทางกายภาพที่เอื้อต่อการนำมาผูกเรื่องเพื่อเชื่อมโยงเรื่องราวในชาดกให้มีลักษณะเฉพาะแบบท้องถิ่น

3.2.3.2 โครงเรื่อง

โครงเรื่องคือรูปแบบ (Form) ของการดำเนินเรื่องซึ่งปรากฏเป็นขั้นตอนต่าง ๆ ของการเปลี่ยนจากสถานการณ์ต้นเรื่องไปสู่สถานการณ์ปลายเรื่อง และสถานการณ์เหล่านี้จะต้องมีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นเหตุเป็นผลเสมอ จากความหมายข้างต้น อาจสรุปได้ว่า โครงเรื่องคือความสืบเนื่องตามลำดับเหตุการณ์สำคัญที่แสดงถึงปมปัญหาหรือข้อขัดแย้งของเรื่องที่เป็นเหตุเป็นผลเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันตั้งแต่ต้นจนจบ คือนำไปสู่จุดคลี่คลายของเรื่อง ดังนั้นโครงเรื่องจึงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่งซึ่งผู้แต่งใช้เป็นหลักในการดำเนินเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบ โครงเรื่องกับเนื้อเรื่อกนั้นมีลักษณะที่ใกล้เคียงกัน แต่โครงเรื่องจะสั้นและสังเขปกว่าเนื้อเรื่อง โครงเรื่องอาจบอกเราว่าตัวละครคิดอย่างไร พูดอะไร แต่จะไม่บรรยายหรือวิเคราะห์ตัวละครเหล่านั้นเหมือนในเนื้อเรื่อง แม้เหตุการณ์ก็กล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญในเนื้อเรื่องเท่านั้น โครงเรื่องที่ดีคือโครงเรื่องที่มีปัญหาหรือความขัดแย้ง (Conflict) ที่สำคัญเกิดขึ้นกับตัวเอกของเรื่อง มีอิทธิพลที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงหรือมีผลกระทบอย่างแรงต่อวิถีชีวิตของตัวเอกของเรื่อง ความขัดแย้งมี 3 ลักษณะด้วยกันคือ

1. ความขัดแย้งภายใน (Internal Conflict) คือความขัดแย้งที่เกิดจากภายในจิตใจของตัวละคร เช่น อารมณ์ ความปรารถนา ความต้องการ ความรัก ความเกลียดชัง เป็นต้น
2. ความขัดแย้งภายนอก (External Conflict) คือความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างตัวละครกับบุคคลอื่น หรือตัวละครกับสิ่งแวดล้อมไม่ว่าจะเป็นธรรมชาติหรือสังคม
3. ความขัดแย้งหลัก (Main Conflict) คือความขัดแย้งที่เป็นหลักของเรื่อง อาจจะเกิดความขัดแย้งภายในเพียงอย่างเดียว หรือความขัดแย้งภายนอกเพียงอย่างเดียว หรือทั้งสองรวมกัน

ลักษณะสำคัญของความขัดแย้งหลักมักจะเป็นความขัดแย้งที่เกิดจากการปะทะกันระหว่างความต้องการพื้นฐานในชีวิตมนุษย์กับหลักมโนธรรมหรือคุณธรรมในจิตใจ เช่น ความปรารถนาอยากได้เงินทองกับความซื่อสัตย์ ความต้องการเพศสกับกฎเกณฑ์ทางศีลธรรม หรือความสำนึกผิดชอบชั่วดี เป็นต้น ความขัดแย้งหลักจะเป็นสาระสำคัญในการดำเนินเรื่อง และแรงจูงใจของตัวละคร และมักมีความสัมพันธ์กับแก่นเรื่องเสมอ ความขัดแย้งหรือปัญหาดังกล่าวอาจมีได้มากกว่า

หนึ่งความขัดแย้งในแต่ละโครงเรื่อง เพราะความขัดแย้งหรือปัญหานั้นอาจกล่าวได้ว่าเป็นหัวใจของโครงเรื่อง เพราะเป็นส่วนทำให้เกิดเหตุการณ์ที่เป็นปัญหาอันจะนำไปสู่การแก้ปัญหาของตัวละคร ซึ่งโครงเรื่องที่ตื้นนั้นนอกจากจะมีความขัดแย้งหรือปัญหาแล้วยังต้ององค์ประกอบอื่น ๆ ที่จะทำให้โครงเรื่องนั้นมีเอกภาพและมีความสมบูรณ์

องค์ประกอบหรือโครงสร้างของโครงเรื่องนั้นสามารถจำแนกได้ 5 ขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. ตอนเริ่มเรื่อง (Exposition) ถือว่าเป็นตอนที่สำคัญที่สุด เป็นส่วนที่จะสร้างความสนใจให้แก่ผู้อ่านให้อยากติดตามเรื่องต่อไป การเริ่มเรื่องอาจจะเริ่มด้วยการแนะนำตัวละคร สถานที่ หรือ เหตุการณ์สำคัญ บางครั้งอาจเริ่มด้วยความขัดแย้ง หรือสถานการณ์ที่เป็นปัญหา เป็นการปูเรื่องให้ดำเนินการต่อไป
2. ตอนดำเนินเรื่อง (Rising Action) เป็นขั้นตอนที่ดำเนินสืบต่อจากการเริ่มเรื่อง มักจะให้รายละเอียดที่สำคัญคือผู้แต่งจะค่อยๆ ลำดับเหตุการณ์ให้มีปมปัญหาและความขัดแย้งของเรื่องเพิ่มขึ้น
3. จุดวิกฤตของเรื่อง (Climax) หมายถึงเหตุการณ์หรือความเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นเมื่อความขัดแย้งได้พัฒนามาจนถึงจุดสูงสุดหรือถึงทางตัน เป็นเหตุให้เกิดผลบางอย่างที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้
4. จุดคลี่คลายของเรื่อง (Falling Action) เป็นตอนที่สืบต่อจากจุดวิกฤต กล่าวคือเมื่อผ่านจุดวิกฤตไปแล้ว ผู้แต่งจะค่อยๆ คลายปมเงื่อนไขต่าง ๆ ที่เคยสร้างปริศนาเอาไว้
5. ตอนจบเรื่อง (Ending) ส่วนมากเรื่องมักจะจบลงเมื่อปัญหาต่าง ๆ ได้คลี่คลายไปแล้ว (ธัญญา สังขพันธานนท์, 2539: 166-168)

โครงเรื่องของชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง ผู้วิจัยพบว่าได้มีการดำเนินเรื่องตามองค์ประกอบหรือโครงสร้างของโครงเรื่อง โดยมีปัญหาและความขัดแย้งที่เกิดจากพฤติกรรมของตัวละครที่มีความเป็นไปอย่างต่อเนื่อง แต่ความขัดแย้งหลักนั้นเกิดจากความอิจฉาริษยาของตัวละคร คือเสนาอำมาตย์ฝ่ายเมืองเปงจานนครใส่ร้ายนางมโนราห์หาว่านางกาสิบ้านกาสิเมือง เป็นเหตุให้นางจำต้องหนีไป แล้วท้าวสีทนจึงต้องออกติดตาม ซึ่งโครงเรื่องดำเนินตามลำดับ ดังนี้

ตาราง 5 องค์ประกอบโครงสร้างของโครงเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์

ลำดับ	เหตุการณ์	เนื้อหาเหตุการณ์
1	ตอนเริ่มเรื่อง (Exposition)	กล่าวถึงเมืองเปงจานนคร มีเจ้าเมืองนามว่าพญาอาทิตย์ มีมเหสีนามว่าจันทา มีลูกชายนามว่าท้าวสีทน
2	ตอนดำเนินเรื่อง (Rising Action)	นายพรานจับนางมโนราห์มาถวายให้กับท้าวสีทนที่เมืองเปงจาน ทั้งสองแต่งงานกัน และครองรักกันที่เมืองเปงจาน
3	จุดวิกฤตของเรื่อง (Climax)	ท้าวสีทนไปรบ นางมโนราห์ถูกใส่ร้ายว่าเป็นกาลีล้านกาลีเมือง จะต้องโดนจับมาฆ่าบูชายักษ์ แต่นางมโนราห์มีกลอุบายหนีไปได้ เมื่อท้าวสีทนกลับมาไม่เจอนางมโนราห์จึงออกติดตามหานาง ต้องเดินข้ามน้ำข้ามภูเขา และต้องผ่านอุปสรรคต่าง ๆ ที่เข้ามาทดสอบมากมาย และหยุดอยู่ที่น้ำกัณฑ์เหล็กกัณฑ์ทองเพราะไม่สามารถข้ามไปได้
4	จุดคลี่คลายของเรื่อง (Falling Action)	ท้าวสีทนพบกับอินทรีคู่หนึ่งที่จะข้ามน้ำกัณฑ์เหล็กกัณฑ์ทองไปยังเมืองภูเงิน จึงเข้าไปซ่อนในปีกนก และนกก็พาข้ามไปถึงเมืองภูเงินได้
5	จุดวิกฤตของเรื่อง ครั้งที่ 2 (Climax 2)	ท้าวสีทนถูกเจ้าเมืองภูเงินทดสอบด้วยการให้เสี่ยงทายเลือกนางมโนราห์ และทดสอบด้วยวิธีต่าง ๆ
6	จุดคลี่คลายของเรื่อง ครั้งที่ 2 (Falling Action 2)	พระอินทร์แปลงกายเข้ามาช่วยท้าวสีทนทุกครั้งที่โดนทดสอบ ท้าวสีทนผ่านการทดสอบ
7	ตอนจบเรื่อง (Ending)	ท้าวสีทนได้แต่งงานกับนางมโนราห์อีกครั้งที่เมืองภูเงิน

จากการศึกษาเนื้อหาชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ที่ปรากฏอยู่ในการรับรู้ของชาวมุขชนลุ่มน้ำโขง อำเภอบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย จะเห็นว่าลักษณะด้านเนื้อหานั้นรับอิทธิพลมาจากสุนชาดกในปัญญาสาตก ซึ่งผู้วิจัยได้เปรียบเทียบโดยใช้เหตุการณ์ที่ปรากฏในสุนชาดก 32 เหตุการณ์ เทียบเคียงกับเหตุการณ์ที่ปรากฏในชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ และพบว่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ของชาวมุขชนลุ่มน้ำโขงมีเหตุการณ์ที่ปรากฏในสำนวนทั้งหมด 16 เหตุการณ์ และเหตุการณ์ดังกล่าวนี้มีความเหมือนคล้ายกับสุนชาดก แต่จะแตกต่างกันในเรื่องของรายละเอียดด้านเนื้อหา เนื่องจากชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ของชาวมุขชนลุ่มน้ำโขงนั้นเป็นข้อมูลในประเพณีมุขปาฐะ

และเป็นชาดกที่นำมาผูกเรื่องให้เข้ากับบริบทของพื้นที่ในท้องถิ่น จึงมีบางเหตุการณ์ที่มีความแตกต่างออกไปจากเดิม โดยเฉพาะเหตุการณ์หลักที่มักจะพบในสำนวนส่วนใหญ่ เช่น เหตุการณ์ที่กล่าวถึงเมืองเปงจานว่าเป็นเมืองของท้าวสีทน ซึ่งปัจจุบันก็คือบ้านเปงจาน ต. บ้านดอน อ.รัตนวาปี จ. หนองคาย ท้าวสีทนออกเดินทางติดตามหานางมโนราห์มาจนถึงวัดถ้ำศรีธรรมาและมาพบฤาษี จึงได้ร่ำเรียนวิชาอาคมกับฤาษี เมื่อร่ำเรียนสำเร็จแล้วจึงลงดาบด้วยการฟันหิน ก็ปรากฏว่าก้อนหินใหญ่ก้อนดังกล่าวได้แยกออกเป็น 3 เสียง จึงเป็นเป็นที่มาของชื่อสถานที่ชื่อว่า “ท้าวสีทนลงดาบ” ท้าวสีทนลาฤาษีออกติดตามหานางมโนราห์ต้องผ่านอุปสรรคต่าง ๆ นานา จนกว่าจะไปถึงเมืองภูเงินที่อยู่ฝั่งสปป. ลาว เป็นต้น ซึ่งลักษณะของเนื้อหาในสำนวนส่วนใหญ่มักจะกล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญดังที่กล่าวมานี้ ดังนั้นจึงแสดงให้เห็นว่าชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงบริเวณดังกล่าวใช้ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์เข้ามาผูกเรื่องเพื่ออธิบายถึงภูมินามสถานที่หรือความเป็นมาของท้องถิ่น โดยมีพื้นที่ทางกายภาพและลักษณะภูมิประเทศที่อำนวย ลักษณะเช่นนี้จึงทำให้ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์มีลักษณะเฉพาะแบบท้องถิ่นของคนลุ่มน้ำโขง

บทที่ 4

ชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์กับบทบาทการสร้างพื้นที่ทางสังคม

การศึกษาในบทนี้เป็นความพยายามตอบคำถามการวิจัยในจุดมุ่งหมายที่ 2 ว่าชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์มีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคมอย่างไร จากการศึกษาเนื้อหาชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ทำให้ผู้วิจัยทราบว่าชาตกเรื่องดังกล่าวมีลักษณะด้านเนื้อหาที่มีเอกลักษณ์เฉพาะแบบท้องถิ่น และที่สำคัญก็คือมีความสัมพันธ์กับบริบททางสังคม เนื้อหาของชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ มีความสัมพันธ์กับบริบททางสังคมอย่างไรรั้น หากพิจารณาในบทที่ 2 จะเห็นว่าข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ ประวัติชุมชน สังคม และวัฒนธรรม ในพื้นที่ที่ศึกษามีความเชื่อมโยงกับเนื้อหาของชาตกดังที่นำเสนอไปแล้วในบทที่ 3 ลักษณะเช่นนี้จึงทำให้ผู้วิจัยมองว่าบทบาทของชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ส่งผลให้เกิดการสร้างพื้นที่ทางสังคมของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงบริเวณดังกล่าว

ในบทนี้ผู้วิจัยต้องการจะศึกษาวิเคราะห์และนำเสนอว่าบทบาทของชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ มีความสำคัญต่อชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง และมีบทบาทต่อสร้างพื้นที่ทางสังคมอย่างไร โดยอาศัยแนวคิดพื้นที่ทางสังคมเข้ามาปรับใช้ เพื่อให้สามารถอธิบายถึงการสร้างพื้นที่ทางสังคมในด้านต่าง ๆ ได้ แนวคิดพื้นที่ทางสังคม (Social Space) หรือ การประกอบสร้างทางสังคมของ “พื้นที่” (Social Construction of Space) ของ อองรี เลอแฟบร์ (Henry Lefebvre) มีผู้นำมาปรับใช้ในงานวิชาการอยู่หลายผลงานด้วยกัน โดยเฉพาะการศึกษาด้านการสร้างพื้นที่ทางสังคมแล้วนั้น แนวคิดนี้กลายเป็นที่ยอมรับกันอย่างแพร่หลาย เนื่องจากการประกอบสร้างทางสังคมของพื้นที่ (Social Construction of Space) ในทัศนะของ Henry Lefebvre (กาญจนา แก้วเทพ, 2557: 551 ; อ้างอิงมาจาก H. Lefebvre, 1991) ได้มองว่า “พื้นที่” ไม่ได้เป็นเพียงลักษณะทางภูมิศาสตร์ (passive geography) และมีได้มีลักษณะเป็นกลางด้วย (neutral) แต่พื้นที่ที่ถูกผลิต (produce) และผลิตซ้ำ (reproduce) ให้กลายเป็น “พื้นที่ทางสังคม” แบบต่าง ๆ ตามแต่อำนาจของกลุ่มผู้สร้าง ดังนั้น พื้นที่ทางสังคมจึงเป็นผลผลิตของสังคมและเป็นผลผลิตของวัฒนธรรม (cultural/social product) ในแต่ละช่วงเวลา แต่ละยุคสมัย และแต่ละวัฒนธรรม เป้าหมายของการประกอบสร้างการผลิตและผลิตซ้ำพื้นที่ดังกล่าวก็เพื่อให้เป็นเครื่องมือของความคิด เป็นเครื่องมือของการใช้อำนาจหรือเป็นเครื่องมือของการครอบงำและการควบคุมโดยที่ “พื้นที่” นั้นอาจจะเป็นอย่างใดก็ได้ แต่เมื่อมีการปฏิบัติการทางสังคมเกิดขึ้น ปฏิบัติการทางสังคมเหล่านั้นจึงถือเป็น “การสร้างพื้นที่ทางสังคม”

จากทัศนะข้างต้นที่ Henry Lefebvre ให้ความหมายเกี่ยวกับ “พื้นที่” ทำให้ผู้วิจัยมองว่าทุกพื้นที่ที่เกิดขึ้นในสังคมล้วนแต่เกิดจากการประกอบสร้างทางสังคมทั้งสิ้น ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับบริบทต่างๆ ที่มีส่วนกำหนดหรือมีบทบาทต่อสังคมและวัฒนธรรมนั้น ๆ อันจะทำให้การสร้างพื้นที่ในแต่ละวัฒนธรรมแตกต่างกันไป แนวคิดพื้นที่ทางสังคมแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ (1) พื้นที่ทางกายภาพ หรือพื้นที่ทางธรรมชาติ (physical or natural space) (2) พื้นที่ศักดิ์ หรือพื้นที่ทางจิตใจ (sacred or mental space) (3) พื้นที่ทางสังคม (social space) มีผู้นำแนวคิดนี้มาประยุกต์ใช้ในการศึกษาหลายลักษณะด้วยกัน ขึ้นอยู่กับความสนใจและปัญหาที่พบ ยกตัวอย่างเช่น ในงานวิจัยของ วุฒินันท์ แท่นนิล (2551) ศึกษาเรื่อง “การสร้างพื้นที่ทางสังคมเพื่อหลีกหนีความเป็นชายขอบของคนพลัดถิ่น ชุมชนกะเหรี่ยงพลัดถิ่น ตำบลบ้านคา อำเภอบ้านคา จังหวัดราชบุรี” แนวคิดพื้นที่ทางสังคมถูกนำมาใช้เพื่อศึกษาว่า การใช้วิธีการต่าง ๆ ของชาวกะเหรี่ยงในการสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับตนเอง เพื่อที่จะอยู่อาศัยในพื้นที่ด้วยความชอบธรรม อยู่ในสังคมไทยอย่างมีศักดิ์ศรี สามารถประกอบอาชีพได้เช่นเดียวกับคนไทย และหลุดพ้นจากการเป็นชายขอบของสังคมนั้นสามารถสร้างได้อย่างไร และผลการศึกษาพบว่าชาวกะเหรี่ยงได้สร้างพื้นที่ของตนเองขึ้นมาโดยการนำเสนอภาพลักษณ์ที่ติงามของชาวกะเหรี่ยง ในฐานะที่เป็นชนชั้นดั้งเดิมของพื้นที่ การสร้างพื้นที่ทางสังคมด้วยการแสดงถึงวิถีชีวิต มิติของประเพณีวัฒนธรรม การสร้างพื้นที่ทางสังคมด้วยมิติทางการศึกษา เป็นต้น

อย่างไรก็ตามจะเห็นว่า แนวคิดพื้นที่ทางสังคมหรือการประกอบสร้างทางสังคมนั้นสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้หลายลักษณะ ขึ้นอยู่กับบริบทของพื้นที่ บริบททางวัฒนธรรม หรือบริบททางสังคม ดังนั้น เมื่อย้อนกลับมาพิจารณาในประเด็นที่จะศึกษา โดยนำแนวคิดเรื่องพื้นที่ทางสังคมเข้ามาประยุกต์ใช้ในการศึกษา การสร้างพื้นที่ทางสังคมของชาวชุมชนลุ่มน้ำโจง อำเภอบางบาล จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ที่เชื่อว่ามีความสัมพันธ์กับชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ หรือชาดกประจำถิ่นของชาวชุมชนในแถบนี้ โดยเฉพาะบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคม และจากการศึกษาเนื้อหาของชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ ไปจนถึงบริบททางสังคมที่มีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกันนั้น ทำให้พบว่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์มีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคมอยู่ 3 ลักษณะ ดังนี้

- 4.1 ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์กับการสร้างพื้นที่ทางกายภาพ
- 4.2 ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์กับการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณ
- 4.3 ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์กับการสร้างพื้นที่ทางสังคม

4.1 ชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์กับการสร้างพื้นที่ทางกายภาพ

ชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ มีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางกายภาพอย่างไร นั้น ในประเด็นนี้ผู้วิจัยมองว่า หากสังเกตจากการศึกษาเนื้อหาของชาตกในบทที่ผ่านมา ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ไปบ้างแล้ว บทบาทของชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ได้แสดงผ่านการสร้างพื้นที่ทางกายภาพ นอกจากการมองผ่านตัวเนื้อหาที่ได้จากการสัมภาษณ์ข้อมูลภาคสนามหรือข้อมูลชุมชน การมองในอีกมิติหนึ่งก็คือมองผ่านบริบทต่าง ๆ ที่ได้แสดงผ่านพื้นที่ทางกายภาพ ที่ปรากฏให้เห็นในชุมชนลุ่มน้ำโขงบริเวณดังกล่าว ดังนั้นตัวบทหรือตัวเนื้อหาเองอาจจะชี้ให้เห็นได้ไม่ลึกซึ้งเนื่องจากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ยังถือว่าเป็นข้อมูลปัจจุบัน แต่สิ่งที่จะยืนยันได้ว่าชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ มีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางกายภาพได้อย่างไรนั้น ก็คือบริบททางสังคมในพื้นที่ที่ได้ปรากฏขึ้น

พื้นที่ทางกายภาพ หรือ พื้นที่ทางธรรมชาติ (physical or natural space) หมายถึง สถานที่ทางกายภาพอันเป็นพื้นผิวของโลกทุกแห่ง ซึ่งเป็นที่ตั้ง ที่อยู่อาศัย และพื้นที่ในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง เช่น สถานที่ทางภูมิศาสตร์ ได้แก่ ภูเขา บ้านเรือน แม่น้ำ ถนน และทุกสถานที่ซึ่งมีรูปร่างปรากฏให้เห็น (ไพโรจน์ ไชยเมืองชื่น, 2543: 36) พื้นที่ทางกายภาพของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬและอำเภอรันวาปี จังหวัดหนองคาย มีลักษณะที่ไม่แตกต่างกันนัก เนื่องจากทั้ง 2 อำเภอเป็นอำเภอชายแดนติดต่อกับประเทศ สปป.ลาว มีแม่น้ำโขงกั้นตลอดแนวยาว มีรูปร่างลักษณะพิเศษทอดยาวขนานตามลำแม่น้ำโขง พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูงสลับกับเนินเขา บางพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มมีน้ำท่วมถึงมีแม่น้ำโขงไหลผ่านทิศตะวันตก หากมองไปยังฝั่ง สปป.ลาว จะเห็นภูเขาทอดตัวยาวทับซ้อนกัน ดังภาพ

ภาพประกอบ 27 ชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ

เนื่องจากลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ติดกับแนวแม่น้ำโขง จึงทำให้พื้นที่ดังกล่าวมีความอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐาน ผู้คนจึงอพยพเข้ามาสร้างบ้านแปงเมืองเป็นถิ่นที่อยู่อาศัย และกลายเป็นชุมชนในปัจจุบัน อำเภอปากคาดเดิมเป็นเพียงหมู่บ้านเล็ก ๆ ของตำบลโพนแพงที่อยู่ในปกครองของอำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย เมื่อมีราษฎรย้ายมาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนหนาแน่นขึ้น จึงได้แยกออกตั้งเป็นตำบลปากคาด และได้ยกฐานะการปกครองจากตำบลปากคาดเป็นอำเภอปากคาดเมื่อปี พ.ศ. 2529 ส่วนอำเภอรัตนวาปีก็ได้แยกการปกครองออกมาจากอำเภอโพนพิสัยเมื่อปี พ.ศ. 2538 ทั้งสองอำเภอเป็นรอยต่อระหว่างจังหวัดบึงกาฬกับจังหวัดหนองคาย ดังนั้นลักษณะทางกายภาพของพื้นที่จึงไม่มีความแตกต่างกันนัก ด้วยพื้นที่ทางกายภาพทั้งลักษณะทางภูมิศาสตร์หรือธรรมชาติของพื้นที่แล้ว จะสังเกตว่าลักษณะของภูมิประเทศที่เป็นองค์ประกอบทางกายภาพ เช่น แม่น้ำ ภูเขา หรือพื้นที่สีเขียวที่แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ทำให้มีการอพยพโยกย้ายเข้ามาของผู้คนจากถิ่นอื่น และเริ่มก่อร่างสร้างฐานผลัดเปลี่ยนจากรุ่นสู่รุ่นจนเป็นชุมชนอย่างที่เห็นในปัจจุบัน

ตามข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และจากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ทั้ง 2 อำเภอ หากมองย้อนกลับไปเมื่อครั้งพื้นที่บริเวณระหว่างอำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ยังเป็นเพียงผืนป่าตามคำบอกเล่า ที่มีลักษณะทางกายภาพเป็นพื้นที่ทางธรรมชาติ ซึ่งประกอบไปด้วย ภูเขา แม่น้ำ และป่าไม้ ยังไม่มีการประกอบสร้างทางสังคมเกิดขึ้น จนกระทั่งเริ่มมีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นกลุ่มแรกของชุมชนแห่งนี้ ตามประวัติข้อมูลอำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ ที่ได้มาจาก (ที่ทำการปกครองอำเภอปากคาด, 2557) กล่าวถึงแค่เพียงว่า เดิมอำเภอปากคาดเป็นเพียงหมู่บ้านหนึ่งของตำบล โพนแพง ที่อยู่ในเขตการปกครองของอำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย แต่ไม่ได้กล่าวถึงการตั้งถิ่นฐานว่าเริ่มขึ้นเมื่อใด มีผู้กล่าวถึงอำเภอปากคาดเมื่อครั้งอดีตเอาไว้ว่าเมื่อปี พ.ศ. 2495 หมู่บ้านปากคาดเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ ที่มีประชากรประมาณ 25 หลังคาเรือน บ้านปากคาดสมัยนั้นอยู่ในเขตของตำบลโพนแพง อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย (ภควัฒน์ ศรีปัดชา, 2556) นั่นก็หมายความว่าก่อนปี พ.ศ. 2495 จะต้องมีการมาตั้งรกรากอยู่ก่อนแล้ว ซึ่งก็สัมพันธ์กับข้อมูลที่ปรากฏในประวัติการก่อตั้งวัดสว่างอารมณ์ ที่กล่าวว่าวัดสว่างอารมณ์สร้างขึ้นประมาณปี พ.ศ. 2425 ตามหลักฐานอ้างอิงคือสร้างขึ้นเมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2425 โดยท้าวขุนไกรซึ่งเดินทางมาจากฝั่งประเทศลาว มาตั้งบ้านเรือนอยู่ริมน้ำโขงใกล้กับปากห้วยคาค ต่อมาจึงตั้งชื่อหมู่บ้านนี้ว่าบ้านปากคาด เมื่อมีคนอพยพมาอยู่มากขึ้น และขยายความเจริญขึ้นตามลำดับ ก็ได้ร่วมกันสร้างวัดขึ้นบนที่ดินของนายจันทรา ไกรราช ซึ่งเป็นบุตรชายของขุนไกร และได้ร่วมกันตั้งชื่อวัดสว่างอารมณ์ถ้ำศรีธน (พระครูวัชรญาณประยุต, 2556)

ตามประวัติการก่อตั้งวัดสว่างอารมณ์หรือวัดถ้ำศรีธน อาจสันนิษฐานได้ว่าพื้นที่บริเวณดังกล่าวอาจมีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนหรือตั้งแต่ปี พ.ศ. 2425 มาแล้ว ส่วนอำเภอรัตนวาปี บริเวณที่มีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์นั้น ก็คือพื้นที่บริเวณตำบลบ้านดอน และตำบลโพนแพง อำเภโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย เพราะมีประวัติความเป็นมาที่น่าสนใจ ก็คือประวัติของชุมชนบ้านเปงจาน และเปงจานนคร อันมีความสัมพันธ์กับชาตกเรื่องดังกล่าว ที่มาจากข้อมูล (ที่ทำการปกครองอำเภอรัตนวาปี, 2558) กล่าวถึงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นเสมจารึกอักษรคฤนทร์ (อินเดียโบราณ) ว่าเมื่อประมาณ พ.ศ. 1200 โดยขุดพบที่บ้านเปงจาน ตำบลโพนแพง อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย จึงมีการสันนิษฐานกันว่าในอดีตคือ “เปงจานนคร” บ้านเปงจาน และ เปงจานนคร ในปัจจุบันอยู่ในการปกครองของอำเภอรัตนวาปี ที่มาของอำเภอรัตนวาปีหากกล่าวย้อนไปเมื่อ พ.ศ. 2415 ได้มีการจัดตั้งเมืองโพนแพง โดยมีพระสุริยวงศ์ (ท้าวจันทา) เป็นเจ้าเมือง ต่อมาหลวงศรีมหาพรหมได้ย้ายเมืองมาตั้งใหม่ที่บ้านปากห้วยหลวง “ปากห้วยหลวง” ปัจจุบันเป็นที่ตั้งอำเภโพนพิสัย เมื่อปี พ.ศ. 2436 ฝรั่งยึดครองบริเวณฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง สปป. ลาว ทำให้พระสุริยศักดิ์ได้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในรัชกาลที่ 5 ต่อมาเมื่อมีการตั้งสมเด็จพระเจ้าหลวงต่างพระองค์ (พระบรมวงศ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม) จึงมีการตั้งเมืองขึ้นอีกเมืองหนึ่งที่บ้านหนองแก้ว (ปัจจุบันตั้งอยู่ตำบลรัตนวาปี) โดยมีพระสุริยศักดิ์เป็นเจ้าเมืองและขึ้นกับเมืองโพนพิสัย ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2538 ได้มีการแยกการปกครองออกจากอำเภโพนพิสัย มาตั้งเป็นอำเภอใหม่คือ “รัตนวาปี”

ชุมชนบ้านเปงจานนคร ตำบลบ้านดอน และบ้านเปงจาน ตำบลโพนแพง อำเภโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย จากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์นางสำเนียง พิมพ์พิลา อายุ 73 ปี อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 24 หมู่ที่ 8 ตำบลบ้านดอน อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย นางสำเนียงให้สัมภาษณ์ว่า

“บ้านเปงจาน มีนายยอดเป็นผู้นำบุกเบิกก่อตั้ง ซึ่งสมัยก่อนนั้นพื้นที่บ้านเปงจานเต็มไปด้วยป่าดงรก ไม่มีถนนให้รถสัญจร มีเพียงทางเดินแคบๆหรือเป็นทางเกวียนผ่านได้ หมู่บ้านเปงจานเริ่มมีผู้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ปี พ.ศ. 2480-2500” รุ่นแรกที่เข้ามาตั้งหมู่บ้านตอนนั้นตนมีอายุเพียง 11 ขวบ ตนและครอบครัวก็ได้ย้ายเข้ามาอยู่กับผู้ปกครองยอด เข้ามาตั้งหมู่บ้านได้ไม่กี่หลังคาเรือน ส่วนวัดก็มีพระมาจากฝั่งลาวมาจำวัดอยู่ขณะนั้น ส่วนโบสถ์ก็มีการสร้างโบสถ์หลังใหม่ทับกับพื้นที่ของโบสถ์เก่าซึ่งมีหลักฐานคือ “ขันแอม” ตั้งอยู่ก่อนแล้วจึงสันนิษฐานว่าเคยเป็นโบสถ์เก่ามาก่อน และพื้นที่ของโรงเรียนในปัจจุบันก็เคยเป็นวัดมาก่อน เพราะตอนบุกเบิกก็ปรากฏว่ามีพระพุทธรูปเก่าๆ ดิตขึ้นมามากมาย เพราะบ้านเปงจานนั้นเป็นเมืองเก่า เชื่อว่ามีมาตั้งแต่สมัยสินไหและสมัยท้าวสีทน เพราะบ้านเมือง

นี้มี 2 ยุค 2 สมัย และสมัยของท้าวสีทนเป็นสมัยสุดท้าย เชื่อว่ามีระยะเวลาประมาณพันปีมาแล้ว เช่น ใบเสมาที่ขุดพบเป็นตัวหนังสือโบราณจารึกอยู่”

(สำเนียง พิมพิลา, 2559: สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 28 นางสาวสำเนียง พิมพิลา ผู้ให้สัมภาษณ์

นอกจากข้อมูลที่ได้จากการบอกเล่าแล้ว ก็ไม่ปรากฏข้อมูลที่เป็นลายลักษณ์อักษรที่มีการบันทึกเกี่ยวกับการตั้งชุมชนบ้านเปงจานเอาไว้ และนางสำเนียง พิมพิลา ถือเป็นผู้ให้ข้อมูลที่สามารถยืนยันได้ว่าบ้านเปงจานแห่งนี้ได้รับการบุกเบิกและอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2480-2500 และที่สำคัญอีกประการหนึ่งของชุมชนบ้านเปงจานและเปงจานนครก็คือ ชาวชุมชนในแถบนี้เชื่อว่าพื้นที่บริเวณดังกล่าวเคยเป็นเมืองเก่าแก่มาก่อน เพราะเมื่อครั้งที่ทางการได้เข้ามาบุกเบิกก็ปรากฏว่าพบวัตถุโบราณหลายชิ้น พบพื้นที่ที่คาดว่าเคยเป็นวัด (วัดร้าง) มาก่อน โดยเฉพาะหลักฐานทางโบราณคดีชิ้นสำคัญที่ขุดพบบริเวณที่แห่งนั้น ก็คือศิราจารึกใบเสมาหินขนาดใหญ่ ซึ่งสันนิษฐานว่าอยู่ในยุคทวารวดี พุทธศักราช 1300 ที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “ศาลเจ้าพ่อเปงจาน” มาจนถึงปัจจุบัน

จากการกล่าวถึงประวัติศาสตร์เชิงพื้นที่ของทั้ง 2 อำเภอ ก็เพื่อให้ทราบว่าพื้นที่ดังกล่าวนั้นเริ่มมีการตั้งถิ่นฐาน ตั้งบ้านเรือน จนพัฒนามาเป็นชุมชน หรือเริ่มมีประกอบสร้างทางสังคมของพื้นที่ขึ้นมาเมื่อใด ซึ่งที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ถือว่ามีความสัมพันธ์กับพื้นที่ทางกายภาพอย่างแน่นอน เพราะเมื่อพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งหากได้รับการประกอบสร้างขึ้นโดยอำนาจของผู้คนหรือสังคม จะส่งผลให้พื้นที่นั้นมีความหมายที่กว้างขึ้น อย่างเช่น พื้นที่ทางกายภาพหรือพื้นที่ทางธรรมชาติบริเวณลุ่มน้ำโขงอำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ก่อนมีการอพยพเข้ามาของผู้คนก็

ยังคงเป็นเพียงพื้นที่ทางธรรมชาติแห่งหนึ่งเท่านั้น แต่เมื่อมีการอพยพเข้ามาของผู้คน และมีการประกอบสร้างทางสังคมขึ้น เช่น มีหมู่บ้าน จากหมู่บ้านเป็นชุมชน จากชุมชนเป็นสังคม ลักษณะเช่นนี้ จึงทำให้ความหมายของพื้นที่ทางกายภาพบริเวณชุมชนดังกล่าวมีความหมายที่กว้างขึ้น เพราะเป็นพื้นที่ทางกายภาพที่ได้รับการประกอบสร้างและการให้ความหมายโดยตามแต่อำนาจของกลุ่มผู้สร้าง หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า Spatial space ก็คือปฏิบัติการทางสังคมต่าง ๆ ที่ถูกกำหนดให้อยู่ในพื้นที่ทางกายภาพ

กล่าวถึงการรับวัฒนธรรมความเชื่อ หรือการรับรู้ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ไม่สามารถระบุได้อย่างชัดเจนว่าชาดกเรื่องดังกล่าวเข้ามาอยู่ในความทรงจำของผู้คนในถิ่นนี้เมื่อใด แต่จากการสัมภาษณ์ข้อมูลภาคสนามและการเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษาทำให้ทราบว่า ชาดกเรื่องดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับบริบททางสังคมของพื้นที่ เช่นนี้แล้วพื้นที่ทางกายภาพที่นอกเหนือจากพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่ปรากฏอยู่ในโลกแห่งความเป็นจริง (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2556: 44) เมื่อมีปฏิบัติการทางสังคมเกิดขึ้น พื้นที่ทางกายภาพก็จะถูกผลิตซ้ำขึ้นมา นั่นก็หมายถึงเมื่อไหร่ก็ตามที่มีการทับซ้อนในพื้นที่ เช่นการตั้งถิ่นฐาน การสร้างบ้านแปงเมือง พื้นที่ดังกล่าวจะมีความหมายขึ้นมาทันที ดังนั้นชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ไม่ได้เป็นเพียงนิทานประจำถิ่น แต่ถูกนำเข้ามาเชื่อมโยงทำให้เกิดความสัมพันธ์กับบริบททางสังคมผ่านระบบความเชื่อ

บทบาทของชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์กับการสร้างพื้นที่ทางกายภาพ ผู้วิจัยพบว่าชาดกเรื่องดังกล่าวมีบทบาทต่อการตั้งชื่อหมู่บ้าน การตั้งชื่อสถานที่สำคัญ และการตั้งชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่ปรากฏอยู่ในพื้นที่ ดังที่กล่าวไปแล้วว่าพื้นที่ทางกายภาพเมื่อถูกทับซ้อนด้วยการประกอบสร้างทางสังคมจะทำให้มีความหมายที่กว้างขึ้น และชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ก็มีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางกายภาพ ดังนี้

4.1.1 ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์กับการตั้งชื่อ

จากการศึกษาเนื้อหาของชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ที่ได้จากการสัมภาษณ์ข้อมูลภาคสนามชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอปากคาดจังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ทำให้ผู้วิจัยทราบว่าชาดกเรื่องดังกล่าวมีบทบาทต่อการตั้งชื่อ ได้แก่ การตั้งชื่อหมู่บ้าน การตั้งชื่อสถานที่สำคัญ และการตั้งชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งสามารถอธิบายได้ดังนี้

4.1.1.1 การตั้งชื่อหมู่บ้าน

ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอปากคาดจังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ที่มีการรับรู้ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ร่วมกัน เมื่อตั้งข้อสังเกตจะพบว่า ชาวชุมชนในแถบนี้มีความเชื่อและให้ความสำคัญกับชาดกเป็นอย่างมาก การนำชื่อที่ปรากฏในเนื้อหาของชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์มาใช้ในการตั้งชื่อ

บ้านนามเมืองของตนเอง แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของคนที่มีต่อชาดก ผู้ที่รับรู้ชาดกจะมีความเชื่อในลักษณะเดียวกันว่าชาดกเรื่องดังกล่าวเคยเกิดขึ้นมาแล้วในพื้นที่ของตน ซึ่งหากสังเกตจากการดำเนินเรื่องหรือข้อมูลที่ได้การให้สัมภาษณ์ ก็จะทราบว่าชาวชุมชนบริเวณนี้มีความเชื่อเกี่ยวกับชาดกเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ โดยเฉพาะเชื่อว่าเรื่องดังกล่าวเป็นเรื่องที่เคยเกิดขึ้นมาแล้วในพื้นที่แห่งนี้ ผู้วิจัยจึงมองว่าการนำชาดกเข้ามาประกอบสร้างให้มีความหมายมีบทบาทก็คือการสร้างอัตลักษณ์ให้กับท้องถิ่น การสร้างความเป็นชุมชน ให้พื้นที่ของตนกลายเป็นดินแดนที่มีวัฒนธรรมร่วมกัน จากการศึกษาพบว่า ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์มีบทบาทในการตั้งชื่อหมู่บ้าน ดังนี้

(1) บ้านเปงจาน“

เปงจาน เปงจานนคร เปงจานนครราช” คือชื่อของหมู่บ้านที่อยู่ในตำบลบ้านด่อนและตำบลโพนแพง อำเภอรัตนาปี่ จังหวัดหนองคาย ชื่อหมู่บ้านดังกล่าวได้รับอิทธิพลมาจากชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ นิทานประจำถิ่นของชาวชุมชนทั้ง 2 อำเภอ ที่มีการรับรู้ร่วมกัน และเชื่อว่าเรื่องของท้าวสีทนนั้นเริ่มขึ้นที่บ้านเปงจานแห่งนี้ ดังที่ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ส่วนใหญ่จะเปิดเรื่องด้วยการกล่าวถึงเมืองเปงจาน ตัวอย่างเช่น

“เมืองเปงจานมีพระยาพรหมทัตเป็นผู้ครองเมือง พระยาพรหมทัตมีเมียชื่อนางจันทา มีลูกชื่อท้าวสีทน นางมโนราห์อยู่ที่เมืองภูเงินมีพี่น้อง 7 คน นางมโนราห์เป็นคนที่ 7 ทั้ง 7 นางบินได้ทุกคนเพราะมีปีกมีหาง”

(สำเนียง พิมพิลา, 2558: สัมภาษณ์)

“เมืองเปงจานนครราช ประวัตินางมโนราห์ เริ่มมาตั้งแต่ท้าวสีทนอยู่เมืองเปงจานนครราช มีหลักฐานคือศาลหลักเมืองอยู่ที่เมืองเปงจาน”

(พิทักษ์ นทีเขต, 2559: สัมภาษณ์)

“ท้าวสีทนจากเมืองเปงจานนครราชปัจจุบันก็คือบ้านเปงจาน ท้าวสีทนออกตามหานางมโนราห์ ตอนที่นางมโนราห์ได้ปีกและหางแล้วหนีกลับเมืองภูเงิน ท้าวสีทนออกตามหานางมโนราห์ก็เลยเดินทางมายังถ้ำแห่งนี้ที่ตอนนี้เรียกกันว่า “ถ้ำศรีธน” และมาพบกับพระฤาษี ได้เรียนวิชา กับฤาษีจนสำเร็จ”

(สมบุญ พลไตร, 2559: สัมภาษณ์)

จากตัวอย่างประโยคข้างต้นคือการเล่าเรื่องโดยย่อถึงชื่อเมืองเปงจานในชาดกเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ ว่าเป็นเมืองของท้าวสีหน บางสำนวนเล่าพร้อมกับระบุให้เข้าใจว่าเมืองเปงจานในชาดกเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ก็คือบ้านเปงจานในปัจจุบัน และอีกหลายสำนวนที่ยังไม่ได้กล่าวถึงก็มีการเล่าเรื่องในลักษณะเดียวกัน เหตุที่ผู้ให้ข้อมูลหรือผู้ให้สัมภาษณ์กล่าวว่าบ้าน เปงจานที่อยู่ในอำเภอรัตนวาปีก็คือเมืองเปงจานของท้าวสีหน ก็เนื่องด้วยเมื่อครั้งที่มีการเข้ามาตั้งรกราก หรือการอพยพเข้ามาสร้างบ้านแปงเมืองใหม่นั้น พื้นที่ดังกล่าวยังเป็นผืนป่ารก เหมือนไม่เคยมีผู้ใดเข้ามาอยู่ก่อน แต่เมื่อมีการบุกเบิกก็ขุดพบซากปรักหักพัง ซากวัตถุโบราณ อย่างเช่น พระพุทธรูปเก่าๆ ที่แตกหักไปบ้าง บางองค์ก็มีสภาพสมบูรณ์ ขุดพบเครื่องใช้ข้าวของโบราณ บางส่วนถูกเก็บรักษา บางส่วนถูกกวาดทิ้งลงแม่น้ำโขง ซึ่งลักษณะดังกล่าวคล้ายกับร่องรอยของบ้านเมืองเก่าแก่ที่ร้างมานานอยู่ใต้ผืนดินบริเวณนี้ และหลักฐานชิ้นสำคัญที่ทำให้ชาวชุมชนในแถบนี้เชื่อว่าที่แห่งนี้เป็นเมืองเปงจาน เมืองโบราณที่เล่าส่งต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น ก็คือใบเสมาหินศาลเจ้าพ่อเปงจาน มีประวัติ ดังนี้

“ใบเสมาหินศาลเจ้าพ่อเปงจาน เป็นที่เคารพของชาวโพนพิสัยและอำเภอรัตนวาปี ซึ่งเรียกใบเสมาหินนี้ว่า “เจ้าพ่อเปงจาน” เดิมทีที่ตั้งของเสมาหินนี้คงไม่ใช่ที่ตั้งปัจจุบัน เสมาหินนี้มีความสูงประมาณ 1.90 เมตร ตรงกลางทำเป็นรูปสถูปทรงหม้อน้ำอยู่บนฐานกลีบบัว อีกด้านหนึ่งแกะเป็นรอยยาวมีอายุราวในศตวรรษที่ 12 หรือยุคทวารวดีตอนต้น ที่ฐานมีอักษรปัลลวะอินเดียจารึกอยู่ แต่ลบเลือนจนอ่านไม่ออกตลอดใบเสมา ชาวบ้านปิดทองจนทั่วจึงไม่สามารถ วิเคราะห์หาตัวอักษรได้ นับว่าเป็นใบเสมาหินที่เก่าแก่ที่สุดหลักหนึ่งในจังหวัดหนองคายและน่าจะมีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ความเป็นมาของการตั้งถิ่นฐานยุคแรกของพื้นที่ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดหนองคาย วิเคราะห์ชื่อเปงจานไว้อย่างน่าสนใจ ดังนี้

เปงจานนครราช กิ่งอำเภอรัตนวาปีปัจจุบัน บริเวณที่ทำการนิคมสร้างตนเองยังมีเสมาหินขนาดใหญ่เหลืออยู่ชิ้นหนึ่งที่เหลือรอดจากการกวาดทิ้งลงแม่น้ำโขงเมื่อ 50 ปีที่แล้ว ชาวบ้านเรียกว่าเจ้าพ่อเปงจานมีอายุอยู่ในยุคทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 12 ที่ฐานมีอักษรปัลลวะอินเดียจารึกไว้ แต่ละเลือนจนอ่านไม่ได้ ยังมีร่องรอยของเมืองโบราณอยู่ทั่วบริเวณริมแม่น้ำโขงเป็นแนวยาวถึง 10 กิโลเมตร ตั้งแต่เนินคมสร้างตนเอง หน่วยซ่อมและบำรุงสะพานโรงเรียนประชาบดี โรงเรียนนิคมบ้านเปงจาน จนถึงวัดเปงจานใต้

บริเวณนี้ไม่กี่นิ้วก็พบซากกองอิฐกองอยู่มาก สันนิษฐานได้เลยว่าน่าจะเป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ และมีความสำคัญมากแห่งหนึ่งในดินแดนแถบนี้ ทั้งนี้ยังมีวรรณกรรมประเภทชาดกนอกนิบาตเล่าสืบต่อกันมาว่าเป็นเมืองของท้าวสีทน”

(อินทร์ ลงเลลา, 2557)

ภาพประกอบ 29 เสาหินศาลเจ้าพ่อเป้งจาน และซากวัตถุโบราณที่ขุดพบ

นอกเหนือจากร่องรอยของเมืองโบราณที่ปรากฏ ใบเสมาหินศาลเจ้าพ่อเป้งจานคือหลักฐานชิ้นสำคัญที่คอยสนับสนุนให้เชื่อว่าพื้นที่บริเวณนี้คือพื้นที่ของเมืองเป้งจานนครในอดีต ซึ่งมีผู้ปกครองเมืองก็คือพญาเมืองเป้งจาน เมื่อพิจารณาจะเห็นว่าพญาเมืองเป้งจานได้ปรากฏอยู่ในเนื้อหาชาดก เมืองเป้งจานที่ปรากฏในชาดกอาจจะมีหลายเรื่อง แต่เรื่องที่มีความผูกพันกับพื้นที่และผู้คนในท้องถิ่นนี้ก็คือเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ เนื่องจากเป็นชาดกที่อยู่ในการรับรู้และได้รับการถ่ายทอดผ่านมุขปาฐะสืบต่อกันมา จนเป็นนิทานประจำถิ่น และสามารถอธิบายถึงภูมินามของท้องถิ่นได้ จึงถือว่าการตั้งชื่อหมู่บ้านได้รับอิทธิพลมาจากชาดกเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์

(2) บ้านดอนน้อย บ้านดอนใหญ่

บ้านดอนน้อย และบ้านดอนใหญ่ ปัจจุบันอยู่ในปกครองของตำบลบ้านดอน อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ชาวบ้านดอนก็เป็นหนึ่งในชุมชนที่มีการรับรู้ชาดกเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ จากการสัมภาษณ์ข้อมูลภาคสนามพบว่า การตั้งชื่อ “บ้านดอน” นั้นมีที่มาจากตอนหนึ่งในชาดก ที่กล่าวถึงเมื่อครั้งที่ชาวเมืองเป้งจานทราบว่าท้าวสีทนจะพาเมียก็คือนางมโนราห์กลับเข้าเมือง

ก็ได้มีการเตรียมการต้อนรับเป็นอย่างดี ในตอนนี้เองที่เชื่อว่าคงจะเป็นที่มาของการตั้งชื่อ “บ้านดอน” ดังข้อความที่ยกตัวอย่างดังนี้

“เมื่อพรานบุญได้บ่วงบาตจากพญานาคในเมืองบาดาลมาแล้วก็นำมาคล้องนางมโนราห์ ส่วนสถานที่คล้องนางมโนราห์นั้นก็อยู่ข้างๆ ถ้ำศรีธนะหิระบริเวณหนองหิน เมื่อคล้องนางมโนราห์ได้ก็ และจะพานางไปเมืองเปงจาน และเมื่อฝั่งท้าวสีทนรู้อย่างนั้นจึงออกมาต้อนรับนาง ปัจจุบันจึงมีหมู่บ้านหมู่บ้านหนึ่งที่ชื่อว่าบ้านดอน จากนั้นก็มอบนางมโนราห์ให้กับท้าวสีทน ก็ได้เป็นผัวเมียกัน”

(ทองม้วน ดอกไม้แก้ว, 2559: สัมภาษณ์)

“ครั้งเมื่อท้าวสีทนจะพานางมโนราห์กลับมาเมืองเปงจาน พญาเมืองเปงจานพ่อของท้าวสีทนก็พาประชาชนออกมาต้อนรับท้าวสีทนกับนางมโนราห์จึงทำให้เกิดชื่อบ้านขึ้น คือบ้านดอน อ.รัตนวาปี จากนั้นท้าวสีทนกับนางมโนราห์ก็ได้อยู่ด้วยกัน”

(โสภา ทองสะโคม, 2559: สัมภาษณ์)

(3) บ้านดงหอ บ้านดงเล่า บ้านดงสาร

บ้านดงหอ และบ้านดงเล่า ปัจจุบันอยู่ในปกครองของตำบลโพนแพง ส่วนบ้านดงสาร อยู่ในปกครองของตำบลบ้านดอน อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ชื่อหมู่บ้านที่กล่าวถึงนี้ มีปรากฏอยู่ในเนื้อหาของชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ในตอนที่นางมโนราห์ทราบว่าตนกำลังจะถูกฆ่านางจึงออกอุบายหลอกล่อขอเอาปึกและหางคืบจากแม่ของท้าวสีทน เพื่อจะมาร่ำรำดาบให้แม่ท้าวสีทนดูเมื่อตายใจแล้วนางก็ได้จูงหะบินหนีกลับไปเมืองภูเงิน เส้นทางที่นางใช้เดินทางก็คือบ้านดงอีเหาะ ดงอีเหาะก็คือดงที่นางบินหรือเหาะผ่านหนีไป แต่ปัจจุบันได้เรียกเพี้ยนเป็นดงหอปัจจุบันเป็นชื่อ “บ้านดงหอ” ส่วนดงเล่า “เล่า” ในความหมายของชาวอีสานคือชื่อเรียกสิ่งปลูกสร้างที่ทำขึ้นสำหรับเก็บข้าวเปลือก ชาวภาคกลางเรียกกันว่ายุ้งข้าว “บ้านดงเล่า” จึงมีที่มาจากตอนที่แม่ของท้าวสีทนสั่งให้นางสนมกรมวังปลูกเล่า (โองหอ) ขึ้นมาเพื่อให้เป็นที่สำหรับไว้ห่านางมโนราห์ ส่วนบ้านดงสาร นั้นมาจากตอนที่แม่ท้าวสีทนสั่งให้นางสนมกรมวังสานไพรหญ้าเพื่อนำมามุงเป็นโองหอที่จะล่อนางมโนราห์มาฆ่า ฉะนั้นชื่อหมู่บ้านดังกล่าวหากสันนิษฐานตามข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ เป็นไปได้ว่าอาจได้รับอิทธิพลจากชาดกเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ดังข้อความในตอนต่อไปนี้

“จากนั้นนางมโนราห์ก็ร้ายรำเพียงไม่นานนางก็เหาะเหินสูงขึ้นไปสูงขึ้นไปเรื่อยๆ แล้วสั่งความเอาไว้ว่าถ้าหากท้าวสีทนจะออกติดตามหานางให้หยุดท้าวสีทนเอาไว้ เพราะท้าวสีทนจะได้รับอันตราย เนื่องจากหนทางไปเมืองภูจินนั้นเต็มไปด้วยอุปสรรคมากมาย เมื่อพูดจบนางก็บินหนีไป ทางที่นางมโนราห์ใช้เป็นเส้นทางบินหนีก็คือทางบ้านดงอีเหาะ บ้านดงเล่า ดงเล่าก็คือเล่าหรือหอที่ปลูกขึ้นเพื่อจะใช้ฆ่านางมโนราห์ ส่วนดงอีเหาะก็เป็นทางที่นางเหาะหนี ซึ่งอยู่ใกล้ๆ กับบ้านดงเล่า แต่ปัจจุบันบ้านดงอีเหาะได้ถูกเรียกเพี้ยนไปเป็นบ้านดงหอ และถัดจากนั้นยังมีบ้านดงसान ดงसानก็คือการसानไพรหญ้าเพื่อใช้ฆ่านางมโนราห์ ”

(ทองม้วน ดอกไม้แก้ว, 2559: สัมภาษณ์)

4.1.1.2 การตั้งชื่อสถานที่สำคัญ

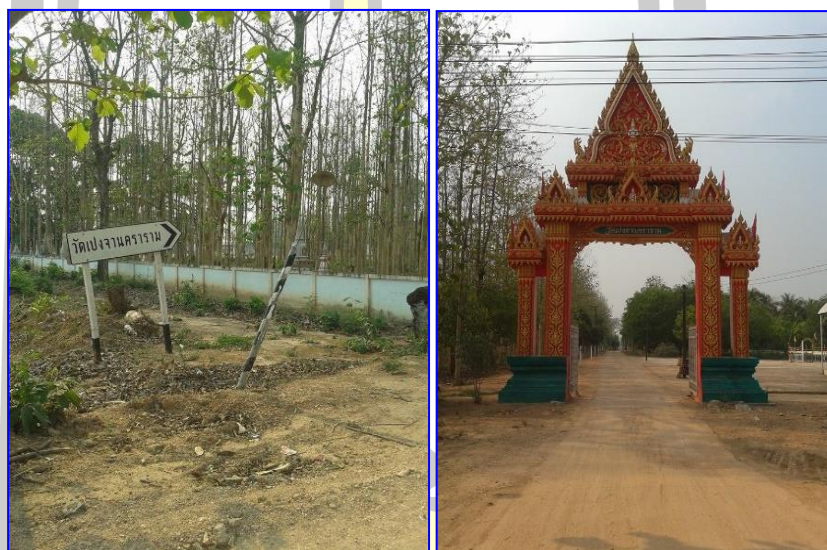
การตั้งชื่อสถานที่สำคัญ ในประเด็นนี้หมายถึงสถานที่ที่นอกเหนือจากหมู่บ้านแต่ยังมีความสำคัญ และเป็นสถานที่ที่ปรากฏอยู่ในพื้นที่ทางกายภาพ ที่มีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับเนื้อหาของชาดกเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ดังนี้

(1) วัดเปงจานคาราม

วัดเปงจานคารามตั้งอยู่ที่บ้านหนองตัว ตำบลบ้านด่อน อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2480 เดิมเป็นวัดร้างโบราณ มีซากอุโบสถเป็นวัดเก่าแก่ที่ตั้งอยู่ในเมืองโบราณที่ชาวบ้านเรียกกันว่าเมืองเปงจานนครราช เมื่อชาวบ้านสร้างวัดขึ้นมาใหม่เสร็จเรียบร้อยจึงตั้งชื่อว่า “เปงจานคาราม” ตามชื่อเมืองดังกล่าว (พิรพัฒน์ จักรพรหม, 2551)

จากประวัติวัดที่กล่าวว่าวัดเปงจานคารามนั้นสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2480 ซึ่งก็ตรงกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์นางสำเนียง พิมพ์ลา (2559) ที่กล่าวว่าวัดเปงจานคารามนั้นสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2480-2500 ส่วนวัดก็มีพระมาจากฝั่งลาวมาจำวัดอยู่ขณะนั้น ส่วนโบสถ์มีการสร้างโบสถ์หลังใหม่ทับพื้นที่ของโบสถ์หลังเก่า ซึ่งมีหลักฐานคือ “ชั้นแอ่ว” ตั้งอยู่ก่อนแล้วจึงสันนิษฐานว่าเคยเป็นโบสถ์เก่ามาก่อน ดังนั้นจึงพอที่จะสรุปได้ว่า วัดเปงจานคารามได้ถูกตั้งชื่อขึ้นมาใหม่เมื่อครั้งที่ได้มีการอพยพเข้ามาของผู้คนกลุ่มที่เข้ามาสร้างบ้านแปงเมือง แต่ทว่าสถานที่ที่ตั้งวัดนั้นเชื่อกันว่า เดิมเคยเป็นวัดมาก่อนแล้ว เพราะพบร่องรอยของซากวัดอุโบสถต่าง ๆ ทั้งนี้ประเด็นสำคัญก็คือการตั้งชื่อของสถานที่สำคัญแห่งนี้ที่ใช้ชื่อว่า “เปงจานคาราม” ผู้วิจัยได้กล่าวไปแล้วในประเด็นเรื่องการตั้งชื่อหมู่บ้าน ซึ่งก็พบการตั้งชื่อหมู่บ้านเช่นเดียวกันก็คือ “บ้านเปงจานเปงจานนคร, เปงจานนครราช” การตั้งชื่อดังกล่าวได้รับอิทธิพลจากความคิดความเชื่อที่มีต่อชาดก

พื้นที่บ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ และการตั้งชื่อ “วัดเปงจานคราราม” ก็เช่นเดียวกัน เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวตั้งอยู่ในดินแดนที่มีความเชื่อรูปแบบเดียวกัน ว่าพื้นที่แห่งนี้เคยเป็นเมืองเก่าแก่มาก่อนก็คือเมืองเปงจานนคร และจากการศึกษาก็พบว่าชาวชุมชนดังกล่าวได้นำเอาชื่อเมืองในชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ก็คือ “เมืองเปงจานนครราช” มาตั้งเป็นชื่อวัด “วัดเปงจานคราราม” เพื่อให้พื้นที่แห่งนี้เป็นดินแดนของเมืองเปงจานนครอย่างสมบูรณ์แบบตามทศนะทางความเชื่อที่มีร่วมกัน

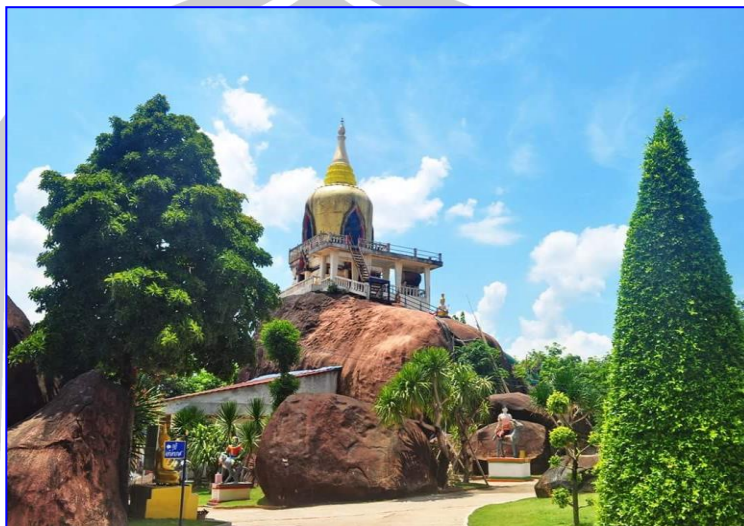

ภาพประกอบ 30 วัดเปงจานคราราม

(2) วัดถ้ำศรีธน

วัดถ้ำศรีธน หรือ วัดสว่างอารมณ์ ปัจจุบันตั้งอยู่หมู่บ้านโนนศิลาหมู่ที่ 1 ตำบลโนนศิลา อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ พื้นที่ตั้งวัดมีประวัติเล่าขานกันมาแต่โบราณ มีก้อนหินทรายขนาดใหญ่มาก มีอายุนับล้านปี ตั้งอยู่บริเวณตรงกลางพื้นที่ของวัด และมีเจดีย์ทรงระฆังคว่ำตั้งอยู่บนก้อนหินใหญ่ ซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์ของอำเภอปากคาด ด้านล่างก้อนหินใหญ่ทางทิศตะวันตกมีถ้ำยาวประมาณ 60 เมตร ลึกประมาณ 10 เมตร ชาวบ้านเรียกว่า “ถ้ำศรีธน” ด้านหลังถ้ำทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีก้อนหินทรายตั้งเรียงกัน 3 ก้อน มีลักษณะรูปตัดเหมือนถูกของมีคมตัด ชาวบ้านเรียกหินทั้ง 3 ก้อนนี้ว่าเป็นการประลองวิชาอาคมของท้าวสีทนซึ่งเกิดจากการลองดาบ และบริเวณทิศตะวันออกเฉียงใต้มีก้อนหินเรียงรายอยู่เป็นจำนวนมาก และมีรอยอยู่ด้านล่างหินคล้านรอย

ฝ่ามือ ชาวบ้านเรียกว่ารอยมือท้าวสีทนประลองพลัง หลังจากทีเรียนวิชาอาคมกับฤาษี ภายในวัดมี พระพุทธรูปต่าง ๆ มีรูปจำลองฤาษี รูปจำลองท้าวสีทน รูปจำลองนางมโนราห์

ภาพประกอบ 31 สว่างอารมณ์ (วัดถ้ำศรีนง)

วัดสว่างอารมณ์ (ถ้ำศรีนง) สร้างขึ้นประมาณปี พ.ศ. 2425 ตามหลักฐานอ้างอิงคือ สร้างขึ้น ณ วันที่ 23 มีนาคม 2425 โดยท้าวขุนไกรซึ่งเดินทางอพยพมาจากฝั่งลาว มาตั้งบ้านเรือนอยู่ริมน้ำโขงใกล้กับปากห้วยคาค ระยะต่อมามีคนอพยพมาอยู่มากขึ้น และขยายความเจริญขึ้นตามลำดับ ชาวบ้านที่อพยพมาอยู่บ้านปากคาค ก็ได้ร่วมกันสร้างวัดบนที่ดินของ นายจันทรา ไกรราช ซึ่งเป็นบุตรชายของขุนไกร จึงได้ร่วมกันตั้งชื่อเป็นวัดสว่างอารมณ์ถ้ำศรีนง โดยชาวบ้านจะเอ่ยปากเรียกว่าวัดถ้ำศรีนงจนเคยชิน และเรียกขานนามวัดนี้จนถึงปัจจุบัน (พระครูวัชรญาณประยุต, 2556)

จากประวัติความเป็นมาแล้ว เห็นจะมีความชัดเจนว่า สถานที่วัดแห่งนี้มีความสัมพันธ์กับเนื้อหาของชาดก หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าถอดพื้นที่ที่มีในชาดกให้มีอยู่ในพื้นที่แห่งความจริง หรือพื้นที่ทางกายภาพ สืบเนื่องจากภูมิทัศน์ที่ปรากฏในวัดประกอบไปด้วยสถานที่สำคัญๆ เช่น ถ้ำฤาษี ถ้ำศรีนง ถ้ำคอกม้า รูปจำลองนางมโนราห์ รูปจำลองฤาษี รูปจำลองท้าวสีทนลงดาบ ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ก้อนหินทรายขนาดใหญ่ที่มีลักษณะคล้ายโดนตัดให้เป็น 3 ก้อน ที่ชาวชุมชนในแถบนี้เชื่อว่าเกิดจากการประลองดาบของท้าวสีทน เมื่อครั้งมาเรียนวิชาอาคมกับฤาษีก่อนที่จะออกติดตามหานางมโนราห์ องค์ประกอบที่กล่าวมานี้ก็มีปรากฏอยู่ในเนื้อหาและการดำเนินเรื่องของชาดกเช่นเดียวกัน ยกตัวอย่างเช่น ในตอนที่กล่าวถึงท้าวสีทนเมื่อกลับมาจากทำศึกสงคราม แล้วทราบว่านางมโนราห์หนีไป จึงได้ออกเดินทางตามหานาง แล้วเดินทางมาจนพบกับฤาษีอยู่ที่วัดถ้ำศรีนงแห่งนี้

“เมื่อสีทนกลับสู่เมืองเปงจาน แล้วทราบว่านางมโนราห์หนีไปเพราะ
อุบายของหมอดู สีทนจึงออกตามหามโนราห์ไปที่เมืองปากคาคไปพบกับฤาษีอยู่
ที่วัดถ้ำศรีธน ฤาษีจึงบอกกับสีทนว่าทางที่จะไปตามหานางมโนราห์นั้นแสนยาก
เข็ญนัก แต่ท้าวสีทนก็ไม่กลัว ฤาษีจึงสอนวิชาอาคมให้กับท้าวสีทน เมื่อร่ำเรียน
วิชาจนสำเร็จแล้วนั้นจึงได้ลงดาบด้วยการฟันหินให้ขาด”

(ลอง สนั่นเอื้อ, 2558: สัมภาษณ์)

“ท้าวสีทนเดินทางตามหานางมโนราห์ ไปจนถึงถ้ำศรีธนจึงได้ไปเรียนวิชา
อาคมกับพระฤาษีที่นั่น เรียนสำเร็จแล้วจึงมีการลงวิชาโดยใช้ดาบฟันก้อนหิน
ให้แยกขาดครึ่งออกจากกัน”

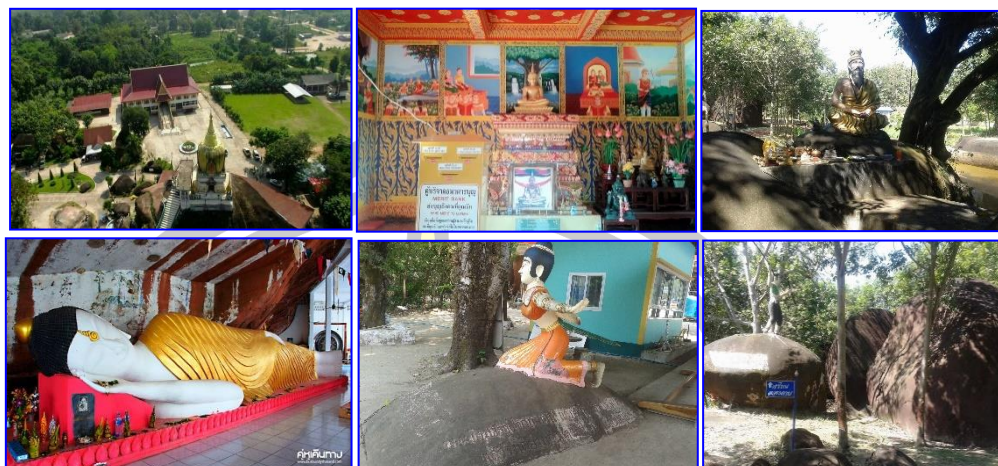
(ยุทธ อินธิสา, 2558: สัมภาษณ์)

“ท้าวสีทนได้ออกเดินทางตามหานางมโนราห์และผ่านมาทางถ้ำศรีธน
อำเภopakคาคจึงได้ลงดาบอยู่ที่นั่นโดยการฟันหินจนขาดแยกออกจากกัน
จากนั้นก็เดินทางไปทางวัดอาสงเพราะปรากฏว่ามีถ้ำคอกม้าอยู่ที่นั่น”

(สำเนียง พิมพ์ลา, 2558: สัมภาษณ์)

ตัวอย่างจากบางสำนวนที่กล่าวถึงการเดินทางของตัวละคร ไม่ว่าจะเป็นท้าวสีทน
หรือนางมโนราห์ ที่เดินทางผ่านมายังวัดถ้ำศรีธน ทำให้สถานที่แห่งนี้มีความสำคัญ และสัมพันธ์กัน
ระหว่างพื้นที่ในเรื่องเล่ากับพื้นที่จริงที่ถูกประกอบสร้างผ่านความเชื่อ ดังนั้นที่มาของชื่อ
“วัดถ้ำศรีธน” จึงสันนิษฐานได้ว่ามาจากตอนสำคัญตอนหนึ่งในเนื้อหาของชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่อง
ท้าวสีทน-มโนราห์

พจน ปลูก จิต ชีเว

ภาพประกอบ 32 รูปจำลองและสถานที่ที่สัมพันธ์กับเนื้อหาของชาดก
ภายในวัดสว่างอารมณ์ (ถ้าศรีธน)

(3) ถ้าศรีธน

“ถ้าศรีธน” ปรากฏให้เห็นอยู่บริเวณด้านล่างทางทิศตะวันตกของก้อนหินใหญ่ที่มีเจดีย์ทรงระฆังคว่ำตั้งอยู่ ถ้ามีความยาวประมาณ 60 เมตร ลึกประมาณ 10 เมตร ชาวบ้านเรียกถ้าแห่งนี้ว่า “ถ้าสีทน” ทั้งนี้ที่เรียกกันว่าถ้าสีทนก็เพราะบริเวณวัดแห่งนี้ เชื่อว่าเป็นสถานที่ที่ท้าวสีทนได้เดินทางผ่านมาพบฤาษี และเรียนวิชาอาคมกับฤาษีจนสำเร็จ ดังนั้นถ้าที่ปรากฏจึงเชื่อว่าเป็นถ้าที่พักอาศัยของท้าวสีทนเมื่อครั้งได้มาเรียนวิชาอาคม ณ สถานที่แห่งนี้ ขอยกตัวอย่างบางสำนวนที่กล่าวถึงดังนี้

“ท้าวสีทนมาลงดาบที่วัดถ้าศรีธน และได้ฟันหินก้อนใหญ่ๆ ให้ขาดจากกันเป็น 3 ก้อนและท้าวสีทนก็อยู่ที่ถ้าศรีธนตลอดมา”

(เก่าว ปักชะพล, 2559: สัมภาษณ์)

“ท้าวสีทนหาวิธีจะไปตามนางมโนราห์ ท้าวสีทนจึงเดินทางมาพบฤาษีก่อน จึงได้มาใช้วิชาอาคมอยู่ที่ถ้าศรีธน จึงปรากฏรอยศอก รอยดาบ รอยเข่า ให้เห็นอยู่ในวัดถ้าศรีธนนั่น จึงกล่าวขานกันว่า “ท้าวสีทนลงดาบๆ”

(พิทักษ์ นทีเขต, 2559: สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 33 ถ้ำฤๅษี

(4) ถ้ำฤๅษี

ถ้ำฤๅษี มีปรากฏให้เห็นอยู่บริเวณใกล้ๆกับก้อนหินใหญ่ภายในวัดที่เรียกว่า “ถ้ำฤๅษี” นอกจากในชาดกตอนหนึ่งจะกล่าวถึงท้าวสีทนเมื่อครั้งเดินทางออกติดตามนางมโนราห์ แล้วมาพบฤๅษีอยู่ ณ สถานที่วัดแห่งนี้ ยังมีเรื่องเล่าว่าวัดแห่งนี้เมื่อก่อนเคยมีฤๅษีมาบำเพ็ญเพียรอยู่ ดังนั้นเมื่อความเชื่อทั้งสองผนวกเข้าด้วยกัน จึงกลายเป็นว่าถ้ำฤๅษีแห่งนี้เคยเป็นที่พำนักของฤๅษีที่มีอยู่ในชาดก และเคยเป็นที่บำเพ็ญเพียรของฤๅษีในเรื่องเล่าของชาวบ้านด้วย เนื้อหาที่กล่าวถึงถ้ำฤๅษีในชาดก ขอยกตัวอย่าง ดังนี้

“ท้าวสีทนตามนางไปจนไปเจอฤๅษี ฤๅษีจึงสอนวิชาอาคมให้ เมื่อเรียนเสร็จแล้วจึงได้พันดาบลงที่หินหินจึงแตกเป็น 3 ก้อน พระท้าวสีทนลองดาบ ทั้งนี้ฤๅษียังบอกว่าท้าวสีทนจะเดินทางไปไม่ได้เพราะไม่สามารถข้ามน้ำไปได้จึงได้เสกคาถาให้ท้าวสีทนเพื่อที่จะให้ข้ามอุปสรรคต่าง ๆ ไปได้”
(โสภา ทองสะโคม, 2559: สัมภาษณ์)

“เมื่อกลับมาก็ไม่เจอมนโรร่าท้าวสีทนจึงรีบออกติดตามนางทันที เมื่อออกติดตามมาจนถึงถ้ำศรีธรณีได้เจอฤๅษี ฤๅษีได้นำแหวนออกมาให้ท้าวสีทน เมื่อท้าวสีทนทราบว่าเป็นแหวนของนางมโนราห์ก็คิดแต่จะเร่งรีบติดตามนางไปเดี๋ยวนั้น ส่วนฤๅษีเองก็ห้ามปรามเอาไว้แต่ก็ไม่ได้การเพราะท้าวสีทนยังตื้อดั่งที่จะไป สุดท้ายฤๅษีจึงได้สอนวิชาให้กับท้าวสีทน”

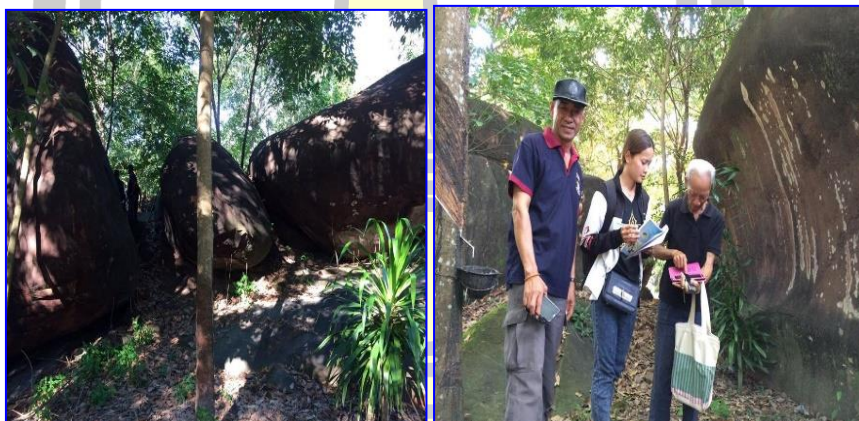
(อุทัย จันไทร, เป้ย ธิธาธรรม, แห้ว พสุนันท์,
จักรพงษ์ บุญหลาย, 2559: สัมภาษณ์)

(5) ถ้ำคอกม้า

ถ้ำคอกม้า ปัจจุบันอยู่บริเวณทิศตะวันออกเฉียงใต้ หรือบริเวณที่มีก้อนหินเรียงรายอยู่เป็นจำนวนมาก ชาวชุมชนแถบนี้เชื่อว่าถ้ำดังกล่าวนี้เป็นถ้ำที่ท้าวสีทนใช้เป็นคอกม้า และมีในบางสำนวนที่กล่าวถึงถ้ำคอกม้าด้วยเช่นกัน ดังนั้นที่ชื่อมาของถ้ำอาจจะเรียกตามความเชื่อดังที่ปรากฏในบางสำนวน ดังนี้

“ท้าวสีทนมาจากนครเปงจานหรือเมืองเปงจานนครราช มันเป็นนิทานเล่ากันมา เพราะที่นี่มีถ้ำศรีธน มีสีทนลองดาบ มีสระที่นางมโนราห์มาเล่นน้ำ และมีถ้ำคอกม้าอยู่ตรงนั้นเพราะท้าวสีทนควม้าม้ามาด้วย และนางมโนราห์ก็เล่นน้ำอยู่บริเวณนั้น”

(ประมวล วงศ์ตรี, 2559: สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 34 ถ้ำคอกม้า

(6) หนองฮ้อนหนองโฮ

หนองฮ้อน ปัจจุบันอยู่ที่บ้านไร่ ตำบลนาตง อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ หนองฮ้อนมีปรากฏในสำนวนหนึ่งที่กล่าวถึงตอนอธิบายเหตุว่าเหตุใดพญานาคจึงยอมมอบวงศาให้กับนายพรานเพื่อนำมาคล้องนางมโนราห์ เนื่องจากว่าครั้งหนึ่งนายพรานได้เคยช่วยชีวิตพญานาคให้รอดจากหมอพราหมณ์และมนุษย์ที่กำลังจะทำพิธีสวดเรียกพญานาคขึ้นมาฆ่า ซึ่งสถานที่ทำพิธีนั้นก็คือหนองฮ้อนหนองโฮ “ฮ้อน” ในภาษาอีสาน หมายถึง “ร้อน” ก็คือความร้อน “โฮ” คำนี้จะเพี้ยนมาจากคำว่า “ให้” ที่แปลว่าร้องไห้ หรือ “ไห” ในภาษาอีสานที่หมายถึงอาการ

“ร้องไห้” เพราะมีความสัมพันธ์ในตอนหนึ่งทีกล่าวว่าเมื่อมีการทำพิธีสวดเพื่อเรียกพญานาคขึ้นมา น้ำบริเวณบ่อน้ำหนองฮ่อแห่งนี้ก็จะเดือดพุ่งขึ้นมาเพราะความร้อน ด้วยน้ำที่เกิดความร้อนจนเดือดพุ่งร้อนไปถึงเมืองบาดาล ทำให้พญานาคเกิดอาการร้อนรนจนทนอยู่ใต้บาดาลต่อไปไม่ได้ จึงต้องแปลงกายเป็นมนุษย์หนีขึ้นมาอยู่บนฝั่ง เนื้อความในตอนนี้อาจมีอิทธิพลในการตั้งชื่อหนองน้ำขนาดใหญ่ เนื่องจากในสำนวนได้มีการเอ่ยถึงหนองน้ำแห่งนี้ และปรากฏว่าพื้นที่จริงก็ปรากฏว่ามีหนองน้ำที่ชื่อว่า “หนองฮ่อหนองฮ่อ” เช่นเดียวกัน ยกตัวอย่างสำนวนที่เอ่ยถึง ดังนี้

“เมื่อก่อน...ฝนจะตกในเขตเวียงจันทน์ไปจนถึงธาตุพนม และตกมาแต่ฝ่ายนี้ ฝ่ายทางประเทศไทยกลับไม่มีฝน เพราะพญานาคลบลันดาลให้ฝั่งทางคนไทยจึงสงสัยว่าทำไมฝนจึงตกแต่ฝั่งลาวฝั่งไทยทำไมถึงไม่มีฝนตกเลย ก็เลยใช้วิชาอาคมลองสืบดูก็ปรากฏว่าเป็นเพราะพญานาค เลยให้หมอพราหมณ์นำสวดเรียกพญานาคขึ้นมาเพื่อที่จะฆ่าพญานาค ซึ่งตอนนั้นก็ทำพิธีอยู่ที่หนองฮ่อหนองฮ่อเป็นชื่อที่เขาใช้เรียกในตอนนั้น ในขณะที่กำลังสวดทำพิธีอยู่นั้นน้ำกลางหนองกลางบ่อก็จะพุ่งและเดือดขึ้นมา พญานาคจึงแปลงกายเป็นมนุษย์ขึ้นมาแฝงดูพิธีกรรมของพวกพราหมณ์ และจังหวะนั้นเองนายพรานก็มาเจอกับพญานาคพอดี พญานาคจึงได้ขอความช่วยเหลือจากนายพรานเพราะตนเองกำลังจะถูกมนุษย์ฆ่าตาย พญานาคจึงบอกนายพรานว่าตนเองคือพญานาคที่มนุษย์พวกนั้นสวดมนต์พิธีเรียกให้ขึ้นมาและกำลังจะถูกมนุษย์พวกนั้นฆ่าให้ตาย พิธีสวดของเขาเหล่านั้นเดือดร้อนไปจนถึงเมืองบาดาล จนทำให้ตนเองนั้นทนอยู่เบื้องล่างต่อไปไม่ได้เพราะมันร้อนรนเดือดดาลไปหมด นายพรานจึงถามพญานาคว่าเขาทำพิธีที่ไหนกัน พญานาคจึงชี้บอกสถานที่ให้เมื่อนายพรานเห็นพราหมณ์กำลังทำพิธีจึงจำวธนูแล้วร้ายอาคมพร้อมเป่าลงที่ศรของธนูยิงไปที่พิธี ศรนั้นต้องเข้าที่พราหมณ์ทำให้พราหมณ์ผู้นั้นตาย นายพรานกับพญานาคจึงได้ผูกสัญญาเป็นเพื่อนกันตั้งแต่ตอนนั้น พญานาคจึงให้ความช่วยเหลือแก่นายพราน จึงเป็นเหตุทำให้พญานาคยอมมอบบ่วงบาศให้กับนายพรานเพื่อไปคล้องเอานางมโนราห์” (พิทักษ์ นทีเขต, 2559 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 35 ภาพประกอบ หนองฮั่นหนองไฮ บ้านไร่
ตำบลนาตง อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ

4.1.1.3 การตั้งชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์

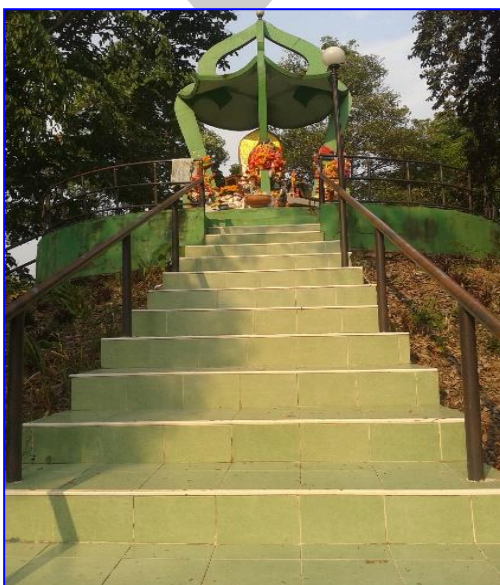
ในประเด็นนี้ถือว่ามีความสำคัญเป็นอย่างมาก เนื่องจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวชุมชนแห่งนี้ให้ความเคารพนับถือ นั้น มีความสัมพันธ์กับชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ลักษณะของความสัมพันธ์ก็คือ ในเนื้อหาของชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์นั้นได้มีการกล่าวถึงเมืองเปงจานว่าเป็นเมืองของท้าวสีทน และมีผู้ปกครองเมืองก็คือพญาเมืองเปงจานพ่อของท้าวสีทน ยกตัวอย่างตอนหนึ่งที่กล่าวถึงเมืองเปงจาน ดังนี้

“เมืองเปงจานสมัยก่อนพ่อท้าวสีทนเป็นพญาเมือง มีลูกชาย 1 คนคือท้าวสีทน ท้าวสีทนยังไม่มีเมีย ต่อมา มีนางมโนราห์มาเล่นน้ำ นายพรานจึงไปคล้องเอา แต่ก่อนจะคล้องนั้นได้ไปยืมบ่วงบาศพญานาค เพราะนายพรานนั้นเป็นสหายของพญานาค เมื่อพรานบุญได้บ่วงบาศจากพญานาคในเมืองบาดาลมาแล้วก็ได้นำมาคล้องนางมโนราห์ ส่วนสถานที่คล้องนางมโนราห์นั้นก็อยู่ข้างๆถ้ำศรีธรณ์ คือบริเวณหนองหิน”

(ทองม้วน ดอกไม้แก้ว, 2559: สัมภาษณ์)

จะเห็นว่าในเนื้อหาในชาดกนั้นได้กล่าวถึงเมืองเปงจานว่ามีพ่อของท้าวสีทนเป็นพญาเมือง เมื่อนำมาวิเคราะห์กับพื้นที่ทางกายภาพของชุมชนก็ปรากฏว่า ชุมชนบ้านเปงจานนั้นมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองประดิษฐานอยู่ในนิคมสร้างตนเองโพธิ์ชัย ณ บ้านเปงจาน ตำบลโพธิ์แพง อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ซึ่งชาวบ้านเรียกกันว่า “เจ้าพ่อเปงจาน” เจ้าพ่อเปงจานก็คือผู้ปกครองเมืองเปงจานในชาดกเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ผู้ปกครองเมืองเปงจานก็คือพญาเมืองเปงจาน พ่อของท้าวสีทน ดังนั้นจึงพอที่จะสรุปได้ว่า การตั้งชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ “เจ้าพ่อเปงจาน” นั้นคงมีที่มาจากความเชื่อเรื่องชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ และประวัติของเจ้าพ่อเปงจานนั้นมีที่มาดังนี้

(1) ศาลเจ้าพ่อเปงจาน

ภาพประกอบ 36 ศาลเจ้าพ่อเปงจาน

ในหนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพพระครูพิทักษ์พิสัยกิจ (นัต พลสารโร) ได้กล่าวถึงประวัติปู่เปงจานเอาไว้ดังนี้ “ ณ บ้านเปงจาน ตำบลโพธิ์แพง อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย เดิมเป็นเมืองโบราณที่มีขนาดกว้างใหญ่ไพศาล ปรากฏศิราจารึกที่มีลักษณะคล้ายใบเสมาขนาดใหญ่ สันนิษฐานว่าอยู่ในสมัยทวารวดีที่ 12 หรือพุทธศักราช 1300 สูง 1.90 เมตร ที่ฐานของศิราจารึกมีอักษรปัลลวะที่ลบเลือนไปตามกาลเวลาไม่สามารถอ่านได้ ชาวบ้านเรียกว่า “เจ้าพ่อเปงจาน” หรือ “ปู่เปงจาน” เมืองเปงจานมีร่องรอยในวรรณกรรมล้านช้าง เช่น สินไซ สีทน-มโนราห์ ชูลุนางอ้ว นครเปงจานเป็นเมืองเอกของเรื่อง ในภาพสลักนูนต่ำที่ระเบียงชั้นนอกทางทิศใต้ของนครวัด

พุทธศักราช 1650 ภาพแรกเป็นกองทหารถือธนูจารึกว่า “อนก ราชการ ยย ภาค ปมญ เพงมอล ดนนำ สยำกุก” ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเตส ได้แปลคำจารึกนี้ว่า ราชบริพารแห่งกษัตริย์เซงฉาลนำหน้าสยาม กุก ปัจจุบันเชื่อว่า “สยาม” ที่ปรากฏในจารึกน่าจะเป็นสยามจากเวียงจันทน์และหนองคาย ดังนั้น เมืองเซงฉาลจึงน่าจะเป็นเมืองเปงจานแห่งนี้” (พิรพัฒน์ จักรพรม, 2551)

(2) ศาลปู่หลวงเปงจาน

ศาลปู่หลวงเปงจานปัจจุบันตั้งอยู่ภายในวัดเปงจานคาราราม บ้านหนองตัว ตำบลบ้านด่อน อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ปู่หลวงเปงจานเป็นพระพุทธรูปบูชาที่ประดิษฐานในศาลภายในวัด และเป็นที่เคารพสักการะของชาวชุมชนในแถบนี้ จากการศึกษาทำให้ทราบว่าเจ้าพ่อเปงจานกับปู่หลวงเปงจานก็คือองค์เดียวกัน เพียงแต่ได้อันเชิญมาประดิษฐานภายในวัด ดังข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ ดังนี้

“ศาลปู่หลวงเปงจานที่อยู่ในวัดเปงจานคาราราม ก็คือองค์เดียวกันกับ เจ้าพ่อเปงจานที่เป็นหลักหินที่ตั้งอยู่ในนิคมสร้างตนเอง เพียงแต่ได้สำรองออกไปเพื่อกราบไหว้ในวัดด้วย”

(เคน สมบูรณ์ธรรม, 2559: สัมภาษณ์)

ปู่หลวงเปงจานเป็นหนึ่งในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ได้รับการตั้งชื่อโดยอาศัยทัศนะทางความเชื่อที่มีต่อชาดกเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์เข้ามามีบทบาท ผสมกับความเชื่อที่ว่าพื้นที่แห่งนี้เคยเป็นเมืองโบราณหรือเมืองเก่าแก่ที่ชื่อว่าเปงจานนคร เช่นเดียวกันกับที่มาของการตั้งชื่อศาลเจ้าพ่อเปงจาน ส่วนการอัญเชิญเจ้าพ่อเปงจานให้มาประดิษฐานภายในวัด และตั้งชื่อเป็นปู่หลวงเปงจานนั้น ผู้วิจัยจะได้นำไปวิเคราะห์ในประเด็นการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณ ซึ่งจะกล่าวถึงในประเด็นถัดไป

ภาพประกอบ 37 ศาลปู่หลวงเปงจาน

(3) ศาลนางมโนราห์

นอกเหนือจากการสัมภาษณ์เนื้อหาของชาตก ผู้ให้สัมภาษณ์ได้กล่าวถึงศาลหลังหนึ่งที่ตั้งอยู่บริเวณติดกับริมฝั่งแม่น้ำโขงด้านหลังหมวดการทางอำเภอรัตนวาปี ว่าเป็นศาลของนางมโนราห์ เพราะเชื่อว่าเมื่ออดีตเมืองแห่งนี้คือเป็นเมืองเปงจาน ยกตัวอย่างข้อความที่กล่าวถึง ดังนี้

“ทำวสีท่นไปคอยนางมโนราห์อยู่ที่หนองซง ก็คือทรงตัว และยังมีโนนสาวเอ้โนนของนางมโนราห์ นางมโนราห์จะไปไหว้ธาตุพนมเลยไปเอ้ไปทรงที่นั่น มันคือบพเทศน์ที่เล่าถึงเมืองเปงจานนครราช และเมืองนางมโนราห์อาจจะอยู่ที่เมืองเปงจานแห่งนี้เพราะมีศาลนางมโนราห์ตั้งอยู่”

(เคน สมบูรณ์ธรรม, 2559: สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 38 ศาลนางมโนราห์

นอกเหนือจากพื้นที่ทางกายภาพที่ถูกให้ความหมายโดยชุดความเชื่อ แล้วทำให้พื้นที่ดังกล่าวได้รับการประกอบสร้างทางความหมายให้มีความผูกพันกับท้องถิ่น ยังพบว่าเนื้อหาของชาตกได้กล่าวถึงสถานที่สำคัญอีก 4 แห่ง คือ สระโบกขรณี สระโนดาด น้ำกัณฑ์เหล็กกัณฑ์ทอง และเมืองภูเงิน ซึ่งสถานที่ดังกล่าวไม่มีปรากฏอยู่ในพื้นที่แห่งความเป็นจริง แต่พบว่ามีบางสำนวนได้กล่าวถึงสถานที่แห่งนี้แล้วแทนความหมายด้วยการใช้พื้นที่ในจินตนาการมาทับซ้อนกับพื้นที่ทางกายภาพสามารถอธิบายได้ดังนี้

(1) สระโบกขรณี

สระโบกขรณีในเนื้อหาของชาดกตามสำนวนที่ได้จากคำบอกเล่า จะถูกกล่าวถึงในตอนที่น่ามโนราห์ลงมาเล่นน้ำ แล้วถูกนายพรานจับตัวไป ยกตัวอย่างเช่นสำนวนต่อไปนี้

“เมืองเปงจานนครราช ประวัตินางมโนราห์ เริ่มมาตั้งแต่ท้าวสีทน อยู่เมืองเปงจานนครราช มีหลักฐานคือศาลหลักเมืองอยู่ที่เมืองเปงจาน เมื่อท้าวสีทนโตขึ้น มันมีต้นเหตุมาจากนางมโนราห์มาลงเล่นน้ำในสระโบกขรณี ก็คือหนองสิม สระโบกขรณีเป็นสระใหญ่ นางทั้ง 7 ได้เที่ยวมาไหว้ฤาษีเป็นประจำ ก็เลยลงอาบน้ำที่สระโบกขรณีและจะมาทุก ๆ 7 วัน คือครบ 7 วันจะมา 1 ครั้ง”

(พิทักษ์ นทีเขต, 2559: สัมภาษณ์)

จะเห็นว่าตามคำบอกเล่านี้ได้กล่าวถึงตอนที่น่ามโนราห์ลงมาเล่นน้ำสระโบกขรณี สระโบกขรณีเป็นสระที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมพุทธศาสนา มิได้ปรากฏอยู่ในพื้นที่แห่งความเป็นจริง แต่กลับถูกให้ความหมายว่าปัจจุบันก็คือบริเวณหนองสิม อำเภอปากคาด

(2) สระโหนดาด

สระโหนดาดในเนื้อหาของชาดกตามสำนวนที่ได้จากคำบอกเล่าจะถูกกล่าวถึงในตอนที่น่ามโนราห์ลงมาเล่นน้ำ แล้วถูกนายพรานจับตัวไป ยกตัวอย่างเช่นสำนวนต่อไปนี้

“อยู่มาวันหนึ่งนางมโนราห์และพี่รู้สึกร้อนเนื้อร้อนตัวอยากจะออกมาอาบน้ำที่สระโหนดาด เป็นสระที่พญาเมืองภูเงินมาสร้างเอาไว้และตกแต่งโดยให้มีสวนดอกไม้อยู่รอบ ๆ สระโหนดาดก็คือแก่งอาฮง อยู่ที่วัดอาฮงศิลาวาส”

(สำราญ ดีดอม, 2559: สัมภาษณ์)

“มีเสียงรำลือกันถึงชื่อนางมโนราห์ที่ว่า 7 วันนางมโนราห์จะลงมาเล่นน้ำที่หนองบัวก็คือหนองหินที่อยู่ตรง บขส อ.ปากคาด ซึ่งแต่ก่อนเป็นหนองน้ำธรรมชาติ แต่ปัจจุบันได้มีการต่อเติมได้รับการดูแลที่ดีขึ้นจากเทศบาล”

(จันทร์ ทับศรี, 2559: สัมภาษณ์)

คำบอกเล่าของนางสำราญ ดีดอม สระโหนดาตถูกให้ความหมายว่าเป็นแก่งอาฮง แม่น้ำโขงบริเวณด้านหลังวัดอาฮงศิลาวาส ตำบลโคสี อำเภอเมือง จังหวัดบึงกาฬ ส่วนคำบอกเล่าของ นายจันทร์ ทับสี สระโหนดาตถูกให้ความหมายว่าเป็นบริเวณหนองบัวหรือหนองหิน ซึ่งอยู่ติดกับ บขส อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ ทั้ง 2 สถานที่ถูกนิยามว่าเป็นสระโหนดาตที่นางมโนราห์ได้เคยลงมา เล่นน้ำ

ภาพประกอบ 39 หนองหิน เทศบาลตำบลปากคาด

(3) เมืองภูเงิน

เมืองภูเงินในชาดกก็คือเมืองของนางมโนราห์ ตามความเชื่อจากคำบอกเล่ามีหลายสำนวนที่กล่าวถึงเมืองภูเงิน และถูกแทนที่โดยพื้นที่ทางกายภาพที่ปรากฏในโลกแห่งความเป็นจริง ยกตัวอย่างเช่นสำนวนต่อไปนี้

“นายพรานค่อยๆ ย่องเข้าไปใช้บ่วงบาศพญานาคเส้นเล็ก ๆ บาง ๆ เทำไยบัว เอาไปคล้องนางมโนราห์ นางมโนราห์พยายามดิ้นอย่างไรก็ไม่หลุดจากบ่วงบาศพญานาค ส่วนนางกนิษฐีพี่ทั้ง 6 นางรีบคว้าปิก และหางแล้วเหาะเหินกลับไปเมืองภูเงิน เมืองแก้วก็คือเมืองภูเงิน”
(พิทักษ์ นทีเขต, 2559: สัมภาษณ์)

“เปงจานนครราชเป็นเมืองของท้าวสีทน ก่อนที่จะเป็นถ้าศรีธน มีนางมโนราห์มาจากภูเงินภูทองของฝั่งลาว มาลงเล่นน้ำในสระโหนดาต”

(ແຫ່ງ ພຸສຸນັນ, ຈັກຣພຸງ ບຸນູຮຸລາ, 2559: ສັມພາຊນ໌)

“นางมโนราห์เป็นลูกพญาเมืองภูเงินซึ่งเมืองภูเงินนั้นอยู่ฝั่ง
ประเทศลาว นางมโนราห์เป็นลูกคนสุดท้องของพญาภษัตริย์
เพราะพญาภษัตริย์มีธิดาทั้งหมด 7 คน นางมโนราห์จึงเป็นลูกคน
สุดท้อง”

(สำราญ ดิธอม, 2559: สัมภาษณ์)

“กล่าวถึงเมืองภูเงินเมืองของนางมโนราห์ เมืองภูเงินก็คือเมือง
หลวงพระบางเพราะลงจากภูมาก็เป็นเมืองหลวงพระบาง เมือง
หลวงพระบางมีลักษณะเป็นภูห้อมล้อมหลายชั้นโดยมีผาบังเป็น
ประตูโขงหรือประตูเมืองของเมืองภูเงิน”

(โสภา ทองสะโคม, 2559: สัมภาษณ์)

จากสำนวนที่นำมายกตัวอย่างจะเห็นว่า แต่ละสำนวนนั้นให้ความหมายของเมือง
ภูเงินที่แตกต่างกัน เช่น บางสำนวนเล่าว่าเมืองภูเงินนั้นก็คือเมืองแกวที่อยู่เวียดนาม บางสำนวนเล่าว่า
เมืองภูเงินนั้นอยู่ฝั่ง สปป.ลาว หรือระบุอย่างชัดเจนว่าเป็นเมืองหลวงพระบางในปัจจุบัน เนื่องจากตัว
เมืองมีลักษณะเป็นภูเขาห้อมล้อม

ภาพประกอบ 40 เมืองหลวงพระบาง

(4) น้ำกัตเหล็กกัตทอง

น้ำกัตเหล็กกัตทองคือแม่น้ำที่ท้าวสีทนจะต้องเดินทางผ่าน เพื่อข้ามไปยังเมืองภูเงิน ตามคำบอกเล่านี้กล่าวว่า น้ำกัตเหล็กกัตทองก็คือแม่น้ำโขง หรือบางเล่าว่าคือน้ำลิกน้ำของที่อยู่ฝั่งลาว ยกตัวอย่างสำนวนต่อไปนี้

“ระหว่างทางที่จะติดตามนางไปนั้นมันต้องข้ามน้ำกัตเหล็กกัตทอง ซึ่งปัจจุบันนี้คือน้ำลิกและน้ำของที่อยู่เมืองลาว น้ำลิกคือน้ำกัตเหล็กน้ำของคือน้ำกัตทอง”

(โสภา ทองสะโคม, 2559: สัมภาษณ์)

“เรื่องของท้าวสีทน-มโนราห์เริ่มจากเมืองภูเงิน เมืองภูเงินปัจจุบันเป็นชื่อภูเขาควายอยู่ฝั่งลาวและมีนางกินรีอยู่ที่นั่น นางกินรีลงมาเล่นน้ำ น้ำกัตเหล็กกัตทองปัจจุบันคือแม่น้ำโขง ลงมาเล่นเมืองเปงจานก็คือบ้านเปงจานปัจจุบัน”

(สุวัฒน์ชัย ดีแสน, 2559: สัมภาษณ์)

จากสถานที่สำคัญทั้ง 4 แห่ง ที่ได้ยกมาอธิบายว่านอกเหนือจากพื้นที่ทางกายภาพที่ถูกทำให้มีความหมายโดยชุดความเชื่อจนส่งผลให้มีบทบาทต่อการตั้งชื่อต่าง ๆ ยังพบว่าเนื้อหาในชาดกได้กล่าวถึงพื้นที่สำคัญอีก 4 แห่ง ที่ไม่มีปรากฏอยู่ในพื้นที่ทางกายภาพ แต่กลับถูกสร้างให้มีความหมายขึ้นมาตามทัศนะทางความเชื่อ ดังนั้นจากตัวอย่างที่นำมาอธิบายจะเห็นว่าแต่ละสถานที่นั้นถูกนิยามความหมายขึ้นมาทั้งสิ้น การทำให้พื้นที่ที่มีอยู่ในจินตนาการกลายเป็นพื้นที่ทางกายภาพโดยนิยามความหมายขึ้นมาใหม่ ผู้วิจัยมองว่าบริบทต่าง ๆ ที่เป็นองค์ประกอบของชาดกสามารถสะท้อนผ่านการดำเนินเรื่องได้ ดังนั้น ชาดกเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์จึงเป็นชาดกที่มีความหมายมีความผูกพันกับพื้นที่ กับผู้คน เพราะมีพื้นที่ทางกายภาพที่เื้อต่อพื้นฐานทางความเชื่อ

การอธิบายพร้อมทั้งยกตัวอย่างในแต่ละประเด็นที่ผ่านมาเกี่ยวกับบทบาทของชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ที่มีต่อการสร้างพื้นที่ทางกายภาพ จะเห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างคนกับชาดกได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดและการประกอบสร้างพื้นที่ให้มีความหมายขึ้นมาโดยกลุ่มชนสามารถกำหนดขึ้นเองผ่านพื้นฐานทางความเชื่อที่มีร่วมกัน บทบาทของชาดกที่มีผลต่อการตั้งชื่อหมู่บ้าน การตั้งชื่อสถานที่สำคัญ การตั้งชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่ปรากฏอยู่บนพื้นที่ทางกายภาพของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้ หรือการให้ความหมายกับพื้นที่ที่มีอยู่ในจินตนาการให้กลายเป็นพื้นที่ที่

มีอยู่บนพื้นที่แห่งความเป็นจริง แสดงให้เห็นว่าตำนานและนิทานพื้นบ้านคือเครื่องมือที่สามารถทำให้มนุษย์มีความเป็นหนึ่งเดียวกัน มีความสำคัญในท้องถิ่นที่ได้ร่วมกันสร้างขึ้น แล้วส่งผ่านมายังคนรุ่นหลังโดยให้เรื่องเล่าเดียวกันนี้อธิบายถึงที่มาท้องถิ่น

4.2 ชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์กับการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณ

ชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ นอกจากจะมีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางกายภาพ ทั้งนี้ผู้วิจัยยังพบว่าชาตกเรื่องดังกล่าวได้แสดงบทบาทสะท้อนผ่านพื้นที่ในอีกลักษณะหนึ่ง ที่เรียกว่า “พื้นที่ทางจิตวิญญาณ” พื้นที่ทางจิตวิญญาณ หรือ sacred or mental space, Mental Space , Representations of space. ในทัศนะของ Henry Lefebvre หมายถึง พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ พื้นที่ทางจิตใจ ซึ่งหมายถึงการรับรู้ทางจิตใจ ความรู้สึกผูกพันกับพื้นที่หรือพื้นที่ที่มีอยู่ในความคิดของผู้คน บทบาทของชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ที่มีความสัมพันธ์ต่อการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณนั้น ผู้วิจัยมองว่าทุกหนทุกแห่งที่มีผู้คน ชุมชน หรือสังคม ที่มีวัฒนธรรมความเชื่อร่วมกันเกี่ยวกับเรื่องใดก็ตาม สิ่งเหล่านั้นจะมีอิทธิพลในความคิดของผู้คน และอาจจะสะท้อนให้เห็นในหลายลักษณะ แต่กับชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ผู้วิจัยพบว่าชาตกเรื่องดังกล่าวมีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณที่สะท้อนผ่านการประกอบสร้างทางสังคมของพื้นที่ โดยมองว่าพื้นที่ทางจิตวิญญาณหรือพื้นที่ทางความคิดเมื่อถูกถ่ายทอดออกมาให้เห็นเป็นรูปธรรมจะทำให้วิเคราะห์ได้ว่า ชุมชนหรือสังคมหนึ่งๆ ที่มีวัฒนธรรมความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งใด ความเชื่อในสิ่งนั้นก็จะจะมีอิทธิพลและมีบทบาทต่อกลุ่มคน ชุมชน หรือสังคมแห่งนั้น

ชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอปากคาดจังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปีจังหวัดหนองคาย เป็นกลุ่มคนที่ตั้งรกรากอยู่บริเวณชายแดนไทย-ลาว และมีโลกทัศน์ที่ไม่แตกต่างกัน คือชาวชุมชนในแถบนี้มีวิถีวัฒนธรรมที่ผูกพันกับธรรมชาติ มีความเชื่อและเคารพยำเกรงต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ พื้นที่ทางกายภาพเป็นพื้นที่ที่มีอำนาจต่อชาวชุมชนในแถบนี้ โดยเฉพาะพื้นที่บริเวณที่เชื่อว่าเคยเป็นเมืองเก่ามาก่อน อย่างเช่นในอำเภอรัตนวาปีมีหมู่บ้านตั้งอยู่ตามแนวชายแดนแม่น้ำโขงทั้งหมด 13 หมู่บ้าน ปรากฏว่ามี 2 หมู่บ้าน ที่มีการประกอบสร้างทางความหมายให้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือพื้นที่ทางจิตวิญญาณ ก็คือ บ้านเปงจานหมู่ที่ 8 ตำบลโพนแพง และบ้านเปงจานหมู่ที่ 8 ตำบลบ้านด่อน ที่เชื่อกันว่าบริเวณพื้นที่ของหมู่บ้านเคยเป็นเมืองเก่าแก่มาก่อน และมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์หรือทางโบราณคดีสนับสนุนให้ความเชื่อนี้เข้ามาเป็นพื้นที่ทางความคิดของผู้คน ดังนั้น พื้นที่ทางกายภาพที่ถูกยกระดับโดยความคิดความเชื่อที่มีร่วมกัน ทำให้พื้นที่ทางกายภาพกลายเป็นพื้นที่อีกชนิดหนึ่งก็คือ “พื้นที่ทางจิตใจ หรือพื้นที่ทางจิตวิญญาณ” เสมือนพื้นที่ที่เกิดขึ้นโดยความรู้สึกนึกคิดของผู้คนที่มีความเชื่อสิ่งเหนือธรรมชาติ และเปิดให้พื้นที่ดังกล่าวมีอิทธิพลและบทบาทต่อชุมชนของตน

พื้นที่ทางกายภาพที่ถูกครอบทับให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และมีอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อของกลุ่มชน มีความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกับเรื่องเล่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ กล่าวคือผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำโขงแห่งนี้มีความเชื่อและให้ความสำคัญกับชาดกเรื่องดังกล่าวเป็นอย่างมาก นอกจากพื้นที่ทางกายภาพที่ประกอบไปด้วยชุมชนหรือหมู่บ้านที่พบว่ามี การนำชื่อที่ปรากฏในชาดกมาตั้งเป็นชื่อบ้านนามเมืองหรือชื่อสถานที่ต่าง ๆ ในประเด็นการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณเองก็เช่นกัน จากการศึกษาพบว่าชาดกเรื่องดังกล่าวมีอิทธิพลต่อความรู้สึกรักนึกคิดของผู้คน จนกระทั่งสามารถสะท้อนผ่านพื้นที่ในอีกลักษณะหนึ่งที่สามารถรับรู้ได้ทางจิตใจอันเกิดจากความคิดความเชื่อเป็นหลัก หรือที่เรียกว่า “พื้นที่ทางจิตวิญญาณ” ในประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ที่มีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงนั้น จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่าชาดกเรื่องดังกล่าวมีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณอยู่ 3 ลักษณะด้วยกันคือ การสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณผ่านความเชื่อดั้งเดิม การสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณผ่านความเชื่อพุทธศาสนา และการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับความเชื่อพุทธศาสนา ซึ่งสามารถอธิบายได้ดังนี้

4.2.1 การสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณผ่านความเชื่อดั้งเดิม

ความเชื่อดั้งเดิมหรือความเชื่อเรื่องการนับถือผี เป็นความเชื่อที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อมนุษย์ และเป็นความเชื่อที่มีมาก่อนที่จะรับเอาความเชื่อด้านศาสนาเข้ามา มีบทบาทในภายหลัง “ความเชื่อเป็นสิ่งที่มียิทธิพลอย่างมากต่อพฤติกรรมมนุษย์ โดยเฉพาะความเชื่อในรูปของศาสนาและอำนาจเร้นลับเหนือธรรมชาติหรือภูตผีวิญญาณต่าง ๆ (Animism) ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่ปรากฏในสังคมทุกแห่ง” (กฤษฎา พินศรี, 2557) แต่ในประเด็นนี้ผู้วิจัยไม่ได้หมายถึงเพียงการนับถือผีเท่านั้น แต่ความเชื่อดั้งเดิมที่จะใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ในประเด็นนี้ยังกล่าวรวมถึงความเชื่อดั้งเดิมที่ยังคงสะท้อนให้เห็นอยู่ในวิถีชุมชนชาวลุ่มน้ำโขงในพื้นที่ศึกษา ผู้วิจัยพบว่าในการศึกษาของ (มารยาท กิจสุวรรณ, 2526: 14-18) กล่าวถึงความเชื่อดั้งเดิมของคนไทยซึ่งเป็นความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ และได้แบ่งลักษณะของความเชื่อดั้งเดิมออกเป็น 9 ประเภท คือ

1. ความเชื่อเรื่องผีसागเทวดา
2. ความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลัง
3. ความเชื่อเรื่องคาถาอาคม เวทมนตร์
4. ความเชื่อเรื่องความฝัน
5. ความเชื่อเรื่องฤกษ์และกลางสังหรณ์
6. ความเชื่อเรื่องขวัญ
7. ความเชื่อในสิ่งแวดล้อมและปรากฏการณ์ธรรมชาติ

8. ความเชื่อเรื่องยากลางบ้าน

9. ความเชื่อในลักษณะของบุคคล

จะเห็นว่านอกเหนือจากความเชื่อดั้งเดิมที่หมายถึงการนับถือผีแล้วนั้น ในประเด็นนี้ยังกล่าวรวมถึงความเชื่อดั้งเดิมในลักษณะข้างต้นที่ผู้วิจัยกล่าวถึง เนื่องด้วยผลจากการศึกษาเนื้อหาชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ที่ปรากฏอยู่ในการรับรู้ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงได้สะท้อนให้เห็นความเชื่อดั้งเดิมตามลักษณะดังที่กล่าวมา ทั้งนี้เมื่อศึกษาบริบททางสังคมที่ปรากฏในพื้นที่หรือจากการสัมภาษณ์ภาคสนาม ทำให้พบความสัมพันธ์ระหว่างความคิดความเชื่ออันเป็นความเชื่อพื้นฐานหรือความเชื่อดั้งเดิมของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงที่มีความเชื่อมโยงกับเรื่องราวชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ หรือเรียกได้ว่าชาดกเรื่องดังกล่าวนี้มีบทบาทต่อความคิดความเชื่อของผู้คนในชุมชน

จากการศึกษาเนื้อหาชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ และการศึกษาการประกอบสร้างทางสังคมของพื้นที่ผ่านบริบททางสังคมที่ปรากฏให้เห็น ผู้วิจัยพบว่าชาดกเรื่องดังกล่าวมีความสัมพันธ์ต่อบทบาทการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณผ่านความเชื่อดั้งเดิม ซึ่งผู้วิจัยขอเสนอให้เห็นดังนี้

4.2.1.1 ความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผี

ความเชื่อเรื่องผีถือเป็นความเชื่อพื้นฐานหรือความเชื่อดั้งเดิมที่มีมาก่อนการนับถือพุทธศาสนา และความเชื่อในลักษณะนี้มีอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อของมนุษย์ จนสามารถกำหนดบรรทัดฐานด้านต่าง ๆ เกี่ยวกับการดำรงวิถีชีวิตของมนุษย์ได้ โดยเฉพาะความเชื่อของสังคมอีสาน ลักษณะของสังคมอีสาน (ประมวล พิมพ์เสน, 2542) กล่าวถึงความเชื่อของสังคมอีสาน ลักษณะของสังคมอีสานเอาไว้ว่า สังคมชาวอีสานไม่เหมือนกับสังคมภาคอื่น ๆ ชาวอีสานมีความเชื่อเรื่องผีมาตั้งแต่สมัยปู่สังกะสาสังกะสี แล้วบรรพบุรุษมาเชื่อเรื่องผี เรื่องขวัญ ผีคือขวัญหรือวิญญาณของคนหรือสัตว์ที่ตายไปแล้ว ชาวอีสานเชื่อว่าผีมีอำนาจมีอิทธิฤทธิ์ให้คุณโทษแก่มนุษย์ได้ โดยเฉพาะผีแถนและผีบรรพบุรุษ ชาวอีสานให้ความเคารพยำเกรง จึงมีการพูดจาบอกกล่าวและเลี้ยงกันอยู่เสมอ ผิบนโลกจะเกี่ยวเนื่องกับความเป็นอยู่ของชาวบ้านทุกอย่าง (ประมวล พิมพ์เสน, 2542: 10-13)

ผู้วิจัยกล่าวถึงความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผี ก็เนื่องจากว่าความเชื่อที่เกี่ยวกับผีหรือการนับถือผีนั้นมีปรากฏให้เห็นในชุมชนลุ่มน้ำโขงบริเวณพื้นที่ศึกษา ความเชื่อเรื่องผีในวิถีชุมชนชาวลุ่มน้ำโขงได้สะท้อนให้เห็นผ่านบริบทต่าง ๆ ทางสังคม อย่างเช่นการนับถือผีที่สะท้อนให้เห็นผ่านความคิดความเชื่อเป็นฐานเดิม ก่อเกิดการประกอบสร้างขึ้นมาให้เห็นเป็นรูปธรรม ทั้งนี้ผู้วิจัยยังพบว่าความเชื่อเรื่องผีที่ปรากฏให้เห็นในชุมชน มีความสัมพันธ์กับเรื่องเล่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่อง

ท้าวสีทน-มโนราห์ เพราะจากการสัมภาษณ์ภาคสนามทั้งจากการสังเกตปฏิบัติการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทางสังคมผู้วิจัยพบว่า ความเชื่อของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงในแถบนี้มีความเชื่อมโยงกับเรื่องเล่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์อย่างชัดเจน ฉะนั้นเพื่ออธิบายให้เห็นว่าความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผีมีบทบาทต่อชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงในลักษณะใด ผู้วิจัยขอเสนอ ดังนี้

ความเชื่อเรื่องผีที่สะท้อนให้เห็นในชุมชนลุ่มน้ำโขงและมีความสัมพันธ์กับชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ จุดที่นำตั้งข้อสังเกตก็คือ ศาลเจ้าพ่อเป่งงาน ซึ่งศาลเจ้าพ่อเป่งงานผู้วิจัยได้นำเสนอข้อมูลด้านประวัติความเป็นมาไปแล้วในบทที่ 2 ดังนั้นประเด็นนี้จะอธิบายให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องผีมีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ดังนี้

(1) ศาลเจ้าพ่อเป่งงาน

ภาพประกอบ 41 ศาลเจ้าพ่อเป่งงาน

เจ้าพ่อเป่งงานมีความสัมพันธ์กับชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ และเชื่อมโยงถึงความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผี หากอธิบายตามหลักความคิดความเชื่อของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง เจ้าพ่อเป่งงาน หรือ “ศาลเจ้าพ่อเป่งงาน” ถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่มืองของชาวเป่งงาน ชาวอำเภอรัตนวาปี และบริเวณใกล้เคียง เนื่องจากเจ้าพ่อเป่งงานในทัศนะของชาวชุมชนแถบนี้ หมายถึงเจ้าพ่อผู้เป็นเจ้าเมือง ผู้ปกครองเมืองที่ชื่อเมืองเป่งงานนครราช ตามความเชื่อก็คือ กษัตริย์เมืองเป่งงานที่ปรากฏอยู่ในเรื่องเล่าประจำถิ่น หรือชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์นั่นเอง ผู้วิจัยกล่าวถึงเจ้าพ่อเป่งงานในประเด็นที่เกี่ยวกับผีก็เนื่องจากว่าเจ้าพ่อเป่งงานในมิติความ

เชื้อของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง เปรียบเสมือนผีเจ้านายหรือผีมหัศจรรย์หลักเมืองนั่นเอง เพราะผีมหัศจรรย์ก็คือผีที่เป็นเจ้าเมืองในถิ่น ๆ นั้นมาก่อน เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วก็จะกลายเป็นผีมหัศจรรย์ ดังเช่น (สุริยาบรรพลา, 2546: 116) ที่ให้ความหมายผีเจ้านายหรือผีมหัศจรรย์หลักเมือง” ว่าหมายถึงเจ้าผีซึ่งเดิมเป็นเจ้าเมืองในถิ่นนั้น ๆ ชาวบ้านให้ความเคารพยำเกรง เมื่อเจ้าเมืองสิ้นพระชนม์ไปแล้วก็จะกลายเป็นผีมหัศจรรย์หรือผีเจ้านาย เมื่อกล่าวถึงเจ้าพ่อเป่งงานกับชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอรัตนวาปีหรือชุมชนใกล้เคียง ก็จะเป็นที่รู้จักและรับรู้กันว่าเจ้าพ่อเป่งงานเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองมาตั้งแต่เมื่อสร้างบ้านแปงเมือง และหากถามคนรุ่นหลังเกี่ยวกับเจ้าพ่อเป่งงาน ก็มักจะได้อธิบายว่า “เกิดมาก็เห็นเลย” ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าพ่อเป่งงานที่มีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณผ่านความเชื่อดั้งเดิมในวิถีชุมชนมีความเป็นมาอย่างไร สามารถอธิบายได้ดังนี้

ภาพประกอบ 42 ภาพถ่ายทางอากาศพื้นที่บริเวณที่เชื่อว่าเป็นเมืองเก่าแก่มาก่อน

ที่มา : <https://www.google.com/maps>.

ศาลเจ้าพ่อเป่งงานตั้งอยู่ในนิคมสร้างตนเองโพนพิสัย บ้านโนนโพธิ์ทอง หมู่ที่ 13 ตำบลโพนแพง อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ประวัติของเจ้าพ่อเป่งงานเริ่มมาตั้งแต่เมื่อมีการอพยพเข้ามาของชนกลุ่มแรก ซึ่งอยู่ในระหว่างปี พ.ศ. 2500 ทางกรมได้เข้ามาบุกเบิกเพื่อทำการพัฒนาพื้นที่ และได้มีการขุดพบเสาหินขนาดใหญ่บริเวณนิคมสร้างตนเองโพนพิสัย ซึ่งขณะนั้นชาวบ้านก็เรียกกันว่า “เจ้าพ่อเป่งงาน” และยังพบว่าปรากฏร่องรอยของเมืองโบราณอยู่ทั่วบริเวณริมน้ำโขงเป็นแนวยาวถึง 10 กิโลเมตร เริ่มตั้งแต่นิคมสร้างตนเองโพนพิสัย หน่วยซ่อมบำรุง สะพานโรงเรียนประชาบดี โรงเรียนนิคมบ้านเป่งงาน จนถึงวัดเป่งงานใต้ เมื่อขุดลึกลงไปบริเวณพื้นเพียงไม่กี่นิ้วก็พบซากกองอิฐกองอยู่มาก จึงสันนิษฐานได้เลยว่าน่าจะเป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ และยังมี ความสำคัญมากแห่งหนึ่งในดินแดนแถบนี้ (อินทร์ ลงเลา, 2557) ใบเสมาหินของเจ้าพ่อเป่งงานมี

ความสูงประมาณ 1.90 เมตร มีอายุในราวศตวรรษที่ 12 หรือยุคทวารวดีตอนต้น ที่ฐานมีอักษรอินเดียปลลวจารีอยู่แต่ลบเลือนจนอ่านไม่ออก ตลอดทั้งใบเสมาชาวบ้านปิดทองจนทั่ว จึงไม่สามารถวิเคราะห์หาตัวอักษร ได้อีก แต่นับได้ว่าเป็นเสมาหินที่เก่าแก่ที่สุดหลักหนึ่งในจังหวัดหนองคาย

ลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าพ่อเป่งจานกับชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอรัตนวาปี ความสำคัญและสัมพันธ์ระหว่างเจ้าพ่อเป่งจานกับชาวชุมชนดังกล่าวเกิดขึ้นเมื่อครั้งที่ได้มีการบุกเบิกเพื่อสร้างบ้านแปงเมือง ก่อนอื่นต้องกล่าวก่อนว่าผู้คนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานนั้นมาจากถิ่นอื่นเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นการอพยพเข้ามาช่วงแรก ๆ จึงยังไม่มี ความผูกพันกับพื้นที่ แต่เมื่อได้ร่วมกันสร้างพื้นที่ร่วมกันความผูกพันจึงเกิดขึ้น และสิ่งที่เป็นที่ยึดเหนี่ยวเป็นที่เคารพบูชา เสมือนที่พึ่งทางจิตใจในขณะนั้นก็ปรากฏขึ้นมา นั่นก็คือเสมาหิน “เจ้าพ่อเป่งจาน” ที่ทางการได้ขุดพบระหว่างทำการบุกเบิก การหีบยกเจ้าพ่อเป่งจานขึ้นมาเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง เนื่องจากเกิดเหตุการณ์มากมายให้เป็นที่อัศจรรย์ใจหลายเหตุการณ์ด้วยกัน จากที่ผู้วิจัยได้ศึกษาตามเอกสาร และข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ก็พบว่า เหตุการณ์อันน่าอัศจรรย์ที่เชื่อกันว่าเกิดขึ้นด้วยอำนาจและอิทธิฤทธิ์ของเจ้าพ่อเป่งจาน ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างคำบอกเล่าดังนี้

“ใบเสมาเจ้าพ่อเป่งจาน เมื่อก่อนตอนที่ขุดพบยังไม่ได้ัญเชิญขึ้นมาไว้ในนิคมก็เขีตอยู่นะ ตอนนั้นชาวบ้านได้บอกผู้ปกครองนิคมให้ย้ายเสมาขึ้นมาไว้ในนิคม แล้วจัดการเรื่องสถานที่เพื่อที่จะตั้งเป็นศาล แต่ผู้ปกครองนิคมไม่เห็นว่ามี ความสำคัญอะไร จึงไม่ได้สนใจ พร้อมทั้งสบประมาท ณ ตรงนั้นว่า “จะไปเชื่ออะไรนักหนา มันก็แค่หินธรรมดา นั่นแหละ” ต่อมาไม่นานผู้ปกครองนิคมก็ปากบิตเบี้ยวโดยไม่ทราบสาเหตุขึ้นมาเลย”

(ลอง สนั่นเอื้อ, 2559: สัมภาษณ์)

“เสมาหินเจ้าพ่อเป่งจาน ทางจังหวัดเขาอยากได้ไปเก็บไว้ นะ แต่เจ้าพ่อเป่งจานไม่ยอมไป ที่ว่าไม่ยอมไปก็คือต่อให้ใช้คนเป็นสิบคนช่วยกันแบกหามก็ยกไม่ขึ้น พอจะยกขึ้นรถก็เกิดเป็นลมมืดฟ้ามัวดินขึ้นมาทันที จึงไม่สามารถเคลื่อนย้ายไปไหนได้ ทำได้เพียงขอขมาอัญเชิญให้มาเป็นเสาบ้านเสาเมือง ประดิษฐานในนิคมสร้างตนเอง และตอนอัญเชิญก็ยังคงใช้ขันธ 5 ขันธ 8 ขอขมา ท่านถึงยอมมาอยู่ที่นี่”

(สำเนียง พิมพิลา, 2559: สัมภาษณ์)

จากการยกตัวอย่างคำบอกเล่าที่ได้จากการสัมภาษณ์ จะเห็นว่าระบบความคิดความเชื่อของชาวชุมชนที่มีต่อเจ้าพ่อเป่งงาน ว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกปักรักษาพื้นที่แห่งนี้ เสมือนเป็นเจ้าของพื้นที่ นั่นก็หมายความว่าพื้นที่แห่งนี้ได้ถูกยกระดับจากพื้นที่ทางกายภาพให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อันมีบทบาทและอำนาจต่อระบบความคิดความเชื่อเป็นอย่างมาก ดังนั้นการเข้ามาอยู่อาศัยในอาณาบริเวณที่เชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ปกปักรักษา จึงทำให้เกิดวิถีปฏิบัติต่าง ๆ ขึ้นในการอยู่ร่วมกันระหว่างคนในชุมชนกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ อย่างเช่น กิจกรรมสำคัญต่าง ๆ ของคนในชุมชนไม่ว่าจะเป็นงานบุญประเพณี ฮีตสิบสองคองสิบสี่ การจัดงานโขนหรือหนังต่าง ๆ ก็จะต้องมีการบอกกล่าวเจ้าพ่อเป่งงานให้รับรู้ เพื่อให้กิจกรรมต่าง ๆ ที่จัดขึ้นเป็นไปด้วยความราบรื่น แต่หากไม่มีการบอกกล่าวเจ้าพ่อเป่งงานให้รับรู้ก็อาจจะเกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ในทางที่ไม่ดีขึ้นได้ นอกเหนือจากนี้เจ้าพ่อเป่งงานยังมีบทบาทหรืออำนาจทางจิตใจ เนื่องจากชาวชุมชนแถบนี้เชื่อกันว่าการขอพรหรือการบนบานสานกล่าวกับเจ้าพ่อเป่งงานจะทำให้ประสบผลสำเร็จในสิ่งที่ปรารถนา และปัจจุบันก็ยังคงมีผู้มากราบไหว้เพื่อบนบานอย่างสม่ำเสมอ

ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าพ่อเป่งงานกับชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงบริเวณดังกล่าว ทำให้ทราบถึงระบบความคิดความเชื่อที่มีต่อเจ้าพ่อเป่งงานจนเกิดเป็นกระบวนการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณขึ้นมา แม้เจ้าพ่อเป่งงานจะมีสถานภาพเป็นผีหรือภาพแทนของความเชื่อดั้งเดิม แต่ก็ไม่ใช่ผีที่ดุร้ายหรือให้โทษแต่อย่างใด เว้นแต่การกระทำที่แสดงถึงการลบหลู่ หรือทำการไม่ดีปฏิบัติไม่ชอบในพื้นที่ คนผู้นั้นก็จะถูกลงโทษทำให้มีอันเป็นไปเพื่อเป็นการสั่งสอน แต่ถ้าหากให้ความเคารพยำเกรงก็จะเป็นผีที่คอยปกปักรักษาบรรดาลความสงบราบรื่นให้กับชุมชนตามหน้าที่ของมเหศักดิ์ที่คอยปกปักรักษาให้ความสงบร่มเย็นในอาณาบริเวณที่ตนนั้นปกครองอยู่ ดังนั้นจะเห็นว่ากระบวนการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณผ่านความเชื่อดั้งเดิมที่มีเจ้าพ่อเป่งงานเป็นสัญลักษณ์แทนความเชื่อ มีความสำคัญต่อพื้นที่ทางความคิดและทางจิตใจของชาวชุมชนเป็นอย่างมาก

ในประเด็นข้างต้นเกี่ยวกับความเชื่อดั้งเดิม ที่พบว่าศาลเจ้าพ่อเป่งงานคือสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองของชาวเป่งงาน มีความสอดคล้องกับเนื้อหาสำนวนที่ได้จากการสัมภาษณ์ในตอนหนึ่งทีกล่าวถึงความเชื่อเกี่ยวกับศาลหลักเมือง ก็คือในตอนที่ทำวสีทนต์ต้องออกไปรบกับข้าศึกที่ยกทัพมาประชิดชายแดนเมืองเป่งงานนครราช และนางมโนราห์จะถูกใส่ความต่าง ๆ นานา ถึงขั้นโดนฆ่า ขอยกตัวอย่างเนื้อหาสำนวนในตอนดังกล่าว ดังนี้

“ท้าวสีทนออกไปรบกับข้าศึกที่ยกกองทัพมาประชิดชายแดน เมืองเปงจานนครราช ฝ่ายบุโรหิตได้กราบทูลพระเจ้าว่านางมโนราห์ ไม่ใช่คน เป็นอมมนุษย์ เป็นตัวกาลิบ้านกาลิเมือง นำความเดือดร้อนมาสู่เมือง จึงขอให้เอาตัวออกไปฆ่าบูชาญูที่ศาลพระหลักเมือง นางมโนราห์ออก อุบายว่าก่อนตายจะขอร้ายรำเพื่อขอขมาโทษต่อศาลพระหลักเมืองให้พระเจ้าอย่าชมเสียก่อน”

(สมคิด ไชยวงศ์, 2513)

“ศรีธนหนีไกลช่างมะโนลาอยู่นานย่า ประชาชนไพร่ฟ้าหาเรื่อง ใส่นาง เขาสิเอาไปเลี้ยงเวียงวังชะตาขาด สัตว์สองเท้าเขาจามีปีก มันหากอุบารห์ฮ้ายเป็นเรื่องใหญ่หลวง คั่นบ่เอานางน้อยมะโนลาถวายท่าน มวนหลักเมืองหลักบ้านมวนนี้สืบเหลือ ย่าเลยวจาว่าน่านางน้อยนาล เขาสิเอาแจ่มเจ้าไปเลี้ยงช่วงเมือง มะโนลาฮู้เรื่องจาอย่าคำหวาน คั่นสิเอานางคานยี่นถวยจริงแท้ มะโนลาขอเจ้าเอาหางกับปีก ให้นางแอะ แอนฟ่อนลาเจ้าบัดเทือตาย”

(ताल सन्निहित, 2561: सम्पादन)

จากเนื้อหาส่วนที่ผู้วิจัยยกตัวอย่างข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่าการหยิบยกหรือการจดจำบางช่วงบางตอนของเรื่องเล่าชาดก แสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญต่อความเชื่อเรื่องผีหรือการนับถือผี โดยเฉพาะผีมหีศักดิ์หลักเมือง เพราะในสำนวนที่ได้จากการสัมภาษณ์ชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงได้เอ่ยถึง “การฆ่าบูชาญู, ศาลหลักเมือง, ขอขมาลาโทษต่อศาลหลักเมือง, มวนหลักเมืองหลักบ้านมวนนี้สืบเหลือ” นั่นก็หมายความว่าชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงบริเวณดังกล่าวนี้มีความเชื่อเรื่องผี และถือว่าผีนั้นมีบทบาทต่อวิถีชีวิตจึงให้ความยำเกรง และจดจำเหตุการณ์ดังกล่าวของเรื่องเล่าได้เป็นอย่างดี ดังนั้นจากที่กล่าวมาทั้งหมด ประกอบกับการยกตัวอย่างเนื้อหาส่วนที่ได้จากการสัมภาษณ์ทั้งบริบททางสังคม ที่สะท้อนให้เห็นความคิดความเชื่อของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง แสดงให้เห็นว่าบทบาทของชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ที่มีต่อการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณผ่านความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผียังคงมีอิทธิพลต่อชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงบริเวณดังกล่าวมาจนถึงปัจจุบัน

4.2.1.2 ความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับเรื่องเครื่องรางของขลัง

ความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับเรื่องเครื่องรางของขลัง เครื่องรางของขลังถือเป็นความเชื่อดั้งเดิมเช่นเดียวกันกับความเชื่อเรื่องผีหรือการนับถือผี ดังที่ (พระครูปริยัติสารการ, 2551) กล่าวว่า ความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลังเป็นความเชื่อที่ผสมผสานระหว่างพุทธพราหมณ์ และไสยศาสตร์ ชาวอีสานเชื่อถือเรื่องนี้พอสมควรในกลุ่มคนที่สนใจไสยศาสตร์ เพราะเชื่อว่าจะบันดาลให้อยู่ยงคงกระพัน หรืออยู่ดีมีเฮ เครื่องรางของขลังมีหลายอย่าง เช่น พระเครื่อง เหรียญโลหะ ผ้ายันต์ ตะกรุด ปลัดขิก แก่นต้นมะขาม วานต่าง ๆ งาม้าง เขี้ยวหมูป่า ต้นหวาย ควายธนู เข็มเงิน เข็มนาถ กุมารทอง เป็นต้น (พระครูปริยัติสารการ, 2551: 10) ผู้วิจัยกล่าวถึงความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลัง เพราะพบว่าในชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง ได้กล่าวถึงบ่วงนาคบาศในตอนที่มีนางมโนราห์ถูกนายพรานคล้องได้โดยใช้บ่วงนาคบาศ และบ่วงนาคบาศถือเป็นเครื่องรางของขลังอย่างหนึ่งที่เชื่อมโยงไปถึงความเชื่อเกี่ยวกับนาคาคติที่ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงในประเด็นถัดไป ส่วนในประเด็นนี้ผู้วิจัยจะขอกล่าวอธิบายเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลังเกี่ยวกับ“บ่วงนาคบาศ” ดังนี้

(1) บ่วงนาคบาศ

บ่วงนาคบาศ หรือ บ่วงนาคบาศราช ถือเป็นเครื่องรางของขลังอย่างหนึ่งในเว็บไซต์ <https://www.thairath.co.th/content/560278> ของหนังสือพิมพ์ไทยรัฐออนไลน์ หัวข้อ "นาคบาศ" แห่งโซคลาก สั้นๆง่ายๆ "มีกินไม่มีอด" เขียนโดย รัก-ยม ได้กล่าวถึงบ่วงนาคบาศดังนี้

“เมื่อครั้ง “พรานบุญ” หยิบยืมไปก็ทำให้จับกินได้ นาคบาศจึงได้ชื่อว่าเป็นบ่วงเชือกที่แข็งแรงที่สุด กล่าวกันว่าขนาดพญาครุฑเจ้าแห่งนกยังต้องกลัว ถ้าเป็นเครื่องรางของขลัง “บ่วงนาคบาศ” ก็จัดว่าเป็น “เครื่องรางแห่งโซคลาก ป้องกันภัยผู้มีไว้ครอบครองต่างรู้ดีถึงประโยคที่ว่า “มีกินไม่มีอด กินแบบงูกินทางกันต่างตัวก็ต่างกิน ยิ่งกินก็ยิ่งรัดเข้าหากัน พอชนกันก็คลายออก “กินไม่หมด” สั้น ๆ ง่าย ๆ คือคำจำกัดความที่ใช้เรียกกัน “นาคบาศ” ตามตำราโบราณครูบาอาจารย์ว่าไว้สามารถชนะทุกอย่าง “ชนะหมด” หรือนำมาใช้ทำน้ำมันดีเสริม ป้องกันภูตผีคุณไสยต่าง ๆ รอบทิศรอบด้านได้ดั่งนี้แล ถือได้ว่าเป็นเมตตามหานิยม ใครมีจะช่วยให้แคล้วคลาดปลอดภัย คำขายดี รุ่งเรือง มีกินมีใช้ไม่มีวันอด แถมยังพ่วงท้ายมาด้วยข้อเด่นเรื่องการเสี่ยงโชค มีเสน่ห์ต่อเพศตรงข้ามอีกต่างหาก”

(รัก-ยม, 2559)

จากการนิยามจะเห็นได้ว่าบ่วงนาคบาตเป็นเรื่องราวชั้นดี เครื่องรางของขลังประเภทนี้ ถือเป็นความเชื่อที่มีมาตั้งแต่โบราณและจนถึงปัจจุบันชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงในพื้นที่ศึกษาก็เช่นเดียวกัน ผู้วิจัยพบว่าความเชื่อเกี่ยวกับเครื่องรางของขลังบ่วงนาคบาตนั้นมีอยู่ในมิติทางความเชื่ออย่างหนึ่ง ซึ่งสังเกตได้จากการเล่าเรื่องชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ เนื่องจากในการสัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวถึงตอนที่นายพรานไปขอบ่วงนาคบาตจากพญานาคเพื่อจะนำมาคล้องนางมโนราห์ ก่อนที่จะนำไปถวายให้กับท้าวสีทนที่เมืองเปงจาน ขอยกตัวอย่างสำนวนที่กล่าวถึงดังนี้

“นายพรานไปพบนางมโนราห์เล่นน้ำในสระอนาคต จึงคิดอยากจะได้ นางมโนราห์ไปถวายให้กับท้าวสีทน เพราะหวังจะได้เงินทองเป็นสิ่งตอบแทน แต่พรานจับนางมโนราห์ไม่ได้เพราะนางมโนราห์นั้นมีปีกจึงบินหนีไปพร้อมกับพี่ ๆ ทั้ง 6 นาง นายพรานจึงไปขอบ่วงบาตจากพญานาคเพื่อจะสามารถจับนางมโนราห์มาได้ เมื่อพญานาคให้บ่วงบาตมาแล้ว ขณะที่นางมโนราห์กำลังเล่นน้ำอยู่นั้น นายพรานก็ได้เอาบ่วงบาตคล้องนาง เมื่อนางมโนราห์ติดบ่วงบาตก็ไม่สามารถบินหนีได้”

(ลอง สนั่นเอื้อ, 2558: สัมภาษณ์)

“นายพรานค่อยๆ ย่องเข้าไปใช้บ่วงบาตพญานาคเส้นเล็ก ๆ บาง ๆ เพ่าไยบัว เอาไปคล้องนางมโนราห์ นางมโนราห์พยายามดิ้นอย่างไ้ก็ไม่หลุดจากบ่วงบาตพญานาค ส่วนนางกนิษฐีพี่ทั้ง 6 นางรีบคว้าปีกและหางแล้วเหาะเหินกลับไปเมืองภูเงิน”

(พิทักษ์ นทีเขต, 2559: สัมภาษณ์)

“นางมโนราห์มาจากภูเงินภูทองของฝั่งลาว มาลงเล่นน้ำในสระอนาคต (คำโบราณเรียกว่าหนองกระแสนหย่าน) กับพี่ๆ ทั้ง 6 นาง ซึ่งนางมโนราห์เป็นน้องคนสุดท้องคือคนที่ 7 ต่อมาเมื่อนายพรานมาล่าสัตว์แล้วมาเจอบรรดานางมโนราห์ลงมาเล่นน้ำในสระ เลยเห็นว่านางมโนราห์มีรูปร่างงาม จึงได้ขโมยปีกและหางนางไปซ่อนไว้ จากนั้นก็นำมาราบหูลพระยาเมืองเปงจานก็คือท้าวสีทน ท้าวสีทนจึงบอกนายพรานว่าให้ไปจับนางมโนราห์มาให้เห็นกับตา นายพรานจึงได้บ่วงบาตมาเพื่อจะคล้องนางมโนราห์ เมื่อได้ตัวนางแล้วก็พาเข้ามาในเมือง ท้าวสีทนจึงแต่งงานกับนางมโนราห์”

(เปี้ย ธิตาธรรม, แผล่ พสุนันท์, 2559: สัมภาษณ์)

“กล่าวถึงนายพราน นายพรานมาเจอนางมโนราห์และพิกำลังเล่นน้ำอยู่ นายพรานจึงแอบดูและคิดหาวิธีจะเอาเชือกมาคล้อง พยายามจะคล้องแต่ก็ไม่ได้ พรานจึงได้ขบ่งบาศจากพญานาคพญานาคจึงทำบ่วงบาศกให้ ขณะที่มโนราห์กำลังเล่นน้ำอยู่นั้น บ่วงบาศกจึงได้ไปติดเข้าที่แขนของมโนราห์ พรานจึงดึงและลากขึ้นมาจากสระโนดาด ส่วนบรรดาพิกของนางมโนราห์เมื่อเห็นเช่นนั้นจึงกลัวแล้วรีบคว้าปีกและหางบินหนีไปเพื่อไปบอกพ่อว่านางมโนราห์ถูกจับตัวไป”

(สำราญ ดีดอม, 2559: สัมภาษณ์)

“เมืองภูเงินคือเมืองนางมโนราห์ เมืองเปงจานคือเมืองท้าวสีทน วันหนึ่งเหล่านางมโนราห์พากันออกมาเล่นน้ำ นายพรานไปเจอจึงเอาบ่วงบาศกไปคล้องแล้วจับมาให้ท้าวสีทน เลยจัดพิธีแต่งงานกันระหว่าง ท้าวสีทนกับนางมโนราห์ที่เมืองเปงจาน”

(สวัสต์ เลิศประเสริฐ, ถิน เลิศประเสริฐ, 2559: สัมภาษณ์)

“นางมโนราห์อยู่เมืองภูเงิน นางมโนราห์มาเล่นน้ำ นายพรานเลยพยายามเอาบ่วงมาคล้องแต่ก็คล้องไม่ได้ นายพรานจึงไปหาฤาษี ฤาษีจึงแนะนำให้ไปเอาบ่วงบาศมาคล้อง นางมโนราห์จึงติดบ่วงบาศนั้น นายพรานจึงจะเอานางมโนราห์มาถวายท้าวสีทน”

(โอภาส วัฒนานุกุล, 2559: สัมภาษณ์)

“เมืองท้าวสีทนอยู่เมืองเปงจานนครราช วันหนึ่งนางมโนราห์เล่นน้ำกับบรรดาพิกทั้ง 6 นายพรานไปเจอเลยไปคล้องนางมาได้และหวังจะจับนางทำเมีย แต่จะต้องตัวนางไม่ได้เพราะตัวนางนั้นร้อนเสมือนไฟ จึงได้นำมาถวายท้าวสีทน ท้าวสีทนจึงแต่งงานกับนางมโนราห์และยกให้นางเป็นมเหสี”

(จอณ ปัญญาภาโม, 2559: สัมภาษณ์)

“มีเสียงร่ำลือกันถึงชื่อนางมโนราห์ที่ว่า 7 วันนางมโนราห์จะลงมาเล่นน้ำที่หนองบัวก็คือหนองหินที่อยู่ตรง บขส อ.ปากคาด ซึ่งแต่ก่อนเป็นหนองน้ำธรรมชาติ แต่ปัจจุบันได้มีการต่อเติมได้รับการดูแลที่ดีขึ้นจากเทศบาล ซึ่ง 7 วันนางมโนราห์จะลงมาเล่นน้ำ เมื่อทำพิธีท้าวสิทนต์ได้ขึ้นนั้นจึงใช้เสนาอำมาตย์จากเมืองเปงจานมาสังเกตการณ์ดูว่านางมโนราห์มาอาบน้ำจริงหรือไม่ ให้เสนาอำมาตย์เฝ้าบ่วงไปคล้องเอานางมาแล้วนำมาถวายให้ตน เมื่อคล้องมาได้ทั้ง 7 นาง ท้าวสิทนต์ก็เลือก 1 นางนั้นก็คือนางมโนราห์ก็เลยได้เป็นคู่ผัวเมียกันอยู่ด้วยกันที่เมืองเปงจาน”

(จันทร์ ทับศรี, 2559 : สัมภาษณ์)

“นางมโนราห์มาเล่นน้ำ นายพรานจึงไปคล้องเอา แต่ก่อนจะคล้องนั้นได้ไปยืมบ่วงบาศพญานาค เพราะนายพรานนั้นเป็นสหายของพญานาค เมื่อพรานบุญได้บ่วงบาศจากพญานาคในเมืองบาดาลมาแล้วก็นำมาคล้องนางมโนราห์ไปเป็นเมีย ส่วนสถานที่คล้องนางมโนราห์นั้นก็อยู่ข้างๆ ถ้ำศรีธนนีคือบริเวณหนองหิน”

(ทองม้วน ดอกไม้แก้ว, 2559: สัมภาษณ์)

“ฟ้าเอ๋ยฟ้าฮ้องโหย่นเสียงโหยน ๆ ฟ้าฮ้องส่ง สาวหมอลำลงไปท่งได้ ยินฟ้าฮ้อง หวังใจน้องห้วงแต่แฟน เดอ นอ น้อ หนองบัวบานนี้ละแม่ป้าคือสระโบกขรณี บ่อนมะโนลาสร้างศรีอาบลงสร้างอ่าง นายพรานเจ้าเห็นนางงามหยิ่ง นายพรานหลิ่งล้ำแล้วงามไก่ตั้งเขียน ถึงเวลาเจ็ดมีือนางลงสร้างอาบ นายพรานทราบถวิลหาเรื่องเปลี่ยนแผน นายพรานลงไปถ้ำบาดาลพันนาคไปขอบ่วงบาศเจ้ามาท่งใส่นาง เอาบ่วงวางลงช่องบ่อนเคยลงสร้างสู่ หมูทั้งหกพี่น้องมาต้องกะเลากาย มะโนลาเลยย้ายกายมาทาง บ่วงบาศ บ่วงกะเลยลัดไว้แสนสัดันกะบดิ่ง พรานไพรเอานางน้องมะโนลาถวายท่าน ถวายให้แก่ท่านศรีธนนีเป็นคู่ครอง

(ताल सन्निहित, 2561: สัมภาษณ์)

จากเนื้อหาสำนวนที่ผู้วิจัยได้ยกตัวอย่างให้เห็นข้างต้น แสดงให้เห็นถึงความเชื่อของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงเกี่ยวกับความเชื่อดั้งเดิมเรื่องเครื่องรางของขลัง “บ่วงนาคบาศ” การกล่าวถึงบ่วงนาคบาศหรือการจำจดเหตุการณ์ในตอนดังกล่าวได้ย่อมแสดงให้เห็นถึงมิติทางความเชื่อ โดยเฉพาะพื้นที่บริเวณดังกล่าว ชาวชุมชนแถบนี้มีความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคหรือนับถือพญานาคเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นการกล่าวถึงบ่วงนาคบาศในหลายสำนวนมิใช่เพียงเล่าเรื่องเพื่อให้เหตุการณ์นั้นน่าติดตาม แต่เป็นเพราะมีความเชื่ออยู่แล้วเกี่ยวกับมิติเรื่องนาคาคติ รวมไปถึงเชื่อด้วยว่าบ่วงนาคบาศนั้นมีอยู่จริง เพราะปัจจุบันเองก็กลายเป็นเครื่องรางของขลังที่สามารถเช่าบูชาเพื่อเสริมความสิริมงคลได้ตามวัดหรือสำนักตำหนักต่าง ๆ

4.2.1.3 ความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับเรื่องเวทมนตร์คาถาอาคม

ความเชื่อเรื่องเวทมนตร์คาถาอาคมเป็นอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งยึดถือพระเวทเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ มีการท่องบ่นสาธยายมนต์บูชาเทพเจ้า ในสมัยโบราณชาวอีสานนิยมเรียนมนต์คาถาต่าง ๆ เช่น มนต์ป้องกันตนเอง คาถาหานิยม คาถากันผี มนต์เป่าตาแดง คาถาไล่ผี มนต์กันยาสิ่ง เสน่ห์ยาแฝด มนต์กันโรคทำ มนต์ทำนงาม มนต์แก้ไขก้างคาคอ อ้อป้อง ฯลฯ ชาวอีสานในสมัยก่อนโดยเฉพาะผู้ชายนิยมเรียนมนต์คาถา เพราะถือว่าเป็นเรื่องชายชาตรี ในการเรียนมนต์นั้นเชื่อว่ามนต์จะศักดิ์สิทธิ์หรือมีความขลัง ผู้เรียนต้องมีศีลธรรมมีศรัทธาเชื่อมั่นไม่คลอนแคลน ท่องจำให้ได้ สาธยายท่องบ่นเป็นประจำ มีความเคารพยำเกรงถ้าครูห้ามมิให้กระทำการสิ่งใดต้องไม่กระทำเป็นอันขาด ถ้าผู้ที่เรียนมนต์ถึงพร้อมด้วยลักษณะดังกล่าวนี้จะมีความขลังเป็นอันมาก และการเรียนมนต์จำเป็นจะต้องมีครู เพราะถ้าไม่มีครูนอกจากจะทำให้มนต์ไม่ศักดิ์สิทธิ์แล้ว อาจทำให้ผู้เรียนกลายเป็นคนบ้า เป็นปอบเป่า ผีโพง ไปก็ได้ ฉะนั้นก่อนการเรียนมนต์จึงต้องมีการยกครู หรือบูชาครู ภาษาอีสานเรียกว่า “คาย” สังคมอีสานในสมัยโบราณเชื่อถือเรื่อง เวทมนต์คาถามากผู้ที่มิเวทมนต์คาถาอันศักดิ์สิทธิ์จะเป็นบุคคลชั้นปรมาจารย์ มีคนเคารพนับถือยำเกรงและศรัทธามักจะถูกเลือกให้เป็น ผู้นำ เช่น ผู้นำหมู่บ้าน นายฮ้อยใหญ่ จำ หมอผี หมอสูตรขวัญ แม้ว่าในปัจจุบันความเชื่อเรื่องนี้จะลดลงแต่ไม่อาจพูดได้ว่าเรื่องนี้หมดไปจากแผ่นดินอีสานได้ (พระครูปริยัติสารการ, 2551: 49-50)

ความเชื่อเรื่องเวทมนตร์คาถาอาคมที่สัมพันธ์กับชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ และมีบทบาทต่อชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงในพื้นที่ศึกษา จากการศึกษาเนื้อหาสำนวนที่ได้จากการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยพบว่ามีหลายสำนวนที่กล่าวถึงความเชื่อในลักษณะดังกล่าว โดยเฉพาะในตอนที่กำลังกล่าวถึงเหตุการณ์ที่ท้าวสีทนกลับมาไปทำศึกสงครามเมื่อกลับมาไม่เจอนางมโนราห์ก็ออกติดตามหานาง แล้วเดินทางมาจนพบฤาษีที่วัดถ้ำศรีธน จากนั้นก็รับเรียนวิชาอาคมกับฤาษี เมื่อเรียนสำเร็จแล้วก็ลองดาบด้วยการฟันหิน กรากฎว่าก้อนหินได้แตกออกจากกันเป็นสามเสี่ยง ซึ่งเหตุการณ์ครั้งนี้ได้แสดงให้เห็นถึงอิทธิฤทธิ์ของเวทมนตร์คาถาอาคมที่ฤาษีได้ถ่ายทอดให้กับท้าวสีทน หรืออีกหลายเหตุการณ์ที่ได้กล่าวถึงการใช้เวทมนตร์คาถาอาคม อย่างเช่น ในตอนที่ท้าวสีทนแปลงกายเป็นตัวหมัดตัว

ไรเข้าไปซ่อนอยู่ในปึกนกกินทรีย์เพื่อหวังจะข้ามน้ำกัณฑ์กัณฑ์ทองไปยังเมืองภูเงิน หรือในตอนที่ทำวสีทนต์ฐานก่อนจะโยนแหวนลงไปในหาน้ำที่จะนำไปสรงอาบนางมโนราห์ เมื่อนางมโนราห์สรงอาบก็ปรากฏว่าแหวนที่ทำวสีทนต์ได้โยนลงในหาน้ำก็ไหลเข้าไปสวมที่นิ้วมือของนาง ซึ่งความเชื่อในลักษณะนี้เป็นความเชื่อที่เกี่ยวกับเวทมนตร์คาถาอาคมที่ทำวสีทนต์ได้ร่ำเรียนมาจากฤาษี และนำไปใช้ในการออกติดตามนางมโนราห์ ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างเนื้อหาส่วนที่ได้จากการสัมภาษณ์ที่มีการกล่าวถึงเหตุการณ์ดังกล่าว ดังนี้

“เมื่อสีทนต์กลับสู่เมืองเปงจาน แล้วทราบวามโนราห์หนีไปเพราะอุบายของหมอดู สีทนต์จึงออกตามหานางมโนราห์ไปที่เมืองเมืองปากคาด ไปพบกับฤาษีอยู่ที่วัดถ้ำศรีธน์ ฤาษีจึงบอกกับสีทนต์ว่าทางที่จะไปตามหานางมโนราห์นั้นแสนยากเข็ญนัก แต่ทำวสีทนต์ก็ไม่กลัว ฤาษีจึงสอนวิชาอาคมให้กับทำวสีทนต์ เมื่อร่ำเรียนวิชาจนสำเร็จแล้วนั้นจึงได้ลองดาบด้วยการฟันหินให้ขาด”

(ลอง สนั่นเอื้อ, 2558: สัมภาษณ์)

“ทำวสีทนต์เดินทางตามหานางมโนราห์ ไปจนถึงถ้ำศรีธน์จึงได้ไปเรียนวิชาอาคมกับพระฤาษีที่นั่น เรียนสำเร็จแล้วจึงมีการลองวิชาโดยใช้ดาบฟันก้อนหินให้แยกขาดครึ่งออกจากกัน”

(ยุทธ อินธิสา, 2558: สัมภาษณ์)

“ทำวสีทนต์เดินทางมาตามหานางมโนราห์ที่วัดถ้ำศรีธน์ และพบฤาษีจึงขอเรียนวิชาอาคมกับฤาษี เมื่อเรียนเสร็จแล้วก็เลยลองวิชาโดยการลองดาบคือใช้ดาบฟันเข้าที่หินก้อนใหญ่จนหินนั้นแตกออกเป็นสามก้อน จากนั้นก็ลาฤาษีออกตามหานางมโนราห์ต่อไป”

(วิจิต หยงโสภา, 2559: สัมภาษณ์)

“ทำวสีทนต์มาลองดาบที่วัดถ้ำศรีธน์ และได้ฟันหินก้อนใหญ่ ๆ ให้ขาดจากกันเป็น 3 ก้อนและทำวสีทนต์ก็อยู่ที่ถ้ำศรีธน์ตลอดมา”

(เภาว ปักชะพล, 2559: สัมภาษณ์)

“เมื่อท้าวสีทนกลับมาจากทำศึกก็ได้ถามถึงนางมโนราห์
แม่ของท้าวสีทนจึงได้บอกว่านางมโนราห์นั้นได้บินกลับบ้านเมืองนางไปแล้ว
ท้าวสีทนจึงหาวิธีจะไปตามนางมโนราห์ ท้าวสีทนจึงเดินทางมาพบฤาษีก่อน
จึงได้มาใช้เวลาอาศัยอยู่ที่ถ้ำศรีธนน จึงปรากฏรอยศอก รอยดาบ รอยเข่า ให้เห็น
อยู่ในวัดถ้ำศรีธนนนั้น จึงกล่าวขานกันว่า “ท้าวสีทนลงดาบ ะ”

“ท้าวสีทนแปลงกายเป็นตัวหมัดตัวไรขึ้นไปซ่อนอยู่ใต้ปีกนกอินทรี
ตัวเมีย นกอินทรีตัวเมียเลยพูดกับตัวผู้ว่า ตนรู้สึกหนักตามเนื้อตัวเหมือนแบก
อะไรไว้คงจะบินไปด้วยไม่ได้ ท้าวสีทนได้ยินดังนั้นจึงไต่ไปอยู่ใต้ปีกอินทรีตัวผู้
แทน เมื่อนั้นอินทรีตัวผู้จึงเอ่ยขึ้นว่าตนก็รู้สึกหนักตามเนื้อตัวเช่นกันแต่ไม่
เป็นไรพอจะบินไปไหว จากนั้นอินทรีตัวผู้จึงได้บินข้ามน้ำกัณฑ์เหล็กกัณฑ์ทองไป
ยังเมืองกุเงิน....จากนั้นท้าวสีทนจึงทิ้งแหวนลงในหาบแล้วอธิษฐาน...เมื่อสร่งน้ำ
นางมโนราห์ นางสร่งน้ำแล้วแหวนวงนั้นจึงไปค้างอยู่ที่ผมบนศีรษะนาง เมื่อนาง
เอามือไปจับที่ผมก็ปรากฏว่าแหวนนั้นได้ไหลเข้ามาสวมที่นิ้วมือของนาง
เมื่อนางเห็นแหวนจึงอุทานว่า “ผู้ช้อยมาแล้ว”

(พิทักษ์ นทีเขต, 2559: สัมภาษณ์)

“ท้าวสีทนออกตามหานางมโนราห์ก็เลยเดินทางมายังถ้ำแห่งนี้ที่ตอนนี้
เรียกกันว่า “ถ้ำศรีธนน” และมาพบกับพระฤาษี ได้เรียนวิชากับฤาษีจนสำเร็จ
จากนั้นจึงอธิษฐานว่าหากตนจะได้พบกับนางมโนราห์ก็ขอให้การลงดาบครั้งนี้
เสร็จสิ้น สีทนจึงใช้ดาบฟันที่หินก้อนใหญ่ก็ปรากฏว่าหินก้อนนั้นก็ขาดแยก
ออกเป็นสามก้อน ดังนั้นถ้ำศรีธนนจึงเป็นหนึ่งในทางผ่านที่ท้าวสีทนออกตามหา
นางมโนราห์ ได้มาผ่านที่แห่งนี้ก่อนจะออกตามหาไปจนถึงเมืองกุเงิน ซึ่งตอนจบ
ของเรื่องนั้นจบที่เมืองกุเงิน”

(สมบูรณ์ พลไตร, 2559: สัมภาษณ์)

“ท้าวสีทนเคยเดินทางผ่านมาถ้ำศรีธนนเพื่อมาเรียนวิชากับ
ฤาษี เมื่อเรียนเสร็จแล้วก็เลยลองวิชาโดยการฟันหินให้ขาดเป็นสามก้อน
จากนั้นก็ลาฤาษีเพื่อจะเดินทางตามหานางมโนราห์”

(เคน พลสงคราม, 2559: สัมภาษณ์)

“เมื่อท้าวสีทนเติบโตเป็นหนุ่มพอกับแม่ก็ให้รำเรียนวิชาตามที่ ประสงค์ ท้าวสีทนจึงได้มาเรียนวิชาอาคมกับพระฤาษีและได้ดาบจ้าวจากฤาษี เมื่อเรียนเสร็จจึงทำการลองวิชาด้วยการฟันดาบลงที่หินก้อนใหญ่ จึงทำให้หิน แตกออกเป็น 3 ก้อน อย่างที่เห็นในปัจจุบัน ถ้าสังเกตดูลักษณะของหินก็จะเห็น ว่าหินนั้นมันขาดออกจากกันเหมือนโดนฟันเพราะหากขยับหินเข้าหากันได้ก็จะ ต่อกันได้พอดี”

(มุน พลสงคราม, 2559: สัมภาษณ์)

“ฤาษีได้ฝึกวิชาให้กับท้าวสีทน เมื่อท้าวสีทนรำเรียนฝึกฝนวิชาอาคมจน ครบแล้ว ท้าวสีทนจึงออกมานอกถ้ำเพื่อมาลองดาบ อย่างที่เห็นในวัดถ้ำศรีธน จะมีก้อนหินใหญ่ลักษณะคล้ายโดนตัดออกให้เป็น 3 ก้อน นั่นก็คือท้าวสีทนลอง ดาบ โดยได้ใช้ดาบฟันเข้าที่ก้อนหินใหญ่แตกเป็น 3 เสี่ยง เมื่อเรียนสำเร็จมีฤทธิ์ เดชแล้วนั้นท้าวสีทนก็ล้าลาฤาษี ฤาษีจึงมอบมะนาวให้ท้าวสีทน 1 ลูก แล้วบอก ว่าให้ท้าวสีทนเดินตามลูกมะนาวไปเพราะมะนาวลูกนั้นมีฤทธิ์เดช จากนั้นท้าว สีทนจึงออกติดตามหานางมโนราห์”

(จักรพงษ์ บุญหลาย, 2559: สัมภาษณ์)

“ท้าวสีทนตามนางมโนราห์ไปจนไปเจอฤาษี ฤาษีจึงสอนวิชาอาคมให้ เมื่อเรียนเสร็จแล้วจึงได้ฟันดาบลงที่หินหินจึงแตกเป็น 3 ก้อน เพราะท้าวสีทน ลองดาบ ทั้งนี้ฤาษียังบอกว่าท้าวสีทนจะเดินทางไปไม่ได้เพราะไม่สามารถข้าม น้ำไปได้จึงได้เสกคาถาให้ท้าวสีทนเพื่อที่จะให้ข้ามอุปสรรคต่าง ๆ ได้”

(โสภา ทองสะโคม, 2559: สัมภาษณ์)

“ท้าวสีทนขอเรียนวิชาอาคมกับฤาษี ถัดจากถ้ำฤาษีจะมีคอกม้า เนื่องจากม้านั้นคือม้าของท้าวสีทนตอนที่มาเรียนวิชากับฤาษี จากนั้นก็กลับมิดลับ ดาบจนหินที่ใช้ลับดาบนั้นมีสภาพเฉียงไปตามการใช้งาน เมื่อใดที่ท้าวสีทนฟัน ดาบก็จะลงอาคมด้วยเสมอ พอตอนเช้าก็จะควมม้าวิ่งเพื่อฝึกฝนวิชาไปจนถึง บ้านดาน (ดานม้าเล่น) ก็คือดานม้าวิ่ง เพราะจะปรากฏเห็นรอยเท้าของม้าบน หินอยู่ที่นี่ หลังจากท้าวสีทนเรียนวิชาเสร็จหมดแล้วก็ออกเดินทางตามหานาง มโนราห์ ฤาษีจึงเอามะนาวให้ท้าวสีทน 1 ลูกพร้อมกับเสกคาถาลงไปด้วยแล้ว บอกกับท้าวสีทนว่าให้ฟันก้อนหินดูเสียก่อนว่าจะฟันเข้าหรือไม่ สีทนจึงเสก

คาถาลงบนดาบแล้วยกขึ้นฟันก้อนหินใหญ่ ก็ปรากฏว่าก้อนหินใหญ่นั้นแตกออกเป็น 3 เลี่ยง ฤาษีจึงบอกว่าท้าวสีทนได้ฝึกจนสำเร็จแล้ว จากนั้นท้าวสีทนจึงเดินทางออกตามหานางมโนราห์”

(สำราญ ตีคอม, 2559: สัมภาษณ์)

“ท้าวสีทนไปรบ แต่ก่อนจะไปรบก็ได้มาฝึกวิชาอาคมที่ถ้ำศรีธนน เมื่อฝึกเสร็จก็ได้เกิดการประลองดาบด้วยการฟันหิน ปรากฏว่าหินนั้นขาดออกเป็น 3 ก้อน”

(สวัสดี เลิศประเสริฐ, ถิน เลิศประเสริฐ, 2559: สัมภาษณ์)

“ท้าวสีทนไปฝึกวิชาที่พระบาทนาสิงห์ ต.นาสิงห์ อ.รัตนวาปี หลังจากฝึกเสร็จแล้วจะตามหานางมโนราห์ก็เลยมาลองดาบที่ถ้ำศรีธนน เมื่อลองดาบเสร็จแล้วก็จะออกตามหานางมโนราห์ และหลังจากที่ท้าวสีทนออกจากถ้ำศรีธนน ไปก็ไม่พบประวัติของท้าวสีทนอีกเลย”

(สุวัฒน์ชัย ดีแสน, 2559: สัมภาษณ์)

“ท้าวสีทนเกิดในบ้านเปงจานนครราช มาเรียนวิชาอาคมที่ถ้ำศรีธนน เรียนวิชาเสร็จแล้วจึงได้ลองดาบที่ก้อนหินใหญ่จนเป็นร่องรอยปรากฏให้เห็นในวัดถ้ำศรีธนน ท้าวสีทนฟันดาบลงหิน 1 ครั้ง หินแตกออกเป็น 3 ก้อน ท้าวสีทนเรียนวิชาอาคมกับฤาษี แล้วจากนั้นก็กลับไปเมืองเปงจาน....ท้าวสีทนมีวิชาเหาะเหินเดินอากาศที่ร่ำเรียนมาจากฤาษีเพื่อจะผ่านอุปสรรคต่าง ๆ”

(จันทร์ ทับศรี, 2559: สัมภาษณ์)

“ท้าวสีทนกลับจากทำศึกก็ไม่พบนางมโนราห์จึงออกเดินทางตามหานาง การเดินทางของท้าวสีทนนั้นใช้วิธีเดินเท้า ท้าวสีทนเดินทางไปจนพบฤาษีอยู่ที่ถ้ำศรีธนน ร่ำเรียนวิชาที่นั่นจนจบศาสตร์หลังจากนั้นก็ได้มาลองดาบที่ก้อนหินแห่งหนึ่งโดยได้ฟันหินก้อนนั้นจนขาดออกจากกัน ปัจจุบันก็ยังมิให้เห็นอยู่ที่วัดถ้ำศรีธนน”

(ทองม้วน ดอกไม้แก้ว, 2559: สัมภาษณ์)

“ท้าวสีหนได้มาพบพระฤาษี และพระฤาษีได้สอนวิชาอาคมต่าง ๆ ให้ พร้อมกับมอบดาบวิเศษให้เป็นอาวุธประจำตัว จากนั้นจึงได้กราบลาพระฤาษีเดินทางต่อไป”

(สมคิด ไชยวงศ์, 2513)

“ขณะเดินทางมาท้าวสีหนได้มาพบพระฤาษี และพระฤาษีได้สอนวิชาอาคมต่าง ๆ ให้ พร้อมกับมอบดาบวิเศษให้เป็นอาวุธประจำตัว จากนั้นจึงได้กราบลาพระฤาษีเดินทางต่อไป”

(ประมวล พิมพ์เสน, มปป)

“ท้าวศรีธรนได้ติดตามหานางมโนราห์ซึ่งเป็นมเหสี ผ่านมาถึงถ้ำฤาษีก็สสประรองคร่ำพิงว่า “เรามีความชำนาญแต่ด้านยิงธนูควรที่จะเรียนวิชาอาคมอื่นเพิ่มเติมเพื่อได้ใช้ในคราวจำเป็น” ท้าวศรีธรนจึงได้หยุดเรียน ณ สถานที่แห่งนี้กับพระฤาษีก็สสประ หลังจากเรียนอาคมจบพระองค์ก็อยากทดลองอาคมดูจึงเดินลัดเลาะไปหลังถ้ำ เลือกก้อนหินก้อนหนึ่งเป็นเครื่องมือทดลอง จากนั้นพระองค์ได้ใช้มนต์อาคมที่เรียนมาเสกเป่าใส่ดาบ เมื่อท่องมนต์จบก็เงื้อมดาบฟันลงบนก้อนหินถึงสามครั้ง ทำให้เกิดเสียงดังสนั่นหวั่นไหวไปทั่วอาณาบริเวณถึงสามครั้ง ผลปรากฏว่าหินก้อนนั้นขาดออกเป็นสามท่อน เป็นน้าวอัศจรรย์ยิ่งนัก จากนั้นพระองค์ก็ลาพระฤาษีก็สสประตามหานางมโนราห์มเหสีผู้มีค่าเท่าชีวิต”

(สำนักงานเทศบาลตำบลปากคาด อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ, 2554)

“ข้าขอบรรยายเรื่องถ้ำศรีธรนอันล้ำค่า บ่อนพ่อลุงแม่ป้าพาวาอยู่สู่วันจกกล่าวก้านำท่านศรีธรน เข้าในไพรตรงดอนค้อยเรียนมนต์กล้า ศรีธรนไกลเมืองบ้าน เมืองเปงจานนครราช หาวิชาชอกคั่น อาคมกล้าให้เก่งไกล ศรีธรนเจ้าเข้าป้ามานาน จึงได้มาพานพบพ่อฤาษีอยู่ดังนี้ บ่อนเพิ่นมีนามเอ็นเนินฤาษีบ่อนเป็นป้า บ่อนเป็นป้าหญ้าคาอยู่เคียงใกล้บ่ไกล โนนฤาษีเพิ่นเอ็นหลายร้อยเช่นคน มีฮอดน้ำสระโบกขรณีบ่อนเป็นหนองบัวบานเพิ่นว่ามาสู่วันนี้ สีหนเดินทางลัดเลาะมาในด้าว สิมahamanต์กล้าอาคมให้แข็งแกร่ง แลงและเข้าเดินเลื่อยอยู่บ่เซา ศรีธรนอาศัยเจ้าฤาษีไพรอยู่กลางป่า เรียนวิชาสู่ด้านการสู้สู่แนว เรียนวิชาได้แล้วลองดาบกายสิทธิ์ ของมีอิทธิฤทธิ์ปล่อยคมลองกล้า มาถึงแล้วศิลา

“เมื่อได้นกอินทรีด้วยกันว่าจะไปเมืองภูเงิน ท้าวสีทนจึงพยายามไปซ่อน
ในปีกนกอินทรีตัวใหญ่ นกอินทรีจึงบินข้ามไปเมืองภูเงิน ในจังหวะนั้นเป็นเวลา
ที่ชาวเมืองภูเงินกำลังจัดงานเลี้ยงต้อนรับให้นางมโนราห์ ท้าวสีทนจึงถือโอกาสจะเข้าไป
ในเมือง”

(สำเนียง พิมพิลา, 2558: สัมภาษณ์)

“เมื่อตกค่ำมีนกอินทรีบินเข้ามานอนอยู่บนต้นตาล แล้วนกอินทรีก็คุยกัน
ว่าพรุ่งนี้จะไปกินทางไหนดี ตัวหนึ่งจึงตอบว่าก็ไปหากินอยู่ในงานที่เขาวงสรลงนาง
มโนราห์ดีกว่า นางมโนราห์กลับมาบ้านเมืองของนางแล้ว และจะมีพิธีบายศรีสู่ขวัญ
ในวันพรุ่งนี้ นกอินทรีคู่ผัวเมียได้ตอบกัน เมื่อท้าวสีทนได้ยินจึงแปลงกายเป็นตัว
หมัดตัวไรขึ้นไปซ่อนอยู่ใต้ปีกนกอินทรีตัวเมีย ท้าวสีทนก็ไปเจอกับสนมที่มาหาน้ำ
เพื่อจะนำไปสรลงนางมโนราห์ ท้าวสีทนจึงเดินเข้าไปถามว่า พวกนางเข้ามาหาน้ำไป
ทำการอันใดแก้หาบสืบบาบ ทำไมถึงได้มากมายเพียงนี้ นางสนมจึงตอบกลับมาว่า
นางมโนราห์ได้กลับมาบ้านเมืองของตนแล้ว จึงเป็นฤกษ์ดียามดีที่จะทำการบายศรีสู่
ขวัญให้นางและอาบสรลงน้ำด้วย

ท้าวสีทนผ่านการทดสอบจากเจ้าเมืองภูเงิน ชาวเมืองต่างก็ให้ร้องก้องกึก
ด้วยความดีใจ จากนั้นก็ได้เชิญท้าวสีทนเข้าพิธีสู่ขวัญพร้อมกันและได้อยู่ที่เมืองภูเงิน
ด้วยกัน”

(พิทักษ์ นทีเขต, 2559: สัมภาษณ์)

“ท้าวสีทนออกติดตามหานางมโนราห์พร้อมกับแหวนที่นางฝากไว้ให้
เมื่อท้าวสีทนเดินทางมาถึงน้ำกีดเหล็กกีดทองจึงหยุดอยู่ที่ใต้ต้นไม้ใหญ่เพราะไม่
สามารถข้ามไปได้ ขณะนั้นเองท้าวสีทนก็ได้ยินนกอินทรีคู่หนึ่งพูดกันว่าเมืองภู
เงินจะมีพิธีบายศรีสู่ขวัญนางมโนราห์ เพราะนางได้กลับมาเมืองภูเงินแล้ว คงจะ
มีซากวัวควายเป็นอาหารอยู่มาก นกอินทรีจึงชวนกันไปจะไปเมืองภูเงิน

จากนั้นก็มีการเสี่ยงทายโดยให้นางสนมกรรมจึงมายืนเรียงรายกันเป็นแถว
แล้วให้ท้าวสีทนทายว่าใครคือนางมโนราห์ ท้าวสีทนก็ทายถูกทุกอย่าง ท้าวเมือง
ภูเงินจึงยอมรับท้าวสีทน และจัดพิธีบายศรีสู่ขวัญให้ทั้งสองคนอยู่เป็นคู่ผัวเมีย
กัน”

(แหล พสุพันธ์, 2559 : สัมภาษณ์)

“เนื่องจากเมืองภูเงินจะจัดงานใหญ่ขึ้น และจะมีการฆ่าวัวควายจำนวนมากเพื่อใช้สังเวยในงาน นักอินทรีจึงจะไปกินซากวัวควายเหล่านั้น”

(ใหม่ ปัทมมัย, เปียง ปัทมมัย, 2559: สัมภาษณ์)

“เมื่อท้าวสีทนกลับมาก็ไม่เจอนางมโนราห์จึงจะออกติดตามหานางโดยเดินป่าเดินไพรไปเรื่อย ๆ จนไปเจอแม่น้ำกตเหล็กกตทองจึงข้ามไปไม่ได้”

จากนั้นจึงมีนักอินทรีตัวใหญ่คุยกันว่าจะไปกินซากวัวควายที่เมืองภูเงิน เพราะทางเมืองภูเงินจะจัดพิธีสู่ขวัญเพื่อรับขวัญนางมโนราห์ที่หนีมาจากเมืองมนุษย์ได้

ท้าวสีทนก็ออกเดินทางต่อไปจนถึงน้ำกตเหล็กกตทองพอไปถึงที่นั่นก็จะพบกับ (ช้างอ่วยงาปลาอ่วยเหียง) คือภัยอันตรายที่ท้าวสีทนจะต้องเผชิญ จากนั้นก็เดินทางไปเจอนักอินทรีคู่หนึ่งจะบินไปกินเศษอาหารที่เมืองภูเงิน ในงานสงกรานต์นางมโนราห์หรือพิธีสู่ขวัญนางมโนราห์ ซึ่งสมัยก่อนนักอินทรีสนิทกับคนได้รู้เรื่องราวภาษาถิ่น นักอินทรีพูดคุยกันว่าจะไปกินเศษอาหารที่เขาใช้ในพิธีสู่ขวัญนางมโนราห์ ท้าวสีทนรู้จึงขึ้นไปบนรังของนักอินทรี และไปจับอยู่ที่หัวของนักอินทรี พอรุ่งเช้านักอินทรีก็ออกบินข้ามแม่น้ำกตเหล็กกตทองไป”

(ทองม้วน ดอกไม้แก้ว, 2559: สัมภาษณ์)

4.2.1.5 ความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับนาคาคติ

นาคาคติหรือความเชื่อเกี่ยวกับพญานาค “นาค” เป็นตัวละครที่มีบทบาทเด่นชัดมากในตำนานปรัมปราหลายเรื่องของชนชาติไท ทั้งนี้ นาคเป็นตัวแทนศักดิ์สิทธิ์ในความเชื่อแบบดั้งเดิม กลุ่มชนชาติไทหลายกลุ่มมีความเชื่อเรื่องนาค ซึ่งเชื่อว่าเป็นเทพเจ้าศักดิ์สิทธิ์ที่อาศัยอยู่ตามแม่น้ำหรือหนองน้ำใหญ่ มีพลังอำนาจวิเศษต่าง ๆ ที่จะบันดาลให้กับมนุษย์ได้ คำว่า “นาค” เป็นคำในภาษาบาลีสันสกฤต แต่คนไทยก็มีคำเรียกเทพเจ้าที่มีมาแต่เดิมเช่นกัน บ้างก็เรียกว่าเงือก บ้างก็เรียกว่าลวง ซึ่งภายหลังอิทธิพลพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามายังดินแดนชนชาติไทจึงมีการยืมคำว่า “นาค” มาใช้ในระบบความเชื่อดั้งเดิมด้วย (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2548: 156) เรื่องราวของนาคจึงปรากฏให้เห็นร่องรอยความเชื่อหรือ “นาคาคติ” ซึ่งถูกเล่าผ่านกันมาในเรื่องเล่าท้องถิ่นแถบลุ่มน้ำโขงหลายสำนวนด้วยกัน ตั้งแต่สำนวนที่แพร่หลายในแถบลุ่มน้ำโขงตอนเหนือเขตจังหวัดเชียงราย เช่น ตำนานสุวรรณโคมคำและตำนานสิงหนวัติกุมาร จนกระทั่งลงมายังลุ่มน้ำโขงแถบภาคอีสาน

ซึ่งมีวรรณกรรมปรัมปราที่สำคัญคือ อรุณคันทาน หรือตำนานพระธาตุพนม ที่เล่ากันทั่วไปตั้งแต่เขตหนองคาย นครพนม สกลนคร อุดรธานี มุกดาหาร ลงมาจนถึงอุบลราชธานี รวมทั้งยังมีวรรณกรรมปรัมปราประเภทนิทานอีกหลายเรื่องที่มีภาคเข้ามาเกี่ยวข้อง วรรณกรรมเหล่านี้มีเรื่องราวที่มีเค้าโครงเรื่องคล้ายคลึงกัน และมีเนื้อเรื่องที่มีส่วนเชื่อมโยงกัน (จิตรกร เอ็มพันธ์, 2545: 105) ชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงในพื้นที่ศึกษาเองก็เช่นเดียวกัน ผู้วิจัยพบว่าชาวชุมชนดังกล่าวมีความเชื่อเรื่องพญานาคที่ฝังลูกอยู่ในโนนทัศน์ ไม่ว่าจะเป็นความเชื่ออันเนื่องมาจากเรื่องเล่าที่เล่าสืบต่อกันมา หรือเชื่อด้วยความเคารพยำเกรง เชื่อด้วยสืบเนื่องมาจากวิถีคิดแบบพุทธศาสนา อย่างไรก็ตามความเชื่อดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นผ่านพิธีกรรมบ้าง ผ่านเรื่องเล่าบ้าง อย่างเช่น ที่ปรากฏในเรื่องเล่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ ในการรับรู้ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง ผู้วิจัยพบว่าชาวชุมชนดังกล่าวมีความเชื่อเกี่ยวกับนาคาคติในมิติของนาคที่มีพลังวิเศษสามารถดลบันดาลสิ่งต่าง ๆ ให้มนุษย์ได้ ความเชื่อลักษณะนี้สะท้อนผ่านเนื้อหาสำนวนที่ได้จากการสัมภาษณ์ จากเหตุการณ์ในตอนสำคัญ ดังนี้

ความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคที่สะท้อนผ่านเนื้อหาชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ มีปรากฏในเนื้อหาสำนวน ตอนที่กล่าวถึงนายพรานจะคล้องนางมโนราห์ไปถวายให้กับท้าวสีหนที่เมืองเปงจาน แต่นายพรานไม่สามารถคล้องนางมโนราห์ได้ จึงได้ไปพบกับฤาษี ฤาษีจึงบอกกับนายพรานว่าต้องได้บ่วงบาศจากพญานาคที่เมืองบาดาลมาก่อน บ่วงบาศพญานาคเท่านั้นที่จะสามารถคล้องนางมโนราห์ได้ ทั้งยังได้กล่าวถึงเหตุที่พญานาคยอมให้บ่วงบาศแก่นายพรานดังข้อความต่อไปนี้

“แต่ก่อนที่นายพรานจะได้เป็นเพื่อนกับพญานาคก็มีเรื่องเล่าอยู่ว่า นายพรานเคยได้ช่วยพญานาคเอาไว้ครั้งหนึ่ง เมื่อก่อนฝนจะตกในเขตเวียงจันทน์ไปจนถึงธาตุพนม และตกมาแต่ฝ่ายนี้ ฝ่ายทางประเทศไทยกลับไม่มีฝน เพราะพญานาคดลบันดาลให้ ผีทางคนไทยจึงสงสัยว่าทำไมฝนจึงตกแต่ฝั่งลาวฝั่งไทยทำไมถึงไม่มีฝนตกเลย ก็เลยใช้วิชาอาคมลองสืบดูก็ปรากฏว่าเป็นเพราะพญานาค เลยให้หมอพรหมณ์นำสวดเรียกพญานาคขึ้นมาเพื่อที่จะฆ่าพญานาค ซึ่งตอนนั้นก็ทำพิธีอยู่ที่หนองฮ้อนหนองไหเป็นชื่อที่เขาใช้เรียกในตอนนั้น ในขณะที่กำลังสวดทำพิธีอยู่นั้นน้ำกลางหนองกลางบ่อก็จะผุดและเดือดขึ้นมา พญานาคจึงแปลงกายเป็นมนุษย์ขึ้นมาแฉ่งดูพิธีกรรมของพวกพรหมณ์ และจังหวะนั้นเองนายพรานก็มาเจอกับพญานาคพอดี พญานาคจึงได้ขอความช่วยเหลือจากนายพรานเพราะตนเองกำลังจะถูกมนุษย์ฆ่าตาย พญานาคจึงบอกนายพรานว่าตนเองคือพญานาคที่มนุษย์พวกนั้นสวดมนต์พิธีเรียกให้ขึ้นมาและกำลังจะถูกมนุษย์พวกนั้นฆ่าให้ตาย พิธีสวดของเขาเหล่านั้น

เดือรื้อนไปจนถึงเมืองบาดาล จนทำให้ตนเองนั้นทนอยู่เบื้องล่างต่อไปไม่ได้ เพราะมันร้อนรนเดือดดาลไปหมด นายพรานจึงถามพญานาคว่าเขาทำพิธีที่ไหนกัน พญานาคจึงขี้ออกจุดไฟ เมื่อนายพรานเห็นพราหมณ์กำลังทำพิธีจึงจำวธู แล้วร่ายอาคมพร้อมเป่าลงที่ศรของธูยิงไปที่พิธี ศรนั้นต้องเข้าที่พราหมณ์ทำให้พราหมณ์ผู้นั้นตาย นายพรานกับพญานาคจึงได้ผูกสัญญาเป็นเพื่อนกันตั้งแต่นั้น พญานาคจึงให้ความช่วยเหลือแก่นายพราน จึงเป็นเหตุทำให้พญานาคยอมมอบบ่วงบาศกให้กับนายพรานเพื่อไปคล้องเอานางมโนราห์

(พิทักษ์ นทีเขต, 2559 : สัมภาษณ์)

“หนองบัวบานนี้ละแม่น้ำคือสระโบกขรณี บ่อนมะโนลาสรงศรีอาบลงสร่งอ่าง นายพรานเจ้าเห็นนางงามหยิ่ง นายพรานหลังล่าแล้ววามไก่อตั้งเขียน ถึงเวลาเจ็ดมือนางลงสร่งอาบ นายพรานทราบถึถ่วงหาเรื่องเปลี่ยนแผน นายพรานลงไปถ้ำบาดาลพื้นนาค ไปขอบัวงบาศเจ้ามาท่างใส่นาง เอาบัววางลงช่องบ่อนเคยลงสร่งสู่ หมูทั้งหกพี่น้องมาต้องกะเล่กาย มะโนลาเลยย้ายกายมาทาง บัวงบาศ บัวงกะเลยลัดไว้แสนลิดินกะบ่ตึง พรานไพรเอานางน้องมะโนลาถวายท่าน ถวายให้แก่ท่านศรีธรรมาโศภิต”

(ดาล สันวิจิตร, 2561 : สัมภาษณ์)

จะเห็นว่าจากเนื้อหาสำนวนที่ได้ยกตัวอย่าง ได้มีการเล่าเรื่องแบบผูกเรื่องเพื่ออธิบายเหตุว่าสถานที่ที่นายพรานได้ทำการฆ่าพราหมณ์ที่กำลังจะทำพิธีฆ่าพญานาคนั้นเกิดขึ้นที่ใด และสถานที่ที่พราหมณ์ร่ายมนตร์เรียกพญานาคนั้นเกิดขึ้นที่ใด ในเนื้อหาสำนวนตามคำบอกเล่าอธิบายว่าเหตุการณ์ในตอนดังกล่าวเกิดขึ้นที่หนองฮ้อนหนองไห ที่อำเภอปากคาด และในกลอนลำที่ได้จากการสัมภาษณ์นางดาล สันวิจิตร ยังกล่าวด้วยว่าสระโบกขรณีที่นางมโนราห์มาเล่นน้ำ ก็คือหนองบัวบาน หนองบัวบานตามคำบอกเล่าก็คือ หนองหิน คือหนองน้ำที่อยู่ติดกับ บขส อ.ปากคาด จากนั้นกล่าวถึงนายพรานเมื่อมาเจอนางมโนราห์เล่นน้ำอยู่จึงลงไปเมืองบาดาลที่อยู่ของพญานาคเพื่อไปขอบ่วงบาศจากพญานาคมาคล้องนางมโนราห์ จากการยกตัวอย่างดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า ความเชื่อที่เกี่ยวกับนาคยังคงมีบทบาทต่อชาวชุมชนดังกล่าว สังเกตได้จากการอธิบายเหตุที่มาของชื่อของสถานที่ต่าง ๆ การเล่าเรื่องแบบผูกเรื่องหรือการนำเรื่องราวในชาดกเข้ามาอธิบายเกี่ยวกับเหตุการณ์และสถานที่ต่าง ๆ ผู้วิจัยเห็นว่าบทบาทความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคนั้นมีอิทธิพลต่อชาวชุมชน เพราะตามคติที่ถือว่าพญานาคคือสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ สามารถบันดาลสิ่งต่าง ๆ ได้ พื้นที่ใดที่มีพญานาคอาศัยอยู่ พื้นที่แห่งนั้นจะหมายถึงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เพราะเป็นพื้นที่ที่มีพญานาคคอยปกปักรักษา ดังนั้นการผูกเรื่องเพื่ออธิบายถึงสถานที่และเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เชื่อว่าเกิดขึ้นมาแล้ว

ในท้องถิ่นอันเกี่ยวข้องกับพญานาค ย่อมแสดงให้เห็นบทบาทความเชื่อเรื่องนาที่มีต่อระบบความคิด
ความของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง

4.2.1.6 ความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับฤๅษี

ฤๅษี เป็นตัวแทนกระบวนการคิดแบบดั้งเดิมก่อนการนับถือพุทธศาสนา ฤๅษีในตำนานและนิทานพื้นบ้านของคนไทยหลายเรื่องเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์เหนือธรรมชาติ สามารถ บันดาลสิ่งต่าง ๆ หรือช่วยเหลือผู้คนให้ได้รับความสุขสมหวังได้ ฤๅษีเป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในป่าหรือปลีก
วิเวกเพื่อบำเพ็ญตบะ โดยถือเอาความสันโดษเป็นหลัก (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2548: 170)

ความเชื่อเกี่ยวกับฤๅษีมีบทบาทอย่างไรต่อชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงในพื้นที่ศึกษา ผู้วิจัยพบว่าในเนื้อหาสำนวนที่ได้จากการสัมภาษณ์ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่เชื่อมโยงถึงสถานที่ใน
อำเภอปากคาด ก็คือวัดถ้ำศรีธน (วัดสว่างอารมณ์) จากประวัติวัดถ้ำศรีธนตามคำบอกเล่าของคนใน
พื้นที่เล่ากันต่อ ๆ มาว่าเดิมทีวัดถ้ำศรีธนแห่งนี้เคยมีฤๅษีมาบำเพ็ญภาวนาอยู่ที่แห่งนี้ก่อนที่จะมาเป็น
วัดถ้ำศรีธน นั้นย่อมแสดงให้เห็นว่าพื้นที่แห่งนี้มีความเชื่อเกี่ยวกับฤๅษีอยู่ก่อนแล้ว เชื่อว่าฤๅษีเคยมา
บำเพ็ญภาวนา อยู่ในพื้นที่ ซึ่งก็ตรงกับเนื้อหาในชาดกที่กล่าวว่าท้าวสีทนเดินทางออกติดตามนาง
มโนราห์จากเมืองเปงจานครมาจนถึงวัดแห่งนี้นี้มาพบกับฤๅษีที่พำนักอยู่บริเวณของวัดในปัจจุบัน
ท้าวสีทนได้เรียนวิชาอาคมจากฤๅษีก่อนที่จะแสดงอิทธิฤทธิ์ด้วยการฟันดาบลงบนก้อนหิน แล้วจึงลา
ฤๅษีเพื่อออกติดตามหานางมโนราห์ต่อไป ยกตัวอย่างสำนวนที่กล่าวถึงดังนี้

“เมื่อสีทนกลับสู่เมืองเปงจาน แล้วทราบวามโนราห์หนีไปเพราะอุบาย
ของหมอดู สีทนจึงออกตามหานโนราห์ไปที่เมืองเมืองปากคาดไปพบกับฤๅษีอยู่
ที่วัดถ้ำศรีธน ฤๅษีจึงบอกกับ สีทนว่าทางที่จะไปตามหานางมโนราห์นั้นแสน
ยากเข็ญนัก แต่ท้าวสีทนก็ไม่กลัว ฤๅษีจึงสอนวิชาอาคมให้กับท้าวสีทน เมื่อร่ำ
เรียนวิชาจนสำเร็จแล้วนั้นจึงได้ลงดาบด้วยการฟันหินให้ขาด เมื่อฟันหินขาด
แล้วท้าวสีทนจึงได้ลาฤๅษีออกติดตามนางมโนราห์ต่อไป”

(อุทัย จันไทร, 2559: สัมภาษณ์)

พญานัก ปณ จิตโต สืบ

จากประเด็นการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณผ่านกระบวนการทัศน์ดั้งเดิมที่ผู้วิจัยได้กล่าวอธิบายพร้อมยกตัวอย่าง ไม่ว่าจะเป็นกระบวนการทัศน์ดั้งเดิมเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผี เครื่องรางของขลัง เวทมนตร์คาถาอาคม ความเชื่อเรื่องขวัญ นาคาคติ และฤาษี ล้วนเป็นความเชื่อที่มีบทบาทต่อชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงทั้งสิ้น การยกตัวอย่างเนื้อหาส่วนที่ได้จากการสัมภาษณ์ย่อมสะท้อนให้เห็นมิติทางความเชื่อดั้งเดิมที่แฝงอยู่ในวิถีคิดของชาวชุมชน กระทั่งแสดงออกผ่านการประกอบสร้างทางสังคม อย่างเช่นการนับถือผี การนับถือพญานาค นำมาซึ่งการเกิดพิธีกรรม ส่งผลให้มีบทบาทในการดำรงวิถีชีวิต

4.2.2 การสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณผ่านความเชื่อพุทธศาสนา

4.2.2.1 การนับถือพุทธศาสนา

นอกจากความเชื่อดั้งเดิมแล้ว บทบาทในอีกมิติหนึ่งก็คือบทบาทของพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง ความเชื่อทางพุทธศาสนา แม้เป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นภายหลังความเชื่อดั้งเดิม แต่ก็มีบทบาทและอิทธิพลต่อชาวพุทธเป็นอย่างมาก เพราะความเชื่อทางพุทธศาสนาถือเป็นเครื่องกำหนดควบคุมจิตใจให้มนุษย์ถือปฏิบัติแต่ความดี ละเว้นความประพฤติมิชอบ (คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์, 2535: 27-28) ให้ความหมายของพระพุทธศาสนาเอาไว้ว่า พระพุทธศาสนาหมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า อันประกอบไปด้วยหลักธรรมคำสั่งสอน ความเชื่อทางศาสนาเป็นส่วนประกอบสำคัญของวัฒนธรรมในแต่ละสังคม เพราะเป็นตัวแทนในการกำหนดขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่าง รวมทั้งยังเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมด้วย ดังนั้นพุทธศาสนาจึงเสมือนหลักยึดโยงให้ชาวพุทธมีความหนักแน่นในความเชื่อ ศรัทธาต่อพุทธศาสนาและคติธรรมคำสอน จากการนิยามข้างต้นจะเห็นว่าความเชื่อดังกล่าวจัดเป็นความเชื่ออีกรูปแบบหนึ่งที่สามารถกำหนดหรือควบคุมความคิดความเชื่อของคนในสังคมได้

พุทธศาสนาเป็น 1 ใน 3 ศาสนาสากลของโลก คือมีผู้นับถือในหลายประเทศ ไม่จำเพาะประเทศที่เกิด จัดเป็นศาสนาประเภทเทวนิยม คือ ไม่เชื่อและไม่สอนเรื่องพระเจ้าสร้างโลก ไม่มีเทวดาเป็นศูนย์กลาง แต่สอนเน้นหนักในเรื่องศีลธรรมและปัญญาชั้นสูง สอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผล ไม่ถือบุคคลเป็นใหญ่ ไม่ถือโลกเป็นใหญ่ แต่ถือธรรมเป็นใหญ่ พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธความเชื่อเรื่องเทวดา แต่ชี้ให้เห็นว่าเทวดาโดยบริสุทธินั้นคือมนุษย์นั่นเอง ที่อาจเป็นเทวดาได้โดยการตั้งอยู่ในคุณธรรมชั้นสูง และถ้าเป็นเทวดาโดยบริสุทธืแล้วก็สูงกว่าเทวดาทุกประเภท

ส่วนเทวดาบนสวรรค์แม้จะมีการกล่าวถึงแต่ไม่ได้ยกย่องว่าเป็นเลิศ ถือเป็นเพียงสิ่งมีชีวิตประเภทหนึ่ง ซึ่งอาจพัฒนาฐานะของตนสูงขึ้นไปได้ แต่ก็อาจตกต่ำลงได้เช่นกัน อุดมคติในทางพุทธศาสนาจึงไม่ใช่สูงสุดเพียงแค่เทวดา แต่หมายถึงการทำให้สูญสิ้นไป ซึ่งถือว่าสูงส่งบริสุทธิ์ยิ่งกว่าภพภูมิใด ๆ (วัชรวร วงศ์กัณหา, 2555: 37)

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาในประเด็นการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณผ่าน กระบวนทัศน์พุทธศาสนา ชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงมีวิถีคิดเกี่ยวกับการนับถือพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2538: 2) กล่าวว่าศาสนาชาวบ้าน เป็นการผสมผสานของคตินิยมท้องถิ่น คือพุทธศาสนาระดับที่ชาวบ้านปฏิบัติในชีวิตประจำวัน กับศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อเรื่องผีต่าง ๆ คติความเชื่อเหล่านี้เป็นพื้นฐานสำคัญในการประกอบอาชีพ การกระทำของบุคคลและสังคม คลี่คลายความขัดแย้งระหว่างคนกับธรรมชาติ คนกับคน และคนกับกฎเกณฑ์ทางสังคม สอดคล้องกับการนิยามที่ว่า ศาสนาชาวบ้าน คือ รูปแบบความเชื่อที่ชาวบ้านนิยมยึดถือปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ซึ่งประกอบไปด้วยความเชื่อหลักอยู่ 3 ประการ คือ ลัทธิความเชื่อผีสงเทวดา หรือการเชื่อถือบูชา ธรรมชาติตามคติดั้งเดิมของท้องถิ่นลัทธิความเชื่อพราหมณ์ และศาสนาพุทธในระดับที่ชาวบ้านรับรู้ คือชั้นโลกียะ ไม่ใช่ระดับโลกุตระตามอุดมการณ์ที่แท้จริงในเชิงปรัชญาของศาสนา (วัชรวร วงศ์กัณหา, 2555: 47)

ชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงนับถือพุทธศาสนาและยึดหลักพุทธศาสนาในการดำรงชีวิต โดยผสมผสานคตินิยมแนวคิดแบบท้องถิ่น ความเชื่ออันเนื่องมาจากการนับถือพุทธศาสนาสะท้อนผ่านวิถีชีวิตในหลายด้าน แต่ที่ปรากฏให้เห็นในวิถีคิดประการหนึ่งก็คือ ได้สะท้อนผ่านเรื่องเล่าประจำถิ่นหรือเรื่องเล่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ด้วยเรื่องเล่าดังกล่าวเป็นเรื่องราวของ พระพุทธเจ้าเมื่อครั้งทรงบำเพ็ญบารมี หรือเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ก่อนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า กล่าวคือชาวชุมชนแห่งนี้ นับถือพุทธศาสนาโดยการนำชุดความเชื่อเรื่องราวของพระโพธิสัตว์เมื่อครั้ง เสวยชาติ มาผูกให้เข้ากับบริบททางสังคมของพื้นที่ อีกมิติหนึ่งก็คือเพื่อเข้าใจว่าดินแดนหรือพื้นที่แห่งนี้คือดินแดนของเมืองพุทธ ผู้คนนับถือพุทธศาสนา นับถือพระพุทธเจ้า ยึดหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาในการดำรงชีวิต เชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม ดังสำนวนที่ได้จากการสัมภาษณ์ ดังนี้

“บ่อนมันสีได้เรื่องศรีธนออกตามหา มโนไปทางบนศรีธนไป ทางดิน ผ่อง
สีเดินดงดำน้ำ ท้าวกะตามหาน้องมะโนทองบ่ได้น้ำกัณฑ์เหล็กกัณฑ์ทองกะผ่าน
กายไปมัม เขาทางคมทางกล่าลงตาอย่าไหวหวั่น ศรีธนายืนอยู่ถ้าไผมาเยี่ยมให้ล้ำ
แล พวกเขาได้ชัยชนะมามีมือคือศรีธนทำมาผ่านไปในเรื่อง บ่มีเคื่องเคื่องเจ้า ปาก
คาคเขามีแต่อยู่ ทางพ่อลุงแม่ป้ามีหน้าแมนขึ้นใส เดอ นอ โอย น้อ ”

(ताल सन्निहित, 2561 : สัมภาษณ์)

“เรื่องท้าวสีทนเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ลงมาเสวยชาติ นิทานส่วนมากที่ผูกเรื่องก็ผูกเรื่องเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ เพราะเรื่องราวของพระโพธิสัตว์นั้นมีมากมาย พระเจ้า 500 ชาติ พระเจ้า 10 ชาติ ชาติสุดท้ายคือพระเวสสันดร เรื่องสีทน-มโนราห์ เมืองภูเงิน เมืองเปงจาน มันผูกโยงกับความเชื่ออย่างกรณีที่ว่า อย่างที่เล่ากันมากก็คือ “บัดนี้จักกล่าวถึงเมืองใหญ่กว้างเหยือกชื่อเปงจาลก่อน แลแล้ว สมภารเพ็งหมื่นเมืองมาน้อม ภูพะนั่งล้อมเมืองหลวงหลายย่าน น้ำแผ่ล้อมดินด้ายตาตนคร อยู่ค่าเข้าชาวเทศเที่ยวสะเภา ยูท่า่งชาวเกตราต่างเมืองมาเต้า” นี่ก็คือ หมายถึงว่า เมืองนี้เป็นเมืองใหญ่ แล้วก็มีการล้อมรอบ มีแม่น้ำ และเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ มันก็เข้ากันกับ “ชาวเกตราต่างเมืองมาเต้า” ก็คือต่างประเทศจะมาซื้อสินค้ามาขาย มันก็เชื่อมได้กับแม่น้ำโขง มันเป็นทางผ่านมีภูเขาล้อมรอบก็คือทางเมืองลาว อันนี้กล่าวถึงลักษณะการผูกเรื่อง เอาบริบทของเรื่องที่ยกมาเมืองนี้ และกล่าวไปอีกว่า “ยูท่า่งเมืองเกตรามาเต้า อันว่าราชาเจ้าเปงจาลนครราช มีชื่อว่าอาทิตยเจ้าทะรงสร้างสืบมา” นี่คือพระยาอาทิตยเป็นผู้ปกครองเมืองเปงจาน แล้วก็ “มเหสีเจ้าจันทนางนาถ งามยิ่งย้อยบุณปั้นแปลงเขียน” ก็แสดงว่ามเหสีชื่อนางจันทา “มีบิรवारเฝ้าในปางนับหมื่น ประดับเครื่องแก้วตะเกิงกล่ากล่อมผิว ฆาสารทกว้างได้ชั่วพันวา มุงทองแดงหล่อตันตางฟ้า เสนาท้าวเนื่องนองอนันต์เนก ช้างและม้าเหลือนอนเนกนอง ในหนห้องเปงจาลนครราช ตลาดใหญ่ตั้งเต็มด้วยเครื่องขาย” เขาก็พรรณนาว่ามีตลาดมีการค้าการขาย มันก็จะผูกเรื่องไป มันเกี่ยวข้องกับวัดถ้ำศรีธน และเป็นความเชื่อของชาวบ้าน มันก็จะมีเป็นตอน ตอนนายพรานบุณทริกเป็นเพื่อนกับพระยาชมภูจิตตนาถ อันนี้จะเกี่ยวกับพญานาคและพระฤาษี มันก็จะมีเป็นตอนๆ ไป และตอนที่นางทั้ง 6 คีนไปพูลพระเจ้าไกรราช ก็คือนางทั้ง 6 นี่หมายถึงว่า พระยาไกรราชมีธิดาอยู่ 7 องค์ องค์เล็กคือนางมโนราห์ 7 วันจะมาอาบน้ำหนึ่ง มาอาบน้ำที่สระอนโตนาดแล้วพรานมาพบ มันก็จะเล่าเป็นเรื่อง ๆ มีตัวละครอะไรบ้างมีพญานาค มีฤาษี แล้วตอนสุดท้ายจะกล่าวว่า ใครทำกรรมทำเวรอะไรไว้ก็จะเกิดเป็นเปรตเป็นอะไรไป ทำบาปกรรมอะไรถึงได้เกิดมาใช้ชาติก็จะอธิบายไป” (พระครูสุวรรณรัตนสุนทร, 2559 : สัมภาษณ์ อ่างถึงใน น้อย ผิวผัน, 2542: 1)

จากข้อความที่ยกตัวอย่างข้างต้น แสดงให้เห็นวิถีคิดการนำเรื่องราวชาดกเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ เข้ามาปรับใช้ให้เข้ากับบริบททางสังคม โดยมีพื้นที่ทางกายภาพที่เอื้อต่อเหตุการณ์และสถานที่ต่าง ๆ และชาวชุมชนต่างก็เชื่อกันว่าเป็นเรื่องราวที่เคยเกิดขึ้นมาแล้วในพื้นที่ของตน ด้วยมีหลักฐานทางโบราณคดีที่ขุดพบก็คือเสมาหินที่ชาวบ้านเรียกกันว่าเจ้าพ่อเปงจาน และองค์ประกอบอีกหลาย ๆ ประการที่ผู้วิจัยได้กล่าวไปข้างแล้วในบทที่ผ่านมา จุดที่น่าตั้งข้อสังเกตอีกประการหนึ่งก็คือ “วัดถ้ำศรีธน” ศาสนสถานที่ชาวชุมชนได้ร่วมแรงร่วมใจกันสร้างขึ้นล้วนเกิดจากศรัทธาที่มีดีพุทธศาสนา ท้าวสีทนคือตัวละครเอกที่มีสัญลักษณ์เป็นตัวแทนของ “พุทธ” การสร้างวัดและ

การตั้งชื่อวัดล้วนได้รับอิทธิพลและบทบาทอันเกิดจากความเชื่อและศรัทธาต่อพุทธศาสนาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

4.2.2.2 พระอินทร์ เทวดา

ผู้วิจัยพบว่าชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงมีความเชื่อเรื่องพระอินทร์และเทวดา พระอินทร์หรือท้าวสีกะ คือเทวราชผู้เป็นใหญ่แห่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งตั้งอยู่บนยอดเขาพระสุเมรบพบาทของพระอินทร์ที่ปรากฏไม่ว่าจะเป็นในทศชาติชาดก พุทธประวัติ ไตรภูมิ หรือในวรรณกรรมไทยหลายเรื่อง จะมีลักษณะเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือ หรือผู้แก้ไขสถานการณ์ให้แก่ตัวนำของเรื่อง พระอินทร์ทรงเป็นเทพดาที่มีบทบาทเกี่ยวข้องในพุทธประวัติหลายเหตุการณ์ ซึ่งในแต่ละเหตุการณ์ล้วนแต่เป็นจุดหักเหที่สำคัญ ๆ ของวงการพระพุทธศาสนา (ซิลวี ฮอลลิงก้า, 2541: 120-122)

พระอินทร์ในทัศนะของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงก็คือเทพหรือเทวดาผู้เป็นใหญ่ ที่คอยให้ความช่วยเหลือตัวละครเอกก็คือท้าวสีทนหรือพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งประสบกับปัญหาที่ไม่สามารถแก้ไขได้พระอินทร์ก็จะคอยช่วยเหลือ ยกตัวอย่างเช่น เนื้อหาสำนวนที่ได้จากการสัมภาษณ์ มีหลายสำนวนได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในตอนที่ท้าวสีทนติดตามนางมโนราห์ไปจนถึงเมืองภูเงิน และถูกเจ้าเมืองภูเงินทดสอบด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อให้เห็นว่าท้าวสีทนนั้นมีบุญญาธิการถึงพร้อมและเป็นคู่ครองของนางมโนราห์จริงหรือไม่ และเหตุการณ์ดังกล่าวก็มีพระอินทร์เข้ามาช่วย โดยส่วนใหญ่แล้วจะกล่าวถึงการแปลงกายเป็นแมลงวันเขียวเข้ามาช่วยท้าวสีทนเลือกคู่ ขอยกตัวอย่างสำนวนที่กล่าวถึง ดังนี้

“เมื่อนางมโนราห์ทราบว่าท้าวสีทนมาถึงเมืองภูเงินแล้ว นางได้บอกพ่อของนางว่าท้าวสีทนคือสามีของนาง แต่พ่อนางไม่เชื่อจึงขอให้เสี่ยงทายด้วยการให้มโนราห์กับพี่ทั้ง 6 ไปเก็บซ่อนตัวแล้วใช้ผ้าปิดพรางตัวเอาไว้ให้นัยเพียงนิ้วมือออกมาทั้ง 7 คน หากสีทนจำนิ้วมือเมียตัวเองได้จึงจะเชื่อสีทนจึงไหว้วอนพระอินทร์ให้ช่วย พระอินทร์จึงแปลงกายเป็นแมลงวันเขียวมาจับที่นิ้วมือของนางมโนราห์ พอท้าวสีทนเลือกถูก ผู้เป็นพ่อก็ยังไม่พอใจเลยลองให้ทายดูอีกทีโดยให้นางทั้ง 6 แต่งพาข้าว(สารบ้ออาหาร) มาแล้วให้เลือกกินพาข้าวของนางมโนราห์ ถ้ากินถูกพาก็แปลว่าเป็นสามีของมโนราห์ แต่ถ้าไม่ใช่ก็จะฆ่าทิ้งเสีย แมลงวันเขียวจึงบินไปจับที่พาข้าวของนางมโนราห์ พ่อของมโนราห์จึงยอมรับให้เป็นชาย”

(ลอง สนั่นเอื้อ, 2558: สัมภาษณ์)

“ท้าวสีทนถูกลองกลอุบายโดยให้ยกภูเขาจากที่หนึ่งย้ายไปไว้อีกที่หนึ่ง หรือทำในสิ่งที่เป็นปาฏิหาริย์ต่าง ๆ เพราะมีเทวดาคอยช่วยอยู่ และลองอุบายโดยการนำลูกสาวทั้ง 7 ของเจ้าเมืองภูเงินมาตัวซ่อนพรางตัวด้วยผ้าขาวคลุมไว้ไม่ให้รู้ว่าเป็นใคร จากนั้นให้ท้าวสีทนเลือกว่าใครคือนางมโนราห์ จึงมีเทวดาแปลงเป็นแมลงวันเขียว บินไปจับที่นิ้วมือนางมโนราห์ ท้าวสีทนเลือกถูกนิ้วนางมโนราห์ พ่อของนางมโนราห์จึงยอมให้แต่งงานและอยู่ด้วยกัน”

(สำเนียง พิมพิลา, 2558: สัมภาษณ์)

“เจ้าเมืองภูเงินก็คือพ่อของนางมโนราห์ยังไม่ยอมรับท้าวสีทน จึงออกอุบายว่าถ้าเป็นคู่บารมีกันจริง ๆ ก็ขอให้เสี่ยงทายดูก่อน โดยการให้ธิดาทั้ง 7 นางเข้าไปซ่อนพรางหลังม่านแล้วให้ยืนเพียงนิ้วมือออกมา ถ้าสีทนเลือกถูกว่านิ้วไหนคือนิ้วมโนราห์ก็จะยอมให้คู่กัน ท้าวสีทนก็จนปัญญาเพราะนิ้วมือทั้ง 7 นิ้วนั้นเหมือนกันหมด ท้าวอินตาเทวราชจึงเข้ามาช่วยโดยแปลงกายเป็นแมลงวันเขียวบินไปจับที่นิ้วมือของมโนราห์ ท้าวสีทนจึงอธิษฐานแล้วเลือกนิ้วมือที่มีแมลงวันเขียวไปจับอยู่ ก็ปรากฏว่าเป็นนิ้วมือของนางมโนราห์ ชาวเมืองต่างก็โห่ร้องก้องกึกด้วยความดีใจ จากนั้นก็ได้เชิญท้าวสีทนเข้าพิธีสู่ขวัญพร้อมกันและได้อยู่ที่เมืองภูเงินด้วยกัน”

(พิทักษ์ นทีเขต, 2559: สัมภาษณ์)

“เจ้าเมืองภูเงินบอกท้าวสีทนว่าจะให้นางมโนราห์แต่งงานกับชายอื่น แต่นางมโนราห์ไม่ยอมแต่งงานหากว่าชายผู้นั้นไม่ใช่ท้าวสีทน ผู้เป็นพ่อจึงจนปัญญาที่จะเกลี้ยกล่อมและออกอุบายว่าหากท้าวสีทนเป็นสามีของนางจริง ๆ ก็ต้องผ่านการทดสอบของตนให้ได้ การทดสอบก็คือให้ธิดาทั้ง 7 องค์ซ่อนตัวในม่านแล้วยืนนิ้วมือนิ้วเดียวกันออกมาทั้ง 7 นาง จากนั้นให้ท้าวสีทนเลือกว่านิ้วไหนคือนิ้วของนางมโนราห์ ท้าวสีทนจึงไหว้วอนหาพระอินทร์ พระอินทร์จึงแปลงกายเป็นแมลงวันบินมาจับที่นิ้วของนางมโนราห์ ท้าวสีทนจึงเลือกนิ้วที่มีแมลงวันเกาะอยู่แล้วจูงแขนเดินออกมา ก็ปรากฏว่าชาวเมืองที่คอยล้นอยู่ต่างก็ดีซึ้งร้องไชโยดีใจกับท้าวสีทนที่เลือกถูกนางมโนราห์ แต่กระนั้นพ่อของนางมโนราห์ก็ยังไม่ยอม จึงคิดวิธีอื่นมากลั่นเกลี้ยงอีกโดยวิธีการคือให้ธิดาทั้ง 7 นางจัดสำหรับอาหารโดยในสำรับนั้นให้มี

ความเหมือนกันทุกประการ แล้วก็ให้ท้าวสีทนเลือกว่าสำหรับไหนคือสำหรับของนางมโนราห์ ท้าวสีทนก็ให้ว่อนหาพระอินทร์อีกเช่นเคย พระอินทร์ก็แปลงกายเป็นแมลงวันบินมาจับสำหรับของนางมโนราห์ ท้าวสีทนจึงเดินไปจับสำหรับนั้นออกมา ก็ปรากฏว่าชาวเมืองก็ติงข้อร้องไห้ให้อีกด้วยความดีอกดีใจที่ท้าวสีทนเลือกถูกอีกครั้ง จากนั้นจึงทำให้พ่อของนางมโนราห์เกิดการยอมรับท้าวสีทน”

(สำราญ ตีตอม, 2559: สัมภาษณ์)

“ท้าวสีทนเดินเข้ามาในวังและได้พบมโนราห์บริเวณที่นางมโนราห์อาบสรง นางมโนราห์จึงไปบอกให้พ่อกับแม่จัดเตรียมสำหรับมาใหม่ให้ท้าวสีทนเลือกสำหรับอาหารว่าสำหรับไหนเป็นของนางมโนราห์ ทันใดนั้นจึงมีแมลงวันเขียวบินมาจับสำหรับของนางมโนราห์ ท้าวสีทนจึงเลือกถูกสำหรับพอดี จึงให้สนมนำชุดเครื่องทรงมาให้ท้าวสีทนสวมอย่างสมพระเกียรติ จากนั้นก็ให้ท้าวสีทนเลือกอีกโดยการให้ธิดาทั้ง 7 มายืนเรียงกันแล้วใช้ผ้ามาปิดกันเอาไว้ด้านหน้า ให้ยืนเพียงนิ้วมือออกมาคนละ 1 นิ้ว แล้วแมลงวันเขียวก็บินมาจับนิ้วของนางมโนราห์อีกเช่นเดิมท้าวสีทนจึงเลือกถูกและได้แต่งงานกัน”

(สวัสต์ เลิศประเสริฐ, ถิน เลิศประเสริฐ, 2559: สัมภาษณ์)

“แต่ก่อนที่จะได้นางมโนราห์ ท้าวสีทนถูกทดสอบโดยการเอานางกำนัลมายืนเรียงกันแล้วเอาผ้าปิดกันไว้ด้านหน้า จากนั้นให้นางกำนัลยื่นนิ้วออกมาแล้วให้ท้าวสีทนเลือก ท้าวสีทนจึงอธิษฐาน พระอินทร์แปลงเป็นแมลงวันเขียวลงมา ท้าวสีทนอธิษฐานว่าหากนิ้วใดเป็นนิ้วนางมโนราห์ขอให้ตนจับถูก แมลงวันเขียวจึงมาจับนิ้วของนางมโนราห์เมื่อจับถูกแล้วท้าวสีทนจึงเลือกเอานิ้วที่มีแมลงวันจับเป็นนิ้วนางมโนราห์”

(สุวัฒน์ชัย ดีแสน, 2559: สัมภาษณ์)

“ท้าวสีทนเดินทางตามหานางต่อไป เดินไปทางทิศเหนือ เพราะเป็นเส้นทางไปเมืองภูเงิน ท้าวสีทนมีวิชาเหาะเหินเดินอากาศที่รู้ เรียนมากับฤาษีเพื่อจะผ่านอุปสรรคต่าง ๆ เมื่อไปถึงวัดอาฮงก็ไปหยุดอยู่ที่ น้ำกัณฑ์เหล็กกัณฑ์ทองก็คือน้ำโขง ท้าวสีทนไม่สามารถข้ามไปได้ บริเวณนั้นมีต้น ยางใหญ่อยู่ต้นหนึ่ง เมื่อพระยาอินทราธิราชเห็นว่าท้าวสีทนอวสานถึงนาง มโนราห์ด้วยความโศกเศร้า จึงแปลงเป็นพญานกอินทรีไปจับอยู่ที่ต้นยาง ใหญ่นั้น ท้าวสีทนเห็นพญานกอินทรีจึงได้ทอคาถาแปลงกายตนเองให้เป็น ตัวหมัดตัวไรเพื่อจะไปซ่อนอยู่ในปีกของนกอินทรีหวังจะข้ามแม่น้ำโขงไป เมืองภูเงิน”

(จันทร ทับศรี, 2559: สัมภาษณ์)

“เมื่อท้าวสีทนเข้ามาในวังแล้ว พ่อของนางมโนราห์ไม่ยอมรับท้าว สีทน จึงได้เกิดการพนันขันแข่งกันขึ้น คือให้ท้าวสีทนเลือก (พาข้าว) หรือ สำหรับอาหาร ให้ท้าวสีทนเลือก 1 ใน 7 สำหรับ ว่าสำหรับไหนเป็นสำหรับของนาง มโนราห์ ท้าวสีทนจึงขอพรจากเทวดาให้มาช่วย เทวดาก็แปลงกายเป็น แมลงวันเขียวบินมาจับที่สำหรับของนางมโนราห์ ท้าวสีทนจึงเลือกสำหรับที่มี แมลงวันจับก็รากฎว่าเป็นสำหรับของนางมโนราห์ จากนั้นก็ยังไม่สิ้นสุดท้าวสีทน ก็ถูกทดสอบโดยการให้ไปยกก้อนหินใหญ่ยกภูเขาจนได้รับการยอมรับ มีการ ลั่นฆ้องร้องไซโยกันทั้งเมือง ท้าวสีทนจึงได้เป็นลูกเขยเมืองภูเงิน และเมืองภู เงินก็คือเมืองที่อยู่บนภูเขาควายฝั่งลาว”

(ทองม้วน ดอกไม้แก้ว, 2559: สัมภาษณ์)

“ท้าวสีทนที่ยกกองทัพออกไปรบกับข้าศึกได้รับชัยชนะ กลับมาไม่ พบนางมโนราห์ก็โศกเศร้าเสียพระทัยเป็นอย่างยิ่งจึงรีบออกติดตามหานาง มโนราห์ด้วยความยากลำบาก จนกระทั่งถึงแม่น้ำไม่สามารถข้ามไปได้ก็นั่ง ร้องไห้ พระอินทร์แปลงร่างเป็นชายแก่มาหาเธอมาหา และบอกทางที่จะไป เมืองของนางมโนราห์”

(ประมวล พิมพ์เสน, มปป)

4.2.2.2 บุญ-กรรม ภพชาติ

ความเชื่อเรื่องบุญ-กรรม เรื่องภพชาติ เป็นความเชื่อทางพุทธศาสนา ซึ่งมีบทบาทด้านการควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ (พุทธศาสนิกชน) ผู้นับถือพุทธศาสนา กล่าวคือ ความเชื่อในลักษณะนี้มีอิทธิพลอย่างมากต่อความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ โดยเฉพาะเรื่องของบุญ-กรรม และเรื่องของภพชาตินั้นมีความสัมพันธ์กัน ชาวพุทธจะเชื่อว่าหากสร้างกรรมดี ภพภูมิหน้าก็จะไปเกิดในภพภูมิที่ดี เพราะกรรมก็คือการกระทำ กรรมดีจะส่งผลดี กรรมไม่ดีก็จะส่งผลในทางไม่ดี ชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงมีความเชื่อเรื่องบุญและบาป การสร้างกรรมดีละเว้นกรรมชั่ว ผลพวงของการกระทำหากไม่เห็นผลในภพชาตินี้ก็เชื่อว่าจะส่งผลตามในภพชาติหน้า ดังนั้นความเชื่อในเรื่องของการสั่งสมบุญการทำบุญจึงอยู่ในกิจวัตรของชาวชุมชนดังกล่าว (อภิศักดิ์ โสมอินทร์, 2537: 118-164) อธิบายเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องบุญ-กรรม เอาไว้ว่า หลักของศาสนาพุทธมีอิทธิพลสูงสุดต่อความเชื่อของชาวอีสาน คือ หลักบุญกรรมตามความเข้าใจของชาวอีสาน “บุญ” คือ ผลของการทำความดี ได้แก่ การประพฤติธรรมหรือการปฏิบัติตามฮีตคอง ส่วน “กรรม” คือ ผลของการทำชั่วหรือการปฏิบัตินอกฮีตนอกคอง คนเกิดมาในโลกก็เพื่อจะใช้ “บุญ” หรือ “กรรม” นั้นเอง หรือที่เรียกว่า “บุญทำกรรมแต่ง” บุญมีความหมายในทางดี กรรมมีความหมายในทางไม่ดี สิ่งไหนเป็นการกระทำที่ดีมีความสุขทำให้เกิดสิริมงคล ชาวอีสานจะเติมคำว่าบุญลงไป เช่น บุญเหือน บุญเล่า (ยุ่ง) บุญข้าว บุญคูณลาน บุญจันทน์ กรรม บุญเดือนหก บุญแหว (แต่งงาน) หรือ แม้แต่การตั้งชื่อคนก็นิยมมีคำว่าบุญ เช่น บุญเลิศ บุญเพิ่ม บุญมา บุญหลาย บุญโสม บุญทัน บุญถิ่น เป็นต้น

ชาวอีสานเชื่อว่าบุญกรรมจะส่งผลต่อผู้ปฏิบัติอย่างไม่มีช้อยกเว้น บุญกรรมทำให้สัตว์ทั้งหลายถือกำเนิดเป็นสิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติตามลักษณะและความมากน้อยของบุญกรรมที่ได้ทำไว้ การเกิดเป็นมนุษย์จึงเป็นการ “ใช้กรรม” ของตนเอง ความเชื่ออิทธิพลของบุญกรรมพอแบ่งได้เป็น 2 ช่วง คือ ช่วงแรกจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ชีวิตมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายจะถูกกำหนดโดยผลบุญกรรมที่ทำไว้อย่างไม่มีช้อยกเว้น ช่วงที่สองจากปัจจุบันถึงอนาคตนั้นมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายในโลกสามารถกำหนดชีวิตของตนเองได้มากน้อยตามบารมีของบุญกรรมที่ได้สะสมมา กล่าวคือ มนุษย์และสัตว์ยังมีอิสระเสรีที่จะกำหนดชีวิตของตนได้พอสมควร ความเชื่อดังกล่าวนี้นี้ไม่ได้ทำให้มนุษย์ท้อถอย หรือเกียจคร้านคอยรับแต่ผลบุญกรรมอย่างเดียวเพราะไม่มีใครทราบถึงอดีตของตนได้อย่างชัดเจนว่าเคยสร้างบุญกรรมชนิดใดไว้บ้างและจะได้รับผลตอบแทนหรือต้องใช้กรรมเมื่อใด ด้วยเหตุนี้มนุษย์ต้องพยายามทำดีที่สุดตามสมรรถภาพของตนเอง ชาวอีสานเชื่อว่าผลบุญกรรมทำให้มนุษย์เกิดดีมีชีวิตที่ดีมีบุคลิกลักษณะงดงาม มีโภคทรัพย์และบิรวาร และมีสุขภาพที่แข็งแรงและยืนยาวความเชื่อดังกล่าวได้กลายเป็นความเชื่อพื้นฐานที่อยู่ในจิตใต้สำนึกอันมีผลต่อโลกทัศน์และพฤติกรรมของชาวอีสาน

ในชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ที่ได้จากการสัมภาษณ์ชาวชุมชน ก็มีการกล่าวถึงเรื่องบุญ-กรรม เรื่องของภพชาติเช่นกัน สะท้อนให้เห็นว่าความเชื่อดังกล่าวมีบทบาทต่อความคิดและวิถีชีวิตของชาวชุมชน อย่างเช่น ความเชื่อที่ว่าท้าวสีทนกับนางมโนราห์คือคู่บุญคู่บารมีกัน ผู้ที่เป็นคู่บุญคู่บารมีกัน จะต้องมีบุญเสมอกันและติดตามกันมาหลายภพชาติ ผู้ที่มีบุญไม่เสมอกันจะไม่มีวันเป็นคู่กันได้ อย่างเช่นนายพรานที่หลงในรูปนางมโนราห์แต่จับต้องตัวนางไม่ได้ เพราะตัวนางนั้นร้อนดังไฟ นั่นก็เป็นเพราะนายพรานมีบุญไม่ถึงพร้อมและไม่ใช้คู่ของนาง ขอยกตัวอย่างสำนวนดังนี้

“นายพรานจับมโนราห์แล้วพานางกลับมาด้วยประสงค์จะจับนางมโนราห์ทำเมีย แต่สุดท้ายก็ไม่สามารถนอนกับนางมโนราห์ได้เพราะแค่ถูกเนื้อต้องตัวก็เหมือนยื่นมือเข้าไปจับไฟ เพราะคนบุญกับคนบาปมันไม่เหมือนกัน นายพรานจึงรำครวญคิดหาทางออกว่าจะทำอย่างไร นึกขึ้นได้เลยจะนำนางมโนราห์ไปถวายให้ท้าวสีทนพญาเมืองเปงจาน จากนั้นก็เลยพานางไปถวายให้พญาเมืองเปงจาน เมื่อท้าวสีทนเห็นนางมโนราห์ก็เกิดความรู้สึกรักเลยแต่งงานอยู่กินด้วยกันเป็นผัวเมีย”

(สำราญ ดีดอม, 2559: สัมภาษณ์)

“เรื่องของท้าวสีทน-มโนราห์เริ่มจากเมืองภูเงิน เมืองภูเงินปัจจุบันเป็นชื่อภูเขาควายอยู่ฝั่งลาวและมีนางกินรีอยู่ที่นั่น นางกินรีลงมาเล่นน้ำ น้ำกัดเหล็กกัดทองปัจจุบันคือแม่น้ำโขง ลงมาเล่นเมืองเปงจานก็คือบ้านเปงจานปัจจุบัน จากนั้นพรานบุญไปล่าสัตว์เลยไปคล้องนางมโนราห์ เมื่อคล้องนางได้แล้วพรานบุญไม่สามารถแตะต้องนางมโนราห์ได้ เนื่องจากทุกครั้งที่จับต้องตัวนางก็มีความร้อนแผ่ออกมาจากตัวของนาง”

(สุวัฒน์ชัย ดีแสน, 2559: สัมภาษณ์)

“เมืองท้าวสีทนอยู่เมืองเปงจานนครราช วันหนึ่งนางมโนราห์เล่นน้ำกับบรรดาพี่ๆทั้ง 6 นายพรานไปเจอเลยไปคล้องนางมาได้และหวังจะจับนางทำเมีย แต่แตะต้องตัวนางไม่ได้เพราะตัวนางนั้นร้อนเหมือนไฟ จึงได้นำมาถวายท้าวสีทน ท้าวสีทนจึงแต่งงานกับนางมโนราห์และยกให้นางเป็นมเหสี”

(จอณ ปัญญาภาโม, 2559: สัมภาษณ์)

“เมื่อสร่งน้ำนางมโนราห์ นางสร่งน้ำแล้วแหวนวงนั้นจึงไปค้างอยู่ที่ผมบน ศีรษะนาง เมื่อนางเอามือไปจับที่ผมก็ปรากฏว่าแหวนนั้นได้ไหลเข้ามาสวมที่นิ้ว มือของนาง เมื่อนางเห็นแหวนจึงอุทานว่า “ผิวช้อยมาแล้ว” นางจึงหยุดพิธิ บายศรีและรอท้าวสีทนก่อน จึงใช้ให้เสนาไปตามท้าวสีทนมา ขณะนั้นท้าวสีทน ยังอยู่ที่บริเวณบ่อน้ำท้ายทุ่ง เมื่อตามท้าวสีทนมาแล้วก็จะเข้าพิธิบายศรีสู่ขวัญ แต่เจ้า”เมืองภูเงินก็คือพ่อของนางมโนราห์ยังไม่ยอมรับท้าวสีทน จึงออกอุบาย ว่าถ้าเป็นคู่บารมีกันจริง ๆ ก็ขอให้เสี่ยงทายดูก่อน”

(พิทักษ์ นทีเขต, 2559: สัมภาษณ์)

“พ่อของนางมโนราห์ยอมรับท้าวสีทนให้เป็นขេยเนื่องจากมีความเชื่อว่า ทั้งสองคงเคยเป็นผัวเมียกันมาแต่ปางก่อน”

(ลอง สนั่นเอื้อ, 2558: สัมภาษณ์)

จ๊กกล่าวกล้ำปางก่อนศรีธน	กรรมเวรมาถึงเล่นน้ำเมียเหง้า
ชาแต่คำคนแว้มโนราห์ไกลศึก	ย่าเอาปีกมอบให้จ้งบินได้ว่นหนี
ได้กั้งโกบพิว้อัยพิสีทน	พอยากโตนหอบปรังค์ย่างไปน่าน้อง
จ๊กว่าไปหนห้องแดนได้บู้ซ่อง	ศรีธนกเล่าร้องโคลงขึ้นอ่านดู
ฉันจะไปตามซู้ผู้เขายู่แดนไกล	มโนห์เมียใครคงจะได้มาไซ่น
ถ้าได้สมความคิดจะวางจิตอาลัย	ฉันขอลาจากไปผาสารทมณเพียร
เขียนจดหมายฝากซู้ผู้เขายู่หน้า	ฉันได้จากเดินจรมาแล้วหลายวัน
ศรีธนกั้นชนนาให้อ้า	เป็นเพราะกรรมก่อนก็ทำให้นั่งเหงา

(ประมวล พิมพ์เสน, มปป)

ในประเด็นการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณผ่านความเชื่อพุทธศาสนา สะท้อนให้เห็น มิตินึกคิดความเชื่อของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงที่มีต่อชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ เรื่องราวของพระโพธิสัตว์ที่ถูกยกให้มืบทบาทในชุมชน ท้าวสีทนตัวละครเอกได้ต่อสู้กับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เข้ามาทดสอบ และมีพระอินทร์หรือเทวดาคอยเข้ามาให้ความช่วยเหลือ ท้าวสีทนหรือพระ โพธิสัตว์ถือเป็นสัญลักษณ์ของพุทธศาสนา ชาวชุมชนแห่งนี้มีความเชื่อร่วมกันว่าเรื่องราวในชาดกที่ รับรู้ร่วมกันนั้น เคยเกิดขึ้นมาแล้วในพื้นที่ของตน ซึ่งก็หมายความว่าดินแดนแห่งนี้คือร่องรอยของการ เดินทางพระโพธิสัตว์ออกติดตามหานางอันเป็นที่รัก หรือความเชื่อที่ว่าท้าวสีทนกับนางมโนราห์เกิดมา เพื่อคู่กันเพราะทั้งสองติดตามกันมาแต่ชาติปางก่อน แสดงให้เห็นถึงวิถีคิดความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องภพ

ชาติ และเรื่องของบุญบารมี จะอย่างไรก็ตามการผูกเรื่องราวให้เข้ากับพื้นที่ หรือการเล่าถึงเหตุการณ์สำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ นั้นแสดงให้เห็นถึงความคิดความเชื่อที่มีต่อชาดก และความเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนา

4.2.3 การผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับความเชื่อพุทธศาสนา

ในประเด็นนี้จะเป็นการสรุปพร้อมยกตัวอย่างเพื่อให้เห็นว่า ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องทำสีทน-มโนราห์ที่ปรากฏอยู่ในการรับรู้ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง มีบทบาทต่อมิตินิยมเชื่อในลักษณะการผสมผสานกันระหว่างกระบวนทัศน์ดั้งเดิมกับกระบวนทัศน์พุทธศาสนา ซึ่งการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณผ่านกระบวนทัศน์ดังกล่าวนั้นพบว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไม่แยกจากกันไม่ได้ เนื่องจากรูปแบบพุทธศาสนาในวรรณกรรมอีสานเป็นพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน อันเป็นความเชื่อที่ผสมผสานกันระหว่างความเชื่อเรื่องผีและพระพุทธรูปตามคติมหายานในระดับโลกียะ ซึ่งนับถือพระธรรมเพื่อประโยชน์สุขทั้งกายและใจ มิใช่ปฏิบัติธรรมเพื่อหลุดพ้นหรือเพื่อบรรลุนิพพาน นอกจากนี้ยังสะท้อนความเชื่อเรื่องเวทมนตร์คาถาและฤกษ์ยาม ซึ่งมีลักษณะการผสมผสานความเชื่อในเรื่องผี พุทธศาสนา และพราหมณ์เข้าไว้ด้วยกัน ฉะนั้นจึงสะท้อนผ่านเรื่องค่านิยม อุทิศการณของสังคม บรรทัดฐานของสังคม ตลอดจนฮีตบ้านคองเมือง ประเพณีการเกิด การบวช การแต่งงาน การตาย การผูกเสี่ยวการตรวจดวงชะตา การทำขวัญและการทำเสน่ห์ยาแฝด เป็นต้น (บุญยงค์ เกศเทศ, 2534)

ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องทำสีทน-มโนราห์เองก็เช่นกัน ถือเป็นวรรณกรรมอีสานที่สะท้อนความเชื่อในลักษณะดังกล่าว ทำให้เห็นกระบวนกรสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณผ่านความเชื่อดั้งเดิม และความเชื่อพุทธศาสนา ในประเด็นที่ผ่านมาจะสังเกตว่าลักษณะของความเชื่อและบทบาทของชาดกได้สะท้อนให้เห็นผ่านบริบททางสังคมที่ผู้วิจัยได้กล่าวอธิบายไปแล้ว ผู้วิจัยพบว่าทั้งความเชื่อดั้งเดิมและความเชื่อพุทธศาสนาต่างก็มีบทบาทต่อชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง แม้วัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิมถือเป็นวัฒนธรรมเก่าและมาก่อนวัฒนธรรมความเชื่อทางพุทธศาสนา แต่ถ้าเรามองว่าวัฒนธรรมความเชื่อทางพุทธศาสนานั้นเข้ามาแทนที่ เหตุใดสภาพทางสังคมปัจจุบันยังคงสะท้อนให้เห็นว่าไม่มีวัฒนธรรมความเชื่อใดที่สังคมปฏิเสธและเลิกใช้ไป กล่าวคือวัฒนธรรมทั้งสองประเภทยังคงอยู่คู่สังคมมาจนถึงปัจจุบัน เรามองว่า “พุทธ” คือความเชื่อทางพุทธศาสนา “ผี” คือความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ แม้จะสามารถแยกประเภทของวัฒนธรรมความเชื่อออกจากกันได้ชัดเจน แต่ในวิถีปฏิบัตินั้นยังคงมีความสัมพันธ์กันอย่างกลมกลืน

อย่างเช่นประเด็นแรกที่ผู้วิจัยได้วิเคราะห์เกี่ยวกับความเชื่อดั้งเดิมที่ปรากฏอยู่ในชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ และมีบทบาทต่อวิถีคิดของชาวชุมชนก็คือ ความเชื่อเรื่องผีเวทมนตร์คาถาอาคม เครื่องรางของขลัง ขวัญ นาคาคติ และฤาษี ลักษณะของความเชื่อดังกล่าวมีบทบาทในด้านของการเสริมกำลังใจ หรือเป็นที่พึ่งทางจิตใจ ทั้งนี้ ยังมีบทบาทในการกำหนดวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น อย่างเช่นการประกอบพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับความเชื่อ การบูชา การบวงสรวง เพื่อสร้างสัมพันธ์ที่ดีกับอำนาจทั้งหลายที่เหนือกว่ามนุษย์ อำนาจลักษณะนี้ทำให้ผู้คนเชื่อว่ามิพลังในการควบคุมทั้งสภาพทางธรรมชาติ และวิธีการดำรงชีวิตของมนุษย์ (พระครูปริยัติสารการ, 2551: 30 อ้างอิงมาจาก Brain. 2009: 91-140)

ส่วนประเด็นที่สองผู้วิจัยได้วิเคราะห์เกี่ยวกับความเชื่อพุทธศาสนา ที่ปรากฏอยู่ในชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ และมีบทบาทต่อชาวชุมชนก็คือ การนับถือพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องพระอินทร์และเทวดา เรื่องบุญ-กรรม ภพชาติ ลักษณะของความเชื่อดังกล่าวมีบทบาทในด้านการกำหนดวิถีชีวิตของคนท้องถิ่นให้เกรงกลัวต่อบาป ศาสนาเป็นเสาหลักในการยึดเหนี่ยวของจิตใจ เป็นหลักแห่งความเชื่อถือศรัทธา ในทัศนะของชาวอีสานศาสนาที่แท้จริงคือพุทธศาสนา แต่ในทางปฏิบัติอาจจะมีความเชื่อดั้งเดิมเข้ามาผสมกลมกลืนด้วย จึงเรียกว่าเป็นพุทธแบบชาวบ้าน (folk buddhism) ชาวอีสานยกให้ศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ดังนั้นเมื่อมีการสร้างบ้านแปลงเมืองในที่ใดก็จะหาบริเวณสำหรับสร้างวัดด้วย

อย่างไรก็ตามบทบาทดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นวิถีคิดที่ชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงมีต่อกระบวนการทัศน์ดั้งเดิมและกระบวนการทัศน์พุทธศาสนา ผู้วิจัยจะขอยกตัวอย่างการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับความเชื่อพุทธศาสนาที่ชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงได้สะท้อนให้เห็นผ่านบริบทของพื้นที่แสดงให้เห็นวิถีคิดแบบชาวบ้านที่มีต่อกระบวนการทัศน์ดั้งเดิมและกระบวนการทัศน์พุทธศาสนา ดังนี้

4.2.3.1 การปรับผีให้เป็นพุทธ

จากการลงพื้นที่ภาคสนามและการสัมภาษณ์ชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง ผู้วิจัยพบว่าชาวชุมชนแถบนี้มีลักษณะการปรับเปลี่ยนชุดความเชื่อดั้งเดิมให้มีความหมายในอีกมิติหนึ่งก็คือชุดความเชื่อทางพุทธศาสนา ผู้วิจัยพบว่าได้มีการผสมผสานระหว่างความทั้ง 2 มิติ เข้าด้วยกัน กล่าวคือในพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ภายในนิคมสร้างตนเองโพธิ์พิสัย ได้มี “ศาลเจ้าพ่อเป่งจาน” ประดิษฐานอยู่ให้ผู้คนได้กราบไหว้บูชา ผู้วิจัยได้กล่าวไปแล้วว่าศาลเจ้าพ่อเป่งจานมีความสัมพันธ์และสำคัญอย่างไรต่อชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง แต่ในประเด็นที่จะกล่าวอธิบายก็คือภายในวัดเป่งจานคาราม บ้านเป่งจานนคร ตำบลบ้านด่อน อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ได้มี “ศาลปู่หลวงเป่งจาน” ประดิษฐานอยู่เช่นเดียวกัน ซึ่งจากการสัมภาษณ์ชาวชุมชนดังกล่าวก็ปรากฏว่า “เจ้าพ่อเป่งจาน และ ปู่หลวงเป่งจาน” คือสิ่งศักดิ์ที่ชาวชุมชนให้ความเคารพนับถือกราบ

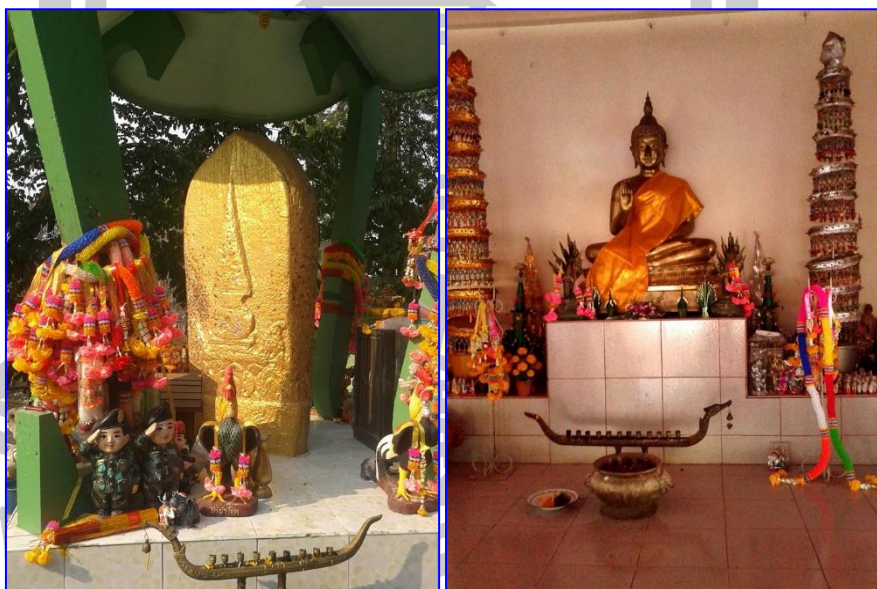
ไหว้บูชาและตามคำบอกเล่าก็คือสิ่งศักดิ์สิทธิ์องค์เดียวกัน (นายเคน สมบูรณ์ธรรม, 2559: สัมภาษณ์) ให้สัมภาษณ์ว่า “ศาลปู่หลวงเปงจานในวัดเปงจานนคร ได้มีการนำสำรองออกไป แต่ก็ใช้องค์เดียวกันกับศาลเจ้าพ่อเปงจานที่อยู่ในนิคมสร้างตนเองโพธิสัย เพียงแต่ได้มีการ “บนบะ” อันเชิญให้ไปอยู่ที่วัดด้วย เนื่องจากบริเวณวัดเองก็คือเมืองเก่า ที่เชื่อว่าเป็น (เมืองเปงจานนครราช และที่ตรงนี้ก็เคยเป็นวัดมาก่อนแล้ว เลยมีการตั้งวัดขึ้นมาใหม่ทับที่เก่า เมื่อครั้งมาสร้างบ้านแปลงเมืองอยู่ที่นี่”

เจ้าพ่อเปงจานคือภาพแทนความเชื่อดั้งเดิม แต่ได้มีการปรับเปลี่ยนความเชื่อดั้งเดิมให้เข้าไปอยู่ในมิติทางพุทธศาสนา ศาลปู่หลวงเปงจาน ภายในมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ นั้นแสดงให้เห็นว่าได้มีการนิยามความหมายของเจ้าพ่อเปงจานที่ปรับเปลี่ยนไป ซึ่งเป็นทั้งภาพแทนทางพุทธศาสนาและภาพแทนทางความเชื่อดั้งเดิม นอกเหนือจากนี้ยังพบว่าได้มีพิธีกรรมการเลี้ยงผีที่ปรากฏอยู่ด้วย (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2530: 190-192) กล่าวถึงพิธีกรรมว่ามีความสัมพันธ์กับความเชื่อ เพราะพิธีกรรมต้องมีความเชื่อเป็นพื้นฐานของการกระทำไม่ว่าจะเป็นความเชื่อต่อสิ่งใดพิธีกรรมในสังคมไทยมีอยู่ 2 ประเภท คือพิธีกรรมส่วนรวมมีแบบแผนการกระทำคล้ายคลึงกันทั่วประเทศ กับพิธีกรรมจำเพาะถิ่น มีแบบแผนการกระทำเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นใดถิ่นหนึ่งแต่องค์ประกอบของพิธีกรรมทั้งสองประเภทจะเหมือนกันคือ มีความเชื่อเป็นรากฐานการกระทำผู้ประกอบพิธีอุปกรณ์ในพิธี วิธีดำเนินการ และผู้ร่วมพิธี

ปู่หลวงเปงจานในฐานะผีมหัศจรรย์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง ความศรัทธาที่ชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงมีต่อปู่หลวงเปงจานทำให้มีพิธีกรรมเพื่อเซ่นไหว้ในทุก ๆ ปี เพราะเชื่อว่าเป็นสิริมงคลแก่ชาวเปงจานนคร จากการสัมภาษณ์นางลอง สนั่นเอื้อ อายุ 75 ปี ซึ่งเป็นจำอยู่ที่บ้านเปงจานนคร ตำบลบ้านดอน อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย นางลองเล่าว่า

“ปู่เปงจานก็คือเจ้าเมืองเปงจาน ซึ่งเคยเป็นเจ้าเมืองมาก่อน เมื่อตายไปแล้วก็กลายเป็นปู่หลวงอยู่ที่นี่ และจะมีพิธีกราบไหว้ทุก ๆ ปี ก็คือวัน 9 ค่ำ เดือน 9 ขึ้นตอนนั้นจะตั้งขันธ 5 หรือขันธ 8 ก็ได้ทั้งสองอย่าง และมีสำหรับเครื่องหวาน ต้องมีข้าวต้มใหญ่ประกอบด้วย ข้าวต้มใหญ่ก็คือข้าวต้มมัดหรือข้าวต้มโคนใส่กล้วยแต่เพียงอย่างเดียว อาหารคาวหรือเครื่องคาวเป็นสิ่งต้องห้ามเลยเด็ดขาด เนื่องจากเดิมทีนั้นเคยมีการนำเครื่องคาวอาหารคาวขึ้นถวาย แล้วร่างทรงก็ได้ร้ายร่ำรอบ ๆ บริเวณศาล และจากนั้นก็ร้ายรำไปจนถึงริมฝั่งของแม่น้ำโขง ร่างทรงก็เกิดอาการชักกะทันหันและพูดขึ้นว่า “ไม่ชอบของคาว ของคาวไม่กินกินแต่ของหวาน” จึงเป็นที่มาของเครื่องไหว้ปู่เปงจานที่ใช้ขนมหวานและข้าวต้มใหญ่เป็นเครื่องไหว้นั่นเอง” (นางลอง สนั่นเอื้อ, 2559 : สัมภาษณ์)

ส่วนใหญ่พิธีกรรมการเลี้ยงผีในแต่ละท้องถิ่นจะมีลำดับขั้นตอนและการปฏิบัติที่คล้ายกัน ซึ่งก็แล้วแต่คติความเชื่อในท้องถิ่นนั้น ๆ แต่จะสังเกตได้ว่าสิ่งที่คล้าย ๆ กันนั้นจะเป็นเรื่องของเครื่องเซ่นไหว้ประเภทอาหารที่นำมาเซ่นไหว้ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นผีก็มักจะพบอาหารคาวหรือเครื่องคาว เช่น เหล้า ไก่ต้ม หัวหมู เป็นต้น แต่ลักษณะการเซ่นไหว้ที่เห็นได้น้อยกว่ารับเฉพาะอาหารหรือเครื่องเซ่นที่เป็นของหวาน และหากนำมาถวายเป็นเครื่องเซ่นไหว้ก็จะเกิดปรากฏการณ์ที่ประหลาดเกิดขึ้นทันที ที่กล่าวมานี้ทำให้เห็นนัยบางอย่าง โดยทั่วไปแล้วในพิธีกรรมการเลี้ยงผีเรามักจะเห็นเครื่องเซ่นที่เป็นของหวานมากกว่าของคาว เมื่อนำมาลงในหม้อของต้มหรือที่ชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงมีต่อเจ้าปู่เป้งจาน ในฐานะที่เจ้าปู่เป้งจานมีสถานะเป็นผี แต่ได้รับการปฏิบัติที่ดูสวนทางกับสถานภาพ กล่าวคือ 1) เจ้าปู่เป้งจานมีสถานภาพเป็นผี แต่สังเกตที่ภาพแทนเจ้าปู่เป้งจานนั้นเป็นพระพุทธรูปและ 2) เครื่องเซ่นไหว้นั้นก็เป็นเครื่องของหวานไม่ใช่ของคาว ฉะนั้นลักษณะดังกล่าวน่าจะสันนิษฐานได้ว่าอาจเป็นความทับซ้อนของความเชื่อที่เกิดการผสมผสานให้อยู่ด้วยกันได้อย่างกลมกลืน และอีกประการหนึ่งคือโดยพื้นฐานแล้วคนไทยเราแยกเรื่องพุทธกับผีออกจากกันไม่ได้ ความเชื่อในทางพุทธนั้นใช้เป็นเครื่องกำหนดควบคุมจิตใจ แต่ความเชื่อเรื่องผีมีหน้าที่กำกับควบคุมระเบียบทางสังคม ดังนั้นภาพแทนของเจ้าปู่เป้งจานในความเชื่อของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงจึงเป็นได้ทั้งผีและพุทธ

ภาพประกอบ 43 ภาพซ้าย เจ้าพ่อเป้งจาน – ภาพขวา ปู่หลวงเป้งจาน

4.3 ชาดกพื้นที่บ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์กับการสร้างพื้นที่ทางสังคม

พื้นที่ทางสังคมในทัศนะของ Henry Lefebvre หมายถึง social space, Social Space & Social practice, Representational Space พื้นที่ทางสังคมที่ถูกประกอบสร้างขึ้นด้วยกิจกรรม ปฏิบัติการ โครงการต่าง ๆ สัญญะรหัสต่าง ๆ เกี่ยวกับพื้นที่ ซึ่งจะครอบคลุมขอบข่ายอย่างกว้างขวาง มีงานวิชาการหลายผลงานด้วยกันที่ศึกษาเกี่ยวกับการสร้างพื้นที่ทางสังคม โดยนำแนวคิดพื้นที่ทางสังคมของ Henry Lefebvre มาปรับใช้ในการศึกษา ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับความสนใจและการตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับประเด็นที่ศึกษา อังรี เลอแปว์ (Lefebvre) กล่าวเกี่ยวกับ “พื้นที่” ในหนังสือ The Production of Space ว่า “พื้นที่” คือ ผลผลิตจากการให้ความหมายของผู้คนในสังคม “พื้นที่” เป็น “ผลิตผล” (Product) ของสังคมอันเป็นผลจากจินตนาการและปฏิบัติการทางสังคม นอกจากนี้การผลิตพื้นที่ยังรวมถึงการ “กำกับควบคุม” พื้นที่ ด้วยอำนาจต่าง ๆ รวมทั้งการปกครอง ดังนั้นพื้นที่ทางสังคมจึงเป็นผลผลิตของสังคมและวัฒนธรรม เป้าหมายของการประกอบสร้างก็เพื่อให้เป็นเครื่องมือของความคิด เครื่องมือของการใช้อำนาจ เครื่องมือของการครอบงำและควบคุม หรือกล่าวโดยสรุปก็คือ พื้นที่ในทัศนะของ Henry Lefebvre เป็นการมองพื้นที่ในฐานะที่พื้นที่นั้น ๆ ถูกสร้างขึ้นในความสัมพันธ์กับสังคม เพื่อใช้ต่อรองหรือเพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคม อัตลักษณ์ วัฒนธรรม ทั้งผลิตซ้ำและสร้างใหม่ เพื่อสร้างพื้นที่ให้กับตัวเองหรือกลุ่มชาติพันธุ์

การสร้างพื้นที่ทางสังคมของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง อำเภอบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่า พื้นที่แห่งนี้คือผลผลิตจากการให้ความหมายของผู้คนในสังคม พื้นที่นี้เป็นผลผลิตของสังคม อันเป็นผลจากจินตนาการ และปฏิบัติการทางสังคม จากการเก็บรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา และจากการสัมภาษณ์ภาคสนามมีจุดที่น่าสนใจ ตั้งข้อสังเกตหลายประการที่มีความสัมพันธ์กับการสร้างพื้นที่ทางสังคมในชุมชนลุ่มน้ำโขง ดังนี้ ความคิดความเชื่อที่มีต่อชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ พื้นที่ทางกายภาพที่มีส่วนกำหนดให้เกิดการสร้างพื้นที่ทางสังคม บริบททางสังคมที่เชื่อมโยงให้ความคิดความเชื่อดังกล่าวมีบทบาทต่อชุมชน กระบวนทัศน์ดั้งเดิมและกระบวนทัศน์พุทธศาสนามีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคมได้เช่นเดียวกัน หลักฐานทางโบราณคดีที่ขุดพบที่บ้านเป่งจาน นิคมสร้างตนเองโพนพิสัยมีส่วนสำคัญที่สนับสนุนให้เกิดความคิดความเชื่อที่มีต่อชาดก

ผู้วิจัยกล่าวถึงการตั้งข้อสังเกตดังกล่าวเนื่องจากว่า จากที่กล่าวมาทั้งหมดมีความสัมพันธ์กันทั้งสิ้น ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์มีบทบาทต่อชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง ซึ่งบทบาทดังกล่าวสะท้อนผ่านการประกอบสร้างทางสังคมที่เกิดจากความคิดความเชื่อเป็นหลัก ได้แก่ บทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางกายภาพ บทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณ และบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคม ในประเด็นการสร้างพื้นที่ทางสังคม ผู้วิจัยพบว่า ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง มีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคม ดังนี้

4.3.1 การสร้างพื้นที่ทางสังคมด้านการท่องเที่ยว

ปัจจุบันนิทานพื้นบ้านถูกนำมาประยุกต์ใช้ด้วยวัตถุประสงค์อันหลากหลายที่ไม่เหมือนกับในบริบทสังคมในอดีต ซึ่งเป็นวิธีคิดของคนไทยที่มีความสามารถในการประยุกต์ของเก่ามาใช้ในบริบทใหม่ โดยอ้างอิงหรืออาศัยจากรากวัฒนธรรมอดีตเพื่อวัตถุประสงค์ใหม่ในปัจจุบัน เรื่องเล่าพื้นบ้านได้รับการนำมาประยุกต์ใช้อย่างมากในบริบทการท่องเที่ยว โดยเฉพาะมีปัจจัยจากนโยบายของภาครัฐในเรื่องการสร้างอัตลักษณ์จังหวัด อัตลักษณ์ท้องถิ่น สินค้าท้องถิ่น ที่สำคัญคืองบประมาณเงินทุนสนับสนุนในการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวมาจากภาครัฐและการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ผนวกกับภาคเอกชนในการจัดการท่องเที่ยวในบริบทโลกาภิวัตน์และทุนนิยมในปัจจุบัน ประเทศไทยเป็นประเทศที่ร่ำรวยนิทานและเรื่องเล่า จังหวัดต่าง ๆ ในประเทศไทยมีประวัติศาสตร์และเรื่องเล่าอันยาวนาน อัตลักษณ์ของจังหวัดจำนวนมากในประเทศไทยสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์และเรื่องเล่าพื้นบ้าน และเรื่องเล่าพื้นบ้านไม่ว่าจะเป็นประวัติศาสตร์ชาติ ประวัติศาสตร์ชาวบ้าน ตำนานประจำถิ่น มินิทันอธิบายภูมินามจึงมีบทบาทในการสร้างอัตลักษณ์ของจังหวัด ที่ทำให้คนในจังหวัดนั้นภาคภูมิใจ จนนำไปตั้งเป็นชื่อสถานที่ต่าง ๆ ทั้งถนนหนทาง โรงพยาบาล โรงเรียน เรื่องเล่าพื้นบ้านโดยเฉพาะตำนาน-นิทานประจำถิ่น มีส่วนสร้างอัตลักษณ์ของท้องถิ่นหรือจังหวัดต่าง ๆ อีกหลายจังหวัดในประเทศไทย เรื่องเล่าพื้นบ้านจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างอัตลักษณ์ของท้องถิ่นหรืออัตลักษณ์จังหวัดซึ่งนับเป็น “ทุนทางวัฒนธรรม” ที่สามารถนำไปส่งเสริมการท่องเที่ยวของแต่ละจังหวัดในประเทศไทย ทั้งในการนำเที่ยวสถานที่ที่สัมพันธ์กับเรื่องเล่าพื้นบ้าน การอธิบายชื่อบ้านนามเมือง ของท้องถิ่นนั้น (ศิริพร ณ ถลาง, 2558: 231-233)

ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ มีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคมด้านการท่องเที่ยวซึ่งสามารถอธิบายได้ดังนี้ กล่าวคือ เนื่องจากพื้นที่ทางกายภาพของอำเภอ อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ และ อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย นั้นเอื้อต่อการนำเรื่องราวชาดก “ท้าวสีทน-มโนราห์” เข้ามาผูกให้เข้ากับพื้นที่ โดยมีการปรับเปลี่ยนเหตุการณ์และสถานที่ให้เข้ากับพื้นที่บริเวณดังกล่าว และมีหลักฐานทางโบราณคดีเข้ามาสนับสนุนให้ความคิดความเชื่อมีบทบาทต่อชุมชน จะอย่างไรก็ตาม ตำนานหรือนิทานประจำถิ่นที่ชื่อว่า “ท้าวสีทน-มโนราห์” ในปัจจุบันกลายเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย กระทั่งพื้นที่ดังกล่าวได้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดบึงกาฬไปแล้ว

ชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงเชื่อกันว่าเรื่องราวของท้าวสีทน-มโนราห์ เคยเกิดขึ้นมาแล้วในพื้นที่แห่งนี้ โดยมีวิธีคิดดังนี้ ใบเสมานินที่ขุดพบที่บ้านเป่งจาน อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ในวิธีคิดของชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นเจ้าพ่อเป่งจาน เจ้าเมืองเป่งจานนครราช พระบิดาของท้าวสีทน ถัดจากบ้านเป่งจาน ประมาณ 10 กิโลเมตร จะเป็นอำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ มีศาสนสถานแห่งหนึ่งที่ชื่อว่า วัดถ้ำศรีธน (วัดสว่างอารมณ์) โดยภายในวัดจะมีประติมากรรมต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องราว

ของท้าวสีทน-นางมโนราห์ อย่างเช่น รูปปั้นท้าวสีทนลงดาบ รูปปั้นนางมโนราห์ รูปปั้นฤาษี ถ้าฤาษี ถ้ำคอกม้า มีเจดีย์ทรงระฆังคว่ำตั้งอยู่บนก้อนหินใหญ่ ภายในฝาผนังของเจดีย์เต็มไปด้วยจิตรกรรม ฝาผนังภาพวาดเป็นตอน ๆ เกี่ยวกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ของเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์

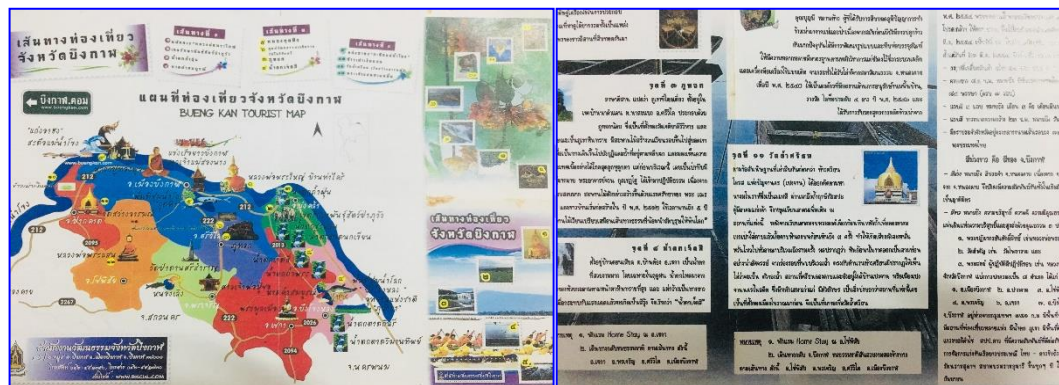

ภาพประกอบ 44 วัดถ้ำศรีอิน (สว่างอารมณ์)

ที่มา : www.facebook.com/pg/pakkhatcity/photos

วัดถ้ำศรีอิน(สว่างอารมณ์) เป็นวัดที่เกิดจากจินตนาการและความเชื่อความศรัทธาของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงที่มีต่อชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ การให้ความหมายกับพื้นที่ว่าเป็นดินแดนของตำนานนิทานเก่าแก่ เกิดเป็นวัฒนธรรมที่รับรู้ร่วมกัน ก็คือวัฒนธรรมความเชื่อที่มีต่อชาดก เมื่อเกิดการประกอบสร้างทางสังคม จากเรื่องเล่ามุขปาฐะที่เชื่อว่าตำนานประจำถิ่น จึงเกิดเป็นการสร้างพื้นที่ให้กับชุมชน สร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มชน หรือเพื่อพัฒนากลุ่มชนด้วยการผลักดันและเสริมสร้างให้เป็นเมืองท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ซึ่งสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดบึงกาฬเองก็ได้แนะนำสถานที่ท่องเที่ยว “เส้นทางท่องเที่ยวจังหวัดบึงกาฬ” โดยได้แนะนำวัดถ้ำศรีอินว่าเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่เต็มไปด้วยร่องรอยของตำนานนิทานพื้นบ้าน

พูน ปณ จิตโต ชีเว

ภาพประกอบ 45 แผนที่ท่องเที่ยวจังหวัดบึงกาฬ
ที่มา : สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดบึงกาฬ

ชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์กับบทบาทการสร้างพื้นที่ทางสังคมด้านการท่องเที่ยว ถือเป็นกระบวนการยกระดับของนิทานประจำถิ่น จากเรื่องเล่ามุขปาฐะที่เล่าสืบต่อกันมา นอกจากจะสามารถอธิบายถึงที่มาของท้องถิ่นแล้วนั้น ยังมีอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อของผู้คน กระทั่งทั้งนี้พื้นที่ทางกายภาพและบริบททางสังคมยังเป็นองค์ประกอบสำคัญ อันมีส่วนที่ทำให้เกิดการ สร้างพื้นที่ในอีกลักษณะหนึ่งคือพื้นที่ทางสังคมด้านการท่องเที่ยว

พูน ปณ ภิโต ชเว

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “ท้าวสีทน-มโนราห์ : ชาดกพื้นบ้านอีสานกับการสร้างพื้นที่ทางสังคมในชุมชนลุ่มน้ำโขง” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเนื้อหาและบทบาทของชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ที่มีต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคมในชุมชนลุ่มน้ำโขง อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของข้อมูลที่จะนำมาประกอบใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ 1) ขอบเขตด้านข้อมูล ได้แก่ ข้อมูลชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ในประเพณีมูขปาฐะ ทั้งข้อมูลมูขปาฐะจากการสัมภาษณ์ภาคสนามโดยผู้วิจัย และข้อมูลมูขปาฐะที่มีผู้รวบรวมไว้แล้ว รวมถึงข้อมูลที่เกี่ยวกับชาดกพื้นบ้านเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ที่ปรากฏในเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชาดกพื้นบ้านเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ 2) ขอบเขตด้านพื้นที่ ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของพื้นที่การศึกษาโดยยึดตามการเก็บข้อมูลภาคสนาม คือพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำโขงอำเภอปากคาดจังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปีจังหวัดหนองคาย รวมไปถึงอาณาบริเวณใกล้เคียงที่ปรากฏว่ามีการรับรู้ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์

ข้อมูลส่วนหนึ่งที่นำมาประกอบใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ก็คือ ข้อมูลด้านพื้นที่ซึ่งเกี่ยวกับประวัติชุมชน สังคม และวัฒนธรรม อันเป็นข้อมูลที่มีความสำคัญต่อการศึกษาวิเคราะห์ เพราะการศึกษาการสร้างพื้นที่ทางสังคมจำเป็นต้องรู้สภาพสังคมในพื้นที่ ว่ามีประวัติความเป็นมาอย่างไร และมีความสัมพันธ์ในลักษณะใดกับชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้แนวคิดเรื่องพื้นที่ทางสังคม (Social Space) ของ Henry Lefebvre มาเป็นกรอบหลักในการศึกษา ผลการศึกษาชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ในชุมชนลุ่มน้ำโขงทั้งลักษณะด้านเนื้อหาและบทบาทที่มีต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคมได้ผลสรุปดังนี้

พูน ปณ ทิโต ชเว

5.1 สรุปผลการวิจัย

ชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ที่ปรากฏอยู่ในการรับรู้ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง อำเภอบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย เป็นข้อมูลในประเพณีมุขปาฐะ เนื่องจากในการสัมภาษณ์และการเก็บรวบรวมข้อมูล ไม่ปรากฏว่ามีลักษณะของข้อมูลที่ได้รับการจดบันทึกเอาไว้ กลับมีแต่ข้อมูลที่ได้รับการจดจำผ่านความทรงจำ ที่แพร่กระจายอยู่ในชุมชน

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์มีลักษณะเป็นเรื่องเล่าพื้นบ้าน หรือนิทานพื้นบ้าน จากการศึกษาสภาพบริบททางสังคมของท้องถิ่น ทั้งพื้นที่ทางกายภาพ และระบบความคิดความเชื่อของผู้คนเกี่ยวกับมิติทางศาสนา ผู้วิจัยพบวัฒนธรรมการรับรู้ชาตกที่กระจัดกระจายอยู่ในชุมชน มีความสำคัญต่อการศึกษาด้านระบบความคิดความเชื่อของชาวชุมชนที่มีต่อชาตกเรื่องดังกล่าว ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้ทำการศึกษาประเด็นการรับรู้ชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงโดยครอบคลุม ซึ่งข้อค้นพบเกี่ยวกับวัฒนธรรมการรับรู้ชาตกจากการศึกษาผู้วิจัยได้แบ่งการรับรู้ตามข้อมูลที่ค้นพบ ดังนี้ คือ การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมมุขปาฐะ การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมการแสดง การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมศิลปะ การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมความเชื่อพิธีกรรม การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมภูมินามสถานที่ ผู้วิจัยกล่าวถึงการรับรู้ตามประเภทดังกล่าวเนื่องจากเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งเพื่ออธิบายถึงลักษณะด้านเนื้อได้เช่นเดียวกัน และยังเน้นย้ำว่าเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์นั้นมีอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อของชาวชุมชนเชื่ออย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ลักษณะด้านเนื้อหาของชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ จากการศึกษาเนื้อหาสำนวนที่รวบรวมมาทั้งหมด 30 สำนวน นำมาจัดกลุ่มข้อมูลออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มข้อมูลที่มีเนื้อหายาว 11 สำนวน และกลุ่มข้อมูลที่มีเนื้อหาสั้น 19 สำนวน เมื่อพิจารณาจากเหตุการณ์ที่ปรากฏในข้อมูลทั้ง 2 กลุ่มพบว่า กลุ่มข้อมูลที่มีเนื้อหายาวได้กล่าวถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ หลายเหตุการณ์ ซึ่งอาจจะเล่าเรื่องได้ตั้งแต่ตอนเริ่มเรื่องไปจนถึงตอนจบเรื่อง เนื่องจากผู้เล่าในกลุ่มนี้รับอิทธิพลการรับรู้ผ่านข้อมูลหลายประเภท ส่วนกลุ่มข้อมูลที่มีเนื้อหาสั้นจะกล่าวถึงเหตุการณ์เพียงบางตอนเท่านั้น เนื่องจากผู้เล่าในกลุ่มนี้รับอิทธิพลการรับรู้ผ่านข้อมูลมุขปาฐะ และจดจำเฉพาะเหตุการณ์ที่ตนรู้สึกประทับใจ จะอย่างไรก็ตามเมื่อนำข้อมูลทั้ง 2 กลุ่มมาศึกษาเหตุการณ์ที่ปรากฏในสำนวนต่าง ๆ จะพบว่ากลุ่มผู้เล่าทั้ง 2 กลุ่ม ให้ความสำคัญกับเหตุการณ์ที่อธิบายถึงภูมินามสถานที่ที่เกิดขึ้นในเรื่องเพื่อเชื่อมโยงให้เข้ากับพื้นที่ทางกายภาพในท้องถิ่นของตน

ส่วนเค้าโครงที่เป็นตัวกำหนดทิศทางของเรื่องนั้นมีที่มาจากการรับอิทธิพลของสุนชาตกในปัญญาชาตก แต่มีรายละเอียดของเหตุการณ์ที่ปรับเปลี่ยนไป ซึ่งก็เป็นไปตามการแพร่กระจายของนิทาน ผู้วิจัยพบว่าโครงเรื่องของท้าวสีทน-มโนราห์ ” มีการดำเนินเรื่องตามองค์ประกอบของโครงเรื่อง โดยมีปัญหาและความขัดแย้งที่เกิดจากพฤติกรรมของตัวละคร ที่มีความเป็นไปอย่างต่อเนื่อง ซึ่งโครงเรื่องดำเนินตามลำดับ ดังนี้

ตอนเริ่มเรื่อง (Exposition) กล่าวถึงเมืองเปงจานนคร มีเจ้าเมืองนามว่าพญาอาทิตย์ มีมเหสีนามว่าจันทา มีลูกชายนามว่าท้าวสีทน ตอนดำเนินเรื่อง (Rising Action) นายพรานจับนางมโนราห์มาถวายให้กับท้าวสีทนที่เมืองเปงจาน ทั้งสองแต่งงานกัน และครองรักกันที่เมืองเปงจาน จุดวิกฤตของเรื่อง (Climax) ท้าวสีทนไปรับนางมโนราห์ถูกใส่ร้ายว่าเป็นกาลีล้านกาลีเมือง จะต้องโดนจับมาฆ่าบูชายัญ แต่นางมโนราห์มีกลอุบายหนีไปได้ เมื่อท้าวสีทนกลับมาไม่เจอนางมโนราห์จึงออกติดตามหานาง ต้องเดินข้ามน้ำข้ามภูเขา และต้องผ่านอุปสรรคต่าง ๆ ที่เข้ามาทดสอบมากมาย และหยุดอยู่ที่น้ำกีดเหล็กกีดทองเพราะไม่สามารถข้ามไปได้ จุดคลี่คลายของเรื่อง (Falling Action) ท้าวสีทนพบกับอินทรีคู่หนึ่งที่จะข้ามน้ำกีดเหล็กกีดทองไปยังเมืองภูเงิน จึงเข้าไปซ่อนในปีกนก และนกก็พาข้ามไปถึงเมืองภูเงินได้ จุดวิกฤตของเรื่อง ครั้งที่ 2 (Climax 2) ท้าวสีทนถูกเจ้าเมืองภูเงินทดสอบด้วยการให้เสี่ยงทายเลือกนางมโนราห์ และทดสอบด้วยวิธีต่าง ๆ จุดคลี่คลายของเรื่อง ครั้งที่ 2 (Falling Action 2) พระอินทร์แปลงกายเข้ามาช่วยท้าวสีทนทุกครั้งที่ได้ทดสอบ ท้าวสีทนผ่านการทดสอบ ตอนจบเรื่อง (Ending) ท้าวสีทนได้แต่งงานกับนางมโนราห์อีกครั้งที่เมืองภูเงิน แนวคิดหลักในเรื่องผู้วิจัยพบว่าเป็นแนวคิดในเรื่องคือแนวคิดเรื่องบุญกรรม ภพชาติ เรื่องกฎแห่งกรรม ซึ่งสะท้อนให้เห็นผ่านเรื่องเล่าที่แฝงมาด้วยคติธรรม ส่วนลักษณะเด่นของเนื้อหาสำนวนสะท้อนให้เห็นว่าชาดกเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะแบบท้องถิ่นก็คือ ในเนื้อหาของชาดกได้มีการอธิบายถึงที่มาของท้องถิ่น เช่น ชื่อบ้านนามเมือง ชื่อศาสนา สถานที่ อธิบายถึงลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ชุมชนด้วยการเชื่อมโยงเรื่องเล่าชาดก เหตุการณ์ในชาดก อธิบายถึงที่มาของสถานที่ต่าง ๆ สะท้อนให้เห็นอัตลักษณ์ของกลุ่มชน

บทบาทของการสร้างพื้นที่ทางสังคม พบว่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ที่ปรากฏอยู่ในการรับรู้ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง อำเภอบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย มีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคมอยู่ 3 ลักษณะ คือ 1) การสร้างพื้นที่ทางกายภาพ พบว่ามีการสร้างพื้นที่ทางกายภาพผ่านการตั้งชื่อหมู่บ้าน ชื่อสถานที่สำคัญ และชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ 2) การสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณ พบว่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์มีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณผ่านความเชื่อดั้งเดิม การสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณผ่านความเชื่อพุทธศาสนา และการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับความเชื่อพุทธศาสนา 3) การสร้างพื้นที่ทางสังคม พบว่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์มีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคมด้านการท่องเที่ยว ซึ่งความคิดความเชื่อของผู้คนที่ติดต่อเรื่องเล่าในท้องถิ่นที่กลุ่มชนเชื่อว่าเคยเกิดขึ้นมาแล้วในพื้นที่ มีอิทธิพลต่อวิถีคิด การดำรงวิถีชีวิต และกำหนดบรรทัดฐานทางสังคมร่วมกันของกลุ่มชน ทำให้เห็นว่าการนำชาดกเข้ามาปรับใช้ให้เข้ากับบริบททางสังคมถือเป็นวิธีการอย่างหนึ่งที่ทำให้ระบบสังคมมีวิถีที่เรียบง่ายในแบบท้องถิ่นที่ตนกำหนดกันขึ้นมาเอง ผ่านการประกอบสร้างเรื่องเล่ากับความผูกพันกับพื้นที่ และระบบคิดเกี่ยวกับมิติทางศาสนา ซึ่งสอดคล้องกับ

การศึกษาของ (ปราณี วงษ์เทศ, 2531) ที่ได้กล่าวในบทความเรื่อง “นิทานชาดกกับโลกทัศน์ของลาวพวน” เกี่ยวกับเรื่องชาดกเอาไว้ว่า ชาดกเป็นเรื่องเล่าเชิงคติธรรมในพระพุทธศาสนา ที่พุทธศาสนิกชนทุกหนแห่งคุ้นเคยจากการที่ได้รับฟังและเติบโตในวัฒนธรรมนั้น จากการศึกษา “นิทานชาดกกับโลกทัศน์ของลาวพวน” ทำให้เห็นว่าบทบาทของนิทานชาดกในการช่วยเชื่อมโยงจิตสำนึกจากอดีตกับปัจจุบันในฐานะชนกลุ่มน้อยในสังคมไทย นิทานชาดกจึงเป็นเรื่องจริงในทัศนของคนลาว และเป็นเรื่องจริงที่สามารถอธิบายได้ด้วยหลักฐาน ชื่อสถานที่ต่าง ๆ ในท้องถิ่นที่กลุ่มลาวพวนใช้ชีวิตและตั้งถิ่นฐานอยู่ การถือคติความเชื่อในนิทานชาดก เช่น เรื่องพระศรีมโหสถของชาวลาวพวน นำไปสู่ความเชื่อว่าเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดขึ้นในสมัยโบราณกาล จนทำให้เกิดพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ เช่น การเทศน์ชาดก ชาดกในพิธีศพ ชาดกในพิธีอยู่ไฟ ค่านิยมที่สะท้อนจากชาดก จึงทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและอำนาจเหนือธรรมชาติ คติความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด เรื่องบุญ บาป กรรม นรก ฯลฯ จนกระทั่งความซาบซึ้งในชาดกยังมีผลต่อบุคลิกภาพของคนลาวให้มีความอ่อนน้อมถ่อมตน วานอนสอนง่าย รักความสงบ

ดังนั้น ความเชื่อเรื่องชาดกเช่น “พระมโหสถ” จึงเป็นเรื่องจริงในทัศนของคนลาวที่สามารถอธิบายให้เห็นได้จากหลักฐานแวดล้อมตามสถานที่ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเมืองโบราณ ถ้ำนางสิบสอง ลานพระรถที่ชาวบ้านอธิบายโดยนำไปผูกกับเรื่องราวในชาดก จึงสะท้อนให้เห็นถึงทัศนะของชาวบ้านที่มีต่อสภาพแวดล้อมละความเชื่อจากชาดก

5.2 อภิปรายผลการวิจัย

ชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ที่ปรากฏในการรับรู้ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง อำเภอบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย เป็นชาดกที่มีต้นเค้ามาจากสุรนาคในปัญญาชาดก มีเหตุการณ์และเรื่องราว หรือโครงเรื่องที่เหมือนกัน เพียงแต่เมื่อชุมชนนำชาดกเรื่องดังกล่าวเข้ามาปรับใช้ในชุมชนของตนลักษณะด้านเนื้อหาและเหตุการณ์จึงได้มีการปรับเปลี่ยน ชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงในพื้นที่ศึกษามีความเชื่อร่วมกันว่าเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์นั้นเป็นเรื่องราวที่เคยเกิดขึ้นมาแล้วในพื้นที่ของตน โดยถือคติความเชื่อผ่านเรื่องเล่าที่ถือเป็นเรื่องเล่าประจำถิ่น มีการถ่ายทอดเรื่องราวจากรุ่นสู่รุ่นสืบทอดเปลี่ยนตามช่วงอายุคน ซึ่งไม่สามารถระบุได้ว่าได้มีการนำนิทานลักษณะนี้เข้ามาในท้องถิ่นเมื่อใด ถือคติความเชื่อผ่านข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหรือข้อมูลที่เป็นหลักฐานทางโบราณคดี ถือคติความเชื่อผ่านสภาพบริบททางสังคมของพื้นที่อันมีพื้นที่ทางกายภาพที่เอื้ออำนวยต่อเรื่องเล่าชาดก และถือคติความเชื่อผ่านมิติทางศาสนาหรือความเชื่ออันเกี่ยวกับศาสนาทั้งความเชื่อดั้งเดิมและความเชื่อพุทธศาสนา คติทางความเชื่อที่กล่าวมามีอิทธิพลต่อการมีนิทานหรือชาดกเรื่องดังกล่าวในพื้นที่ องค์ประกอบเหล่านี้เองที่ทำให้ผู้คนมีความเชื่อเป็นหนึ่ง

เดียวกัน ว่าเรื่องราวของท้าวสีทน-มโนราห์นั้นมิใช่เพียงเรื่องเล่าแต่เป็นเรื่องราวที่เคยเกิดขึ้นมาแล้วในพื้นที่

การศึกษาชาติกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ ทั้งการศึกษาด้านเนื้อหาและการศึกษาบทบาทของชาติกที่มีต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคมในชุมชนลุ่มน้ำโขง ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าแม้เรื่องเล่าชาติกที่อยู่ในการรับรู้ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงจะเป็นเพียงข้อมูลมุขปาฐะที่กระจายอยู่ในพื้นที่ของชุมชน แต่เมื่อได้เกิดการรวบรวมข้อมูลก็ปรากฏว่าลักษณะของข้อมูลนั้นมีอยู่หลายประเภทที่สื่อให้เห็นถึงวิธีการเล่าเรื่องที่นอกเหนือจากข้อมูลมุขปาฐะ หรือเล่าแบบนิทาน เพราะจากการศึกษาแบบเชิงลึกเพื่อหาคำประกอบอื่น ๆ อย่างการลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลที่มีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กันกับเรื่องราวชาติก ทั้งเป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ ข้อมูลที่เป็นมิติทางความคิดความเชื่อที่ผู้คนมีต่อพื้นที่ และข้อมูลอันเกี่ยวกับสถานที่ที่มีความสัมพันธ์กับชาติกที่ปรากฏให้เห็นผ่านบริบทในสังคม ซึ่งจากการลงพื้นที่ภาคสนามและการเก็บรวบรวมข้อมูลทุกประเภทที่เชื่อว่าเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กันกับชาติกทั้งที่ปรากฏอยู่ในขอบเขตข้อมูลด้านพื้นที่ และปรากฏเป็นข้อมูลลักษณะต่าง ๆ เช่น สื่อออนไลน์เว็บไซต์ต่าง ๆ ที่ได้รับรู้ถึงแหล่งมา การนำเรื่องเล่าชาติกไปประยุกต์ใช้ตามบริบทต่าง ๆ ก็ถือเป็นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับชาติกเพราะเกิดจากความคิดความเชื่อที่มีต่อชาติกได้เช่นเดียวกัน วัฒนธรรมการรับรู้ชาติกจากที่พยายามศึกษาและเก็บรวบรวมมานั้น ได้แยกออกเป็นข้อมูลประเภทที่แตกต่างกัน เพื่อให้เห็นว่าลักษณะของการรับรู้ชาติกนั้นมีความหลากหลายพอสมควร ก็คือ การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมมุขปาฐะ เป็นข้อมูลที่ผู้วิจัยได้ทำการเก็บรวบรวมเพื่อจะนำมาศึกษาลักษณะของเนื้อหาชาติกว่ามีลักษณะด้านเนื้อหาเป็นอย่างไรตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมมุขปาฐะถือว่ามีอยู่กระจายตามท้องถิ่น ซึ่งต้องใช้ความพยายามในการค้นหา เนื่องจากข้อมูลประเภทนี้แม้มีกระจายอยู่ทั่วไป แต่บางสำนวนก็มีเนื้อหาที่ค่อนข้างสั้น หรือ มีเพียงเหตุการณ์เดียวในสำนวนหนึ่งๆ เนื่องจากเป็นข้อมูลที่ถูกเก็บอยู่ในความทรงจำ การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมการแสดง เป็นข้อมูลที่ผู้วิจัยค้นพบได้จากสื่อออนไลน์ ซึ่งเป็นการแสดงของนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี ที่นำเอาเรื่องเล่าชาติกในท้องถิ่นไปเป็นแรงบันดาลใจในการประกอบใช้เพื่อการศึกษา โดยนำบางเหตุการณ์จากเรื่องเล่าไปปรับใช้ในการแสดงคือ การรำประกอบท่ากล่าวถึงในตอนสำคัญต่าง ๆ ที่ชื่นชอบ การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมศิลปะ เป็นข้อมูลที่ผู้วิจัยได้ศึกษาตามองค์ประกอบ ต่าง ๆ ที่แสดงให้เห็นผ่านพื้นที่ เช่น ประติมากรรมรูปปั้นตัวละครในชาติกที่ชาวชุมชนร่วมกันสร้างขึ้นอยู่ภายในวัดถ้ำศรีธน หรือภาพจิตรกรรมฝาผนังที่เป็นการวาดภาพเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ตามเหตุการณ์เป็นตอน ๆ การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมประเภทนี้เชื่อว่าจะมีความสำคัญอย่างหนึ่งเพราะสะท้อนให้เห็นว่านอกจากข้อมูลมุขปาฐะก็ยังพบข้อมูลประเภทวัตถุแสดงให้เห็นความคิดความเชื่อที่มีต่อเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมประเภทความเชื่อ พิธีกรรม การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมประเภทนี้จะนำไปสู่การเล่านิทานประจำถิ่นได้เป็นอย่างดี เนื่องจาก

พิธีกรรมดังกล่าวคือพิธีกรรมการเลี้ยงผี อันมีความสัมพันธ์กับชาดก ทำให้เห็นว่าบทบาทของชาดก มิได้มีแต่ความเชื่อลักษณะนามธรรม แต่สะท้อนให้เห็นเป็นรูปธรรมได้อีกด้วย การรับรู้ผ่านวัฒนธรรม ประเภทภูมินามสถานที่ การรับรู้ชาดกในลักษณะนี้มีความสำคัญอย่างหนึ่ง ก็คือทำให้ทราบว่าชื่อหมู่บ้านที่พบเห็นในท้องถิ่นบางหมู่บ้านได้รับอิทธิพลจากเรื่องเล่าชาดก พื้นที่กายภาพของท้องถิ่น เช่น ภูเขา แม่น้ำ รวมถึงสภาพสังคม เศรษฐกิจ ถูกนิยามตามคติในแบบชาดก

จากประเด็นการศึกษาการรับรู้ชาดกที่บ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงพอจะสรุปได้ว่า ประเภทของการรับรู้ที่ได้นำเสนอไป สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมความเชื่อที่มีต่อชาดก การนำชาดกเข้ามาปรับใช้ตามบริบทของพื้นที่ ความเชื่อที่มีต่อชาดกมีอิทธิพลต่อพื้นที่อีกลักษณะหนึ่งก็คือมิติความเชื่อทางจิตวิญญาณ การศึกษาการรับรู้ประเภทต่าง ๆ ช่วยเน้นย้ำให้เห็นว่ามิใช่เพียงเรื่องเล่าในประเพณีมุขปาฐะอย่างเดียวที่สำคัญและสัมพันธ์กับชาดก แต่ข้อมูลประเภทต่าง ๆ เหล่านี้ก็สำคัญเช่นกัน เพราะเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่จะคอยสนับสนุนข้อมูลด้านเนื้อหาและบทบาทของชาดกที่มีต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคม

การรับรู้ชาดกมีความสัมพันธ์กับการศึกษาเนื้อหาของชาดกและบทบาทของชาดกที่มีต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคม ประการแรก ในประเด็นการศึกษาเนื้อหาของชาดก ได้กล่าวถึงต้นเค้าและความแพร่หลายเพื่อศึกษาที่มาและความแพร่หลายของวรรณกรรมเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ แล้วพบว่าที่มาของเรื่องในปัญญาสชาดกมีที่มาจากวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาบาลี วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤต พงศาวดารพื้นบ้าน และชาดกในปัญญาสชาดกด้วยกัน และสุนชาดกในปัญญาสชาดกเป็นนิทานที่ได้เค้าเรื่องมาจากอินเดีย ซึ่งเป็นเรื่องที่ปรากฏอยู่ในชาดกจากคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายมหายานหลายเรื่อง เนื่องจากพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาสู่ดินแดนในประเทศไทยจึงทำให้นิทานชาดกเหล่านี้เข้ามามีอิทธิพลเป็นต้นเค้าของนิทานเรื่องพระสุน-นางมโนราห์ และนิทานชาดกเรื่องอื่น ๆ ที่แพร่หลายในภูมิภาคนี้ ส่วนการแพร่กระจายของวรรณกรรมเรื่องพระสุน-นางมโนราห์ และพระสุน-นางมโนราห์ฉบับต่าง ๆ ที่แพร่กระจายออกไปในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงมีที่มาจากต้นเค้าเดียวกันนั่นก็คือสุนชาดกจากหนังสือปัญญาสชาดกที่แต่งโดยภิกษุชาวเชียงใหม่ ชาดกที่บ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขง อำเภอบึงกาฬ จังหวัดบึงกาฬ และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย มีต้นเค้ามาจากสุนชาดกในปัญญาสชาดก แต่เป็นเพราะการนำชาดกเข้ามาปรับใช้ตามบริบทต่าง ๆ จึงทำให้มีเนื้อหาและเหตุการณ์ที่ปรับเปลี่ยนไป แต่การเหตุการณ์ดำเนินเรื่องก็ยังคงดำเนินตามโครงเรื่องแบบสุนชาดกในปัญญาสชาดก ด้วยความที่นำชาดกเข้ามาปรับใช้ตามบริบทของสังคม โดยเกิดการผสมผสานระหว่างจินตนาการความเชื่อที่มีต่อชาดก ข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ เชิงพื้นที่ ลักษณะของพื้นที่ทางกายภาพ และมิติความเชื่อเกี่ยวกับศาสนา ทั้งศาสนาดั้งเดิมและพุทธศาสนา จึงทำให้ชาดกเรื่องดังกล่าวมีลักษณะเป็นนิทานประจำถิ่น

ชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ที่มีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคมในชุมชนลุ่มน้ำโขง เริ่มจากศึกษาข้อมูลส่วนที่ 1 คือ ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เชิงพื้นที่ เช่น ประวัติชุมชน สังคม และวัฒนธรรม ศึกษาข้อมูลส่วนที่ 2 คือ ประเภทของการรับรู้ชาตกของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงว่า มีการรับรู้ชาตกในลักษณะใดบ้างที่นอกเหนือจากข้อมูลในประเพณีมุขปาฐะ เนื่องจากมีองค์ประกอบสำคัญ ๆ ที่สามารถนำมาวิเคราะห์เชื่อมโยงกับประเด็นอื่น ๆ ได้ ศึกษาข้อมูลส่วนที่ 3 คือ ศึกษาลักษณะด้านเนื้อหาของชาตกที่ได้จากการสัมภาษณ์ เมื่อทำการศึกษาข้อมูลทั้ง 3 ส่วน อันเป็นองค์ประกอบสำคัญที่จะได้นำมาปรับใช้เพื่อศึกษาวิเคราะห์ว่าชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์นั้นมีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคมในลักษณะใดบ้าง

ผู้วิจัยใช้แนวคิด “พื้นที่ทางสังคม Social Space” ของ อองรี เลอแอฟฟ์ (Lefebvre) มาปรับใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ ซึ่งแนวคิด “พื้นที่ทางสังคม” ของ (Henry Lefebvre) เป็นการมองพื้นที่ในฐานะที่พื้นที่นั้น ๆ ถูกสร้างขึ้นในความสัมพันธ์กับสังคม เพื่อใช้ต่อรองหรือเพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคมอัตลักษณ์ วัฒนธรรม ซึ่งได้ถูกเลือกสรรเพื่อผลิตซ้ำ และสร้างใหม่อย่างหลากหลายในฐานะยุทธวิธีของการต่อรอง และเพื่อสร้างพื้นที่ให้กับตนเองของกลุ่มชาติพันธุ์ จากการศึกษาชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์เองก็มีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคมของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงอยู่ 3 ลักษณะ คือ 1) ชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์กับการสร้างพื้นที่ทางกายภาพ 2) ชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์กับการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณ 3) ชาตกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์กับการสร้างพื้นที่ทางสังคม บทบาทที่มีต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคมทั้ง 3 ลักษณะ ล้วนถูกสร้างขึ้นมาในความสัมพันธ์กับสังคม เพื่อสร้างพื้นที่ให้กับกลุ่มชนหรือชาติพันธุ์ของตนเอง การนำชาตกเข้ามามีอิทธิพลต่อกลุ่มชนสะท้อนให้เห็นว่า วัฒนธรรมความเชื่อที่มีต่อชาตกพื้นบ้านหรือนิทานธรรมะนั้นมีความสัมพันธ์กับมนุษย์เป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นด้วยบทบาทต่าง ๆ อันเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต คติ ความเชื่อ หรือระบบศาสนา และอำนาจที่เหนือธรรมชาติ อันนำไปสู่การสร้างพิธีกรรม สิ่งเหล่านี้สามารถกำหนดบทบาทวิถีชีวิตวิถีชุมชนให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันได้ ซึ่งเปรียบได้กับการวางบรรทัดฐานทางสังคมโดยมีชาตกพื้นบ้านเป็นตัวกำหนด โดยเฉพาะในด้านระบบความเชื่อที่เกิดขึ้นจากการนับถือชาตกพื้นบ้าน ที่สามารถสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและวัฒนธรรมได้

พนุน ปณ จิต ชีวะ

5.3 ข้อเสนอแนะ

นิทานประจำถิ่นไม่ได้มีหน้าที่เพียงอธิบายถึงภูมินามสถานที่ แต่ยังบ่งบอกได้ถึงวิถีคิด คติความเชื่อที่แฝงอยู่ด้วย รวมถึงเรื่องเล่าดังกล่าวยังมีบทบาทต่อชุมชนหนึ่งๆ ในหลายลักษณะหรือ อาจจะครอบคลุมถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ หากเกิดการศึกษาอย่างลึกซึ้งลงไป จะทำให้ทราบถึง อัตลักษณ์ของชุมชนหนึ่ง ๆ ได้เป็นอย่างดี และปัจจุบันเรื่องเล่าที่ไม่ได้รับการจดบันทึกเอาไว้อาจจะ เลือนหายตามกาลเวลา จะอย่างไรก็ตามยังมีเรื่องเล่าประจำถิ่นอีกมากมาย ที่มีความสำคัญกับชุมชน หรือวัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น ๆ ที่กำลังจะเลือนหายไปตามกาลเวลา จึงควรที่จะศึกษาเพื่ออนุรักษ์ไว้ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อไปในอนาคต

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กฤษฎา พินศรี. (2557). **พระคณศกกับการผสมผสานวัฒนธรรมทางศาสนา: พุทธ พราหมณ์ และผี ในระบบนิเวศวัฒนธรรมไทย**. วารสารเมืองโบราณ ปีที่39(1) มกราคม-มีนาคม, 72-79.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2557). **ศาสตร์แห่งสื่อและวัฒนธรรมศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ภาพพิมพ์.
- คณะสงฆ์หนเหนือ. (2552). **ปัญญาสาตก**. ในงานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพพระธรรมสิทธิจารย์ (หนู ถาวโร ป.ธ.5) อดีตเจ้าอาวาสวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร อดีตที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่. กรุงเทพฯ: อาทรการพิมพ์.
- คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์. (2535). **สังคมและวัฒนธรรม : เอกสารประกอบการศึกษา**, 313-183. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2530). **คติชาวบ้าน**. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2537). **วรรณกรรมท้องถิ่น : อีสาน-ล้านช้าง**. มหาสารคาม: ม.ป.พ.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2538). **คติชาวบ้านอีสาน**. กรุงเทพฯ: อักษรวัฒนา.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2552). **มโนทัศน์ในนิทานสำนวนอีสาน**. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- จิตรกร เอ็มพันธ์. (2545). **พญานาคเจ้าแห่งแม่น้ำโขง: พิธีกรรมกับระบบความเชื่อพื้นบ้านแห่งวัฒนธรรมอีสาน**. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จุฑามาศ สอนนก. (2533). **การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องพระสุธน-มโนราห์ สำนวนท้องถิ่นล้านนา สิบสองปันนา และเชียงตุง**. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ชัย อภิรัตน์. (2533). “ถิ่นตำนาน ‘พระสุธน-นางมโนราห์.’” สำนักพิมพ์ไทรรัฐ, 11.
- ชัยวุฒิ พิชะกุล และพิทยา บุษรารัตน์. (2548). **พระสุธน-นางมโนราห์ ฉบับวัดโพธิ์ปฐมาวาส**. ใน วรรณกรรมทักษิณวรรณกรรมคัสดรร เล่ม5, 2-42. สุราษฎร์ธานี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุราษฎร์ธานี.
- ซิลวี ฮอลลิงก้า. (2542). พระอินทร์: บทบาทในพุทธประวัติ. **วารสารศิลปวัฒนธรรม**, 120-122.
- ทิพย์วารี สงนอก. (2552). **กระบวนการทัศน์ในนิทานชาดกพื้นบ้านอีสาน**. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ที่ทำการปกครองอำเภอปากคาด. (2557). **ข้อมูลอำเภอปากคาด**. บึงกาฬ: ที่ทำการปกครองอำเภอปากคาด.
- ที่ทำการปกครองอำเภอรัตนวาปี. (2558). **ข้อมูลทั่วไปอำเภอรัตนวาปี**. หนองคาย: ที่ทำการปกครองอำเภอรัตนวาปี.
- ธนิต อยู่โพธิ์. (2508). **นิทานวรรณคดี**. กรุงเทพฯ: ศิวพร.

- ธวัช ปุณโณทก. (2525). **วรรณกรรมท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ธวัช ปุณโณทก. (2533). **นิทานพื้นบ้าน**. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด.
- ธวัช ปุณโณทก. (2542). **ท้าวสีหน : วรรณกรรมนิทาน**. สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน เล่ม 5, 1678-1682. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธ.ไทยพานิชย์.
- ธัญญา สังขพันธานนท์. (2539). **วรรณกรรมวิจารณ์**. กรุงเทพฯ: นาคร.
- น้อย ผิวผัน. (1542). **นิทานท้าวศรีทนต์**. ขอนแก่น: คลังนาธรรมชาติจำกัด.
- นิภา นิจสุนกิจ. (2524). **เปรียบเทียบวรรณคดีเรื่องท้าวสีหน (สุรน) ของภาคอีสานและภาคต่าง ๆ ในประเทศไทยและภาษามอญ**. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- นิยะดา เหล่าสุนทร. (2538). **ปัญญาสาตก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แม่คำผาง.
- บุญยงค์ เกศเทศ. (2534). **มานุษยวิทยาวัฒนธรรม เชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ มนุษย์**. มหาสารคาม: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- ปกรณ์ สิงห์ดี. (2554). **โครงการศึกษาเอกลักษณ์ลุ่มแม่น้ำโขงสู่งานออกแบบภายใต้ศูนย์ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแม่น้ำโขง**. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2548). **ตำนานพระธาตุของชนชาติไทย: ความสำคัญและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม**. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2550). **กาลครั้งหนึ่ง : ว่าด้วยตำนานกับวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2554). **เอกสารคำสอนคติชนกับชนชาติไทย**. ใน เอกสารคำสอนคติชนกับชนชาติไทย. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2556). **นานมาแล้ว : มีเรื่องเล่า นิทาน ตำนาน ชีวิต**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2556). **แม่น้ำโขงกับการเป็นเวทีของประเพณีประเพณีในอีสาน**. วารสารอักษรศาสตร์ ปีที่ 2 (12), 245-315.
- ประกอบ มีโคตรกอง. (2549). **นิทานพื้นบ้าน : ประวัติความเป็นมา คุณค่า และความสำคัญของนิทานพื้นบ้าน**. วารสารธรรมทัศน์, 82-90.
- ประมวล พิมพ์เสน. (ม.ป.พ). **เรื่องท้าวศรีทนต์โน้รา**.
- ประมวล พิมพ์เสน. (2542). **ความเชื่อเรื่องผี ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวอีสาน**. ขอนแก่น: โรงพิมพ์พระธรรมขันธ์.

- ปราณี วงษ์เทศ. (2531). **นิทานชาดกกับโลกทัศน์ของลาวพวน**. ใน วรรณิ วิบูลย์สวัสดิ์ แอนเดอร์สัน. **พื้นถิ่นพื้นฐานในมิติใหม่ของคติชนวิทยาและวิถีชีวิตสามัญของ “พื้นบ้านพื้นเมือง.”** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม.
- พยุพ นนทวิศรุต. (2555). **ตำนานผีเจ้านาย : พลวัตรของเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์กับการสร้างพื้นที่ทางสังคมในชุมชนชายแดนไทย-ลาว**. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- พระครูปริยัติสารการ. (2551). **รูปแบบการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมความเชื่อพื้นฐานระหว่างพุทธพราหมณ์และผีต่อความมั่นคงของสังคมอีสาน**. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- พระครูวัชรญาณประยุต. (2556). **ประวัติการก่อตั้งวัดสว่างอารมณ์**. จังหวัดบึงกาฬ: วัดสว่างอารมณ์ (ถ้ำศรีธน).
- พระบุญเทียน พุทธโร(ปัญญาแก้ว). (2554). **ศึกษาวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในอนุภาคลุ่มน้ำโขง**. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระอริยานุวัตร เขมจารี. (2513). **สีทน มะโนราห์**.
- พระอริยานุวัตร เขมจารี. (2558). **สีทน-มะโนรา(สำนวนเอก)ปรีวรรตโดย พระอริยานุวัตร เขมจารี**. (วิณา วิสเพัญ กลุ่มงานอนุรักษ์เอกสารโบราณ สถาบันวิจัยศิลปและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม). มหาสารคาม: หจก อภิชาติการพิมพ์.
- พิทักษ์ น้อยวงศ์. (2548). **พื้นที่ทางสังคมในแหล่งท่องเที่ยวภาคอีสาน**. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 88-97.
- พิพัฒน์ ประเสริฐสังข์. (2557). **ลักษณะการนำเสนอและบทสะท้อนสังคมวัฒนธรรมในวรรณกรรมชาดกพื้นบ้านอีสานของพระอริยานุวัตร เขมจารี**. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- พิรพัฒน์ จักรพรรม. (2551). **ประวัติปู่เป้งจาน**. ใน ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพพระครูพิทักษ์พิสัยกิจ (นัฒ พลสารโร). หนองคาย: องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านด่อน.
- พิรพัฒน์ จักรพรรม. (2551). **ประวัติวัดเป้งจานคาราม**. ใน ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพพระครูพิทักษ์พิสัยกิจ (นัฒ พลสารโร). หนองคาย: องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านด่อน.
- ไพโรจน์ ไชยเมืองชื่น. (2543). **ความหมายของพื้นที่ในลัทธิพิธีทรงเจ้าเข้าผีเมืองลำปาง**. ใน ลำปางในมิติวัฒนธรรม, 35-59. ลำปาง: สำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏลำปาง.
- มารยาท กิจสุวรรณ. (2526). **“ความเชื่อดั้งเดิมของคนไทย.”** วารสารวัฒนธรรมไทย ปีที่22 (11), 14-21.
- วัชรวงค์ กัณหา. (2555). **ศาสนาชาวบ้าน: ภูมิปัญญาด้านการผสมผสานความเชื่อในอีตลีสองต่อการสร้างความมั่นคงทางสังคมวัฒนธรรมของจังหวัดมหาสารคาม**. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

วัดเปงจานเหนือ. (2551). **ประวัติพระครูพิทักษ์พิสัยกิจ** เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพพระครู

พิทักษ์ พิสัยกิจ (นัต พลสารโร).หนองคาย: องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านด่อน.

วาสนา ละอองปลิว. (2546). **ความเป็นชายขอบและการสร้างพื้นที่ทางสังคมของคนพลัดถิ่น :**

กรณีศึกษาชาวตาระอั้งในอำเภอเชียงดาว. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วินัย ภูระหงษ์. (2520). **พระสุน-นางมโนราห์ : การศึกษาเปรียบเทียบที่มาและความสัมพันธ์**

ระหว่างฉบับต่าง ๆ. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วุฒินันท์ แท่นนิล. (2551). **การสร้างพื้นที่ทางสังคมเพื่อหลีกเลี่ยงความเป็นชายขอบของคนพลัดถิ่น**

ชุมชนกะเหรี่ยงพลัดถิ่น ตำบลบ้านคา อำเภอบ้านคา จังหวัดราชบุรี. มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ศิราพร จิตะฐาน. (2543). **เอกสารการสอนขตวิชาความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย.** จังหวัด

นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

ศิราพร ณ ถลาง. (2542). **ขาดกพื้นบ้านในการรับรู้ของชนชาติไทย.** วารสารภาษา

และวรรณคดีไทย, 217-242.

ศิราพร ณ ถลาง. (2558). **เรื่องเล่าพื้นบ้านไทยในโลกที่เปลี่ยนแปลง.** กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยา

สิรินธร(องค์การมหาชน).

ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์. (2551). **หลวงพระบางเมืองมรดกโลก : พื้นที่พิธีกรรมและการต่อรองเชิง**

อัตลักษณ์ในกระแสโลกาภิวัตน์. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

สมคิด ไชยวงศ์. (2513). **ท้าวสีทนมโนราห์ : นิทาน.** ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน เล่ม5,

1682-1683. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธ.ไทยพานิชย์.

สมคิด ไชยวงศ์. (2542). **วัดสว่างอารมณ์ (หนองคาย), วัด.** ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน

เล่ม13, 4466. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธ.ไทยพานิชย์.

สัมภาษณ์ ไชยตะมาตย์. (2553). **กระบวนการสร้างพื้นที่ทางสังคมของผู้ถูกกล่าวหาว่าเป็นปอบ.**

วารสารวิจัย มข. ปีที่10(4) ตุลาคม-ธันวาคม, 127-134.

สิริวรรณ วงษ์ทัต. (2549). **นางมโนราห์ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์.** วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และ

สังคมศาสตร์.

สุทธินันท์ ศรีอ่อน. (2560). **พระโพธิสัตว์ในขาดกพื้นบ้านอีสาน: ภาพตัวแทนและการประกอบสร้าง**

ทางวัฒนธรรม. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

สุริยา บรรพลา. (2546). **การศึกษาเปรียบเทียบองค์ประกอบของการละเล่นท้องถิ่น:กรณีผีตาโขน**

อำเภอด่านซ้ายกับผีขนน้ำบ้านนาข้าว อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดเลย. มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.

เสรี จันทโรโสภณ และคณะ. (2551). **ความหลากหลายทางชีวภาพและวิถีชีวิตชุมชนลุ่มน้ำโขง**

ตอนล่าง จังหวัดอุบลราชธานี. มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี.

อภินันท์ บัวหภักดี. (2554). **ไหว้พระบึงกาฬ เล่าตำนานแม่น้ำโขง**. นิตยสาร อนุสาร อ.ส.ท.

ปีที่ 52 (1), 075-078.

อภิศักดิ์ โสมอินทร์. (2537). **โลกทัศน์อีสาน**. มหาสารคาม: อภิชาติการพิมพ์.

อินทร์ ลงเลา. (2557). **ปัญจาลนคร-เปงจาน**. ทางอีสาน นิตยสารรายเดือนของชาวอีสานและคน

ไทยทุกภาค ปีที่ 3 (31), 90-93.

อุทัย ภัทรสุข. (2554). **การศึกษาอิทธิพลของพระธาตุพนมที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชน**

ลุ่มน้ำโขง. มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

เอกศักดิ์ เนตรวิเชียร. (2549). **การศึกษากระบวนการสร้างพื้นที่ทางสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์**

(ไทใหญ่ ปกาเกอะยอ, ม้ง) : กรณีศึกษาทางวิทยุชุมชน เอฟเอ็ม 99 เมกะเฮิร์ต จังหวัด

เชียงใหม่. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

Lefebvre, H. (1991). **The Production of Space**. Malden, Massachusettes:

Blackwell.(Translated by Donald Nicholson-Smith).

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

กิตติยา ตอนสามารถ และ ธนสรณ์ เมฆวัน. (2558). **พ่อนท้าวสีทนเลือกคู่**. [ออนไลน์]. ได้จาก

<https://www.youtube.com/watch?v=llkz9oTgeto> [สืบค้นเมื่อ วันที่ 5 พฤศจิกายน 2558].

ธีรเดช ศรีไชย. (2558). **ลำเพลินมโนราห์ลงย่า**. [ออนไลน์]. ได้จาก

<https://www.youtube.com/watch?v=XNAqm9bkMFw> [สืบค้นเมื่อ วันที่ 5 พฤศจิกายน 2558].

พิระยกร พงษ์รัตน์. (2558). **พ่อนลำเพลินสู่ชนตามเมือ**. [ออนไลน์]. ได้จาก

<https://www.youtube.com/watch?v=wISeX29W648> [สืบค้นเมื่อ วันที่ 5 พฤศจิกายน 2558].

ภควัฒน์ ศรีปัดชา. (2556). **ประวัติปากคาด**. [ออนไลน์]. ได้จาก

<https://sites.google.com/site/pakkhad/nakhonhin/prawati-pak-khad> [สืบค้นเมื่อ วันที่ 5 พฤศจิกายน 2558].

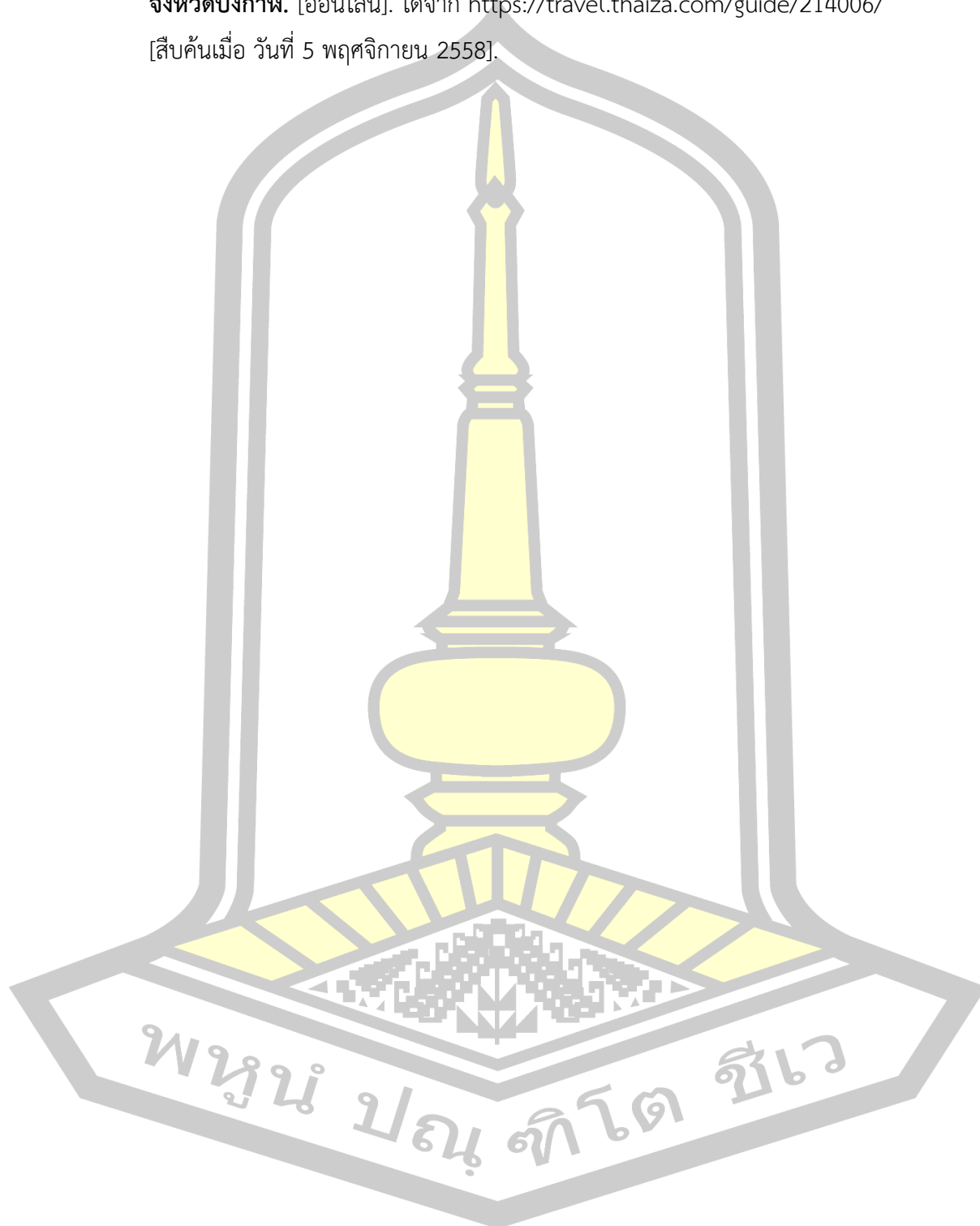
รัก-ยม. (2559). **“นาคบาท”แห่งโชคกลาง สันๆง่าย ๆ “มีกินไม่มีอด.”** หนังสือพิมพ์ไทยรัฐออนไลน์.

ได้จาก Retrieved from <https://www.thairath.co.th/content/560278> [สืบค้นเมื่อ วันที่ 14 มกราคม 2559].

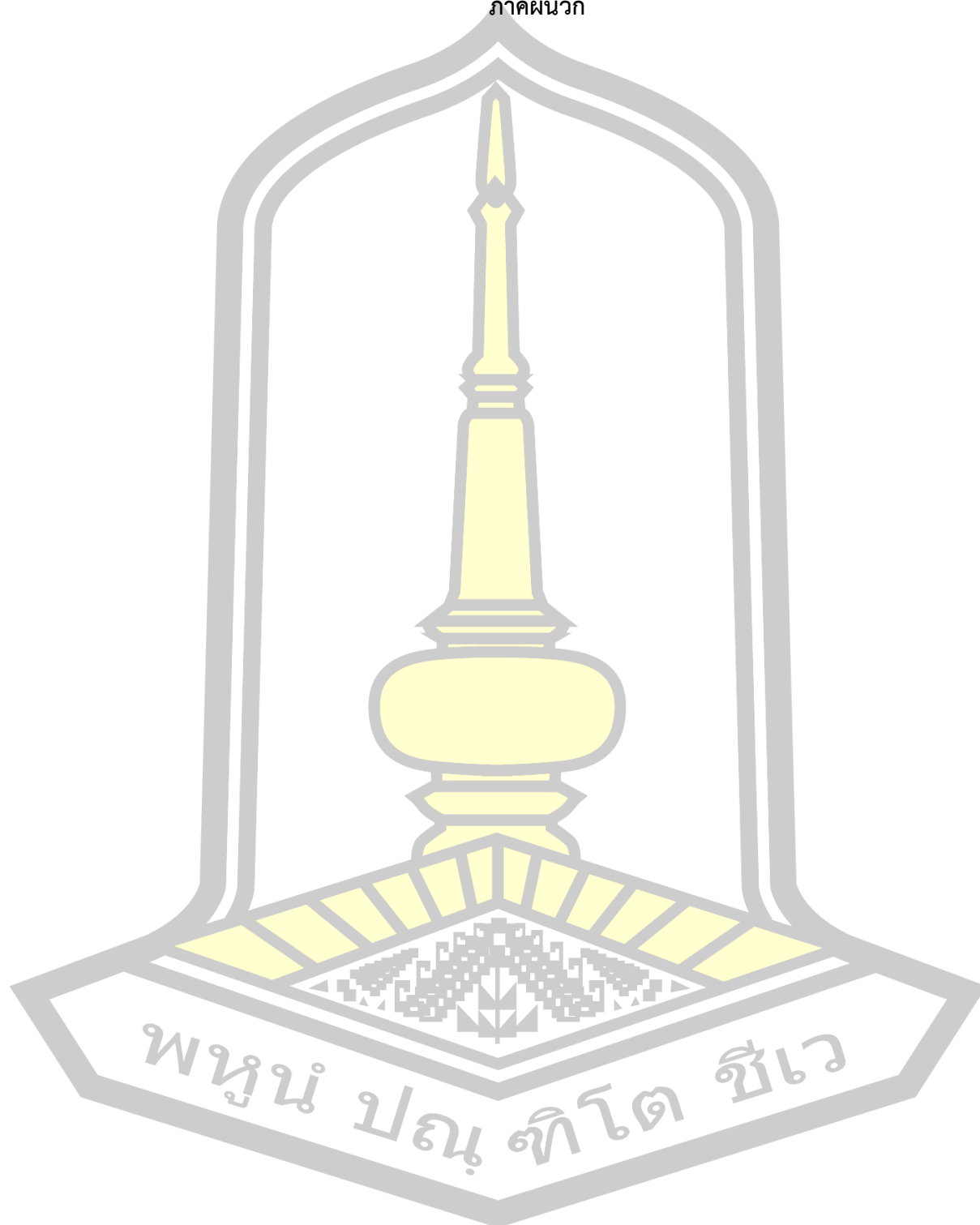
สำนักงานเทศบาลตำบลปากคาด อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ. (2554). **วัดถ้ำศรีรัตนวัดเก่าแก่**

จังหวัดบึงกาฬ. [ออนไลน์]. ได้จาก <https://travel.thaiza.com/guide/214006/>

[สืบค้นเมื่อ วันที่ 5 พฤศจิกายน 2558].

ภาคผนวก

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนวนที่ 1

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนวนนี้ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ นางลอง สนั่นเอื้อ อายุ 75 ปี ชาวบ้านเป่งจาน ตำบลบ้านด่อน อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ความว่า

“สีทนเป็นลูกชายเจ้าเมืองเป่งจาน อยู่มาจนเติบโตเป็นหนุ่ม มีนายพรานไป พบนางมโนราห์เล่นน้ำในสระอนาคต จึงคิดอยากจะได้นางมโนราห์ไปถวายให้กับท้าวสีทน เพราะหวังจะได้เงินทองเป็นสิ่งตอบแทน แต่พรานจับนางมโนราห์ไม่ได้เพราะนางมโนราห์นั้น มีปีกจึงบินหนีไปพร้อมกับพี่ ๆ ทั้ง 6 นาง นายพรานจึงไปขอแบ่งบาศจากพญานาคเพื่อจะสามารถจับนางมโนราห์มาได้ เมื่อพญานาคให้แบ่งบาศมาแล้ว ขณะที่นางมโนราห์กำลังเล่นน้ำ อยู่ นั้น นายพรานก็ได้เอาแบ่งบาศคล้องนาง เมื่อนางมโนราห์ติดแบ่งบาศก็ไม่สามารถบินหนีได้ นางมโนราห์จึงฝากความพี่สาวทั้ง 6 ไปถึงผู้เป็นพ่อว่าโดนแบ่งบาศเขาแล้ว เขาจะพาหนีแล้ว นายพรานจับมโนราห์ได้ก็ลากนางไปตามป่าตามเขา เดิมทีพรานจะจับนางมโนราห์ทำเมีย แต่ ฉุกคิดได้ว่าคงจะทำแบบนั้นไม่ได้ เนื่องจากนางมโนราห์สวยงามดั่งนางฟ้านางสวรรค์จึงไม่ คู่ควรกับตน เมื่อนั้นจึงคิดเอาไปถวายให้ท้าวสีทนที่เมืองเป่งจาน เมื่อมาถึงเมืองเป่งจานจึงนำ มโนราห์มาถวายท้าวสีทน ท้าวสีทนก็รับไว้ทันทีและอยู่ร่วมกันเป็นผัวเมีย

ต่อมาก็เกิดสงครามในเมืองหนึ่งๆที่อยู่ในปกครองของเจ้าเมืองเป่งจาน พ่อของท้าวสีทนจึงสั่ง ให้ท้าวสีทนไปทำศึกสงคราม ท้าวสีทนห่วงเมียแต่ก็ต้องจำใจไปทำสงคราม จึงได้ฝากมโนราห์ ไว้กับแม่ของตนและฝากฝังให้ดูแลเป็นอย่างดี มโนราห์จึงมอบปีกมอบหางฝากไว้ที่แม่ของสามี

เมื่อสีทนไปทำสงคราม มีคนในเมืองเป่งจานอยากให้ท้าวสีทนนั้นได้กับลูกสาว ของตน จึงยุยงให้พ่อกับแม่ของท้าวสีทนและชาวเมืองคนอื่น ๆ เกลียดนางมโนราห์ และใส่ ความหาว่านางเป็นตัวกาลิบ้านกาลิเมือง จึงใส่ความให้นางมโนราห์นั้นโดนฆ่า หากว่าไม่ฆ่า นางมโนราห์ทั้งท้าวสีทนที่ไปรบก็จะตายในสนามรบ แม่ของท้าวสีทนเกิดความสงสารนาง มโนราห์แต่ต้องจำใจ เพราะถ้าหากไม่ทำอย่างที่เขาแนะนำท้าวสีทนก็จะตายในสนามรบ จึง ตัดสินใจให้ฆ่านางมโนราห์ได้ พอถึงคราที่ต้องพามโนราห์ไปฆ่า นั้น นางเศร้าโศกเสียใจรำพึง รำพันต่าง ๆ นานา นางจึงมีอุบายความคิดว่าจะหลอกถามเอาปีกและหางคืนมาจากแม่ของ ท้าวสีทน ด้วยการร่ำรำไห่แม่ท้าวสีทนดู เมื่อได้ปีกกับหางมาสวมแล้วนั้นนางจึงบินหนีไป และสั่งความไว้ว่าหากท้าวสีทนกลับมาไม่ต้องออกตามหานาง เพราะทางไปเมืองภูเงินนั้นมัน ลำบากมาก

เมื่อนางไปถึงเมืองภูเงินแล้ว พ่อกับแม่ของนางต่างก็ดีใจร้องไห้ และนางเล่าความเป็นมาเป็นไปให้บิดาฟัง เมื่อสีทนกลับสู่เมืองเปงจาน แล้วทราบวามโนราห์หนีไปเพราะอุบายของหมอดู สีทนจึงออกตามหามโนราห์ไปที่เมืองเมืองปากคาดไปพบกับฤาษีอยู่ที่วัดถ้ำศรีธรณ ฤาษีจึงบอกกับสีทนว่าทางที่จะไปตามหานางมโนราห์นั้นแสนยากเข็ญนัก แต่ทว่าสีทนก็ไม่กลัว ฤาษีจึงสอนวิชาอาคมให้กับท้าวสีทน เมื่อร่ำเรียนวิชาจนสำเร็จแล้วนั้นจึงได้ลองดาบด้วยการฟันหินให้ขาด เมื่อฟันหินขาดท้าวสีทนจึงได้ลูกมะนาวจากฤาษี 1 ลูก ลูกมะนาวจึงนำทางท้าวสีทนไป เดินทางเป็นแรมเดือนจนไปพบต้นไม้ขนาดใหญ่ เป็นที่อยู่ของนกอินทรี ท้าวสีทนได้ยินนกอินทรีพูดกันว่าเมืองภูเงินจะสูญวิญานมโนราห์ จะมีการฆ่าวัวควายจำนวนมาก ท้าวสีทนจึงถามลูกนกอินทรีว่าจะไปเมืองภูเงินได้อย่างไร ลูกนกอินทรีจึงให้ท้าวสีทนวิ่งเข้าไปซ่อนตัวในปีกของแม่ตนแล้วติดตามไปด้วย

เมื่อถึงเมืองภูเงิน ท้าวสีทนก็กระโดดออกจากปีกนกอินทรีและเดินป่าจนไปเจอศาลาหลังหนึ่ง จึงหยุดพักที่นั่น เมื่อมีคนเดินมาหาบน้ำแล้วนั้นสีทนจึงถามไถ่ก็ปรากฏว่าเป็นพี่สาวทั้ง 6 ของมโนราห์ สีทนจึงขอกินน้ำกับกินรีทั้ง 6 จากนั้นได้คายแหวนลงในหาบ เมื่อถึงคราวสรณางมโนราห์แหวนที่อยู่ในหาบจึงแล่นเข้าไปสวมที่นิ้วของมโนราห์ มโนราห์จึงรีบกำเอาแหวนนั้นไว้ และนึกขึ้นทันทีว่าสีทนได้มาถึงเมืองภูเงินแล้ว มโนราห์จึงถามคนหาบน้ำว่าไปเจอใครมา คนหาบน้ำจึงบอกว่าเห็นคนบ้าอยู่แถวๆบ่อน้ำนั้น มโนราห์จึงได้บอกให้ไปตามมาพบนาง นางจึงรู้ว่าสีทนได้ออกตามหานางมาจนพบ และนางได้บอกพ่อของนางว่าท้าวสีทนคือสามีของนาง แต่พ่อนางไม่เชื่อจึงขอให้เสี่ยงทายด้วยการให้มโนราห์กับพี่ทั้ง 6 ไปเก็บซ่อนตัวแล้วใช้ผ้าปิดพรางตัวเอาไว้ ให้ยืนเพียงนิ้วมือออกมาทั้ง 7 คน หากสีทนจำนนิ้วมือเมียตัวเองได้จึงจะเชื่อ สีทนจึงไหว้อนพระอินทร์ให้ช่วย พระอินทร์จึงแปลงกายเป็นแมลงวัน เขียวมาจับที่นิ้วมือของนางมโนราห์ พ่อท้าวสีทนเลือกถูก ผู้เป็นพ่อก็ยังไม่พอใจ เลยลองให้ทายคู่อีกทีโดยให้นางทั้ง 6 แต่งพาข้าว(สำหรับอาหาร) มาแล้วให้เลือกกินพาข้าวของนางมโนราห์ ถ้ากินถูกพาก็แปลว่าเป็นสามีของมโนราห์ แต่ถ้าไม่ใช่ก็จะฆ่าทิ้งเสีย แมลงวันเขียวจึงบินไปจับที่พาข้าวของนางมโนราห์ พ่อของมโนราห์จึงยอมรับให้เป็นชาย เพราะเชื่อว่าทั้งสองคงเป็นผัวเมียกันมาแต่ปางก่อน เลยจัดพิธีให้แต่งงานกัน

(ลอง สนั่นเอื้อ, 2558: สัมภาษณ์)

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนวนที่ 2

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนวนนี้ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ นายยุทธ อินธิสา อายุ 59 ปี ชาวบ้านเปงจาน ตำบลบ้านดอน อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ความว่า

“ท้าวสีทนเดินทางตามหานางมโนราห์ ไปจนถึงถ้ำศรีธนจึงได้ไปเรียนวิชาอาคมกับพระฤาษีที่นั่น เรียนสำเร็จแล้วจึงมีการลองวิชาโดยใช้ดาบฟันก้อนหินให้แยกขาดครึ่งออกจากกัน จากนั้นได้ออกเดินทางตามหานางมโนราห์โดยเดินทางไปทางดงสีชมพู ซึ่งปัจจุบันกลายเป็นสวนยางพาราไปแล้ว จากนั้นก็ลัดเลาะไปทางวัดฮาฮอง ไปภูทอก ข้ามไปฝั่งสปป.ลาว แล้วมุ่งสู่เมืองภูเงินที่อยู่ทางเวียดนาม”

(ยุทธ อินธิสา, 2558: สัมภาษณ์)

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนวนที่ 3

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนวนนี้ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ นางสาวเนียง พิมพิลา อายุ 72 ปี ชาวบ้านเปงจาน ตำบลบ้านดอน อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ความว่า

“เมืองเปงจานมีพระยาพรหมทัตเป็นผู้ครองเมือง พระยาพรหมทัตมีเมียชื่อนางจันทา มีลูกชื่อท้าวสีทน นางมโนราห์อยู่ที่เมืองภูเงินมีพี่น้อง 7 คน นางมโนราห์เป็นคนทั้ง 7 ทั้ง 7 นางบินได้ทุกคนเพราะมีปีกมีหาง วันหนึ่งนางมโนราห์และพี่สาวทั้ง 6 ได้ลงเล่นน้ำที่สระ นายพรานมาเจอเข้าเลยคล้องเอาตัวนางมโนราห์ไป แล้วพาเดินดงจับไปมัดไว้ต้นกระโดน ท้าวสีทนออกประพาสป่ามาพบเลยยกนางมโนราห์ขึ้นเป็นเมียแล้วพากลับเมืองเปงจาน ต่อมาแม่ของท้าวสีทนไม่ชอบนางมโนราห์เลยใส่ร้ายมโนราห์และหาว่าท้าวสีทนไปรับใครมาเป็นเมียเป็นมนุษย์ก็ไม่ใช่ทั้งยังมีปีกมีหาง นางมโนราห์จึงหลอกล่อเอาปีกและหางเพื่อจะร้ายรำให้แม่ของท้าวสีทนดู และหลอกให้เปิดสีหน้าที่เป็นไพร่หลวงออกให้ตน 7 ไพร่ นางมโนราห์จึงร้ายรำต่อมารื้อย ๆ จนกระทั่งถึงสีหน้าส่วนหอ จากนั้นหันกลับมาสั่งความเอาไว้ว่าห้ามให้ท้าวสีทนติดตามนางไป จากนั้นนางก็บินหนีไป

ต่อมาท้าวสีทนได้ออกเดินทางตามหานางมโนราห์และผ่านมาทางถ้ำศรีธน อำเภอกุดจับได้ลองดาบอยู่ที่นั่นโดยการฟันหินจนขาดแยกออกจากกัน จากนั้นก็เดินทางไปทางวัดฮาฮองเพราะปรากฏว่ามีถ้ำคอกม้าอยู่ที่นั่น คงเป็นม้าของท้าวสีทนที่ใช้ในการเดินทาง ท้าวสีทนใช้เวลาจนถึง 9 ปี ก็ยังไม่ถึงเมืองภูเงิน เพราะระยะทางไกลและระหว่างทางก็มี

อุปสรรคเจอยักษ์เจอฟีตต่าง ๆ จึงได้สู้รบไปตลอดการเดินทาง ทั้งไม่สามารถข้ามน้ำกัณฑ์เหล็กกัณฑ์ทองไปได้จึงคิดหาทางข้าม เมื่อได้ยินนกอินทรีขู่กันว่าจะไปเมืองภูเงิน ท้าวสีทนจึงพยายามไปซ่อนในปีกนกอินทรีตัวใหญ่ นกอินทรีจึงบินข้ามไปเมืองภูเงิน ในจังหวะนั้นเป็นเวลาที่เขาเมืองภูเงินกำลังจัดงานเลี้ยงต้อนรับให้นางมโนราห์ ท้าวสีทนจึงถือโอกาสจะเข้าไปในเมือง แต่ไปเจอพี่ๆของนางมโนราห์ที่กำลังพากันมาตักน้ำในสระเพื่อนำไปให้นางมโนราห์สร่ง เมื่อนางมโนราห์สร่งแหวนจึงไหลเข้าไปสวมที่นิ้วของนางมโนราห์ นางมโนราห์จึงรู้ว่า ท้าวสีทนตามหานางมาจนถึงเมืองภูเงินนี้แล้ว ในตอนนั้นผมของท้าวสีทนยาวลากลงมาจนถึงพื้น เพราะไม่ได้ชำระร่างกายเนื่องจากเดินทางมาหลายปี เมื่อนางรู้ว่าท้าวสีทนตามนางมา นางจึงให้เสนาอำมาตย์ไปตามตัวท้าวสีทนเข้าวัง ชาวเมืองเห็นรูปลักษณ์ของท้าวสีทนก็ต่างพากันไม่เชื่อว่าเป็นท้าวสีทนเพราะเหมือนคนป่ามากกว่าเหมือนลูกท้าวเจ้าเมือง เมื่อนั้นท้าวสีทนจึงถูกชำระร่างกายให้ดูสะอาดสะอ้านเป็นท้าวรูปงามเช่นเดิม ท้าวสีทนถูกลองกลอุบายโดยให้ยกภูเขาจากที่หนึ่งย้ายไปไว้อีกที่หนึ่ง หรือทำในสิ่งที่ปราชญ์ต่าง ๆ เพราะมีเทวดาคอยช่วยอยู่ และลองอุบายโดยการนำลูกสาวทั้ง 7 ของเจ้าเมืองภูเงินมาตัวซ่อนพรางตัวด้วยผ้าขาวคลุมไว้ไม่ให้รู้ว่าเป็นใคร จากนั้นให้ท้าวสีทนเลือกว่าใครคือนางมโนราห์ จึงมีเทวดาแปลงเป็นแมลงวันเขียวบินไปจับที่นิ้วมือนางมโนราห์ ท้าวสีทนเลือกถูกนิ้วนางมโนราห์ พ่อของนางมโนราห์จึงยอมให้แต่งงานและอยู่ด้วยกัน”

(สำเนียง พิมพ์ลา, 2558: สัมภาษณ์)

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนตอนที่ 4

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนนี้ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ นายวิจิตร หยงโสภา อายุ 67 ปี ชาวบ้านโนนศิลา ตำบลโนนศิลา อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ ความว่า

“ท้าวสีทนเดินทางมาตามหานางมโนราห์ที่วัดถ้ำศรีธน และพบฤาษีจึงขอเรียนวิชาอาคมกับฤาษี เมื่อเรียนเสร็จแล้วก็เลยลองวิชาโดยการลองดาบ คือใช้ดาบฟันเข้าที่หินก้อนใหญ่จนหินนั้นแตกออกเป็นสามก้อน จากนั้นก็ลาฤาษีออกตามหานางมโนราห์ต่อไป”

(วิจิตร หยงโสภา, 2559: สัมภาษณ์)

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนวนที่ 5

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนวนนี้ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ นางเกว๋ ปักชะพล อายุ 89 ปี ชาวบ้านมวลงชน ตำบลปากคาด อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ ความว่า

“ท้าวสีทนมาลงดาบที่วัดถ้ำศรีธรณ์ และได้ฟันหินก้อนใหญ่ๆให้ขาดจากกัน เป็น 3 ก้อนและท้าวสีทนก็อยู่ที่ถ้ำศรีธรณ์ตลอดมา”

(เกว๋ ปักชะพล, 2559: สัมภาษณ์)

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนวนที่ 6

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนวนนี้ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ พระครูพิทักษ์ นทีเขต อายุ 82 ปี เจ้าคณะอำเภอปากคาด วัดโพธิ์ศรีสร้อย ตำบลปากคาด อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ ความว่า

“เมืองเปงจานนครราช ประวัตินามมโนราห์ เริ่มมาตั้งแต่ท้าวสีทนอยู่เมืองเปงจานนครราช มีหลักฐานคือศาลหลักเมืองอยู่ที่เมืองเปงจาน เมื่อท้าวสีทนโตขึ้น มันมีต้นเหตุมาจากนางมโนราห์มาลงเล่นน้ำในสระโบกขรณี ก็คือหนองสิม สระโบกขรณีเป็นสระใหญ่ นางทั้ง 7 ได้เที่ยวมาไหว้ฤาษีเป็นประจำ ก็เลยลงอาบน้ำที่สระโบกขรณีและจะมาทุก ๆ 7 วัน คือครบ 7 วันจะมา 1 ครั้ง ต่อมานายพรานมาล่าเนื้อ เมื่อพรานมาเห็นนางทั้ง 7 ที่มาลงเล่นน้ำทุก ๆ 7 วัน เลยเห็นนางมโนราห์ผู้มีความงดงามยิ่งเลยอยากจะได้นาง จากนั้นจึงไปหาสหายที่อยู่ในเมืองบาดาลก็คือพญานาค แต่ก่อนที่นายพรานจะได้เป็นเพื่อนกับพญานาคก็มีเรื่องเล่าอยู่ว่า นายพรานเคยได้ช่วยพญานาคเอาไว้ครั้งหนึ่ง เมื่อก่อน...ฝนจะตกในเขตเวียงจันทน์ไปจนถึงธาตุพนม และตกมาแต่ฝ่ายนี้ ฝ่ายทางประเทศไทยกลับไม่มีฝน เพราะพญานาคดลบันดาลให้ ฝ่ายทางคนไทยจึงสงสัยว่าทำไมฝนจึงตกแต่ฝั่งลาวฝั่งไทยทำไมถึงไม่มีฝนตกเลยก็เลยใช้วิชาอาคมลองสืบดูก็ปรากฏว่าเป็นเพราะพญานาค เลยให้หมอพราหมณ์นำสวดเรียกพญานาคขึ้นมาเพื่อที่จะฆ่าพญานาค ซึ่งตอนนั้นก็ทำพิธีอยู่ที่หนองฮ้อนหนองไห้เป็นชื่อที่เขาใช้เรียกในตอนนั้น ในขณะที่กำลังสวดทำพิธีอยู่นั้นน้ำกลางหนองกลางบ่อก็จะผุดและเดือดขึ้นมา พญานาคจึงแปลงกายเป็นมนุษย์ขึ้นมาแฝงดูพิธีกรรมของพวกพราหมณ์ และจังหวะนั้นเองนายพรานก็มาเจอกับพญานาคพอดี พญานาคจึงได้ขอความช่วยเหลือจากนายพรานเพราะตนเองกำลังจะถูกมนุษย์ฆ่าตาย พญานาคจึงบอกนายพรานว่าตนเองคือพญานาคที่มนุษย์พวกนั้นสวดมนต์พิธีเรียกให้ขึ้นมาและกำลังจะถูกมนุษย์พวกนั้นฆ่าให้ตาย พิธีสวดของเขาเหล่านั้นเดือดร้อนไปจนถึงเมืองบาดาล จนทำให้ตนเองนั้นทนอยู่เบื้องล่างต่อไปไม่ได้เพราะมันร้อนรนเดือดดาลไปหมด นายพรานจึงถามพญานาคว่าเขาทำพิธีที่ไหนกัน พญานาค

จึงขี้ออกจุดให้ เมื่อนายพรานเห็นพราหมณ์กำลังทำพิธีจึงจ้าวธนูแล้วร่ายอาคมพร้อมเป่าลงที่
ศรของธนูยิงไปที่พิธี ศรนั้นต้องเข้าที่พราหมณ์ทำให้พราหมณ์ผู้นั้นตาย นายพรานกับ
พญานาคจึงได้ผูกสัญญาเป็นเพื่อนกันตั้งแต่ตอนนั้น พญานาคจึงให้ความช่วยเหลือแก่
นายพราน จึงเป็นเหตุทำให้พญานาคยอมมอบบ่วงบาศก็ให้กับนายพรานเพื่อไปคล้องเอานาง
มโนราห์

นายพรานค่อยๆ ย่องเข้าไปใช้บ่วงบาศพญานาคเส้นเล็ก ๆ บาง ๆ เท้าไขว้ เอา
ไปคล้องนางมโนราห์ นางมโนราห์พยายามดิ้นอย่างไคร้ไม่หลุดจากบ่วงบาศพญานาค ส่วนนาง
กิริผู้พี่ทั้ง 6 นางรีบคว้าปิกและหางแล้วเหาะเหินกลับไปเมืองภูเงิน เมืองแก้วก็คือเมืองภูเงิน
เมื่อนายพรานได้นางมโนราห์มาแล้วก็เอาปิกและหางของนางมาด้วยแล้วนึกในใจว่าจะจับนาง
มโนราห์ทำเมีย พอตกกลางคืนพรานไม่สามารถเข้าใกล้นางมโนราห์ได้ เพราะทุกครั้งที่เข้า
ใกล้ตัวนางพรานจะรู้สึกสับสนตามเนื้อตัว ทำอย่างไรก็เข้าใกล้ไม่ได้เนื่องจากบาร์มีเข้า
ไม่ถึง ไม่ใช่คู่ครองของกันและกันจึงเข้าใกล้ไม่ได้ นายพรานจึงนึกถึงลูกท้าวเจ้าพญาก็คือท้าวสี
ทน จึงพานางมโนราห์ไปถวายให้เจ้าเมือง นางมโนราห์จึงได้เป็นคู่กันกับท้าวสีทนและอยู่เป็น
ผัวเมียกันในวัน อยู่ต่อมาท้าวสีทนไปรบทำศึกสงคราม จึงได้ฝากนางมโนราห์ไว้กับแม่ของตน
แม่ของท้าวสีทนไม่ชอบนางมโนราห์ เลยหาวิธีจะฆ่านางมโนราห์ในจังหวะที่ท้าวสีทนไม่อยู่ จึง
ให้นางมโนราห์ร้ายรำให้ดู นางมโนราห์จึงออกอุบายว่าถ้าหากอยากให้อาตมาสบายก็ให้เอาปิก
และหางออกมาให้นาง แล้วจะร้ายรำให้อาตมาสบายจากนั้นนางก็เลยได้ปิกและหางมา
เมื่อได้ปิกและหางนางเลยบินขึ้นไปบนสีหน้า แล้วสั่งล่าวว่าจะขอลับบ้านเมืองของตน ฝาก
ความถึงท้าวสีทนด้วยว่าไม่ต้องออกตามหาเพราะหนทางนั้นยาวไกลนัก ทางที่จะไปเมืองภูเงิน
นั้นไกลแสนไกลไม่ต้องให้ ท้าวสีทนออกไปตามหาตน จากนั้นนางจึงได้บินเหาะเหินออกมา
จนมาเจอฤาษีจึงได้ฝากแหวนเอาไว้ให้ท้าวสีทนหาว่าท้าวสีทนจะมาและผ่านมาทางนี้

เมื่อท้าวสีทนกลับมาจากทำศึกก็ได้ถามถึงนางมโนราห์ แม่ของท้าว
สีทนจึงได้บอกว่านางมโนราห์นั้นได้บินกลับบ้านเมืองนางไปแล้ว ท้าวสีทนจึงหาวิธีจะไปตาม
นางมโนราห์ ท้าวสีทนจึงเดินทางมาพบฤาษีก่อน จึงได้มาใช้วิชาอาคมอยู่ที่ถ้ำศรีธรรมา จึงปรากฏ
รอยศอก รอยดาบ รอยเท้า ให้เห็นอยู่ในวัดถ้ำศรีธรรมานั้น จึงกล่าวขานกันว่า “ท้าวสีทนลอง
ดาบๆ” ฤาษีจึงเอาแหวนให้ท้าวสีทนแล้วบอกว่านางมโนราห์ฝากไว้ให้ ท้าวสีทนเลยรับเอา
แหวนไว้และออกตามหาเมีย มือหนึ่งครองก้อนหิน มือหนึ่งครองดาบ เดินไปทางบ้านด้าย
จากนั้นก็ข้ามแม่น้ำโขงไป เดินลัดเลาะไปอีกมันมีทรายไหลแล้ง คนแถวนั้นเขาเรียกว่าทราย
ไหลแล้งเพราะมันมีทรายไหลอยู่ตลอด ออกจากทรายไหลแล้งแล้วก็ไปเจอแม่น้ำกัณฑ์เหล็กกัณฑ์
ทอง ที่เรียกว่าแม่น้ำกัณฑ์เหล็กกัณฑ์ทองก็เพราะว่าเมื่อเราเอาอะไรลงไปโยนลงในน้ำนั้นมันก็จะ
หลอมละลายไปหมด จึงทำให้ท้าวสีทนเดินข้ามไปไม่ได้ จึงหยุดนอนพักที่ใต้ต้นตาล เมื่อตกค่ำ

มีนกอินทรียบินเข้ามานอนอยู่บนต้นตาล แล้วนกอินทรีก็คุยกันว่าพรุ่งนี้จะไปกินทางไหนดี ตัวหนึ่งจึงตอบว่าก็ไปหากินอยู่ในงานที่เขาบวงสรวงนางมโนราห์ดีกว่า นางมโนราห์กลับมาบ้านเมืองของนางแล้ว และจะมีพิธีบายศรีสู่ขวัญในวันพรุ่งนี้ นกอินทรีคู่ผัวเมียได้ตอบกัน เมื่อท้าวสีทนได้ยินจึงแปลงกายเป็นตัวหมัดตัวไรขึ้นไปซ่อนอยู่ใต้ปีกนกอินทรีตัวเมีย นกอินทรีตัวเมียเลยพูดกับตัวผัวว่า ตนรู้สึกหนักตามเนื้อตัวเหมือนแบกอะไรไว้คงจะบินไปด้วยไม่ได้ ท้าวสีทนได้ยินดังนั้นจึงไต่ไปอยู่ใต้ปีกอินทรีตัวผัวแทน เมื่อนั้นอินทรีตัวผัวจึงเอ่ยขึ้นว่าตนก็รู้สึกหนักตามเนื้อตัวเช่นกันแต่ไม่เป็นไรพอจะบินไปไหว จากนั้นอินทรีตัวผัวจึงได้บินข้ามน้ำกีดเหล็กกีดทองไปยังเมืองภูเงิน จากนั้นท้าวสีทนก็ไปเจอกับสนมที่มาหาน้ำเพื่อจะนำไปสร้งนางมโนราห์ ท้าวสีทนจึงเดินเข้าไปถามว่า พวกนางเข้ามาหาน้ำไปทำการอันใดแก้หาบลิบหาบ ทำไมถึงได้มากมายเพียงนี้ นางสนมจึงตอบกลับมานางมโนราห์ได้กลับมาบ้านเมืองของตนแล้ว จึงเป็นฤกษ์ดียามดีที่จะทำการบายศรีสู่ขวัญให้นางและอาบสรงน้ำด้วย ท้าวสีทนจึงถามอีกว่าแล้วหาบไหนที่ใช้สร้งนางมโนราห์ นางสนมจึงตอบและชี้ให้ท้าวสีทนเห็น ท้าวสีทนจึงขอตีมน้ำในหาบนั้น นางสนมก็ให้ตีม จากนั้นท้าวสีทนจึงทิ้งแหวนลงในหาบแล้ว อธิษฐาน

เมื่อสร้งนางมโนราห์ นางสร้งน้ำแล้วแหวนวงนั้นจึงไปค้างอยู่ที่ผมบนศีรษะนาง เมื่อนางเอามือไปจับที่ผมก็ปรากฏว่าแหวนนั้นได้ไหลเข้ามาสวมที่นิ้วมือของนาง เมื่อนางเห็นแหวนจึงอุทานว่า “ผัวข้อยมาแล้ว” นางจึงหยุดพิธีบายศรีและรอท้าวสีทนก่อน จึงใช้ให้เสนาไปตามท้าวสีทนมา ขณะนั้นท้าวสีทนยังอยู่ที่บริเวณบ่อน้ำท้ายทุ่ง เมื่อตามท้าวสีทนมาแล้วก็จะเข้าพิธีบายศรีสู่ขวัญ แต่เจ้าเมืองภูเงินก็คือพ่อของนางมโนราห์ยังไม่ยอมรับท้าวสีทน จึงออกอุบายว่าถ้าเป็นคู่บารมีกันจริง ๆ ก็ขอให้เสี่ยงทายดูก่อน โดยการให้ธิดาทั้ง 7 นางเข้าไปซ่อนพรางหลังม่านแล้วให้ยื่นเพียงนิ้วมือออกมา ถ้าสีทนเลือกถูกว่านิ้วไหนคือนิ้วมโนราห์ก็จะยอมให้คู่กัน ท้าวสีทนก็จนปัญญาเพราะนิ้วมือทั้ง 7 นิ้วนั้นเหมือนกันหมด ท้าวอินตาเทวราชจึงเข้ามาช่วยโดยแปลงกายเป็นแมลงวันเขียวบินไปจับที่นิ้วมือของมโนราห์ ท้าวสีทนจึงอธิษฐานแล้วเลือกนิ้วมือที่มีแมลงวันเขียวไปจับอยู่ ก็ปรากฏว่าเป็นนิ้วมือของนางมโนราห์ ชาวเมืองต่างก็ให้ร้องก้องกึกด้วยความดีใจ จากนั้นก็ได้เชิญท้าวสีทนเข้าพิธีสู่ขวัญพร้อมกันและได้อยู่ที่เมืองภูเงินด้วยกัน”

(พิทักษ์ นทีเขต, 2559: สัมภาษณ์)

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนวนที่ 7

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนวนนี้ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ นายสมบุรณ์ พลไตร อายุ 53 ปี ชาวบ้านท่านาคูณ ตำบลปากคาค อำเภอบางคาค จังหวัดบึงกาฬ ความว่า

“ท้าวสีทนจากเมืองเปงจานนครราชปัจจุบันก็คือบ้านเปงจาน ท้าวสีทนออกตามหานางมโนราห์ ตอนที่นางมโนราห์ได้ปีกและหางแล้วหนีกลับเมืองภูเงิน ท้าวสีทนออกตามหานางมโนราห์ก็เลยเดินทางมายังถ้ำแห่งนี้ที่ตอนนี้เรียกกันว่า “ถ้ำศรีธน” และมาพบกับพระฤาษี ได้เรียนวิชากับฤาษีจนสำเร็จ จากนั้นจึงอธิษฐานว่าหากตนจะได้พบกับนางมโนราห์ก็ขอให้การลงดาบครั้งนี้เสร็จสิ้น สีทนจึงใช้ดาบฟันที่หินก้อนใหญ่ก็ปรากฏว่าหินก้อนนั้นก็ขาดแยกออกเป็นสามก้อน ดังนั้นถ้ำศรีธนจึงเป็นหนึ่งในทางผ่านที่ท้าวสีทนออกตามหานางมโนราห์ ได้มาผ่านที่แห่งนี้ก่อนจะออกตามหาไปจนถึงเมืองภูเงิน ซึ่งตอนจบของเรื่องนั้นจบที่เมืองภูเงิน”

(สมบุรณ์ พลไตร, 2559: สัมภาษณ์)

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนวนที่ 8

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนวนนี้ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ นายเคน พลสงคราม อายุ 67 ปี ชาวบ้านปากคาค ตำบลปากคาค อำเภอบางคาค จังหวัดบึงกาฬ ความว่า

“ท้าวสีทนมีบ้านเมืองชื่อเมืองเปงจานนครราช ท้าวสีทนเคยเดินทางผ่านมาถ้ำศรีธนเพื่อมาเรียนวิชากับฤาษี เมื่อเรียนเสร็จแล้วก็เลยลองวิชาโดยการฟันหินให้ขาดเป็นสามก้อน จากนั้นก็ลาฤาษีเพื่อจะเดินทางตามหานางมโนราห์”

(เคน พลสงคราม, 2559: สัมภาษณ์)

พูน ปณ ทัต ชเว

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนวนที่ 9

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนวนนี้ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ นางประมาล วงตรี อายุ 60 ปี ชาวบ้านปากคาด ตำบลปากคาด อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ ความว่า

“ท้าวสีทนมาจากนครเปงจานหรือเมืองเปงจานนครราช มันเป็นนิทานเล่ากันมา เพราะที่นี้มีถ้ำศรีธน มีสีทนลองดาบ มีสระที่นางมโนราห์มาเล่นน้ำ และมีถ้ำคอกม้ายู่ตรงนั้นเพราะท้าวสีทนควบบ้าม้ามาด้วย และนางมโนราห์ก็เล่นน้ำอยู่บริเวณนั้น”

(ประมาล วงค์ตรี, 2559: สัมภาษณ์)

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนวนที่ 10

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนวนนี้ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ นางแพง อำคาศักดิ์ อายุ 91 ปี ชาวบ้านปากคาด ตำบลปากคาด อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ ความว่า

“เมืองของท้าวสีทนก็คือเมืองเปงจานนครราช วัดถ้ำศรีธนเป็นวัดที่ท้าวสีทนมาลองดาบ คือท้าวสีทนจะไปรบ เลยไปฝึกวิชากับฤาษีที่ถ้ำศรีธน เมื่อฝึกเสร็จแล้วก็เลยฝนดาบ (ลับดาบ) เพื่อที่จะลองวิชา ฝนดาบเสร็จก็เอามาฟันหินให้ขาด หินจึงขาดออกเป็น 3 ก้อน”

(แพง อำคาศักดิ์, 2559: สัมภาษณ์)

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนวนที่ 11

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนวนนี้ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ นางมุน พลสงคราม อายุ 76 ปี ชาวบ้านปากคาด ตำบลปากคาด อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ ความว่า

“เมืองของท้าวสีทนคือเมืองเปงจานนครราช เมืองของนางมโนราห์คือเมืองภูเงิน เมื่อท้าวสีทนเติบโตเป็นหนุ่มพ่อกับแม่ก็ให้รำเรียนวิชาตามที่ประสงค์ ท้าวสีทนจึงได้มาเรียนวิชาอาคมกับพระฤาษีและได้ดาบง้าวจากฤาษี เมื่อเรียนเสร็จจึงทำการลองวิชาด้วยการฟันดาบลงที่หินก้อนใหญ่ จึงทำให้หินแตกออกเป็น 3 ก้อน อย่างที่เห็นในปัจจุบัน ถ้าสังเกตดู

ลักษณะของหินก็จะเห็นว่าหินนั้นมันขาดออกจากกันเหมือนโดนฟันเพราะหากขยัหินเข้าหากันได้ก็จะต่อกันได้พอดี”

(มุน พลสงคราม, 2559: สัมภาษณ์)

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนตอนที่ 12

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนนี้ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ กลุ่มผู้เล่า 4 คนที่ร่วมกันถ่ายทอดเรื่องราวชาดกในการรับรู้ของตน คือ นายอุทัย จันไทร, อายุ 71 ปี นายเปี้ย ธิตาธรรม อายุ 78 ปี นายแหล่ พงษ์นันท์ อายุ 62 ปี นายจักรพงษ์ บุญหลาย อายุ 58 ปี ชาวบ้านโนนสำราญ ตำบลนาตง อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ ความว่า

“เปงจานนครราชเป็นเมืองของท้าวสีทน ก่อนที่จะเป็นถ้ำศรีธรมินางมโนราห์มาจากภูเงินภูทองของฝั่งลาว มาลงเล่นน้ำในสระอนันดาต (คำโบราณเรียกว่าหนองกระแสนหย่าน) กับพี่ๆ ทั้ง 6 นาง ซึ่งนางมโนราห์เป็นน้องคนสุดท้องคือคนที่ 7 ต่อมา มีนายพรานมาล่าสัตว์แล้วมาเจอบรรดานางมโนราห์ลงมาเล่นน้ำในสระ เลยเห็นว่านางมโนราห์มีรูปงาม จึงได้ขโมยปิกและหางนางไปซ่อนไว้ จากนั้นก็นำมาราบหูพระยาเมืองเปงจานก็คือท้าวสีทน ท้าวสีทนจึงบอกนายพรานว่าให้ไปจับนางมโนราห์มาให้เห็นกับตา นายพรานจึงได้บ่วงบาศมาเพื่อจะคล้องนางมโนราห์ เมื่อได้ตัวนางแล้วก็พาเข้ามาในเมือง ท้าวสีทนจึงแต่งงานกับนางมโนราห์

อยู่ต่อมาเมืองเปงจานเกิดศึกสงคราม ท้าวสีทนจึงจะออกไปทำศึก นางมโนราห์จึงได้ร้อยดอกไม้(ดอกสามปี)เป็นพวงมาลัยให้ท้าวสีทนเก็บเอาไว้และเอ่ยว่าหากดอกไม้ในพวงนี้แห้งเหี่ยวลงเมื่อใดก็ให้ท้าวสีทนรีบกลับมา จากนั้นเมื่อท้าวสีทนจากไปบรรดามโนราห์ก็อาวรณ์คิดถึงเมืองภูเงิน นางจึงได้กลอุบายนิกอยากร้ายรำให้แม่ท้าวสีทนได้ดู แม่ของท้าวสีทนก็เกิดความพอใจเป็นอย่างมาก นางมโนราห์จึงบอกว่าถ้าหากได้ใส่ปิกและหางจะรำได้สวยกว่านี้ แม่ของท้าวสีทนจึงรีบนำปิกและหางออกมาให้นางมโนราห์ แล้วมโนราห์ก็ออกอุบายอีกว่าถ้าเปิดสีหน้าออกมารับเอาแสงสว่างก็ยิ่งจะทำให้มองเห็นชัดยิ่งขึ้น แม่ของท้าวสีทนจึงสั่งให้เสนาอำมาตย์ร้อยสีหน้าออกโดยเร็ว จากนั้นนางมโนราห์ก็ทำที่ร้ายรำไปมาด้วยความอ่อนช้อยงดงาม เมื่อได้โอกาสนางก็บินเหินขึ้นไปบนสีหน้าที่เปิดไว้แล้วก็บินหนีออกไปจากเมืองเปงจานนครราช นางเหาะเหินมาจนถึงถ้ำศรีธรมินาง ซึ่งเมื่อก่อนก็ยังไม่เป็นวัดแต่เป็นเพียงพื้นที่รกร้างเท่านั้น นางมโนราห์บินลงไปที่แห่งนั้น และได้เจอกับฤาษี นางมโนราห์จึงฝากแหวนเอาไว้ที่ฤาษีและฝากความเอาไว้ว่าถ้าท้าวสีทนตามมาถึงที่แห่งนี้ให้ท้าวสีทนกลับไป

เมืองเปงจานเสีย เพราะหนทางข้างหน้าท้าวสีทนผ่านไปไม่ได้หรือเพราะมันมีแม่น้ำกัณฑ์เหล็ก กัดทอง นางขอให้ฤาษีห้ามปรามท้าวสีทนเอาไว้ หากขึ้นเดินทางต่อไปก็อันตรายถึงชีวิต

กล่าวถึงท้าวสีทนเมื่อดอกไม้ที่นางมโนราห์มอบให้นั้นเกิดเหี่ยวเฉาในทันที ท้าวสีทนจึงรีบกลับจากทำศึกมายังเมืองเปงจาน เมื่อกลับมาก็ไม่เจอมนโรร่าท้าวสีทนจึงรีบออกติดตามนางทันที เมื่อออกติดตามมาจนถึงถ้ำศรีธรรมาได้เจอฤาษี ฤาษีได้นำแหวนออกมาให้ท้าวสีทน เมื่อท้าวสีทนทราบว่าเป็นแหวนของนางมโนราห์ก็คิดแต่จะเร่งรีบติดตามนางไปเดี๋ยวนั้น ส่วนฤาษีเองก็ห้ามปรามเอาไว้แต่ก็ไม่ได้การเพราะท้าวสีทนยังดื้อดึงที่จะไป สุดท้ายฤาษีจึงได้ฝึกวิชาให้กับท้าวสีทน เมื่อท้าวสีทนร่ำเรียนฝึกฝนวิชาอาคมจนครบแล้ว ท้าวสีทนจึงออกมานอกถ้ำเพื่อมาลองดาบ อย่างที่เห็นในวัดถ้ำศรีธรรมาจะมีก้อนหินใหญ่ลักษณะคล้ายโดนตัดออกให้เป็น 3 ก้อน นั่นก็คือท้าวสีทนลองดาบ โดยได้ใช้ดาบฟันเข้าที่ก้อนหินใหญ่แตกเป็น 3 เลี่ยง เมื่อเรียนสำเร็จมีฤทธิ์เดชแล้วนั้นท้าวสีทนก็ลาล่าฤาษี ฤาษีจึงมอบมะนาวให้ท้าวสีทน 1 ลูก แล้วบอกว่าให้ท้าวสีทนเดินตามลูกมะนาวไปเพราะมะนาวลูกนั้นมี ฤทธิ์เดช

จากนั้นท้าวสีทนจึงออกติดตามหานางมโนราห์พร้อมกับแหวนที่นางฝากไว้ให้ เมื่อท้าวสีทนเดินทางมาถึงน้ำกัณฑ์เหล็กกัดทองจึงหยุดอยู่ที่ใต้ต้นไม้ใหญ่เพราะไม่สามารถข้ามไปได้ ขณะนั้นเองท้าวสีทนก็ได้ยินนกอินทรียคุหนึ่งพูดกันว่าเมืองภูเงินจะมีพิธีบายศรีสู่ขวัญนางมโนราห์ เพราะนางได้กลับมาเมืองภูเงินแล้ว คงจะมีชากวัวควายเป็นอาหารอยู่มาก นกอินทรีจึงชวนกันไปจะไปเมืองภูเงิน เมื่อท้าวสีทนแปลงกายเป็นตัวหมัดตัวไรเข้าไปอยู่ใต้ปีกของนกอินทรีตัวเมีย อินทรีตัวเมื่อก็ค้นตามเนื้อตามตัว คิดจะจิกกินตัวหมัดไรนั้นเสีย แต่อินทรีตัวผู้ได้ห้ามปรามเอาไว้และบอกว่าให้อดใจรอไปกินซากเนื้อที่เมืองภูเงินทีเดียวเถิด ท้าวสีทนจึงได้ข้ามไปกับอินทรี เมื่อข้ามไปถึงอีกฝั่งก็ไปพบกับนางสนมที่มอดกน้ำเพื่อจะไปสร่งนางมโนราห์ ท้าวสีทนจึงไปขอตม้ น้ำกับเหล่าสนมนั้นและทิ้งแหวนลงไปในถังน้ำนั้น เมื่อนางสนมหาน้ำกลับมายังเมืองภูเงินให้นางมโนราห์สร่งอาบ นางมโนราห์เห็นแหวนตนเองจึงคิดสงสัยว่าแหวนวงนี้อยู่ที่นางได้อย่างไร นางสนมจึงบอกว่าได้มาจากชายผู้หนึ่งที่มึมมแผ้วร้างร้างเกียจ จากนั้นก็มีการเสี่ยงทายโดยให้นางสนมกรรมวังมาขึ้นเรียงรายกันเป็นแถว แล้วให้ท้าวสีทนทายว่าใครคือนางมโนราห์ ท้าวสีทนก็ทายถูกทุกอย่าง ท้าวเมืองภูเงินจึงยอมรับท้าวสีทน และจัดพิธีบายศรีสู่ขวัญให้ทั้งสองคนอยู่เป็นคู่ผัวเมียกัน”

(อุทัย จันทร, เป้ย ธิธธรรม, แผล่ พสุนันท์, จักรพงษ์ บุญหลาย, 2559: สัมภาษณ์)

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนตอนที่ 13

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนนี้ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ นายใหม่ ปัทฐามัย อายุ 83 ปี และนางเปียง ปัทฐามัย อายุ 80 ปี ชาวบ้านนาดง ตำบลนาดง อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ ความว่า

“นางมโนราห์อยู่ที่เมืองภูเงิน ส่วนท้าวสีทนอยู่ที่เมืองเปงจาน ท้าวสีทนจะไปรบ นางมโนราห์จึงมอบดอกบัวให้ท้าวสีทนแล้วบอกว่าหากดอกบัวเหี่ยวเมื่อใดให้ท้าวสีทนรีบกลับมา จากนั้นนางมโนราห์จึงอยู่กับแม่ของท้าวสีทน เมื่อนางมโนราห์ได้ปีกกับหางคืนก็รีบบินกลับเมืองภูเงิน แต่ก่อนจะบินหนีไปก็ได้เอาแหวนฝากไว้ให้ท้าวสีทน และฝากความเอาไว้ว่าถ้าท้าวสีทนกลับมาไม่ต้องไปตามหานาง เมื่อท้าวสีทนกลับมาไม่เจอนางมโนราห์ก็ได้ออกตามหานางและต้องผ่านน้ำกัณฑ์เหล็กกัณฑ์ทองแต่เพราะมีดาบศักดิ์สิทธิ์จึงทำให้สามารถข้ามผ่านได้ จากนั้นก็เดินทางไปจนไปเจอนกอินทรียี่พ่อแม่ลูก ท้าวสีทนจึงแปลงกายเป็นตัวหมีดำเข้าไปแฝงอยู่กับนกอินทรีตัวเมีย

เนื่องจากเมืองภูเงินจะจัดงานใหญ่ขึ้น และจะมีการฆ่าวัวควายจำนวนมากเพื่อใช้สังเวยในงาน นกอินทรีจึงจะไปกินซากวัวควายเหล่านั้น เมื่อตกกลางดึกนกอินทรีตัวเมียพูดกับตัวว่า ตนไปเมืองภูเงินด้วยไม่ได้แล้วเพราะรู้สึกปวดและหนักหัวเหลือเกิน ท้าวสีทนจึงย้ายมาอยู่ที่นกตัวผู้แทน พอรุ่งเช้านกอินทรีก็บินไปเมืองภูเงิน เมื่อถึงเมืองภูเงินท้าวสีทนจึงกระโดดลงจากตัวนกอินทรี ทันใดนั้นเองนกอินทรีเหลือบมาเห็นจึงจะไล่จิกกินท้าวสีทน แต่ท้าวสีทนถอดดาบขึ้นมาแล้วขว้างใส่ดาบนั้นจึงปลงแสงฤทธิ์ นกอินทรีจึงทำอะไรไม่ได้

จากนั้นท้าวสีทนจึงพักอยู่ที่กระท่อมปลายนา เลยไปเจอกับนางกำนังสาวใช้ที่กำลังพากันมาตักน้ำ ท้าวสีทนจึงเดินเข้าไปถามว่ามาทำอะไรกัน นางกำนังบอกว่ามาตักน้ำเพื่อจะนำไปสรงนางมโนราห์ ท้าวสีทนจึงถอดแหวนโยนลงไปในถังน้ำนั้น เมื่อนางมโนราห์สรงน้ำแหวนวงนั้นก็ได้แล่นเข้าไปสวมที่นิ้วของนาง จึงทำให้นางรู้ว่าท้าวสีทนตามนางมาถึงแล้ว”

(ใหม่ ปัทฐามัย, เปียง ปัทฐามัย, 2559: สัมภาษณ์)

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนตอนที่ 14

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนนี้ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ นายภักดี ศรีวรษา อายุ 78 ปี ชาวบ้านนาตง ตำบลนาตง อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ ความว่า

“ท้าวสีทนมาเรียนวิชาและมาลองดาบโดยฟันก้อนหินให้ขาดออกเป็น 3 เลี้ยง”

(ภักดี ศรีวรษา, 2559: สัมภาษณ์)

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนตอนที่ 15

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนนี้ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ นายโสภณ ทองสะโคม อายุ 84 ปี ชาวบ้านโนนศิลา ตำบลโนนศิลา อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ ความว่า

“นางมโนราห์มาอาบน้ำที่สระอนโตนาค ท้าวสีทนจากเมืองเปงจานนครราช มาเจอนางมโนราห์เล่นน้ำที่สระอนโตนาคจึงเกิดความพอใจรักใคร่ในนางมโนราห์ จึงได้ตามนางมโนราห์ไปเพราะอยากรู้ว่านางมโนราห์มาจากที่ไหน แต่ระหว่างทางที่จะติดตามนางไปนั้นมันต้องข้ามน้ำกีดเหล็กกีดทอง ซึ่งปัจจุบันนี้ก็น้ำลึกและน้ำช่องที่อยู่เมืองลาว น้ำลึกก็คือน้ำกีดเหล็กน้ำช่องก็คือน้ำกีดทอง ท้าวสีทนตามนางไปจนไปเจอฤาษี ฤาษีจึงสอนวิชาอาคมให้เมื่อเรียนเสร็จแล้วจึงได้ฟันดาบลงที่หินหินจึงแตกเป็น 3 ก้อน เพราะท้าวสีทนลองดาบ ทั้งนี้ฤาษียังบอกว่าท้าวสีทนจะเดินทางไปไม่ได้เพราะไม่สามารถข้ามน้ำไปได้จึงได้เสกคาถาให้ท้าวสีทนเพื่อที่จะให้ข้ามอุปสรรคต่าง ๆ ไปได้

กล่าวถึงเมืองภูเงินเมืองของนางมโนราห์ เมืองภูเงินก็คือเมืองหลวงพระบาง เพราะลงจากภูมาก็เป็นเมืองหลวงพระบาง เมืองหลวงพระบางมีลักษณะเป็นภูห้อมล้อมหลายชั้นโดยมีผาบ่องเป็นประตูโขงหรือประตูเมืองของเมืองภูเงิน เมื่อท้าวสีทนไปเจอนางมโนราห์ที่เมืองภูเงินจึงได้สูxonนางมโนราห์กับเจ้าเมืองภูเงิน แต่เมื่อไปถึงพ่อของนางมโนราห์เจ้าเมืองภูเงินจึงบอกให้สีทนนั้นรับเอานางมโนราห์ โดยสร้างกลอุบายเพื่อทดสอบท้าวสีทน เมื่อท้าวสีทนชนะใจเจ้าเมืองภูเงินเจ้าเมืองจึงยอมยกลูกสาวให้ ครั้งเมื่อท้าว สีทนจะพานางมโนราห์กลับมาเมืองเปงจาน พญาเมืองเปงจานพ่อของท้าวสีทนก็พาประชาชนออกมาต้อนรับท้าวสี

พบกับนางมโนราห์จึงทำให้เกิดชื่อบ้านขึ้น คือบ้านต้อน อ.รัตนวาปี จากนั้นท้าวสีทนกับนางมโนราห์ก็ได้อยู่ด้วยกัน”

(โสภา ทองสะโคม, 2559: สัมภาษณ์)

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนตอนที่ 16

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนนี้ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ นางสาว ดิธอม อายุ 74 ปี ชาวบ้านโนนศิลา ตำบลโนนศิลา อำเภอบางบาล จังหวัดบึงกาฬ ความว่า

“นางมโนราห์เป็นลูกพญาเมืองภูเงินซึ่งเมืองภูเงินนั้นอยู่ฝั่งประเทศลาว นางมโนราห์เป็นลูกคนสุดท้ายของพญาษัตริย์ เพราะพญาษัตริย์มีธิดาทั้งหมด 7 คน นางมโนราห์จึงเป็นลูกคนสุดท้าย อยู่มาวันหนึ่งนางมโนราห์และพี่ๆรู้สึกร้อนเนื้อร้อนตัวอยากจะออกมาอาบน้ำที่สระโนนาคต เป็นสระที่พญาเมืองภูเงินมาสร้างเอาไว้และตกแต่งโดยให้มีสวนดอกไม้อยู่รอบ ๆ สระโนนาคตก็คือแก่งอาฮงอยู่ที่วัดอาฮงศิลาวาส

กล่าวถึงนายพราน นายพรานมาเจอนางมโนราห์และพี่ๆกำลังเล่นน้ำอยู่ นายพรานจึงแอบดูและคิดหาวิธีจะเอาเชือกมาคล้อง พยายามจะคล้องแต่ก็ไม่ได้ พรานจึงได้ขบ่งบาศจากพญานาคพญานาคจึงทำบ่วงบาศให้ ขณะที่มโนราห์กำลังเล่นน้ำอยู่นั้น บ่วงบาศจึงได้ไปติดเข้าที่แขนของมโนราห์ พรานจึงดึงและลากขึ้นมาจากสระโนนาคต ส่วนบรรดาพี่ๆของนางมโนราห์เมื่อเห็นเช่นนั้นจึงกลัวแล้วรีบคว้าปิกและหางบินหนีไปเพื่อไปบอกพ่อว่านางมโนราห์ถูกจับตัวไป แต่เจ้าเมืองภูเงินทราบเช่นนั้นแล้วก็ทำอะไรไม่ได้ด้วยความกลัว เนื่องจากเมืองมนุษย์นั้นไม่เหมือนบ้านเมืองของตน

นายพรานจับมโนราห์แล้วพานางกลับมาด้วยประสงค์จะจับนางมโนราห์ทำเมีย แต่สุดท้ายก็ไม่สามารถนอนกับนางมโนราห์ได้เพราะแค่ถูกเนื้อต้องตัวก็เหมือนย่นมือเข้าไปจับไฟ เพราะคนบุญกับคนบาปมันไม่เหมือนกัน นายพรานจึงคร่ำครวญคิดหาทางออกว่าจะทำอย่างไร นึกขึ้นได้เลยจะนำนางมโนราห์ไปถวายให้ท้าวสีทนพญาเมืองเปงจาน จากนั้นก็เลยพานางไปถวายให้พญาเมืองเปงจาน เมื่อท้าวสีทนเห็นนางมโนราห์ก็เกิดความรู้สึกรักเลยแต่งงานอยู่กินด้วยกันเป็นผัวเมีย

อยู่มาแม่ของท้าวสีทนเกิดความไม่พอใจและเกลียดชังนางมโนราห์เพราะนางมโนราห์เป็นนกเป็นหนูเป็นสัตว์ที่ไม่ใช่คนมีปีกมีหางอีกทั้งหมิ่นสาบต่าง ๆ นานา เลยไม่ยอมให้นางเป็นสะใภ้ เพราะความเกลียดชังเลยคิดวางแผนให้เสนาอำมาตย์และบริวารร่วมมือกันเขียนสารปลอม ปลอมสารให้ท้าวสีทนอ่าน เนื้อความในสารเขียนว่ามีข้าศึกจะมาตีเอาเมืองเอาไร่นาให้ท้าวสีทนออกไปสู้รบกับศัตรู ท้าวสีทนเป็นบุตรเพียงคนเดียวของเมืองเปงจาน นาง

มนราก็จึงทำพวงมาลัยดอกไม้ให้ท้าวสีทน แม่นว่าไปเป็นแรมเดือนและหากไม่มีเหตุเกิดขึ้น ดอกไม้ก็จะไม่แห้งเหี่ยว เมื่อนางมอบพวงมาลัยให้ท้าวสีทนแล้วท้าวสีทนก็เลยออกเดินทางไปรบเป็นแรมเดือนดอกไม้ก็เหี่ยวเฉา

ฝ่ายแม่ของท้าวสีทนได้ทำการวางแผนปลูกหอขึ้นมุงด้วยไพร่หญา แล้วชุดหลุมเตาใหญ่ๆ(เตาฮาง)เอาไว้ด้านล่าง จากนั้นตั้งหม้อกระทะน้ำร้อนเดือนเอาไว้ ทำเป็นกลอุบายหวังจะบงการนางมนราก็เพื่อจะฆ่านาง แต่ด้วยนางมนราก็มีคนในคนสนิทที่รักนางสาวใช้นางนั้นจึงบอกนางมนร่าว่าแม่ของท้าวสีทนวางแผนจะฆ่านางนางมนราก็จึงไหวตัวทัน

เมื่อถึงวันที่ต้องแ่่นางมนราก็ไปยังหอ นางมนราก็ได้พูดกับแม่ท้าวสีทนว่า หากว่านางจะต้องตายแล้วจริง ๆ ขอให้ลูกได้ร่ำรำไห้แม่ได้ดูก่อนสักครั้งจะได้ไหม นางมนราก็จึงขอร่ำถวายแม่ท้าวสีทน ขณะที่ร่ำอยู่ณั้่นางจึงออกอุบายให้แม่ของท้าวสีทนนำปึกและหางออกมาให้เพราะหากได้ใส่ปึกและหางคงจะร่ำรำด้วยท่วงท่าที่สวยงามกว่านี้ และยังบอกอีกว่าในหอนี้มันมืดเกินไปคงมองไม่ถนัดไม่เห็นความสวยงามของท่ารำที่มีทั้งปึกและหางเพียบพร้อม ถ้าหากเปิดสีหน้าออกรับแสงสว่างจะเห็นได้ชัดขึ้นให้ดึงออกสักสามไพร่ แม่ท้าวสีทนได้ยินเช่นนั้นจึงรีบสั่งเปิดสีหน้าไพร่หญานั้่นออกทันที จากนั้นนางมนราก็ร่ำรำเพียงไม่นานนางก็เหาะเหินสูงขึ้นไป

สูงขึ้นไปเรื่อย ๆ แล้วสั่งความเอาไว้ว่าถ้าหากท้าวสีทนจะออกติดตามหาทางให้หยุดท้าว สีทนเอาไว้ เพราะท้าวสีทนจะได้รับอันตราย เนื่องจากหนทางไปเมืองภูเงินนั้นเต็มไปด้วยอุปสรรคมากมาย เมื่อพูดจบนางก็บินหนีไป ทางที่นางมนราก็ใช้เป็นเส้นทางบินหนีก็คือทางบ้านดงอีเหาะ บ้านดงเล่า ดงเล่าก็คือเล่าหรือหอที่ปลูกขึ้นเพื่อจะใช้ฆ่านางมนร่า ส่วนดงอีเหาะก็เป็นทางที่นางเหาะหนี ซึ่งอยู่ใกล้ๆกันกับบ้านดงเล่า แต่ปัจจุบันบ้านดงอีเหาะได้ถูกเรียกเพี้ยนไปเป็นบ้านดงหอ และถัดจากนั้นยังมีบ้านดงसानดงสานก็คือการसानไพร่หญาเพื่อใช้มุงทำโรงหอให้นางมนร่า

เมื่อนางหนีมาก็มาพบถ้ำฤาษี นางจึงบินลงมาเพื่อพบฤาษีและเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ให้ฤาษีฟังว่าตนเองนั้นชื่อมนร่าเป็นนางกนิกรินรอนอยู่เมืองภูเงิน แม่ของท้าวสีทนจะฆ่าตนจึงได้หนีมาและผ่านมาทางนี้เพื่อจะกลับเมืองภูเงิน นางมนร่าจึงถอดแหวนธรรมรงค์และผ้าสไบผากไว้ที่ฤาษี และฝากเอาไว้ว่าหากท้าวสีทนตามมาให้ฤาษีมอบให้กับท้าวสีทนให้ได้

กล่าวถึงท้าวสีทนไปรบทำศึกสงคราม อยู่ ๆ พวงมาลัยดอกไม้ก็แห้งเหี่ยวทันที ด้วยความวิตกกังวลทหารคนสนิทจึงบอกว่า ท้าวสีทนถูกหลอกให้มาทำศึกสงครามทั้ง ๆ ที่อยู่มาตั้งนานก็ไม่มีข้าศึกศัตรูที่โหดมาให้เห็นเลย เมื่อท้าวสีทนทราบอย่างนั้นแล้วจึงรีบกลับ

เมืองเปงจานในทันที เมื่อกลับมาถึงเมืองเปงจานก็เห็นแต่ผู้เป็นแม่แต่ไม่เห็นเมียตน ถามใครก็ไม่มีการบอกหรือนางมโนราห์อยู่ที่ไหน สาวใช้ของนางมโนราห์จึงบอกท้าวสีทนว่านางมโนราห์ได้บินกลับบ้านเมืองตนไปแล้วเพราะแม่ของท้าวสีทนวางแผนจะฆ่านาง ฝ่ายผู้เป็นแม่ก็ห้ามปรามลูกชายว่าไม่ต้องติดตามหานางมโนราห์ แต่ท้าวสีทนก็ไม่ฟังและออกเดินทางตามหานางมโนราห์โดยเดินท้าวตั้งแต่เมืองเปงจานจนมาถึงถ้ำศรีธนจึงได้พบฤาษี ฤาษีจึงเอาแหวนธรรมรงค์และผ้าสไบคืนให้ท้าวสีทนแล้วบอกว่านางมโนราห์ฝากไว้ให้ และขอให้ท้าวสีทนกลับคืนเมืองเปงจานแต่ท้าวสีทนไม่ยอมกลับและขอเรียนวิชาอาคมกับฤาษี ถัดจากถ้ำฤาษีจะมีคอกม้า เนื่องจากม้านั้นคือม้าของท้าวสีทนตอนที่มาเรียนวิชากับฤาษี จากนั้นก็กลับมิดลัดดาบจนหินที่ใช้ลัดดาบนั้นมีสภาพเฉียงไปตามการใช้งาน เมื่อใดที่ท้าวสีทนฟันดาบก็จะลงอาคมด้วยเสมอ พอตอนเช้าก็จะควมม้าวิ่งเพื่อฝึกฝนวิชาไปจนถึงบ้านदान (दानม้าเล่น) ก็คือदानม้าวิ่ง เพราะจะปรากฏเห็นรอยเท้าของม้าบนหินอยู่ที่นั่น หลังจากท้าวสีทนเรียนวิชาเสร็จหมดแล้วก็ออกเดินทางตามหานางมโนราห์ ฤาษีจึงเอามะนาวให้ท้าวสีทน 1 ลูกพร้อมกับเสกคาถาลงให้ด้วยแล้วบอกกับท้าวสีทนว่าให้ฟันก้อนหินดูเสียก่อนว่าจะฟันเข้าหรือไม่ สีทนจึงเสกคาถาลงบนดาบแล้วยกขึ้นฟันก้อนหินใหญ่ ก็ปรากฏว่าก้อนหินใหญ่ก้อนนั้นแตกออกเป็น 3เสี่ยง ฤาษีจึงบอกว่าท้าวสีทนได้ฝึกจนสำเร็จแล้ว

จากนั้นท้าวสีทนจึงเดินทางออกตามหานางมโนราห์ ไปจนถึงน้ำกัณฑ์เหล็กกัณฑ์ทอง ท้าวสีทนข้ามไปไม่ได้เพราะเป็นน้ำที่ทาลายได้ทุกสรรพสิ่ง น้ำกัณฑ์เหล็กกัณฑ์ทองอยู่ทางวัดหินหมากเป้งหรือทางเชียงคานไปอีก ท้าวสีทนจึงเอามะนาวมาผ่าครึ่งแล้วบีบน้ำมะนาวลงแม่น้ำกัณฑ์เหล็กกัณฑ์ทองจากนั้นจึงสามารถเดินข้ามไปได้และเดินไปถึงเมืองภูเงิน กว่าจะไปถึงสภาพของท้าวสีทนดูไม่ต่างจากคนบ้าหรือคนเร่ร่อนพเนจร ผมก็ยาวลากถึงพื้นดิน เสื้อผ้าไม่มีห่อหุ้มเนื้อ ไข้โบไม่ทำเป็นเครื่องนุ่งใส่เท่านั้น เนื่องจากเดินทางไกลผ่านอุปสรรคต่าง ๆ มากมายเสื้อผ้าก็จึงขาดหลุดลุ่ย

ฝ่ายทางเมืองภูเงิน นางมโนราห์นั้นพอกับแม่จะให้แต่งงานใหม่แต่นางมโนราห์ปฏิเสธไม่มองชายใดทั้งนั้น ต่อมานางกำนันสาวใช้ได้ออกมาตักน้ำอยู่ทุ่งนาน อกราชวังเพื่อจะเอามาสร้งนางมโนราห์ล้างกลิ่นมนุษย์ออกจากตัวนาง ท้าวสีทนจึงฝากศาลส่งไปถึงนางมโนราห์ วันต่อมาก็ฝากแหวนกับผ้าสไบไป เมื่อนางมโนราห์เห็นจึงรู้ว่าท้าวสีทนตามมาถึงเมืองภูเงินแล้วจึงได้ไปบอกพ่อของตน เจ้าเมืองภูเงินทราบจึงสั่งให้ไปเอาตัวท้าวสีทนมาฆ่าเสีย เมื่อท้าวสีทนเข้ามาในวังราชทานก็เข้ามากราบไหว้พ่อและแม่ของนางมโนราห์

เจ้าเมืองภูเงินจึงบอกท้าวสีทนว่าจะให้นางมโนราห์แต่งงานกับชายอื่น แต่นางมโนราห์ไม่ยอมแต่งงานหากว่าชายผู้นั้นไม่ใช่ท้าวสีทน ผู้เป็นพ่อจึงจนปัญญาที่จะเกลี้ยกล่อมและออกอุบายว่าหากท้าวสีทนเป็นสามีของนางจริง ๆ ก็ต้องผ่านการทดสอบของตนให้ได้

การทดสอบก็คือให้ธิดาทั้ง 7 องค์ซ่อนตัวในม่านแล้วยื่นนิ้วมือนิ้วเดียวกันออกมาทั้ง 7 นาง จากนั้นให้ท้าวสีทนเลือกว่านิ้วไหนคือนิ้วของนางมโนราห์ ท้าวสีทนจึงไหว้ขอหาพระอินทร์ พระอินทร์จึงแปลงกายเป็นแมลงวันบินมาจับที่นิ้วของนางมโนราห์ ท้าวสีทนจึงเลือกนิ้วที่มีแมลงวันเกาะอยู่แล้วจึงแขนเดินออกมา ก็ปรากฏว่าชาวเมืองที่คอยล้นอยู่ต่างก็ติงข้อร้องไห้โย ดีใจกับท้าวสีทนที่เลือกถูกนางมโนราห์ แต่กระนั้นพ่อของนางมโนราห์ก็ยังไม่ยอม จึงคิดวิธีอื่น มากลั่นแกล้งอีกโดยวิธีการคือให้ธิดาทั้ง 7 นางจัดสำหรับอาหารโดยในสำหรับนั้นให้มีความ

เหมือนกันทุกประการ แล้วก็ให้ท้าวสีทนเลือกว่าสำหรับไหนคือสำหรับของนางมโนราห์ ท้าวสีทนก็ไหว้ขอหาพระอินทร์อีกเช่นเคย พระอินทร์ก็แปลงกายเป็นแมลงวันบินมาจับสำหรับของนางมโนราห์ ท้าวสีทนจึงเดินไปจับสำหรับนั้นออกมา ก็ปรากฏว่าชาวเมืองก็ติงข้อร้องไห้ให้อีกด้วยความตืออกดีใจที่ท้าวสีทนเลือกถูกอีกครั้ง จากนั้นจึงทำให้พ่อของนางมโนราห์เกิดการยอมรับท้าวสีทน และจัดให้มีการสมรสนำท้าวสีทนชำระร่างกายครบคนป่านั้น ออกเสีย ท้าวสีทนจึงมีรูปโฉมที่งดงามเช่นเคย จากนั้นก็จัดงานแต่งงานให้ทั้งสองที่เมืองภูเงิน หลังจากที่ท้าวสีทนแต่งงานกับนางมโนราห์และได้อยู่กินด้วยกันที่เมืองภูเงินเป็นเวลานานแล้วนั้น ท้าวสีทนได้คิดถึงผู้เป็นมารดาและเมืองเปงจานของตน จึงได้กลับมาเยี่ยมเมืองเปงจาน โดยการหาเหินมาพร้อมกับนางมโนราห์ เนื่องจากว่าท้าวสีทนกลายเป็นคนของเมืองภูเงินไปแล้วจึงมีปีกสามารถบินได้ แต่เมื่อมาถึงเมืองเปงจานผู้เป็นแม่นั้นไม่ยอมรับท้าวสีทนเนื่องจากท้าวสีทนได้กลายเป็นนกเช่นนางมโนราห์ไปแล้วจึงไม่ยอมให้ลูกอยู่ที่เมืองเปงจาน ท้าวสีทนจึงลาแม่และกลับไปอยู่เมืองภูเงินกับนางมโนราห์”

(สำราญ ตีตอม, 2559: สัมภาษณ์)

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนตอนที่ 17

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนนี้ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ นายสวัสดิ์ เลิศประเสริฐ อายุ 84 ปี และนางฉิน เลิศประเสริฐ อายุ 74 ปี ชาวบ้านต่อน้อย ตำบลบ้านต่อน อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ความว่า

“เมืองภูเงินคือเมืองนางมโนราห์ เมืองเปงจานคือเมืองท้าวสีทน วันหนึ่งเหล่านางมโนราห์พากันออกมาเล่นน้ำ นายพรานไปเจอจึงเอาบ่วงบาศก็ไปคล้องแล้วจับมาให้ท้าวสีทน เลยจัดพิธีแต่งงานกันระหว่างท้าวสีทนกับนางมโนราห์ที่เมืองเปงจาน

จากนั้นท้าวสีทนไปรบ แต่ก่อนจะไปรบก็ได้มาฝึกวิชาอาคมที่ถ้ำศรีธน เมื่อฝึกเสร็จก็ได้เกิดการประลองดาบด้วยการฟันหิน ปรากฏว่าหินนั้นขาดออกเป็น 3 ก้อน จากนั้นนางมโนราห์จึงทำพวงมาลัยดอกไม้ให้ท้าวสีทนคล้องคอเอาไว้และบอกว่าหากเมื่อใดที่

ดอกไม้เหี่ยวแสดงว่ามีเหตุการณ์ไม่ดีเกิดขึ้นกับนาง เมื่อท้าวสีทนไปรบเป็นเวลาชวปี พวงมาลัยนั้นได้แห้งเหี่ยวผิดตา ท้าวสีทนจึงคิดว่าคงมีเหตุอันใดเกิดขึ้นกับนางมโนราห์จึงรีบกลับมาเมืองเปงจานทันที

เมื่อกลับมาถึงก็ทราบว่านางมโนราห์นั้นได้หนีกลับเมืองภูเงินไปแล้ว โดยนางได้ใช้วิธีขอปีกและหางเพื่อจะร้ายรำให้แม่ของท้าวสีทนได้ดู เมื่อได้ปีกและหางมาใส่แล้วก็ร้ายรำไปมาให้ดู จากนั้นนางก็บินหนีออกไปและบินกลับไปเมืองภูเงิน เมื่อท้าวสีทนกลับมาก็ไม่เจอนางมโนราห์จึงจะออกติดตามหานางโดยเดินป่าเดินไพรไปเรื่อย ๆ จนไปเจอแม่น้ำก่ดเหล็กก่ดทองจึงข้ามไปไม่ได้

จากนั้นจึงมีนกอินทรีตัวใหญ่คุยกันว่าจะไปกินซากวัวซากควายที่เมืองภูเงิน เพราะทางเมืองภูเงินจะจัดพิธีสู่ขวัญเพื่อรับขวัญนางมโนราห์ที่หนีมาจากเมืองมนุษย์ได้

ท้าวสีทนจึงไปหลบอยู่ใต้ขนของนกอินทรี พอตกเข้านกอินทรีจึงพากันออกบินเพื่อจะไปเมืองภูเงิน เมื่อถึงเมืองภูเงินท้าวสีทนจึงกระโดดลงจากปีกนกอินทรีแต่ยังไม่สามารถเข้าไปในเขตวังของเมืองภูเงินได้

ต่อมานางมโนราห์ใช้ให้นางกำนันทสาวใช้ออกมาตักน้ำเพื่อใช้อาบสร้ง ท้าวสีทนจึงทิ้งแหวนลงไปในถังน้ำ เมื่อนางมโนราห์สร้งน้ำในถังที่มีแหวนตกอยู่แหวนจึงวิ่งมาสมมติที่นิ้วนางมโนราห์ นางจึงแปลกใจและคิดว่าท้าวสีทนได้ตามมาถึงแล้ว เมื่อนางสร้งเสร็จก็จัดสำหรับอาหาร

ท้าวสีทนเดินเข้ามาในวังและได้พบมโนราห์บริเวณที่นางมโนราห์ อาบสร้ง นางมโนราห์จึงไปบอกให้พ่อกับแม่จัดเตรียมสำหรับมาใหม่ ให้ท้าวสีทนเลือกสำหรับอาหารว่าสำหรับไหนเป็นของนางมโนราห์ ทันใดนั้นจึงมีแมลงวันเขียวบินมาจับสำหรับของนางมโนราห์ ท้าวสีทนจึงเลือกถูกสำหรับพอดิ จึงให้สนมนำชุดเครื่องทรงมาให้ท้าวสีทนสวมอย่างสมพระเกียรติ จากนั้นก็ให้ท้าวสีทนเลือกอีกโดยการให้ริดาทั้ง 7 มายืนเรียงกันแล้วใช้ผ้ามาปิดกั้นเอาไว้ ด้านหน้า ให้ยื่นเพียงนิ้วมือออกมาคนละ 1 นิ้ว แล้วแมลงวันเขียวก็บินมาจับนิ้วของนางมโนราห์อีกเช่นเดิม ท้าวสีทนจึงเลือกถูกและได้แต่งงานกัน”

(สวัสดี เลิศประเสริฐ, ถิน เลิศประเสริฐ, 2559 : สัมภาษณ์)

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนวนที่ 18

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนวนนี้ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ นายเคน สมบูรณ์ธรรม อายุ 79 ปี ชาวบ้านเปงจาน ตำบลโพนแพง อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ความว่า

“ท้าวสีทนเคยไปพักที่อำเภอปากคาดก็คือถ้ำศรีธน และเคยไปยกก้อนหินในถ้ำ ปัจจุบันก็ยังเห็นเป็นรอยมืออยู่ ภายหลังจึงมาตั้งเป็นวัด ท้าวสีทนคู่กับนางมโนราห์ เรื่องของท้าวสีทนกับนางมโนราห์มีประวัติคือโนนยางคอย โนนสาวเอ้ ดงลิ้น มันมีอยู่ในเรื่องสีทน-มโนราห์ เมืองเปงจานนครราช เช่น ท้าวสีทนไปคอยนางมโนราห์ที่โนนยางคอย ก็เลยตั้งชื่อว่าโนนยางคอย ท้าวสีทนไปคอยนางมโนราห์อยู่ที่หนองซง ก็คือทรงตัว และยังมีโนนสาวเอ้โนนของนางมโนราห์ นางมโนราห์จะไปไหว้ธาตุพนมเลยไปเอ้ไปทรงที่นั่น มันคือบทเทศน์ที่เล่าถึงเมืองเปงจานนครราช และเมืองนางมโนราห์อาจจะอยู่ที่เมืองเปงจานแห่งนี้เพราะมีศาลนางมโนราห์ตั้งอยู่

ท้าวสีทนจะไปคอยนางมโนราห์และหนองคอนคือหนองของท้าวสีทน ก่อนที่จะพากันไปไหว้ธาตุพนมท้าวสีทนจะไปเอ้ตัวอยู่ที่โนนยางคอย ส่วนนางมโนราห์อยู่ที่โนนสาวเอ้ ไปไหว้ธาตุพนมเสร็จก็พากันกลับคืนมาก็มาทรงตัวอยู่หนองซง แล้วก็ไปสร้าง ภูเงินภูเบี้ยอยู่ฝั่งลาว ภูเงินก็คือบ่อเงินบ่ทองผ่านจำปาสักของฝั่งลาวไปอีก ท้าวสีทนก็ไปคอยนางมโนราห์ที่ถ้ำศรีธน”

(เคน สมบูรณ์ธรรม, 2559: สัมภาษณ์)

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนวนที่ 19

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนวนนี้ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ พระครูโอภาส วัฒนานุกุล อายุ 67 ปี รองเจ้าคณะอำเภอปากคาด วัดสว่างพัฒนา ตำบลนาแก อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ ความว่า

“ท้าวสีทนอยู่เมืองเปงจานนครราช นางมโนราห์อยู่เมืองภูเงิน นางมโนราห์มาเล่นน้ำ นายพรานเลยพยายามเอาบ่วงมาคล้องแต่ก็คล้องไม่ได้ นายพรานจึงไปหาฤาษี ฤาษีจึงแนะนำให้ไปเอาบ่วงบาศมาคล้อง นางมโนราห์จึงติดบ่วงบาศนั้น นายพรานจึงจะเอานางมโนราห์มาถวายท้าวสีทน นางมโนราห์มีความพิเศษคือนางมีปีกและหาง เมื่อนางมโนราห์แต่งงานกับท้าวสีทนก็ได้อยู่เมืองเปงจานด้วยกัน แต่พ่อกับแม่ของท้าว สีทนไม่พอใจที่ท้าวสีทนได้เมียที่ไม่มีที่มาที่ไปอย่างนางมโนราห์

ต่อมาก็เกิดศึกสงครามที่ชายแดนเมืองเปงจาน อันที่จริงนั้นเป็นกลอุบายของแม่ท้าวสีทนที่จะทำให้ท้าวสีทนนั้นยกทัพไปปราบกบฏที่ก่อกวนอยู่ชายแดน เป็นแผนเพื่อจะได้ขับไล่ นางมโนราห์หนี ท้าวสีทนก็ได้ยกทัพไปรบ พอกับแม่ของท้าวสีทนจึงทำกลอุบายจะฆ่านางมโนราห์แต่นางรู้ตัวเสียก่อน นางจึงหาทางเอาตัวรอดโดยกลอุบายของนางคือ จะขอพื่อนำให้พ่อกับแม่ของท้าวสีทนดูก่อนนางจึงขอปีกและหางคืนเพื่อจะใส่ใส่แล้วร้ายรำ เมื่อได้ปีกและหางมาใส่ นางก็ร้ายอย่างสง่างามสักพักนางเริ่มบินสูงขึ้น ๆ จากนั้นนางได้หันลงมาสั่งความเอาไว้ว่าไม่ต้องให้ท้าวสีทนออกตามหานางเพราะทางข้างหน้ามีอุปสรรคมากมาย ท้าวสีทนคงตามไปไม่ถึง เมื่อพูดจบนางก็ฝากแหวนเอาไว้ให้ท้าวสีทนแล้วนางก็บินหนีไป

ส่วนท้าวสีทนเมื่อกลับมาไม่เจอนางมโนราห์ก็รีบออกตามหาพร้อมกับสวมแหวนที่นางทิ้งเอาไว้ให้และได้ผ่านอุปสรรคต่าง ๆ สุดท้ายก็ไปถึงเมืองภูเงิน ก็ไปเจอสาวใช้ของนางมโนราห์ที่พากันมาตักน้ำ ท้าวสีทนจึงแอบฟังเขาพูดกันเรื่องนางมโนราห์และแอบเอาแหวนใส่ลงในหาน้ำนั้น นางมโนราห์จึงรู้ว่าท้าวสีทนตามมา”

(โอภาส วัฒนานุกูล, 2559: สัมภาษณ์)

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนตอนที่ 20

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนนี้ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ พระอธิการจอน ปัญญาภาโม อายุ 82 ปี วัดไชยวนาวาส ตำบลนาแก อำเภอบางบาล จังหวัดบึงกาฬ ความว่า

“เมืองท้าวสีทนอยู่เมืองเปงจานนครราช วันหนึ่งนางมโนราห์เล่นน้ำกับบรรดาพี่ๆทั้ง 6 นายพรานไปเจอเลยไปคล้องนางมาได้และหวังจะจับนางทำเมีย แต่จะต้องตัวนางไม่ได้เพราะตัวนางนั้นร้อนเหมือนไฟ จึงได้นำมาถวายท้าวสีทน ท้าวสีทนจึงแต่งงานกับนางมโนราห์และยกให้นางเป็นมเหสี อยู่มาท้าวสีทนไปรบ นางมโนราห์จึงอยู่กับแม่ของท้าวสีทน แม่ของท้าวสีทนหาว่านางมโนราห์เป็นกาลีบ้านกาลีเมืองเข็ดขวงวงงา นางมโนราห์ทนไม่ได้เลยแต่งตัวจะร้ายให้แม่ท้าวสีทนดู นางร้ายรำมีทั้งปีกและหาง รำขึ้นไปจนถึงเพดานจากนั้นก็บินหนีกลับไปเมืองภูเงิน ก่อนหน้านั้นนางสั่งแม่ท้าวสีทนเอาไว้ว่าอย่าให้ท้าวสีทนตามไป เพราะมันมีหินกีดเหล็กกีดทอง ท้าวสีทนจะข้ามไปไม่ได้เพราะหินนั้นจะหนีบตัว

ฝ่ายท้าวสีทนก็ไม่ฟังคำห้ามปราม ตัดสินใจออกตามหานางมโนราห์ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน แล้วไปเจอแม่น้ำที่มีปลาผีจำนวนมากแต่ก็ข้ามไปไม่ได้ ไปจนถึงเมืองภูเงินแล้วก็ลงเล่นน้ำสระอนาคต จากนั้นก็เข้าเฝ้าพ่อกับแม่นางมโนราห์ซึ่งขณะนั้นบรรดาพี่ๆของนางก็อยู่ด้วย ท้าวสีทนขอพญาเมืองภูเงินว่าอยากพบนางมโนราห์ขอให้เรียกนางออกมาพบ นางมโนราห์จึงได้เจอกับท้าวสีทน พ่อนางมโนราห์จึงออกอุบายทดสอบท้าวสีทนโดยการนำควาย

จำนวน 1,000 ตัวออกมาผูก แล้วให้เลือกไว้ในควาย 1,000 ตัวนั้น มีตัวไหนบ้างที่เป็นควายของนางมโนราห์ โดยให้ท้าวสีทนเลือกชี้ถ้าชี้ถูกก็จะยอมรับว่าท้าวสีทนเป็นสามีของนางมโนราห์

จากนั้นท้าวสีทนจึงอธิษฐานอยู่ ๆ ก็มีแมลงวันบินมาบอกว่าถ้าหากแมลงวันบินไปจับที่ควายตัวใดก็ให้ท้าวสีทนไปชี้ที่ควายตัวนั้นแล้วเลือกออกมา จากนั้นท้าวสีทนก็เลือกถูกควายของนางมโนราห์ทุกตัว ท้าวสีทนจึงได้รับการยอมรับ และได้ร่วมพิธีอาบสงฆ์ด้วยกัน สระโหนดาตอยู่พระตำหนักภูพานราชนิเวศน์ จ.สกลนคร จากนั้นก็จัดพิธีแต่งงาน ทั้งคู่ก็อยู่เป็นคู่ผัวเมียกัน”

(จอน ปัญญากาโม, 2559: สัมภาษณ์)

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนที่ 21

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนนี้ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์นายสุวัฒน์ชัย ดีแสน อายุ 48 ปี ชาวบ้านมวลงชน ตำบลปากคาด อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ ความเป็นมาว่า

“เรื่องของท้าวสีทน-มโนราห์เริ่มจากเมืองภูเงิน เมืองภูเงินปัจจุบันเป็นชื่อภูเขาควายอยู่ฝั่งลาวและมีนางกินรีอยู่ที่นั่น นางกินรีลงมาเล่นน้ำ น้ำกัดเหล็กกัดทองปัจจุบันคือแม่น้ำโขง ลงมาเล่นเมืองเปงจานก็คือบ้านเปงจานปัจจุบัน จากนั้นพรานบุญไปล่าสัตว์เลยไปคล้องนางมโนราห์ เมื่อคล้องนางได้แล้วพรานบุญไม่สามารถแตะต้องนางมโนราห์ได้เนื่องจากทุกครั้งที่จะจับต้องตัวนางก็มีความร้อนแผ่ออกมาจากตัวของนาง ท้าวสีทนอยู่ที่เมืองเปงจาน เป็นลูกเจ้าเมืองเปงจาน พรานบุญจึงนำนางมโนราห์มาถวายท้าวสีทน จากนั้นนางมโนราห์ก็ถูกถอดปีกและหางออกแล้วท้าวสีทนก็เอาปีกและหางของนางไปซ่อนไว้ที่ถ้ำศรีธรรมาปการ เมื่อท้าวสีทนได้นางมโนราห์มาเป็นคู่ครอง นางมโนราห์อยากกลับไปเมืองภูเงินแต่นางไม่มีปีกไม่มีหางจึงบินไม่ได้ นางมโนราห์จึงวางอุบายขอปีกขอหางเพื่อจะพ่อนรำถวายต่อหน้าพระพักตร์ ท้าวสีทนจึงให้เสนาอำมาตย์ไปเอาปีกและหางมาให้นางมโนราห์ใส่เพื่อให้พ่อนรำถวาย หลังจากนั้นนางก็ได้พ่อนรำถวาย เมื่อพ่อนรำขึ้นไปสูงเทียมหลังคานางก็บินหนีไปเมืองภูเงินข้ามน้ำกัดเหล็กกัดทองไป

หลังจากนางมโนราห์หนี ท้าวสีทนไปฝึกวิชาที่พระบาทนาสิงห์ ต.นาสิงห์ อ.รัตนวาปี หลังจากฝึกเสร็จแล้วจะตามหานางมโนราห์ก็เลยมาลองดาบที่ถ้ำศรีธรรมาปการ เมื่อลองดาบเสร็จแล้วก็จะออกตามหานางมโนราห์ และหลังจากที่ท้าวสีทนออกจากถ้ำศรีธรรมาปการก็ไม่พบประวัติของท้าวสีทนอีกเลย

แต่ก่อนที่จะได้นางมโนราห์ ท้าวสีทนถูกทดสอบโดยการเอานางกำนัลมาขึ้น เรียงกันแล้วเอาผ้าปิดกันไว้ด้านหลัง จากนั้นให้นางกำนัลยื่นนิ้วออกมาแล้วให้ท้าวสีทนเลือก ท้าวสีทนจึงอธิษฐาน พระอินทร์แปลงเป็นแมลงวันเขียวลงมา ท้าวสีทนอธิษฐานว่าหากนิ้วใด เป็นนิ้วนางมโนราห์ขอให้ตนจับถูก แมลงวันเขียวจึงมาจับนิ้วของนางมโนราห์ เมื่อจับถูกแล้ว ท้าวสีทนจึงเลือกเอานิ้วที่มีแมลงวันจับเป็นนิ้วนางมโนราห์”

(สุวัฒน์ชัย ดีแสน, 2559: สัมภาษณ์)

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนตอนที่ 22

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนนี้ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการ สัมภาษณ์ นายจันทร์ ทับศรี อายุ 82 ปี ชาวบ้านปากคาคพัฒนา ตำบลปากคาค อำเภอปากคาค จังหวัดบึงกาฬ ความว่า

“ท้าวสีทนเกิดในบ้านเปงจานนครราช มาเรียนวิชาอาคมที่ถ้ำศรีธิน เรียนวิชา เสร็จแล้วจึงได้ลองดาบที่ก้อนหินใหญ่จนเป็นร่องรอยปรากฏให้เห็นในวัดถ้ำศรีธินท้าวสีทนฟัน ดาบลงหิน 1 ครั้ง หินแตกออกเป็น 3 ก้อน

ท้าวสีทนเรียนวิชาอาคมกับฤาษี แล้วจากนั้นก็กลับไปเมืองเปงจาน มีเสียงร่ำ ลือกันถึงชื่อนางมโนราห์ที่ว่า 7 วันนางมโนราห์จะลงมาเล่นน้ำที่หนองบัวก็คือหนองหินที่อยู่ ตรง บขส อ.ปากคาค ซึ่งแต่ก่อนเป็นหนองน้ำธรรมชาติ แต่ปัจจุบันได้มีการต่อเติมได้รับการ ดูแลที่ดีขึ้นจากเทศบาล ซึ่ง 7 วันนางมโนราห์จะลงมาเล่นน้ำ เมื่อท้าวสีทนได้ยินเช่นนั้นจึงใช้ เสนาอำมาตย์จากเมืองเปงจานมาสังเกตการณ์ดูว่านางมโนราห์มาอาบน้ำจริงหรือไม่ ให้เสนา อำมาตย์เฝ้าบ่วงไปคล้องเอานางมาแล้วนำมาถวายให้ตน เมื่อคล้องมาได้ทั้ง 7 นาง ท้าวสีทนก็ เลือก 1 นางนั้นก็คือนางมโนราห์ ก็เลยได้เป็นคู่ผัวเมียกันอยู่ด้วยกันที่เมืองเปงจาน

ต่อมาบ้านเมืองเกิดศึกสงครามท้าวสีทนถูกเกณฑ์ไปรบ 7 ปี 7 เดือน นางมโนราห์ที่รออยู่เมืองเปงจานก็เกิดความคิดถึงสามีที่ไปรบแล้วไม่กลับมา นางจึงนึกถึงเมือง ภูเงินบ้านของตน ก็คือภูเขาควายนังสาว

ท้าวสีทนเมื่อเสร็จสิ้นจากทำศึกก็กำลังจะกลับเมืองเปงจาน ฝ่ายนางมโนราห์ก็ ทนอยู่ต่อไปไม่ได้ด้วยคิดถึงสามี จึงขอแม่ของท้าวสีทนว่าอยากกลับเมืองภูเงิน ก่อนจะกลับนั้น นางจะร่ำรำไห้แม่ท้าวสีทนดูก่อน และนางก็ออกอุบายว่าให้เปิดสีหน้าไพร่ภูญานนั้นออกเพื่อ รับแสงสว่าง เมื่อสีหน้าถูกเปิดออกแล้วนางก็ร่ำรำขึ้นไปและบินออกไปจากเมืองเปงจานทันที

นางมโนราห์บินมาถึงถ้ำศรีธิน นางจึงเอาผ้าสไบผากไว้ที่ฤาษีจากนั้นก็บินกลับ เมืองภูเงิน กล่าวถึงท้าวสีทนเมื่อกลับมาไม่เจอนางมโนราห์ และทราบว่านางมโนราห์นั้นกลับ

เมืองภูเงินไปแล้วจึงออกเดินทางตามหานาง เมื่อท้าวสีทนเดินทางมาถึงถ้ำศรีธรณ์ก็มาเจอฤาษี ฤาษีจึงบอกท้าวสีทนว่านางมโนราห์ได้กลับบ้านเมืองนางไปแล้ว และนางได้ฝากผ้าสไบเอาไว้ ท้าวสีทนด้วย ฤาษีจึงมอบผ้าสไบให้ท้าวสีทน จากนั้นท้าวสีทนก็เดินทางตามหานางต่อไป เดินไปทางทิศเหนือเพราะเป็นเส้นทางไปเมืองภูเงิน ท้าวสีทนมีวิชาเหาะเหินเดินอากาศที่ร่ำเรียนมากับฤาษีเพื่อจะผ่านอุปสรรคต่าง ๆ

เมื่อไปถึงวัดอาฮงก็ไปหยุดอยู่ที่น้ำกาดเหล็กกัตทองก็คือน้ำโขง ท้าวสีทนไม่สามารถข้ามไปได้ บริเวณนั้นมีต้นยางใหญ่อยู่ต้นหนึ่ง เมื่อพระยาอินทราธิราชเห็นว่าท้าวสีทน อารมณ์ถึงนางมโนราห์ด้วยความโศกเศร้าจึงแปลงเป็นพญานกอินทรีไปจับอยู่ที่ต้นยางใหญ่ นั้น ท้าวสีทนเห็นพญานกอินทรีจึงได้ทอกลาแปลงกายตนเองให้เป็นตัวหมัดตัวไรเพื่อจะไปซ่อนอยู่ในปีกของนกอินทรีหวังจะข้ามแม่น้ำโขงไปเมืองภูเงิน เมื่อข้ามไปถึงเมืองภูเงินแล้ว ท้าวสีทนก็กระโดดออกจากพญานกอินทรี แล้วกลับเพศคืนร่างตน จากนั้นก็เอาสไบที่ฤาษีให้ มาไปแสดงตนว่าตนเองนั้นคือสีทนสามีของมโนราห์ ท้าวสีทนได้รับการยอมรับ จึงได้แต่งงานกันอยู่ด้วยกันที่เมืองภูเงิน”

(จันทร์ ทับศรี, 2559: สัมภาษณ์)

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนตอนที่ 23

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนนี้ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการ สัมภาษณ์ นายทองม้วน ดอกไม้แก้ว อายุ 80 ปี ชาวบ้านห้วยก้านเหลียงน้อย ตำบลปากคาด อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ ความว่า

“เมืองเปงจานสมัยก่อนพ่อท้าวสีทนเป็นพญาเมือง มีลูกชาย 1 คนคือท้าวสีทน ท้าวสีทนยังไม่มีเมีย ต่อมามีนางมโนราห์มาเล่นน้ำ นายพรานจึงไปคล้องเอา แต่ก่อนจะคล้อง นั้นได้ไปยืมปวงบาศพญานาค เพราะนายพรานนั้นเป็นสหายของพญานาค เมื่อพรานบุญได้ ปวงบาศจากพญานาคในเมืองบาดาลมาแล้วก็นำมาคล้องนางมโนราห์ไปเป็นเมีย ส่วน สถานที่คล้องนางมโนราห์นั้นก็อยู่ข้างๆถ้ำศรีธรณ์ คือบริเวณหนองหิน

เมื่อคล้องนางมโนราห์ได้ก็ และจะพานางไปเมืองเปงจาน และเมื่อฝั่งท้าวสีทนรู้ อย่างนั้นจึงออกมาต้อนรับนาง ปัจจุบันจึงมีหมู่บ้านหมู่บ้านหนึ่งที่ชื่อว่าบ้านดอน จากนั้นก็ มอบนางมโนราห์ให้กับท้าวสีทน ก็ได้เป็นผัวเมียกันอยู่มาอีกระยะหนึ่งก็เกิด (เล็กละเลื่อเหือไต้) ศักสงคราม ท้าวสีทนจึงเดินทางไปรบ ขณะที่ท้าวสีทนไปทำศึกนั้นก็เกิดปัญหาขึ้นกับนาง มโนราห์ คือ มีเสียงคัดค้านต่อต้านนางมโนราห์กล่าวหานางต่าง ๆ นานาว่านางนั้นเป็นกาลิ บ้านกาลิเมืองนางเป็นนกไม้ไข่มุข นางจะทำให้เมืองเปงจานล่มสลาย แม่ของท้าวสีทนจึง วางแผนไม่ยากให้สะใภ้อยู่ร่วมด้วย จึงคิดจะวางแผนฆ่านางแต่ไม่สำเร็จ เพราะนางมโนราห์

ได้วางแผนจะกลับเมืองของตน โดยได้ขอกิจขอทางจากแม่ท้าวสีทน เมื่อได้ปึกและทางมาแล้ว นางก็บินหนีไป ก่อนที่นางจะบินกลับเมืองภูเงินนั้น นางได้มาฝากแหวนและผ้าสไบเอาไว้กับ ฤาษี

ท้าวสีทนกลับจากทำศึกก็ไม่พบนางมโนราห์จึงออกเดินทางตามหานาง การเดินทางของท้าวสีทนนั้นใช้วิธีเดินเท้า ท้าวสีทนเดินทางไปจนพบฤาษีอยู่ที่ถ้ำศรีธณ รำเรียน วิชาที่นั่นจนจบศาสตร์หลังจากนั้นก็ได้อาโลงดาบที่ก้อนหินแห่งหนึ่งโดยได้ฟันหินก้อนนั้นจน ขาดออกจากกัน ปัจจุบันก็ยังมิให้เห็นอยู่ที่วัดถ้ำศรีธณ จากนั้นท้าวสีทนก็ออกเดินทางต่อไปจน ไปถึงน้ำกาดเหล็กกาดทอง พอไปถึงที่นั่นก็จะพบกับ (ช้างอ่วยงาปลาอ่วยเหียง) คือภัยอันตราย ที่ท้าวสีทนจะต้องเผชิญ จากนั้นก็เดินทางไปเจอนกอินทรีคู่หนึ่งจะบินไปกินเศษอาหารที่ เมืองภูเงิน ในงานสร่งน้ำนางมโนราห์หรือพิธีสู่ขวัญนางมโนราห์ ซึ่งสมัยก่อนนกอินทรี สันทนากับคนได้รู้เรื่องราวหากัน นกอินทรีพูดคุยกันว่าจะไปกินเศษอาหารที่เขาใช้ในพิธีสู่ ขวัญนางมโนราห์ ท้าวสีทนรู้จึงขึ้นไปบนรังของนกอินทรี และไปจับอยู่ที่หัวของนกอินทรี พอรุ่งเช้านกอินทรีก็ออกบินข้ามแม่น้ำกาดเหล็กกาดทองไป เมื่อถึงเมืองภูเงินก็บินลงมาจับที่ ศาลาคู่หนึ่ง

ต่อมามีสาวสนมกรรมวังมาตักน้ำ ท้าวสีทนจึงถามไถ่เลยรู้ว่าจะตักน้ำไปสร่งนาง มโนราห์ จึงเอาแหวนทิ้งลงไปในถังน้ำ เมื่อนางมโนราห์สร่งน้ำแหวนนั้นจึงตกลงให้นางเห็น นางจึงทราบว่าท้าวสีทนได้มาถึงแล้ว นางมโนราห์จึงถามสาวใช้ของตนว่าได้พบเจอกับคน แปลกหน้าหรือไม่ที่ศาลาเทียมท่าคู่นั้น เมื่อสาวใช้ตอบว่ามีชายแปลกหน้าอยู่ที่นั่น นาง มโนราห์จึงให้สาวใช้ไปที่ศาลาเทียมท่า แล้วไปเชิญเข้ามาในวังพร้อมกับเสื้อผ้าชุดทรงใหม่ เมื่อ ท้าวสีทนเข้ามาในวังแล้ว พ่อของนางมโนราห์ไม่ยอมรับท้าวสีทน จึงได้เกิดการพัวพันขึ้นแข่งกัน ขึ้น คือให้ท้าวสีทนเลือก (พาข้าว) หรือ สำหรับอาหาร ให้ท้าวสีทนเลือก 1 ใน 7 สำหรับ ว่าสำหรับ ไหนเป็นสำหรับของนางมโนราห์ ท้าวสีทนจึงขอพรจากเทวดาให้มาช่วย เทวดาก็แปลงกายเป็น แมลงวันเขียวบินมาจับที่สำหรับของนางมโนราห์ ท้าวสีทนจึงเลือกสำหรับที่มีแมลงวันจับ ก็ปรากฏ ว่าเป็นสำหรับของนางมโนราห์ จากนั้นก็ยังไม่สิ้นสุดท้าวสีทนก็ถูกทดสอบโดยการให้ไปยกก้อน หินใหญ่ยกภูเขาจนได้รับการยอมรับ มีการลั่นฆ้องร้องไชโยกันทั้งเมือง ท้าวสีทนจึงได้เป็น ลูกเขยเมืองภูเงิน และเมืองภูเงินก็คือเมืองที่อยู่บนภูเขาควายฝั่งลาว”

(ทองม้วน ดอกไม้แก้ว, 2559: สัมภาษณ์)

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนตอนที่ 24

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนนี้ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ นายสุนทร สีสมา อายุ 69 ปี ชาวบ้านดาลบังบด ตำบลนาตง อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ ความว่า

“ที่บ้านดาลบังบด (บริเวณวัดเทพนิมิตดาลบังบด) มันจะมีสวนสวนหนึ่ง เป็นสวนดอกสเลเตของนางมโนราห์หรือนางทั้ง 7 เวลาที่นางมาชมสวนนางจะมาที่นี่ เพราะสวนของนางมีหลายที่ และบริเวณนั้นก็มียูบปั่นท้าวสีทนลงดาบปรากฏอยู่”

(สุนทร สีสมา, 2561: สัมภาษณ์)

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนตอนที่ 25

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนนี้ผู้วิจัยได้ข้อมูลมาจากคอลัมน์ในหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ ฉบับวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2533 หน้า 11 ชื่อว่า “ถิ่นตำนาน พระสุธน-นางมโนราห์” ซึ่งเป็นข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ในพื้นที่ศึกษา แล้วนำข้อมูลดังกล่าวไปเผยแพร่ในหนังสือพิมพ์ ความว่า

“ถิ่นตำนานพระสุธน-นางมโนราห์” หลายคนคงลืมไปแล้วว่าที่อำเภอปากคาดหนองคายนั้นมีสถานที่ท่องเที่ยวที่มีตำนานเก่าแก่ได้เล่าขานกันว่า พระสุธน-นางมโนราห์นั้นอยู่ที่อำเภอนี้หรืออยู่ที่ปากซันได้

จากหลักฐานที่พบเห็นนั้น ที่วัดถ้ำศรีธน อ.ปากคาด จ.หนองคาย โดยตำนานเล่าว่า สมัยนั้นได้มีฤาษีองค์หนึ่งมีวิชาดาบเป็นเลิศในยุทธภพ ได้มาบำเพ็ญศีลเจริญภาวนาอยู่ในถ้ำบริเวณถ้ำ ศรีธนทุกวันนี้

ต่อมาพระสุธนได้เดินทางตามหานางมโนราห์ และได้พบเห็นพระฤาษีเข้าก็ขอฝากตัวเป็นลูกศิษย์เรียนวิชาดาบอยู่กับพระฤาษี หลังจากเรียนจบในกระบวนยุทธแล้วได้ไปลองวิชาดาบบริเวณวัดโดยฟันก้อนหินขนาดใหญ่ขาดออกเป็น 3 เลี่ยง รอยคมดาบยังปรากฏให้เห็นอยู่ทุกวันนี้ พร้อมมียูบปั่นขนาดใหญ่ของพระสุธนและนางมโนราห์เป็นอนุสรณ์ และวัดแห่งนั้นได้ขนานนามจากชาวบ้านว่า “วัดถ้ำศรีธน”

สภาพภูมิประเทศของวัดมีธรรมชาติร่มรื่นสงบ เหมาะแก่การปฏิบัติธรรม และยังมีประวัติศาสตร์ที่น่าศึกษาอีกหลายอย่าง หลายเรื่อง ตลอดจนมีนิทานเก่าแก่พื้นบ้านของชาวอีสานเรื่องยักษ์กาละสาต่อสู้กับท้าวลิ้นทองที่หนองยอง หมู่บ้านหนองยอง ต.หนองยอง อ.ปากคาด ซึ่งไม่ไกลจากตัวอำเภอมากเท่าไร และมีรอยพระพุทธรูป พระพุทธรูปที่แกะสลักจากหิน ที่แห่งนี้จึงมีตำนานของการพบรักอันยิ่งใหญ่ของพระสุธนกับนางมโนราห์

ปากคาดเป็นอำเภอชายแดนติดแม่น้ำโขงเต็มไปด้วยภูเขาสิ่งมหัศจรรย์อีกอย่าง
คือมีวิหารรูประฆังคว่ำสร้างอยู่บนก้อนหินขนาดใหญ่ ภายใต้ถ้ำใต้ก้อนหินเป็นที่ประดิษฐาน
พระพุทธรูปไสยาสน์ขนาดใหญ่และมีรอยพระพุทธรูปบาท”

(ชัย อภิรัตน์, 2533)

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนตอนที่ 26

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนนี้ผู้วิจัยได้ข้อมูลมาจากสารานุกรมวัฒนธรรมไทย
ภาคอีสาน เล่ม 5 ในหน้า 1682-1683 เขียนโดย สมคิด ชัยวงศ์ ซึ่งข้อมูลดังกล่าวได้มาจากการ
สัมภาษณ์ในพื้นที่ศึกษาเช่นเดียวกัน โดยเนื้อหามีความว่า

ซากเมืองโบราณที่บ้านเปงจาน อำเภอพนมพิสัย จังหวัดหนองคาย ชาวบ้านได้นำเรื่อง
ท้าวสีทนหรือศรีธรรมาสร้างเป็นตำนานเมืองเล่าสืบต่อกันมา ดังนี้

“วันหนึ่งนายพรานได้จับนางมโนราห์ที่พากันมาลงเล่นน้ำได้ที่สระโนนดาด
มาถวายท้าวสีทนกษัตริย์เมืองเปงจานนครราช ทั้งสองเกิดความพึงพอใจต่อกันจนเกิดเป็น
ความรัก จึงได้จัดอภิเษกให้นางมโนราห์เป็นมเหสี ท้าวสีทน สร้างความไม่พอใจให้แก่นางสนม
ทั้ง 7 ซึ่งเป็นลูกสาวบุโรหิตย่นัก จึงคิดกลั่นแกล้งด้วยวิธีการบงการให้ท้าวสีทนออกไปรบกับ
ข้าศึกที่ยกกองทัพมาประชิดชายแดนเมืองเปงจานนครราช ฝ่ายบุโรหิตได้กราบทูลพระเจ้าย่า
ว่านางมโนราห์ไม่ใช่คนเป็นอมมนุษย์ เป็นตัวกาลิบ้านกาลิเมือง นำความเดือดร้อนมาสู่เมือง จึง
ขอให้ให้นำเอาตัวออกไปฆ่าบูชาญที่ศาลพระหลักเมือง

นางมโนราห์ออกอุบายว่าก่อนตายจะขอร้ายรำเพื่อขอขมาโทษต่อศาลพระหลัก
เมืองให้พระเจ้าย่าชมเสียก่อน และขอให้ให้นำเอาปีกและหางมาให้ เมื่อได้ปีกกับหางมาใส่แล้ว
นางมโนราห์เริ่มร้ายรำด้วยท่าที่อ่อนช้อยงดงาม พอได้โอกาสที่นางร้ายรำทำโฉบเลี้ยวเล่นลม
นางก็บินหนีกลับเมืองภูเงิน

ฝ่ายท้าวสีทนที่ยกกองทัพออกไปรบกับข้าศึกได้รับชัยชนะ กลับมาไม่พบนาง
มโนราห์ก็โศกเศร้าเสียพระทัยเป็นอย่างยิ่งจึงรีบออกติดตามหานางมโนราห์ด้วยความ
ยากลำบาก จนกระทั่งถึงแม่น้ำไม่สามารถข้ามไปได้ก็นั่งร้องไห้ พระอินทร์แปลงร่างเป็นชาย
แก่นำเอาเรือมาให้ และบอกทางที่จะไปเมืองของนางมโนราห์ ขณะเดินทางมาท้าว สีทน
ได้มาพบพระฤาษี และพระฤาษีได้สอนวิชาอาคมต่าง ๆ ให้ พร้อมกับมอบดาบวิเศษให้เป็น
อาวุธประจำตัว จากนั้นจึงได้กราบลาพระฤาษีเดินทางต่อไปพบนกอินทรีแม่ลูกพูดกันว่า วัน
พรุ่งนี้จะพาไปกินเนื้อของนางมโนราห์ซึ่งจะถูกประหารชีวิต เนื่องจากถูกมนุษย์จับไปแล้วหนี
กลับมาได้ และบิดาของนางจึงได้ทำพิธีล้างกลั่นสาบมนุษย์ที่ติดตัวนางมโนราห์ให้แก่นาง

ซึ่งกลิ่นสาบของมนุษย์นั้นไม่สามารถชะล้างออกได้หมด และนางจะต้องถูกประหารชีวิต เมื่อท้าวสีหนได้ยินดังนั้นจึงได้ร้ายเวทมนตร์แปลงร่างเป็นตัวไต่ป็นขึ้นไปอยู่ใต้ปีกลูกนกอินทรีบินข้ามแม่น้ำโขงไปยังเมืองภูเงิน พอรุ่งเช้านางพี่เลี้ยงได้ออกมาตักน้ำเพื่อไปทำพิธีชะล้างบาปนางมโนราห์ ท้าวสีหนจึงซักถามจนทราบที่อยู่ของนางมโนราห์ หลังจากประกอบพิธีชะล้างบาปของนางมโนราห์เสร็จแล้ว บิดาของนางจึงได้ประกาศเลือกคู่ครองให้แก่นาง โดยวิธีให้ผู้ที่มีความประสงค์จะได้นางมโนราห์ไปเป็นคู่ครองเอาพวงมาลัยไปคล้องคอนางได้ถูกต้องจึงจะมีสิทธิ์ได้นางไปเป็นคู่ครอง นางมโนราห์ได้บอกนางพี่เลี้ยงให้มากระซิบบอกท้าวสีหนว่า ให้เอาแหวนไปสวมใส่นิ้วนางกินรีทั้ง 7 นางที่ออกมาให้เลือกคู่ทีละนาง ถ้าแหวนสวมใส่นิ้วของนางผู้ใดได้พอดีนางนั้นคือนางมโนราห์

ดังนั้นท้าวสีหนจึงได้เอาแหวนมาใช้เลือกคู่ครองและเลือกได้นางมโนราห์ ท้าวภูเงินบิดาของนางจึงได้จัดพิธีอภิเษกให้ จากนั้นทั้งสองจึงได้กราบลาบิดาของนางกลับมาครองเมืองเปงจานนครราช และให้จับบุโรहितประหารชีวิต ส่วนนางสนมทั้ง 7 คน ก็ให้ปลดออกจากตำแหน่งทุกคนแล้วไล่ให้ไปเป็นคนเลี้ยงหมูตลอดชีวิต ซึ่งเมืองเปงจานนครราชปัจจุบันคือบ้านเปงจาน ตำบลโพนแพง กิ่งอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย โดยมีใบเสมาหินทรายเป็นหลักฐาน นอกจากนั้นมีถ้ำท้าวสีหน และถ้ำพระฤาษี ปรากฏเป็นหลักฐานอยู่ถ้ำถ้ำศรีธน หรือวัดสว่างอารมณ์ อำเภอปากคาด จังหวัดหนองคาย จนทุกวันนี้”

(สมคิด ไชยวงศ์, 2513)

ท้าวสีหน-มโนราห์ ส่วนวันที่ 27

เรื่องท้าวสีหน-มโนราห์ส่วนนี้ผู้วิจัยได้ข้อมูลมาจากเอกสารที่ปรากฏในพื้นที่ศึกษาเขียนโดย ประมวล พิมพ์เสน โดยใช้ชื่อว่าเรื่องท้าวศรีธนโนห์รา มีเนื้อความดังนี้

“วันหนึ่งนายพรานได้จับนางมโนราห์ที่พากันมาลงเล่นน้ำได้ที่สระอโนดาต มาถวายท้าวสีหนกษัตริย์เมืองเปงจานนครราช ทั้งสองเกิดความพึงพอใจต่อกันจนเกิดเป็นความรัก จึงได้จัดอภิเษกให้นางมโนราห์เป็นมเหสีท้าวสีหน สร้างความไม่พอใจให้แก่นางสนมทั้ง 7 ซึ่งเป็นลูกสาวบุโรहितยิ่งนัก จึงคิดกลั่นแกล้งด้วยวิธีการาบทุลให้ท้าวสีหนออกไปรบกับข้าศึกที่ยกกองทัพมาประชิดชายแดนเมืองเปงจานนครราช ฝ่ายบุโรहितได้กราบทูลพระเจ้าว่านางมโนราห์ไม่ใช่คน เป็นอมมนุษย์ เป็นตัวกาลีสืบบ้านกาลีเมือง นำความเดือดร้อนมาสู่เมือง จึงขอให้นำเอาตัวออกไปฆ่าบูชาญที่ศาลพระหลักเมือง นางมโนราห์ออกอุบายว่าก่อนตายจะขอร้ายรำเพื่อขอขมาโทษต่อศาลพระหลักเมืองให้พระเจ้าอย่าชมเสียก่อน และขอให้ให้นำเอาปึกและหาง

มาให้ เมื่อได้ปีกกับหางมาใส่แล้ว นางมโนราห์เริ่มร่ายรำด้วยท่าที่อ่อนช้อยงดงาม พอได้โอกาสที่นางร่ายรำทำนองเฉียวเล่นลม นางก็บินหนีกลับเมืองภูเงิน

ฝ่ายท้าวสีทนที่ยกกองทัพออกไปรบกับข้าศึกได้รับชัยชนะ กลับมาไม่พบนางมโนราห์ก็โศกเศร้าเสียพระทัยเป็นอย่างยิ่งจึงรีบออกติดตามหานางมโนราห์ด้วยความยากลำบาก จนกระทั่งถึงแม่น้ำไม่สามารถข้ามไปได้ก็นั่งร้องไห้ พระอินทร์แปลงร่างเป็นชายแก่นำเอาเรือมาให้ และบอกทางที่จะไปเมืองของนางมโนราห์ มีตอนหนึ่งเป็นลำเดินที่ข้าพเจ้าจำได้ว่า

จกกล่าวกล้าปางก่อนศรีธน	กรรมเวรมาถึงเล่นน้ำเมียเหง้า
ซาแต่คำคนแ้วมโนราห์ไกลศึก	อย่าเอาปีกมอบให้จิ้งบินได้ตัวหนี
ได้กั้งโกบพิว้ายพิสันท	พ่อยากโดนหอบปรังค์ย่างไปน่านอง
จกว่าไปหนห้องแดนได้บู้ซ่ง	ศรีธนกกล่าวร้องโคลงขึ้นอ่านดู
ฉันจะไปตามซู้ผู้เขาอยู่แดนไกล	มโนห์เมียใครคงจะได้มาโชน
ถ้าได้สมความคิดจะวางจิตอาลัย	ฉันขอลาจากไปผาสารทมนต์เที่ยว
เขียนจดหมายฝากซู้ผู้เขายู่นา	ฉันได้จากเดินจรมาแล้วหลายวัน
ศรีธนกสิ้นชนนาให้ฮ่ำ	เป็นเพราะกรรมก่อนก็ทำให้นั่งเหงา

ขณะเดินทางมาท้าวสีทนได้มาพบพระฤาษี และพระฤาษีได้สอนวิชาอาคมต่าง ๆ ให้ พร้อมกับมอบดาบวิเศษให้เป็นอาวุธประจำตัว จากนั้นจึงได้กราบลาพระฤาษีเดินทางต่อไปพบนกอินทรีแม่ลูกพูดกันว่า วันพรุ่งนี้จะพาไปกินเนื้อของนางมโนราห์ซึ่งจะถูกประหารชีวิต เนื่องจากถูกมนุษย์จับไปแล้วหนีกลับมาได้ และบิดาของนางจึงได้ทำพิธีล้างกลืนสาบมนุษย์ที่ติดตัวนางมโนราห์ให้แก่นาง ซึ่งกลืนสาบของมนุษย์นั้นไม่สามารถชะล้างออกได้หมด และนางจะต้องถูกประหารชีวิต เมื่อท้าวสีทนได้ยินดังนั้นจึงได้ร่ายเวทมนตร์แปลงร่างเป็นตัวไกรป็นขึ้นไปอยู่ใต้ปีกนกอินทรี บินข้ามแม่น้ำโขงไปยังเมืองภูเงิน พอรุ่งเช้านางพี่เลี้ยงได้ออกมาตักน้ำเพื่อไปทำพิธีชะล้างบาปนางมโนราห์ ท้าวสีทนจึงชักถามจนทราบที่อยู่ของนางมโนราห์ หลังจากประกอบพิธีชะล้างบาปของนางมโนราห์เสร็จแล้ว บิดาของนางจึงได้ประกาศเลือกคู่ครองให้แก่นาง โดยวิธีให้ผู้ที่มีความประสงค์จะได้นางมโนราห์ไปเป็นคู่ครองเอาพวงมาลัยไปคล้องคอนางได้ถูกต้องจึงจะมีสิทธิ์ได้นางไปเป็นคู่ครอง นางมโนราห์ได้บอกนางพี่เลี้ยงให้มากระซิบบอกท้าวสีทนว่า ให้เอาแหวนไปสวมใส่นางกินรีทั้ง 7 นางที่ออกมาให้เลือกคู่ทีละนาง ถ้าแหวนสวมใส่นิ้วของนางผู้ใดได้พอดีนางนั้นคือนางมโนราห์

ดังนั้นท้าวสีทนจึงได้เอาแหวนมาใช้เลือกคู่ครองและเลือกได้นางมโนราห์ ท้าวภูเงินบิดาของนางจึงได้จัดพิธีอภิเษกให้ จากนั้นทั้งสองจึงได้กราบลาบิดาของนางกลับมาครองเมืองเปงจานนครราช และให้จับบุโรหิตประหารชีวิต ส่วนนางสนมทั้ง 7 คน ก็ให้ปลดออกจากตำแหน่งทุกคนแล้วไล่ให้ไปเป็นคนเลี้ยงหมูตลอดชีวิต ซึ่งเมืองเปงจานนครราช ปัจจุบันคือบ้านเปงจาน ตำบลโพนแพง กิ่งอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย โดยมีใบเสมาหินทรายเป็นหลักฐาน นอกจากนั้นมีถ้ำท้าวสีทน และถ้ำถาชี ปรากฏเป็นหลักฐานอยู่วัดถ้ำศรีธรรหรือวัดสว่างอารมณ์ อำเภอบากคาค จังหวัดหนองคาย จนทุกวันนี้”

(ประมวล พิมพ์เสน, มปป)

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนตอนที่ 28

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนนี้ผู้วิจัยได้มาจากเว็บไซต์ชื่อ THAIZA ที่ได้นำเรื่องราวของท้าวสีทน-มโนราห์ ของชาวชุมชนลุ่มน้ำโขงไปเผยแพร่ในสื่ออินเทอร์เน็ต ซึ่งเนื้อหาดังกล่าวนั้นมาจากพื้นที่ศึกษาเช่นเดียวกัน ในเนื้อหามีความว่า

“ท้าวศรีธรรเป็นโอรสของพระเจ้าอาทิตย์วงศ์แห่งเมืองปัญจานคร ต่อมาเรียกว่าเมืองเปงจานนคร (ปัจจุบันบ้านเปงจาน อยู่ห่างจากถ้ำศรีธรรประมาณ 10 กิโลเมตร) ท้าวศรีธรรได้ติดตามหานางมโนราห์ซึ่งเป็นมเหสี ผ่านมาถึงถ้ำถาชีก็สสประของคร่ำพิงว่า “เรามีความชำนาญแต่ด้านยิงธนูควรที่จะเรียนวิชาอาคมอื่นเพิ่มเติมเพื่อได้ใช้ในคราวจำเป็น” ท้าวศรีธรรจึงได้หยุดเรียน ณ สถานที่แห่งนี้กับพระฤาษีกัสสปะ

หลังจากเรียนอาคมจบพระองค์ก็อยากทดลองอาคมดูจึงเดินลัดเลาะไปหลังถ้ำเลือกก้อนหินก้อนหนึ่งเป็นเครื่องมือทดลอง จากนั้นพระองค์ได้ใช้มนต์อาคมที่เรียนมาเสกเป่าใส่ดาบ เมื่อท่องมนต์จบก็เงื้อดาบฟันลงบนก้อนหินถึงสามครั้ง ทำให้เกิดเสียงดังสะเทือนหวั่นไหวไปทั่วอาณาบริเวณถึงสามครั้ง ผลปรากฏว่าหินก้อนนั้นขาดออกเป็นสามท่อนเป็นน้ำอัสจรรยียิ่งนัก จากนั้นพระองค์ก็ลาพระฤาษีกัสสปะตามหานางมโนราห์มเหสีผู้มีค่าเท่าชีวิตไปจนพบที่เมืองภูเงินแห่งเขาไกรราช แล้วต่อมาพระองค์กับมเหสีมโนราห์ก็กลับมาปกครองเมืองเปงจานต่อจากพระราชบิดาด้วยความผาสุกจนสิ้นสมัยของพระองค์ โดยนิทานพื้นเรื่องนี้สถานที่เกิดคือตำบลปากคาค อำเภอบากคาค และ ตำบลโพนแพง อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย”

(THAIZA, 2554)

(2) การเทศน์

การรับรู้ผ่านวัฒนธรรมมุขปาฐะในอีกลักษณะหนึ่งก็คือการเทศน์ ประเพณีการเทศน์มีปรากฏทั่วไปในวัฒนธรรมอีสาน โดยพระภิกษุสงฆ์จะเป็นผู้เทศน์ให้ประชาชนฟัง (ทิพย์วารี สงนอก. 2552 : 38) กล่าวว่า ในการเทศน์นิทานสามารถจำแนกการเทศน์ได้ 3 ลักษณะ ก็คือ 1) ปฐมสมโพธิ คือการเทศน์พุทธประวัติรวมถึงนิทานชาดกด้วย 2) เทศน์มหาชาติ คือการเทศน์เนื่องในประเพณีมหาชาติโดยเฉพาะ 3) นิทานพื้นบ้าน คือ เรื่องที่นำมาเทศน์เป็นนิทานพื้นบ้านที่อยู่ในท้องถิ่น และในส่วนที่ผู้วิจัยพบว่ามีกรรับรู้ผ่านวัฒนธรรมมุขปาฐะโดยการเทศน์ในพื้นที่ศึกษาก็คือจากการสัมภาษณ์นายเคน สมบูรณ์ธรรม (2559) ให้สัมภาษณ์ว่าตนเองเคยได้ฟังพระเทศน์เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ เลยทำให้พอที่จะรู้เรื่องราวของชาดกผ่านการเทศน์อยู่บ้าง และได้แนะนำให้ผู้วิจัยติดตามข้อมูลดังกล่าวจากทางเจ้าคณะอำเภอรัตนวาปี ก็คือพระครูสุวรรณรัตนสุนทร และจากการสัมภาษณ์พระครูสุวรรณรัตนสุนทรทำให้ผู้วิจัยพบข้อมูลที่เป็นเรื่องเล่าชาดกพื้นบ้านอีสานเรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ผ่านลักษณะของการเทศน์ ดังนี้

ท้าวสีทน-มโนราห์ ส่วนที่ 29

เรื่องท้าวสีทน-มโนราห์ส่วนนี้ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ พระครูสุวรรณรัตนสุนทร เจ้าคณะอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ความว่า

“เรื่องท้าวสีทนเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ลงมาเสวยชาติ นิทานส่วนมากที่ผูกเรื่องก็ผูกเรื่องเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ เพราะเรื่องราวของพระโพธิสัตว์นั้นมีมากมาย พระเจ้า 500 ชาติ พระเจ้า 10 ชาติ ชาติสุดท้ายคือพระเวสสันดร เรื่องสีทน-มโนราห์ เมืองภูเงิน เมืองเปงจาน มันผูกโยงกับความเชื่ออย่างกรณีที่ว่า อย่างที่เล่ากันมากก็คือ “บัดนี้จักกล่าวถึงเมืองใหญ่กว้างเสียงชื่อเปงจาลก่อนแล้ว สมภารเพ็งหมื่นเมืองมาน้อม ภูพะนั่งล้อมเมืองหลวงหลายย่าน น้ำแผ่ล้อมดินด้ายตาตนคร อู่คำเข้าชาวเทศเทียวสะเภา ยูท่า่งชาวเกตราต่างเมืองมาเต้า” นี่ก็คือ หมายถึงว่า เมืองนี้เป็นเมืองใหญ่แล้วก็มีภูเขาล้อมรอบ มีแม่น้ำ และเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ มันก็เข้ากันกับ “ชาวเกตราต่างเมืองมาเต้า” ก็คือต่างประเทศจะมาซื้อผ้ามาขาย มันก็เชื่อมได้กับแม่น้ำโขง มันเป็นทางผ่านมีภูเขาล้อมรอบก็คือทางเมืองลาว อันนี้กล่าวถึงลักษณะการผูกเรื่อง เอาบริบทของเรื่องที่ยกมาเมืองนี้ และกล่าวไปอีกว่า “ยูท่า่งเมืองเกตรามาเต้า อันว่าราชาเจ้าเปงจาลนครราช มีชื่อว่าอาทิตย์เจ้าทะรังสร้างสืบมา” นี่คือพระยาอาทิตย์เป็นผู้ปกครองเมืองเปงจาน แล้วก็ “มเหสีเจ้าจันทานางนาถ งามยิ่งย้อยปูนปั้นแปลงเขียน” ก็แสดงว่ามเหสีชื่อนางจันทา “มีบริวารเฝ้าในปางนบหมื่น ประดับเครื่องแก้วตะเกิงกล้ากล่อมผิว ผาสารทกว้างได้ชั่วพันวา มุงทองแดงหล่อตันตางฟ้า เสนาท้าวเนืองนอ

งอนันต์เนก ช้างและม้าเหลือนอนเนกนอง ในन्हองเปงจาลนคฺรราชตลาดใหญ่ตั้งเต็มด้วยเครื่องขาย” เขาก็พรรณนามีตลาดมีการค้าการขาย มันก็จะผูกเรื่องไป มันก็เกี่ยวข้องกับวัดถ้าศรีธน และเป็นความเชื่อของชาวบ้าน มันก็จะมีเป็นตอน ตอนนายพรานบุญทริกเป็นเพื่อนกับพระยาขมภูจิตตนาถ อันนี้จะเกี่ยวกับพญานาคและพระฤาษี มันก็จะมีเป็นตอนๆไป และตอนที่นางทั้ง 6 คืบไปทูลพระเจ้าไกรราช ก็คือนางทั้ง 6 นี้หมายถึงว่า พระยาไกรราชมีธิดาอยู่ 7 องค์ องค์เล็กคือนางมโนราห์ 7 วันจะมาอาบน้ำหนึ่ง มาอาบน้ำที่สระโหนดาตแล้วพรานมาพบ มันก็จะเล่าเป็นเรื่องๆ มีตัวละครอะไรบ้าง มีพญานาค มีฤาษี มียักษ์ มีแคว แล้วตอนสุดท้ายจะกล่าวว่า ใครทำกรรมทำเวรอะไรไว้ก็จะเกิดเป็นเปรตเป็นอะไรไป ทำบาปกรรมอะไรถึงได้เกิดมาใช้ชาติ ก็จะไม่อธิบายไป”

(พระครูสุวรรณรัตนสุนทร, 2559: สัมภาษณ์ อ้างถึงใน น้อย ผิวผัน (2542: 1)

(3) กลอนลำ

ผู้วิจัยจัดกลอนลำให้อยู่ในวัฒนธรรมการรับรู้ประเภทมุขปาฐะ เนื่องจากว่าจากการสัมภาษณ์ผู้ประพันธ์กลอนลำได้ให้ข้อมูลว่า ตนเองได้มีแรงบันดาลใจในการประพันธ์จากความชอบส่วนตัวประกอบกับภูมิปัญญาที่อยู่ก็มีเรื่องเล่าชาดก “ท้าวสีทน-มโนราห์” เป็นนิทานประจำถิ่นที่อยู่ในการรับรู้อยู่แล้ว ทั้งยังเชื่อว่าชาดกท้าวสีทน-มโนราห์คือเรื่องที่เคยเกิดขึ้นมาแล้วในพื้นที่แห่งนี้ และกลอนลำที่ประพันธ์ขึ้นมีบางครั้งก็นำไปเผยแพร่ตามงานบุญต่าง ๆ ตามวาระเท่านั้น และจากการ สัมภาษณ์นางตาล สันวิจิตร อายุ 71 ปี ผู้ให้ข้อมูลก็ปรากฏว่าได้มีการประพันธ์กลอนลำไว้เฉพาะตอนที่ให้ความสำคัญ คือ กลอนลำถ้าศรีธน และกลอนลำมโนราห์ ดังนี้

ท้าวสีทน-มโนราห์ สำนวนที่ 30

กลอนลำ “ถ้าศรีธน”

“ข้าขอบรรยายเรื่องถ้าศรีธนอันล้ำค่า บ่อนพ่อลุงแม่ป้าพาว่าอยู่สุวัน จักกล่าวก้านาท่านศรีธน เข้าในไพรดงดอนค้อยเรียนมนต์กล้า ศรีธนไกลเมืองบ้าน เมืองเปงจาลนคฺรราช หาวิชาชอกคัน อาคมกล้าให้เก่งไกล ศรีธนเจ้าเข้าปามานาน จังได้มาพานพบพ่อฤาษีอยู่ดงนี้ บ่อนเพิ่นมีนามเอิ่นเนินฤาษีบ่อนเป็นป่า บ่อนเป็นป่าหญ้าคาอยู่เคียงใกล้ป่าไกล โนนฤาษีเพิ่นเอิ่นหลายร้อยเช่นคน มีฮอดน้ำสระโบกขรณีบ่อนเป็นหนองบัวบานเพิ่นว่ามาสุวัน สิ้นเดินทางลัดเลาะมาในด้าว สิมหามนต์กล้าอาคมให้แข็งแรง แลงและเข้าเดินเลื่อยอยู่บ่เขา ศรีธนาอาศัยเจ้าฤาษีไพรอยู่กลางป่า เรียนวิชาสู่ด้านการสู้สู้นาว เรียนวิชาได้แล้วลองดาบกายสิทธิ์ ของมีอิทธิฤทธิ์ปล่อยคมลองกล้า มาถึงแล้วศิลาแลงก้อนใหญ่ ท้าวกะเอาดาบกล้าลองไว้ใส่หิน เป็นที่จารึกไว้ในแผ่นหินศิลา ไฟได้มาดูเล่นคันอยากเห็นให้มาเป็ง ถ้าศรีธนเด้อเพิ่น้องมีแท้แน่จริง มีบ่อนว่าหลายบ่อนมีหลักฐานปาฏิหาริย์ความ

จริงสิ่งที่เห็นกะมีพร้อม ให้มาดูเอาไว้เป็นบุญตาพอได้เล่า ให้ชุมลูกและเต้าหลานน้อยได้จ้อจำ
อยู่ทางในวัดถ้าคือศรีธรรมาโศภิต ทราบบ่นอพี่น้องมีแท่นนอน มีบ่อนว่าหลายที่มีหลักฐาน
ปาฏิหาริย์ ความจริงสิ่งที่เห็นกะมีพร้อม จอมใจเจ้าศรีธรรมาโศภิตเรื่องฝีมือดาบจ้าวเตรียมได้
ชูแนว ท้าวศรีธรรมาโศภิตแล้วไปฮอดเมืองภูเงิน น้ำกัดเหล็กกัดทองกะเล่ากายไปมัม ปากคาคมีคนเอ็นถ้ำ
ศรีธรรมาโศภิตคนเก่ง ทางเป็นหินโขดก้อนหนักแน่นแผ่นสุธา พวกแม่ป้าเอ็นซื้อรวมกัน หมอลำข่อยยืนยัน
ว่าเฮต้องคมกล้า การทำนาทำข้าวหาไปกะได้ง่าย ตลอดคันแม่น้ำและซื้อกะดีขึ้นสู่แนว เศรษฐกิจ
คล่องแคล่วทำง่ายหลายมี คือการทำบุญแต่งทุนหนุนไว้ เหนือใส่คือแก้วกลมเกลียวเปิดช่ออย่าง
พวกพ่อแม่พี่น้องบ่หมองเศร้าอยู่สบาย เด้อ นอ น้อ ”

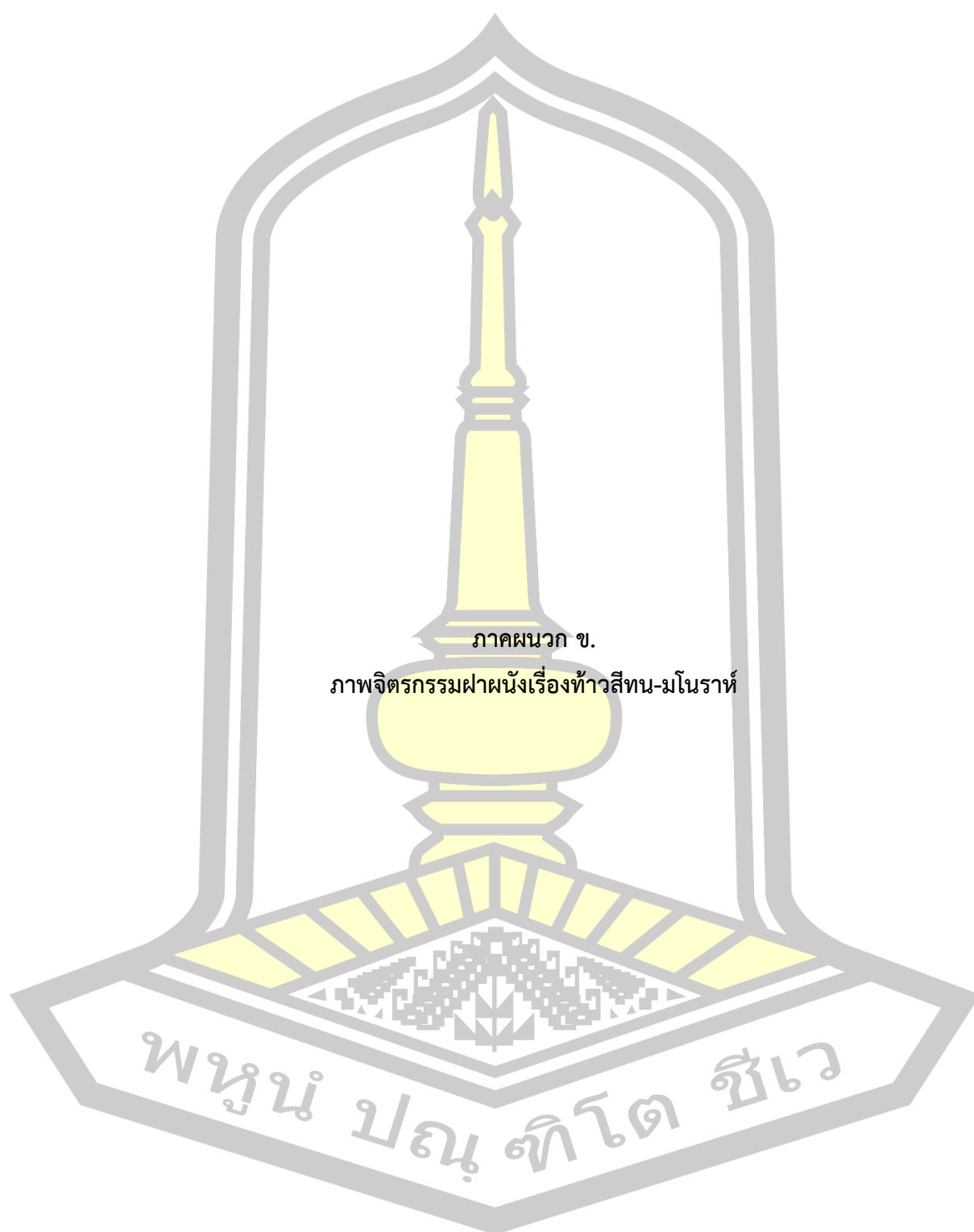
กลอนลำ “มะโนลา”

“ฟ้าเอ๋ยฟ้าฮ้องโหยนเสียงโหยน ๆ ฟ้าฮ้องส่ง สาวหมอลำลงไปท่งไต่ยีนฟ้าฮ้อง
หัวใจน้องห้วงแต่แฟน เดอ นอ น้อ หนองบัวบานนี้ละแม่ป้าคือสระโบกขรณี บ่อนมะโนลาสรองศรีอาบ
ลงสรองอ่าง นายพรานเจ้าเห็นนางงามหยิ่ง นายพรานหลังล่ำแล้วงามโก้งเตี้ยขึ้น ถึงเวลาเจ็ดมือนางลง
สรองอาบ นายพรานทราบถนัดถื่นหาเรื่องเปลี่ยนแผน นายพรานลงไปถ้ำบาดาลพื้นนาค ไปขอบัวบาศ
เจ้ามาท่างใส่นาง เอาบัววางลงช่องบ่อนเคยลงสรองสู่ หมู่ทั้งหกพี่น้องมาต้องกะเล่ากาย มะโนลาเลย
ย้ายกายมาทาง บัวบาศ บัวบาศเลยลัดไว้แสนลัดขึ้นกะบั้ง พรานไพรเอานางน้องมะโนลาถวายท่าน
ถวายให้แก่ท่านศรีธรรมาโศภิตเป็นคู่ครอง เอนานน้องมะโนลามาครองรัก ศรีธรรมาโศภิตมีความสุขสิ้นหทัยใจกล้า
เอามะโนลาลำมาเป็นเมียขึ้นครองราชย์ มีความสุขมากล้นศรีธรรมาโศภิตอยู่สบาย แต่ว่ามาเดี๋ยวนีมีสงคราม
เข้ามาผ่า ศรีธรรมาโศภิตจากมะโนลาไปต่อสู้ภัยร้ายอยู่ต่างแดน ศรีธรรมาโศภิตอึ้งแค้นบ่อยากจากมะโนลา
ทางน้ำตาไหลรินอาคณิงน่าน้อง สองคนเฮให้บ่อยากไกลแม้แต่หน่อย มะโนลานาน้อยเลยจาว่าต่อ
ผัว น้องสิฮ้อยดอกไม้ให้พี่แทนนาง คันแม่น้ำลานาน้องนางสิคอยอ้าย คันแม่น้ำลานาน้องของนาง
มันแห้งเหี่ยว คือจิงนางนาคน้อยมะโนน้องสิห่างไกล ศรีธรรมาโศภิตนี้ไกลช่างมะโนลาอยู่นานย่า ประชาชน
ไพร่ฟ้าหาเรื่องใส่นาง เขาสิเอาไปเลี้ยงเวียงวังชะตาขาด สัตว์สองเท้าเขาจาวมีปีก มันหากอุบาทว์
ฮ้ายเป็นเรื่องใหญ่หลวง คันบ่เอานางน้อยมะโนลาถวายท่าน มวนหลักเมืองหลักบ้านมวนนี้สิบ่เหลือ
อย่าเลยจาว่าน่านางน้อยนาค เขาสิเอาแจ่มเจ้าไปเลี้ยงช่วงเมือง มะโนลาฮู้เรื่องจาว่าคำหวาน คันสิ
เอานางคานยืนถวายจริงแท้ มะโนลาขอเจ้าเอางานกับปีก ให้นางแอะแอนพอนลาเจ้าบ่ตื้อตาย
อย่าเลยบายเอาให้ทั้งทางกับปีก นางกะสวมสอดเข้างามโก้งเตี้ยมอง มะโนลาลำพอนละครให้ยาเบ็ง
เปิดม้างเทิงอีกหน่อย ๆ มะโนน้อยแะง้างสาม ย่ากะเลยหลงไหลคอยมองแล้วเปิดส่อง มะโนนาคน้อง
บินขึ้นสู่บน มะโนลารวนเวียนเอ็นอัยยิกาผู้เป็นย่า ลูกขอลาย่าเจ้าเมื่อบ้านลูกสั่งความ ลูกขอลาเมื่อ
บ้านภูเงินบ้านเก่า ลูกสิลาไกลเจ้าห่างหนี คันศรีธรรมาโศภิตมาถึงบ้านมารดาเอ๋ยให้แม่เล่า บอกแก่พระพี่เจ้า
อย่าตามมึงมะโน ทางมันไกลแสนเส้นทางเดินมันลำบาก มันมีภูผาชันเหวชันตันบ่อง น้ำกัดเหล็กกัด
ทองอยู่ข้างหน้า ลูกลาแล้วแม่นางเมือ เหลือแต่ความค้ำคองคณิงน่านางพี่ศรีธรรมาโศภิตเอ๋ย ศรีธรรมาโศภิตฮู้ไป

สงครามต่างถิ่น หมูศัตรูพ่ายแพ้มีชัยกล้าชนะมาร ศรีนตกสะท้านคิดฮอดมะโนลา มือคลำหามาลัย
 อยู่คอกะเลยพ้อ พอบายได้มาลัยเลยแห้งเหี่ยว ท้าวทั้งคิดฮอดน้องมะโนน้อยผู้สั่งความ บ่อนมันส์ได้
 เรื่องศรีนออกตามหา มโนไปทางบนศรีนไปทางดินผ่องสีเดินดงดำน้ำ ท้าวกะตามหาน้องมะโนทอง
 บ่ได้ว่า น้ำกัดเหล็กกัดทองกะผ่านกายไปมัม เหาทางคมทางกล้าลูงตาอย่าไหวหวั่นศรีนยืนอยู่ถ้าไผ
 มาเยี่ยมให้ล่าแล พวกเฮาได้ชัยชนะมามีมือ คือศรีนทำมาผ่านไปในเรื่อง บ่มีเคื่องเต๋อเจ้า ปากคาตเฮา
 มีแต่ฮุ่ง ทางพ่อลูงแม่ป้ามีหน้าแม่นขึ้นใส เดอ นอ โอย น้อ ”

(ताल सन्निहित, 2561: सम्पादन)

ณ เมืองปัญจานคร ท้าวอาทิตย์ราชพระนางจันทราเทวีมีโอรสชื่อพระสุธน

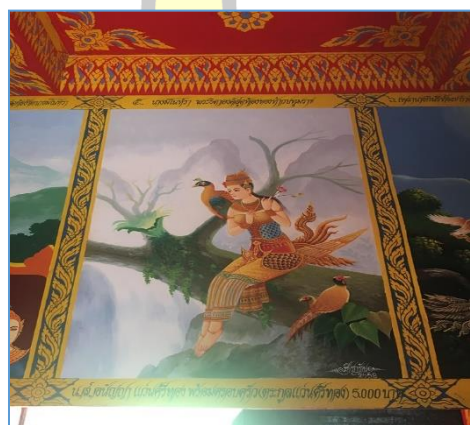
พระสุธนหรือท้าวสีธน

ณ เขาไกรราษฏ์เงินมีเมืองมหัศจรรย์ชื่อเมืองกสินรมีคนครึ่งนกอาศัยอยู่

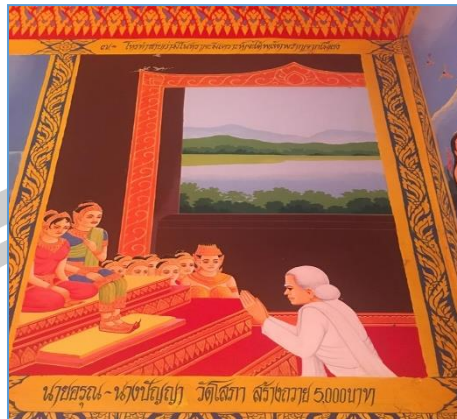
ท้าวปทุมราช พระนางจันทรากินรี มีพระธิดา 7 องค์ องค์สุดท้ายคือนางมโนราห์

นางมโนราห์ธิดาองค์สุดท้ายของท้าวปทุมราช

เหล่านางกินรีทั้ง 7 กำลังเล่นน้ำในทุกคืนวันเพ็ญ

โหรทำนายว่ามโนราห์จะมีเคราะห์จะได้พลัดพรากจากเมือง

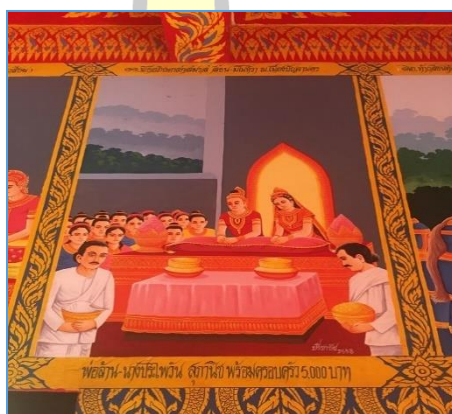
นางมโนราห์ถูกพรานบุญจับตัวไปด้วยบ่วงบาศนาคราช

พรานบุญเก็บปีกหางพานางมโนราห์ไปถวายพระสุธน (สีหน)

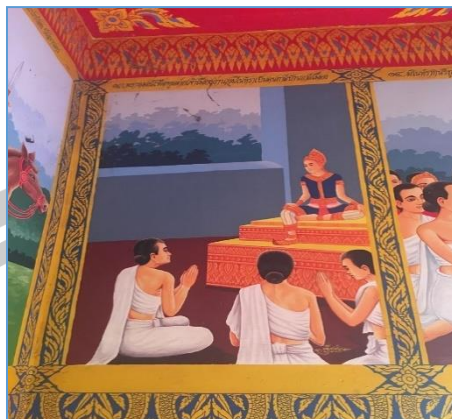
พราณบุญนามโนราห์เข้าถวายพระสุธน (ท้าวศรีธน)

พิธีอภิเษกสมรสสีทัน-มโนราห์ ณ เมืองปัญจานคร

ท้าวสีทันต้องออกศึกสงครามเพื่อปกป้องปัญจานคร

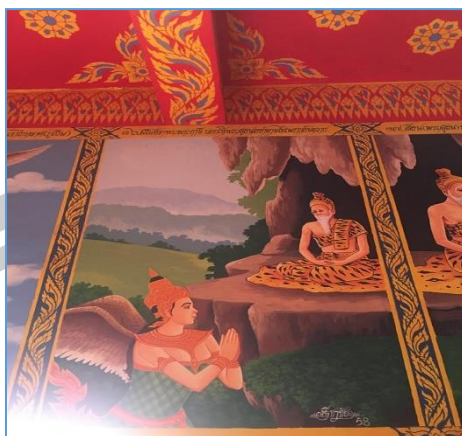
พราหมณ์เพ็ดทูลเจ้าเมืองว่านางมโนราห์เป็นคนกาลีบ้านกาลีเมือง

มโนราห์กินรีถูกจับบูชายัญเพื่อล้างเสนียดจัญไรบ้านเมือง

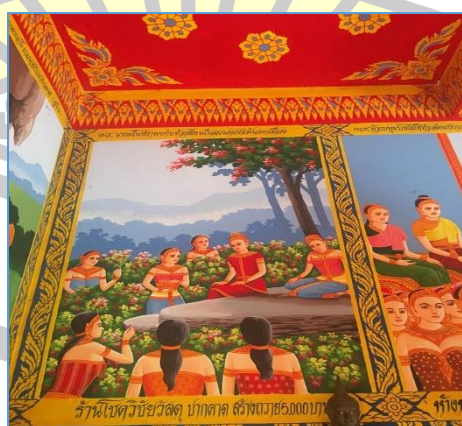
นางมโนราห์กินรีใส่ปีกพร้อมหางบินกลับเขาไกรลาสภูเงิน

นางมโนราห์พบพระฤาษีบอกให้พระสุนอย่าตามไปเพราะอันตราย

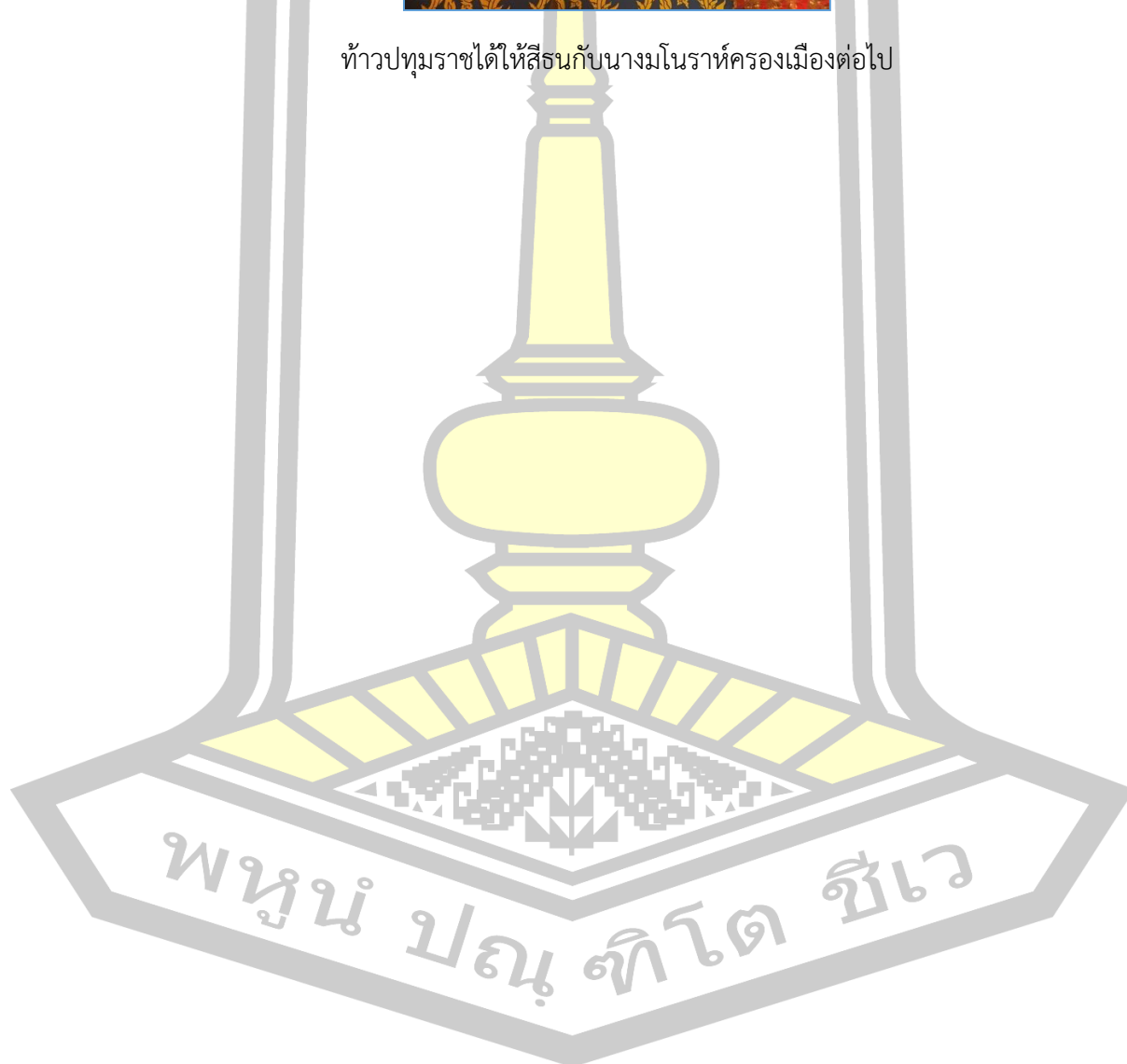
(สีทน) พระสุนพบพระฤาษีถามทางไปเขาไกรราชภูเงิน

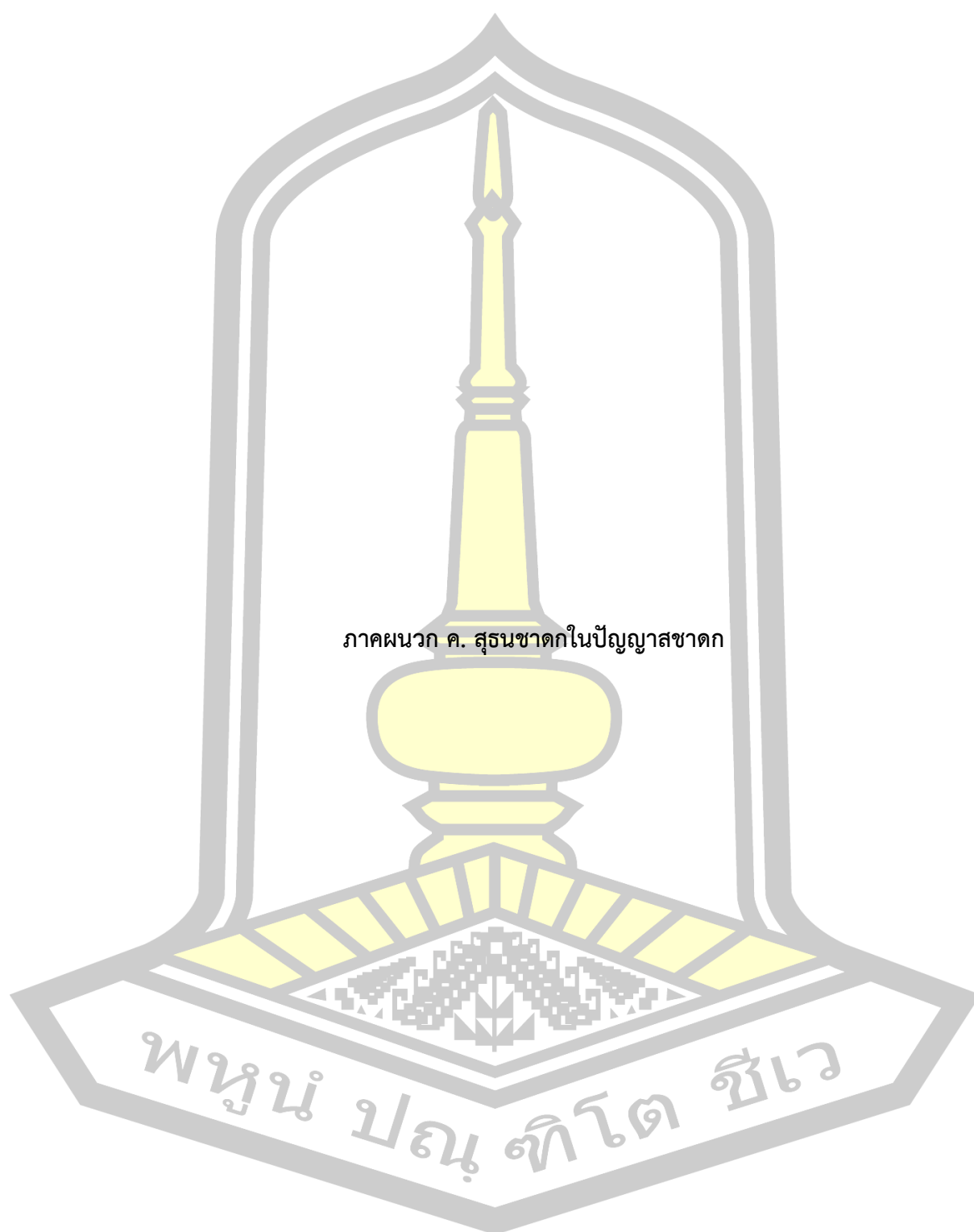

นางมโนราห์พบท้าวสีทนในสวนดอกไม้นอกเมือง

ท้าวปทุมราชได้ให้สินกับนางมโนราห์ครองเมืองต่อไป

กูโต นู อาคจฉลิ ลุทุธกาทิ อิทํ สตุถา เขตวเน วิหรนโต เอกํ อุกกณฐิตภิกขุ อารพภ
กเถลิ

สตุถา สมเด็จพระบรมครู เมื่อเสด็จอยู่ ณ พระเชตวันทรงพระปรารภภิกษุผู้กระสันรูปหนึ่ง ให้เป็นมูลเหตุ ได้ตรัสเทศนานี้ มีคำเริ่มว่า กูโต นู อาคจฉลิ ลุทุธก ดังนี้เป็นต้น อนุสนธิเรื่องปัจจุบัน นิทานดังแจ้งต่อไปนี้ว่า

กิริ ดั่งได้สดับมา มีภิกษุรูปหนึ่งเที่ยวไปบิณฑบาต ได้เห็นหญิงรูปงามคนหนึ่งให้นึกใคร่ ได้ กลับจากบิณฑบาตแล้วจึงเอาบาตรแขวนไว้เลยมิได้นับอาหาร ครั้นนั้นภิกษุเพื่อนกันได้เห็นอาการภิกษุ นั้นจึงถามว่า ท่านไม่สบายเป็นอย่างไร ๖ ดูของท่านผู้มีอายุ หาได้เป็นอะไรไม่ วานนี้ข้าพเจ้าไป บิณฑบาตเห็นหญิงคนหนึ่งชอบใจรักใคร่ เพราะฉะนั้นข้าพเจ้ากระสันถึงเขานัก พระภิกษุทั้งหลายได้ พาตัวภิกษุนั้นไปเฝ้าพระบรมศาสดา ๗ ตรัสถามถึงความกระสัน ภิกษุนั้นได้ทูลความตามจริง จึงมี พุทธดำรัสว่า ดูกรภิกษุ เธอมีศรัทธาได้บรรพชาอุปสมบทในศาสนาของตถาคต อย่างไรจึงได้อำนาจ แก่มาตุคาม ๘ ทำความชั่วร้ายยากที่จะละได้ นักปราชญ์แต่ก่อนอาศัยมาตุคามเป็นเหตุ ไม่เอื้อเพื่อต่อ สมบัติและบิดามารดา และไม่คิดต่อชีวิตของตนได้ทำความลำบากยากเข็ญ เพราะเห็นแก่มาตุคาม อย่างนี้ ภิกษุทั้งหลายจะใคร่รู้เรื่องราวจึงทูลอาราธนา พระองค์ได้นำอดีตนิทานมาตรัสเทศนา ดัง ปราภฏต่อไปนี้ว่า

อดีต อุตตรปญจาลนคเร อาทิจจวโส นาม ราชา รชชํ กาเรลิ ในกาลที่ล่วงแล้วแต่หลัง ยังมีพระราชพระนามว่า อาทิจจวงศ์ได้ดำรงราชสมบัติ ณ ปญจาลนคเร มีอัครมเหสีพระนามว่า จันทา เทวี ๙ มีสุนทรลักษณ์เลิศยิ่งนารี คราวนั้นพระโพธิสัตว์เจ้าของเรา ได้ถือกำเนิดในครรภ์พระนาง จันทรา ถึงกำหนดถ้วนทสมาสแล้วพระนางจันทาเทวีได้ประสูติพระราชโอรส งามปราภฏเหมือนรูป สุวรรณปฎิมา เวลาเมื่อประสูติวันนั้น ขุมทองสี่ขุมเกิดขึ้น ณ มุมปราสาททั้งสี่ทิศ พระราชบิดา ทอดพระเนตรแล้วตรัสว่า โอรสของเรามีบุญหนักศักดิ์ใหญ่ มีอานุภาพดุจดั่งท้าวสหสสนัย ได้ทรงทำ มหันตสักการ จึงให้พระนามว่าสุธนกุมารดังนี้

เมื่อพระสุธนกุมาร มีพระชนายุกาลเจริญขึ้นโดยลำดับทรงรูปสิริวิลาสโสภา เป็นที่พึงใจของ มหาชนทั่วไป ล่วงเสียซึ่งวิสัยแห่งมนุษย์สามัญ พระสุธนกุมารนั้น ได้ทรงศึกษาศิลปศาสตร์เชี่ยวชาญ หาผู้อื่นจะเปรียบปานมิได้

กิริ ดั่งได้สดับฟังมาว่า ในเมืองอุตรปัญจาลด้านข้างทิศปาจีนนั้นมีสระอยู่แห่งหนึ่ง น้ำในสระนั้นใสคล้ายสีแก้วไพฑูริย์บริบูรณ์ด้วยบัวหลวงบัวแดงบัวขาว ที่รอบขอบสระนั้นล้วนต้นไม้มียอดออกผลต่าง ๆ เป็นที่น่าชมชูใจ นาคราชนามว่าชมพุกิจิตรได้อาศัยอยู่ในสระนั้นทุกวัน เพราะเหตุนี้เองอุตรปัญจาลนครจึงได้บริบูรณ์ด้วยอาหาร มหาชนในเมืองนั้นเคยพากันไปนมัสการบูชา นาคราชเสมอทุกปี ๆ ได้วิงวอนขอให้ นาคราชนั้น ช่วยทำพระนครนั้นให้มีอาหารบริบูรณ์เสมอไป ด้วยเหตุนี้เองอุตรปัญจาลนครจึงได้บริบูรณ์ด้วยอาหาร เพราะอำนาจ นาคราชชมพุกิจิตร

ก็และในเบื้องปัจจุสมิตแต่อุตรปัญจาลนครออกไปนั้น มีนครซึ่งหาปัญจาลตั้งอยู่เมืองหนึ่ง เกิดขัดสนอาหารหายาก พลเมืองได้ความลำบาก พากันอพยพจากเมืองนั้นไปตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ เมืองอุตรปัญจาล พลเมืองมหาปัญจาลก็ร่อยหรอหมดไป ๆ ทุกที คราวนั้นพระเจ้านั้นนทรราช ผู้ปกครองมหาปัญจาล ทอดพระเนตรพระนครมีราษฎรน้อยไป ได้ตรัสถามพวกอำมาตย์ว่า ราษฎรของเราพากันไปไหนเกือบหมดแล้ว ๆ ข้าแต่พระมหาราชเจ้า เขาพากันไปอยู่เมืองอุตรปัญจาล ๆ เขาพากันไปด้วยเหตุผลอย่างไรเล่า ๆ พระเจ้าข้า เขาพากันไปด้วยเมืองอุตรปัญจาลหาอาหารบริโภคง่าย ๆ ก็เหตุไรเล่าอุตรปัญจาลจึงหาอาหารง่าย ๆ พระเจ้าข้า ชมพุกิจิตร นาคราชเขาช่วยคุ้มครองรักษา มหาชนได้ความสุขความเจริญเพราะอำนาจ นาคราช

พระเจ้ามหาปัญจาลนั้นนทรราช คิดปรารถนาจะฆ่าชมพุกิจิตร นาคราชได้ปรึกษากับราษฎรทั้งหลายว่า เราจักฆ่า นาคราชนั้นได้ด้วยอุบายอย่างไร ๆ พระเจ้าข้า มนุษย์สามัญด้วยกันแล้ว ไม่อาจฆ่า นาคราชนั้นได้ ถ้าหากว่ามีพราหมณ์ผู้ร้ายมนตร์ นั้นและอาจผจญเช่นฆ่าพระยานาคได้

พระเจ้านั้นนทรราช จึงได้ประกาศหาพวกพราหมณ์มาประชุมพร้อมกันหาร้อยคนเลือกได้พราหมณ์ผู้รู้มนตร์คนหนึ่งจึงรับสั่งว่า แะนะพราหมณ์ เจ้าจะจับ นาคราชมาทั้งเป็น หรือจะเช่นฆ่าให้ตาย นำมาให้เราเราจักแบ่งราชสมบัติให้กึ่งหนึ่ง ๆ พระเจ้าข้าดีแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าจะนำพระยานาคมาถวายให้ได้ ๆ ดูกรพราหมณ์ จงรีบไปเร็วอย่าได้ช้า พราหมณ์ผู้นั้นถวายบังคมลาไปยังสระน้ำนั้น คิดว่าจักพักค้างอยู่ก่อนต่อรุ่งเช้าเราจักทำพิธีจับ นาค ในเวลาเย็นวันนั้น ได้ทดลองทำพิธีดูเพื่อจะให้รู้ อำนาจมนตร์ จึงบ้วนปากแล้วนุ่งห่มผ้าขาว มือซ้ายถือหญาคาเหยียดมือขวาออกยื่นเป่ามนตร์อยู่ริมขอบสระนั้น

ด้วยอำนาจมนตร์ที่พราหมณ์เป่าไป น้ำใสก็กลับกลายเป็นควันขึ้นทันใด พราหมณ์ดีใจได้หยุดเป่ามนตร์แล้วพักนอนอยู่ที่นั่น ครั้นรุ่งขึ้นเช้า พราหมณ์นั้นไปเที่ยวหาหาที่ในป่า พระยานาคราชได้ขึ้นมาแปลงเพศเป็นพราหมณ์ ยืนแอบดูอยู่ที่ขอบสระ ขณะนั้นนายพรานชื่อปุลนทริก เดินไปถึงประเทศตำบลนั้นด้วยกิจธุระของตนอันใดอันหนึ่ง จึงพบ นาคพราหมณ์แปลง ๆ เมื่อจะถามข้อความกับนายพรานปุลนทริก จึงกล่าวคาถานี้ว่า

กูโต นุ ตว์ อาคจฉลิ

ลุตถก พราหมณสสาห์

มนตฺขทลมาคโต

สิงขั ตว์ เม วจนั

สุโณหิ มั กิกรณตถาย

อิธ ตว์ อาคโตลิ

ความว่า ดูกรพ่อพราน ท่านมาแต่ไหนเล่า ตัวเราได้มาคอยดูพราหมณ์
เขาจะเสกมนตร์ ท่านจงฟังคำเราถาม ตัวท่านมาด้วยกิจสิ่งใดในที่นี้ด้วยเล่า ฯ

แนะพ่อผู้เจริญข้าพเจ้าเป็นพรานไพร่ ไม่มีกิจสิ่งใดนอกจากจะหาเนื้อกิน เพราะฉะนั้น ฉันทมา
ที่นี้ก็เพราะจะดักเนื้อ ฯ ดูกรพ่อพราน ท่านเป็นคนชาวเมืองอุตรปัญจาล หรือว่าเป็นคนชาวเมืองอื่น ฯ
ข้าพเจ้าเป็นคนชาวเมืองอุตรปัญจาล ฯ ก็เมืองอุตรปัญจาลนั้น ภิขาหารหาากินง่ายหรือยาก ฯ ดูกร
พราหมณ์ เมืองอุตรปัญจาลหาภิขาหารหาากินง่าย ฯ แนะนำนายพราน ภิขาหารหาากินง่าย เป็นด้วยเหตุ
ไร ฯ ข้าแต่นาย บ้านเมืองของข้าพเจ้ามีข้าวปลาอาหารหาากินง่ายนั้น เป็นเหตุด้วยอำนาจพระยาชมพู
จิตรนาคช่วยบำรุงรักษา ฯ เออ เมื่อเป็นเช่นนั้นเดี๋ยวนี้อาจจะมีผู้ทำอันตรายแก่พระยาชมพูจิตรนาค ตัว
ท่านจะพึงทำอะไรกับเขาเล่า ฯ ข้าพเจ้าก็จักตัดศีรษะผู้ทำอันตรายพระยานาคนั้นเสีย ฯ นายพรานพูด
จริงหรือ ฯ ข้าพเจ้าพูดจริงสินะ

พระยาชมพูจิตรนาคราช ได้บอกความจริงแก่พรานบุณทริกว่า ตัวข้าพเจ้านี้คือนาคราช บัดนี้
มีพราหมณ์คนหนึ่งมาทำอันตรายข้าพเจ้า ท่านจงช่วยฆ่าพราหมณ์คนนั้นด้วย ถ้าท่านไม่ช่วยป้องกัน
ชีวิตข้าพเจ้าจักบรรลัยด้วยมือพราหมณ์ และพระยานาคจึงแจ้งความว่า ท่านจงไปชุ่มอยู่ชายป่า เมื่อ
พราหมณ์ได้มาร่ายมนตร์และพ่นยาที่ขอบสระแล้ว ท่านเห็นน้ำขุ่นเป็นควันพลุ่งมาในขณะใด ท่านจง
ยิงไปให้ถูกพราหมณ์แต่อย่าให้ตาย แล้วท่านจงรีบออกจากกระหว่างพุ่มไม้ไป กระชากศีรษะมาเงื้อมา
ทำท่าจะฟัน ท่านจงชู้ว่า ดูกรพราหมณ์ผู้ใจร้าย จงคลายมนตร์เสียเดี๋ยวนี้นี้ ถ้าเจ้าไม่คลายมนตร์ เราจัก
ฆ่าให้ตายเดี๋ยวนี้นี้ ฯ ข้าแต่นาคราชพราหมณ์เขากลายมนตร์แล้ว ข้าพเจ้าจะรู้ด้วยอาการอย่างไร ฯ

แนะพรานไพร่ ท่านจงสังเกตไว้ กาลเมื่อใดน้ำนั้นหยุดนิ่งเป็นปกติแล้ว กาลเมื่อนั้นท่านพึงรู้
เถิดว่าพราหมณ์เขากลายมนตร์แล้ว ท่านจงตัดศีรษะพราหมณ์คนนั้นเสียด้วยประการดังนี้ พระยา
นาคราชบอกอุบายให้แล้วก็ไปยังพิภพของตน

ในลำดับนั้น พราหมณ์ได้นำเครื่องพลีมาแล้ว จึงร่ายมนตร์และพ่นยาออกไปในสระ ขณะนั้นน้ำ
ก็เกิดเป็นควันลุกเป็นเปลวไฟ พรานบุณทริกซึ่งแอบชุ่มที่พุ่มไม้ ได้เห็นแล้วจึงยิงลูกธนูไปถูกพราหมณ์
ๆ ได้ล้มลง จึงวิ่งตรงเข้าจิกศีรษะพราหมณ์ไว้เงื้อมาทำท่าจะฟันได้ชู้ว่า ดูกรพราหมณ์คนชั่วถ้อย พระ
ยาชมพูจิตรนาคราชผู้นี้เป็นเทวดาของเรา เจ้ามาประทุษร้ายทำไม จงรีบคลายมนตร์เสียโดยเร็วไว หา
ไม่เราจักตัดศีรษะด้วยดาบเล่มนี้ ทูภูพราหมณ์กลัวความตาย ได้คลายมนตร์ออกทันใด พราน
บุณทริกเห็นน้ำใสหยุดนิ่งโดยสภาวะปกติ แล้วจึงตัดศีรษะด้วยดาบพราหมณ์ขาดใจตาย ชมพูจิตร
นาคราชมีกายอันเบา ขึ้นมาหาพรานบุณทริกพาไปยังนาคพิภพ ได้ทำการเคารพบูชาสักการะครบเจ็ด

วัน เมื่อจะพาขึ้นมาส่งนั้นได้ให้แก้วที่มีราคามากแก่พรานบุญทริก แล้วพามาหยุดที่ขอบสระ สั่งไว้ว่า ถ้ามีเหตุอันใดท่านต้องการพบเรา จงมาหานาคที่ใผ่ประตู ๆ เขาจักพาไปหาเรา เมื่อนาคราชจะส่งพรานบุญทริกให้ไปนั้น จึงกล่าวคาถาประพันธ์ดังนี้ว่า

อุชฺฐ คจฺจน อโธ สมม

ยตุถ ยตุถ นิเวสเน

ตํ มคฺคํ ปฏฺฐิปนโนลิ

ชีวนโธ สห ญาคิภิ

ความว่า แนะสหาย ท่านจงเดินตรงไปตามทางนี้ ที่อยู่ของท่านมีในหนทางใด ท่านจงได้ไปตามวิถีทางนั้น ก็จะได้ประสบพบบุตรภรรยาพร้อมด้วยญาติมิตร จงเลี้ยงชีวิตอยู่เป็นสุขล่ำราญเถิด

พรานบุญทริกนั้น ได้กลับจากป่ามาที่บ้านเรือนของตนโดยสวัสดิ์

เอกทิวส อยู่มากาลวันหนึ่ง นายพรานบุญทริกนั้นเที่ยวแสวงหาเนื้อในป่า ได้ไปพบอาศรมบทพระกัสสปเถระ ได้ปลดธนูศรวางไว้เข้าไปกราบไหว้พระดาบส ๆ เมื่อจะถามซึ่งเหตุที่พรานมาหาได้กล่าวพระคาถานี้ว่า

อติหฺรคโธลิ ตวํ

อสหาโย วเน อธิ

เอโก อรณฺเณ วิจโร

เกน อธิมาคโธลิ

ความว่า ท่านได้มาไกลไม่มีเพื่อน มาแต่ผู้เดียวเที่ยวมาถึงป่านี้ ด้วยกิจธุระประสงค์สิ่งใดหรือ

พรานบุญทริกจึงแจ้งความว่า ข้าแต่พระเถระผู้เจริญ ข้าพเจ้ามิได้ครั้นคร้ามขามขยาด อดอาจดูจราชสีห์เที่ยวมาหาเนื้อในไพร่สันตคนเดียวเท่านั้น นายพรานนั้สการแล้วก็ไปเที่ยวหาเนื้อต่อไป ได้เห็นสวนด้าบลหนึ่งเป็นที่ร่มเย็นสถาน อันตระการด้วยร่มรุกข์ล้วนไม้แคฝอยงามวิจิตร ในท่ามกลางสวนนั้นมีสระสี่เหลี่ยมเปี่ยมด้วยวาริใสสะอาด ดาดาชด้วยเบญจปทุมวรรณ ริมขอบขอบสระนั้นเต็มไปด้วยบุปผาชาติมีจำปาและมะลิเป็นต้น พรานบุญทริกจึงกลับมาหาพระเถระ เมื่อจะถามถึงสวนศรีได้กล่าวคาถานี้ว่า

ตํ ตํ หิ อุตฺตยานวารี

ตสฺส มชฺฌเม มโนรมฺมํ

เอโก ภูลาคํ ทิสวาน

จมปกลงกตํ กินตํ

ภูลาคํ ปุจฺฉามิ สิงฺขมํ

ภณฺสี ตวํ อสิ

ความว่า ข้าแต่พระเถระ ที่ตรงนั้นเป็นสวนศรี สระโบกขรณีมีอยู่ท่ามกลางสวน เป็นที่เย็นนใจประดับไปด้วยรุกข์ชาติมีจำปาเป็นต้น ข้าพเจ้าได้เห็นแล้วคิดงนว่า จะเป็นมนุษย์หรือเทวดามาสร้างไว้ ข้าพเจ้าขอถามพระผู้เป็นเจ้า ๆ ได้โปรดเล่าให้ข้าพเจ้าฟัง ณ กาลบัดนี้

พระกัศสปฤทัยจึงบอกว่า ดุกรพราน สวณนั้นใครจะสร้างไว้เราไม่รู้ เห็นมีอย่างนี้ก่อนเรามาอยู่ หมู่กีนรีเคยมีมาเล่นน้ำในสระนั้นท่านอยากดูลงไปยืนแอบอยู่ริมสระ ก็จักได้เห็นชมเล่นเป็นขวัญตา นายบุญทริกพรานไพรดีใจไปแอบซุ่ม ณ พุ่มไม้ริมขอบสระศรี วันนั้นเป็นวันบูรณมีอุโบสถขึ้นสืบทำค่า ผูกกีนรีทั้งหลายเคยมาเล่นน้ำที่สระสวนอุทยาน

ครานั้น เจ็ดนางกีนรีเป็นธิดาของท้าวทุมราชอยู่ที่ภูเขากไรลาส ได้พาบริวารพันหนึ่งบินมา โดยอากาศ ครั้นถึงสระสวนได้ชวนกันลงเล่นน้ำ บ้างว่ายบ้างดำบ้างรำและขับร้องตามสบาย ครั้นเวลา บ่ายชวนกันผ่นผายบินกลับไป พรานบุญทริกก็ได้เห็นแล้วเกิดความพิศวงด้วยตนยังไม่เคยเห็นแต่ก่อน จึงคิดว่า นางกีนรีเหล่านี้งามนักหนา ทำไฉนเราจะได้ไปถวายเป็นอัครชายาพระสุธนกุมาร คิดแล้วก็ นิวัตนาการกลับมาหาพระดาบส เมื่อจะถามความนั้นกะพระฤาษี ได้กล่าวพระคานี้ว่า

ทิสวา ตี อสิวร

กีนรีโย คณา พุ

ตุว เว พุทธิ มหาเสฏฐ

กถ์ ลทฐามิ กีนรี

ความว่า ข้าแต่พระวรฤาษีผู้มีศีลอันประเสริฐ ข้าพเจ้าได้ไปเห็นผองกีนรีลงเล่นน้ำใน สระนั้นเป็นอันมาก เกิดความอยากได้ ทำไฉนจะได้เล่า ขอพระผู้เป็นเจ้าได้โปรดบอกอุปายให้ ข้าพเจ้า ณ บัดนี้

พระกัศสปฤทัย เมื่อจะแนะนำวิธีจับนางกีนรีให้ ได้กล่าวพระคานี้ว่า

สุโณทิ ตุว เม วจัน

อุปาย จินติต มยา

นาคปาส์ ลกิตวาน

ลกิตา กีนรี ตยา

ตุว วินา นาคปาเสน

กีนรินนาภิปตลเย

ยถา จนทภิปตลยา

ตถา ตุว อภิปตลเย

ความว่า ท่านจงฟังคำเราจะบอกให้ อุปายเราได้คิดไว้ ท่านได้นาคบาศมาคล้องจึงจะ ได้นางกีนรี ท่านจะทำพิธีอย่างอื่นนอกจากนาคบาศแล้วอย่าหวังเลยว่าจะได้ อุปมัยเหมือนผู้ มุ่งหมายเอาดวงพระจันทร์ ไม่มีวันได้เหน้อยกายเปล่า

พรานบุญทริกจึงถามพระดาบสว่า พระเจ้าข้า ทำไฉนเล่าข้าพเจ้าจึงจะรู้ว่านาคบาศมีอยู่ที่ ไหน จะได้นาคบาศมาด้วยอาการอย่างไร พระผู้เป็นเจ้าได้บอกให้ข้าพเจ้าทราบ ณ บัดนี้ พระฤาษีจึง บอกให้ว่า นาคบาศนั้นเฉพาะมีที่นาคโลก ท่านอาจไปเอามาได้แล้ว นางกีนรีที่ชบใจก็เป็นอันได้สม

ประสงค์ พรานไพรได้ฟังดังนั้น มีใจเกษมสันต์ยิ่งนักหนา จึงกราบลาพระฤาษีตรงไปสู่สระใหญ่ ตั้งใจ
ระลึกถึงพระยาขมพูจิตรนาคราช นายประตูลัวร์ระน้ำจิตนายพรานไพร ได้นำพรานไปหานาคราช ๆ
เมื่อจะถามเหตุที่พรานมาหา ได้กล่าวคำนี้ว่า

ก็ การณ์ หิ ลุทธก

อาคโต มม สนติเก

เกนตเถณสิ ตวั พุรุหิ

ปุเรสสามิ มโนรถิ

ความว่า แน่พราน มีเหตุการณ์อะไรท่านจึงได้มาหาข้าพเจ้า จะธุระประสงค์สิ่งใด
หรือจงบอกข้าพเจ้า ๆ จะจัดการให้ตามความประสงค์

พรานบุณทริกจึงแจ้งว่า ข้าแต่नाคราชผู้เรืองฤทธิ์ ข้าพเจ้ามาหาปรารถนาจะขอนาคบาศ ๆ
ดูกรสหาย ท่านจงขอสั่งอื่น ๆ เราจะให้ นาคบาศนี้เป็นของคู่ชีวิต กาลใดพระยาครุฑมาจะจับเรา ใน
กาลนั้นเราก็นาคบาศไว้ พระยาครุฑไม่อาจเข้าใกล้แล้วหนีไป เหตุนี้เราให้ไม่ได้ ข้าแต่नाคราช ขอ
ท่านได้กรุณาให้เถิดแล้วจะเอามาส่ง ๆ นาคราชจึงคิดว่า พรานผู้นี้ได้มีคุณกับเรา เขาได้ช่วยชีวิตเราไว้
เราจะมีชีวิตอยู่หรือตายก็ตาม ซึ่งเราจะไม่ให้หาควรไม่ คิดแล้วก็ส่งนาคบาศให้พรานไป พรานดีใจได้
สรรเสริญนาคราช ๆ จึงพาพรานมาส่งยังมนุษย์วิถี ได้กล่าวคำนี้ว่า

ยงกิลยจิ การณ์ อตถิ

เม สนติกั อิธาคโต

ตวิ มม สรสิ สมม

ยงกิลยจิ ตว การณ์

ความว่า ดูกรสหาย ท่านมีกิจสิ่งใดจงมาหาเราที่ตรงสระนี้ จงระลึกถึงเรา ๆ จักมา
ทำกิจของท่านให้สำเร็จไป

พรานบุณทริกดีใจ รีบคลาไคลมาหาพระฤาษี แล้วไปแอบซุ่มอยู่ที่พุ่มไม้ใกล้สระโบกขรณี
คอยดูทางนางกนิรีจะบินมา

ครานั้น ธิดาวิชาธรเจ็ดนางสวมปีกหางแต่งกายพร้อมด้วยบริวารบินทะยานจากไกรลาสมา
ทางอากาศถึงสระโบกขรณี จึงเปลื้องเครื่องประดับกับปีกหางลงวางไว้ ได้พากันลงไปเล่นน้ำในสระ ณ
ขณะนั้นพรานบุณทริก ค่อย ๆ ย่องออกไปจากพุ่มไม้ ข้างนาคบาศไปกลางฝูงกนิรี บ່วนั้นเฉพาะ
คล้อยหัตถ์นางมโนราห์ นางกนิรีทั้งหลายได้เห็นพรานป่ามีความกลัวรีบขึ้นมาแต่งตัวบินหนีไปในเวหา
ได้ร้องให้พิไรร่ำร่ำพันว่า แต่ก่อนไรได้เคยมาเล่นน้ำที่สระสวนนี้ จะได้มีภัยสิ่งไรก็หาไม่ ครั้นนี้มีภัย
ขึ้นด้วยเหตุไรเล่า จำพวกเราก็จักทูลพระราชาว่า พรานป่าจับราชธิดาไว้ดังนี้ พระเทวีผู้มารดาจักทรง
โศการ่ำไร คงจักตามมาตายกับพระธิดาที่นี้

เหล่าพวกกินรี ได้บินมาถึงภูเขาไกรลาส พวกกันสยายผมเปลื้องอาภรณ์หมอบลงแทบบาทวิชาวรพุมราช พวกนี้ร้องไห้กราบทูลว่าเกิดความพินาศใหญ่ นางมโนราห์เทวีมีพราหมณ์คนหนึ่งมาจับไว้เหมือนเสื้อจับเนื้อในปากก็ปานกัน เทวีผู้มารดาได้ฟังดังนั้น ยกหัตถ์ทั้งสองค่อนพระทรงพลางทางทรงโคกิ ได้ตรัสพระคานี้ว่า

หาหา ธิดา มยา มยห์

น ปสสามิปี เต มุข

อนุสสรามิ ลุทุเรน

วิทุราห์ วีย สตติยา

มโนหรื น ปสสามิ

มรณ เม วร ลียา

กี ชีวติ วินา ธิดา

นียต์ เหลสสามิ ชีวติ

ความว่า โอโธมโนห์ราลูกรักของแม่ แม่ไม่เห็นหน้าเจ้า เฝ้าแต่รำลึกถึง ปีมประหนึ่งว่าจะขาดใจ อุปมัยดังพรานไพรแทงด้วยหอกฉะนั้น แม่ไม่เห็นมโนราห์ตายเสียดีกว่ามีชีวิตอยู่ ถึงมีชีวิตอยู่ต่อไปแต่ได้พรากจากลูกรักนี้ไม่มีประโยชน์อันใด แม่จักต้องตายเสียเป็นมั่นคง

ณ ครั้งนี้ พระเทวีจึงทูลพระภัสดาว่า ข้าพระบาทจะขอลาไปตามมโนราห์ ฯ แนะพระเทวีดีแล้วเธอรีบไปเถิด พระเทวีผู้มารดาพร้อมด้วยบริวารบินทะยานไปยังอากาศ เทียวเสาะหานางมโนราห์ในกาลนั้น

(ที่นี่จะกล่าวถึงพรานบุญทริกต่อไป) พรานบุญทริกเห็นนาคบาศคล้องหัตถ์มโนราห์ รีบสาวเท้ามาหวังจะจับหัตถ์มโนราห์ ๆ ร้องห้ามว่า ท่านอย่าได้ถูกต้องชีวิตน้องจะตายลง ท่านจงปลดบ่วงออกให้ ตัวข้าจะไปกับท่าน พรานบุญทริกได้ปลดนาคบาศจากหัตถ์แล้วพูดว่า นางเทวีจงเปลี่ยนเครื่องคลุมคือปีกหางให้ข้าพเจ้า นางมโนราห์ได้เปลี่ยนปีกหางส่งให้นายพรานถือไว้ นางได้คุกเข่าลงกับพสุธาฉ้นหน้าต่อทิศอุดร นมัสการพระบิดามารดาด้วยถ้อยคำว่า ที่นี่เป็นที่สุดแล้ว ลูกแก้วมิได้กลับมายังสระศรีนี้อีกต่อไป ข้าแต่พระบิดามารดาเจ้าข้า ได้โปรดประทานโทษแก่ลูกด้วย จำเป็นจำใจต้องไปกับพรานป่า ข้าแต่พระบิดามารดาจักทำอย่างไร ลูกได้เคลิ้มหลงไหลได้ตกไปในอำนาจของผู้อื่นแล้วฉะนี้

เมื่อนางมโนราห์เทวี คร่ำครวญไปกับนายพรานถึงช่องภูผา นางหันหลังกลับมา นั่งลงเปลี่ยนสังวาลแก้วมณีออกฝักฝักกับพระยาเขาหิมพานต์ว่า ถ้าพระมารดาเจ้าได้ตามมาถึงนี้ ขอพระยาเขาได้โปรดให้สังวาลมณีนี้แก่พระมารดาไปด้วยและช่วยบอกว่าพรานป่าพาไปทางนี้ นางโคกิรำให้ได้กล่าวคานี้ว่า

ปาเท หตฺเถ น ปสฺสามิ

เมปิ สรณํ มาตริ

อิมํ ปจฺฉิมํ น ปสฺสามิ

ทูลลภํ ภาเว ทสฺสนํ

สภาวโ สพฺพโลกานํ

อนิจฺจํ อธฺวํ สทา

สจฺโยคณฺจ วิโยคณฺจ

สพฺเพว ปริณามิกา

วโย จ อตฺถิ โลกสฺมิ

นิจฺจํ วิโยคเมว จ

สพฺเพ ปุตุตา ปิยายนฺติ

อนเต จ ปริณามิกา

ความว่า หม่อมฉันได้เคยเฝ้าพระเจ้าทุกเข้าเย็น บัดนี้มีได้เห็นพระบาทและหัตถาพระชนนี พระมารดานี้เคยเป็นที่พึ่งของลูกแก้วแต่บัดนี้ต่อไปแล้วนับวันจะไม่ได้เห็นพระมารดา ถึงจะเที่ยวค้นค้น ค้นหาที่อยากจะให้เห็น จะตายหรือจะเป็นไม่ว่าที่ อนึ่งคิดขึ้นมาถึงธรรมดาของสรรพโลกย่อมไม่เที่ยง ถาวรความพอพร้อมและความพลัดพรากทั้งสองนี้ ย่อมมีทั่วไปในโลก สรรพสัตว์ทั้งหลายที่เกิดมา มีความแปรไปเป็นธรรมดา ความเป็นหนุ่มสาวย่อมมีในโลก ความวิโยคก็ย่อมมีอยู่เป็นนิตย์ ธรรมดาลูก มารดาจะผูกความรักสักเท่าใด ในที่สุดมีความแปรผันจิตจางห่างลงทุกวันเป็นธรรมดา

เมื่อนางมโนราห์พิลาปรำไรดังนี้ แล้วจรรโลงกับนายพราน ๆ จะได้คิดนึกเพียงจะจับหัตถ์นาง มโนราห์ก็ไม่ได้ ด้วยเหตุใดด้วยเหตุตนเป็นคนกาฬิณนี้ มิได้สมควรแก่สิริ เพราะฉะนั้นนายพรานจึงไม่ อาจจะอภิมรณร่วมกับนางมโนราห์นั้นได้ เผลอให้คิดไปว่าเราจักพานางกินรีผู้นี้ไปถวายให้เป็นบาท บริจาริกาแต่พระสุนทรกุมาร ในที่นี้มีคำรับเข้ามาว่าหญิงใดมีบุญสมควรเป็นใหญ่ในโลก หญิงนั้นมีรูป งามสมลักษณะได้เกิดแล้วในสำนักแห่งบุรุษมีรูปอันประณีต เพราะฉะนั้น พรานบุญทริกจึงได้นำ นางมโนราห์รามา คิดว่าจะถวายพระสุนทร พรานบุญทริกกับนางมโนราห์ได้พากันมาไม่นานนักได้บรรลุถึง พระนครอุดรปัญจาล

ดี ทิวสั วันนั้นพระโพธิสัตว์เจ้า ได้ทรงสมุทหัตถิเสด็จไปยังอุทยานพร้อมด้วยบริวาร ทอดพระเนตรเห็นนายพรานกับนางมโนราห์เดินผ่านมา มีจิตคิดรักใคร่ด้วยสามารถ ความเยื่อใยใน ชาติหนหลัง จึงรีบสั่งให้บุรุษไปหาตัววนจรกับนางมโนราห์เข้ามาเฝ้าถามว่าเจ้าชื่อใด มาแต่ไหนและมา ด้วยกิจอันใด นายพรานจึงทูลว่า ข้าพระบาทชื่อบุญทริกมาแต่ป่าหิมพานต์ ต้องการมาถวายราช ธิดาวิชาธรรแต่พระองค์พระเจ้าข้า

พระโพธิสัตว์ทรงพระโสมนัส ได้ประทานทองคำพันลี้กับแหวนเพชรรั้งหนึ่งแก่นางพราน บุญทริก และทรงเกื้อกูลด้วยสักการอื่นอีกมากมาย แล้วให้พนักงานไปกราบทูลพระราชาบิดามารดา พระเจ้าอาทิจวงศ์กับองค์จันทาเทวี ทรงโสมนัสยินดีได้ให้พนักงานเฝ้าไปตีประกาศราชฎว่า บรรดา ประชาชนชาวนครจงจัดแจงสิ่งของบรรณาการ ออกไปต้อนรับนางมโนราห์ธิดาท้าววิชาธรรลูกสะใภ้ ของเรา ราชฎทั้งหลายได้พากันทำตามประกาศพระเจ้าอาทิจวงศ์ราช ให้พนักงานจัดการแต่งนครให้

งดงามวิจิตรรุ่งเรืองราวกะว่าเมืองไตรทศทิพยวิมาน แล้วให้เชิญนางมโนราห์แต่อุทยานเข้าสู่พระราชฐาน ได้ให้จัดพิธีมงคลการสามอย่าง คือ ปราสาทมงคล วิวาหมงคล อภิเษกมงคล เมื่อเสร็จพิธีการมงคลแล้ว พระมหาสัตว์ก็ได้เสด็จร่วมรักกับมโนราห์อัครมเหสีทรงหน่วยคล้ายนารีอื่นมิได้อาลัยได้เสวยสุขสำราญพระฤทัย ด้วยประการดังนี้

(ต่อไปนี้กล่าวถึงมารดานางมโนราห์) ใจความว่า นางเทวีมโนหรมาตา เทียวเสาะหาราชธิดามาถึงสระโบกขรณี ได้หยุดลงจากอากาศวิถิ ได้เห็นกุนทลแก้วมณีและพวงดอกไม้อันกระจัดพลัดพรายตกอยู่ที่ท่าลงเล่นน้ำ นางยังพระองค์ไว้มิได้ก็ลุ่มลงไป อุปมัยดั่งยอดปราสาทอันต้องเวรัมพวาดหักขาดลงณนั้น นางทรงรำพันถึงพระลูกยาว่า มารดาได้มาเห็นแต่สระศรีมิได้เห็นหน้าเจ้ามโนราห์ มารดาไม่รู้ว่าจะถามใคร ๆ ก็ไม่มีมา มารดาจะได้ถามเขา โอ้อวกรรมของเราจึงพลัดพรากไปจากกัน ทำไฉนจะได้เห็นหน้ามโนราห์ นางรำไรไปมาดุจดังจะเป็นบ้า

นางประคองสองพาหุสยายเกศ ทรงอาดูรทวेषเดินตามรอยเท้าเข้าไปป่าหิมพานต์ ได้ทัศนากการเห็นห่อเครื่องประดับวางอยู่ที่คืบไม้นางได้ลุ่มลงในที่นั้น ครั้นได้สติขึ้นมานางโคกรำพึงไว้ว่า แม่มโนราห์คงจะไปทางนี้แล้ว แม้มิได้เห็นพระลูกแก้วเห็นแต่ห่อเครื่องประดับนี้ นางจึงได้เอาลงมาแนบไว้กับอก เทียววังงกเดินตามไป เมื่อไม่เห็นลูกยานางจึงกลับมายังเขาไกรลาสเข้าไปสู่สำนักทุมราชสามี ที่นั่นท้าวทุมราช ได้ทอดพระเนตรนางนาถเทวีเจ้ากลับมา เมื่อจะได้ถามนางพระยาได้กล่าวพระคานานี้ว่า

กี ปณ ปตติ ภทเท

อมหากปิ อิตฺตณจ

วิจฺรณตี คเวสย

อิโต ปพฺพตฺวานนิ

ความว่า แนะพระนางเทวีผู้เจริญ เธอได้เที่ยวค้นคว้าไปตามภูเขและเนาไม้ ได้พบพระลูกยาของเราหรือไม่จึงได้กลับมา

นางมโนหรมาตาจึงทูลว่า ข้าแต่เทวบิดร หม่อมฉันเที่ยวค้นค้นค้นหาทั่วไปก็มีได้พบมโนราห์เทวี ได้เห็นแต่เครื่องประดับนี้วางอยู่ค่าคืบไม้ หม่อมฉันสุดที่จะตามต่อไปจึงได้กลับดังนี้ ททนางกินรีพากันนั่งล้อมสนนิพิลาปราไรโดยประการต่าง ๆ

(ที่นี่จักกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ต่อไป) ใจความว่าพระโพธิสัตว์ได้เสวยสมบัติสิ้นกาลหลายเดือนมาแล้ว มีพราหมณ์ผู้ชำนาญเวทศาสตร์คนหนึ่ง ได้สามภักดิ์เข้ามารับใช้การงานของพระโพธิสัตว์เสมอทุกวัน พระมหาสัตว์เห็นว่าพราหมณ์นั้นขยันดีมีรับสั่งถามว่า เจ้าผู้กรากกราลำบากอุปฐากเรา จำจะต้องประสงค์สิ่งใดหรือ ฯ ข้าแต่มหาราชข้าพระบาทตั้งใจไว้ว่าเมื่อพระราชบิดาของพระองค์ทิวงคตไปแล้ว ข้าพระบาทจะขอรับบรรดาศักดิ์ตำแหน่งที่ปุโรหิต ในกาลเมื่อพระองค์ดำรงราชย์แล้วนั้น พระมหาสัตว์ได้รับคำพราหมณ์นั้นไว้ ฝ่ายปุโรหิตซึ่งยังคงตำแหน่งอยู่รู้เรื่องนั้นเข้า คิดผูกเวรต่อพระมหา

สัตว์เจ้าได้กราบทูลยุยงพระเจ้าอาทิจวงศ์ว่า พระสุนทรราชโอรสคิดขบถต่อพระองค์จะปลงพระชนมชีพ หมายจะเป็นพระราชา พระราชบิดาได้ทรงฟังก็หาเชื่อปฐุโรหิตไม่

อยู่มาวันหนึ่ง มีพวกข้าศึกยกมาตีเมืองปลายเขตแดนอุตรปัญจาล พระเจ้าอาทิจวงศ์ทราบแล้ว คิดจะเสด็จออกไปปราบศึกเอง แต่เกรงว่าจักไม่สามารถจะเอาชัยชนะได้จึงปรึกษากับปฐุโรหิต ว่า จะให้ใครออกไปปราบศึกได้ดี ฯ ข้าแต่เทวพิตร พระองค์จงส่งพระราชโอรสไปเถิด พระเจ้าข้า ฯ ดุกรมหาพราหมณ์ ลูกของเรา ความคิดยังอ่อนแอแลทั้งไม่ฉลาดในการรบด้วย จะส่งให้ออกไปเห็นจะไม่ได้ ฯ ข้าแต่มหाराชพระราชโอรสกำลังหนุ่มว่องไว รู้จักการรบดีกว่าผู้ใหญ่เสียอีกพระเจ้าข้า ฯ พระอาทิจวงศ์ราชาเห็นชอบด้วยปฐุโรหิตแล้ว ได้รับสั่งหาตัวพระสุนทรกุมารเข้าตรัสว่า ดุกรพ่อสุนทร พ่อจงรับอาสาออกไปปราบข้าศึกยังปัจฉิมตชนบทสักครั้ง พระมหาสัตว์รับโองการพระบิดุราชแล้ว ถวายบังคมลาออกไปหาพระมารดาทูลความตามที่พระบิดุราชใช้ให้ไปนั้น ครั้นแล้วได้บอกแก่นางมโนราห์เทวี ๑ ทูลวิงวอนจะขอไม่ให้เสด็จไป พระองค์ได้ปลอบนางมโนราห์เทวีให้คลายความวิโยคแล้ว ได้รับรัดจัดกระบวนพลซึ่งจะยกออกไปไว้พร้อมเสร็จ

ครั้นได้พิชัยฤกษ์แล้ว พระสุนทรกุมารจึงเสด็จขึ้นทรงหลังมาตั้งคฤณูร พวกนิกรสหชาติโยธา ทั้งสี่หมู่ก็เดินเป็นคู่กันไป ได้ยกพยุหเคลื่อนออกจากเมือง เดินแน่นเนื่องสับสนกล่นกลาดพลพี ฤณูรหัตถ์ก็เปล่งสำเนียงโกญจนาท พลทหารม้าผู้สามารถและพลเดินเท้าล้วนอาจหาญ แวดล้อมพร้อมด้วยบริวารสะเทือนสะท้านแผ่นพสุธาทั้งเทพยดาก็ยังมาช่วยอภิบาล ธิเบ่งเดินกระบวนทัพ โดยลำดับจนบรรลุลุเขตชนบทปัจฉิมตชนบท ด้วยเดชานุภาพมหาสัตว์เจ้า เหล่าพวกข้าศึกทั้งหลายก็ไม่อาจรบต่อสู้ได้พากันยกพลพลหนีกลับไป

ต้ ทิวส์ ในคืนวันที่พระโพธิสัตว์ยกพลโยธาไปนั้นพระเจ้าอาทิจวงศ์ทรงพระสุบินว่า พระอันตะของพระองค์ไหลออกจากอุระ แล้วไปกระหวัดวงสากลชมพูทวีปสามรอบแล้วได้หดกลับเข้าในพระอุระดังเก่า พระเจ้าอาทิจวงศ์ทรงสะดุ้งตื่นบรรทม ครั้นถึงเวลาเช้า ให้หาตัวปฐุโรหิตเข้ามาเฝ้าตรัสถามถึงเวลาที่ทรงนิมิต ปฐุโรหิตมีความดีใจคิดว่าความที่เราตั้งไว้ที่นี้จักสำเร็จแล้ว วันนี้เราจักได้เห็นสุนทรผู้เป็นข้าศึกแล้ว คิดดังนี้จึงกราบทูลพระราชว่า ข้าแต่เทวพิตร พระสุบินนิมิตนี้ไม่ดี ฯ ดุกรพราหมณ์ ไม่นั่นจักเป็นอย่างไร ฯ ข้าแต่เทวพิตรดำราทนายว่าพระราชสมบัติกับพระองค์จักเป็นอันตรายถึงความพินาศใหญ่ ฯ ดุกรพราหมณ์ ถ้าเช่นนั้นเราจะแก้ไขอย่างไรได้บ้าง ฯ ควรจะทำการบูชายัญ ฯ พิธีบูชายัญนั้นจักทำอย่างไร ฯ ข้าแต่เทวพิตรพิธีบูชายัญนั้นต้องฆ่าสัตว์สองเท้าสี่เท้าบูชาที่พื้นร้ายจึงจะกลายเป็นดีได้ พราหมณ์ปฐุโรหิตทูลดังนี้แล้ว จึงได้กราบทูลด้วยคาถานี้ว่า

ยथा ทุสฺปิณํ ทิสฺวา

สพฺพปณาย ชุหฺติ

นาสเสติ ทุสฺปิณํ ทิฏฺฐํ

อิติ เวโท ปฺวฺจจติ

ตสฺมาปิ ยถาลํ กริตฺวา

มา จ โภจิ อฺปทฺทโว

เทวียา รชชํ อตฺตณํ

กตยถณฺณํ สฺสุขํ ลภฺสี ปฺเรตฺรํ

ความว่า ข้าแต่มหาราช คัมภีร์เวทศาสตร์ทลายไว้อย่างนี้ว่า กาลเมื่อใดผู้ที่ฝันเห็นไม่ดี ได้ทำพิธีบูชาด้วยฆ่าสัตว์แล้ว ในกาลนั้นฝันร้ายก็กลับกลายเป็นดีไป เพราะเหตุนี้ พระองค์ได้ทรงทำบุญวิธีแล้วอุปทวันตรายก็ไม่มี พระองค์กับพระราชเทวีจักเสวยราชสมบัติ เป็นสุขสำราญยิ่งเช่นดังก่อนมาด้วยประการฉะนี้

ราชา พระเจ้าอาทิจวงศ์ทรงตรัสสั่งอำมาตย์ทั้งหลาย ให้รีบช่วยหาสัตว์สี่เท้าสองเท้าไว้ให้พร้อมเรจักทำบูชาบุญ อำมาตย์ทั้งหลายนั้น ได้บังคับพวกพราหมณ์ให้จัดการหาสัตว์สี่เท้าสองเท้ากับทั้งบุรุษและสตรี นำมารวมไว้ในโรงพิธีบูชาพร้อมเสร็จแล้ว ได้กราบทูลให้ทรงทราบทุกประการ พระราชาก็ตรัสแก่พราหมณ์บุโรหิตว่า ดูกรพราหมณ์สิ่งสรรพสัตว์ได้จัดไว้พร้อมแล้วจงรีบทำพิธีเถิด ๑ ข้าแต่เทวปิตร ยังขาดอยู่สิ่งหนึ่งยังทำพิธีไม่ได้ ๑ ดูกรพราหมณ์ ยังขาดอะไรอีกเล่า ๑ ข้าแต่เทวปิตร ยังขาดกนิกรอย่างหนึ่ง ๑ กนิกรนั้นหาได้ยากนัก ๑ หาไม่ยากนักก็มีอยู่ในครนี้คือนางมโนราห์ ๑ นางมโนราห์เทวี เป็นคู่ชีวิตของสุนเขา ไม่ควรเอามาฆ่าบูชาบุญ ๑ ข้าแต่เทวปิตร การจะควรหรือไม่ควรนั้น พระองค์จงทรงพิจารณาให้ดีกว่านั้น จงเห็นความทุกข์ร้อนอันเกิดแก่พระองค์และราชเทวีถึงที่สุดราชสมบัติก็จักพินาศไป ๑ ดูกรบุโรหิตเรจักฆ่าอัครมเหสีของสุนกุมารลูกของเราตามถ้อยคำของบุโรหิตไม่ได้ ๑ ข้าแต่พระมหาราช พระองค์จงทรงฟังข้าพระพุทธเจ้ากราบทูล บุคคลได้สละบุตรภรรยาเป็นที่รักทำการบูชาบุญแล้ว บุตรและภรรยาทั้งหลายนั้น ย่อมตามรักษาดนผู้สละนั้นให้ถึงซึ่งความเจริญ บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญมากนัก

อนึ่ง ไฟอันร้อนได้ตกคิดไหม้อยู่บนพระเศียรของพระองค์เมื่อบุตรมีอยู่ในที่ใกล้พระองค์ควรจะให้บุตรช่วยดับไฟหรือจะให้ลูกเขาคณอื่นช่วยดับไฟอันร้อนเล่า เมื่อพระองค์ยังดำรงพระชนม์อยู่ก็ควรคิดแก้ไขเปลื้องตนให้พ้นความทุกข์ร้อนจึงจะชอบ เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงรีบรักษาพระองค์ไว้ จะต้องประสงค์อะไรกับนางมโนราห์ ถ้าพระองค์ยังดำรงพระชนม์อยู่ต่อไปอาจจะหาหญิงอื่นเสมอด้วยนางมโนราห์หรือดียิ่งกว่าก็คงจะหาได้ บุคคลผู้ใดคิดแก้ไขรักษาดนให้พ้นอันตรายไว้ได้ บัณฑิตทั้งหลายย่อมยกย่องสรรเสริญมากนัก เมื่อพราหมณ์บุโรหิตกราบทูลอย่างนี้พระเจ้าอาทิจวงศ์ก็ทรงดุขณภาพหนึ่งอยู่ หาได้ตรัสทักทวนประการใดไม่ พราหมณ์บุโรหิตรู้ว่าพระราชพาพระองค์ พะระหุทัย จึงใช้ให้บริชนเตรียมการยัญพิธีเพื่อจะให้จับนางมโนราห์เทวีมาฆ่าบูชาบุญ

คราวนั้น เสียงเล่าลือระบือแพร่ไปทั่วพระนคร ฝ่ายทาสคนใช้สนิทของมโนราห์เทวี ๑ มีพระ
 หฤทัยร้าวว่าจะแตกออกไปได้เจ็ดภาค จึงได้รับไปเฝ้าพระราชมารดาของพระโพธิสัตว์เจ้า ครั้นถึงจึง
 ขบพระพักตร์ลงแทบพระบาทพระสัสสุรราช บริเวณการร่ำให้ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระราชมารดา
 พระแม่เจ้าไม่ทรงทราบหรือ บัดนี้พระเจ้าอาทิจวงค์ทรงเชื่อถ้อยคำพราหมณ์บุโรหิต คิดจักจับหม่อม
 ฉันทไปฆ่าบูชาญ ขอพระมารดาได้กรุณาด้วยช่วยไปทูลขอผ่อนผันผัดผ่อนแต่พอให้พระสุนกุมารเธอ
 กลับมา หม่อมจักได้ถวายบังคมบาทราชภัสดา ขอขมาโทษและทูลลาตายไปตามยถากรรม

ฝ่ายนางจันทาเทวี รับคำนางมโนราห์เทวีศรีสะใภ้จึงพร้อมด้วยบริวารเสด็จจะไปเฝ้าพระเจ้า
 อาทิจวงค์ ๑ ทรงทราบว่าพระนางจันทาจะมาเฝ้า จึงรับสั่งกับราชบุรุษไว้ห้ามไม่ให้พระนางจันทาเฝ้า
 พระนางจันทาเทวี เมื่อไม่ได้โอกาสเข้าเฝ้าก็เสด็จกลับ แล้วเสด็จขึ้นยังปราสาทนางมโนราห์ ตรงเข้า
 สวมกอดศรีสะใภ้ ทรงพิลาปรำไรรด้วยประการต่าง ๑

นางมโนราห์เทวีจึงทูลว่า ข้าแต่พระมารดา ถ้าว่าพระมารดาเจ้าไม่ได้โอกาสเฝ้าแล้ว หม่อม
 ฉันทผู้ลูกแก้วจักตายเทียงแท้ไม่ต้องสงสัย นางเธอก็ร่ำให้ได้กราบทูลว่า ถึงว่ามีพระราชาอันประเสริฐก็
 เชื่อว่ามีเสียเปล่า หาเป็นร่มเงาได้พึ่งอาศัยไม่ บัดนี้คนอื่นเขากลับมาจะจับหม่อมฉันทนำไปฆ่าบูชาญ
 เสียวันนี้แล้ว ลูกแก้วได้ปราศจากภักดาหาที่พึ่งมิได้ พระสุนผู้ภักสวาก็จักมรณาไปตามหม่อมฉันท ถ้า
 กระนั้นพระราชมารดา จงได้กรุณาประทานเครื่องประดับที่หม่อมฉันทฝากไว้หม่อมฉันทจะได้ประดับกาย
 แล้วจักถวายบังคมลาตายทั้งเครื่องประดับ

พระนางจันทาผู้มารดาสุนกุมาร จึงได้ประทานเครื่องประดับกับปีกหางให้แก่นางมโนราห์
 เทวี ๑ จึงประดับกายอินทรียสวมปีกหางพร้อมเสร็จแล้ว จึงบังคมชนนีพ่อนรำไปมา พระนางจันทา
 เทวีทรงคลั่งเคล้าศรีสะใภ้ และรันทดสลดหฤทัยโศกมีเสาวณีย์ตรัสว่า เจ้าสุนลูกของเราเขากลับมา
 เมื่อไม่เห็นแม่มโนราห์ก็จะเที่ยวตามถามหาทั่วมนเทียรสถาน เมื่อไม่พบพานแล้วพระลูกแก้วก็จักตาย
 เป็นมั่นคง

นางมโนราห์เทวีจึงทูลว่า ข้าแต่พระมารดาเจ้า ถ้าว่าพระสุนกุมารจอมภักสวากลับมาถึงแล้ว
 ทูลกระหม่อมแก้วจงบอกตามคำหม่อมฉันทสั่งไว้ว่า หม่อมฉันทผู้ชื่อว่ามโนราห์ ขอถวายบังคมฝ่าพระ
 บาทราชสามี โทษกรรมสิ่งใดมิขอได้โปรดขมาโทษแก่หม่อมฉันทผู้มโนราห์ด้วย กับช่วยบอกว่าหม่อมฉันท
 มโนราห์ ขอถวายบังคมลาตายตามยถากรรม นางมโนราห์เทวีทูลดังนี้แล้ว นางจึงบายหน้าต่อบุรพทิศ
 ถวายบังคมพระมารดาตามหาสัตว์เจ้า ได้กล่าวคาถาว่า

อมม เม วจน์ พุทธิ

ปาเท เทว จิตตลกขณ

วนทามิ สิริสาหนติ

สามิกณจ ปุนปฺปุน

อิหํ ปจฺฉิมกํ มยฺหํ

ทสฺสนํ ปุน พุทฺธกํ

สงฺโยคณจ วิโยคณจ

เอสา โลกสฺส ธมฺมตา

ความว่า ข้าแต่พระมารดาเจ้า ขอพระมารดาได้โปรดบอกกะพระสามีว่าข้าผู้ชื่อ มโนราห์ ขอถวายบังคมฝ่าพระบาทพระราชสามีอันงามไพจิตร และได้กราบไหว้พระราชสามี ด้วยเศียรเกล้าทุกเช้าเย็น ความกราบไหว้ของข้าพเจ้าครั้งนี้ นับว่าเป็นครั้งสุดท้ายที่จะมิได้กราบ ไหว้อีกต่อไป ความที่เคยอยู่ร่วมกันมาก็ดี ความพลัดพรากจากกันไปก็ดี อันนี้ย่อมเป็น ธรรมดาของสัตว์โลก (ที่เกิดขึ้นในสังสารวัฏ)

เมื่อนางมโนราห์เทวีศรีสะเกษ ได้กล่าวคาถาดังนี้แล้วจึงขบศีรษะหมอบลงแทบบาทมูลพระ นางจันทาเทวีได้ขอขมาโทษด้วยถ้อยคำมีประการต่าง ๆ

พระนางจันทาเทวี ก็สวมกอดศรีสะเกษปลางทางก็ทรงไต่กรำไรรว่า ชะรอยว่าเราได้พรากลูก เนื้อและลูกนกกไปจากอกแม่แต่ปางก่อน ผลกรรมนั้นจึงติดตามทำให้มารดาอนาถาพลัดพรากลูกและ ผัวรัก แต่นี้ไปเราจักเซซังเที่ยวไปตามภูเขและเนาไพรในกลางป่า อุปมาเหมือนแม่เนื้ออันปราศจาก ลูกอ่อน เทียวสัญจรไปตามหาลูกฉะนั้น เหตุไรเล่า เทพยเจ้าซึ่งสิงสู่อยู่ตามไพรพฤษ์และภูเขา ทั้ง อากาศเทพยเจ้าทั้งหลาย ช่างมาปล่อยให้พลัดพรากไปจากลูกดังนี้เล่า พระลูกเจ้าเมื่อมาถึงบุรีนี้มีได้ เห็นศรีสะเกษ ก็จักเปลี่ยวเปล่าพระหฤทัย อุปมาเหมือนแม่นกจากพรากอันปราศจากลูกเห็นแต่รังเปล่า ก็เศร้าสร้อยละห้อยใจฉะนั้น

เมื่อนางจันทาเทวี ทรงไต่กรำพิลาสอยู่ด้วยประการดังนี้ราชบุรุษทั้งหลายก็พากันกรูขึ้นบน ปราสาท เพื่อจะจับเอาตัวนางมโนราห์ไปฆ่าบูชาญ นางมโนราห์นั้นก็จับเอาปีกทั้งสองสวมไว้ในหว่าง แขนทั้งสองแล้วนางก็ถวายบังคมลานางจันทาเทวีแล้ว บินขึ้นโดยอากาศจะไปยังป่าหิมพานต์ นางบิน ไปถึงวสันตสถานที่อยู่กัศปฤาษี นางเทวีจึงลงไปในมัสการพระกัศปดาบส แจ้งความเรื่องราวนั้น ทั้งหมดให้พระดาบสทราบทุกประการ นางจึงสั่งพระดาบสว่าข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ถ้าหากว่า พระสุธนสามีของข้าพเจ้าเที่ยวตามค้นหาได้มาถึงที่นี่ ขอพระผู้เป็นเจ้าจงให้ผ้ากัมพลผืนนี้และอำมรงค์ ประดับเพชรวงนี้ แก่พระสุธนสามีด้วย และจงช่วยห้ามตามคำข้าพเจ้าสั่งไว้ว่าขออย่าให้พระองค์ตาม ไปเลยดังนี้ เพราะเหตุใด จึงห้ามดังนี้เพราะเหตุว่าทางที่จะไปข้างหน้านั้นลำบากมากไม่ใช่ทางสัญจร ของมนุษย์ เป็นทางถิ่นอยู่ของอมนุษย์ทั้งสิ้น เหตุฉะนั้น ขอให้พระสุธนกลับแต่ที่นี้ อย่าได้ตามไปอีก เลย นางมโนราห์เทวีจึงประนมพระหัตถ์นมัสการพระบาทราชสามี แล้วกล่าวคาถานี้อีกว่า

ขมามี อาปุจฉามี เต

ยทิ อตฺถิ โทโส กาเยน

วาชาย มนสาปิ เม

กมมํ กตํ ทุจฺจริตํ

ปุพฺเพ ตํ สุตฺตจิตฺเตน

ขมาเปหิ สพฺพํ มม

ความว่า หม่อมฉันขอขมาโทษและกราบบังคมลา ถ้าโทษผิดอันมีอยู่แก่พระองค์ไซ้
แม้กรรมทุจริตที่หม่อมฉันได้ทำไว้ด้วยกาย วาจา ใจ ในกาลก่อน ขอพระองค์จงประทานอด
โทษความผิดนั้นนั้นแก่หม่อมฉันด้วยเหตุอันบริสุทธิ์เทอญพระเจ้าข้า
เมื่อนางมโนราห์กล่าวคาถาดังนี้แล้ว จึงฉินพักตร์ไปสู่ทิศทักษิณ ประนมหัตถ์นมัสการพระ
โพธิสัตว์เจ้าได้กล่าวคาถาอีกวาระหนึ่งว่า

นูนํ หํ ยาว ชีวามิ

ตยา สทฺธิ วสามิหํ

อิโต เม ปตฺถิ ตํ นตฺถิ

กิ ปุพฺเพว ตยา กตา

นูน ปุพฺเพ วิปาเกน

กริตฺวา ปาปมตฺตโน

เตน เม มตฺถกํ ปตฺตํ

มณฺเณ ตตํ น มณฺเณ

ความว่า หม่อมฉันตั้งใจจะอยู่กับพระองค์ไป จนตราบเท่าสิ้นชีวิตโดยแท้ แต่นี้ไปไม่
สมความประสงค์เสียแล้ว ชะรอยพระองค์ได้ทรงทำกรรมอันเป็นบาปสิ่งใดไว้แต่ปางก่อน
ด้วยผลแห่งบาปกรรมนั้นตามมา ทำให้ความปรารถนาหม่อมฉันถึงที่สุดเสียเพียงนี้

นางมโนราห์กล่าวคาถานี้แล้ว จึงบอกกับพระดาบสไว้ว่า

ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ถ้าหากว่าสามีของข้าพเจ้าเขาจักไม่กลับ ถ้าจะตามไปขอให้ไปตาม
ทางทิศอุดร และบอกให้เธอถือเอายาผงอันเสกด้วยมนต์นี้ติดไปด้วย เมื่อเดินไปไกลล่วงเลยทางมนุษย์
ไปแล้วจักบรรลู่ถึงป่าไม้อันมีพิษก่อน ให้เธอจับเอาลูกวานรตัวหนึ่งไป เมื่อจะเสวยผลไม้สิ่งใด ควร
ปล่อยให้ลูกวานรกินก่อน ลูกวานรกินผลไม้สิ่งใด ขอให้เธอเสวยผลไม้สิ่งนั้นเถิด ถัดแต่นั้นไปจักได้พบ
ป่าเชิงห้วยใหญ่ ให้เธอเอาฝักรัตถ์กับพลี้นี้คลุมกายให้แน่น แล้วจงทำอนันตเจนีปถพี จะมีนก
หัสติลิงค์เที่ยวมาหาอาหาร ได้พบเข้าสำคัญว่าเนื้อกว้างทราย นกนั้นก็จจะโฉบฉวยเสวยพระองค์ไว้ใน
กรงเล็บพาข้ามพันป่าห้วยไป (ถึงรังที่ต้นไม้ใหญ่ พระองค์จึงตบพระหัตถ์ขึ้น พระยานกตกใจก็จะหนี
ไป)

ตโต ตวํ ถิตฺตํ นไป พระองค์จะได้พบคชสารทั้งคู่ต่อสู้ซึ่งกันและกันขวางทางอยู่ พระองค์จึง
เอายาผงทากายาให้ทั่วถึงพระบาท แล้วร่ายมนต์เดินลอดระหว่างขาแห่งข้างไปจะไม่เป็นอันตราย ถัด
แต่นั้นไปพระองค์จะได้พบภูเขาสองลูก ราวกะว่ามิจิตฺตวิญญาน น้อมยอดลงกระทบซึ่งกันและกันใน
ระหว่างทางที่จะเดินไป พระองค์จึงร่ายมนต์แต่ยอดตลอดถึงเชิงเขา ภูเขานั้นก็จะแยกออกไปเป็นช่อง
พระองค์จึงรีบดำเนินไปเสียให้พ้นช่องภูเขา ถัดแต่นั้นไปพระองค์จะได้ไปถึงที่อยู่ของหมู่ผีเสื้อน้ำ

พระองค์จึงทำมณฑปจารในที่นั่งแล้วดำเนินไป ล่วงระยะทางไกลอีกโยชน์หนึ่งจะบรรลุถึงป่าหยาคา
ถัดนั้นไปจะถึงภูเขาทองภูเขาเงิน ถัดนั้นไปถึงป่าหยาคามบาง ถัดนั้นไปถึงป่าไม้ไผ่ ถัดนั้นไปถึงป่าดงอ้อ
ระยะล่งไปอีกสามโยชน์จะถึงที่รกชัฏอีกโดยลำดับกันคือหมู่ไม้ที่ถี่ทึบ และพุ่มไม้ในป่าล้วนเป็นหนาม
ทึบกับทั้งสระศรีมีน้ำลึก ในแถวเลื่อนเคลื่อนไปด้วยงูหลายพรรณ ใช้แต่เท่านั้นมีสาครคัน ริมรอบขอบ
บนที่นั่งล้วนภูเขาหาที่ราบไม่มี ยากที่จะสัญจรไปโดยสะดวกได้

ตโต ปริ ถัดแต่นั้นไป จะถึงดงดอนแห่งหนึ่งใหญ่จะได้พบยักษ์ตนหนึ่งสูงเจ็ดชั่วลำตาลยืนตระหง่านอยู่ในท่ามกลางดงดอนนั้น พระองค์จึงเอายางงโรยลงที่ลูกศรยิงให้ลูกอกมหายักษ์ มหายักษ์ก็จะล้มลง พระองค์จึงดำเนินไปตามเบื้องศีรษะมหายักษ์ เมื่อล่วงเลยแต่ที่นั้นไปได้ร้อยโยชน์ จะได้บรรลุถึงแม่น้ำอีกแห่งหนึ่งมีงูเหลือมตัวหนึ่งกายใหญ่ยาว เหยียดหางพาดชิงถึงฝั่งชลธารราวจะว่าเป็นสะพานข้ามฟากฉะนั้น เมื่อพระองค์ดำเนินไปพบเข้าจึงเอายางงโรยพันบาทาคำดำเนินไปบนหลังงูนั้น เมื่อถึงที่สุดฝั่งนั้นก็จึงรีบโผนโจนหนีไป โดยทางเบื้องบนศีรษะงูโดยเร็วพลัน

ตโต ปริ เบื้องหน้าแต่นั้นล่วงไปได้ร้อยโยชน์ จะถึงป่าหวิรายทิบหาช่องทางที่จะเดินไปไม่ได้ และมีฝูงนกทั้งหลายอาศัยอยู่ในป่านั้นมาก ที่ริมป่าหวิรายนั้นมีต้นไม้อใหญ่ๆ พระยานกอาศัยทำรังอยู่ที่ ต้นไม้นั้นมากด้วยกัน พระยานกเหล่านั้นล้วนมีกายใหญ่ยิ่งเท่าเรือน พระราชสามีของหม่อมฉันเมื่อ ดำเนินไปถึงที่นั่น จงขึ้นไปนอนซ่อนตัวอยู่ที่รังนกก่อน ให้สังเกตดูว่าพระยานกตัวใดจะไปเที่ยวหา อาหารในพระนคร พระองค์จงซ่อนกายเข้าอยู่ในระหว่างขนปีกแห่งพระยานกตัวนั้นยึดไว้ให้มั่น ครั้น พระยานกนั้นลงสู่ที่ จงละขณสกุณิแล้วร้องให้ขึ้นทันใด พระยานกตกใจนักจักบินหนีไป ที่นั่นพระราช สามีก็จะประสพเขาไกรลาสสมความปรารถนา

นางมโนราห์เทวี ได้สั่งพระดาบสทุกสิ่งสรรพถ้วนถี่หมด นางจึงจดอักษรลงไว้ในใบไม้พร้อมทั้งมนต์คาถา นางได้ฝากผัวรัตติกัมพลและอำมรงค์กับยาผงแก่พระดาบสไว้ว่า ขอพระมุนีได้โปรดให้แก่ราชสามีเมื่อตามมาถึงที่นี้ด้วยพระเจ้าข้า นางจึงบ่ายหน้าน้อมเสียดวงวันทาพระสามี แล้ววันทาพระฤาษีเสร็จก็โผผินบินขึ้นบนอากาศจนบรรลุลึงเขาไกรลาสอันเป็นพระนครของพระบิดรมารดานางมโนราห์ด้วยประการฉะนี้

ตทา คราวนั้นท่านท้าวทุมราชาผู้เป็นพระบิดาของนางมโนราห์ทรงทราบว่านางมโนราห์ติดาได้กลับมาถึงจึงทรงพระดำริว่า นางมโนราห์ธิดาของเราเขาได้ไปอยู่ร่วมกับชาติมนุษย์นานถึงปานนี้ ที่นางมโนราห์จะอยู่ร่วมพิภพกับเรา เช่นดังกาลก่อนนั้นหาควรไม่ เราควรจะสร้างปราสาททององค์หนึ่งใหม่ ให้นางมโนราห์ลูกรักของเราอยู่กับหมู่กนิรีต่างหากส่วนหนึ่ง (ทรงรำพึงแล้วก็ดำรัสให้ช่างสร้างปราสาททององค์หนึ่งให้นางมโนราห์อยู่ตามทรงดำริไว้)

(จึกกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เจ้าต่อไป)

ครั้งนั้น พระสุธนบรมโพธิสัตว์เจ้า ได้ยกพลโยธาออกไปปราบพวกจลาจล ณ ปักจันตชนบท
ให้ราบคาบสงบเรียบร้อยแล้ว จึงยกพลโยธากลับคืนเข้าสู่กรุงปัญจาลราช เข้าเฝ้าพระเจ้าอาทิจวงค์ผู้

ราชบิดา กราบทูลขอราชการต่าง ๆ ให้ทรงทราบทุกประการ แล้วเสด็จไปวันทนาการพระราชชนนี ฝ่ายพระนางจันทราฯ เมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นพระสุธนกลับมา เสด็จออกไปต้อนรับทรงสวมกอดพระมหาสัตรเจ้า แล้วทรงพิลาปรำไห้โดยประการต่าง ๆ

พระมหาสัตรเจ้าจึงทูลถามพระราชมารดาว่า เหตุใดพระแม่เจ้าจึงทรงกรรแสงฉะนี้ฯ ดูกุรพอสุนกุมาร นางมโนราห์ภรรยาของเจ้าเขาหนีไปเสียแล้ว พระนางจันทาเทวีมีเสาวนีย์ตรัสเล่าเรื่องความหลังตั้งแต่ต้นให้พระสุธนทราบทุกประการ เมื่อพระสุธนกุมารได้สดับเหตุดังนั้น มีพระหฤทัยเสียวสั่นราวกับว่าจะแตกออกทันที เสด็จไปทอดพระเนตรนิเวศฐาน อันเจียบสงัดดุจดั่งป่าช้า พระองค์ไม่สามารถดำรงพระกายาไว้ได้ ถึงสภาวะสลบลงโดยทันใด อุปมัยเหมือนมีบุคคลมาตัดพระบาทให้ขาดไปทั้งสองข้างฉะนั้น พระนางจันทาผู้ชนนี จึงเอาอุทกวารินน้ำหอมประพรมให้ทั่วสรีรกายา พระมหาสัตร ๆ กลับได้สติฟื้นขึ้นมาแล้ว เสด็จไปในห้องบรรทมบรมสิริไสยาสน์ ทอดพระเนตรเห็นพระยี่ภู่ปูลาดและพวงดอกไม้ อันกลาดเกลื่อนและเหี่ยวแห้งไปทั้งหมด ทรงพระกำสรดอาศรวีลาป โดยประการต่าง ๆ ได้กล่าวคำถือนี้ว่า

วิสกณเทน วิทโธว

ผลิตทพย มม

กุหิ คตาสิ มโนหรา

น ทิสสติ จ เต มุขั

อาปุจฉามิ จาหิ อมม

คจฉามิ ตั คเวสิตุ

น ลภี น คมิสสามิ

มริสสามิ พรทวเน

ยทิ ลทโธสมิ ภริยั

นิวตติสสามิ ตวนติเก

สเจ น ลทโธ จ ตั

ตตเถว มรณั ธฺวานติ

ความว่า หัวใจของเราจะแตกทำลายไป อุปมัยดุจถูกยิงด้วยลูกศรอันขาดด้วยยาพิษ แม่มนิราห์หายไปไหน ไม่เห็นหน้าแม่มนิราห์ ข้าแต่พระมารดา หม่อมฉันจะขอทูลลาไปเที่ยวตามหานางมนิราห์ ถ้าไม่ได้ก็จักไม่กลับมา จักขอลาตายอยู่ในป่าใหญ่ ถ้าหม่อมฉันได้ภรรยาแล้วจักกลับมายังสำนักพระมารดา ถ้าตามไปไม่ได้นางมนิราห์หม่อมฉันจักตายอยู่ในป่านั้นเพียงแท้

ตทา มาตา คราวนั้นพระนางจันทาผู้มารดา ได้ทอดพระเนตรเห็นพระราชโอรส อันโศกกำสรดสะอื้นอาลัย หวังพระทัยจะให้พระเจ้าลูกหลานจากความโศกเศร้า จึงได้ตรัสพระคำถือนี้ว่า

ตาด มา ปรีทเวลี

สนธิ อดิเบ ขตติยา

กณดา อุตมรฐา

เทวจรปติภาคา

ตาทิ สทธิ อภิรมตุ

รชช ปาเลตุ วณฺณตติ

ความว่า ดุกรพ่อเจ้าอย่ารำให้ถึงมโนราห์เลย ขัตติยกัญญานารีคนอื่นที่มีรูปร่างงาม
เปรียบดังเทพอัปสรยังมีอยู่ถมไป เจ้าจงอภิรมย์กับขัตติยกัญญาเหล่านั้น ได้ปกครองราช
สมบัติสืบต่อไป พ่ออย่าได้ไปติดตามหานางมโนราห์เลย

พระบรมโพธิสัตว์เจ้าจึงทูลพระมารดาว่า ข้าแต่พระมารดาเจ้าถ้าหากว่าหม่อมฉันจักไม่ได้เห็น
นางมโนราห์แล้ว หม่อมฉันไม่ขออยู่เป็นคนต่อไป พระนางจันทาเทวี มีเสาวนีย์ตรัสห้ามสัปดาห์ใด ก็ไม่
อาจจะห้ามได้แล้วก็ทรงนิ่งอยู่ พระบรมโพธิสัตว์ถวายบังคมราชมารดาแล้ว เสด็จลงจากปราสาททรง
ดำเนินออกนอกพระนคร พระนางจันทาเทวีราชมารดาเมื่อได้เห็นพระบรมโพธิสัตว์เสด็จไปดั่งนั้น พระ
หฤทัยก็ป่วนปั่นปมประหนึ่งจะแตกทำลายไปทันที พระราชเทวีจึงรีบด่วนเสด็จตามไปถึงจึงวิงวอนให้
กลับ แล้วตรัสพระคาถานี้ว่า

เอहि ปุตต นีวตตสสุ

มา อนาถ กโรหิ เม

อหํ ปุตตํ น ปสฺสามิ

มณเณ เหสสามิ ชีวิตนติ

ความว่า ดุกรพ่อผู้บุตร พ่อจงกลับมาเถิด พ่ออย่าได้ทำให้มารดาหาที่พึ่งบมิได้เลย
มารดาไม่ได้เห็นพ่อผู้เป็นบุตร ชีวิตของมารดาก็จักต้องดับสูญเสียในครั้งนี้ พระราชเทวีตรัส
ดังนี้แล้ว ก็ทรงประทับยืนทอดพระเนตรอยู่ในสถานที่นั้น

พระบรมโพธิสัตว์ เสด็จออกจากนครสัจจบุรีไปยังสำนักนายพรานไพรตรัสถามว่า ที่อยู่ของ
มโนราห์เขาอยู่ที่ไหน ท่านรู้จักที่อยู่ของเขาหรือไม่ ข้าแต่สมมติเทวา ข้าพระบาทไม่รู้จัก นาง
มโนราห์นั้นมีฤทธิ์มากเที่ยวไปยังอากาศ เดียวนี้นางมโนราห์เห็นจักไปยังโลกที่อยู่ของหมู่วิชาธรเสีย
แล้ว ถ้าหากว่าพระองค์ต้องพระประสงค์จะเสด็จตามไป เจริญเสด็จไปถามท่านก็สสปลาชีอาจรู้
ตำแหน่งแห่งที่นางมโนราห์ได้ดี

พระบรมโพธิสัตว์ ใครจะเสด็จไปยังที่อยู่ของกัสนปลาชีพร้อมกับพรานไพร ทรงผูกสอดพระ
แสงดาบและกฤษให้มัน แล้วทรงธนูศรเสด็จออกจากอูตรปัญจาลนคร ครั้นเสด็จถึงภายนอกพระนคร
แล้วหวนเสด็จกลับมาทอดพระเนตรพระนครอีก เมื่อจะทำสังคหนกรรมได้ทรงตรัสคาถานี้ว่า

ยติ ลพฺธา มโนฺหฺรา

ปุน ปสฺสามิ สิริภเว

ยติ มโนฺหฺรา อลฺพฺธา

นํนํวตฺตํ สกํ ปุณฺณํ

ความว่า ถ้าหากเราได้นางมโนราห์แล้ว จะมาเห็นพิภพอันประกอบด้วยสิริอีก ถ้าหากว่า
เราไม่ได้นางมโนราห์แล้วจะไม่กลับมายังเมืองนี้อีกต่อไป

ครั้นตรัสคำนี้แล้วทรงเปล่งสุรสีหนาทองอาจรวะกว่าราชสีห์บายพระพักตร์มุ่งต่อป่าหิม
พานต์ เสด็จไปโดยลำดับจนกระทั่งถึงที่อยู่ท่านกัสสปมุนีแล้ว จึงรับสั่งให้นายพรานกลับเสีย ส่วน
พระองค์ก็ทรงเปลื้องเครื่องอาวูวาวไว้ เสด็จเข้าไปยังอาศรมบทแต่พระองค์เดียว จึงถวายนมัสการ
พระฤาษีแล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควร ทรงทำปฏิสันถารอย่างอื่น ๆ ขึ้นก่อน เมื่อจะถามถึงข่าวคราว
นางมโนราห์เทวี จึงประณมมัตถ์นมัสการฤาษีอีกครั้งหนึ่งจึงตรัสพระคำภาณนี้ว่า

ปสฺสสิ ตวํ ปิยํ มยํ

อหํ วณฺหามิ ตํ อสิ

มโนฺรํหา นาม ปิยํ

ปสฺสสิ ตํ อสิวณฺณํ

ความว่า ข้าพเจ้าขอกราบไหว้ท่านผู้ฤาษี ท่านได้พบปะนางมโนราห์ ผู้ยอดรักของ
ข้าพเจ้าบ้างหรือไม่ พระเจ้าข้า

พระกัสสปดาบส เมื่อจะทูลความแก่พระโพธิสัตว์เจ้าจึงกล่าวพระคำภาณนี้ว่า

ปสฺสามิ สุธนฺราช

ตวํ ภริยํ มโนฺหฺรํ

เอต มโนฺหฺรํวากุญํ

อิโตเยวํ นํวตฺเตตุ

ทุคฺโข ปุณฺโตนํ มคฺโค

อมนุสฺโสคตฺติจโร

ตสฺมาเยวํ นํวตฺเตตุ

เอวํ วากุญํ มโนฺหฺรํ

ความว่า แะพระสุธนราชกุมาร อาตมาได้พบนางมโนราห์เทวีของพระองค์ ถ้อยคำ
ของมโนราห์เทวีได้สั่งไว้ดังนี้ว่า ขอให้พระองค์เสด็จกลับแต่ที่นี้จึงได้ หนทางที่ดำเนินต่อไป
ข้างหน้าลำบากยากนัก เป็นทางสัญจรของมนุษย์พวกเดียว เพราะฉะนั้นขอเชิญให้พระองค์
เสด็จกลับเสียเถิด มโนราห์เทวีได้สั่งไว้ดังนี้

กัสสปฤาษีทูลชี้แจงด้วยประการดังนี้แล้ว จึงทูลว่า มหาราชบพิตร มโนราห์เทวีได้ฝากสิ่งของ
ไว้ให้ถวายพระองค์สามอย่างนี้ คือ พระอำมรงค์ฝังเพชร ๑ พารัตตกัมพล ๑ พระอำมรงค์ประดับ
นํวัก้อย ๑ พระกัสสปมุนีจึงนำของสามสิ่งนั้นวางลง ณ พระหัตถ์พระบรมโพธิสัตว์เจ้า ๆ ได้
ทอดพระเนตรของที่มโนราห์ฝากไว้ถวายนั้น พระองค์ก็ประหารพระอุระด้วยพระหัตถ์ทั้งสอง ทรง
กรรแสงรำให้พระฤทัยสำคัญมโนราห์ประหนึ่งว่าได้มาปรากฏอยู่เฉพาะพระพักตร์

พระกัสสปมุนิจึงทูลถามพระสุธนว่า มหาราชบพิตรจะเสด็จกลับเพียงนี้หรือจะเสด็จตามต่อไป ฯ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นนี้ตายเสียดีกว่า ที่หันหน้ากลับเป็นอันไม่กลับ พระกัสสปดาบสทราบชัดแล้ว ว่าพระสุธนมีความรักมั่นคงในมโนราห์เทวี จึงทูลเล่าความตามซึ่งนางเทวีสั่งไว้ในวันทุกประการว่า มหาราชบพิตร ถ้อยคำของมโนราห์เทวีสั่งไว้ยังมีอยู่ ถ้าหากว่าพระองค์ไม่กลับอยากจะเสด็จตามไป ขอให้พระองค์เสด็จไปทางที่อาตมาชี้ตรงนี้ จงประกอบโอกาสให้เป็นมงคลและมนต์สำหรับเสกยาอย่างนี้ ๆ แล้วจงจับเอาลูกวานรน้อย ๆ เป็นมัจจุทลสไป จงเสด็จไปตามทิศนี้ก่อน ถ้อยคำของมโนราห์เทวีได้บอกไว้กับพระดาบสอย่างไร พระดาบสได้ทูลถวายพระสุธนกุมารนั้นโดยถ้วนถี่ทุกประการมิได้อำพรางเลย

พระบรมโพธิสัตว์เจ้า ได้ทรงฟังคำพระดาบสบอกเล่าดังนั้นจึงผูกพันพระอำมรงค์ไว้กับอูระ แล้วกราบไหว้พระกัสสปมุนิ ได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

ทีย ลหุ ปิย มยห์

นิวัตเตตวา ปุรมตโน

น ปสสามิ ปิย มยห์

ตตเถว มรณํ ลียา

ยทิ สจจํ อหํ ปุพเพ

สพพสตุตทิตํ กริ

ปรทาร์ น คจฉามิ

ปุเรสสามิ มโนรณนุติ

ความว่า ถ้าหากว่าข้าพเจ้าไปได้คู่รักแล้วก็จะกลับมาบ้านเมืองของตน ถ้าข้าพเจ้าไปตามไม่พบคู่รัก ข้าพเจ้าจำต้องตายอยู่ในป่านั่นเอง ถ้าหากว่าข้าพเจ้าได้ทำประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ไว้ และมีได้คบกับภรรยาของผู้อื่นในกาลก่อนจริงแล้วไซ้ ขอให้ข้าพเจ้าตามไปพบมโนราห์ลมหุตจังความปรารถนาเทอญ

ครั้นตรัสคาถาอย่างนี้แล้ว จึงจับเอาลูกลิงน้อยตัวหนึ่งเป็นมัจจุทลส แล้วน้อมสการลาพระดาบสทรงดำเนินไปยังประเทศที่นางเทวีบอกให้ไป ทรงกำหนดจำระยะมรรคาบายพระพักตร์ต่อทิศอุดรทรงดำเนินไป พระดาบสก็ได้ตามไปส่งหน้อยหนึ่ง จึงกลับยังที่อยู่ของตน

พระบรมโพธิสัตว์เจ้า ทรงพระอุตสาหะเสด็จไปครั้งนั้น ได้ยิมนานับเวลาที่ล่วงไปได้เจ็ดปีเจ็ดเดือนกับอีกเจ็ดวัน พระองค์ทรงฝ่าอันตรายพ้นไปเป็นตอน ๆ จนลุล่วงเลยป่าดงทิบไป ครั้งนั้นมีพระยายักษ์ตนหนึ่ง รูปร่างน่ากลัวกายสูงเจ็ดชั่วลำต้นตาล นัยน์ตาแดงดังแสงไฟผิวกายเขียวดังอัญชงบรรพต มือซ้ายถือสาธกเหล็กมือขวาถือขวานเหล็ก ยืนสกัดทางขวางหน้าพระบรมโพธิสัตว์ไว้ พระบรมโพธิสัตว์ได้ทอดพระเนตรมหายักษ์แล้ว จะได้สะดุ้งตกพระทัยกลัวก็หาไม่ มีอาการองอาจราวกับไกรสรราชสีห์ จึงเอายาผงเสกมนต์ทาปลายลูกศรเข้าแล้ว ก็ยิงไปถูกอกมหายักษ์ ๆ ก็ชักคืนล้มลง ณ พลพี พระบรมโพธิสัตว์ก็ดำเนินเหยียบมหายักษ์ไปด้านศีรษะ ทรงดำเนินต่อไปอีกบรรลุลึงแม่น้ำแสบ

แห่งหนึ่ง พระองค์จึงเอาผงเสกทาบาทาแล้วก็ทรงเหยียบหลังพระยาสูงเหลี่ยมข้ามแม่น้ำนั้นไปได้ ทรงดำเนินต่อไปได้บรรลุถึงป่าหาวายมีหนามคมยิ่งกรด พระองค์ก็ทรงเล็ดลอดเหนียวโหนไปราวกับว่า วานรสัญจรไปขึ้นอยู่บนต้นไม้ต้นหนึ่ง อันตั้งอยู่ ณ ระหว่างป่าหาวาย

ในขณะนั้นเป็นเวลาอาทิตย์อัสดงค์ พระองค์ก็ได้ทราบ เพื่อจะเสด็จไปเบื้องหน้าพรพระ โศการ่าให้ เมื่อจะตติยตอนของพระองค์ได้ทรงตรัสพระวาจาว่า เราอาศัยอยู่ผู้หนึ่งจึงมาละทิ้งพระ บิดามารดาผู้มีอุปการะมาเสีย ได้มาเสวยทุกข์ลำบากอย่างใหญ่คราวนี้เราจะไปทางไหนได้เล่า พระ บรมโพธิสัตว์เจ้าก็เกิดความสังเวชสลดใจอยู่ดังนี้

คราวนั้นฝูงนกทั้งหลายเป็นอันมาก ล้วนมีสกลกายใหญ่เท่าเรือได้ประชุมนอนอยู่บนต้นไม้ นั้นได้ปรึกษาหารือกันว่าวันรุ่งเช้าพวกเราจะพากันหากินที่ถิ่นไหน นกตัวหนึ่งพูดขึ้นว่า ในพระนคร ของพระเจ้าทুমราชอยู่ที่ภูเขาไกรลาส พระเจ้าทุมราชมีธิดาองค์หนึ่งนามว่ามโนราห์ ๆ มโนราห์นั้น มนุษย์จับเอาไปได้ บัดนี้นางมโนราห์ได้กลับมาถึงแล้ว วันพรุ่งนี้เป็นวันคาร์บเจ็ดที่นางมาถึง เขาจะมี การมหรสพกันใหญ่ เขาจะทำมงคลพิธีเพื่อชำระมลทินให้หายกลืนสาบมนุษย์ เราทั้งหลายจักพากันไป กินเครื่องพลีกรรมอันใหญ่ในเมืองนั้น พระมหาสัตว์เจ้าได้กำหนดสภาวะ ที่พวกนกทั้งหลายจักไปที่ ภูเขาไกรลาสนั้นแล้ว ก็ค่อยๆ เข้าไปในระหว่างชนปีกพระยานกตัวหนึ่ง จึงนอนผูกพันสร้อยด้วยเชือก ให้มันกับชนปีกพระยานก ครั้นถึงเวลาเช้า พระยานกนั้นร้องเรียกเพื่อนกันแล้ว ก็บินข้ามป่าหาวายทิบ ไปถึงที่ใกล้สุวรรณนครก็ร่อนลงจับอยู่ขอบสระใหญ่ พระมหาสัตว์ค่อยเปลี่ยนตนแล้วซ่อนอยู่ข้างสระ นั้น

คราวนั้นหมู่นางธิดาวิชาธรเจ็ดนางได้ปรึกษากันว่า เราทั้งหลายจะไปดักน้ำที่สระโบกขรณีมา สรงให้มโนราห์เทวี ณ วันนี้ ปรึกษาดทลงกันแล้วก็ชวนกันถือเอาหม้อทองคำคนละหม้อ ไปถึงฝั่งสระ โบกขรณีแล้วก็หยุดสนทนากันอยู่ก่อน พระมหาสัตว์เจ้านั่งประทับอยู่ข้างริมสระนั้น ได้ฟังเสียงนาง กิณรีเหล่านั้นพูดกันอยู่จึงทรงดำริว่า ความพยายามของเราจะถึงที่สุดสำเร็จอยู่แล้ว คราวเราจะได้ ทราบเรื่องมโนราห์ความที่เราตั้งตงพงเขาแก่งกันดารมานี้ย่อมได้ผลดียิ่งเทียวหนอ แต่จะอุปายอันใด ที่จะให้นางมโนราห์รู้ว่าเราตามมาหา เห็นอย่างเดียวกับเราจักทำความอธิษฐานเท่านั้นความปรารถนา ของเราจักสำเร็จก็เพราะอธิษฐานจิต

แท้จริง ความอธิษฐานย่อมสำเร็จแต่พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย จำเดิมแต่ได้พยากรณ์มาแต่สำนัก พระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่ง เหตุตั้งนั้นพระสุธนราชปรารถนาจะทำอธิษฐานจิตจึงภาซิตพระวาจาว่า ก็ถ้าหากว่าเราจักได้สมัครสังวาสกับมโนราห์เทียงแท้ไซ้ ขออย่าให้หญิงผู้หนึ่งยกหม้อน้ำขึ้นได้ ทรง อธิษฐานแล้วก็เสด็จออกจากกระหว่างพุ่มไม้ ไปประทับนั่งอยู่ ณ โคนต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่ง

ดาวเทว ณ ขณะนั้นเทียว นางกิณรีทั้งหลายชวนกันลงไปดักน้ำในสระแล้วยกหม้อขึ้นมาก็พา กันไป แต่นางกิณรีผู้หนึ่งไม่อาจยกหม้อน้ำขึ้นได้ เหลียวไปแลมาข้างโน้นข้างนี้ ได้เห็นพระมหาสัตว์นั่ง อยู่ ณ ร่มรุกขมูล จึงเข้าไปหาพระมหาสัตว์เจ้าอ้อนวอนว่า ข้าแต่นาย ขอความกรุณานายช่วยยกหม้อ

น้ำให้ข้าพเจ้าด้วย ฯ ดูกรน้องหญิง ตักเอาน้ำไปทำอะไรกัน นางกินรีนั้นก็บอกความตามนัยที่ได้กล่าวมาแล้วทุกประการ พระมหาสัตว์เสด็จเข้าไปใกล้ยกหมอน้ำให้นางกินรี พระองค์จึงหยิบอำมรงค์วงหนึ่งใส่ในหมอน้ำแล้วก็ส่งไป

ฝ่ายนางกินรีทั้งหลาย ที่ได้ยกหมอน้ำไปถึงก่อน ก็ได้ให้มโนราห์ทรงเป็นลำดับกันไป ส่วนกินรีผู้ที่มาถึงภายหลังได้ลดน้ำลงที่ศีรษะมโนราห์ ปุณ्यสมบัติ ความปรารถนาอันถึงพร้อมด้วยบุญก็สำเร็จแก่พระมหาสัตว์เจ้า เหตุฉะนั้นอำมรงค์ประดับเพชรนั้น ก็เลื่อนไหลจากหม้อทองคำพร้อมกับสายน้ำ เข้าไปสวมใส่นิ้วก้อยแห่งมโนราห์เทวี ฯ เห็นดังนั้น ก็มีเหตุสงสัยว่าสามีมาถึงแล้ว น่าสงสารนักสามีที่รักของเรา อุตส่าห์บากบั่นตามมาจนถึงได้

ครั้นมโนราห์เทวีทรงเสร็จแล้ว จึงเข้าไปในห้องสรีรียาสน์ให้หาตัวกินรีผู้นั้นเข้ามาถามว่า เหตุใดเจ้าจึงกลับมาช้ากว่าเพื่อนทั้งปวงเล่า นางกินรีผู้นั้นได้ทูลเล่าเรื่องนั้นถวายให้ทราบทุกประการ มโนราห์เทวีรับสั่งว่า ถ้อยคำใดที่เจ้าบอกเล่าแก่เรา ถ้อยคำนั้นคือสามีของเราชื่อสุนทรกุมารบอกแก่เจ้า ก็บัดนี้สุนทรกุมารอยู่ที่ไหนเล่า ฯ ข้าแต่พระแม่เจ้า พระสุนทรเดี๋ยวนี้ยังนั่งอยู่ ณ รุกขมุขลินีฝั่งสระโบกขรณี ฯ แม่แม่เจ้าอย่าได้พูดบอกเรื่องนี้แก่ใคร ๆ เจ้าจงเอาอารมณ์อย่างนี้และเครื่องหอมอย่างนี้ กับทิพภูษาอย่างนี้ไปถวายสามีของเรา เจ้าจงทูลเชิญให้ทรงน้ำในสระโบกขรณีก่อน แล้วเชิญให้ประดับพระองค์ด้วยเครื่องสำอางและเครื่องทรงที่ส่งไปถวายนี้ นางกินรีนั้นรับเสาวนีย์แล้วเอาเครื่องสำอางกับอารมณ์ออกไปถวายและทูลให้ทราบตามเสาวนีย์มโนราห์ทุกประการ พระสุนทรราชกุมารเสด็จลงทรงแล้วทรงเครื่องสำอางและพระภูษาเสร็จ ก็เสด็จประทับรอท่าอยู่ที่ริมสระโบกขรณีนั่น

นางมโนราห์เทวีทรงรำพึงว่า เราได้ทราบข่าวสามีเรามาถึงแล้วเราควรจักทูลให้พระมารดาทราบเสียด้วย นางจึงไปทูลแก่พระมารดาให้ทราบดังที่คิดไว้ พระมารดาจึงตรัสว่า เธอจงไปทูลสมเด็จพระบิดาให้ทรงทราบเสียด้วย นางมโนราห์เทวีพร้อมด้วยบริจาริกาเสด็จไปยังสำนักราชบิดาถวายบังคมแล้วประทับหลบอยู่ข้างหนึ่ง ด้วยเกรงพระอาญาพระราชบิดา

ครานั้น ท่านท้าวทุมราชทอดพระเนตรเห็นราชธิดาแล้วตรัสว่า แม่แม่มโนราห์ เธอได้ไปอยู่ร่วมกับมนุษย์นานถึงเพียงนี้ มนุษย์เช่นใดเป็นสามีของเธอ ฯ เป็นกษัตริย์หรือพราหมณ์หรือพ่อค้าบิดายังไม่รู้แน่เลย ฯ ข้าแต่สมเด็จพระบิดา สามีของหม่อมฉันใช้บุรุษคนแล้ว เป็นอุตมบุรุษทรงกำลังเท่ากำลังพระนารายณ์เจ็ตองค์ ได้เป็นองค์เอกอัครราชาในสกลชมพูทวีป มีพระราชาร้อยเอ็ดเป็นบริวาร พระเจ้าข้า ฯ เออแม่มโนราห์ ไฉนเธอมาละทิ้งสามีเขามาเสียทีนี้เล่า มโนราห์เทวีได้กราบทูลเรื่องความหลังตั้งแต่ต้นจนอวสานให้สมเด็จพระเจ้าทุมราชทรงทราบทุกประการ

ท่านท้าวทุมราชตรัสว่า ถ้าสามีของเธอทรงกำลังแลความเพียรมาถึงเพียงนี้แล้วไซ้ไร ก็เหตุไรเล่าเขาจึงไม่ติดตามเธอมา ถ้าว่าเขาติดตามมาถึงที่นี่แล้วไซ้ไร เราจะได้รู้จักกำลังความเพียรของเขา เราจึงจะยกเธอให้เป็นเทวีแก่เขาเสีย นางมโนราห์เทวีได้ฟังพระบิดาตรัสดังนั้น มีปิติโสมนัสเกิดขึ้นเป็น

กำลังจึงกราบทูลสมเด็จพระบิดาว่า ข้าแต่ทเวดา พระองค์ทรงตรัสมาทั้งนี้จริงหรือไม่ ฯ เออแม่ มโนราห์จริง ๆ สิหนะ ฯ ข้าแต่ทเวดา สามีของหม่อมฉันนามว่าสุนกุมาร ตามมาถึงที่นี่แล้วพระเจ้า ข้า ฯ แน่ะแม่ มโนราห์ สามีของเธอมายังแล้วจริงหรือ ฯ มาถึงแล้วจริงพระเจ้าข้า ฯ เออแน่ะแม่ เดียวนี้เขาอยู่ที่ไหน ฯ เดียวนี้ได้มาอยู่นอกพระนคร พระเจ้าข้า ฯ เออแน่ะแม่ เธอจงให้ไปเรียกเขาเข้ามาเถิด นางมโนราห์เทวี่จึงใช้นางบริจาริกาออกไปเชิญพระสุนให้เข้ามาเฝ้า พระสุนกุมารเมื่อพระราชบิดามโนราห์รับสั่งให้เชิญเข้าไปมีอากรองอาจตั้งไกรสรสิหราช เสด็จเข้าไปยังพระนครขึ้นบนท้อง พระโรงหลวงถวายบังคมพระสัสสุรราช ซึ่งประทับอยู่ ณ รัตนสิหราช แล้วก็หมอบเฝ้า ณ ที่สมควร

ส่วนวิชาธรทั้งหลายได้เห็นพระมหาสัตว์แล้ว ต่างก็แลดูจนนัยน์ตามิได้กระพริบแทบทุกคน ท่านท้าวทุมราชแต่พอได้ทอดพระเนตรพระมหาสัตว์ มีพระหฤทัยโสมนัสยินดียิ่งนักทรงชักถามว่า แน่ะพ่อ พ่อได้ข้ามภูผาป่าดงกันดารมานานเท่าใด จึงได้มาถึงพระนครนี้ ฯ ข้าแต่ทเวดา ข้าพระบาท ได้พยายามข้ามภูผาและป่ากันดาร มาช้านานนับได้เจ็ดปีเจ็ดเดือนกับเจ็ดวัน เมื่อล่องพ้นสาครลมหันตรแล้วนั้น ได้แผลงศรผลาญชีพมหายักษ์ ๑ ตายแล้วก็เดินเลียบเหยียบศิรชะยักษ์นั้นไป ครั้นล่องเลย ที่นั้นมาได้บรรลู่ถึงแม่น้ำสบขวางหน้าแห่ง ๑ จึงเอายาผงซึ่งเสกมนต์คาถาทาบาทาแล้วก็ดำเนินมาบนหลังพระยาอุเลื่อมอันกายยาวใหญ่ ซึ่งนอนซึ่งศิรชะและหางจดฝั่งทั้งสอง เหมือนทำนองเป็นไม้สะพานข้าม ข้าพระบาทพยายามโดดข้ามมาได้แล้ว ถัดแต่นั้นมาถึงป่าห้วยทึบหมดทางจะเดินต่อไป คราวนั้นได้ลัดลิดลำห้วยโหนห้อยตัวไปที่ละน้อย ๆ จนบรรลู่ถึงต้นไม้ใหญ่ตั้งอยู่กลางดง เวลานั้นเป็นเวลาค่ำลงจึงอาศัยอยู่บนคบไม้ คิณนั้นหมุ่นกมิกายใหญ่มากด้วยก้นนอนอยู่ที่นี่ ประึกษากันว่าวันรุ่งเช้าจะเข้ามาหากินที่นครนี้ ข้าพระบาทได้ซ่อนกายมดมั่นไว้กับชนปีกพระยานก ฯ ได้พาบินข้ามป่าห้วยมาหยุดลงที่ขอบสระโบกขรณี ข้าพระบาทได้หลบหนีซ่อนกายอยู่ที่สระนั้น และต่อมาจึงพบกับกับนางกนิรซึ่งลงไปตกน้ำ ณ สระโบกขรณี มโนราห์เทวี่จึงทราบเรื่องที่ข้าพระบาทตามมา ด้วยประการดังนี้

ท่านท้าวทุมราชาทรงฟังดังนั้น จึงตบพระหัตถ์ตรัสว่า โอ่น้าอัศจรรย์จริงหนอ แล้วตรัสถามพระมหาสัตว์ต่อไปว่า ดูกรพ่อ พ่อชื่อว่าสุนกุมารหรือ ฯ ข้าพระบาทชื่อสุนกุมาร พระเจ้าข้า ฯ ดูกรพ่อ พ่อรู้ศิลปธนูหรือไม่ ฯ ข้าแต่ทเวดา สิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งข้าพระบาทจะไม่วินั้นเป็นอันไม่มี ฯ ดีแหละพ่อ เราจะขอดูศิลปของพ่อ ฯ ข้าแต่พระมหาราช พระองค์จงให้ราชบุรุษเอาต้นตาลเจ็ดต้นฝ้งเรียงกันไปไว้ระยะให้ห่างกันวาหนึ่ง จึงให้เอากะดานไม้มะเดื่อเจ็ดแผ่น หนาแผ่นละสามศอกกว้างหนึ่งวา วางพิงตามช่องเสาต้นตาลแล้วให้เอาศิลาเจ็ดเส้าฝ้งไว้เบื้องหน้ากระดานไม้มะเดื่อแล้ว ให้เอาแผ่นเหล็กเจ็ดแผ่นทองแดงเจ็ดแผ่น หนาแผ่นละสี่ศอกกว้างยาวหนึ่งวาวางซ้อนกันไว้ในเบื้องหน้าแห่งเสาตาลแล้ว ให้เอาเกวียนบรรทุกทุกเต็มด้วยทรายเจ็ดเล่มเรียงลำดับกันไปในเบื้องหน้า ข้าพระบาทอาจจะยังให้ลูกศรตลอดไปได้ ฯ ดูกรพ่อ พ่ออาจจะยิงทะลุไปได้เทียวหรือ ฯ ข้าแต่ทเวดา พระองค์ไม่ต้องสงสัยเลย ข้าพระบาทอาจจะยิงถวายได้ พระเจ้าข้า

พระเจ้าทุมราช จึงรับสั่งให้อำมาตย์จัดการตามสุนกุมารบอกนั้นเสร็จแล้วจึงให้ตีกลอง เพื่อให้พวกวิชาธมาประชุมกัน พระสุนกุมารนั้นยืนอยู่หน้าพระลาน มีได้ครั้นคร้ามขามขยาดองอาจ ดุจเทวราชในหมู่สุรสงครามฉะนั้น ครั้นแล้วก็ทรงยกธนูพาดลูกศรแล้วก็แผลงไป ตันตาลเจ็ดตัน กระดานไม้มะเดื่อเจ็ดแผ่น เสาศิลาเจ็ดต้นแผ่นเหล็กเจ็ดแผ่น แผ่นทองแดงเจ็ดแผ่นเกวียนบรรทุก ทรายเจ็ดเล่มก็แหลกทำลายไป ลูกศรทำลายอาลาตจักรแล้วเลยเข้าไปยังพื้นสาคร และเลยแล่นเข้าไปยังห้องภูเขาจักรวาล แล้วหวนกลับเข้ามาประดิษฐานอยู่ ณ พระหัตถ์ขวาพระมหาสัตว์อีก

ครั้งนั้น หมูวิชาธมีพระทุมราชาเป็นต้นและเทพยเจ้าบนอากาศพากันสรรเสริญให้สร้อย สารุการพระมหาสัตว์เจ้า แล้วกล่าวพระคาถานี้ว่า

สารุ สารุ มหาวีร

สารุ สารุ มหาปณณ

อจิเรเนว กาเลน

ตุวั พุทโธ ภวิสสึตี

ความว่า ดีแล้วดีแล้ว พ้อมีเพียรมากมีปัญญายิ่งใหญ่ กาลไม่เข้าเท่าใดนัก พ้อมจักได้
ตรัสเป็นพระพุทเจ้าเที่ยงแท้

พระเจ้าทุมราชเสด็จลงจากราชบัลลังก์แล้วทรงสวมกอดพระมหาสัตว์ตรัสว่า บัลลังก์ศิลา สำหรับนครนี้มีอยู่หนึ่งอัน แต่ต้องใช้กำลังบุรุษพันหนึ่งจึงจะยกขึ้นได้ พ้ออาจยกขึ้นไหวหรือไม่ ๖ ข้า แต่พระมหाराช ข้าพระบาทอาจจะยกขึ้นไหวก็เพราะบุญญาฤาษของพระองค์ และเทพยเจ้าซึ่ง ได้มาประชุมกัน ณ ที่นี้ ทูลเท่านั้นแล้วก็ลุกขึ้นดัดกายดุจราชสีห์ แล้วก็เข้าไปใกล้บัลลังก์ปาสาณทำป ทักขินสามารถรอบลูบปาสาณด้วยพระหัตถ์เบื้องขวา ประรณนาจะทำอธิษฐานได้เปล่งพระวาจาด้วย อธิษฐานจิตดังนี้ว่า

ถ้าและว่าต่อไปในอนาคตกาล ข้าพเจ้าจะได้ขึ้นนั่งเหนือวชิราสน์กำจัดเสียได้ซึ่งมารและ พลมารให้พ่ายแพ้ไป ทำความเพียรจนสำเร็จพระสัมโพธิญาณ อันประดับด้วยสัพพัญญุตญาณ ณ โพธิพฤกษมูล และอาจรือถอนซึ่งภูเขาใหญ่อันถมทับหุทัยแห่งสัตว์สากลโลกสันนิวาสได้ไซร้ บัดนี้ขอให้บัลลังก์ศิลาจงเบาให้ข้าพเจ้ายกขึ้นได้เถิด พ้อขาดคำอธิษฐานลงก็ทรงยกบัลลังก์ศิลาขึ้น ไหว อุปมัยเหมือนยกตั้งอันทำด้วยไปไม้ยกขึงกรรมไปมาให้พระราชาทอดพระเนตร ด้วยประการฉะนี้

พระเจ้าทุมราชา ทอดพระเนตรอัศจรรย์ซึ่งมิได้เคยมี เสด็จลงจากสีหาสน์ตรงเข้าสวมกอด พระมหาสัตว์แล้วตรัสขอมาโทษ ฝ่ายพวกวิชาธทั้งหลายได้พากันโห่ร้องยกธงขึ้นกวัดแกว่งไปมานับ ตั้งหมื่นแสน พระเจ้าทุมราชาตรัสถามพระมหาสัตว์ว่า พ้ออาจจำรรยาของพ้อได้หรือไม่ ๖ ข้าแต่ เทวดา ข้าพระบาทอาจจำได้พระเจ้าข้า ๖ พระเจ้าทุมราชาทรงพระหรรษาแล้วเสด็จกลับวัง จึงดำรัส สั่งนางเจ็ดธิดาให้ตกแต่งประดับกายด้วยสรรพลังการ ทำให้มีรูปพรรณงดงามวิจิตร และทั้งจรีตักิริยา ก็ให้เหมือน ๆ กันแล้วให้เชิญธิดาทั้งเจ็ดนั้น มานั่งเรียงลำดับสลบปนกันกับมโนราห์ แล้วให้เชิญพระสุ

ธนกุมารเข้ามา ตรัสถามว่า ดูกรพ่อสุธนกุมาร ธิดาของเราเจ็ดนางนั่งอยู่ ณ ที่นี้ ภรรยาของพ่อมีอยู่ในที่นี้ด้วยหรือหาไม่ ถ้ามีพ่อจงจับจูงเธอไปเถิด

พระมหาสัตว์เจ้า ทอดพระเนตรสังเกตเห็นเงาโนราห์หาได้ไม่ คิดตรึกตรองหาอุบายจะใคร่ รู้จักมโนราห์ จึงคิดเห็นว่าธรรมดาโพธิสัตว์แล้ว ย่อมใช้ความอริษฐานเป็นที่ตั้ง ก็บัดนี้เราจักทำอริษฐานบารมีจับเอากรรมโนราห์เทวีให้จงได้ เมื่อจะทรงทำอริษฐานนั้น จึงตรัสประพันธ์คาถานี้ว่า

ยทิ สจจํ อหํ ปุพเพ

สพพสตุตทิตํ กรํ

ปรทาร์ น คจฉามิ

ปุเรสสามิ มโนรลํ

น กิลฺลิจิ มม ทาเรสุ

อาจิกฺขนตุ เม เทวตาติ

ความว่า ถ้าหากว่าข้าพเจ้า ได้ทำประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ไว้ และได้คบหากับภรรยาคนอื่น ปรทาร์กรรมนิคหนึ่งไม่ได้มีแก่ข้าพเจ้าในกาลก่อนจริงแล้วไซ้ ขอให้ข้าพเจ้ารู้จักมโนราห์เทวีสมตามปรารถนา และขอให้เทพยดาจงเอ็นดูบอกให้ข้าพเจ้ารู้จักเถิด

ครั้งนั้น พิภพของท้าวสักกเทวราช ก็แสดงอาการร้อนให้ปรากฏ ท้าวสหัสสนัยโคร์ครวญดูรู้เหตุนั้นแล้วได้เหาะมาโดยอากาศ เข้าไปใกล้พระมหาบุรุษราชแล้วตรัสว่า แนะท่านมหาบุรุษ ข้าพเจ้าจักเนรมิตเป็นแมลงวันทองทำปักษิณศีระษะหญิงคนใด ท่านจงรู้จักหญิงคนนั้นว่าเป็นภรรยาของท่านเถิด พระมหาสัตว์เจ้าได้กำหนดจดจำถ้อยคำเทวราชบอกดังนั้นแล้ว ก็ตรงเข้าจับเอามโนราห์เทวีซึ่งท้าวโกสีย์จำแลงเป็นแมลงวันไปจับศีระษะนั้นได้ จึงทูลว่าภรรยาของข้าพระบาทคนนี้พระเจ้าข้า

ท้าวทุมราชทอดพระเนตรเห็นอัศจรรย์ดังนั้น ทรงโสมนัสตรัสสั่งให้ทำอภิเชกมณพบ แล้วให้เอาสุวรรณหิรัญรัตนมากองลง ณ หน้าพระลานหลวง ได้พร้อมกันอภิเชกพระมหาสัตว์กับมโนราห์เทวีให้ครอบครองราชสมบัติต่อไป พระบรมโพธิสัตว์เจ้าได้สมัครสังวาสกับมโนราห์สมความปรารถนา อยู่มาไม่ช้านัก คืบวันหนึ่งพระมหาสัตว์เมื่อจะทรงบรรทม ได้ระลึกถึงพระชนกชนนีมีพระหฤทัยสังเวชติเตียนพระองค์ว่า โอเรานี้หารู้จักคุณพระชนกชนนีไม่ เราได้เกิดมาเพราะอาศัยบิดามารดาก่อน บิดามารดามีคุณยิ่งหาสิ่งจะเปรียบมิได้ แผ่นดินและแม่น้ำภูเขาก็จักรวาฬ จะว่าหนาและลึกกว้างสูงก็หาเท่าคุณบิดามารดาไม่ เรานี้ช่างละทิ้งพระชนกชนนีผู้มีคุณมาเสียได้ จำเราจักต้องไปเฝ้าพระบิดามารดาทรงติเตียนพระองค์แล้วทรงไต่การำให้ ได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

กิ ภาวิสฺสตี เม อมมา

กถํ คจฉามิ มาตริ

มม ภาตี น ปสฺสามิ

มณฺเณ หสฺสามิ ชีวิตฺนติ

ความว่า ปานนี้พระชนนีของเราจักเป็นอย่างไรก็มีได้รู้ ทำไฉนจะได้ไปเห็นพระมารดา เราไม่ได้เห็นพระมารดาและหมู่ญาติของเรา ๆ คงจักต้องวอดวายอยู่ที่นี้มันคงเมื่อทรงพิลาปด้วยประการฉะนี้แล้วก็หลับพระเนตรบรรทมซบเซาอยู่บนแท่นที่ไสยาสน์

มโนราห์เทวี่ตื่นบรรทมแล้ว เห็นพระมหาสัตว์บรรทมชบเซาอยู่จึงทูลถามถึงสองสามครั้งว่า พระองค์ทรงประชวรประการใดหรือ พระมหาสัตว์กลั้นน้ำพระเนตรไว้มิได้ ทรงกรรแสงให้แล้วตรัสว่า แม่่มโนราห์ โอพี่คิดถึงพระมารดา เมื่อเวลาที่จะมาพระมารดาได้ทรงพิลาปอย่างนี้ ฯ ข้าแต่เทวดา พระองค์จะทรงคิดทำอย่างไร ฯ แน่ะเทวี่พี่ปราศจากพระมารดาแล้วไม่อาจดำรงชีพต่อไปได้ พี่จะต้องกลับไปยังสำนักพระมารดา ฯ ข้าแต่พระมหाराช หม่อมฉันจักขอตามเสด็จไปด้วย พระองค์จะทรงดำเนินไปอย่างไรหม่อมฉันจะตามไปอย่างนั้น ฯ พระมหาสัตว์ตรัสห้ามสักระไรมโนราห์ก็หาฟังไม่จะขอตามเสด็จไปให้ได้ พระมหาสัตว์ตรัสว่ามโนราห์จะไปด้วยก็ดีเหมือนกัน

ครั้นเวลารุ่งเช้าพระมหาสัตว์เจ้า จึงเสด็จเข้าไปเฝ้าพระสัสสุรราชทูลลาจะไปหาพระมารดา พระเจ้าทุมราชทรงโสมนัสตรัสว่า ดูกรพ่อสุธนกุมาร เราจักไปยังมนุษยโลกกับพ่อด้วย แล้วตรัสสั่งให้พนักงานเตรียมพลนิกายไว้ให้พร้อมเสร็จตามกำหนดวันที่จะเสด็จไป จึงพระเจ้าทุมราชมีหมู่วิชาธรทั้งหลายแวดล้อมเป็นบริวาร ทรงพาพระมหาสัตว์กับมโนราห์เสด็จออกจากพระนครพร้อมด้วยมหันตบริวารยศ หมู่วิชาธรทั้งหลายถวายค่าน้ำพาพวกพลนิกายเหาะไปโดยอากาศวิธิด้วยยานุภาพของตน โดยกาลไม่นานเท่าใดได้บรรลุถึงมนุษยโลก ครั้นถึงจึงหยุดพลนิกายลงให้จัดทำลับปลา และตั้งกองทัพอยู่ใกล้พระนครอุดรปัญจาลสันราตรีหนึ่งก็สำเร็จ ดูเหมือนสร้างนครใหม่ขึ้นเมืองหนึ่งก็ว่าได้ ในคิณนั้นขวนครอุดรปัญจาลก็พากันป่วนปั่นตระหนกตกใจเป็นโกลาหลช่วยป้องกันรักษาพระนครไว้โดยกวดขัน

ครั้งนั้นพระเจ้าอาทิตย์วงศ์ ทรงเผยสีห์บัญชาแต่เวลาเช้า ทอดพระเนตรไปแต่ไกล ได้เห็นนครนั้นอันมีกำแพงและหอรบล้วนสะพรั่งไปด้วยไม้สด ก็ทรงโสมนัสพระหฤทัยไม่รู้จะคิดอ่านอย่างไรทรงชบเซาอยู่ในราชฐาน ส่วนพระสุธนกุมารจึงดำริว่า พระราชบิดาของเราจะตกพระหฤทัยกลัว คงนึกว่าข้าศึกได้รู้ว่าสุธนกุมารไม่ได้อยู่แล้ว ก็จักยกทัพมาแย่งเอาราชสมบัติของเรา พระมหาสัตว์เจ้าดำริแล้วจึงเสด็จจากลับปลา มีหมู่วิชาธรแวดล้อมเป็นยศบริวาร เสด็จเข้ายังนิเวสนสถานแจ้งเหตุการณ์ให้พนักงานทราบเรื่องราว แล้วเสด็จเข้าไปเฝ้าถวายบังคมบาทยุคลสมเด็จพะบิดามารดา ได้กราบทูลความตามระยะที่สัญจรไปตลอดจนได้พามโนราห์กลับมา

พระเจ้าอาทิตย์วงศ์กับนางจันทาเทวี ได้ทอดพระเนตรปิโยรสกลับมาโดยสวัสดิ์ จึงจุมนพิตกระหม่อมพระมหาสัตว์ตรัสว่า จำเดิมตั้งแต่พ่อจากไป มารดาบิดาทั้งสองตั้งแต่ร้องไห้เสวยอัสสุสนนัยน์ต่างกระยา ทรงตรัสพรรณนาต่าง ๆ กับพระมหาสัตว์แล้ว ก็เสด็จจากนครโดยมหันตบริวาร ไปยังราชฐานที่ตั้งกองทัพพระเจ้าทุมราชา ฯ ก็เสด็จออกต้อนรับ ทรงปฏิสันถารล้วนพระวาจาอันเป็นที่บันเทิงพระหฤทัย ได้เสด็จอยู่ในที่นั้นสิ้นเจ็ดวัน ครั้นแล้วจึงถวายราชบรรณาการต่าง ๆ มีรัตนเป็นต้น แต่พระชนกชนนีพระมหาสัตว์เจ้า แล้วก็ทูลลากลับไปยังพระนครของพระองค์

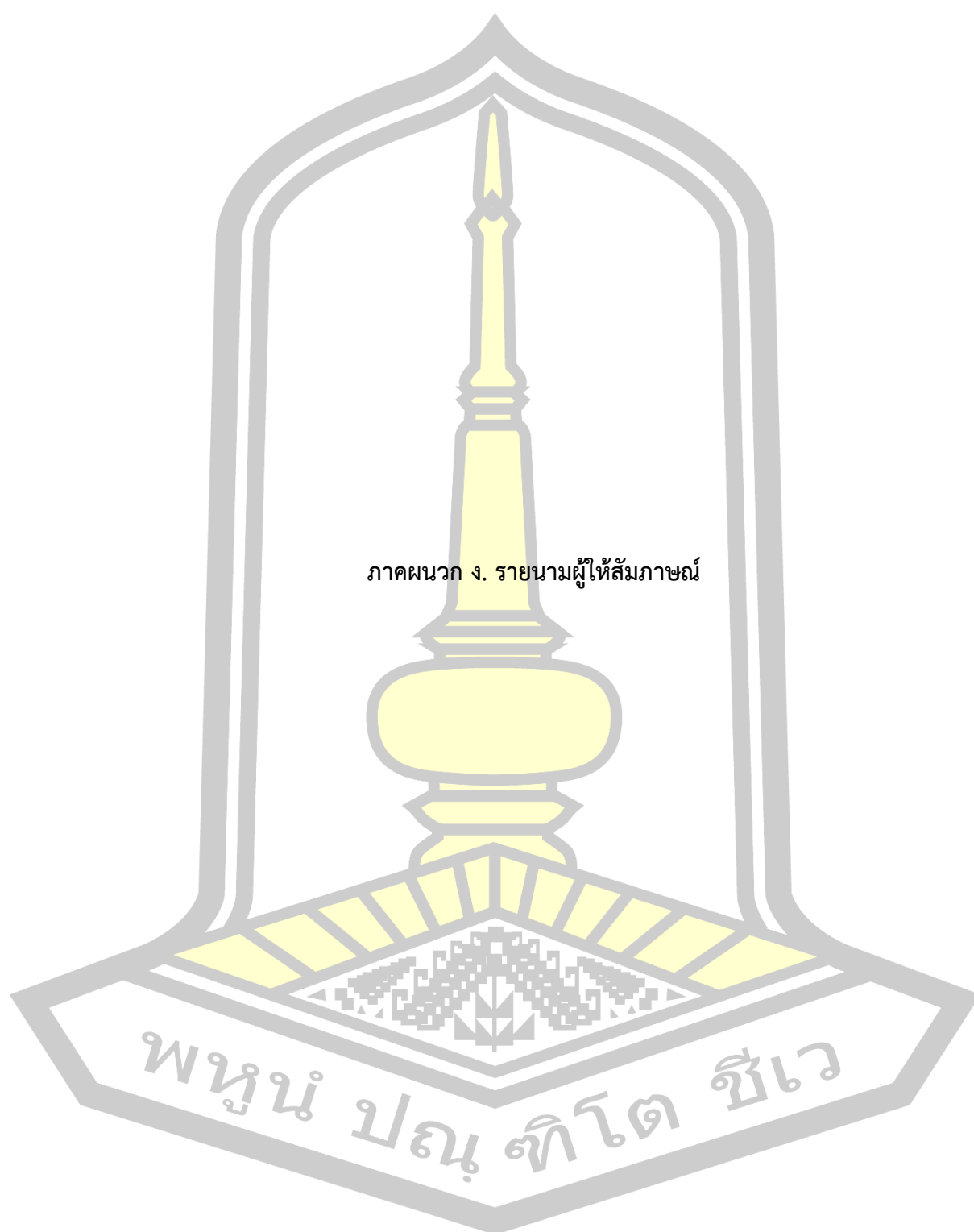
ฝ่ายอนงค์นางมโนราห์เทวี ได้อยู่ร่วมกับพระมหาสัตว์ ครั้นพระเจ้าอาทิตย์วงศ์เสด็จกลับเข้าพระนครแล้ว รับสั่งให้เจ้าพนักงานตกแต่งประดับพระนครล้วนงามอดิเรก จึงได้อภิเษกพระมหาสัตว์

ให้ครองราชสมบัติ ณ อุตรปัญจาล ส่วนพระเจ้าอาทิตย์วงศ์ก็เสด็จออกบรรพชาถือเพศเป็นดาบส โดยกาลไม่นานเท่าใดได้ยังอภิญญาสมบัติให้เกิดขึ้น ครั้นสิ้นพระชนมายุแล้วก็มีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า พระบรมโพธิสัตว์เจ้าได้เสวยราชสมบัติโดยยุติธรรม ได้บำรุงเลี้ยงพระชนกชนนีและบำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น ครั้นเมื่อสิ้นพระชนม์แล้วได้อุบัติในดุสิตพิมานสวรรค์ ฝ่ายมหาชนทั้งหลายนั้นบรรดาที่ตั้งอยู่ในโอวาทของพระมหาสัตว์เจ้าเมื่อสิ้นอายุแล้วก็ได้ไปเกิดในสวรรค์

สตถา อิมั รมมเทสนั อาหริตวา สมเด็จพระบรมศาสดานำธรรมเทศน์มาแล้ว จึงตรัสว่า ดูกษัตริย์ทั้งหลาย นักปราชญ์แต่ปางก่อน ได้สละชีพของตนและบิดามารดาเสียได้ ก็เพราะอาศัยมาตุคามเป็นเหตุแรงกล้า แล้วทรงประกาศอริยสัจทั้งสี่ในที่สุดขาดกเทศนา พระภิกษุผู้กระสันนั้นก็ได้ธรรมจักขุพระอรหันต์ แล้วพระองค์จึงประมวลซึ่งขาดกว่า พระเจ้าอาทิตย์วงศ์ในครั้งนั้นกลับชาติมาคือ พระสุทโธทนะ นางจันทาเทวีในกาลนั้นครั้งกลับชาติมาคือ มหามายาเทวี ท้าวทুমราชในกาลนั้นครั้งกลับชาติมาคือ พระสารีบุตรเถระ กัสสปฤาษีในกาลนั้น ครั้งกลับชาติมาคือ พระกัสสปเถระ นาคราชในกาลนั้น ครั้งกลับชาติมาคือ พระโมคคัลลานเถระ นายพรานบุญขริกในกาลนั้นครั้งกลับชาติมาคือ พระอานนทเถระ ท้าวสักกเทวราชในกาลนั้นครั้งกลับชาติมาคือ พระอนุรุทธเถระ บุโรหิตในกาลนั้น ครั้งกลับชาติมาคือ เทวทัต นางมนิราห์ในกาลนั้น ครั้งกลับชาติมาคือ มารดาพระราहुลบริษัททั้งหลายในกาลนั้น ครั้งกลับชาติมาคือ พุทธบริษัท สุณนกุมารในกาลนั้น ครั้งกลับชาติมาคือ พระตถาคตนี้เทียว

(คณะสงฆ์หนเหนือ, 2552)

- ลอง สนั่นเอื้อ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิดา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, 16 หมู่ 8
 ต.บ้านดอน อ.รัตนวาปี จ.หนองคาย เมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน 2558.
- ยุทธ อินธิสา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิดา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, 54 หมู่ 8 ต.บ้านดอน
 อ.รัตนวาปี จ.หนองคาย เมื่อวันที่ 27 เมษายน 2559.
- สำเนียง พิมพิลา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิดา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, 24 หมู่ 8
 ต.บ้านดอน อ.รัตนวาปี จ.หนองคาย เมื่อวันที่ 27 เมษายน 2559.
- วิจิต หยงโสภา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิดา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, 70 หมู่ 1
 ต.โนนศิลา อ.ปากคาด จ.บึงกาฬ เมื่อวันที่ 27 ตุลาคม 2559.
- เกว๋ว ปักชะพล เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิดา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, 217 หมู่ 3
 ต.ปากคาด อ.ปากคาด จ.บึงกาฬ เมื่อวันที่ 27 ตุลาคม 2559.
- พิทักษ์ นทีเขต เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิดา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, วัดโพธิ์ศรีสร้อย
 ต.ปากคาด อ.ปากคาด จ.บึงกาฬ เมื่อวันที่ 27 ตุลาคม 2559.
- สมบูรณ์ พลไตร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิดา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, 3 หมู่ 6
 ต.ปากคาด อ.ปากคาด จ.บึงกาฬ เมื่อวันที่ 27 ตุลาคม 2559.
- ประมวล วงศ์ตรี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิดา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, 83 หมู่ 1
 ต.ปากคาด อ.ปากคาด จ.บึงกาฬ เมื่อวันที่ 27 ตุลาคม 2559.
- แพง อัมคาศักดิ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิดา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, 141 หมู่ 1
 ต.ปากคาด อ.ปากคาด จ.บึงกาฬ เมื่อวันที่ 27 ตุลาคม 2559.
- มุน พลสงคราม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิดา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, 145 หมู่ 1
 ต.ปากคาด อ.ปากคาด จ.บึงกาฬ เมื่อวันที่ 27 ตุลาคม 2559.
- มุน พลสงคราม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิดา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, 145 หมู่ 1
 ต.ปากคาด อ.ปากคาด จ.บึงกาฬ เมื่อวันที่ 27 ตุลาคม 2559.
- อุทัย จันทร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิดา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, วัดโนนสำราญ
 ต.นาตง อ.ปากคาด จ.บึงกาฬ เมื่อวันที่ 28 ตุลาคม 2559.
- เปี้ย ธิธรรม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิดา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, วัดโนนสำราญ
 ต.นาตง อ.ปากคาด จ.บึงกาฬ เมื่อวันที่ 28 ตุลาคม 2559.
- หลัก พสุพันธ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิดา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, วัดโนนสำราญ
 ต.นาตง อ.ปากคาด จ.บึงกาฬ เมื่อวันที่ 28 ตุลาคม 2559.
- จักรพงษ์ บุญหลาย เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิดา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, วัดโนนสำราญ
 ต.นาตง อ.ปากคาด จ.บึงกาฬ เมื่อวันที่ 28 ตุลาคม 2559.
- ใหม่ ปัทธามัย เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิดา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, 21 หมู่ 3 ต.นาตง
 อ.ปากคาด จ.บึงกาฬ เมื่อวันที่ 28 ตุลาคม 2559.
- เปียง ปัทธามัย เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิดา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, 21 หมู่ 3 ต.นาตง
 อ.ปากคาด จ.บึงกาฬ เมื่อวันที่ 28 ตุลาคม 2559.
- ภักดี ศรีวรษา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิดา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, 20 หมู่ 3 ต.นาตง
 อ.ปากคาด จ.บึงกาฬ เมื่อวันที่ 28 ตุลาคม 2559.

โสภา ทองสะโคม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิตา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, 140 หมู่ 1

ต.โนนศิลา อ.ปากคาด จ.บึงกาฬ เมื่อวันที่ 28 ตุลาคม 2559.

สำราญ ดีดอม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิตา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, 172 หมู่ 1

ต.โนนศิลา อ.ปากคาด จ.บึงกาฬ เมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน 2559.

สวัสต์ เลิศประเสริฐ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิตา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, 83 หมู่ 1

ต.บ้านต้อน อ.รัตนวาปี จ.หนองคาย เมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน 2559.

ถิ่น เลิศประเสริฐ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิตา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, 83 หมู่ 1

ต.บ้านต้อน อ.รัตนวาปี จ.หนองคาย เมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน 2559.

เคน สมบูรณ์ธรรม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิตา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, 49 หมู่ 8

ต.โพนแพง อ.รัตนวาปี จ.หนองคาย เมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน 2559.

โอภาส วัฒนานุกูล เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิตา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, วัดสว่างพัฒนา

ต.นาแก อ.ปากคาด จ.บึงกาฬ เมื่อวันที่ 4 พฤศจิกายน 2559.

จอน ปัญญาภาโม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิตา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, วัดไชยวนาวาส

ต.นาแก อ.ปากคาด จ.บึงกาฬ เมื่อวันที่ 4 พฤศจิกายน 2559.

สุวัฒน์ชัย ดีแสน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิตา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, 167 หมู่ 3

ต.ปากคาด อ.ปากคาด จ.บึงกาฬ เมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน 2559.

จันทร ทับศรี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิตา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, 22 หมู่ 4 ต.ปากคาด

อ.ปากคาด จ.บึงกาฬ เมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน 2559.

ทองม้วน ดอกไม้แก้ว เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิตา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, 39 หมู่ 11

ต.ปากคาด อ.ปากคาด จ.บึงกาฬ เมื่อวันที่ 4 พฤศจิกายน 2559.

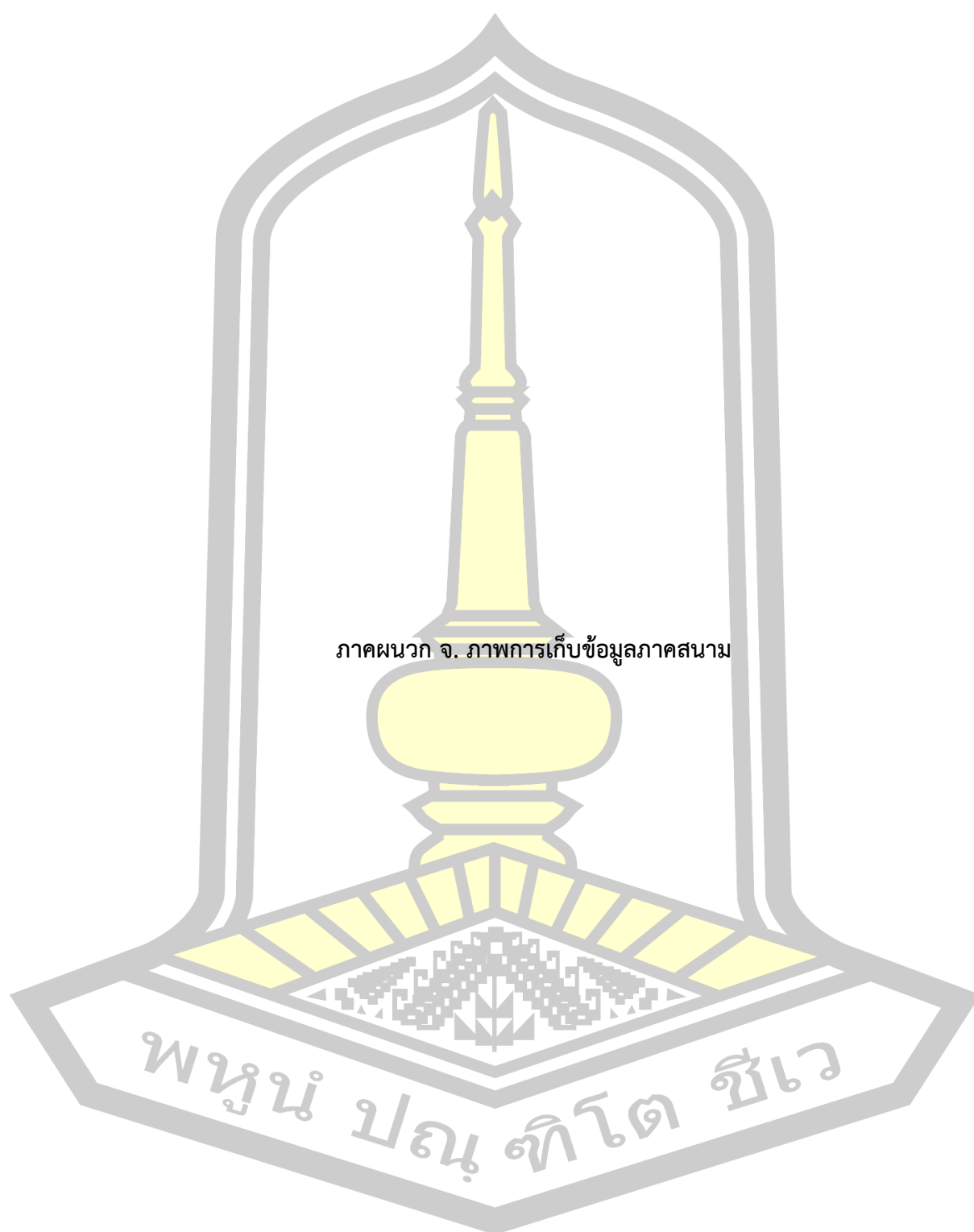
นางตาล สันวิจิตร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิตา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์,

ต.ปากคาด อ.ปากคาด จ.บึงกาฬ เมื่อวันที่ 4 พฤศจิกายน 2559.

นายสุนทร สีสัมบา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประณิตา จันทรประพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์,

ต.ปากคาด อ.ปากคาด จ.บึงกาฬ เมื่อวันที่ 4 พฤศจิกายน 2559.

ภาพบรรยากาศการเก็บข้อมูลภาคสนาม อำเภอปากคาด จังหวัดบึงกาฬ
และอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย

ศูนย์ ปณ จิต

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ	นางสาวประณิศา จันทร์ประพันธ์
วันเกิด	วันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2535
สถานที่เกิด	อำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	บ้านเลขที่ 22 หมู่ที่ 6 ตำบลศรีวิไล อำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ รหัสไปรษณีย์ 38210
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. 2550 มัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนศรีวิไลวิทยา อำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ พ.ศ. 2553 มัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนศรีวิไลวิทยา อำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ พ.ศ. 2557 ศิลปศาสตรบัณฑิต (ศศ.บ.) สาขาวิชาภาษาไทยเพื่อการสื่อสาร คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี พ.ศ. 2562 ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
ทุนวิจัย	ทุนอุดหนุนการวิจัยสำหรับนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา (ระดับปริญญาโท) ประจำปีงบประมาณ พ.ศ 2561 คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

พูน ปณ ภัโต ชีเว